

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Odense bys historie

Anders Monrad
Møller
Jørgen
Thomsen

VÆKST OG VAGTSKIFTE ODENSE 1914-1940

UDGIVET AF ODENSE KOMMUNE 1987

Odense bys historie

Anders Monrad Møller · Jørgen Thomsen

Vækst og vagtskifte · Odense 1914·1940

Odense bys historie

Redaktionsudvalg:

Tage Kaarsted (formand)

Hans Chr. Johansen

Niels Oxenvad

Carsten Tofte

Redaktionssekretær og billedredaktør:

Jørgen Thomsen

Anders Monrad Møller · Jørgen Thomsen

Vækst og vagtskifte Odense 1914·1940

Udgivet af Odense Kommune

I kommission hos Odense Universitetsforlag · 1987

VÆKST OG VAGTSKIFTE
ODENSE 1914-1940

© by Anders Monrad Møller, Jørgen Thomsen
Bogen er sat med Baskerville
og trykt af OAB-Tryk a/s, Odense
på 115 g Uno-matt fra Dalum Papirfabrik
Reproarbejdet er udført af Belgrafik
Lay-out for værket som helhed: Poul Jeppesen
Omslag til dette bind: Ulla Poulsen
Ved billedredaktionen til dette bind medvirkede
Søren Eigaard og Peter Fransen
Den typografiske tilrettelægning af dette bind
er foretaget af Stefan Birkebjerg Andersen
under medvirken af Jørgen Thomsen
Printed in Denmark 1987
ISBN 87-7492-302-1 (Odense bys historie)
ISBN 87-7492-654-3 (Vækst og vagtskifte)

Indholdsfortegnelse

ANDERS MONRAD MØLLER	
1 Odense og omegn 1914-40	9
Byen, formelt og reelt 9 · Sct. Hans og Vor Frue 10	
Købstad og forstæder 18	
2 Befolkning og erhverv	26
Tilvækst og affolkning 26 · Flere i Odense, hvorfra? 32	
Erhvervsfordelingen 37	
3 Landet omkring købstaden	43
Den grønne by 43 · Gartnerierne og GASA 43	
4 Industrien i oversigt	48
5 Levnedsmidler og nydelsesmidler	52
Havnemøllerne og bagerierne 52 · Sukkerkogeriet 54	
Fra Slots-akvavit til Rød Ålborg 55	
Cikoretørrerier 56 · Odense Margarinefabrik 57	
Bryggerier og mineralvandsfabrikker 59	
Fra ti til to tobaksfabrikker 62 · Slagterier 64	
Konservesfabrikker 67	
Mejerierne og den kondenserede fløde 72	
Sukkervarefabrikkerne 74	
6 Tekstil og beklædning.	75
Væveri og spinderi 75 · Strik 78	
Konfektion, skrædderi og syning 80	
Andet vævet og syet 82	
7 Træ, læder, sten og glas.	85
Savværker og maskinsnedkerier 85	
Handsker og skotøj 89 · Teglsten og glasvarer 92	
8 Jern og metal	95
Jernstøberierne 95 · Elektromotorfabrikker 100	
Automobilfabrikken 104 · Cykelfabrikker 106	
Stålskibsværftet 108 · Blikvarefabrikker 111	
Andre virksomheder inden for jern og metal 114	

9	Sæbe, gummi, papir, pap, bøger og blade	120
	Sæbefabrikkerne og Gummikompagniet 121	
	Papir- og papemballagesfabrikker 123	
	Trykkerier og tapetfabrik 124	
10	Industrien i bybilledet	129
	Ejendomsforhold i industrien 134	
11	Håndværk og lignende erhverv	137
	De små virksomheder 137 · De enkelte brancher 139	
12	Handel	153
	En gros 154 · Tre engrosfirmaer 157	
	Flere engrosvirksomheder 163 · Detailhandelen 167	
13	Banker og sparekasser	175
	Pengeinstitutterne og konjunkturerne 178	
14	Gas, vand og elektricitet	183
	Bygassen 183 · Vandværkerne 186	
	Elektricitetsforsyningen 189	
15	Kanal, skinner og veje – til og fra byen	195
	Trafikken på havnen 195 · Fortsat udbygning 197	
	Rutebåde og andre skibe 202 · Jernbaneknudepunkt 204	
	Sporvogne og busser 206 · Gadenettet 210	
16	Boligforhold.	215
	Problemerne under første verdenskrig 215	
	Boligforening og byggeselskab 220	
	Status i begyndelsen af 20'erne 224	
	Boliger og folketal 1916 til 1930 226	
	20'ernes villabyggeri 228	
	Status 1930 i købstad og forstæder 231	
	30'ernes boligbyggeri 233	
17	Hvem boede hvor i byen	241
	Byområdets sociale struktur 241	
	Gader og beboere 243	
	 JØRGEN THOMSEN	
18	Det politiske liv	253
	Krigen og byrådsvalget 1917 254	
	Folkevalgt borgmester – og folketingsvalg 262	
	Farvel til Marott 265	
	Kampen i fagbevægelsen og valgene 1921 269	
	Slaget på ladesporet 1922 277 · Spareudvalget 280	

Skatteeftergivelse og ny borgmester	283
Hauges kommission	289
Nødhjælpsarbejde og byrådsvalg	297
Bertel Dahlgaards kommission – og indlemmelsen af Sct. Hans	306 · Byrådsvalget 1933
Landspolitik og lokalpolitik	319
Vælgerforeninger og valglov	320
Magtskiftet 1937	322 · Under socialdemokratisk styre
Byens aviser	329
19 Undervisning	331
Skole- og undervisningsplaner for folkeskolen	332
Eleverne	337 · Skolebygningerne
Lærere og ledelse	350 · Undervisningen og nogle pædagogiske strømninger
Elevernes oplevelse af undervisningen	368
Andre sider af skolelivet	371
Mellem- og realskolerne	377 · De private skoler
Gymnasierne	388 · Anden undervisning
20 Museer og biblioteker	396
Byens museer	396 · Fyns Stiftsmuseum
H.C. Andersens Hus	402 · H.C. Andersens Barndomshjem
Fyns Folkemuseum	410 · Udvidelsesplaner
Status 1940	414 · Det moderne biblioteks evangelium
Fyens Stifts Læseforening og de andre biblioteker	416
Odense Bys offentlige Læsesal	417
Odense Centralbibliotek oprettes	420
Centralbiblioteket 1924-40	421 · Bibliotekerne 1940
21 Kirke, kunst og folkeliv	434
Nye kirker og kirkeligt liv	434 · Musiklivet
Teatre og biografer	440 · Malerkunsten
Fruens Bøge og Stige ø	450 · Odinstårnet
Sportens verden	458 · Et afdansningsbal
ANDERS MONRAD MØLLER OG JØRGEN THOMSEN	
22 Vækst og vagtskifte	468
Noter	473
Kilde- og litteraturfortegnelse	477
Navneregister	481

1 · Odense og omegn 1914-40

Byen, formelt og reelt

Ifølge den sidste folketælling inden første verdenskrig boede der den 1. februar 1911 i alt 42.237 personer i Odense købstad. Godt et halvt år inde i besættelsestiden, nemlig den 5. november 1940, optaltes ikke færre end 87.521 individer. Umiddelbart ser det ud som mere end en fordobling over en menneskealder, men tallene snyder. For det var ikke befolkningen i det samme område, der blev skrevet i mandtal. Byen Odense var ej heller i mellemkrigstiden nogen konstant størrelse, så lidt som før eller siden. Som altid kommer man uvægerligt til at gøre sig klart, hvad det egentlig er for geografiske enheder, historien handler om. For den foreliggende periodes vedkommende er det således ganske illustrerende at se på Odense købstads samlede areal. I 1914 drejede det sig om 1.856 hektar, i 1940 om hele 4.008 hektar. Også her skete mere end en fordobling. Byen Odense var formelt set blevet dobbelt så stor i areal såvel som i folketal, og det var ikke gået stille af. Mellemkrigstidens »indlemmelseslagsmål«, som skildres i det følgende, kan måske se en smule mærkeligt ud for en eftertid, der har de store kommunesammenlægninger omkring 1970 i mere frisk erindring. Men mangt og meget stillede sig dengang ganske anderledes. Første verdenskrig og tiden derefter frem til anden verdenskrig er efterhånden længe siden.

Omkring århundredskiftet var Odense rykket sydpå ved indlemmelsen af Sct. Knuds landsogn. Tilbage var to gamle områder, som først og fremmest i kirkelig henseende fra gammel tid havde været knyttet til købstaden, mod nord Sct. Hans landdistrikt og mod øst Vor Frue landsogn, selvstændige kommunale enheder med hvert deres præg.

Det var først og fremmest det nordlige landdistrikt, som i de første årtier af dette århundrede kunne have betydning for købstaden. Havnen og dermed vigtige erhvervsinteresser gjorde sig gældende, da man i 1913 og igen i 1915 fik indlemmet dele af Åløkkegårdsjorder. Ikke mindst planer om et havnebassin nr. 3 på Åløkkeengen spillede ind, selv om de ikke foreløbig blev til virkelighed. Men herefter mente man fra bystyrets side, at arealbehovene var dækket i en overskuelig fremtid. Mere af Sct. Hans landdistrikt ville man ikke

have under købstaden, skønt landdistriktsbestyrelsen dér allerede i 1905 havde anmodet om fuldstændig indlemmelse.

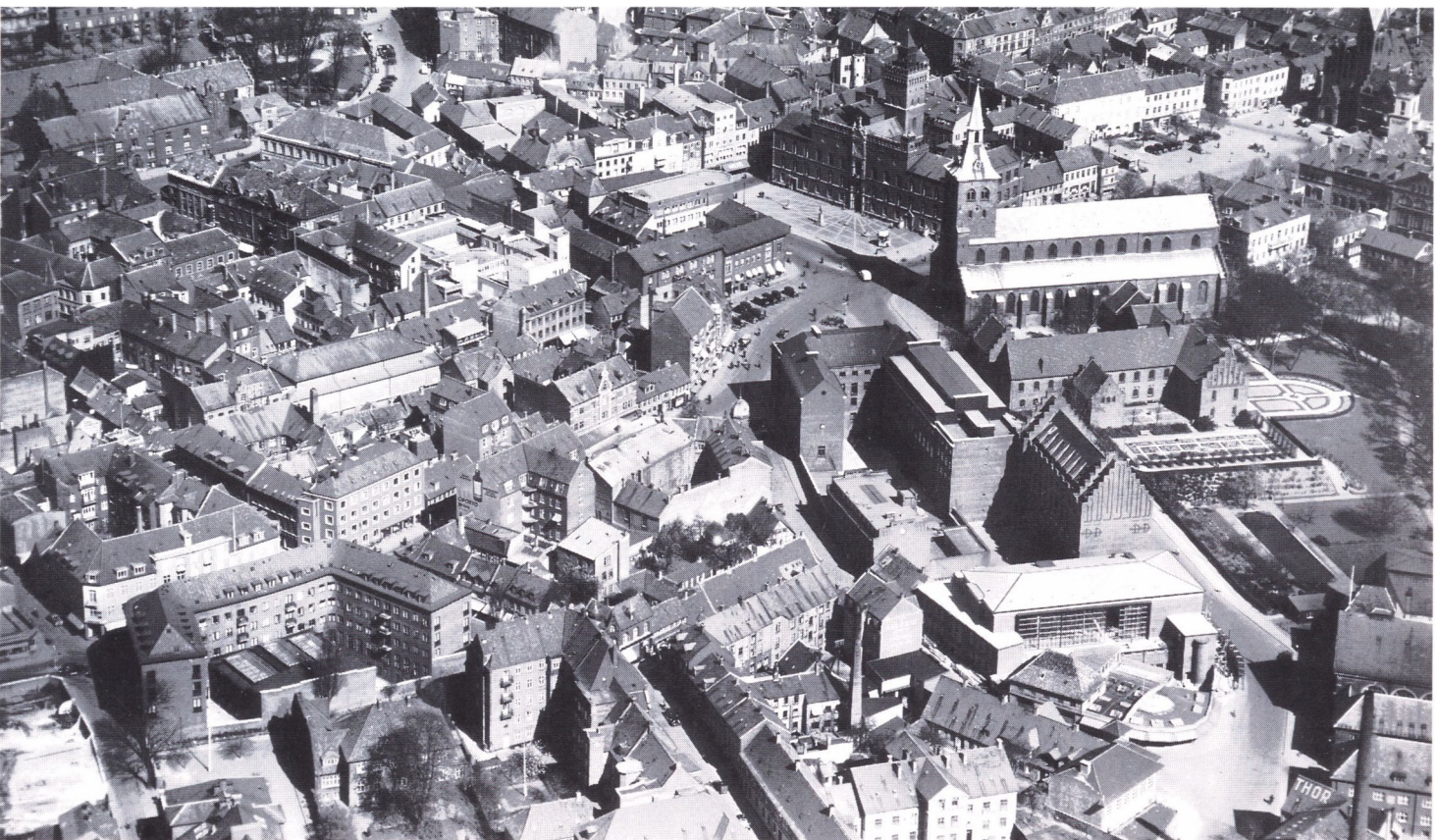
Forklaringen på denne mangel på interesse var utvivlsomt for en stor del politisk bestemt. Odenses daværende konservative bystyre så ikke med venlige øjne på Sct. Hans landdistrikt, der rummede en stadigt stigende befolkning, som næppe kunne antages at ville stemme, som byrådets flertal måtte ønske sig, hvorimod mindretallet på rådhuset ganske anderledes kunne se opmuntrende perspektiver ved en indlemmelse af det hele distrikt. Hertil kom økonomiske aspekter, der i sin tid gav anledning til at karakterisere det, som skulle komme til at foregå, som »kampen om den lave skatteprocent«. De lokalpolitiske forhold vil blive nærmere beskrevet i følgende afsnit. I denne sammenhæng vil det være naturligt først at se nærmere på forholdene først i landdistriktet, siden i landsognet. Og som man vil se, fik de landspolitiske forhold faktisk afgørende betydning for udviklingen lokalt i Odenseområdet.

Sct. Hans og Vor Frue

Nord for byen var folketallet stærkt stigende. I tiden fra 1911 indtil næste folketælling i 1916 voksede befolkningen i Sct. Hans landdistrikt med hele 43,2% imod 7,3% i selve købstaden. Og den hastige vækst gjorde det svært for distriktsbestyrelsen at følge med, når det gjaldt de kommunale forpligtelser, ikke mindst fordi skatteunderlaget var svagt. Det var ikke udpræget vel-

Byens profil, set fra gæstærnet i Sct. Jørgens Gade omkring 1930. Til venstre for domkirken ses Ansgar Kirke. De fire følgende tårne er Sct. Knud, Sct. Albani og Vor Frue kirkes samt endelig rådhuset, der blev revet ned under 2. verdenskrig (Møntergården).

*Billedet er et luftfoto af bymidten
ca. 1937. I nederste højre elektriseringsnetket
og vaskeriet Thor på Klosterbakken.
Sommerskolen var under opførelse ved denne
tid (Møntergården).*

havere, som i stort tal flyttede til de åbenbart lidt »klondykeagtige« områder nord for Odense. Man havde således ikke formået at få etableret noget renovationsvæsen, et vandværk eksisterede ikke, og lov og orden skulle opretholdes med kun en enkelt landbetjent. Da Odense nu i 1915 havde fået indlemmet arealerne på Åløkkeengen – 109 hektar – var det sket under den forudsætning, at 50 børn fra landdistriktet i de følgende 15 år kunne få lov at gå i købstadens skoler. Men nord for byen så man meget gerne, at alle andre, skolesøgende eller ikke, én gang for alle kunne blive lagt under købstaden.

Et flertal af grundejerne i landdistriktet stod bag en henvendelse, hvori man også pegede på områdets meget uheldige form. Reelt var der tale om to forskellige dele adskilt af havneområdet, så alene det burde tale for en regulering, og i det synspunkt fik man i 1915 medhold i Landbrugsministeriet, som gav udtryk for det rimelige i en afrunding af Odense købstads område. Det var under det radikale ministerium Zahle.

Men i Odense var man, som sagt, tilfredse med Åløkkeengen og afviste afværgende henvendelsen med, at det forlød, at der under Indenrigsministeriet ventedes nedsat en kommission, der i al almindelighed skulle behandle spørgsmål om købstæder og indlemmelser, som også andre steder i landet gav problemer. Man måtte afvente resultatet af denne kommissions arbejde.

Kommissionen blev ganske rigtigt nedsat, den afleverede sin betænkning i 1919, og heri ses interessante oplysninger om forholdet mellem byen og det landdistrikt, som selvfølgelig i mellemtiden havde fået endnu flere indbyggere. Man fandt en fuldstændig indlemmelse afgjort rimelig og havde foranlediget, at der blev ført forhandlinger med parterne. Grundejerne i Sct. Hans

Udsigt fra telefoncentralen i Jernbanegade omkring 1920. Det store ledningsnet er dækket af rimfrost (Montergården).

landdistrikt havde afholdt en afstemning, der resulterede i en overvældende majoritet for indlemmelse. Men i denne afstemning havde den største grund-ejer, som besad ikke mindre end 30% af arealet, dog ikke deltaget. Rimeligt nok, for det var Odense købstad, der stod som ejer af langt mere end det, der i 1915 var blevet indlemmet.

Denne kommission kom ikke til at se problemerne omkring Sct. Hans landdistrikt løst, men forhandlingerne fortsatte. Der var på et tidspunkt også kontakter mellem Odense købstad og Vor Frue landsogn samt Dalum kom-mune, og siden blev ønsket om at se det hele i en større sammenhæng under-streget ved, at tillige Sanderum, Pårup, Allesø-Næsbyhoved Broby, Lumby, Seden-Åsum og Fraugde midlertidigt blev inddraget i forhandlinger.

I 1922 syntes man at kunne skimte en ordening. Sct. Hans landdistrikts øko-nomiske problemer tænkte tilgodeset ved, at Odense købstad støttede akti-viteter såsom vandforsyning og kloakering, skole- og brandvæsen, og man tilbød at forlænge sporvejen ud ad Skibhusvej. Til gengæld skulle al tale om indlemmelse forstumme – spørgsmålet måtte ikke tages op i de næste 10 år.

Men nu var det i Sct. Hans landdistrikt, man sagde nej, og det med den begrundelse, at man ville indlemmes helt og fuldstændigt én gang for alle. Og der blev flere og flere om det ønske. Efter en lidt mere beskeden vækst i tiden fra 1916 til 1921 steg folketallet atter med særdeles stor hast her nord og nord-vest for købstaden. Ikke mindst fik anlæggelsen af Stålskibsværftet betyd-ning. Så i årene 1921-25 kom der en tilvækst på ikke mindre end 19,3% imod 5,9% i selve Odense.

Da der igen i 1926 blev nedsat en ministeriel indlemmelseskommission, kunne man på ny i Sct. Hans landdistrikt håbe på at komme ind i varmen, men resultatet blev for så vidt blot det samme. For Odense købstads vedkom-mende var man absolut ikke velvilligt indstillet, idet byrådsflertallet under-stregede, at en indlemmelse ville få overordentlig stor betydning for købsta-dens skatteydere, som derved ville risikere at se hele deres kommunes gode økonomiske status forrykket. Kort sagt, det kom tydeligt frem, at man ikke i den gamle, velsituerede Odense købstad ville have disse dårlige skatteydere at føde på. Måske lidt selvmodsigende hed det endvidere, at man ikke fandt, at landdistriktet i den grad var nødlidende, især ikke eftersom Odense nu igen tilbød assistance med brand-, vand-, elektricitets- og skolevæsen samt gasforsyning. Dette tilbud accepteredes af den omtalte kommission, der efter at have pålagt Odense at yde denne bistand mente at have gjort sin pligt, og at denne sag dermed nu kunne betragtes som endeligt afsluttet. Det syntes indenrigsministeren også.

Dette var i 1928 under Venstreministeriet Madsen-Mygdal, men året efter var regeringen og dermed indenrigsministeren en anden, og det politiske

skifte på landsplan fik klart nok også lokal betydning. Fra Sct. Hans landdistrikt kunne man håbe på bedre forståelse, da man i 1929 henvendte sig til den radikale indenrigsminister Bertel Dahlgaard. Denne viste sig da også at være velvilligt indstillet og tog prompte skridt til at få nedsat nok en indlemmelseskommission.

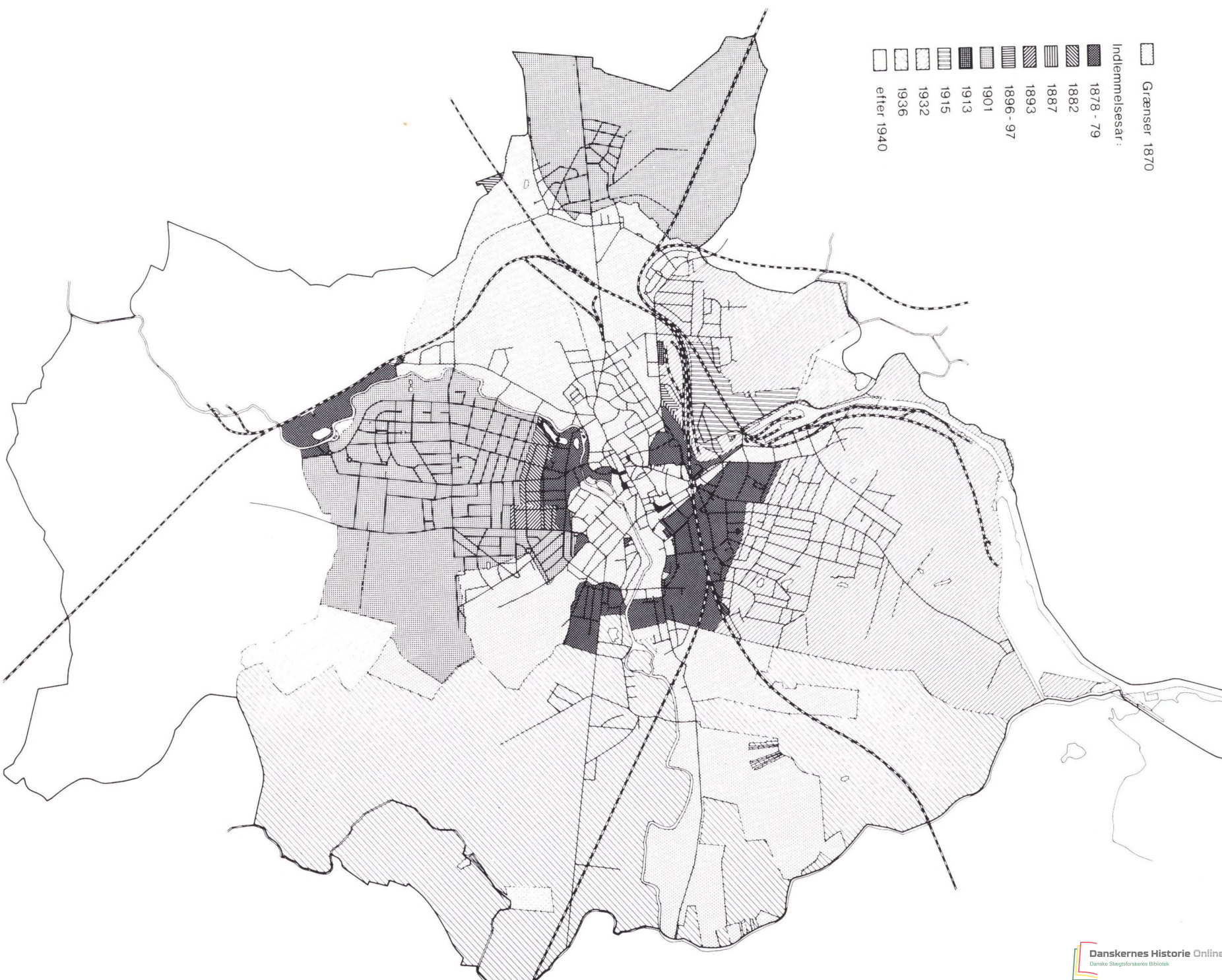
I Odense kunne byrådets flertal dog fortsat ikke forsones sig med tanken om at blive påtvunget dette landdistrikt, men følgende det gamle ord om, at det bedste forsvar er et angreb, lagde man nu taktikken an på at få afbalanceret indlemmelsen med områder fra en række andre kommuner. Kravet fra Odense gik ud på, at man tillige ville have hele Dalum kommune, hele Vor Frue landsogn samt dele af Seden-Åsum, Fraugde, Sanderum, Pårup, Næsbyhoved Broby og Lumby kommuner. Havde man taget Odense på ordet i 1929, ville meget have set anderledes ud 40 år senere, men der er ingen tvivl om, at forslaget var på skrømt. Det blev taget alvorligt for så vidt, som der af ministeriet blev nedsat hele ni forskellige kommissioner, en for hver af de berørte omegnskommuner eller -distrikter. Til gengæld var interessen for kommissionsarbejdet fra Odense købstads side, da det kom til stykket, noget begrænset. Det kneb rent faktisk med at få udpeget medlemmer til disse kommissioner, og en mistanke om »nøl« er kun alt for nærliggende.

Mest grelt var det i indlemmelseskommissionen for Sct. Hans, hvor repræsentanter for Indenrigsministeriet, Odense amtsråd og landdistriktet indtog deres pladser i december 1929. Herefter holdt man hele ni møder med et par stole stående tomme i tiden fra januar 1931 til oktober samme år. Da endelig dukkede Odenses to repræsentanter op og kunne være med de tre sidste gange, man samledes. Mens kommission afløste kommission, udbyggedes der fortsat i Sct. Hans landdistrikt, hvor folketallet i årene 1925-30 steg med 30,4% imod en tilvækst på 10,8% i købstaden.

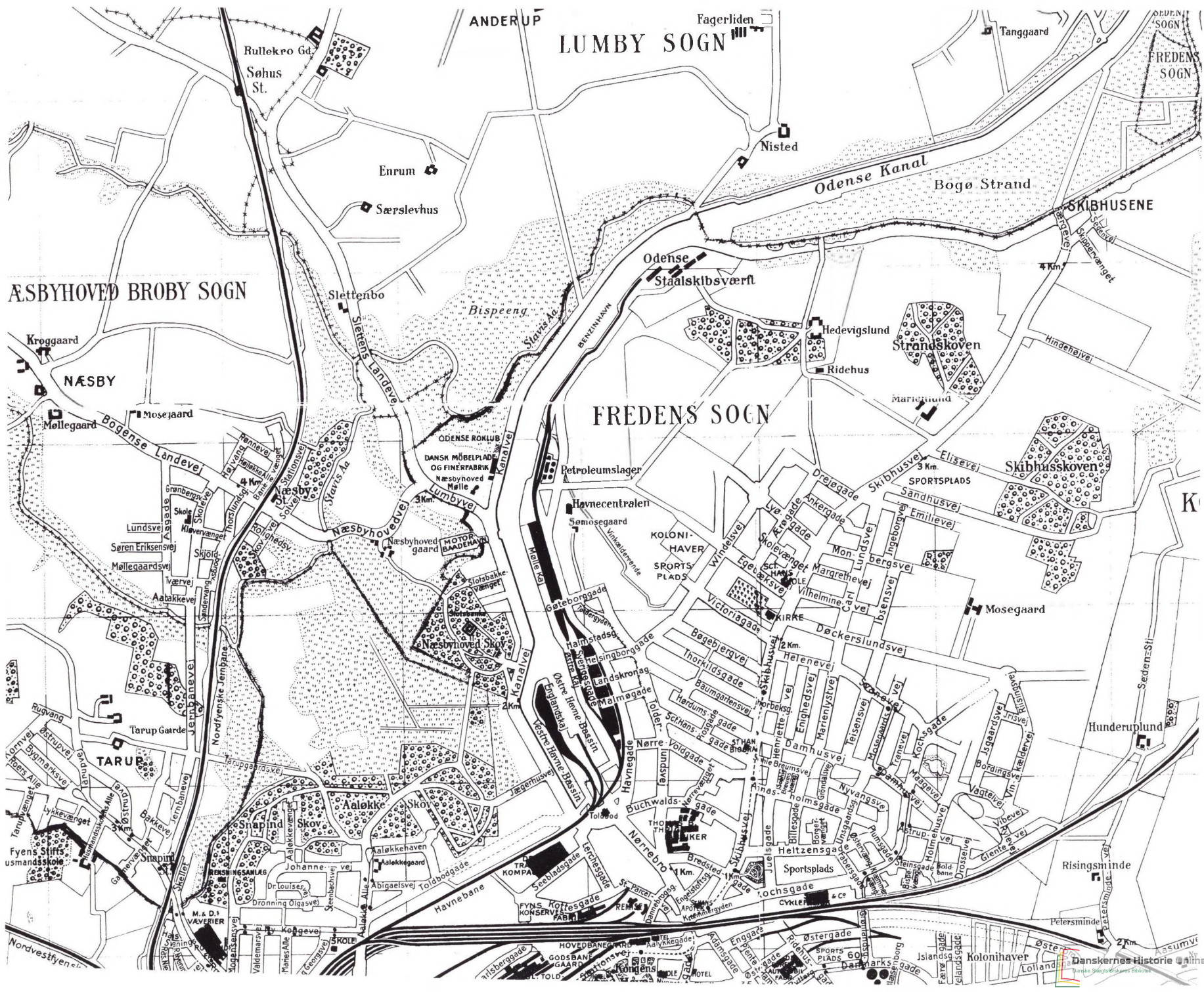
Det bymæssige præg blev altså stærkere og stærkere mod nord, og indlemmelseskommissionen for Sct. Hans landdistrikt, som var først færdig af de ni, havde et flertal, som klart gik ind for, at der skulle ske en fuldstændig inkorporering i købstaden. Spørgsmålet var derefter, om mindretallet – byrådsflertallets repræsentant – kunne få medhold hos indenrigsminister Dahlgaard i det synspunkt, at den endelige afgørelse burde afvente resultatet af arbejdet i de øvrige otte kommissioner. Ministeren mente godt at kunne skride til indlemmelse på det foreliggende grundlag, og kongelig resolution blev underskrevet den 17. marts 1932 med virkning fra 1. april samme år.

Trods protester og indsigelser bl.a. under påberåbelse af praktiske vanskeligheder på grund af den korte tidsfrist måtte Odense således se sig belempret med 836 uønskede hektar med 11.426 lige så uønskede nye medborgere. Et efterspil fulgte endda i form af et sagsanlæg imod Indenrigsministeriet, som

Kortet overfor viser Odense kommunes fysiske udstrækning 1870-1940. Indlemmelserne i 1932 og 1936 udvidede kommunens areal meget betydeligt (Hans Chr. Johansen m.fl.: Fabrik og bolig).

- Grænser 1870
- Indlemelseseser:
- 1878 - 79
- ▨ 1882
- ▧ 1887
- ▩ 1893
- 1896 - 97
- ░ 1901
- 1913
- ▨ 1915
- ▧ 1932
- ▩ 1936
- efter 1940

LUMBY SOGN

ASBYHOVED BROBY SOGN

ANDERUP

Fagerliden

FREDENS SOGN

NÆSBY

FREDENS SOGN

SKIBHUSENE

TARUP

Nørrebro

Risingsminde

HOVEDBANEN

Danskernes Historie online

man tabte både i Landsretten og ved Højesteret. Og efter at have lidt nederlag i den næsten 30 år lange kamp for at undgå at skulle overtage Sct. Hans landdistrikt, måtte man oven i købet konstatere, at der for Pårups og Dalums vedkommende i de pågældende kommissioner havde været flertal for indlemmelse. Men i disse tilfælde ville ministeren ikke følge flertallet, for Odense byråd havde jo stillet som betingelse, at der skulle ske indlemmelse fra alle ni berørte kommuner. Og der var andre, som ikke var villige!

Den megen dramatik havde som nævnt en lokalpolitisk og økonomisk baggrund, som det også vil fremgå af senere afsnit. Og når den næste indlemmelse, som fandt sted allerede i 1936, gik langt mere stiltødt for sig, hænger det nok sammen på lignende vis. Sognerådet for Vor Frue landsogn henvendte sig til det selvsamme byrådsflertal, som i den grad havde været modstandere af at inddrage befolkningen i Sct. Hans. Af de trykte byrådsreferater fremgår ikke meget andet, end at man i 1933 optog forhandlinger om landsogets indlemmelse i købstaden, og pr. 1. april 1936 øgedes byens areal med yderligere 1.207 hektar, men med en befolkning på kun 2.213 individer.

Der er næppe nogen tvivl om, at de nytilkomne i sammenligning med borgerne i Sct. Hans landdistrikt havde en for byrådsflertallet langt mere acceptabel politisk indstilling, og at formueforholdene i Vor Frue svarede noget bedre til, hvad man følte passende i etatsrådernes by. Og når det alligevel trak lidt ud med denne sidste betydelige indlemmelse, skyldtes det, at der i dette tilfælde var en anden modstander, nemlig Odense amt. Her var man ikke så begejstrede, idet amtet nu mente at miste gode skatteydere, som ikke uden sværds slag bare kunne overlades til Odense købstad. Hermed får man da nok et indicium for, at beboerne i det landbrugsprægede Vor Frue landsogn var noget bedre stillet end i Sct. Hans landdistrikt.

Med den lille indlemmelse i 1915 og de større i 1932 og 1936 fordobledes som nævnt det egentlige Odenses areal, og herefter var byen formelt stort set uændret indtil kommunalreformen i 1970. For fuldstændighedens skyld skal dog nævnes, at der i 1945 indlemmedes betydelige arealer, som lå ud til kanalen, herunder Bogø Strand. Men det var tyndt befolkede områder, som ikke gav anledning til stridigheder som følge af ændringer eller trusler om ændringer i lokale økonomiske eller politiske balanceforhold.

Købstad og forstæder

Historien om købstaden Odense, som ikke ville have sit areal og folketal forøget, kan give anledning til betragtninger om konservatisme i snæver eller bredere forstand, men er i denne sammenhæng først og fremmest trukket frem for at belyse de praktiske problemer omkring beskrivelsen af en

På det foregående opslag ses to udsnit af vejviserkortet over Odense 1939 (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Klingenberg omkring 1930. Forrest Torvehallen med den kendte smørforretning i stueetagen (Møntergården).

bystruktur, som formelt ændredes i »ryk«. Dette bliver klart, hvis man ser Odense købstad og ringen af forstads- og omegnskommuner og deres folketal, som de er opgjort i tabel 1.1. Kommunegrænserne er her fulgt, og man følger bortfaldet af tal for Sct. Hans landdistrikt og Vor Frue landsogn, efterhånden som de blev indlemmet. Samtidig ses ret klare forskelle i udviklingen rent befolkningsmæssigt mellem Dalum, Lumby, Pårup, Næsbyhoved Broby og Sanderum sogne på den ene side og på den anden side de fjernere liggende Allesø, Seden-Åsum, Agedrup, Fraugde, Allerup-Davinde, Højby, Stenløse-Fangel, Brændekilde-Bellinge, Ubberud og Korup. I den første gruppe finder man en befolkningstilvækst af en ganske anden størrelsesorden end i den anden, hvor kun Seden-Åsum kunne fremvise en udvikling på linie med, hvad man finder i Lumby og Sanderum kommuner. Ikke overraskende viser det sig, at der fremkom forstadsbebyggelser andre steder end i Sct. Hans landdistrikt og Vor Frue landsogn. Byen bredte sig mere end som så.

Dette forhold var man udmærket klar over i samtiden, og når folketællingerne blev bearbejdet, fulgtes også ganske andre retningslinier end de rent formelle kommunegrænser. I tabel 1.2 kan man se, hvordan man i den officielle befolkningsstatistik stillede det op, når det drejede sig om Odense og forstæder. I denne henseende blev der slet ikke taget hensyn til et byrådsflertals holdning.

Af tabel 1.2 fremgår, at man allerede fra periodens begyndelse betragtede

Tabel 1.1: Folketallet i Odense og omegn 1911-40.

Område	1911	1916	1921	1925	1930	1935	1940
Odense købstad	42.237	45.303	49.469	52.376	56.759	76.116	87.521
Sct. Hans landdistrikt	4.458	6.242	6.905	8.240	10.748	-	-
Vor Frue landsogn	1.083	1.369	1.461	1.845	2.089	2.287	-
Dalum	2.180	3.789	4.570	5.054	5.317	5.814	5.905
Lumby	1.948	1.966	2.158	2.279	2.491	2.630	2.611
Pårup	910	1.024	1.134	1.419	1.912	2.563	2.579
Næsbyhoved Broby	816	903	1.008	1.187	1.812	2.154	2.255
Sanderum	1.619	1.538	1.679	1.705	1.986	2.429	2.549
Allesø	478	467	469	526	515	510	489
Seden-Åsum	893	856	924	1.133	1.331	1.316	1.318
Agedrup	627	644	692	705	682	673	666
Fraugde	1.849	1.798	1.800	1.895	1.840	1.772	1.818
Allerup-Davinde	861	849	835	890	895	867	867
Højby	563	581	564	595	572	607	580
Stenløse-Fangel	1.426	1.494	1.507	1.671	1.838	1.971	1.863
Brændekilde-Bellinge	1.155	1.154	1.144	1.203	1.286	1.279	1.310
Korup	577	597	607	677	758	804	758
Ubberud	1.154	1.207	1.271	1.321	1.352	1.360	1.428

Kilde: Statistiske Meddelelser.

hele Sct. Hans landdistrikt som så nært knyttet til byen, at det samlet indgik som forstad. Og for Vor Frue landsogns vedkommende fandt man fra 1916, at bebyggelsen i Ejby og ud ad Nyborgvej havde en sådan karakter, at den nu også måtte regnes med i lighed med en del på Svendborgvej fra 1925. Fra 1930 lagde man så det hele landsogn til, når Stor-Odense skulle regnes op.

Dalum kommune gik det på samme vis. Fruens Bøgekvarteret, fabriksbyen ved papirfabrikken og Hjallesø by inddroges efterhånden i statistikken, og fra 1930 gjaldt det hele Dalum. Tilsvarende ses det at forholde sig med dele af andre omegnskommuner, Lumby med Stige, Hauge og Anderup, Snapind i Pårup, stationsbyen i Næsby, og fra Sanderum medregnedes Tørvehaven og befolkningen ud ad Fåborgvej.

Opgjort på denne vis får man et godt indtryk af forstædernes stigende betydning i forhold til Odense købstad i tiden inden den første store indlemmelse i 1932. År 1911 udgjorde befolkningen i købstadskommunen godt 88% af de 47.843, som udgør totalen i tabel 1.2. Ved de følgende tællinger sank denne procent støt til knap 75 i 1930. I omegnen voksede folketallet hurtigere end i købstadskommunen, og set på denne måde var der tale om et bylegeme, som strakte sine arme længere og længere ud ad indfaldsvejene, mens

der efterhånden tillige kom en byudvikling, nye veje imellem disse arme, som det kan ses af kortet side 24.

Med et måske ikke helt velvalgt billede hed det da også i en turistbrochure fra 1920, at »som en edderkop midt i sit spind ligger den fynske hovedstad i hjertet af den ø, digteren har kaldt »Danmarks Have«...«. Spindet blev spundet større og større mellemkrigstiden igennem.

Inde i den gamle bykerne skete der til gengæld ikke de store ting i denne periode – slet ikke set i lyset af en senere tids drastiske indgreb. Asylgade blev ganske vist forlænget til Nørregade, Slotsgade førtes igennem, og Hans Mules Gade kom til nord for det gamle hovedstrøg, mens der i den sydlige del tilkom gaderne Mageløs og Klosterbakken.

Tabel 1.2: Folketallet i Odense og forstæder 1911-40.

Område	1911	1916	1921	1925	1930	1935	1940
Odense købstad	42.237	45.303	49.469	52.376	56.759	76.116	87.521
Sct. Hans landdistrikt	4.358	6.242	6.905	8.240	10.748	-	-
Af Vor Frue landsogn:							
Ejby og Nyborgvej ¹	-	201	954	1.231	1.538	1.800	-
Svendborgvej	-	-	-	136			
Af Dalum:							
Fruens Bøgekvarteret	629	2.090	2.628	2.985	} 5.317	} 5.814	} 5.905
Dalum fabriksby	-	-	563	595			
Hjallese by	-	-	1.089	1.106			
Af Lumby:							
Stige havneby	619	593	683	749	767	692	681
Anderup og Hauge	-	-	-	-	-	872	935
Af Pårup:							
Tarup (Snapind)	-	-	-	430	895	1.460	1.556
Af Næsbyhoved Broby:							
Næsby stationsby	-	-	-	-	-	-	1.475
Af Sanderum:							
Sanderum Tørvehave	-	-	-	-	-	352	382
Fåborgvej	-	-	-	-	-	160	-
Dyrup og Fåborgvej	-	-	-	-	-	-	576
Total	47.843	54.429	62.291	67.848	76.024	87.266	99.031
1) I 1916 kun Nyborgvej.							

Kilde: Statistisk Tabelværk.

Længere ude, men stadig inden for grænserne fra før århundredskiftet, var det især mod sydvest ved Gerthasminde, Kirkegårds Allé og Falen, at nyt byggeri kom til. Tilsvarende finder man i mellemkrigstiden anlæggelsen af Dæhnfeldts Haveby i det nordvestlige hjørne. I det byplanarbejde, som foregik i tiden inden første verdenskrig, havde man ganske vist reserveret arealet nord for den buede jernbane op til Rugårdsvej til industribrug, men det kom ikke til at gå efter planlæggernes visioner (se *Moderne tider*, side 302). Vejnettet her blev navngivet efter kendte fynboer – Rasmus Nielsen, Rasmus Nyerup, Rasmus Rask samt Chr. Kold, Thomas Overskou m.fl. – og i »havebyen« rejste sig den ene lille villa efter den anden. Et noget andet præg fik bebyggelserne i de nye gader imod nordøst omkring Kochsgade og Danmarksgade.

I det, der engang havde været Sct. Knuds landsogn, skete i mellemkrigstiden fortsat en udfyldning. Byen rykkede mod syd på egne arealer, og vejene fik blandt andet fornemme navne efter guldalderens danske forfattere: Rahbeksvej, Poul Møllers Vej, Blichersvej og Carsten Hauchs Vænge. På øst-siden af Hjallesevej betjente man sig derimod af vejnavne, som skulle bringe tanken hen på fortjente mænd inden for landbrug og skovdrift: Colbjørnsen, Segelcke, Tesdorpf og Opperman, mens Bolbro mod vest blev et helt lille afrundet kvarter for sig præget af nordisk hedenold med gudegader som Tirsvej, Friggasvej og Freysvænget. Derimod fik udfyldningen i den store vinkel med banerne mellem Bolbro og Sdr. Boulevard en helt anden karakter. Her var sygehus og kirkegård, kaserne og baneværksteder placeret.

Nybyggeri i kvarteret ved Gerthasminde og Gerthasvej, formentlig i 1930'erne (Møntergården).

*Gammelt og nyt på Hjallesøvej. Munkebjerg-
huset spærrede i 1935 så meget for trafikken,
at det måtte flyttes (H.Lamborg fot.,
Møntergården).*

I Sct. Hans landdistrikt skete bebyggelsen i to områder, dels i Åløkkekvarteret med de mange kongelige navne, dels østpå langs begge sider af Skibhusvej. Oftest byggedes ved nyanlagte veje temmelig langt nordpå. Planlægning var der her ikke meget af, men efterhånden mødtes landdistriktsgader nordfra og købstadsgader sydfra ved den kommunegrænse, som først slettedes i 1932. Faktisk vil man den dag i dag, hvis man går hen ad Juelsgade eller Billesgade, bemærke et lille »knæk« i forløbet, fordi vejenes retning ikke forud var koordineret. Det var her, man i sin tid passerede grænsen mellem den gamle, konservative købstad og det »røde« forstadskvarter.

Endelig finder man i de nye gader nordvest for Skibhusvej en sidste gruppe med navnefællesskab. Op i 1930'erne, da Sct. Hans landdistrikt var blevet en del af Odense med den – alt taget i betragtning – uhyre passende betegnelse Fredens sogn, lagde de sydfynske øer navn til Ærøgade, Lyøgade og Thurøgade.

I det forhenværende Vor Frue landsogn – siden Korsløkke sogn – skete der ikke helt så meget. Et par nye gader kom til i Ejby, og syd for Nyborgvej tog man fat på guldaldermalerne med Skovgårdsvej, Købkesvej og Marstrandvej. I det hele taget er det bevidste opkald af gadenavne særdeles typisk fra og med mellemkrigstiden, selv om der også til stadighed blev gjort brug af allerede eksisterende stednavne. Ikke mindst er det karakteristisk, at udstykkede gårde lagde navn til nærliggende veje: Hannerupgårdsvej, Bjerregårdsvej, Døckerslundsvej – for blot at nævne nogle stykker.

Så vidt vejnettet i de områder, som i tiden op til anden verdenskrig både

- +— Jernbane
- Veje 1914
- - - Veje 1940
- - - Veje uden beboelse

formelt og reelt var en del af Odense. Udenfor stod stadig Dalum, som tillige udbyggedes med nyanlæg af mange gader til følge. Blot er det ikke umiddelbart til at følge processen her helt så detaljeret.

Men Dalum er nok det nærmeste, man kommer en forstadskommune, som i mellemkrigstiden var godt på vej til at blive et skattely i forhold til den centrale bydannelsen – om indtægtsforholdene nærmere i et senere kapitel. Fænomenet skattely kendes andetsteds fra, i Ålborg og ikke mindst Århus, hvor de ældre bydele i mellemkrigstiden blev udbygget med tæt og relativt høj karrébebyggelse, mens der efterhånden udenfor dannedes en ring af forstadskommuner med villaområder. De mere velhavende bosatte sig i attraktive parcelhuskvarterer, mens den mindre attraktive boligmasse i selve købstaden befolkedes med relativt færre velhavende. Resultatet kunne blandt andet blive store forskelle i de skattemæssige vilkår.

Sådan gik det imidlertid ikke helt i Odense, hvilket tillige vil fremgå af senere afsnit om bolig- og indtægtsforhold. På Fyn skete i vid udstrækning en udbygning på selve købstadens arealer i form af store villakvarterer, som det ikke mindst sås i den sydlige del af byen. Dette bevirkede et fortsat åbent og lavt præg, hvad man også kan anskueliggøre ved at se på forholdet mellem antallet af indbyggere og det samlede areal.

I Odense var der i 1916 23 personer pr. hektar, et tal, som i 1930 – før indlemmelserne – ikke var steget til mere end 29. De tilsvarende tal for eksempelvis Århus og Ålborgs vedkommende var henholdsvis 34 og 44 i 1916 og 42 og 51 i 1930. Og så kom i Odense oven i købet de to store indlemmelser i 1930'erne, som gav yderligere åbne, ubebyggede arealer, hvorved man kom tilbage til udgangspunktet med godt og vel en snes individer pr. hektar.

Derfor kunne man endnu kort efter anden verdenskrig karakterisere udviklingen i Odenseegnen som i det store og hele harmonisk og hensigtsmæssig. Dette fandt man bl.a. hang sammen med en gunstig historisk udvikling af de administrative områder. Det må så kaldes historiens ironi, at i alt fald en del af hensigtsmæssigheden kom til veje trods stærk og indædt modstand fra det daværende bystyres side.

Kortet overfor viser veje og jernbaner i Odense kommune i den her behandlede periode – og vejnettets udvikling 1914-40 (Inger Bjerg Poulsen tegn.).

2 · Befolkning og erhverv

Tilvækst og affolkning

I tabel 1.1 var det muligt at fremkalde billedet af et Stor-Odense, den by inklusive forstæder, som hang sammen i ét område uanset kommunegrænserne. Når man vil se nærmere på de mennesker, som boede eller kom til at bo her, må man indskrænke sine fordringer ikke så lidt. Der foreligger ikke ensartede oplysninger for både købstad og forstæder, hvortil kommer, at indlæmmelserne kom til at virke ikke så lidt forstyrrende, hvis man vil sammenligne år for år.

I en enkelt henseende kan man dog komme ud over sidstnævnte vanskelighed. I tabel 2.1 er det tidligere Sct. Hans landdistrikt og det tidligere Vor Frue landsogn fulgt helt til dørs. Eftersom de blev til henholdsvis Fredens og Korsløkke sogn, kan folketallet her følges, og man ser, at vel voksede befolkningen målt i antal personer mest i de gamle købstadssogne, men procentvis kom der langt flere til i Fredens sogn. Tilvæksten var fra 1930 til 1940 henholdsvis på 22 og 64%, mens Korsløkke sogn kom ind på tredjepladsen med mere beskedne 16%. Samtidig ser man, at udviklingen fladede noget ud i Dalum, hvor der af tabel 1.1 kan beregnes så lav en procent som 11. Det gik absolut ikke ensartet for sig, og tallene i tabel 2.1 dækker i virkeligheden over langt større forskelle end som så. Det kan belyses nærmere ved at se på befolkningens størrelse i de enkelte gader.

I det gamle centrum gik folketallet reelt tilbage – de knap 10.000 mest centralt boende Odenseborgere i 1916 var i 1940 blevet reduceret til omkring

Tabel 2.1: Befolkningsudviklingen i Odenseområdet 1930-40.

Område	1930	1935	1940
	Antal personer		
Gamle købstadssogne	55.376	61.758	67.475
Fredens sogn	10.748	14.358	17.623
Korsløkke sogn	2.089	2.287	2.423
I alt	69.596	78.403	87.521

Kilde: Statistiske Meddelelser.

En stigende dødsrisiko stammede fra den tiltagende biltrafik. Heldigvis gik det dog kun sjældent som her, hvor to udrykningskøretøjer fra Falck og Zonen er stødt sammen på hjørnet af Hannerupgårdsvej og Læssøegade. Konkurrencen mellem de to redningskorps kunne til tider være hård, efter at Zonen også var kommet til byen i midten af 1930'erne, for begge korps satte en ære i at nå først frem til et ulykkessted (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

7.500, hvis man foretager en summarisk optælling. I gader, som ikke på nogen væsentlig måde kom til at ændre karakter, dalede befolkningen, hvilket må betyde, at man efterhånden boede mindre tæt. Eksempelvis faldt folketallet i Hans Jensens Stræde fra 130 i 1916 til 101 i 1940, og de tilsvarende tal for Frue Kirkestræde var 112 og 65.

Ser man på udviklingen i helt centrale gader som Overgade og Vestergade, er indtrykket mindst lige så drastisk – i alt 2.154 beboere i 1916 modsvarede af kun 1.470 i 1940 i disse to tilsammen, og eftersom det gælder centrale forretningsstrøg, tør man gætte på, at færre efterhånden har boet i eller ved deres virksomhed.

Går man folketællingstallene for udfaldsvejene efter, viser der sig også interessante forskelle. På Vesterbro boede eksempelvis 1.663 beboere i 1916, men i slutningen af perioden kun 1.165. Anderledes ved fortsættelsen ud ad Middelfart Landevej, hvor befolkningen steg fra 283 til 597. En tilsvarende opgørelse med et lignende resultat kan laves for Frederiksgade og Nyborg Landevej, mens der for Sdr. Boulevards vedkommende gælder det lidt specielle, at en udskiftning af en del af bebyggelsen betød, at et fald afløstes af en senere stigning også på det inderste stykke. Alt i alt er der dog en klar tendens til, at udbygningen længere ude opvejede det fald i befolkningstallet, som var mere og mere udpræget, jo tættere man kom centrum.

En del af de kvarterer, som for alvor havde fået bymæssigt præg inden første verdenskrig, havde i tiden op mod 1940 fortsat et nogenlunde uændret folketal. Kigger man tallene for de enkelte gader nærmere efter i sømmene,

En af byens få børneinstitutioner, Vuggestuen i Vindegade, fotograferet 1926. Den lå over for Hans Tausens Gade (Møntergården).

viser det sig imidlertid, at langt de fleste fik lidt færre beboere, mens der i en række andre tilfælde er et pludseligt »ryk« opad i tallene, som skyldtes et nyere byggeri til erstatning for ældre, eller der kom – i nogle få tilfælde – nyanlagte gader til. Blot som eksempel kan nævnes Kongensgade, som havde 674 beboere i 1916, men kun 486 i 1940, hvorimod Klostervej fik flere beboere frem til 1930, mens den nyanlagte Slotsgade er fuldt med i statistikken for første gang det år. I den modsatte ende af byen kan som eksempler tjene Adamsgade med et jævnt fald, Østergade med en stigning fra 1930 til 1940 og den nyanlagte Hans Mules Gade, som blev talt med fra 1925. Alt i alt får man indtryk af, at en tendens til et jævnt fald i indbyggertallet her opvejedes af nogen udskiftning af bygninger og lidt egentligt nybyggeri.

Går man længere ud, møder man områder præget af de nye gader og dermed automatisk et stigende folketal. Sydpå ser man f.eks. Birkevej optræde med 4 personer i 1916, men 117 i 1940, eller man kunne i den nordlige del tage Helenevej med 58 det første år og hele 325 i det sidstnævnte. Men begge steder ses også lidt ældre veje i nabolaget, som allerede i tiden inden 1940 kunne fremvise stagnation. Beboertallet faldt i det sidste årti af perioden både i Munkevænget, på Hannerupgårdsvej, Enighedsvej og Marienlystvej. Det er ikke langt fra, at man tør fastslå en naturlov, som udsiger, at det er i de første år efter anlæggelsen, at en hvilken som helst gade når sit højeste beboertal nogen sinde. Siden går det altid under normale omstæn-

Tabel 2.2: Befolkningens sammensætning: Køn og alder i Odense købstad 1911-40.

Alder	Mænd				Kvinder			
	1911	1921	1930	1940	1911	1921	1930	1940
	%				%			
0-9	21,5	19,4	16,5	15,6	18,6	17,1	14,0	13,9
10-19	19,9	18,2	16,6	15,3	18,8	17,6	16,1	14,5
20-29	17,2	18,0	18,8	18,1	18,3	19,9	20,6	19,9
30-39	13,2	15,4	16,1	18,0	13,0	14,5	16,5	17,6
40-49	10,8	11,1	12,9	13,5	11,1	10,8	11,9	13,7
50-59	8,7	8,3	8,8	9,9	9,1	8,6	8,9	9,3
60-69	5,0	6,1	6,1	5,9	6,3	6,7	6,7	6,3
70-	3,7	3,4	4,1	3,8	4,9	4,7	5,1	4,8
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kilde: Statistisk Tabelværk og Statistiske Meddelelser.

digheder tilbage i takt med – groft sagt – at børn flytter, sølvbryllupper afholdes, og pensionister sidder tilbage.

Når man for hele Odenses vedkommende kan være tilbøjelig til at tale om en »udflytning« fra de indre bydele og udefter mod syd, nord, øst og vest, så er det altså ikke et fænomen i stil med en folkevandring, men en såre naturlig proces, fordi gade efter gade simpelt hen blev tyndere befolket, som årene

Tre generationer samlet ved fotografen omkring 1930. Familiens overhoved er den fremtrædende socialdemokratiske politiker, folketingsmand og byrådsmedlem L.D. Rasmussen (Ditlev Jensen fot., Møntergården).

*Legende børn på den fredelige Enghavevej
i det nye Hunderupkvarter ca. 1921 (Odense
Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).*

gik. Hvormed dog ikke være sagt, at folk ikke flyttede, for det gjorde de i vid udstrækning, hvorom senere.

Mest iøjnefaldende er måske nok det skifte, som ses kønnene imellem, efterhånden som man rykker op i aldersgrupperne. Først er der forholdsvis flest drenge, men i gruppen 20-29 år er der pludseligt langt flere kvinder, hvad helt oplagt må skyldes, at der mellemkrigstiden igennem stadig var ganske mange tjenestepiger hentet udefra – de skiftede i øvrigt i denne periode betegnelse og blev efterhånden kaldt for husassistenter. Til gengæld hævder de lidt ældre mænd sig så procentvis nogenlunde i aldersgruppen 30-49, hvorefter kvinderne blandt de ældste igen bliver dominerende.

Fælles for begge køn var den faldende andel i de yngste aldersklasser. Hver femte beboer var i 1911 under 10 år, mens det i 1940 ikke engang gjaldt for hver sjette. Og tilsvarende blev der relativt færre unge mellem 10 og 19 år, og fra 1930 til 1940 slog resultaterne af de færre fødsler også igennem i gruppen 20 til 29 år. Dette hænger naturligvis i første række sammen med den lavere fødselshyppighed, som var et fænomen, der ikke bare sporede i Odense. Men det blev mere udpræget for købstaden end for forstæderne. I tabel 2.3 er det muligt for et enkelt år at sammenligne Odense inklusive det tidligere Sct. Hans landdistrikt med det, som på daværende tidspunkt regnedes for forstæder – svarende til folketallene i tabel 1.1. Der var naturligvis nok flere børn og unge i de relativt nybebyggede områder, færre i de ældre dele af Stor-Odense.

Om årsagerne til det lavere fødselstal er vor viden af mange grunde

Tabel 2.3: Befolkningens sammensætning: Køn og alder i Odense købstad og forstæder 1935.

Alder	Mænd		Kvinder	
	Købstad	Forstæder	Købstad	Forstæder
0-9	15,1	16,5	13,5	16,8
10-19	16,7	20,4	16,3	19,5
20-29	19,4	21,4	20,8	19,0
30-39	17,1	14,0	17,1	15,1
40-49	13,1	12,0	12,4	12,7
50-59	9,0	8,0	9,0	7,6
60-69	5,7	4,8	6,1	5,4
70-	3,8	3,0	4,6	4,0
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0

Kilde: Statistiske Meddelelser.

begrænset, men der er næppe megen tvivl om, at brugen af svangerskabsforebyggende midler i mellemkrigstiden blev gængs i videre kredse end tidligere. Diskrete forsendelser i postordre var i alt fald en oplagt mulighed for den avislæsende del af den mandlige befolkning. Hertil kommer, hvad århund-

Børn samlet omkring en vindfælde i Næsbyhoved Skov omkring 1930 (Møntergården).

redgammelt kendskab til mere »naturlige« metoder fortsat kan have haft af betydning.

Når befolkningens alderssammensætning ændredes i retning af flere ældre, hænger det tillige sammen med, at levetiden landet over blev noget længere. I ældre tiders statistik kunne man relativt let regne sig frem til fødselsoverskuddet ved at opgøre tallet for fødsler og dødsfald år for år, hvorefter man så ved hjælp af folketællingstallene har kunnet anslå, hvor meget der yderligere er sket af ændringer som følge af tilflytning det ene sted og afvandring det andet. Dette lader sig imidlertid ikke gøre for den enkelte lokalitet i tiden efter første verdenskrig, og det har sin forklaring.

Før kunne man normalt regne med, at folk døde, hvor de havde boet, og fra hvert eneste sogn i landet blev tal for årets døde indberettet tillige med fødselstallene. I de første årtier af dette århundrede skete der gradvist den afgørende ændring, at kvinder i stigende tal fødte på klinik eller hospital, og her var der også langt flere mennesker, som endte deres dage. »Hospitaliseringen« af livets begyndelse og slutning »ødelagde« ganske den gamle befolkningsstatistik, for hvor mange kunne regne med at have et hospital beliggende i bopæls sognet? På Odense sygehus kom af gode grunde andre end Odenseborgere til verden, og her døde også folk fra oplandet. Af den grund kan man ikke rigtig mere bruge lokale tal for fødte og døde.

I mellemkrigstiden ønskede man imidlertid at supplere de traditionelle folketællinger med en mere permanent form for oversigt over befolkningen, og derfor organiseredes i 1924 de kommunale folkeregistre, hvortil skulle indberettes om fødsler, navngivning, dødsfald og tillige flytning. Efter nogle års forløb begyndtes udgivelsen af en statistik, som bl.a. fortæller noget afgørende om, hvor meget af væksten i Odenseområdet der skyldtes et fødselsoverskud, og hvor meget der hang sammen med tilflytning.

Flere i Odense, hvorfra?

I tiden før første verdenskrig var fødselsoverskuddet den mest betydelige faktor bag befolkningens vækst i Odense. To trediedele af det stigende folketal var forårsaget af, at der blev født flere, end der døde, mens resten skyldtes tilflytning – »vandringer«, som det hedder i statistikken. Siden blev det anderledes. Nøjagtigt hvornår nettotilflytningen afgørende kom til at overstige fødselsoverskuddet, kan man af de nævnte grunde ikke uden videre afgøre. Men fra og med 1932 var forholdet i alt fald ganske modsat. Tilvandring spillede 1930'erne igennem tre gange så stor en rolle som den »naturlige« tilvækst i købstad, landdistrikt, landsogn og Dalum under ét. Tabel 2.4 viser, at de ekstraordinære begivenheder i året 1940 ganske pludseligt fik det til at

Officers-Stine var gennem mange år et originalt indslag i det odenseanske gadeliv, og hun opnåede endda at blive forevigt på dette postkort. Se også billedet i Moderne tider, side 362 (Møntergården).

gå den modsatte vej.

Men indvandringstillene dækker i virkeligheden over langt flere flytninger end som så. De er opgjort som forskellen mellem tilflyttede og fraflyttede, og ser man f.eks. på de samlede tal for 1938 for Odense og Dalum, så fremkommer denne forskel ved at trække 9.432 fraflyttere fra 10.662 tilflyttere. Der var altså megen bevægelse fra sted til sted. Blot må man gøre opmærksom på, at det ikke her har været muligt at tage højde for flytninger mellem nabokommunerne Dalum og Odense. Så den halve snes tusinde er altså inklusive de personer, som forblev i Odenseområdet, men blot måtte melde fra i det ene og melde til i det andet af de to berørte kommuners folkeregistre.

For alle, som ikke selv ejede deres boliger, lettedes adresseskiftet af den såkaldte »flyttedag«, idet de fleste lejemaal kunne opsiges med relativt kort varsel til den samme termin, oktober eller april flyttedag. På én og samme dag kunne således en mængde familier skifte bopæl og bringe sig selv og deres ejendele til det, der var bedre – eller det, der var mindre godt. Det har været årets højdepunkt for udlejere af hest og vogn, og man tør gætte på, at også ejere af trækvogne og trillebøje har været særligt populære disse to gange om året. Trafikalt må flyttedagen tillige have været et markant fænomen.

Arbejdssøgende foran K. Niensens fæstetkontor i Vindegade 66. Mon de glade ansigter udtrykker forventning om et snart job? (E. Biering fot., Møntergården).

Tabel 2.4: Registerfolketal, fødselsoverskud og nettotilvandring for Odense købstad, Sct. Hans landdistrikt, Vør Frue landsogn og Dalum kommune under ét for årene 1932-40.

År	Befolkning i alt	Fødsels- overskud Antal personer	Netto- tilvandring
1932	76.126	313	1.101
1933	77.478	295	1.392
1934	79.175	462	2.293
1935	81.930	481	1.798
1936	84.201	511	1.587
1937	86.298	598	1.714
1938	88.610	746	1.230
1939	90.585	703	1.761
1940	93.049	879	-363

Kilde: Statistiske Meddelelser.

Flyttedagsinstitutionen betød en for senere tider uvant mobilitet på boligområdet, stadig for så vidt der var tale om udlejning, og man har her en del af forklaringen på de mange adresseskift, som også vil kunne konstateres, hvis man f.eks. prøver at følge de samme personer fra folketælling til folketælling. Flyttedagen eksisterede stadig under første verdenskrig og det meste af mel-

Ofte skulle der kun flyttes med et beskedent bohavn, så nogen stor flyttevogn var ikke påkrævet (E. Biering fot., Møntergården).

Flyttelæs i Nørregade, formentlig i 20'erne ligesom billedet side 34 (E. Biering fot., Møntergården).

lemkrigstiden igennem, men derefter hører man ikke mere til dette princip, som ellers havde mange hundrede år på bagen – det svarede til fardag eller skiftetid for tjenestefolk, som jo også hørte til den del af befolkningen, der kunne være præget af stor mobilitet over kortere eller længere afstande.

Hvor meget flytninger lokalt over kommunegrænsen kunne betyde, kan man se af nogle opgørelser over skatteydere i Sct. Hans landdistrikt i finansåret 1929/30. Her talte man sammen, hvor skatteyderne sidst var kommet fra, og det viste sig, at mens kun 164 var født i landdistriktet, og 1.223 var tilflyttet andetsteds fra, så gjaldt det for hele 2.168's vedkommende, at de sidst havde opholdt sig i Odense – hvormed altså ikke sagt, at de i virkeligheden ikke oprindeligt stammede fra et tredje sted og blot havde benyttet købstaden som mellemstation.

For det er naturligvis klart, at der i sidste instans var tale om en vandring fra land til by – og det vel at mærke inden for rigets grænser. Der findes tal for indvandring fra udlandet, men de er så små, at dette kun havde ganske ringe betydning.

Lidt nærmere kan man komme det ved at tage nogle stikprøver og se lidt på befolkningssammensætningen i et antal gader og boligområder. Udvalget er sammensat af både ældre og nyere bebyggelser, idet man ellers meget let ville få et ganske galt indtryk, hvis man f.eks. kom til at vælge et rent tilflytterområde.

I tabel 2.5 kan man se resultatet af en optælling, hvori kun husstandsoverhovedet er medtalt. Var hele familien regnet med, ville Odenseandelen på

Tabel 2.5: Husstandsoverhovedets fødested, udvalgte gader ifølge folketællingerne 1921-40.

År	Odense	Øvrige Fyn	Øvrige Danmark	Udland	Uoplyst	I alt
			%			
1921	22,7	49,2	21,5	2,7	3,9	100,0
1930	25,4	44,3	24,9	1,4	4,0	100,0
1940	26,2	40,2	27,0	1,9	4,7	100,0

Kilde: Folketællingslister, Rigsarkivet.

grund af børn født på stedet naturligvis blive større, men når det drejer sig om tilvandringen, er det nok så formålstjenligt at se på, hvor husstandens overhoved – typisk familiefaderen – kom fra.

Umiddelbart vil man nok undre sig over, at der tilsyneladende – også fra 1930 til 1940 – var en stigende andel født i Odense, uanset at det meste af befolkningstilvæksten notorisk skulle være sket som følge af tilvandring. Forklaringen ligger nok for en stor del igen i de spegede kommunale forhold og i denne sammenhæng i en tilbøjelighed til at sige Odense, selv om man var født før århundredskiftet i Odense Sct. Knuds, Sct. Hans eller Vor Frue landdistrikt. Og i 1940, da disse områder var blevet en del af Odense, kan man jo dårligt bebrejde folk denne unøjagtighed med fødestedsoplysningen i folketællingslisten.

Hvad der derimod er sigende, er den dalende andel fynboer og en tilsvarende højere procentdel tilflyttere fra det øvrige land. Groft sagt kan man fastslå, at tiden under og efter første verdenskrig endnu domineredes af flytninger fra den nærmere og fjernere omegn, siden blev også sjællændere og

Tabel 2.6: Befolkningens fordeling på erhverv 1911-40.

Erhvervsgruppe	1911	1921	1930		1940	
	Køb- stad	Køb- stad	Køb- stad	For- stæder	Køb- stad	For- stæder
			%			
Landbrug m.v.	2,1	1,6	1,6	5,5	2,0	12,3
Håndværk og industri	48,0	50,4	45,6	57,9	51,9	53,9
Handel og omsætning	20,7	17,6	19,6	12,2	20,3	13,4
Transporterhverv	6,3	7,2	7,6	7,0	6,6	5,3
Administration, liberale erhverv	7,8	7,6	7,3	4,7	7,4	5,4
Forskellig virksomhed	2,0	–	–	–	–	–
Husgerning	4,2	6,2	7,9	5,6	–	–
Formue, offentligt forsørgede	7,3	9,0	9,4	6,4	9,7	7,8
Uoplyst	1,5	1,9	1,0	0,7	2,1	1,9

Kilde: Statistisk Tabelværk.

Telefonistinder ved centralbord i Jernbaneanegadecentralen 1927 – der var her tale om et arbejdsområde, hvor den kvindelige arbejdskraft dominerede tydeligt (Møntergården).

ikke mindst jyder mere og mere almindelige. Og under alle omstændigheder kan man se, at kun hver fjerde husstandsoverhoved, hver fjerde familiefader, var indfødt odenseaner. Deri var der sådan set intet nyt, også i slutningen af 1800-tallet var 70-80% af den voksne befolkning født uden for byen, og tilflytningen kom gradvist fra fjernere og fjernere lokaliteter (*Moderne tider*, side 21).

De egentlige udlændinge var få i tallet, men med den højeste procentandel i begyndelsen af perioden. Inden for specielle brancher var der en tradition for en del indvandret faglært arbejdskraft – på Glasværket eksempelvis – men i årene omkring 1920 ligger forklaringen bag tabellens 2,7% antagelig i, at det var arbejdere, der stammede fra områder syd for den nye grænse, som rykkede teltpælene op. Det kendteste eksempel er skibsværftarbejderne fra Flensborg, som antagelig var den største enkeltgruppe. Grundlæggelsen af Stålskibsværftet fik på dette som på så mange områder stor betydning.

Erhvervsfordelingen

Hermed er man ovre i spørgsmålet om, hvad de mange nye Odenseborgere blev beskæftiget med. Folketællingsbearbejdelse rummer en erhvervsfor-

En repræsentant for de liberale erhverv, tandlægen i arbejde i den moderne tandklinik i Tårnborg, Vesterbro 2, omkring 1920. Klinikdamen er klar til at gå til hånde (Møntergården).

deling, som er gengivet i tabel 2.6. Desværre fulgte man på dette felt skiftende principper fra tælling til tælling. Mens man endnu i 1911 opererede med en gruppe, som blev kaldt »forskellig virksomhed«, beregnet på folk, man ikke rigtig kunne anbringe andetsteds, så har man siden fundet udvej, for de 2% forsvinder i 1921 ud i den blå luft. De må være blevet fordelt på andre grupper.

Tilsvarende er tjenestefolkene en kilde til problemer, idet husgerning endnu i 1930 betragtedes som et erhverv, mens man i 1940 placerede husassistenter og lignende i samme gruppe som husstandsoverhovedet i pågældende familie.

Mest sigende er i tabel 2.6 egentlig den klare forskel 1930 og 1940 mellem købstad og forstæder, der er gjort op på fuldstændig samme grundlag som i tabel 1.2. I forstæderne var landbrug og ikke mindst gartneri så absolut ikke

ukendt, gartneriet kom i forstads kommunen Lumby endda til at spille en stigende rolle. Industri og håndværk var endvidere nok så fremtrædende beskæftigelsesmæssigt i forstads kvartererne, men eftersom betegnelsen dækker alt lige fra folk ansatte på byens største fabrikker til den mindste enkeltmands arbejdende selvstændige inden for det traditionelle håndværk, så er denne grove opdeling ikke meget sigende. Den store forskel mellem købstad og forstæder indsnævredes fra 1930 til 1940, og igen er det indlemmelsen af Sct. Hans landdistrikt, som laver ravage i statistikken. Det stærke industripræg i kvartererne mod nord fornægtede sig ikke.

Handel og omsætning var helt tydeligt overvejende et købstadsanliggende. Butikker og handelsvirksomheder lå tættest på de centrale strøg i den indre by, og folk beskæftiget i disse erhverv var fortrinsvis bosat i Odense kommune. Det samme gjaldt – om end mindre udpræget – for personer be-

Nogle af byens offentligt ansatte. Billedet er fra stads- og havneingeniørens kontor 1917 (H. Lønborg fot., Møntergården).

skæftiget i transportsektoren, offentligt ansatte, folk i liberale erhverv såvel som pensionister. At der endelig i 1930 var flere husassistenter i købstaden end i forstæderne, kan heller ikke undre.

Hvis man vil karakterisere den erhvervsmæssige udvikling i Odense mellemkrigstiden igennem, er tallene i tabel 2.6 som nævnt ikke meget bevendt, eftersom optællingsprincipperne ændredes. Muligheden for et signalement af den fynske hovedstad i denne henseende foreligger derimod helt oplagt ved en sammenligning med de byer, som man også i Odense i datiden fandt det naturligt at måle sig med snart på det ene, snart på det andet felt. I tabel 2.7 kan man aflæse, hvordan Odenses erhvervsfordeling så ud i forhold til Århus og Ålborg i tiden fra 1911 til 1940.

Det falder her i øjnene, at Odense så absolut mellemkrigstiden igennem havde et stærkere industrielt præg end de to store jyske provinsbyer, endvidere at der på Fyn var en langt lavere andel i transportsektoren, mens procenttallene for handel og omsætning lå temmelig tæt på hinanden.

Odense beholdt således rollen som den mest industrialiserede af de større provinsbyer, den status, som var resultatet af de »moderne tider« med industrialiseringsprocessen i det foregående århundrede. Men det er værd at bemærke, at forskellen indsnævredes i tiden frem til 2. verdenskrig. Her som på en lang række andre områder skete der en udjævning, som nok må siges at have bevirket, at lokalt særpræg til en vis grad blev udvisket. De tre store provinsbyer kom i erhvervsmæssig henseende til at ligne hinanden mere og mere.

Den samme tendens ses både for handel og omsætning og i transportsektoren, hvor Odense helt klart var svagest placeret. Dette sidste kan måske undre, når man tænker på byens rolle som jernbanecentrum, men det hænger helt oplagt sammen med havnen og søfarten. Odense havn spillede perioden igennem en vældig rolle i den lokale bevidsthed. Netop fordi der var tale om en næsten »naturstridig« kanalhavn, hørte den til det, man i byen var mest

Tabel 2.7: Erhvervsfordelingen i de tre største provinsbyer ifølge folketællingsbearbejdelse. Købstadskommunerne 1911-40.

År	Industri og håndværk			Handel og omsætning			Transporterhverv		
	Odense	Århus	Ålborg	Odense	Århus	Ålborg	Odense	Århus	Ålborg
1911	48,0	41,9	42,7	20,7	22,7	21,5	6,3	12,5	12,3
1921	50,4	48,8	46,6	17,6	16,8	16,4	7,2	11,2	11,9
1930	45,6	43,4	42,6	19,6	18,0	18,8	7,6	11,7	11,6
1940	51,9	46,1	49,6	20,3	20,2	20,2	6,6	10,9	9,5

Kilde: Statistisk Tabelværk.

Fisketorvet 2 fotograferet omkring 1917. Som det ses, rummede ejendommen flere forskellige erhvervs-kategorier, bl.a. en tandlæge og øverst oppe en fotograf (Møntergården).

stolte af, og havnens ve og vel lå byens styre meget på hjerte, som det vil fremgå af senere afsnit. Men i forhold til netop Århus og Ålborg er der ikke tvivl om, at den snævre kanal de mange kilometer ind i landet først og fremmest var en vandvej, som benyttedes, når fynske produkter skulle eksporteres, og når der skulle bringes varer frem til dækning af fynske behov. Transittrafik med omladning i Odense har derimod næppe været så fristende en mulighed, og byen fik da heller aldrig trods fjord og kanal et maritimt præg, som tåler sammenligning med, hvad man i datiden kunne finde i Århus og Ålborg – selv om procenttallene også i denne henseende nærmede sig hinanden som resultat af en landsomfattende udligningsproces.

I det hele taget vil det af de følgende afsnit om erhvervslivets enkelte sektorer fremgå, at det i perioden 1914-40 på en lang række felter er svært at se bort fra, at mangt og meget af det, som udviklede sig i byen Odense, mere end nogen sinde blot fulgte et mønster, som vil kunne genfindes i resten af Dan-

Den ældste del af Odense havn, fotograferet op mod den gamle toldbod 1939 (Møntergården).

mark, og at store og små virksomheder i stadigt stigende grad indgik i sammenhænge, som rakte ud over det lokale opland og af og til også langt ud over landets grænser. Alligevel er det naturligvis fortsat muligt at tale om et lokalt særpræg, som det da også vil fremgå af det følgende.

Dampskibe og sejlskibe mødes i Odense havn i tiden omkring 1. verdenskrigs udbrud (Møntergården).

3 · Landet omkring købstaden

Den grønne by

Når Odense Turistforening i mellemkrigstiden skulle reklamere for den fynske hovedstad, skete dette uvægerligt i blomstrende vendinger, som uvil-kårligt bragte tanken hen på gartneri og havebrug i dette centrum for »Danmarks have«. Når den rejsende steg af toget og gik ud gennem hovedbanegårdens vestibule, så var det ikke høje huse med skrigende reklamer, der mødte øjet, men derimod en smilende park med brede plæner og århundredgamle træer. Men det var ikke bare Kongens Have, tankerne i denne sammenhæng faldt på. Som en væsentlig del af bylivet nævntes »persillekræmmerne«, gartnere og havebrugsdyrkere, som på torvene mødte frem med »landets rigdom« til glæde for ikke alene byens borgere, men tillige opkøbere, der kunne være tilrejsende – endda helt fra København!

Det egentlige landbrug i forstæder og omegnskommuner kan siges i vid udstrækning at have fungeret relativt uafhængigt af byens nærhed og have delt vilkår med landbruget på det øvrige Fyn og i resten af landet. Det var jo gamle landbrugsområder på frugtbar jord, som var placeret i en ring om Odense. Men naturligvis berørtes gård efter gård af den tilbagetrængning, som blev resultatet af de fortsatte udstykninger, der lå bag bebyggelsens spredning over større og større areal. Hertil kom endvidere mælkeleverancer, der af gode grunde hentedes ind fra de nærmest liggende mejerier, som i byen var sikret et stabilt marked. At Odenseområdet tillige talte både en landbrugsskole og en husmandsskole, understregede ikke mindre det »grønne« præg. Men de tætteste relationer mellem land og by var der dog tale om, når det gjaldt gartnerierhvervet.

Gartnerierne og GASA

Omkring større og mindre byer ses vanligt gartnerier, som i sin tid ikke mindst var leverandører til både torvehandel og detaillister, men gartneribrugget fik omkring Odense en udvikling, som gik langt videre end de fleste andre steder.

Allerede en oversigt over Odensevirksomheder fra 1918 har ganske

Frøfirmaet Dæhnfeldts forstemand, direktør Chr. Dæhnfeldt (1857-1920) (H. Duellund: Falck på Fyn i 25 år).

Fr. Lund Nielsens handelsgartneri, Absalons-gade 9, ca. 1928 (Møntergården).

mange med, som hører hjemme i denne sammenhæng. Det gjaldt dels det store frøfirma Dæhnfeldt, som i 1914 var blevet aktieselskab. Om dette fremhævedes frøavlens i omegnen på egne jorder, i alt 250 hektar – Hinderupgård, Ny Hunderupgård og Kallerupgård, hvortil kom ikke mindre end 5.000 hektar hos andre, hvor der dyrkedes frø på kontrakt. Fra før første verdenskrig havde Dæhnfeldt også ved Stige indledt en produktion af blomsterløg, hvor det drejede sig om et areal på 35 hektar. I alt skulle der hos denne virksomhed i og omkring Odense være beskæftiget henved 600 funktionærer og arbejdere i tiden op til 1918.

Fra samme tid nævntes tillige andre i denne branche: Frøfirmaet Chr. Olsen, som angav at have kontrakt dyrkning på græs- og roefrø på i alt 2.500 hektar, A. Krogs Frøhandel, hvorom det hed, at man fra 1914 rådede over et førsteklases frørenseri og -tørteri, og endelig engrosfirmaet Ingemann Christensen og Co., grundlagt i 1914 og få år efter med 50 mand i arbejde på ejendommen på Rugårdsvej. Oplysningerne om disse såvel som andre virksomheder fra denne tid grunder sig på, hvad de selv fandt vigtigt at anføre, så man kan være sikker på, at kun det moderne og tidssvarende blev nævnt.

Når det gjaldt egentlige handelsgartnere, fremhævedes i 1918 virksomheder som R. Th. Olsens, der var grundlagt så tidligt som i 1852, R. Johansens i Absalonsgade, der var fra 1880 og havde speciale i kaktus og sjældne planter, samt firmaet N.P. Rasmussen jun., der i samme familie kunne føres helt tilbage til 1816. Gartnerierne opregnedes som en selvfølge i rækken af veletablerede Odense-foretagender.

En snes år senere så mangt og meget anderledes ud. Af gode grunde var gartnerierne rykket længere ud. I 1938 kunne berettes, at der af N.P. Rasmussens forhen så berømte gartneri kun var blomsterbutikken tilbage, at den sidste del af R. Th. Olsens areal nu netop var blevet bebygget, og navnet Bredstedgade var vistnok »det sidste minde« om gartner H. Chr. Bredsteds bekendte virksomhed, en planteskole, som dog var ophørt så tidligt som i 1890.

Men endnu var der i 1938 enkelte gartnerier på arealet mellem Hjallesvej og Odense Å, og længere ude – ud ad Nyborgvej, Hjallesvej, Rugårdsvej og Middelfartvej – havde nye gartnerier med drivhuse rejst sig. Og hertil kom de mange i Stige, hvor den rivende udvikling symboliseredes ved Stige Dampcentral.

På de lette jorder i Stige-Anderup havde gartnerne længe fungeret efter de traditionelle retningslinier med salg på torvet, men efterhånden som man udvidede arealerne, blev det uoverkommeligt både at klare arbejdet hjemme og at køre til byen med de færdige produkter til salg i større eller mindre partier. Man stod derfor med et problem omkring organiseringen af afsætnin-

Nyborgvej set mod øst 1938. Dengang var der endnu plads til træer langs denne vigtige færdselsåre. Huset til højre er hjørnejendommen ved Gartnerhaven (Møntergården).

gen, som krævede en løsning. Et »engrostorv« oprettedes på Sortebrødre Torv, og samtidig tog gartnere fra Odenseegnen på studierejse til foregangslandet Holland. Resultatet blev auktionsprincippet gennemførelse i forbindelse med oprettelsen af Gartnernes Salgsforening for Odense og Omegn. En primitiv bygning på Sortebrødre Torv fik kun midlertidig anvendelse indtil ibrugtagningen af en stor salghal på Middelfart Landevej i september 1930.

Samtidig gik det stærkt, ikke mindst i Stige, hvor gartnerne sagdes næsten at udgøre én stor familie, som gik i samarbejde bl.a. om en varmecentral, der i 1930 havde tilsluttet henvend 15 virksomheder. Der skete endvidere en stigende specialisering, nogle koncentrerede sig om tomater, andre om nelliker og andre igen om roser eller frugtavl. Og der var en »kaktusperiode«, som man dog senere glædede sig over at se afløst af en tid – i slutningen af 30'erne – »med virkelig interesse for udsmykning af hjemmene med et broget planteflor i de store, solfyldte vindueskarme«. Glasarealerne voksede, og »Drivhusene bredte sig på den fynske muld som paddehatte på en gammel græsplæne efter en mild sommerregn«, som det så poetisk formuleredes nogle år senere. I årene fra 1929 til 1931 voksede salgforeningens medlemmers samlede drivhusareal fra 10,5 til 17,2 hektar.

Udviklingen ledsagedes tillige af initiativer inden for uddannelse og konsulenttjeneste, i 1931 således med den første konsulent ansat af Gartnernes Planteavlsforening for Odense og Omegn – han skulle bl.a. samarbejde med

Statens Forsøgsstation på Blangstedgård, der var oprettet i 1915. I 1931 indførtes tillige standardiseret emballage for tomater organiseret ved hjælp af Odense Tomatpakkecentral. Det gik hurtigt, og det var ved at gå for hurtigt.

I 1932 tog en kommentator ikke i betænkning at anvende ordet krise, som på dette område gav større vanskeligheder end andetsteds, fordi den nødvendige tilpasning teknisk og økonomisk ikke var god nok. Det må forstås sådan, at de mange nyetablerede gartnerier ikke alle var lige velkonsoliderede, da strengere tider i begyndelsen af 30'erne stod for døren. Men stadig mente man om Odenseområdets gartnere, at de i kraft af deres organisation, specialisering og indbyrdes konkurrence var førende med hensyn til sortering, emballage og afsætning.

Og gartnerierne stod krisen igennem. Efter en kort pause kom der igen gang i konsulentarbejde såvel som, hvad man med senere tiders udtryk vil kalde produktudvikling. Inden anden verdenskrig var champignon lanceret, og der blev drevet forsøg med fersken, ananas og bananer. Aspergesdyrkerne efterlignede tomatproducenternes standardiserede emballagebrug, og produktion af snitgrønt suppleredes af fremdrivningen af potteplanter. Den internationale krises valutaproblemer betød en mindre import af sorter, som man nu selv optog dyrkningen af – Azalea og Erica – og blomsterløg blev ikke mere i samme udstrækning som før hentet i Holland. På denne lidt indirekte måde bevirkede krisetider en beskyttelse af et hjemmemarked for det gartneri, som vel må siges i mellemkrigstiden at have gennemgået noget i retning af en industrialiseringsproces.

Men for en sikkerheds skyld skal det fastslås, at torvehandel fandt man stadig på Klingenberg og Albani Torv. Blot passerede agurker og tomater,

Kvindelige æbleplukkere med hver deres cykel, fotograferet ved Blangstedgård omkring 1938 (Møntergården).

Et blik på den omfattende torvehandel på Albani Torv. 1920'erne? (Møntergården).

nelliker og persille for en stor dels vedkommende først GASAs godt 6000 m² store salgshal. Medlemmerne var forpligtet til at lade deres produkter gå gennem salgsforeningen, men det hindrede ikke, at de senere kunne udbydes såvel på torvestande som – naturligvis – i mere permanente butikker for frugt og grønt. Men det væsentligste træk i udviklingen var den organisationsform, som gjorde det muligt at afsætte Odenseegnens gartneriprodukter over det ganske land. Det begyndte med lokal torvehandel og sluttede med jernbanespor direkte fra Gartnernes Salgsforening. En udvidelse af perspektivet, som man vil genfinde i mange andre branchers udvikling mellemkrigs-tiden igennem.

4 · Industrien i oversigt

Gartnernes Salgsforening var placeret i Odense for at kunne distribuere oplandets produkter til nær og fjern. Andre virksomheder i byen varetog en regulær forarbejdning af fynske råvarer, idet en stor del af den lokale industri her såvel som i andre dele af landet var baseret på, hvad der fra landbruget indkom til slagtning, formaling, brygning eller brænding. Men også på industriområdet vil man kunne se en kraftig tendens fra det lokale henimod i det mindste et nationalt marked med de problemer, dét kunne medføre. Blot for at tage et enkelt eksempel, så havde Odense ved første verdenskrigs udbrud to fuldt udstyrede mellemstore bryggerier – Odense og Albani – gode lokale navne for virksomheder etableret med et lokalt marked for øl og vand. I slutningen af 1930'erne var der kun ét tilbage – Albani – og en tilbagevendende klagesang herfra gik ud på, at dette bryggeri, som dog benyttede fynske råvarer og fynsk arbejdskraft, ikke desto mindre følte en manglende påskønnelse fra netop de fynske forbrugeres side. Der var helt åbenbart alt for mange, som alt for villigt vidste at påskønne udenøs produkter af letgennemskuelig mere østlig oprindelse. Der var således set fra Odense, provinsens mest industriprægede by, helt klare ulemper ved den udvikling, som kunne spores frem imod anden verdenskrig. Men førend denne skildres branche for branche, vil det være naturligt at bringe en kort oversigt over samtlige denne periodes virksomheder inden for de enkelte industrigrene.

Det almindelige skel mellem industri og håndværk går på antallet af arbejdere – havde man seks eller flere beskæftiget, var der tale om industri. Med en mindre bemanding karakteriseredes virksomheden i statistikken som håndværk. En sådan grænse kan naturligvis forekomme lidt absurd for firmaer, som havde lige netop omkring fem-seks ansatte, og som derfor kunne komme i den ene kategori det ene øjeblik og i den anden det næste, uanset at man frembragte de samme produkter forfærdiget med den samme teknik. Men dette skel med arbejdertallet er alment brugt, det er mere eller mindre bredt accepteret og derfor også anvendt ved opstillingen af tabel 4.1, som viser tilstanden i industrien i Odense med forstæder henholdsvis i 1914 og 1935. Forstæderne var ikke helt de samme i de to år, så det er to forskellige geografiske områder, der sammenlignes. Men derfor var det alligevel i en vis

forstand industrien i den samme bystruktur.

Landbrugets råvarer optræder tillige med importerede råvarer i nærings- og nydelsesmiddelbranchen, som frembragte både sunde og mindre sunde produkter på et mindsket antal virksomheder, hvoraf dog et par stykker var blevet større efter godt 20 års forløb. Generelt kom der imidlertid flere industribesdrifter til, eftersom godt 175 virksomheder i 1914 var blevet til lige netop 200 år 1935. Men det, der falder mest i øjnene, er naturligvis, at de store med over 100 ansatte var fordoblet i antal. Et dusin i 1914 var blevet til 25 i 1935 – om end dette ikke er flere, end at samtlige vil blive nævnt i de følgende afsnit.

Noget i retning af en fordobling er også resultatet, hvis man tæller ansatte, hvad ikke kan undre, idet det jo ganske godt svarer til udviklingen i det samlede befolkningstal – 6.570 arbejdere i 1914 modsvarede af 12.188 ifølge tællingen i 1935, og det er disse tal, der i tabel 4.1 svarer til de 100%.

Men branchevis gik udviklingen forskelligt. Nærings- og nydelsesmiddelindustrien tabte relativt terræn, selv om der i absolutte tal var tale om en stig-

Midt i billedet fra Mageløs 1934 ses Bryggeriet Odense. Bygningen til højre hørte til Klaregades Skole, men var blevet skilt fra resten af skolen ved anlæggelsen af Mageløs 1925 (Møntergården).

ning i arbejdsstyrken fra godt 1.200 til godt 2.000. Eksemplet med Albanis klager er derfor ikke det værst valgte, selv om der også var virksomheder inden for netop denne industrigren, som kom til at stå særdeles stærkt på landsplan. Den traditionelle og veletablerede tekstilindustri lå stort set uændret i arbejdsantal, hvad der til gengæld relativt set betød stor tilbagegang, mens beklædningsindustrien kom til at træde noget stærkere frem. Men den store vinder i tiden fra 1914 til 1935 var jern- og metalindustrien, der med over en fjerdedel af arbejdsstyrken i 1914 i løbet af de 21 år nærmede sig de to femtedele i 1935. I arbejdsantal drejede det sig om 1.800 stigende til 4.600, så der er ingen tvivl om, at tyngdepunktet mere og mere kom til at ligge netop i disse relativt tunge brancher, hvor tillige tilvæksten af rigtigt store virksomheder var mest markant.

I store træk skulle man nok kunne tillade sig at slutte fra arbejdsantal til pågældende branches forholdsmæssige betydning. Men der er grund til at gøre opmærksom på, at der naturligvis også fandtes industrianlæg, som synede stærkt i bybilledet, uden at det var ensbetydende med nogen talrig arbejdsstyrke. Store tekniske anlæg som f.eks. havnemøllerne kunne passes af få personer, og omvendt fandtes der virksomheder, der havde så svingende beskæftigelse, at en opgørelse over arbejdsantallet på et vilkårligt tidspunkt ikke giver megen mening – dette gjaldt eksempelvis konserverfabrikkerne. Så de tal, som ligger bag tabel 4.1, kan være så rigtige, som de være vil, men giver dog ikke noget fuldstændigt signalement af industribyen Odense. I

Tabel 4.1: Industrivirksomheder i Odense med forstæder 1914 og 1935 fordelt efter antal industrielle arbejdere og med arbejdsantallet procentfordelt på brancher.

Industrigrene	1914			1935			1914	1935
	6-20	21-100	Over 100	6-20	21-100	Over 100	%	
	Antal virksomheder							
Nærings- og nydelsesmidler	22	6	4	13	7	5	18,7	16,7
Tekstilindustri	5	2	4	1	3	5	19,1	10,0
Beklædningsindustri	21	4	–	24	10	2	8,7	9,9
Trævareindustri	26	5	–	20	4	1	7,0	7,1
Læder og lædervarer	8	1	–	3	2	–	2,3	1,4
Sten, ler, glas	3	1	1	5	1	1	5,1	4,4
Jern og metal	21	11	3	35	9	10	27,2	38,5
Kemisk-teknisk industri	3	5	–	12	5	–	4,0	3,5
Pap og papir	1	2	–	2	1	1	2,0	4,2
Bøger og blade	12	6	–	12	6	–	6,1	4,3
Total	122	43	12	127	48	25	100,0	100,0

Kilde: Hans Chr. Johansen m.fl.: Fabrik og bolig, s. 218-19.

de følgende kapitler gennemgås brancher og virksomheder i tiden fra 1914 til 1940, og der skulle hermed fremkomme et nok så nuanceret billede ikke alene af beskæftigelsen, men tillige af periodens tekniske ændringer og udviklingen i produktsammensætningen. Udgangspunktet var i 1914 et Odense, der allerede som følge af udviklingen i den foregående periode kan siges at være »industrialiseret«. Men mellemkrigstiden betød en udvikling i bredde og dybde, som gjorde, at industrien ved anden verdenskrigs udbrud havde større betydning for flere områder af tilværelsen end nogen sinde.

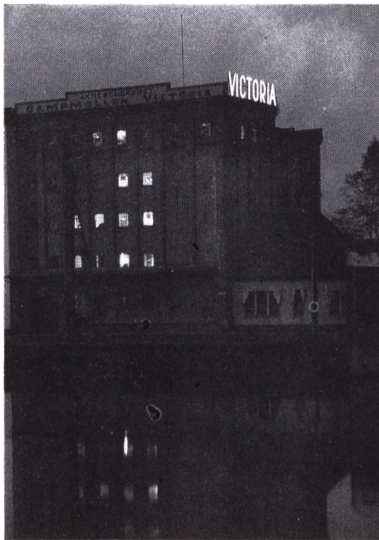
Havnen var af væsentlig betydning for byens og dermed også industriens vareomsætning. Billedet her er fra oversvømmelsen 24. oktober 1921 (Møntergården).

5 · Levnedsmidler og nydelsesmidler

I tiden op mod første verdenskrig kunne større danske provinsbyer normalt fremvise en hel vifte af virksomheder, som sørgede for at dække et lokalt behov for både de livsnødvendige fødevarer og de noget mindre nødvendige – og derfor ofte højt beskattede – luksusartikler. Betegnelsen nærings- og nydelsesmiddelindustri kan forekomme klodset, men er egentlig særdeles dækkende som en samlet betegnelse for rækken af møllervirksomheder, bryggerier, slagterier, spritfabrikker, konservesfabrikker, tobaksfabrikker m.v. Som en følge af udviklingen i den foregående periode var man også i Odense i begyndelsen af dette århundrede stillet sådan, at befolkningen kunne regne med, at fynske råvarer eller i det mindste en lokal forarbejdning lå til grund for en hel stribe produkter af lokalt mærke, som var til fald hos kolonialhandleren, i ismejeriet eller hos brødkusken.

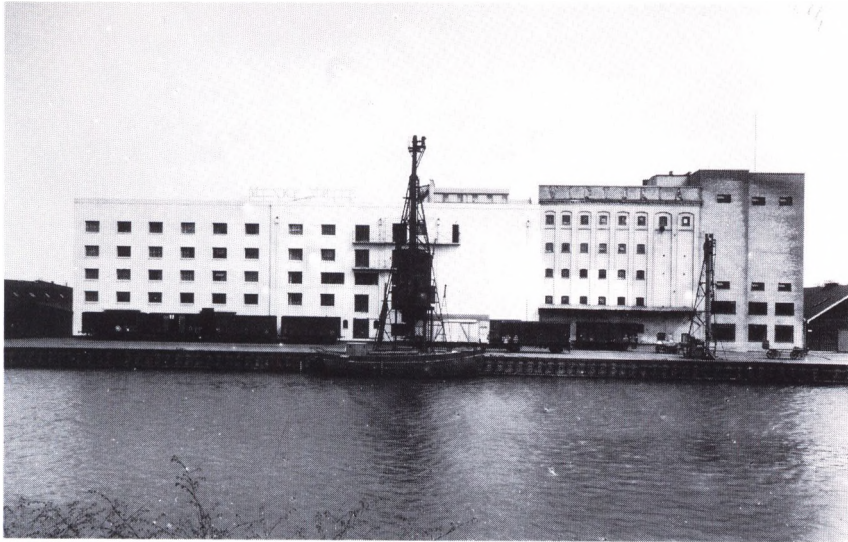
Men som man vil se af det følgende, betød tiden fra 1914 til 1940, at ganske meget blev ændret. Konjunkturer og konkurrence betød, at det gik temmelig forskelligt for de enkelte grene i denne branche. Karakteristisk var det imidlertid, at det lokale præg blev mindre fremtrædende, hvad enten det var Odensevirksomheden, som måtte se sit »hjemmemarked« helt eller delvist overtaget udefra, eller det måske lykkedes her fra Fyns midte også at klare sig i landssammenhæng. Gennemgangen af de enkelte bedrifter viser megen variation i udviklingen fra 1914 til 1940.

Aftenstemning ved Dampmøllen Victoria, formentlig i 1930'erne (Møntergården).

Havnemøllerne og bagerierne

Blandt periodens mest konstante og ret markante bidrag til billedet af det industrielle Odense var havnemøllerne, Munke Mølle og Dampmøllen Victoria, som var placeret side om side ved Østre Havnebassin. På den førstnævnte havde man et par store brande, som imidlertid blot betød en genopbygning i nogenlunde uændret skikkelse, og fælles for dem begge var, at det konstante ydre aldeles ikke modsvarede af et tilsvarende indre. Begge virksomheder moderniseredes kraftigt. Victoria gik fra dampen, idet man først supplerede med elektromotorer og siden – i begyndelsen af 1920'erne – overgik helt til elektrisk drift. På Munke Mølle stod der ved periodens begyndelse

De to møller ved Odense havn, til venstre Munke Mølle, til højre Dampmøllen Victoria. Billedet er noget nyere end det på side 52 (Møntergården).

en kraftig dieselmotor, men også her kom elektriciteten til som supplement. For havnemøllerne var krig og krisetid ikke umiddelbart ensbetydende med dårlige tider. Under første verdenskrig faldt importen af udenlandsk mel bort, og man havde således hjemmemarkedet i fred. En del af de tekniske ændringer betød stor kapacitetsudvidelse, og i kraft af heldige råvareindkøb i tiden lige efter krigen stod man godt rustet og med gode økonomiske resultater til ind i 20'erne. Derefter dalede priserne ved midten af 1920'erne på en tid, da man havde købt dyrt ind, så man skal frem til krisen i 1930'erne med tilhørende importreguleringer, før møllerne igen kunne regne med hele det nationale marked ganske uforstyrret af importeret mel. Og kapaciteten kunne atter udnyttes til formaling af såvel udenlandsk som dansk korn.

Begge Odensemøller klarede sig altså igennem tider med hård konkurrence og år ganske uden overskud. Produktet var i første række hvedemel til bagerier og detailsalg, det grove rugmel udgjorde endnu i begyndelsen af 1920'erne omkring en tredjedel af den samlede produktion, men andelen var faldende, idet rugbrødsbagerierne i stigende grad selv varetog formalingen.

Det største af disse lå i Vindegade, Arbejdernes Aktiebageri, som i 1923 både kunne indvie de nye statelige bygninger lidt længere henne ad gaden og samtidig overtage den gamle Odense Brødfabrik A/S, som nedlagdes. Til gengæld sluttede bagermestrene sig sammen om den nyoprettede Odense Bagermestres Brødfabrik på Hjallesevej, så der var også efter 1923 to fabrikker i indbyrdes kappestrid på dette felt. Der solgtes rugbrød både en gros og en detail, og datidens konkurrence har været let at få øje på. Forbrugeren kunne se begge virksomheder på gaden i salgsøjemed – år 1930 med tilsam-

Fra en roekampagne på Sukkerkogeriet på Vesterbro (E. Biering fot., Møntergården).

men 44 kuske og chauffører.

Hverken møller eller brødfabrikker hørte til de mest arbejdsintensive. Set i forhold til anlæggets størrelse kan 14 mand på Munke Mølle og 16 på Victoria i året 1914 ikke siges at være meget. I løbet af perioden var der dog tale om godt og vel en fordobling. Endvidere havde Arbejdernes Aktiebageri frem til midten af 1920'erne ikke på noget tidspunkt over den første snes i arbejde, og Bagermestrenes Brødfabrik faldt sådan set i sit første år – 1924 – ganske ud af industristatistikken, for da var der ikke beskæftiget mere end tre mand. Sigende er det vel, at så få var tilstrækkeligt til at forsyne så mange med det industrielle fremstillede daglige brød.

Sukkerkogeriet

Som en underafdeling af De danske Sukkerfabrikker var Sukkerkogeriet Odense på Vesterbro allerede tilbage fra grundlæggelsen en del af en landsdækkende koncern, og dette forhold ændredes naturligvis ikke. Råvarerne var derimod af lokal oprindelse, hvilket dog skal forstås i temmelig vid forstand. Beliggenheden var særdeles fordelagtig, idet de ordinære jernbaner forbandt Odense med samtlige andre fynske købstæder, hvorfor sukkerroer kunne bringes frem uden de store anlæg af særlige roebaner, som andetsteds var nødvendige. Helt fra Langeland kom de mellemkrigstiden igennem, og i nogle år efter genforeningen hentes tillige roer fra Als, bragt over med fær-

gen fra Mommark til Fåborg. Endnu omkring 1940 sagdes 80% af sukkerroerne at være blevet sendt frem pr. jernbane, og da havde lastbiler længe været et alternativ.

Behovet for arbejdskraft var stærkt svingende på det gamle sukkerkogeri, som i årene omkring 1920 gennemgik en større modernisering, hvorunder dampkraften suppleredes med elektromotorer. I kampagnetiden i månederne oktober til december var der ved periodens begyndelse knap 100 mand i arbejde, men siden steg det støt, og omkring 1940 skulle arbejdstallet have ligget omkring de 400. Uden for sæsonen lå beskæftigelsen normalt knap nok på det halve.

I rollen som underafdeling af De danske Sukkerfabrikker fulgte fabrikken i Odense udviklingen, som den nu formede sig under første verdenskrigs restriktioner med rationering og prisfastsættelse efterfulgt af internationale prissvingninger i 1920'erne. Fra og med 1930'erne kom man atter i ly af nationale markedsordninger. Fra det offentlige side lagde man vægt på fortsat at have en dansk sukkerindustri, og det danske marked afskærmedes følgelig fra omverdenen. Dette og en almindelig tendens til større forbrug lå bag de stigende arbejdstal og en øget produktion i den sidste del af mellemkrigstiden. Alt i alt ansloges Odensefabrikken at tegne sig for 7-10% af det samlede danske forbrug.

Fra Slots-akvavit til Rød Ålborg

De forenede Spritfabrikker var et aktieselskab, som i 1905 var dannet ved sammenslutning af de to største brændevinsbrænderier i Odense, F. Christo-

Nørregade 58 med kontor for P. Jørgensens Søner, som fra 1905 var en del af De forenede Spritfabrikker (Møntergården).

phersen & Co. i Overgade og P.Jørgensens Sønner i Nørregade. Det var først og fremmest den tekniske udvikling, som landet over bevirkede en stadig koncentration af spiritusfremstillingen på færre og færre virksomheder, og denne udvikling fortsatte i de kommende år. I Odense koncentrerede man fra 1913 produktionen i Nørregade, der fra dette tidspunkt således blev den eneste tilbageværende virksomhed af sin art. Herfra stammede da den Slotsakvavit, som i alt fald med hensyn til navnet gav den fuselfri, rektificerede (d.v.s. gentagne gange destillerede) og filtrerede vare sit særpræg, begrundet i naboskabet til slottet i Odense.

Imidlertid kom første verdenskrig og dermed restriktioner, som bestod i indskrænkning af produktionen begrundet med hensyn til mere nødvendig brug af råvarerne. Det tydeliggjorde for alle involverede, at de mange tekniske forbedringer havde bevirket en mere end rigelig kapacitet på spritfabrikkerne landet over. I Odense var der 25 mand i arbejde i 1914 i Nørregade-fabrikken, i 1917 var tallet sunket til 16. Året efter var virksomheden opkøbt.

De forenede Spritfabrikker i Odense var som selskab ganske vist medlem af Foreningen af danske Spiritusfabrikanter, som ved gensidige pris- og produktionsaftaler en tid lang søgte at råde bod på en alt for selvødelæggende indbyrdes konkurrence. Men de større slugte de mindre, og i 1918 foretoges et af de store opkøb, hvorved Odenseselskabet blev en del af A/S De danske Spritfabrikker. Produktionen ophørte snart i Odense, idet det i 1920 blev angivet, at fabrikken var lukket, og den eneste resterende funktion var som fordelingscentral. Mellemkrigstiden igennem fordeltes via Odense Rød Ålborg og anden dansk snaps til hele Fynsområdet. Men brænderiindustrien her i byen var endegyldigt blevet fortid.

Markedet for kaffetilsætning var ganske stort. Annoncen her er fra Fyens Stiftstidende 22. april 1924 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

*Den kloge Handlende véd,
at en god Vare holder
en god Kunde fast
og
forsøger derfor aldrig
at narre den Hus-
moder, der forlanger
Rich?
og tilbageviser andre
Kaffetilsætninger.*

24-beklædt patenteret Færdigsmaalet
Nikolai Sterns grundlagt 1835

Cikorietørrierer

Kaffetilsætning eller kaffeerstatning var ikke blot noget, man nødtvunget tyede til at bruge under unormale forhold, men tillige en almindelig foreteelse i husholdningerne i mellemkrigstiden såvel som langt senere, en helt selvfølgelig måde at strække de dyre bønner på. Ganske vist nåede produktionen et hidtil uhørt højt niveau i 1918 – det for denne industrigren ideelle år, da »Danmarks befolkning størstedelen af året måtte undvære sin yndlingsdrik kaffen« – men faktisk kunne denne branche 20 år senere fremvise resultater næsten lige så gode. I 1939 havde man en produktionsmængde på næsten 90% af det sidste krigsårs.

Kaffetilsætning fremstilledes af en række forskellige råvarer: Tørrede sukkerroer, kakaoskaller, malt, korn etc. samt først og fremmest tørrede og ristede cikorierødder. Disse sidstnævnte kom her i landet for godt og vel en

trediedels vedkommende fra Fyn. Dyrkningen kunne foregå på kontrakt ligesom for sukkerroernes vedkommende, og A/S Fyens Kaffesurrogat- og Cikoriefabrik i Ejby, Vor Frue landsogn, var oprettet i 1911 af en gruppe folk, der tidligere havde leveret til andre, men som nu ønskede at begynde for sig selv. Denne kreds af stiftere forpligtede sig til selv at dyrke eller lade dyrke andetsteds, der blev sidenhen afregnet efter den engrospris, det var muligt at opnå. Der var således nærmest tale om en blanding af aktieselskab og andels-selskab, idet udbyttet fordeltes både efter aktiebesiddelse og som en divi-dende bestemt af mængden af den leverede råvare.

I høsttiden var det hektisk sæson, hvor man med dampanlæg tørrede de findelte cikorierødder, og dette krævede ikke så lidt brændsel og var i øvrigt ikke uden faremomenter. I alt fald brændte cikoriefabrikken i Ejby i 1917, den blev ganske vist genopbygget, men lå i lighed med flere andre i branchen stille omkring 1920, da den ægte vares genkomst vel har betydet, at man konstaterede en vis overkapacitet. Det var en nabo, som overtog fabrikken, nemlig Fyens Cikorietørreri, også denne virksomhed beliggende i Ejby, men vel at mærke som en underafdeling af De danske Cikoriefabrikker, alias firmaet C.F. Rich og Sønner. Andre cikorietørrerier i Odenseområdet fandtes i Hjal-lese og i Seden under første verdenskrig og i årene umiddelbart herefter. Men det gik på dette felt som i en række andre brancher. Større koncerner – i dette tilfælde to – kom til at beherske hele det nationale marked, og når firmaerne havde hovedsæde i København kan det være vanskeligt at opspore, hvor meget af deres produktion som egentlig foregik i Odenses nærmeste omegn. Man kan dog fastslå, at endnu ved midten af 20'erne var der i sæsonen henved 60 mand beskæftiget på de fire nævnte fynske tørrerier.

Odense Margarinefabrik

I en fabrik i Vindegade var helt fra periodens begyndelse frem til midten af 20'erne beskæftiget omkring et dusin arbejdere med fremstilling af margarine – kun afbrudt af en pause i 1918, da råvaremangel antagelig gjorde sig gæl-dende. Odense Margarinefabrik var et aktieselskab, som imidlertid gik i lik-vidation år 1928 med et samlet provenu til aktionærerne på ca. 195%. Noget sådant ser unægtelig lidt mærkeligt ud, men forklaringen fås ved at se på nav-net på den næste ejer af bygningen i Vindegade. Det var A/S Otto Mønsted, København, der som en af de store i denne branche gav sig af med opkøb af mindre virksomheder, som herefter standsede produktionen.

Forklaringen ligger til dels i store investeringer, meget rationelle fabriksan-læg og overkapacitet. Stigende konkurrence med reklameudgifter, bonus- og rabatordninger endte med, at de store i vid udstrækning til slut overtog de

Bag Fisketorvets mange facader skjulte sig fra 1929 også en margarinefabrik. Motivet er fotograferet fra Korsgade omkring 1928 (Montergården).

mellemstore, hvortil Odensefabrikken hørte. Men der var i sidstnævnte tilfælde tale om en »human slagting«, hvor aktionærerne og den lokale bestyrelse – samtlige stammede fra Odense – fik deres penge ud i tide.

Men det blev ikke teknisk sværere at lave margarine, så mens store åd mindre store, kunne der af og til blive plads til en enkelt småfisk. I alt fald grundlagdes allerede i 1929 Odense Margarinefabrik, først beliggende på Fisketorvet, siden i Hjallesø. Det var til gengæld produktion i helt lille skala beregnet til så lokal en kreds af aftagere, at reklame og andre konkurrenceomkostninger næsten kunne helt undgås. Så i mindre målestok kunne man fortsat i Odense få lokalt fremstillet margarine, men den lille fabrik svarede næppe i statistisk henseende til sit navn. Eller sagt på en anden måde: Beskæftigelsen har været så beskednen, at der her har været tale om noget, som er blevet rubriceret som håndværk.

Bryggerier og mineralvandsfabrikker

Situationen var omkring 1914 på dette felt, at to lokale »koncerner« var leveringsdygtige i det hele sortiment fra den stærkeste luksusøl til den sødeste appelsinvand. Et sidste mindre bryggeri, Schrøders på Skibhusvej, ophørte i 1919. Albani havde i anlægget i Albanigade/Tværgade fremstillingen af det skattepligtige øl, mens Slotsbryggeriet i Nørregade – filial siden 1905 – havde hvidtøllet og mineralvandet. Bryggeriet Odense købte i 1915 De forenede Mineralvandsfabrikker og kunne derefter samle al produktion i bygningerne i Holsedore. De følgende år har man så i Odense kunnet følge de to virksomheders indbyrdes konkurrence, som en af de involverede senere betegnedes som særdeles hård: Man sloges på livet løs for at øge omsætningen, men vanskelighederne var store, og »konkurrencen lå på et ubehageligt niveau«.

I samtiden har man kunnet sammenligne og f.eks. se, at Albanis aktiekapital stort set lå på det dobbelte af Odenses, og med hensyn til beskæftigelsen var forholdet også to til en i førstnævntes favør. Men alligevel har det næppe uden videre været til at afgøre, hvem der ville gå af med sejren, eller om begge ville konkurrere sig til døde. »Fremmed« øl kom jo ind østfra, og som nævnt beklagede man sig i Odense over den sørgelige tendens til, at folk her på

Vi har Øl nok
her paa Fyn

**„ODENSE“ LAGERØL OG
„ODENSE“ PILSNER**

HØRER TIL DEN DANSKE ØLINDUSTRIS BEDSTE PRODUKTER.

*Lokalpatriotisk ølannonce anno 1930. Fyens
Stiftstidende 1. juli 1930 (V. Sylvest
Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek,
Lokalhistorisk Afdeling).*

egnen tankeløst gjorde indkøb, som dirigerede pengestrømmen mod hovedstaden. Der var i årene lige efter 1930 tale om et vigende marked, og af datidens produktionsstatistik kan aflæses, at ølbrygningen i Odense endda knap nok holdt trit med udviklingen på landsplan. Truslen fra Tuborg og Carlsberg har været følelig.

Dette har forekommet så meget desto mere ærgerligt, som man på de to Odensebryggerier i alt fald efter eget udsagn på dette tidspunkt teknisk var helt tidssvarende og oven i købet i en årrække også økonomisk havde kunnet fremvise pæne resultater. Den gensidige vogten på hinanden kom på en pudsig måde frem i udbyttepolitikken. Begge gav i perioden 1923/24 til 1930/31 uændret 10% til aktionærerne, hvorefter de som en reaktion på de trangere tider fulgtes pænt ad med en nedsættelse til 8% det følgende år. I 1933 kunne man så meddele, at en sammenslutning var blevet en realitet, som blev navngivet A/S Albani Bryggerierne. Den lille i kappestriden blev for så vidt Bryggeriet Odense, idet selskabet opløstes, og dets bygninger i Holsedore afhændedes til senere nedrivning. Der blev siden bygget boliger, så på den måde eksisterer der nu ikke mere noget håndgribeligt minde om taberen i den lokale ølstrid.

Men navnet Odense kan fortsat knyttes til en pilsner takket være den overlevende, som i 1930'erne igennem rationaliserede og moderniserede. Og på generalforsamlingen i 1939 kunne man konkludere, at sammenlægningen nu havde givet de forventede driftsmæssige og organisatoriske fordele. Der gik altså øjensynligt nogen tid, førend man i Albanigade følte sig på sikker grund, og endnu en omstændighed har gjort denne tid til en besværlig overgang,

Salgsvojn fra Albanibryggeriet med to gæve ølkuske (Møntergården).

nemlig et skifte i forbrugsmønstret.

Af referater fra Albanis generalforsamlinger kan man se, at afsætningen af lagerøl for en stor del skete til oplandet. Trods en god sommer i 1933 – og det skulle normalt være gavnligt for netop et bryggeri – så gik det ikke helt tilfredsstillende »navnlig på grund af landboernes svigtende købeevne«. Det vante marked for det traditionelle mørke lagerøl svigtede, og produktionen blev gradvist lagt om til pilsner. På landsplan havde netop pilsneren forlængst sejret i årene omkring 1930, mens man i Odense endnu i 1929 bryggede tre gange så meget lagerøl. At forudsige den fremtidige smag med hensyn til øllets farve og type har næppe været helt let. Og endelig må erindres om, at ølbrygning til eget forbrug absolut stadig var en levende realitet også på mellemkrigstidens Fyn. Der var stadig husmødre på landet, som gik i bryggerset for at fremstille det hjemmebryg, som gårdens karle ikke kunne undvære. Købeøl var ikke altid noget alternativ.

Bryggerierne var som arbejdspladser betragtet præget af sæson og sommervej. Svingningerne var derfor store, og beskæftigelsen her har for mange haft karakter af det lejlighedsvis. Men rundt regnet kan man ved periodens begyndelse anslå et samlet arbejdsantal for de to bryggerier på hen-

Bryggeriet Odense fotograferet fra Filosofgangen omkring 1929. Gaden til højre i billedet er Holsedore, hvis gamle rønner stod for fald (Møntergården).

ved et par hundrede, hvoraf halvdelen var kvinder. I midten af 20'erne lå tallet på over 300, men rationaliseringer betød, at der 30'erne igennem næppe kom flere til. Fra begyndelsen af anden verdenskrig stammer en oplysning om 250-300 personer i arbejde på A/S Albani Bryggerierne.

Helt alene på feltet var man i øvrigt ikke, når det gjaldt mineralvand, der i forhold til øl er så langt lettere at fremstille. I slutningen af 20'erne dukkede A/S Fyens Mineralvandsfabrik op, beliggende i Nørrevænget, mens A/S Mineralvandsfabrikken Populær fra 1937 havde adresse i Heltzensgade. Det var virksomheder med en aktiekapital, som i forhold til Albanis var af ganske mikroskopisk størrelsesorden, og igen står man med fremstillingsvirksomheder, der økonomisk og arbejdsmæssigt ikke rigtig kan komme med i den »rigtige« industri, selv om man her til lokal afsætning producerede præcis de samme varer som på de store fabrikker.

Fra ti til to tobaksfabrikker

Også tobaksindustrien kom ud i hårdt vejr både under og efter første verdenskrig. Hele ti virksomheder var i funktion endnu i 1915, de fire var beliggende i Overgade – A/S A.Jensen, H.Nielsen, R.Larsen og E.Larsen – to havde adresse i Nedergade – N. Tørring og Leidecker og Co. Endnu en fabrik ejet af H.Nielsen lå i Brogade, E.Perrot fandt man i Kongensgade, Nørrebros Skråtobaksfabrik havde, som navnet siger, til huse på Nørrebro, mens den tiende og sidste for en gangs skyld var placeret uden for det helt centrale Odense, nemlig E.S.Jensen som netop var startet på Hunderupvej. Endnu en fabrik bør nævnes, Stokkebyes i Vestergade, der imidlertid på dette tidspunkt var ude af drift. Den kom i gang året efter, men under anden betegnelse. Da lukkede til gengæld E.Larsen i Overgade.

Verdenskrigen betød først og fremmest råvareproblemer, selv om det først for alvor blev vanskeligt fra og med 1917. En del indenlandsk tobak blev bragt i anvendelse til cigarfremstillingen, mens der til cigaretter og pibetobak kunne være tale om en større eller mindre iblanding af surrogater såsom humle, solsikke-, kirsebær- og kartoffelblade, hvorimod eksempelvis rabarber fandt anvendelse til fremstilling af skrå. I 1918 var situationen imidlertid så alvorlig, at der på de fleste virksomheder var tale om periodisk lukning, hvad der betød, at mere end 400 i Odense for en tid blev arbejdsløse.

I 1919 kom der igen gang i tilførslerne af de foretrukne, udenlandske råvarer, og et par gode år fulgte, hvad man kan se på beskæftigelsestallene. Mere end 500 var omkring 1920 i arbejde i denne branche, der var meget arbejdsintensiv, eftersom den håndrullede cigar fortsat var hovedartiklen. Men i den følgende tid lukkede de første fabrikker, den samlede beskæftigelse halvere-

Cigaretreklame, der på snedig vis inddrager H. C. Andersen. Fyns Social-Demokrat 25. juni 1927 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

des, og branchen stod i en alvorlig krise. Dels var der nu store, dyrt fremstillede lagre af dansk fabrikat, dels strømmede billige tyske cigarer ind i landet til rene spotpriser hjulpet af faldende markkurs – den rene valutadumping. Katastrofen søgtes på landsplan afværget ved importregulering i 1922 og fortsat »kriseværn« mod tysk dumping i de følgende år, hvorefter forholdene faldt nogenlunde til ro med bibeholdelse af det danske marked for de danske fabrikanter.

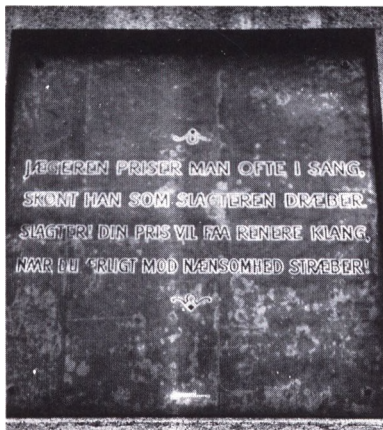
I Odense betød udviklingen dog helt klart et mandefald, idet flere virksomheder ophørte, ofte på den måde, at de simpelt hen bogstaveligt talt døde ud. Først forsvandt de ansatte, siden fortsatte ejeren alene, og til sidst gik virksomheden bort med denne. I 1924 var der herefter kun fem fabrikker tilbage med små 300 mandlige og kvindelige arbejdere.

Slutresultatet blev for Odenses vedkommende to egentlige tobaksfabrikker i funktion ved indgangen til anden verdenskrig, og bestemmende for udviklingen var ændringer i forbrugsmønster og beskatning. Håndrullede cigarer havde svært ved at klare sig i konkurrencen med maskinfremstillede cerutter og cigaretter, og i det omfang folk skiftede over til sidstnævnte, øgedes arbejdsløsheden i tobaksbranchen. Nogen hjælp fik de trængte cigarer ved en afgiftsomlægning i 1929, og da stor prestige stadig var knyttet til den håndrullede, var det fortsat en artikel, som ikke mindst byens trediestørste arbejdsplads, Tørrings Cigarfabrik, var kendt for.

N. Tørring overgik i 1920 til aktieselskab, men var øjensynligt i begyndelsen af 20'erne i store vanskeligheder – strømmen af oplysninger standser lidt brat, og det plejer at være et ubedrageligt tegn. Det har været de tyske cigarer, som truede firmaets eksistens, men man klarede sig og var allerede fra 1923 i ekspansion. Virksomheden flyttede til en ny adresse i Nedergade, hvor KFUMs ejendom i resten af perioden udvidet med naboejendomme dannede ramme om den stadigt stigende produktion. I 1931 berettede man at beskæftige 450 arbejdere ved fremstillingen af millionvis af cigarer og cerutter. N. Tørring tegnede sig for 5-6% af den samlede danske produktion på dette felt, og virksomhedens produkter afsattes naturligvis ikke bare i Odenseområdet. Her var der således tale om ikke blot en overlevelse i den lokale konkurrence, men tillige en blivende rolle på landsplan.

Den anden overlevende var en slags efterkommer af A/S A.Jensen, som siden 1911 ikke havde betalt udbytte, og hvis skæbne lidt ind i 20'erne, det er ganske svært at erfare noget om. Men i 1927 overtog E.P. Stokkebye alle aktierne, og adressen i Overgade var siden hjemstedet for Erik Stokkebyes Cigar- og Tobaksfabrik, en mellemstor virksomhed, som nok har været ganske typisk – i Overgade var der både butik, beboelse og fabrikation.

Når tobaksfabrikkerne kan lokaliseres til adresser, som ikke virker særligt

Belærende ord til alle slagtere, hentet fra hovedporten til Odense offentlige Slagtehus. En anden indskrift lød:
*»Blodig er, slagter, din gerning og id, dødsdømt er dyret du henter:
 Værne det skal du mod dødsqual med flid, husk døden en dag på dig venter«*
 (Møntergården).

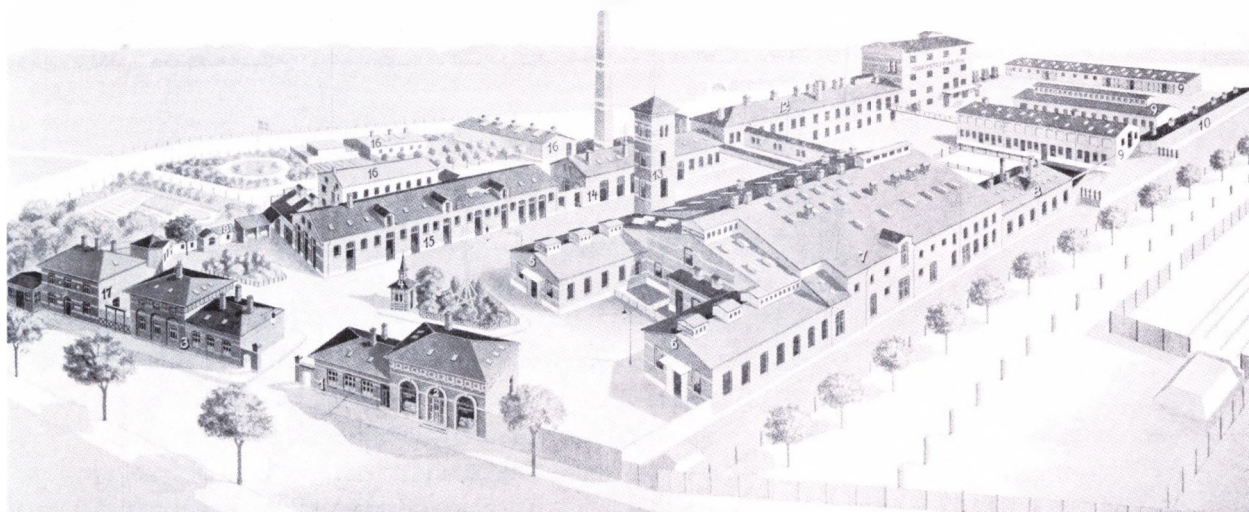
»fabriksagtige«, hænger det sammen med den meget sene mekanisering i denne branche. Kun tre af de ti virksomheder havde i periodens begyndelse nogen som helst form for mekanisk kraft, og Tørring fik så sent som i 1916 sin første elektromotor på 2 hestekræfter og kunne otte år senere prale af hele 11½ hestekræfter – man kan dårligt tale om nogen maskinpark. De håndrullede cigarer spillede reelt stadig en stor rolle, og det gjorde de også i den forstand, at en del flere personer end de fabriksansatte perioden igennem ernærede sig helt eller delvist ved cigarmageri. Kigger man efter i vejviserne for Odense, vil man nemlig finde langt flere tobaksfabrikker end fabrikker. Typisk var der tale om detailhandel med en produktion i baglokalet til den lokale kundekreds. Af datidens folketællinger ser man også adskillige eksempler på sådanne »fabrikker«, som eventuelt anførte at have kone eller et par børn til hjælp. I arbejdsløshedsperioder kunne det være fristende at søge at bedre på sin egen beskæftigelsessituation på denne måde, og som i andre brancher var der således også i tobaksindustrien helt små, lokale nicher. De, det gik ud over, var de mellemstore, sagde man, mens de større slet ikke i samme grad følte sig generet. Det hang utvivlsomt sammen med, at deres mærkevarer kunne sælges over hele landet.

Slagterier

Odenses store virksomhed i denne branche lå på Rugårdsvej, og den fulde betegnelse var indtil 1926 Andelsselskabet Odense offentlige Slagtehus og Eksportslagteri. Forholdet var det, at der ikke alene var tale om slagtning af svin til baconeksport eller flæsk til hjemmemarkedet. På slagteriet kunne tillige byens slagtermestre møde op med alskens dyr, og det var her, den lokale kontrol udøvedes af offentligt ansatte dyrlæger. Slagtehus og eksportslagteri forlignedes imidlertid ikke særligt godt, hvorfor aftalen med byen blev opsagt. Odense offentlige Slagtehus og Næringsmiddelkontrol blev herefter et selv-

Det offentlige slagtehus' karakteristiske bygning på Rugårdsvej, indviet 1927 (Odense. Vor By).

Eksportslagteriets bygningskompleks i fugleperspektiv 1917 (A. Müllertz (red.): Danmarks søfart, handel og industri).

stændigt foretagende med bygninger placeret længere ude ad Rugårdsvej. Økonomisk blev disse slagtehusse absolut ikke nogen succes, og på Eksportslagteriet konstaterede man – vist nærmest med skadefryd – at det blev et meget kostbart foretagende for Odense by. Pludselig møder man nok her modstridende interesser land og by imellem, idet Eksportslagteriet repræsenterede andelsbevægelsens omkostningsbevidste og udadrettede interesser, mens byen af hensyn til borgere og forbrugere havde nogle ganske andre, lokale hensyn at tage. Okser, heste, kalve og lam til Odenses slagtermestre var dyrt og besværligt og noget ganske andet end standardiserede baconsider til England.

Eksportslagteriet var under første verdenskrig landets største, men ikke desto mindre ikke byens eneste af sin art. Længere ude ad Rugårdsvej kunne man også mellemkrigstiden igennem finde A/S J.D. Koopmanns Svineslagteri, en af otte filialer af den slagterikæde, som havde hovedsæde i Ålborg. Koopmann var det private alternativ til andelsbevægelsens eksportslagteri, som dog fortsat var langt større i rollen som, hvis ikke dét største, så dog blandt de to-tre største i Danmark med et antal slagtninger, der svingede imellem 3½ og 4% af landstotalen. Som et mål for de indbyrdes størrelsesforhold

de to slagterier imellem kan man benytte tallet for de beskæftigede, som i 1914 udgjorde 13 mand hos Koopmanns imod 91 på Eksportslagteriet. Udviklingen gik perioden igennem imod højere beskæftigelse, og inden anden verdenskrig nærmede man sig de 200 mand på disse to virksomheder tilsammen. Hertil kom i øvrigt, at Eksportslagteriet selv havde en filial i Assens, hvor man i 1922 overtog afdelingen fra det likviderede A/S De danske Svin slagterier. Så på den måde havde man også en funktion som en art landsdelscenter.

Odense Eksportslagteri delte naturligvis vilkår med landbruget under en verdenskrigs forsyningsproblemer, som bevirkede meget lave slagtetal – lavest i 1919, idet det simpelt hen tager nogen tid at få en svinebestand drevet op igen. I det hele taget ser det ud til, at situationen på slagteriet var noget usikker op mod 1920, da formanden, den senere statsminister Th. Madsen-Mygdal, nok udtrykte tillid til fremtiden, men alligevel måtte forudsætte både en rolig udvikling med hensyn til produktion og priser og samtidig se i øjnene, at det godt og vel en snes år gamle slagteri stod over for højst nødvendig modernisering. Samtidig har man netop i 1919 kunnet konstatere, at andelen af landets samlede slagtesvin var faldet fra 4½% i 1916 til kun 2½ i 1919, og de offentliggjorte regnskabstal udviste meget små reserver.

Formandens optimisme viste sig dog på dette felt at slå til. Stigende slagtetal betød, at man allerede i 1923 fik en større produktion end nogen sinde, og andelen af landstotalen kravlede atter over de 3½%. Af regnskabstallene kan aflæses stigende udgifter til forrentning, som modsvarede en fortsat udbygning, således at man efterhånden fyldte helt ud på arealet mellem Rugårdsvej, Jarlsberggade og jernbaneterrænet. Bygningsmæssigt mente man i slutningen af 20'erne at kunne prale med – i alt fald – Skandinaviens største slagtehal. Der installeredes damp turbineanlæg, ny slagtegang, og man udvidede konserverfabrikken.

Med sidstnævnte er man fremme ved det, man på slagteriet kaldte »biforretningerne«, som ikke mindst i 1930'erne, da selve slagtingerne var begrænset af krisetidens svineordninger, fik stigende betydning. Man indrettede Danske Andelsslagteriernes Tarmrenseri som modstykke til Odense Slagtermestres Tarmrenseri, og man gik fra Eksportslagteriets side aktivt ind i detailledet, specielt efter at man fra 1926 ikke mere skulle tage hensyn til de lokale slagtermestre. En produktion af pølser, blodbudding, skinker og saltet flæsk suppleredes i »køkkenafdelingen« af leverpostej, salater og øvrige charcuterivarer. På en foderstoffabrik fremstilledes benmel og animalsk foder, og på konserverfabrikken tilvirkedes ikke alene kødvarer, men tillige frugt- og grøntsagskonserver, hvorved man er fremme ved en gren af næringsmiddelbranchen, som havde helt specielle vilkår i den foreliggende periode.

Slagtere i aktion på Bjarne Eckhoffs Konserver- og Pølsefabrik ca. 1918 (A. Müllertz (red.): Danmarks søfart, handel og industri).

Konserverfabrikker

I 1914 fandtes ved siden af Eksportslagteriets konserverfabrik tillige Odense Pølsefabrik i Overgade, hvor Bjarne Eckhoffs Konserver- og Pølsefabrik også havde haft til huse, indtil denne netop i 1914 rykkede ind i nye bygninger i Buchwaldsgade i Sct. Hans landdistrikt. Ud over disse egentlige fabrikker, som forarbejdede kødkonserver og pølser, er der grund til at nævne, at man atter støder ind i fænomenet med den helt lille fremstillingsvirksomhed. *Odense Vejviser* fra denne tid vrimler med pølsefabrikanter, som ved nærmere eftersyn viser sig at være slagtermestre, der som den naturligste ting i verden ikke blot skar ud, men tillige tilvirkede pølser i bagbutikken. Fabrikanttitlen synes her som i andre tilfælde at have været eftertragtet og kunne jo da også fås ved en art »selvbetjening«.

Ved periodens begyndelse finder man endvidere byens store: A/S Fyens Konserverfabrik beliggende i Jarlsberggade – også den i landdistriktet – og med en produktion med hovedvægten på det sæsonbetonede, frugt og grøntsager. Og endelig lå J.A.Jørgensen og Co. i Søndergade, hvor det drejede sig om grøntsager og fiskehermetik. De indbyrdes størrelsesforhold afspejles antagelig ganske godt af arbejdstallene fra 1913, da Odense Pølsefabrik beskæftigede 10 mand, Eckhoff 12 mænd og 12 kvinder, mens Fyens uden for sæsonen kunne nøjes med i alt 16, men i sæsonen fra maj til oktober med

Et sent eksempel på, at fabriksejeren opførte sin bolig i tilslutning til virksomheden, er villaen ved Bjarne Eckhoffs Konserver- og Pølsefabrik (Møntergården).

runde tal havde hele 120 i arbejde. I Søndergade skulle der på den tid have været beskæftiget 26 mand.

Det er med velberåd hu, at der her er benyttet tal fra 1913 til at beskrive en normaltilstand, for et par år ind i krigen var forholdene i denne branche alt andet end normale. På A/S Fyens Konservesfabrik gik beskæftigelsen ned, på Odense Pølsefabrik lå den konstant, mens Bjarne Eckhoff i 1916 havde tredoblet skaren af ansatte. Og i disse år dukkede så den ene efter den anden kortlivede virksomhed op – af hvad art og karakter fremgår af den følgende opregning, som af gode grunde kan forekomme noget stakåndet.

Søren Pors i Overgade producerede kødkonserver i årene 1915-17, hvorefter han lukkede. Fiskekonserverfabrikken Neptun – også den i Overgade – fungerede kun i året 1916, og det samme gjaldt Konservesfabrikken Dana sammesteds med produkter af tilsvarende art. Endnu en fiskehermetikfabrik, Jacobsen og Nielsen på Horsetorvet, havde tilsvarende kort virketid, mens Bouillonterningfabrikken Odin i Overstræde, senere Vindegade, var i drift både 1916 og 1917. A/S Fabrikken Danica i Engelstoftsgade begyndte med fiskevarer i 1916, men sluttede i sit sidste år, 1919, med bouillonekstrakt. I omegnen tog man også fat, her med tørring af frugt og grøntsager, et eksempel er Hesseldahls Præservesfabrik ved Næsbyhoved Mølle, som i 1918 overtoges af A/S Fyens Præservesfabrik, som tydeligvis var et datterselskab af den velkendte konservesfabrik med samme »fornavn«. Forvirrende nok finder man tillige en Hesseldahls Præservesfabrik i 1919 i Stige, her angivet som gemysetørreri – Hesseldahl har ikke kunnet nære sig for at begynde på en frisk. Og ved Middelfart Landevej var placeret A/S Korn- og Foderstofkompagniets Gemyse- og Kornørreri, i arbejde i 1918 og lukket året efter. Med en lignende kort levetid ses ved Nyborg Landevej Odense Frugt- og Gemyse-Tørreri ved S. Møller og Co. Fyns Kartoffelmelsfabrik lå i Hjallese, mens endelig placeringen af Bagernes og Købmændenes Andels-Kartoffelmelsfabrik er noget usikker. Begge disse sidste var øjensynligt kun i gang i det sidste krigsår.

Der var helt oplagt tale om faser i gullaschtiden, og det drejede sig snart om alt andet end netop okser skåret i firkantede småstykker. Kødkonserver var i begyndelsen ganske rigtigt en stor artikel, hvad der blandt andet afspejlede sig i arbejdstallene for Eckhoffs virksomhed. Men snart stagnerede svine- og kvægslagtingerne, kontrollen skærpedes bl.a. efter tyske klager, og næste artikel blev fisk, også i Odense, der ellers vanskeligt kan karakteriseres som noget fiskericenter. Problemer med dåser gjorde sig hurtigt gældende, og kunne sådanne ikke skaffes, måtte interessen snart samle sig om det, der kunne indkoges eller tørres og dermed puttes i en anden form for emballage. Derfor bouillonterninger og tørrede frugter og grøntsager, marmelade og

*Interiør med kvindelige arbejdere fra Eckhoffs
konservesfabrik omkring 1918
(A. Müllertz (red.): Danmarks søfart,
handel og industri).*

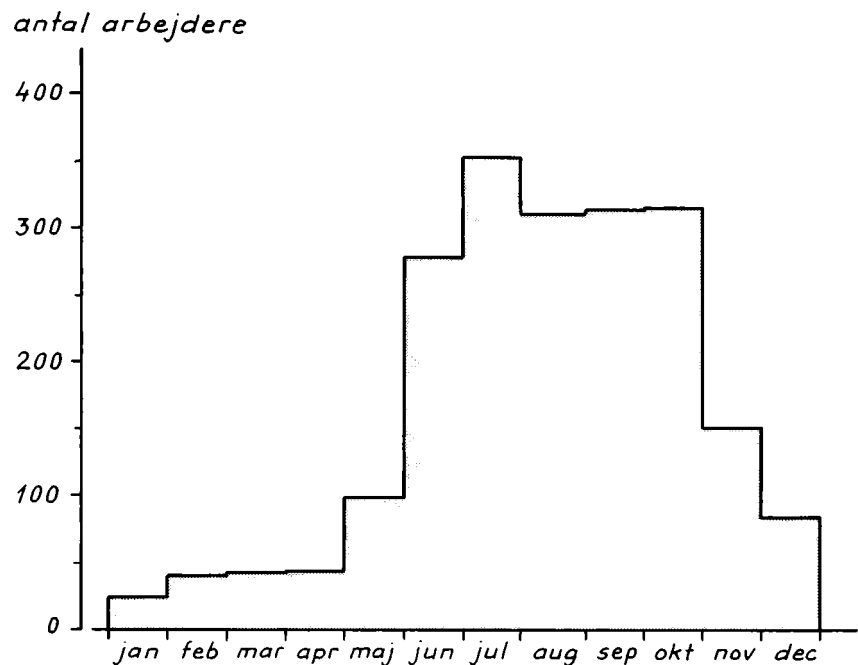
kartoffelmel i de sidste af disse hektiske år.

Det kortvarige og improviserede var karakteristisk for de fleste af de ovennævnte virksomheder, som åbenbart benyttede ældre lokaler i den indre by eller i den seneste fase vel var indrettet i den første, den bedste lade. Eneste rigtigt stort anlagte initiativ var nok Fyens Præservesfabrik, som imidlertid heller ikke fik lang levetid. År 1920 var ikke mange tilbage. Af de ældre ophørte Jørgensen og Co. allerede i 1917, og Eckhoff lå simpelt hen stille på denne tid. Man kan med rette tale om en konservespause, hvilket i virkeligheden hænger sammen med, at efterspørgslen under normale forhold var begrænset. Konserves eller hermetik var først og fremmest noget, man brugte f.eks. til søfartens proviantering, eller hvis der skulle udsendes en polarekspedition! I den almindelige husholdning var det, når det kom højest, et spørgsmål om sild i glas til en festlig frokost eller ærter og gulerodstern fra dåse til stegen om søndagen – vel at mærke på årstider, hvor man ikke havde de friske varer for hånden. Først langsomt mellemkrigstiden igennem øgedes forbruget i bredere kredse i konkurrence med privat henkogte varer.

Her kom de fynske konservesfabrikker til gengæld til at stå stærkt. Beregninger viser i 1938 procentandele af landstotalen på godt 6 for kødkonserves, dåseleverpostej, pølser m.v., og endnu stærkere stod man med hensyn til frugt- og grøntkonserves. Her havde man indtil 1930 omkring de 20%, hvorefter man f.eks. i 1938 nåede så forbløffende høj en andel som 55% af landets samlede produktion!

Det succesrige gartnerierhverv i omegnen og byens eget store slagteri er naturligvis en del af baggrunden, men bag den store produktionsmæssige fremgang stod tillige både gamle og nye virksomheder i selve konserverbranchen. Eckhoff kom i gang igen, og fra slutningen af 20'erne stammede Pølse- og Konserverfabrikken Odin på Rugårdsvej. Samtidig fik Fyens Konserverfabrik en ny, stor konkurrent ved oprettelsen af Odense Konserverfabrik på Middelfart Landevej. Det var en udbryder, direktør I.M.Jensen, som begyndte for sig selv i hidsig kappestrid med sin gamle virksomhed. Fra de samme år stammede endvidere J.P. Jensens Kødwarefabrik på Hjallesvej, Odense kontrollerede Kødwarefabrik i Vestergade, og fra 1930'erne ses endvidere Molendo på Skibhusvej, Sølling og Co. i Havnegade og Dansk Frugtøreri A/S i Hjallesø.

Der var således efterhånden ganske mange virksomheder på dette felt, så mange, at det vakte bekymring. Fra Eksportslagteriet kom kommentarer om hård konkurrence fra det, som andelsselskabet ud fra sin »ideelle baggrund« karakteriserede som »private fabrikker«, og i alt fald den gamle Fyens Konserverfabrik følte sig generende hårdt presset af de nyankomne, som man fandt stod for et udbud til så lave priser, at det truede med at gøre hele branchen urentabel. Der var i alt fald det om snakken, at netop Fyens Konserverfabrik i nogle år i slutningen af 30'erne kørte med et betragteligt underskud og derfor måtte have tilført ny kapital.

Figur 5.1: Den kvindelige arbejdsstyrke året igennem 1938 på de to største konserverfabrikker i Odense (Inger Bjerg Poulsen tegn., kilde: Indberetninger til Statistisk Departement, Rigsarkivet).

*Lastbil fra Fyens Konservefabrik i krydset
Filosofgangen-Søndergade
(Herluf Lykke fot., Møntergården).*

Beskæftigelsesmæssigt betød udviklingen ganske meget. I årsgennemsnit var der over midten af 20'erne omkring 100 beskæftiget, i 1938 oversteg det de 300, hvoraf mere end to trediedele var kvinder. Men disse gennemsnitstal dækker over særdeles store sæsonudsving, som på figur 5.1 er anskueliggjort ved tallene for den kvindelige arbejdsstyrke på de to store, Fyens Konservefabrik og Odense Konservefabrik, her opregnet under et.

Årsgennemsnittet for disse to store var på 171, hvilket siger noget om størrelsesforholdene, når tallet for den samlede branche på denne tid lå på godt 300. De store sæsonudsving var naturligvis uundgåelige i en tid, da dybfrost ikke eksisterede, og det netop gjaldt om at få konserveret de letfordærlige varer, mens tid var. I betragtning af, at lignende forhold gjaldt for Sukkerkøberiet og til en vis grad også på bryggerierne, må det have betydet, at ganske mange husstande havde medlemmer med en noget ujævn beskæftigelse, og at specielt årets første måneder for mange må have været vanskelige at komme igennem økonomisk.

Kloster Tonic var trods navnet ikke mineralvand, men derimod dansk frugtvin. Den blev produceret i Odense og gik under det let gen-nemskuelige tilnavn »Asfalten kalder«. Fyens Stiftstidende 9. april 1935 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

Endnu nogle produkter af beslægtet art bør endvidere nævnes i denne sammenhæng: Frugtsaft og frugtvin. Hvor stor en andel de fynske virksomheder tegnede sig for, kan ikke oplyses, men alt tyder på, at Fyens Konserverfabrik og Odense Vinkompagni på Klostervej i fællesskab stod for en betragtelig del af den danske produktion af disse varer. I den forbindelse er der grund til at gøre opmærksom på sammensætningen af datidens vinforbrug, som faktisk betød, at den danske, beskattede frugtvinsproduktion løb op i 40-45% af den importerede vin. Næsten hver tredje vinflaske indeholdt altså egentlig slet ikke vin, men derimod anden gæret frugtsaft.

Alt i alt må om konserverbranchen konkluderes, at her var et felt, hvor Odense og omegn placerede sig uhyre stærkt i løbet af mellemkrigstiden, og at det tillige er et godt eksempel på vekselvirkningen mellem by og opland. Forudsætningen var råvarer fra de nærmere og fjernere landområder, der passerede igennem virksomheder, der for de størstes vedkommende lå relativt velplaceret i forhold til havn og jernbane. For fynsk konserver såvel som for en lang række andre varers vedkommende lå en stor del af afsætningen derimod uden for Odenseområdet.

Mejerierne og den kondenserede fløde

Som i andre byer finder man naturligvis også i Odense konsummejerier, der behandlede mælk fra oplandet, og som med hest og vogn besørgede den videre distribution direkte gade for gade eller med et ismejeri som det sidste led inden forbrugeren. Betegnelsen mejeri kunne man finde knyttet til virksomheder som Albani Mejeri på Albani Torv, siden med adresse i Frederiksgade, Andelselskabet Mejeriet Sanderum i Thorsgade og Mejeri-Aktieselskabet Pasteur i Vestergade. Blot må det tilføjes, at disse virksomheder også af og til havde anden produktion end mælk, smør og ost. Albanimejeriet fik tilføjjelsen Ice Cream Fabrik A/S i 1934 og gik altså ind på konsumismarkedet, hvor man i forvejen kunne finde både en underafdeling af Slotsbryggeriet med Slots Flødeis, såvel som den selvstændige Odense Fløde-Is-Fabrik i Overgade. I familie med disse virksomheder var i øvrigt isværket på Slotsbryggeriet, som tillige leverede krystallis i stænger til både ismejeriers køle-diske og til de privathjem, hvor et isskab sikrede fødevarernes holdbarhed.

Mejeriet Sanderum havde også anden produktion, nemlig af homogeniseret og steriliseret mælk og fløde, der for en stor del gik til udførsel. Det var en type vare, som langtidsholdbar og emballeret i dåser og spande også kunne takke første verdenskrig for en rivende afsætning på eksportmarkederne, indtil fodersituationen på de danske landbrug i 1918 midlertidigt mindskede mælkemængden. Siden fortsattes dog med eksportfløden i Mejeriet Sande-

rum's underafdeling Dansk Fløde Export, senere med varemærket Sana. Det gjaldt dog her som for kollegaen i Kræmmergyden, Export-Fløde Kompagniet, at mellemkrigstiden ikke blev nogen dans på roser. Sidstnævnte virksomhed, som var helt specialiseret på dette felt med produktion udelukkende af 9% eksportfløde, trådte i likvidation i 1929 og blev på samme adresse afløst af The Canned Cream and Milk Company, mens en tredje i branchen var A/S Fyens Tørmælksfabrik i Hjallesø, som efter i begyndelsen af 1920'erne at have været ude af drift skiftede navn til A/S Crown Milk og var i funktion endnu nogle år. Navngivningen af disse firmaer fortæller i sig selv noget om, hvilke markeder man sigtede imod. Endelig kan fra første verdenskrigs tid nævnes A/S Flødekompagniet Vita i Overgade, som siden likviderede, skiftede navn og sluttede som en underafdeling af Sanderum.

Der var absolut en fremtid for eksportfløden og de egentlige mælke- og flødekondensater, selv om der fra den store i denne branche, Mejeriet Sanderum, 30'erne igennem lød mange beklagelser over kvotaordninger, subventioner til konkurrenterne på eksportmarkederne, besværlige toldbestemmelser

Mælkemanden fra Mejeriet Pasteur i Vestergade, fotograferet i Vindegade i 1920'erne sammen med tre mælkedrenge (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

*Ejby Mejeri på Nyborgvej i midten af 30'erne
(Møntergården).*

etc. Helt galt gik det dog ikke, for på de to flødefabrikker var der f.eks. i årene 1927-1929 godt og vel 20 personer beskæftiget, i 1938 lå arbejdstallet helt oppe på 56. Samtidig steg Odenses andel af den totale danske produktion fra omkring 7½% i 1924 til 13% i 1938. Her igen et felt, hvor industrien i Odense stod stærkt på landsplan.

Sukkervarefabrikkerne

Mange andre virksomheder med fremstilling af nærings- eller nydelsesmidler kunne nævnes, men kun få af disse havde et egentligt industrielt præg. Både i forbindelse med engros- og detailhandel skete ofte en vis produktion, hvad enten det nu drejede sig om kafferisteri, eddikebrygning eller charcuterivarer, hvorom senere. Også konfektbutikker med hjemmelavede chokolader hører hjemme i denne sammenhæng, men et lille antal virksomheder i sukkervarebranchen bar dog med rette betegnelsen fabrik. Der var perioden igennem A/S Chr. Høeghs Sukkervarefabrik på Klostervej, og i Kochsgade lå i en årrække Dansk-Engelsk Karamelfabrik. Af størst betydning var dog Odense Marcipanfabrik på Vesterbro, som fra en beskedne begyndelse voksede sig stor i løbet af 30'erne og kom til at indtage en fremtrædende position i sin branche.

6 · Tekstil og beklædning

Væveri og spinderi

Det var i første række de store, forlængst etablerede virksomheder, som prægede tekstilfremstillingen i Odense. Mand og mand imellem talte man stadig om Munke Mølles Klædefabrik, uanset at denne i lang tid formelt havde heddet Gustav Krüger og Co. Forklaringen var virksomhedens fortsatte placering på den gamle mølleplads mellem åens to arme, hvor ulden blev spundet og klædet vævet, om end ikke længere ved vandkraft, men med maskiner drevet af dampkraft – nu snart forældet – og med den senere tilkomne elektricitet. Henvend 100 arbejdere var her i funktion, indtil virksomheden i 1925 lukkede. Det var da fem år siden, aktionærerne havde set noget udbytte, men en likvidering kom ikke på tale, man fortsatte som ejendomsselskab og har altså forstået at standse i tide. Der gik kun et par år, så snurrede der nye maskiner på det traditionsrige sted. En del af bygningerne kom til at huse det nyoprettede Odense Kamgarnsspinderi, der ekspanderede hastigt og i de første år blev kendt for at holde spindrierne i gang døgnet rundt. Endnu en halv snes år var Kamgarnsspinderiet at finde på adressen Filsofgangen, men ved slutningen af perioden var man under udflytning til nye bygninger så langt sydpå som ved hjørnet af Munkerisvej og Munkebjergvej.

De øvrige tekstilfabrikker blev imidlertid stort set, hvor de var, men undergik alligevel ikke så få ændringer. Mogensen og Dessaus virksomhed var spredt på tre store anlæg henholdsvis i Slotsgade, Vindegade og på Rugårdsvej, hvortil kom et farveri på Sdr. Boulevard. Adresserne var de samme, men i det mindste bygningernes indre må have ændret sig betydeligt, for her som i en lang række andre tilfælde kan man tydeligt spore en tendens til overgang fra dampmaskiner til elektromotorer. Moderniseringen kan aflæses af opgørelser over de til rådighed stående hestekræfter, som hos Mogensen og Dessau i 1913 bestod af i alt 450 hestekræfter damp og 96 hestekræfter elektrisk kraft, et forhold, der 11 år senere var vendt om med 456 hestekræfter elektrisk drevet og kun 180 hestekræfter damp. Fire år efter standsede den sidste dampmaskine, da væveriet i Slotsgade nedlagdes, hvorefter bygningerne udelukkende anvendtes til lager og administration. Produktet var helt overvejende bomuldstøj samt i mindre omfang linned.

Mogensen og Dessaus kontor- og lagerbygning i Slotsgade, formentlig i 1920'erne (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Endelig lå den tredje store tekstilfabrik, Brandts Klædefabrik, med den smalle gamle facade ud til Vestergade på den langagtige koteletgrund, som til lige gav mulighed for indkørsel såvel fra Grønnegade som fra Pantheonsgade. Langs ad denne grund udbyggedes fortsat perioden igennem ved den såkaldte fabriksgade med opførelse af flere og større lokaler til karteri, uldspinderi, væveri, valkeri, farveri og i 1924 tillige med et nyindrettet kamgarnsspinderi. Klædefabrikken er et godt eksempel på, hvor længe man med ringe opfindsomhed kunne fastholde en beliggenhed i det indre Odense – så længe, at det hele kompleks mange år efter den her behandlede periode næsten intakt har kunnet overgå til anden spændende anvendelse.

Produkterne var således forskellige på de to store virksomheder, bomuldstøj hos Mogensen og Dessau og uldklæde hos Brandt. Men på anden vis er en sammenligning mulig og ikke uden interesse. På Brandts Klædefabrik lå beskæftigelsen temmelig jævnt fra 1914 til 1924 med mellem 200 og 250 arbejdere, hvoraf en trediedel var kvinder. Hos Mogensen og Dessau var svingningerne langt større, i 1918 lukkede man næsten helt på grund af råva-

Fabriksinteriør fra Mogensen og Dessaus bygning på hjørnet af Vindegade og Odinsgade – i 20erne? (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

remangel og havde til gengæld i de næste par år lige ved 350 personer ansat, her med en lidt større andel kvinder. Fabrikkerens økonomiske skæbne faldt på mange måder sammen med beskæftigelsesudviklingen. Der var tale om aktieselskaber, hvis økonomi blev debatteret på generalforsamlinger, og det var derfor ikke nogen hemmelighed, at Mogensen og Dessau i midten af 20'erne kørte med underskud og måtte undlade at udbetale udbytte til aktionærerne, hvorimod Brandts Klædefabrik da lå inde med betydelige reserver og derfor trods et meget ubetydeligt overskud alligevel på denne tid kunne fastholde 8% til aktionærerne. Det var samtidig med, at man skilte med overførslen af en rund sum til hjælpe- og pensionsfonden for fabrikkens arbejdere. Der var ingen tvivl om, hvor soliditeten var størst, og hvor udviklingen i øvrigt skete mest stiltfærdigt.

Situationen var den, at man havde haft nogle utroligt gode år under første verdenskrig, mens råvarer endnu havde været at skaffe. Hjemmemarkedet havde været forbeholdt landets egen industri, og de helt store udbytter havde kunnet præsteres i 1917, da Brandt gav 35% og Mogensen og Dessau 22%. Så

Et kig ind i forsendelsesafdelingen hos Mogensen og Dessau, sikkert i 1920'erne. Billedet her er fra afdelingen mellem Slotsgade og Vindegade (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

kom efterkrigstiden med fornyet udenlandsk konkurrence, og ikke mindst prisfaldet i midten af 20'erne ramte hårdt. Gustav Krüger og Co. måtte da lukke, men redningen for de andre kom – som for en del anden dansk industri vedkommende lidt paradoksalt – med krisen i begyndelsen af 30'erne, som i realiteten blev en gunstig tid for tekstilindustrien.

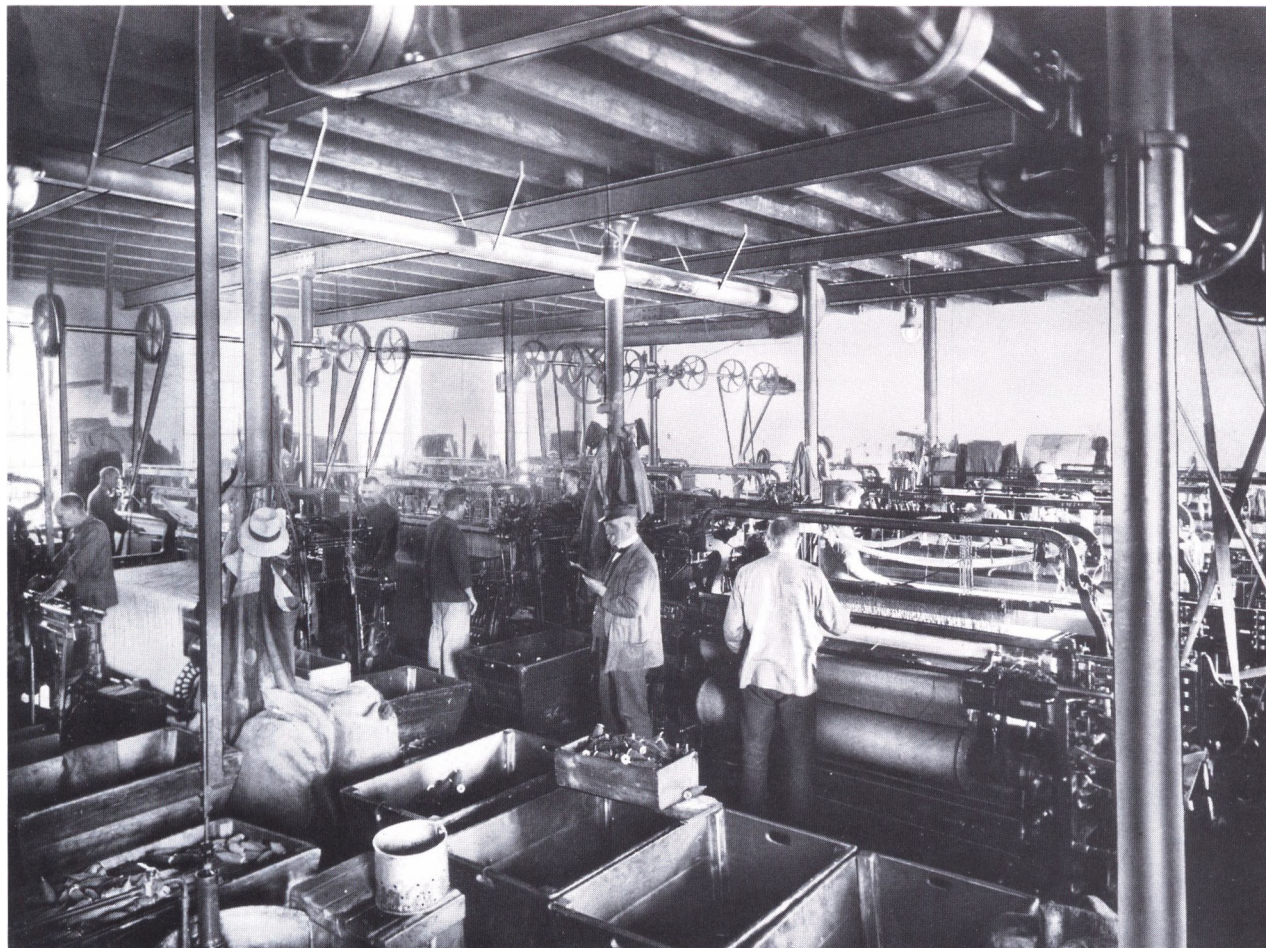
Importreguleringer gav da mulighed for at genvinde tabte hjemmemarkedsandele, og Brandts Klædefabrik kom hurtigt igen op på de 15% i udbytte, som man nærmest må have betragtet som det normale for denne virksomhed. Mogensen og Dessau kunne tage fat på henlæggelser til reservefond og fra 1933 igen give udbytte med beskedne 5%. Arbejdertallene fortæller også om fremgang, idet de to virksomheder i slutningen af 30'erne igen beskæftigede tilsammen godt 600 personer. Til sammenligning kan anføres, at Kamgarnsspinderiet på Munkebjergvej da nærmede sig en bemanding på de 200.

Bomuld og klæde kunne umiddelbart forekomme at være forholdsvis regulære, ensartede produkter, som ikke teknisk set ændredes ret meget i denne periode, men dette holder ikke for en nøjere betragtning. Kvalitetsændringer var hyppige, fra de grovere og tungere til de lettere og finere sorter og til dels tilbage igen, og samtidig var modernes idelige skiften ensbetydende med vekslende farver og mønstre. Derimod kom man ikke ud for tekniske omvæltninger af en størrelsesorden som de, der prægede søsterindustrien, trikotagen.

Strik

Når det gjaldt de strikkede varer, møder man ved periodens begyndelse stadig den ældgamle forlagsindustri med hundredvis af hjemmearbejdere tilknyttet virksomheder, der så til gengæld kunne slippe for at indrette fabrikslokaler i større stil. Chr. Nielsen og Co. var placeret med facade til Sortebrødre Torv, men havde tillige en bagindgang fra Ramsherred. Trikotagefabrik var imidlertid som betegnelse rigtig nok, for i selve disse bygninger var under første verdenskrig normalt beskæftiget mellem 60 og 70 arbejdere, alle kvinder. S. M. Jensen og Co. havde på tilsvarende vis lokaler på Klostervej med en lignende bemanding, og i Vindegade tilkom i 1917 J. Andersen Damgaard, som senere overtoges af H.C. Hansen. Sidstnævnte hørte til de helt små med et antal ansatte, der svingede lige omkring de seks.

Hertil kom så i periodens begyndelse ca. 350 kvindelige hjemmearbejdere på disse tre virksomheder tilsammen. Tallet var dog faldende. I midten af 20'erne var man nede på et par hundrede stykker, og man kom under 100 i løbet af 30'erne. Tallene er overalt angivet meget rundt, og det er umuligt at se, hvor meget af dette der var fuldtids eller deltids. Men det var i alt fald organi-

seret sådan, at den pågældende kvindelige arbejder afhentede garn på fabrikken og her afleverede det færdigstrikkede produkt, først og fremmest strømper, men i stigende grad også andre strikvarer. Garnet var overvejende uldgarn, eller »halvuld«, men tillige også lidt bomuld.

Når de hjemmestrikkede strømper efterhånden blev mindre almindelige, skyldtes det først og fremmest den tekniske udvikling, som gav sig udtryk i oprettelsen af egentlige strømpefabrikker, hvor fremstillingen, strikningen, var gennemmekaniseret. Ove Krügers Strømpefabrik blev i 1926 indrettet i ældre bygninger i Overgade, mens A/S Fyens Strømpefabrik, en aflægger af Odense Kamgarnsspinderi, i 1929 placeredes i dele af det gamle Munke Mølle-kompleks. De to virksomheder havde et meget svingende arbejdsantal og må have ligget i kraftig indbyrdes konkurrence. I 1938 var der på disse to beskæftiget i alt 125, helt overvejende kvinder, og det var samtidig det år, da den

Væveriet i mellembygningen på Brandts Klædefabrik i 1919. Virksomheden blev gennemfotograferet i forbindelse med udsendelsen af et 50-års jubilæumsskrift for fabrikken (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

første blev overtaget af den sidste. Stejlt stigende produktionstal i tiden fra midten af 20'erne til ind i 30'erne var øjensynligt afløst af stagnation, og det ligger antagelig bag koncentrationen på én virksomhed.

En del af forklaringen ligger nok også i, at de traditionelle trikotagefabrikker havde taget udfordringen op og ligeledes mekaniseret større og større dele af produktionen. Derfor det dalende antal hjemmearbejdere og derfor i øvrigt også en udvidet anvendelse af bomuld og kunstsilke m.m., som var karakteristisk for både de egentlige strømpefabrikker og de moderniserede trikotagefabrikker med det udvidede sortiment. Det samme kan aflæses f.eks. af oplysninger fra Chr. Nielsen og Co. om anvendelse af elektromotorer. I 1914 var der her installeret 5½ hestekræfter, i 1933 var man oppe på 33 hestekræfter.

Alt i alt ser det ud til, at strømpefabrikkerne og investeringerne i de gamle fabrikker stort set bevirkede en nogenlunde konstant beskæftigelse i denne branche. Men Odense hørte nu næppe til de egentlige vækstcentre i mellemkrigstidens danske trikotageindustri, som specielt i 30'erne betegnedes som særdeles blomstrende. Hårde konkurrenter var at finde i det midtjyske område, og trods beretning om fortsatte nyinvesteringer var også den store gamle virksomhed i Odense, Chr. Nielsen og Co., i vanskeligheder. Firmaet blev aktieselskab i 1929, men måtte i 1936 nedskrive aktiekapitalen med 20%. Det tyder ikke på den helt store økonomiske succes.

Endelig skal det selvfølgelig understreges, nemlig den fortsatte strikken videre rent privat, som antagelig stadig spillede en betydelig rolle trods den industrielt mekaniserede fremstilling af især strømper. Strikkepindene turde have klirret videre i de tusind hjem, og det var fortsat muligt, også på Fyn, at klippe ulden af egne får og på de mindre uldspindier få fremstillet garnet til de rigtigt hjemmestrikkede strømper og trøjer.

Konfektion, skrædderi og syning

Forklæder, kitter, skjorter og kjoler fremstilledes i en del af den gamle kaserne i Ryttergade, hvor O. Foss fra 1915 fik til huse. Byens største konfektionsfabrik havde i 1914 omkring en snes ansatte – igen helt overvejende kvinder – men ekspanderede kraftigt og kunne fra omkring 1920 og perioden ud normalt beskæftige godt og vel 100. Men også A/S O. Foss synes at have haft sine vanskeligheder ved midten af 30'erne, og også her tør man gætte på konkurrence fra det midtjyske. Aktieselskabsformen var man gået over til i 1929, og følgelig flyder oplysningerne om den økonomiske situation rigeligere. Der måtte i 1936 nedskrives stærkt på aktiekapitalen.

Foss var størst, men ikke alene på feltet. A/S Confectionær lå noget atypisk

Stoffet noppes og efterses på 1. sal i Brandts Klædefabriks gamle kedelhus 1919 (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

på Langelinie, hvor man ellers ville forvente at finde fashionabel beboelse. Odense Konfektionsfabrik begyndte i et havehus i Læssøegade, men flyttede dog senere til Vindegade. Endelig kan nævnes Harry Christensens fabrik for børnekonfektion i Pantheonsgade.

Karakteristisk for disse virksomheder i konfektionsindustrien var, at det er svært at tale om noget fabrikspræg, hvis man ved dette forstår noget med særlige bygninger og benyttelse af mekaniske hjælpemidler. Overgangen fra den store konfektionsfabrik til den lille systue, der eventuelt kunne være placeret i bagbutikken, er fuldstændig glidende, og hvad man vil kalde hvad, er en definitionssag. Det vil oftest være umuligt at se på en bygning, at den engang har huset en større eller mindre virksomhed i denne branche. For hvor som helst kunne et antal symaskiner jo stilles op, og var der endelig tale om mekanisering, så var det i form af ganske få elektriske hestekræfter, som

må have drevet de første elektriske symaskiner. Men ellers har nål, tråd og trødemaskine været fremherskende.

Derimod kan man sige med sikkerhed, at hvor betegnelsen systue anvendtes, var der beskæftiget kvinder. På skrædderier derimod var mændene i overtal. Antagelig ville både skræddermestre og svende endnu i denne periodes begyndelse selv have valgt betegnelsen håndværk om deres virksomhed, men fabrikstilsynet interesserede sig ikke desto mindre for såvel systuer som skrædderier – begge dele var under tilsyn, og man kan heraf se, at der ved siden af de egentlige konfektionsfabrikker i årene omkring 1920 kunne opregnes omkring et dusin systuer og et halvt dusin skrædderier med tilsammen godt og vel et par hundrede beskæftiget på selve virksomheden. Endvidere var der her tillige tale om hjemmearbejdere, om end ikke i det helt store omfang. Endelig kan det anføres som uhyre karakteristisk, at skrædderier såvel som systuer var meget centralt placeret i byen med Vestergade som den foretrukne adresse. Og så skal man nok gøre sig klart, at de allermindste bagbutikssystemer nok alligevel ikke nåede at komme med i fabrikstilsynets protokoller.

Andet vævet og syet

Af nye virksomheder, der regnedes til konfektionsindustrien, er der først og fremmest grund til at nævne regnfrakkefabrikkerne, som kombinerede anvendelsen af uld- og bomuldsstoffer med gummi. A/S Regnfrakkefabrikken Norden var stiftet i 1914 og lå først i Vestergade på en 1. sal, siden i Vindegade, hvor der omkring 1920 var godt en snes kvinder beskæftiget. I 1928 trådte selskabet i likvidation, men dukkede umiddelbart derefter op igen som enkeltmandsfirma på Rugårdsvej, og i 30'erne bedredes tiderne øjensynligt for regnfrakkerne, for endnu én kom til – H.P. Jørgensens Regnfrakkefabrik på Vesterbro. Tilsammen havde disse to passeret de første 100 ansatte i 1933 og var fem år efter bemanded med i alt 172 arbejdere.

Denne udvikling har ikke været uænset på A/S Skandinavisk Gummi-Compagni, som var nært tilknyttet A/S De forenede Gummi- og Luftringefabrikker, d.v.s. Schønning og Arvé. Fra at have fremstillet en hel række gummi-varer – cykeldæk etc. – blev produktionen i Odenseafdelingen på Rugårdsvej koncentreret om regnfrakker, det være sig gummierede eller ikke-gummierede. Fra at have beskæftiget omkring 50 personer ved periodens begyndelse kom man også her i hastig vækst frem mod omkring 150 20 år senere.

Som beslægtede med konfektionsindustrien kan man også nævne sække-kompagnierne, som tog sig af de grovere varer, fremstilling og udlejning af

sække, presenninger m.v. Der var en hel række af disse, størst Sækkeleje Kompagniet A/S på Sortebrødre Torv og Fyens Sækkekompagni A/S på Rugårdsvej. Fra en beskeden begyndelse så man fra omkring 1920 normalt mellem 70 og 80 i beskæftigelse med nysyning og reparation af først og fremmest sække til brug ikke mindst i havnen.

Finere arbejde med nål og tråd møder man med H. Offenhäusers Sønner i Ørstedsgade, hvor man sådan set lige så vel har kunnet karakterisere en del af virksomheden som buntmageri, idet bedriften betegnede sig som fabrik for kasket- og pelsvarer. Nogen helt lille fabrik var det ikke, idet hundredtusindvis af huer og kasketter tillige med pelse i hundredtal fremstilledes af en stab, som i gode tider lå på omkring de 60 personer. Damehattene havde sin »fabrikant« i Th. Dinsen i Vestergade, som beskæftigede kvinder i stort set det halve antal, og går man til andre specialiteter, kan nævnes en række små virk-

Færdigt klæde rulles og pakkes på Brandts Klædefabrik i 1919 – her en forsendelse til København (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

somheder, som allerede ved navngivningen demonstrerede deres lokale præg: Odense Possementfabrik – knapper og kvaster – Odense Krølhårsfabrik, Odense Vafabrik og Odense Dampreblageri. Sidstnævnte lukkede dog i 1918.

Svært anbringelig i en oversigt, men historisk noget i familie med netop reblageriet var A/S Roulunds Fabrikker. Drivremme, presseduge og brandslanger var oprindeligt vævede produkter, så på den led er sammenhængen klar nok. Blot kom der hen i 20'erne andre råvarer til – gummi, asbest og balata – og transportbånd, drivremme og bremsebånd blev specialprodukter af en noget anden karakter. Roulund lå oprindeligt på Sortebrødre Torv, men flyttede i 1916 ud på Rugårdsvej, hvor man installerede sig i bygninger, der var blevet ledige, efter at A/S De danske Bomuldsspindier her havde standset produktionen. På det tidspunkt beskæftigede man omkring 30 mand, omkring 1940 er anført et gennemsnit helt oppe på 125, men denne udvikling var ikke uden dramatik. Der ekspanderedes meget stærkt under første verdenskrig med gentagne kapitaludvidelser, hvorefter nedskrivning af aktiekapital og rekonstruktion fulgte i 1925 og igen i 1930. Endelig synes Roulunds Fabrikker derefter at være kommet i smult vande og støt fremgang 30'erne igennem. Igen tør man gætte på, at i det mindste et hjemmemarked var nok så sikkert i krisetider.

Gør man sluttelig udviklingen op for tekstil- og beklædningsindustrien i denne periode, springer det i øjnene, at trods den fortsatte tilstedeværelse af to store væverier og det nyanlagte kamgarnsspinderi, så var tekstilindustrien målt i arbejdstal, som det allerede er fremgået, stort set blot i stand til at holde skansen. Det var først og fremmest gamle industrier, og det nye møder man inden for beklædning med maskinstrikkede strømper, gummierede regnfrakker og drivremmene. Ikke alene viser tabel 4.1 et par store virksomheder med over 100 ansatte, men tillige en meget talrig mellemgruppe netop i beklædningsindustrien. Sådant set var udviklingen forløbet ganske logisk. Udgangspunktet var en stærkt industrialiseret fremstilling af garn og stoffer, mellemkrigstiden betød så i tillæg et stigende industripræg i videreforarbejdningen af garner og stoffer, en industrialisering »i bredden« inden for fremstillingen af en række færdigvarer og specialartikler. I relativ forstand gik den traditionelle tekstilindustri tilbage, mens beklædningsindustrien for sit vedkommende mere end holdt skansen.

7 · Træ, læder, sten og glas

Savværker og maskinsnedkerier

A/S Odense Savmølle lå ved Rugårdsvej nær havn og jernbane, hvad utvivlsomt har haft betydning, al den stund man foruden bygningssnedkerartikler havde en stor produktion af æg- og pakkasser. I det hele taget var det karakteristisk, at trævareindustrien kom til at ligge mod nordvest. Wilh. R. Mægaards Savværk var oprindeligt placeret i Bjergegade, men i 1929 skete en sammenslutning med C.T. og P.Jensens Savværk i Havnegade under den fælles betegnelse Det fynske Trælastkompagni A/S. Herefter samledes alt i Havnegade, hvor der først og fremmest blev tale om opskæring af trælast: Tømmer, planker, brædder for fremmed eller for egen regning. Odense Savværk lå også i Havnegade, og her spillede pakkasser og slagterikasser ligesom for Odense Savmølle en betydelig rolle ved siden af de mere uspecificerede opskæringer, mens man endelig i Adamsgade finder en virksomhed i den helt lille målestok i N. Skyttes Savværk, der dog ophørte omkring 1930.

Et foretagende som f.eks. Odense Savmølle havde ved periodens begyndelse en dampmaskine på 100 hestekræfter, men allerede efter et par års forløb så man her den første elektromotor, og den blev siden suppleret med flere. Skyttes Savværk nøjedes til det sidste med en lille dampmaskine, hvorimod Mægaard såvel som C. T. og P.Jensen allerede fra første verdenskrigs begyndelse udelukkende benyttede elektrisk kraft, hvad også gjaldt på Thorvald Pedersens Træskæreri på Rugårdsvej – den virksomhed i branchen, som gennemgik den mest interessante udvikling i denne periode.

Egentlig faldt virksomheden en tid langt ud af industristatistikken. Første gang ses den i 1918 med 10 mand i arbejde, men fra begyndelsen af 20'erne var man nede på to-tre, og firmabetegnelsen var Thorvald Pedersen, Savværk ved L. P. Larsen. Den egentlige ejer var øjensynligt andetsteds beskæftiget, han havde i alt fald til 1928 Kastrup Finerfabrik. Men det år flyttedes alt til Odense, og herefter lå Thorvald Pedersens virksomhed på Rugårdsvej og året efter også ved det, der dengang blev kaldt Kanal Trækvej, under betegnelsen Dansk Møbelplade- og Finerfabrik A/S. Og siden gik det stærkt. Ved fabrikken i havnens vestside udlossedes med egen kran eksotisk trælast – gabaon, abachi, whitewood – hvortil kom gran fra Fyn og Sønder-

jylland. Her blev der »kogt og skrællet«, og de ikke-anvendelige rester gik videre til papirfabrikken i Dalum, mens det tilskårne gik til færdigbehandling, sammenlimning, tilskæring etc. på Dansk Møbelplade- og Finerfabriks afdeling på Rugårdsvej. Af øvrige træsorter – benyttet som dæklag på møbelpladerne – nævntes i øvrigt tillige eg, birk og palisander.

Selv fremhævede man revolutionen i træbearbejdningsteknikken, som på industriel vis betød en forædling af træet til stabile plader til videre forarbejdning, og det hævdedes få år efter, at man med denne produktion havde fået etableret en virkelig effektiv konkurrence på et felt, hvor importen åbenbart ellers havde været fremherskende. Målt i arbejdsstyrke ser det også ganske imponerende ud. Fra en fire-fem mand i 1927 var arbejdstallet allerede i 1929 tidoblet, og en halv snes år efter var der 250 beskæftiget med fremstilling af såvel møbelplader og krydsfiner som parketstave, cigarkasser og anden opskæring. Til sammenligning kan nævnes, at de tidligere nævnte savværker i 1914 havde et samlet arbejdstal på 60 stigende til godt 70 i midten af 20'erne og endelig i 1938 lige knap 100. Altså en helt anderledes stiltfærdig udvikling, hvad enten det drejede sig om pakkasser, lister eller lægter.

Går man videre til maskinsnedkerierne, møder man det sædvanlige problem med snedkermesteren kontra trævarefabrikanten, hvor et skel mellem håndværk og industri må siges egentlig at være temmelig meningsløst. Snedkermester Peder Jensen havde maskinsnedkeri i Lahmsgade i begyndelsen af 30'erne og indberettede om en produktion af bygningsartikler. I 1938 spurgte man på samme adresse og fik en protest fra en tømrermester, som nu boede der. Han havde ikke i den forstand fremstillingsvirksomhed. Peder Jensens Maskinsnedkeri lå nu på Kragssbjergvænget, og selv om denne udflytter hele tiden skulle have opfattet sig som industridrivende i en eller anden forstand, så var bemanningen dog lige under skellet på de seks arbejdere, som gav adgang til at blive talt med i den statistik. Det samme gjaldt f.eks. for B.A. Rysgaards Maskinsnedkeri og Listefabrik på Nyborg Landevej – trods betegnelsen.

Umiddelbart ser det ud til, at der blev flere maskinsnedkerier i denne periode. Fra omkring første verdenskrigs tid kan opregnes fem snedkerier med elektrisk drift, i 30'erne i alt fald de første otte stykker. Mere markant var udviklingen, når det gjaldt møbelsnedkerier og især møbelfabriker. Møbelsnedkerier kunne endnu ved periodens begyndelse drives helt håndværksmæssigt uden så meget som den mindste elektromotor. Men på det tidspunkt var en række egentlige møbelfabriker forlængst etableret. Fire mellemstore virksomheder kan følges det meste af perioden igennem. Anton Kildeberg Møbelfabrik lå på Vesterbro og var i 1914 udstyret med en lille dampmaskine, som dog snart afløstes af et stigende antal elektromotorer. J.C.

Pramdrager ved kanal-trækvejen, der gik fra Næstbyhoved Skov til Stige. I folkemunde kaldtes den »trællebanen« (Møntergården).

Jørgensens Møbelfabriker havde indtil 1920 til huse både i Kochsgade og på Rugårdsvej, siden kun i Kochsgade. I 1918 gik man over til aktieselskabsformen, men kom ti år senere i vanskeligheder. En indberetning fra 1933 fortæller lidt om, hvordan en mellemstor virksomhed i denne branche stødte på vanskeligheder. Det hed da, at den store import til dels var ophørt – på grund af valutarestriktionerne – men nu påførtes faget »en endnu mere ødelæggende konkurrence fra landet og små virksomheder i byerne, der fremstiller noget af det tarveligste, der nogen sinde har været på markedet. Dog synes der nu at spores en trang for gode møbler«. Optimismen i den sidste bemærkning skulle dog vise sig ikke at være holdbar, for i 1938 trådte selskabet i likvidation.

A/S Odense Stolefabrik blev i 1920 efter en brand, som bevirkede betydelige skader, omdannet til A/S Odense Stole- og Møbelfabrik. Virksomheden lå på Henriettevej i Sct. Hans landdistrikt, og her kan man ligeledes aflæse overgangen fra damp til elektricitet – i 1914 15 hestekræfters damp, i 1924 udelukkende 50 hestekræfter elektrisk kraft. Også på anden vis var denne fabrik karakteristisk, nemlig som eksempel på de utallige relativt nye aktieselskaber, der et stykke ind i 20'erne måtte reorganiseres. I dette tilfælde blev der i 1926 nedskrevet 85.000 af den 200.000 kr. store aktiekapital, hvorefter der tilførtes nye 135.000. Året efter meddeltes triumferende, at firmaet som det første i landet havde begyndt en cellulosebehandling både til polerede og malede møbler, men ind i 30'erne var den gal igen. Selskabet likvideredes, og virksomheden overtoges af snedkermester Marius Nykvist, som i tiden indtil 1924 havde stået som indehaver af et relativt stort møbelsnedkeri i Pjente-

damsgade. Endelig kan som fjerde virksomhed i funktion i hele perioden nævnes And. Tucks Møbefabrik på Rugårdsvej, der i 1914 brændte, hvorefter den genopførtes i udvidet skikkelse, og lejligheden benyttedes til en modernisering af maskinparken. Ni elmotorer med i alt 47 hestekræfter.

Elektromotorens fremtrængen i store og små virksomheder er helt klart et ganske væsentligt træk i tiden under og lige efter første verdenskrig. Fabrikstilsynet opnoterede år efter år ændringer, som næsten altid betød større tal for installeret hestekraft – endnu et par små motorer var stillet op, og tit var de leveret af Thrige.

De små elektromotorer betød for den helt lille virksomhed, hvad en boremaskine betyder for senere tiders »gør det selv håndværker«, nemlig muligheden for også at være med. Og her har man forklaringen på de klagesange om konkurrence, som udsendtes fra J. C. Jørgensens Møbefabrikker i begyndelsen af 30'erne. Der var og kom et betydeligt antal virksomheder i trævareindustrien, men mange havde kun kort levetid. Og svingningerne beskæftigelsesmæssigt var betydelige. I tabel 7.1 ses beskæftigelsestallene for de fire udvalgte fabrikker, som de foreligger – desværre kun for det første tiår af perioden.

Første verdenskrig betød et opsving, som fortsatte frem til 1920, idet pengerigelighed fortsat har betydet interesse for varige forbrugsgoder i form af møbler. Af virksomhedernes videre skæbne, som skitseret ovenfor, fremgår, at der stadig 20'erne og 30'erne igennem må have været betydelige svingninger i beskæftigelsen.

Men på langt sigt havde møbelindustrien naturligvis en fremtid, hvad man derimod ikke kan sige om en hel række virksomheder, der alene ud fra navnet kan konstateres nok at have haft deres bedste tid. Det gjaldt Træsko- og Klodsemagernes Skæreri i Vindegade, som ophørte i 1929, det gjaldt Bolbro Træskofabrik, og det gjaldt træskofabrikken med det i denne sammenhæng forjættende navn Fremad Expres i Nørregade, som dog undtagelsesvis fortsat eksisterer. I den forbindelse kan også nævnes De forenede Guldlister- og Ramme-fabrikker A/S, som ved nedlæggelsen i 1921 lå ved Sortebrødre Torv, samt

Tabel 7.1: Beskæftigelsen på fire odenseanske møbefabrikker 1914-24.

År	Antal ansatte	År	Antal ansatte	År	Antal ansatte
1914	101	1918	223	1922	131
1915	131	1919	228	-	-
1916	152	1920	178	1924	175
1917	163	1921	94		

Kilde: Fabrikstilsynets protokoller, Landsarkivet for Fyn.

Søsætning af træskib ved kanalen med Kanalvej i baggrunden – omkring 1920 (H. Lønborg fot., Møntergården).

Jørgensens og Simonsens Piskefabrik i Vestergade, der visseligt heller ikke kunne se frem til den store fremgang i en tid, da automobilerne trængte frem på hestevognenes bekostning.

En parallel hertil finder man inden for det traditionelle træskibsbyggeri, som i Odense repræsenteredes af det værft, som var grundlagt i 1847 og lå ved Gamle Havnekaj. Lind Hansens gamle virksomhed blomstrede under første verdenskrig, da tonnageefterspørgslen var på sit højeste, og i 1917 omdannedes det til aktieselskab med en kapital på ½ million kr. Det gik ikke længere end til lidt ind i efterkrigskrisens tid. I februar 1921 trådte Odense Skibsværft A/S i likvidation, men pladsen var fortsat i brug, nu med betegnelsen Odense Træskibsværft ved Anders Jensen. Endnu i 1925 byggedes en lille motorgalearse, de følgende år kom et lille motorpassagerskib og nogle fiskefartøjer. De seneste oplysninger stammer fra 1929, men på det tidspunkt har alle, når talen kom på skibsbygning i Odense, været tilbøjelige til uden videre at kombinere ordet skibsværft med ordet stål, som det vil fremgå af et senere afsnit.

Handsker og skotøj

Vender man sig fra træ til læder, finder man perioden igennem en række garverier, som har kunnet forsyne såvel skotøjsfabrikker som håndskomagere samt handskemagerne med de nødvendige råmaterialer, for så vidt som disse erhvervedes indenbys.

Den store i denne industrigren var A/S Høffner Kjærups Glacélæderfabrik og Product Forretning på Sdr. Boulevard, selv om betegnelsen stor i denne forbindelse kun kan bruges om tiden under og lige efter første verdenskrig, da man var oppe på at beskæftige et halvt hundrede mand. 30rne igennem var niveauet mere beskedent med en 12-15 arbejdere. Udviklingen gik også her fra damp til elektricitet og fra enkeltmandsvirksomhed til aktieselskab – dette sidste skete i 1916. I 30rne forklaredes den lidt utilfredsstillende udvikling med vanskeligheder i konkurrencen med fåreskind importeret fra England.

Mindre virksomheder var på dette felt A/S Odense Safianfabrik i Sct. Jørgens Gade, som fra 1921 blev til J. Longhis Garveri sammesteds. Nørrebro Hvidgarveri var beliggende i overensstemmelse med navnet, og på nyborg Landevej lå Jul. Rasmussens Garveri, som fra 1921 blev til Hans Frandsens Chromlæderfabrik, overgået til aktieselskab i 1927.

Hestehuder og følskind, okse- og kohuder, gede-, fåre- og kalveskind samt – forbavsende nok – kun en sjælden gang nogle svineskind var udgangspunktet for en produktion af handskeskind og især overlæder til fodtøj. Og hermed er der peget på de potentielle lokale aftagere.

Den traditionsrige odenseanske handskeindustri repræsenteredes i denne periode af Dorin Larsens Handskefabrik, som kunne anføre grundlæggelsesåret 1843. Ruskindshandsker, glacéhandsker, forede handsker samt mere prosaiske arbejdshandsker blev fremstillet af 15-20 hjemmesyersker, mens selve »fabrikken« ved Horsetorvet kun gav beskæftigelse til fem-seks personer. Den gamle forlagsindustri ses her i bedste velgående mellemkrigstiden igennem. Og ved siden af denne virksomhed eksisterede stadig i alt fald én handskemager med blot et par i arbejde, L. C. S. Pedersen i Smedevænget, som fortsat var i gang i slutningen af 30rne.

I sadelmageriet N. J. Jensens Eftf. i Kongensgade forfærdigedes næppe mere netop sadler i synderlig udstrækning, hvorimod tasker, mapper og kufferter fortsat var gængse artikler. Under første verdenskrig kunne arbejdsstyrken komme op på en halv snes arbejdere og dermed retfærdiggøre betegnelsen kuffertfabrik, som imidlertid først kom på brevpapiret fra og med 1929. Odense Kuffertfabrik lød ganske vist pompøst, men dækkede på den tid kun en virksomhed med et par personer i arbejde.

Større, så længe det varede, var A/S Fyns Skotøjsfabrik i Overgade, fra 1920 ved Rugårdsvej. Udflytningen faldt sammen med en tredobling af aktiekapitalen, men i 1925 standsede virksomheden, som indtil da havde haft en god snes ansatte – lokalerne gav siden plads for Regnfrakkefabrikken Norden.

Yderligere kan nævnes en række helt små virksomheder i denne branche:

Et par af byens mellemstore virksomheder havde en overgang til huse i den gamle fattiggård ved Vindegade og Klostervej. Billedet er fra omkring 1920 (Møntergården).

K.M. Knudsens Skotøjsfabrik og Odense Gymnastikskofabrik, begge med meget skiftende adresser, Odense Læderhandel på Østre Stationsvej blev til O. Petersen, Skofabrik, og i slutningen af perioden lå i Nørregade Georg Gervigs Skotøjsfabrik. Disse var og forblev beskedne foretagender i modsætning til den virksomhed, som Laurits Petersen opbyggede. Begivenhedsforløbet illustrerer storartet skiftet fra håndværk til industri, som det formede sig i mellemkrigstiden.

Laurits Petersens far var træskomager og blev assisteret af sønnen, der dog med rette drog den slutning, at netop dette erhverv ikke havde nogen fremtid. I 1921 begyndte den da 23-årige en fremstilling af billige hjemmesko, sutsko, som blev forfærdiget under særdeles trange forhold i et par tagkamre på Skibhusvej. Fire år senere flyttedes til Dronningensgade, hvor en bagbygning husede, hvad der på denne tid blot gik under betegnelsen Skotøjsfabrik ved L. Petersen. I den periode, som siden karakteriseredes som fabrikkens lømmelalder, gik man over til kun at beskæftige sig med rigtige lædersko. Fra 1928 ses navnet Odense Skotøjsfabrik, og det følgende år flyttedes endelig til Brogade 6-8, til de bygninger, som tidligere havde været rammen om H. Nielsens Tobaksfabrik. Her bredte man sig efterhånden over hele huset i takt med virksomhedens vækst. I begyndelsen var der syv arbejdere ansat, men 30rne igennem udvidedes, således at man i denne periode sluttede med det tidobbelte. I 1937, da der var omkring 60 personer i arbejde, brændte fabrikken. Det var næppe uden grund, at man senere berømmede stifterens effektive ledelse, idet der kun gik 14 dage, inden der atter var skotøjsfremstilling i de udbrændte lokaler. Og efter kun tre uger var hele arbejdsstyrken igen

fuldt beskæftiget. Der var kort sagt tale om et særdeles livskraftigt foretagende, som betød, at der fortsat i Odenseområdet fandtes en enkelt medlemstor skotøjsfabrik.

Teglsten og glasvarer

Næst i rækken af mindre betydelige industrigræne følger teglværksindustrien, som af forskellige grunde næsten kom til at forsvinde helt i denne periode. Odense Dampteglværk i Frue landsogn fungerede frem til slutningen af første verdenskrig med en produktion af gule håndstrøgne såvel som maskin-

*Jolleudlejningen ved Café Ålykke i Brogade.
I baggrunden ses den tidligere tobaksfabrik,
der senere rummede Odense Skotøjsfabrik.
Idyllen er fra 1935 (Møntergården).*

Fire arbejdere fra Hans Jørgensen og Søn opstillet til fotografering foran en større skærvedyng (Møntergården).

fremstillede facadesten, flammede sten, drænrør, klinker m.m. I foråret 1918 brændte virksomheden imidlertid og blev ikke genopført. Sct. Jørgens Teglværk ved L. E. Schnakenburg indgik i 1918 sammen med teglværker i Bred og Glamsbjerg i Sct. Jørgen A/S, og da dette selskab i efterkrigstiden øjensynligt fik visse vanskeligheder, var det Odenseafdelingen, som i 1921 sattes ud af drift for ikke at komme i gang mere. Tilbage var blot Ejby Teglværk, som fortsatte en beskednen produktion mellemkrigstiden igennem. Under første verdenskrig, da alle tre værker var i drift, var det hver med en arbejdsstyrke på mellem 20 og 30 mand i sæsonen fra det tidlige forår til det sene efterår. I slutningen af 30'erne var ni mand sysselsat på Ejby Teglværk. Baggrunden for dette forløb lå dels i den almindelige tendens til koncentration i teglværksindustrien, dels i de nævnte teglværkers beliggenhed så tæt ved byen, hvad der før eller siden måtte få betydning. Der blev tale om grundarealer, som kunne gøres mere frugtbringende ved at overgå til andet brug.

Kalkbrænderier var der derimod fortsat. Frederiksbroens Kalkværk ved Nyborg Landevej fungerede 30'erne igennem, og A/S Odense Kalkværk i Frederiksgade var efter en mellemhandel i 1917 blevet overdraget Wilh. R. Maegaard og ligeledes i drift i de følgende år. En anden virksomhed, for en tid ejet af dette firma, var Odense Cementrør- og Tagstensfabrik, som lå ved havnen. Sammesteds var også placeret J. L. Østlund og Søns Skærvefabrik, og ved Kanalvej kunne man finde nok en virksomhed af tilsvarende art, en skærvefabrik med stenhuggeri tilhørende entreprenørfirmaet Hans Jørgensen og Søn, som i Sct. Jørgens Forstad i periodens begyndelse tillige drev en

grusgrav. Arbejdertallet var for alle disse virksomheder af særdeles beskeden størrelse, når frases skærveknuserierne i tiden under første verdenskrig.

Med A/S Fyens Glasværk under A/S De forenede Glasværker er man endelig fremme ved en beskæftigelse af en helt anden størrelsesorden. Mens ovnene endnu kunne holdes forsynet, nærmede arbejdsstyrken sig i 1915 de 400 for siden at falde til et niveau på normalt mellem 200 og 300 20rne igennem. I begyndelsen af 30rne nåede man atter over de 300. Kort sagt, glasværket var fortsat en af byens store arbejdspladser. Her produceredes i hundredtusindtal mælkeflasker, parfumeflasker, medicinflasker, sylteglas, lampekupler, lampeglas, drikkeglas og andre glasvarer, slebne såvel som uslebne. I tilslutning hertil kan nævnes virksomheder som Odense Glassliberi i Kongensgade og sent i perioden tillige A/S J.M. Nielsen og Co. med et glassliberi i Nørregade. Beslægtet med disse var endelig Holbecks Fajance i Pjentedamsgade, senere Østre Stationsvej, som først og fremmest arbejdede med forgyldning af importeret hvidt porcelæn.

Når man ser bort fra Møbelplade- og Finerfabrikken samt Glasværket som de markante undtagelser, kan det om de mange virksomheder inden for »træ, læder, sten og glas« med rette siges, at betydningen hverken var eller blev særligt stor, men at hele denne underskov af mindre fremstillingsvirksomheder ikke desto mindre hører med, hvis man vil danne sig et fuldstændigt billede af industribyen Odense under og efter første verdenskrig. Og når det gælder »rigtig« industri med store anlæg og mange mand i arbejde, så skulle det følgende afsnit fuldt ud tilfredsstille forventningerne.

8 · Jern og metal

Spurgte man i mellemkrigstiden om, hvilke brancher som især var karakteristiske for industribyen Odense, ville svaret utvivlsomt have været, at det var noget med jern og metal. Der ville blive nævnt navne som M.P. Allerups Eftf., H. Rasmussen og Co., Maskinfabrikken Phønix, Thomas B. Thrige, A/S Dansk Akkumulator- og Elektro-Motor-Fabrik, Triangel, Smith og Co., Wittenborg og Hastrup og ikke mindst Odense Stålskibsværft. Det var alle virksomheder, som synede i bybilledet, det var steder, hvor mange var i arbejde, og lige netop de nævnte er allerede truffet, nemlig som de ti største inden for jern og metal i 1935 i tabel 4.1. Det var her, man kunne aflæse en procentvis stigning fra 27,2 til 38,5% af den samlede industrielle arbejdsstyrke, og dette fulgtes af stigende størrelse for virksomheder i denne branche. Tre havde over 100 arbejdere i 1914, i 1935 var der tale om den halve snes, og denne udvikling skete dels ved, at gamle foretagender fortsat var i vækst, dels ved at nye kom til – for en stor del med produkter, som først for alvor fik afsætning og udbredelse i mellemkrigstiden. Såre symbolsk virker den tilsvarende lokalpolitiske udvikling, hvor det odenseanske »systemskifte« i 1937 bragte en smed fra en af maskinfabrikkerne i borgmesterstolen. Man fristes til at spørge, hvad ellers?

I det følgende vil der blive set nærmere på rækken af virksomheder, store som små. Når der gøres meget ud af også de mellemstore og helt små, skyldes det dels, at disses rolle i sig selv ikke er uinteressant og så – om ikke andet – fordi en del af de store i begyndelsen såmænd ikke var så store endda.

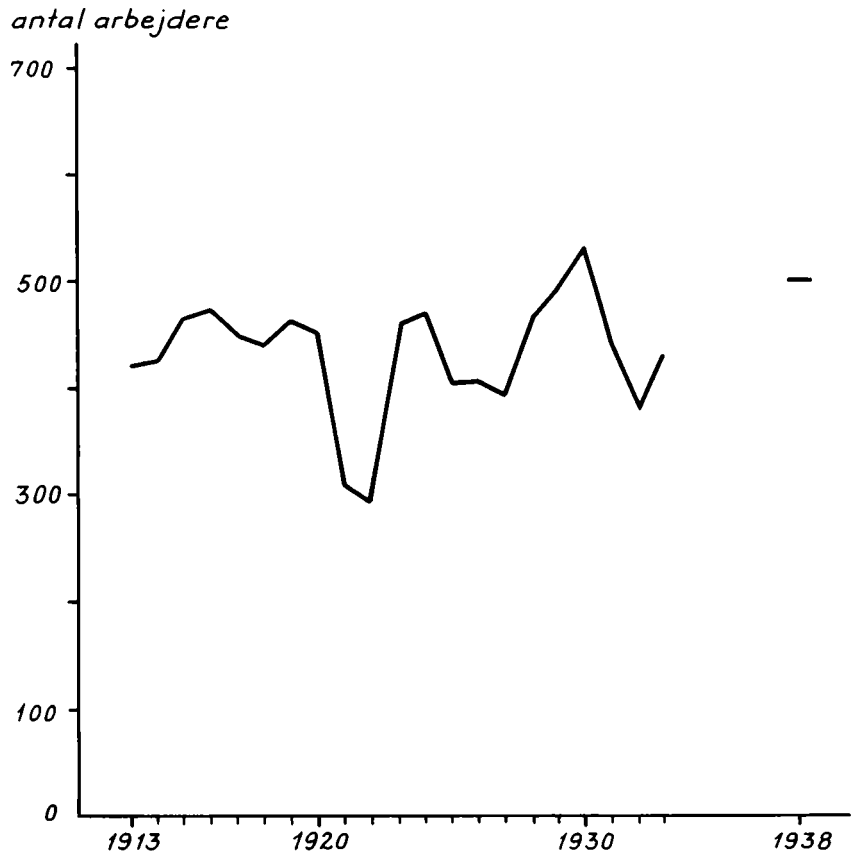
Jernstøberierne

Som på så mange andre felter gjaldt det også for jernstøberierne, at i større købstæder kunne man normalt finde mindst ét sådant, som i det mindste producerede for et lokalt marked. I Odense anno 1914 var der ikke mindre end fem, hvoraf de fire kunne genfindes ved anden verdenskrigs udbrud. Placeringen havde i sin tid på grund af støberiernes relativt store pladsbehov nødvendigvis måttet være uden for byen, men allerede ved denne periodes begyndelse var Odense ikke mere den samme og blev det mindre end nogen

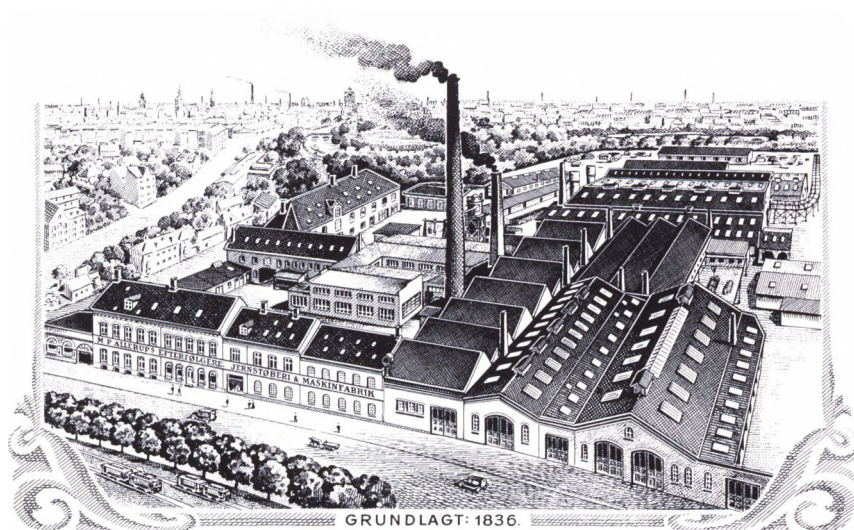
sinde. Hvad der oprindeligt havde været i »hjørnerne« af byen, forekom nu at være langt inde. Man kan blot se på adresserne: M.P. Allerups Eff. ved det inderste af Sdr. Boulevard, Frederiksgades Jernstøberi, dvs. firmaet H. Rasmussen og Co. i den gade, navnet henviste til, Maskinfabrikken Phønix – trods betegnelsen tillige jernstøberi – i Ramsherred, A. Birn på Store Glasvej, en virksomhed, som siden kaldtes for Vesterbros Jernstøberi, og endelig A/S Brandt og Co., også kendt som Nørrebros Jernstøberi. Det var sidstnævnte, som efter en omskiftelig tilværelse måtte give op i 1932, mens de fire øvrige fortsat var i drift.

Selv om der således overvejende var tale om veletablerede virksomheder, var de ligefuldt særdeles afhængige af konjunkturudviklingen, som det i figur 8.1 kan aflæses af arbejdstallene.

Man kunne måske have forestillet sig, at første verdenskrig havde været specielt vanskelig for netop jernstøberierne, og der var da også en svag nedgang i nogle år fra et højdepunkt i 1916. Forholdet var naturligvis det, at netop under en krig turde efterspørgslen efter produkter fra denne branche have

Figur 8.1: Antal arbejdere på jernstøberierne i Odense 1913-38 (Inger Bjerg Poulsen tegn., kilde: Den industrielle produktionsstatistik samt 1913-15 fabrikstilsynets protokoller).

Således ville Allerupvirksomheden på Sdr. Boulevard gerne opfattes af omverdenen ved 100-års jubilæet i 1936 (H. St. Holbeck: M. P. Allerups Efterfølgere A/S).

været stigende, om ikke andet så fordi en del udenlandske konkurrenter var andetsteds engageret. Og råvareproblemet kunne dels løses ved tilførsler fra det neutrale Sverige, dels kunne man fortsat anvende gammelt jern. Det var faktisk normalt med helt op mod 50% affaldsjern på et jernstøberi.

Derimod kom det til at stå temmelig skralt til i tiden efter 1920, og det hang sammen med en afsætningskrise, der betød et dyk i beskæftigelsen, som kan sammenlignes med »den store verdenskrise« i begyndelsen af 30'erne. Ind imellem var man så plaget af den mere lokale danske »kronekrise« over midten af 20'erne, da en opskrevet kroneværdi betød ikke ringe stagnation i store dele af erhvervslivet. Hvad der er såre karakteristisk for denne gruppe på fire-fem jernstøberier er, at man faktisk her i en enkelt kurve kan aflæse hovedtræk af hele den samlede danske økonomiske udvikling under og efter første verdenskrig. Det er en illustration af, at Odense som industriby i almindelighed og byens mest betydende branche, jern og metal, i særdeleshed var af en sådan størrelse, at den kan bruges som et spejl for den generelle udvikling her i landet. Eller sagt på en anden måde: Fra at være industrielt centrum for sit fynske opland kom Odense mere og mere til at indgå i nok så generelle sammenhænge – for jern- og metalindustriens vedkommende også i kraft af stigende eksport. Herved er man fremme ved forholdene på verdensmarkedet, som det tillige glimtvis vil fremgå af følgende afsnit.

Tager man sit udgangspunkt med fødderne solidt plantet i den fynske muld, vil man i jernstøberiernes produktsammensætning dog i første række se en klar sammenhæng med et lokalt marked. Staldvinduer og plovgoods stod på linie med komfurer, kakkellovne, køkkenvaske, gryder, strygejern og

Utraditionel brug af cisterne fra Maskinfabrikken Phønix (Michael Husen fot., Møntergården).

andet støbt til husholdning og byggeri. Hertil kom ristestænger, fittings, vognbøsninger og støbte lygtepæle. Mest ensidigt var sortimentet på Nørrebros Jernstøberi, hvor man næsten udelukkende forfærdigede bygningsstøbegods og derfor var stærkt afhængig af konjunkturerne i boligbyggeriet. De tre store havde først og fremmest i varierende grad dels en fabrikation af maskingods til andre, dels maskingods til egen videre forarbejdning, idet de tillige havde en egentlig maskinfabrikation. Endelig blev der tale om en vis grad af specialisering.

M.P. Allerup betegnedes som jernstøberi, maskinfabrik, kedelsmedie og specialfabrik for blødstøbegods. Dette sidste viser hen til støbejern, som var gjort smidigt og kunne viderebehandles – anvendeligt til beslag og lignende. Selv fremhævede man tillige, at man fremstillede en meget væsentlig del af det hårdtstøbte plovogs, som gik videre til de egentlige plovfabrikker, og maskinafdelingen hos M.P. Allerup forfærdigede eksempelvis skibsbygningsmaskiner til Stålskibsværftet, kraner til havnen etc.

Maskinfabrikken Phønix svarede fortsat til navnet, men havde også fremstilling af bygningsdele, jernkonstruktioner til byggeri og fik endelig fra midten af 20'erne et egentligt speciale med en produktion af støbte cisterner til det, som dengang blev betegnet som W.C.-anlæg. H. Rasmussen og Co. reklamerede stærkt med arkitekttegnede kakkellovne og kaminer – den kunstneriske udformning fik her megen omtale i forbindelse med en særdeles moderne

Støberiarbejdere på H. Rasmussens jernstøberi i Frederiksgade (Møntergården).

Køkken med centralvarmekomfur – et produkt fra H. Rasmussens jernstøberi (A. Nordahl-Petersen: Aktieselskabet H. Rasmussen & Co.).

satsning på at indarbejde varemærket Tasso, men ved siden heraf bør nok også nævnes underleverancerne til f.eks. Thomas B. Thrige, der ikke havde eget jernstøberi.

På den ene side fungerede jernstøberierne altså i vid udstrækning som underleverandører til andre inden for jern og metal, på den anden side var der specielt til bygninger og boliger tale om egentlige færdigvarer. Nyt og karakteristisk var her radiatorer og ribberør, som i produktionsstatistikken dukkede op i slutningen af 20'erne. Centralvarme havde ganske vist længe været kendt, men det egentlige gennembrud i nybyggeriet hører mellemkrigstiden til, og det kan i øvrigt også aflæses af tidens reklamer, hvad enten de bragte omtale af centralvarmekomfurer eller mere eller mindre kunstnerisk udformede radiatorer med marmorplader!

Jernstøberierne med ovne og skorstene var let kendelige i byens profil, men i en enkelt henseende blev der mindre røg. Karakteristisk var, at de tre store endnu i periodens begyndelse alle var udstyret med dampmaskiner, men tillige, at elektromotoren her under første verdenskrig blev helt dominerende. Omkring 1920 var der ingen dampkraft tilbage på jernstøberierne. M.P. Allerup gik endda direkte ind i en produktion af elektromotorer – man kan se det af firmabetegnelsen, hvori fra 1922 og nogle år frem også indgik ordet »elektromotorfabrik«, men der var dog i denne henseende kun tale om et intermezzo. Når det gælder elektromotorerne i Odenseområdet, var det først og fremmest navnene Thomas B. Thrige og Dansk Akkumulator- og Elektro-Motor-Fabrik, som fik afgørende betydning.

Gammelt og nyt – til højre en del af Thriges fabrik, til venstre nogle af de lave rønner på Tolderlundsvej (Privateje).

Elektromotorfabrikker

Thrige var mastodonten, den førende virksomhed i branchen med en produktionsandel på omkring de 60% af den totale danske, fastholdt helt frem til begyndelsen af 30'erne. En stor eksport og fortsat elektrificering af det danske samfund under første verdenskrig havde givet særdeles gode indtjeningsmuligheder ikke alene for Thomas B. Thrige, men også for den lokale konkurrent, den i 1905 stiftede A/S Dansk Akkumulator- og Elektro-Motor-Fabrik. Sidstnævnte var langt mindre, hvad der kan illustreres af arbejdstallene, som hos Thrige under første verdenskrig svingede mellem 400 og 600, mens D.A.E. havde et halvt hundrede mand ansat. Endnu en konkurrent dukkede op i den investeringsivrige tid lige efter krigen, nemlig Elektromaskinaktieselskabet på Skibhusvej, som i 1922 tillige havde 50 mand i arbejde. Men da var selskabet allerede trådt i likvidation. I lighed med en mængde andre af tidens overoptimistiske nygrundlæggelser ramtes denne virksomhed af fredskrisens afsætningsvanskeligheder. Så der var fortsat kun to egentlige fabrikker med produktion af elektriske maskiner i Odenseområdet.

D.A.E. havde også sine vanskeligheder. I Ørstedsgade var der under krigen udvidet, og aktiekapitalen blev forøget fra 14.000 kr. i 1914 til ½ million i 1919. Elektromotorer annonceredes i direkte konkurrence med Thrige – de

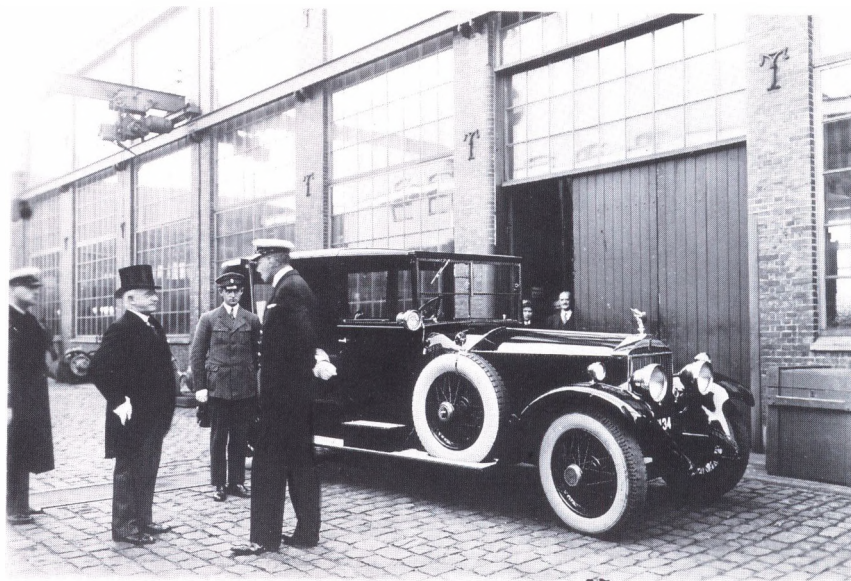
kunne i vejviseren for Odense ses på samme side med produkter, som unægtelig lignede hinanden. Men D.A.E. var helt åbenbart i farezonen i begyndelsen af 20'erne og måtte have tilført kapital. Udbytte havde aktionærene ikke fået siden 1919, og de kom til at vente helt frem til efter endnu et par kriser, førend virksomheden kom i smult vande et stykke ind i 30'erne, og tålmodigheden endelig i 1937 kunne belønnes med 5%. Medvirkende til at virksomheden overhovedet overlevede, var antagelig det branchesamarbejde, som regulerede priserne, anført af den største og første blandt ligemænd, Thomas B. Thrige.

Denne byens næststørste arbejdsplads var fortsat under udvidelse i karreen mellem Tolderlundsvej, Buchwaldsgade og Bredstedgade, hvor bygning efter bygning blev rejst på det 17 tønder land store areal. Elektromotorer, dynamoer, elevatorer og transformatorer var grundstammen i produktionen, og hertil kom endvidere som noget nyt og afgørende elektriske

Kontorlandskab er nutidens ord for noget, der kom frem på store arbejdspladser i mellemkrigstiden. Billedet her er fra ekspeditionskontoret ved Thomas B. Thrige (Privateje).

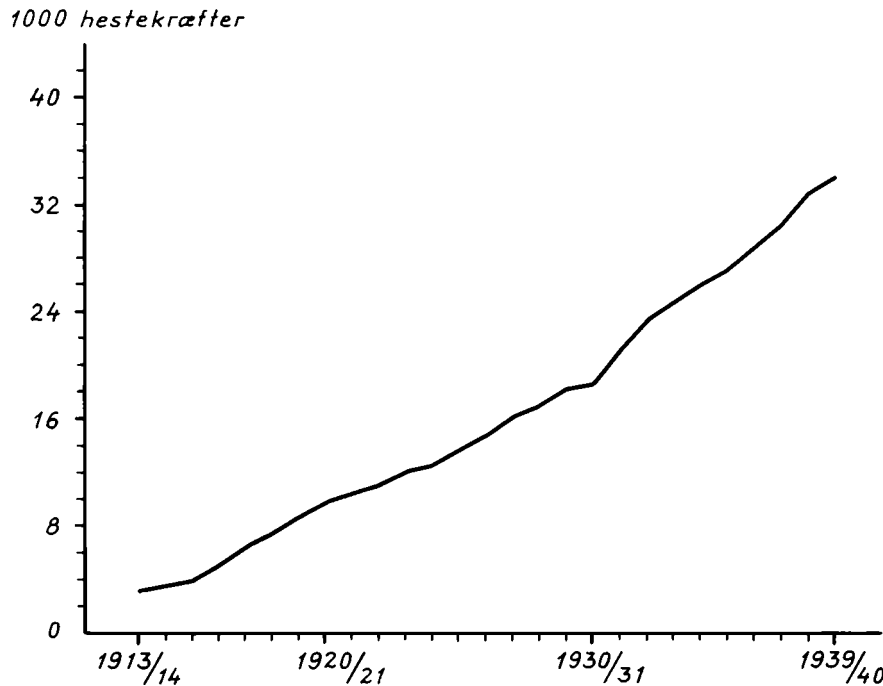
Thomas B. Thrige i stram retstilling over for kong Christian X. Kongen aflagde den 30. september 1932 besøg på Thriges fabrik, der danner baggrund sammen med fabrikan- tens Rolls Royce. Bemærk de diskret anbragte T-er på bygningen (Privateje).

spil til skibe og elektromotorer til sporvogne og S-tog. Byens største arbejds- plads – Odense Stålskibsværft – blev en af de gode kunder. Navnene Mærsk og Thrige knyttedes bogstaveligt talt sammen, da M/S Nicoline Mærsk, ny- bygning fra Odense Stålskibsværft, i 1925 kunne stå ud med en styremaskine af mærket Thomas B. Thrige.

Arbejdere hos Thrige, fotograferet omkring 1914 (Møntergården).

Figur 8.2: Installeret elektrisk kraft i Odense 1913/14-1939/40 (Inger Bjerg Poulsen tegn., kilde: Odense Byråds Forhandlinger).

Ud i verden gik det også på anden vis. Thrige havde en høj eksportkvote allerede under verdenskrigen, og visse år i 20'erne gik næsten halvdelen af produktionen ud af landet, i midten af 30'erne lå det omkring de 40%. D.A.E. satsede tilsvarende på eksport, og alt i alt kan man om elektromotorerne understrege en klar sammenhæng med et stort hjemmemarked, hvor man, som det i det foregående gang på gang er set, gennemelektrificerede store og små virksomheder. Og med et sådant solidt voksende lokalt afsætningsområde har der været det rette afsæt for eksport. Alene den lokale statistik for Odense viser, som det fremgår af figur 8.2, en tidobling af installeret elektrisk kraft fra 1913/14 til 1939/40 – denne kurve siger mere end mange ord, hvor bredt elektriciteten trængte frem med små og store motorer.

Og Odense var i en dansk sammenhæng absolut førende inden for det elektromekaniske. Thomas B. Thrige, som overgik til fondseje ved årsskiftet 1933/34, var fortsat landets største ved udbruddet af anden verdenskrig – i slutningen af 30'erne med omkring 1.300 arbejdere, hvortil kom funktionærer. Og den lokale Benjamin, D.A.E., havde på dette tidspunkt specialiseret sig i pumper, slibe- og svejsemaskiner. Fabrikken havde ved en række internationale udstillinger hentet præmier hjem og beskæftigede i 1939 ca. 350 arbejdere.

Automobilfabrikken

Thriges interesse for at fremstille biler kan have hængt sammen med eksperimenterne omkring århundredskiftet med elektrisk fremdrevne køretøjer. Resultatet blev dog, at Thrige i lighed med andre satsede på benzinmotoren, som importeredes færdig til indbygning i lokalt fremstillede chassiser. I 1912 var der i Odense produceret en serie taxaer til brug i København, og i 1913 udskiltes bilfremstillingen fra Thriges øvrige virksomhed, idet han købte rytterkasernen i Pjentedamsgade, som derefter delvis blev til bilfabrik. En 100 meter lang hestestald kunne med fordel udstyres med porte og dermed fungere som en række værkstedslokaler. Ridehuse indrettedes til større værksteder, og en gård blev siden overdækket og brugt som samlehal.

Fra 1914 stammede en serie biler, kendt under betegnelsen bivejsvogne, som giver en tidlig illustration af problemer med at holde bilers vægt nede. Forholdet var det, at automobiler, som vejede mere end 450 kg, ikke måtte køre på landets biveje. Traditionen vil vide, at det da også kneb gevaldigt, selv om der var tale om små topersoners køretøjer. Løsningen skulle have været at fremvise bilerne med særligt lette hynder og motorhjelm, som siden kunne skiftes ud.

For anekdotens troværdighed garanteres ikke; derimod kan det siges med sikkerhed, at fremtiden for det, som skulle blive Danmarks største egentlige bilfabrik, ikke kom til at ligge i fremstillingen af de mindre og de lette biler. Tværtimod.

I første omgang skulle man igennem materialevanskeligheder under første verdenskrig, hvad bl.a. var medvirkende til, at et par andre danske bilproducenter kom alvorligt i vanskeligheder og måtte indstille. Dette har

Steg man til tops i gasværksbeholderen i Sct. Jørgens Gade, kunne man ikke være i tvivl om, hvor De forenede Automobilfabrikker havde til huse, nemlig i den gamle rytterkaserner ved Østergade og Ridehusgade. Ved sportspladsen ses en del af firmaets produktion (Møntergården).

Triangelbus anno 1936, fotograferet ved busstoppestedet ved domkirken (Møntergården).

forekommet så meget desto mere ærgerligt, eftersom man fra 1918 atter ville kunne regne med afsætning. Forventningerne var på dette tidspunkt meget store, og det har været den almindelige mening, at der naturligvis måtte være en fremtid for en dansk bilindustri. Landmandsbanken havde interesser i de nødstedte københavnerfabrikker Anglo Dane og Jan, og de blev sammen-sluttet med Thriges fabrik under betegnelsen De forenede Automobilfabrikker. På bilerne kom der til at stå Triangel, hvilket dels var fikst, dels med god grund kunne lede tanken hen på den største aktiebesidder Thrige. Der blev ved denne lejlighed tillige udbudt aktier til offentlig tegning, og interessen var så stor, at der meldte sig købere til et beløb ca. 100 gange det udbudte. Det skulle dog vise sig, at de, der gik forgæves, ikke behøvede ærgre sig synderligt i den kommende tid.

Triangels produktion blev helt og aldeles henlagt til Odenses gamle rytterkaserne, men efterkrigstidens import viste hurtigt, at det ikke var muligt at konkurrere med seriefremstillede personbiler. Man måtte i det danske Detroit klare sig med de tungere lastbiler og specialkøretøjer, hvortil i 1923 kom motorjernbanevogne. Faktisk kom der aldrig en personbil af mærket Triangel.

Lastbiler og rutebiler i små serier samt jernbanemotorvogne til DSB var trods lovord om kvaliteten ikke nok til at klare en rentabel produktion, og i 1925 var det meste af aktiekapitalen tabt, og Landmandsbanken gik ind i en rekonstruktion med 1,6 million kr. Virksomheden overlevede, men fik reelt nok i de følgende år størst udbytte ved forhandling af importerede biler som

Fiat, senere Austin – i årene 1929 og 1930 var der undtagelsesvis udbytte til aktionærerne, men det blev sidste gang inden anden verdenskrig. På det tidspunkt sad Thrige ubestridt som hovedaktionær, men har hurtigt måttet sande, at det ikke var nogen egentlig guldgrube. Lige før verdenskrigen solgte man ganske vist relativt godt af egne lastbiler – i antal drejede det sig om 205, 259 og 284 i årene 1936-38, det højeste nogen sinde, og der var 250 mand i arbejde, 100 mere end 10 år før. Men alligevel, da man nåede til slutningen af året 1939, standsede firmaets bilimport, der kom benzinrestriktioner, og anden verdenskrigs udbrud kom til at betyde det endegyldige ophør for produktionen af Triangel. Noget tyder på, at salget af de importerede biler fortsat havde været de gynger, som en kort tid havde kunnet erstatte, hvad der blev sat til på Triangelkarussellen. Sikkert er det i alt fald, at det ikke på De forenede Automobilfabrikker på noget tidspunkt lykkedes at få iværksat en massefabrikation som den, der ellers efter amerikansk forbillede var kendetegnende for Thomas B. Thrige, når det gjaldt elektromotorerne.

Cykelfabrikker

Selv om transportsektoren i mellemkrigstiden var præget af bilernes stigende betydning, var det dog fortsat cyklen, som for langt de fleste var den eneste mulighed for at blive selvtransporterende. Til gengæld blev netop en cykel

Er De ked af *J. A. Hunderup*
CYKLEFORRETNING
ODENSE

de billige, tunge og lidet holdbare Cykler, køb da den lette, fixe og stærke

Naumans Cykle.

Se min Udstilling.

Kongensgade 61

J. A. Hunderup, Kongensgade 61.
Hjørnet af Vindegade.

Alle Reparationer paa alle Mærker Gykler udføres billigt og med Omhu.
Dæk og Slanger i stort Udvalg. a25-1

Announce for en af byens cykelforretninger, Fyns Social-Demokrat 4. maj 1917 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Cykler, cyklist og cykelreklame. Sct. Jørgens Gade oktober 1933 (Herluf Lykke fot., Møntergården).

fra 1920'erne og et par generationer frem det uundværlige private transportmiddel for unge og ældre, og man kom i stigende grad til at køre »dansk«, når man trampede sig frem i pedalerne.

Eftersom en cykel er relativt let at samle af forskellige dele, kan det diskuteres, hvornår fabrikationen egentlig fandt sted. Til statistisk brug koncentrerer man sig derfor om, hvor stellet stammede fra, og kunne endnu i begyndelsen af 20'erne konstatere, at importen udgjorde to til tre gange den hjemlige danske produktion af stel, selv om disse i øvrigt opbyggedes af importerede rør og fittings. 20'erne igennem var man i den danske cykelindustri plaget af hård konkurrence udefra, men 30'erne gav også på dette felt »ly« for fremmede, og mod slutningen af 30'erne var henvend 90% af stelproduktionen dansk, hvilket for en stor dels vedkommende betød odenseansk. Ganske vist var Odenseandelen relativt faldende, for mens man det meste af 20'erne igennem tegnede sig for mellem 45 og 50% af samtlige danske cykelstel, så dalede

andelen helt ned til knap 25% i begyndelsen af 30'erne. Men siden gik det fremad igen, og hver tredje danske cykelstel kom i 1938 fra Odense.

Den store stelfabrikant var Smith og Co., der egentlig var en engrosvirksomhed i isenkram, som allerede inden 1914 havde fået sig en aflægger, en cykelafdeling i Nørregade, hvor der ved krigens udbrud var beskæftiget omkring 30 mand. Smith og Co. var ikke alene på markedet, idet Carl Eriksen med Fyens Cykle Depot i Vestergade havde en halv snes mand i arbejde, hvad også gjaldt N.C. Bang, som havde til huse i den gamle Dorchs Klædefabrik i Frue Kirkestræde. Det blev Smith og Co., som blev den betydeligste, antagelig efterhånden Danmarks største cykelfabrik, mens N.C. Bang, som i øvrigt fortsatte med cykler perioden igennem, tillige gik over i radiobranchen.

Der blev for snævert for Smith og Co. i Nørregade, så en udflytning blev uomgængelig nødvendig. I 1916 blev cykelfabrikationen overført til nye omgivelser i Kochsgade, hvor man endda siden måtte udvide for at kunne få plads til ikke alene fabrikationen af cykelstel, men tillige forfærdigelsen af de mange andre dele, som blev udstanset, bukket, bøjet, svejset, loddet, lakeret og samlet til mere eller mindre køreklare cykler. Det var faktisk under halvdelen, som forlod fabrikken som færdigmonterede, så det endelige »mærke«, cyklen blev solgt under, har kunnet variere – strengt taget var det som tidligere antydnet relativt let for en hvilken som helst cykelsmed at lave sin egen lille samlefabrik og klistre eget mærke på det færdige produkt. Men en meget stor del af stellerne på de par millioner cykler, som i mellemkrigstiden var i brug i Danmark, kom altså fra Kochsgade i Odense, hvor der ved periodens slutning var omkring 150 mand i arbejde.

Således præsenterede Odense Stålskibsværft sig i en annonce i Fyns Social-Demokrat 1. januar 1938 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

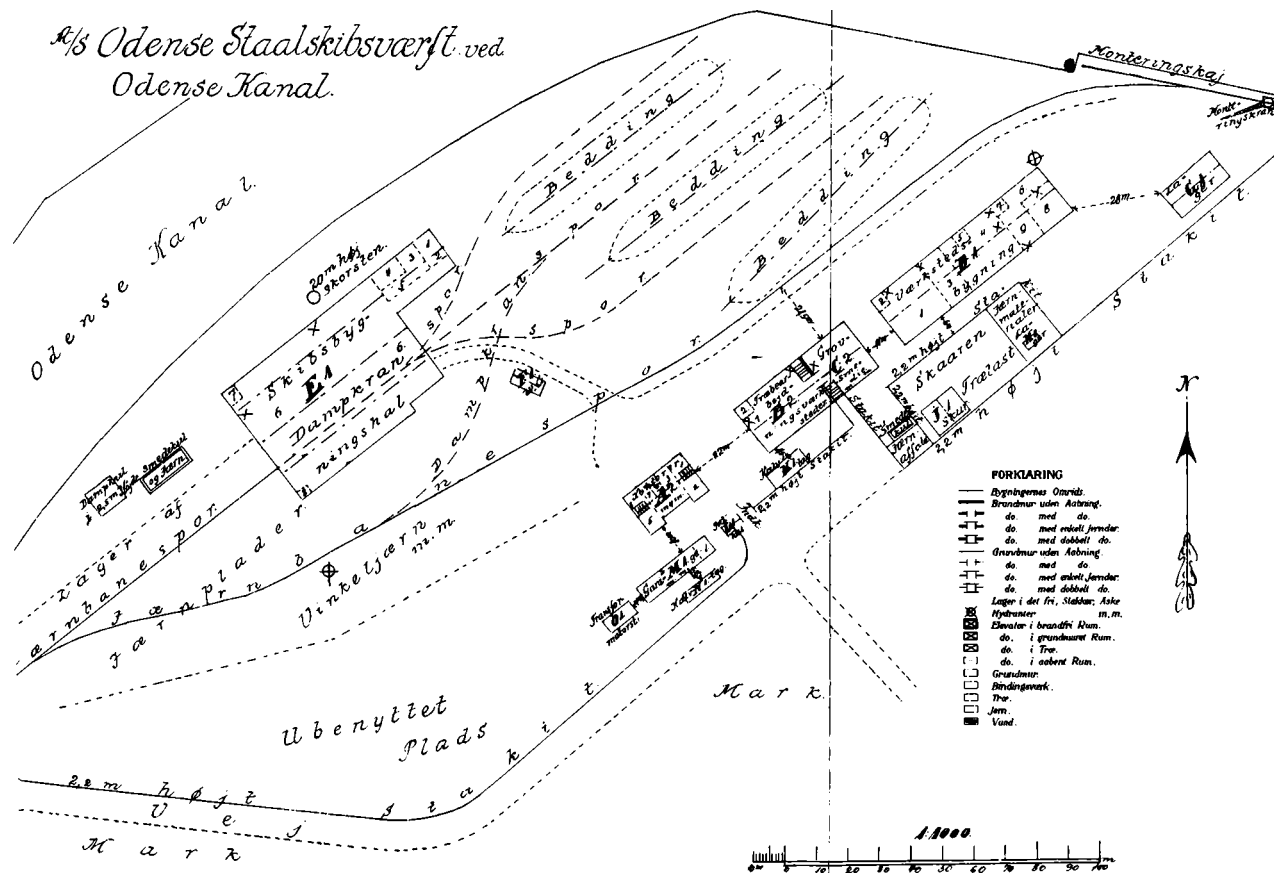

Stålskibsværftet

En tradition for træskibsbygning fandtes i Odense, men der synes ikke at være nogen forbindelse herfra og til periodens største industrielle nyanlæg, Odense Stålskibsværft, som kom til at ligge langt mod nord ved kanalen. Hvad der fik en A.P. Møller til netop at placere sit værft ved Odense, kan man gisne om. At der i forvejen var så mange virksomheder inden for jern og metal, kan have været en del af forklaringen – med en nygrundlæggelse på åben mark vil fremskaffelsen af den nødvendige arbejdskraft uundgåeligt blive et problem. En anden faktor kan have været, at der ved køb af en hel gård i Sct. Hans landdistrikt på billig måde én gang for alle kunne skaffes rigelig plads til alle forudsigelige udbygninger samt grunde til udstykning til boliger til værftets arbejdere.

Odense Stålskibsværft blev grundlagt på et tidspunkt, da der landet over

*K/S Odense Stålskibsværft ved
Odense Kanal.*

Øversigt over Stålskibsværftets område 1922
(Dansk Tarifforening, Topografica, pakke 95,
Landsarkivet).

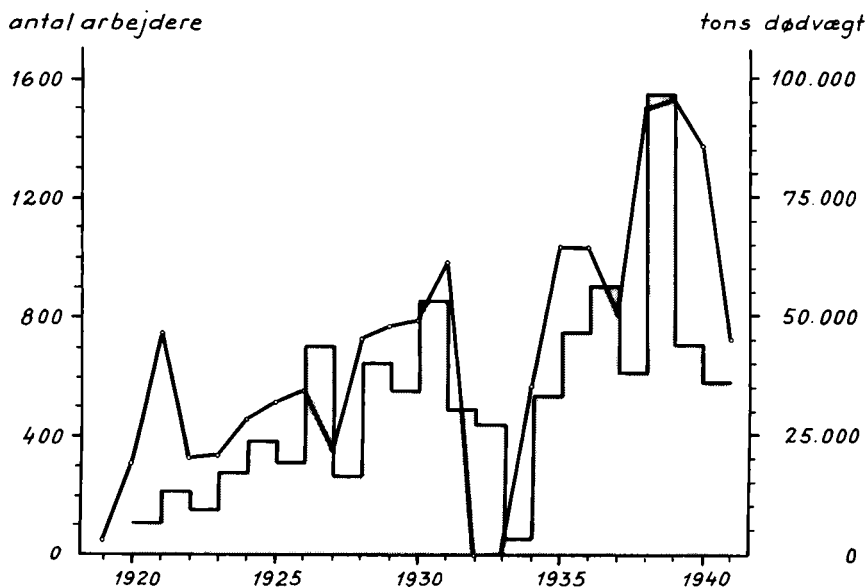
rejste sig det ene nye værft efter det andet, og flertallet af disse fik en krank skæbne – det gjaldt f.eks. i Kalundborg, Køge, Rødby og i København, hvor det nye Baltica-værft delte skæbne med det ældre Kjøbenhavns Flydedok, der havde forsøgt sig med nyanlæg i Sydhavnen. I Odense gik det, og en stor del af forklaringen turde ligge i, at hele otte af de første 12 nybygninger gik til Mærskrederierne Dampskibsselskabet Svendborg og Dampskibsselskabet af 1912, begge to kontrolleret af A. P. Møller, der tillige stod som enejer af Stålskibsværftet.

Men det forløb ikke uden betragtelige svingninger både i produktion og beskæftigelse mellemkrigstiden igennem. Som det ses af figur 8.3, fik allerede efterkrigs-krisen ikke ringe virkning, og også de lidt vanskelige år i midten af 20'erne kan aflæses af figuren, hvor søjlen for skibene målt i tons dødvægt naturligvis er noget »forsinket« i forhold til arbejdstallet, som her er angivet ved årets slutning.

Ved 30'ernes begyndelse havde beskæftigelsen været udmærket, men ordre-

bogen var tom, så det følgende år lukkedes i en periode helt ned. Og de små tonnagetal fra 1933 repræsenterer nogle mindre skibe, bygget i mangel af bedre. Fragtskibe til Mærskredierne – i begyndelsen til trampfart og i 20'erne til liniefart fra USA til Østen – vekslede med frugtkøleskibe til andre rederier. Den første tanker, Anna Mærsk, løb af stabelen i 1927 – den var på 8.110 tons dødvægt – og fulgtes i 30'erne af tankskibe i størrelse op til 15.000 tons dødvægt bygget til værftsejeren eller for andre. De første nybygninger var dampskibe med turbine eller triple-ekspansionsmotorer, men fra midten af 20'erne blev det næsten udelukkende dieselmotorskibe. Illustrerende for udviklingen er en sammenligning mellem det først afleverede skib, fragtdamperen Robert Mærsk fra 1920 på 2.185 tons dødvægt og motortankeren Inge Mærsk fra 1939 med byggenummer 78 på 14.580 tons dødvægt. Inklusive de skibe, der blev færdige i året 1940, kom man op på i alt 82 fartøjer, inden anden verdenskrig endegyldigt greb forstyrrende ind.

Odense Stålskibsværft lå ved grundlæggelsen slet ikke i Odense, men i Sct. Hans landdistrikt. Der er ingen tvivl om, at værftet som tidligere berørt i allerhøjeste grad var med til at trække byen mod nord og var årsag til en god del af den fortsatte befolkningstilvækst i denne forstad. Naturligt nok var mange værftsarbejdere tilbøjelige til at bosætte sig i ikke alt for stor afstand fra deres arbejdsplads, hvad der tillige lettedes ved værftsejerenes udstykninger, som kom til at gå under betegnelsen Møllers Villaby. A.P. Møller lagde vægt på at sikre sig en stabil arbejdskraft.

Figur 8.3: Arbejdertal 1918-40 (opgjort pr. 31.12) og produktion 1920-40 for Odense Stålskibsværft (Inger Bjerg Poulsen tegn., kilde: Meddelt af Odense Stålskibsværft).

Smede i gang med arbejdet på Odense Stålskibsværft 1919 (Otto Nørmark fot., Møntergården).

Blikvarefabrikker

Stålskibsværftet skulle imidlertid ikke blive den eneste større virksomhed, som forlængst var etableret i landdistriktet, førend dette kom ind under Odense kommune. Den store, lokale inden for blikemballagen, A/S Haustrups Fabrikker lå mellemkrigstiden igennem på Tolderlundsvej, hvor der skete fortsat udbygning af anlægget i denne meget pladskrævende branche. Men oprindelig hed virksomheden slet ikke Haustrup.

I 1914 var der to blikvarefabrikker i Odense, og året efter var man oppe på tre. Det kan ikke undre, at begyndelsen af krigstiden var særdeles fristende for foretagsomheden på dette felt, hvor konserverindustrien kunne finde anvendelse for hver eneste dåse eller marmeladespand. Veletableret på feltet var A/S Wilh. Løngreens Fabrikker i Nedergade, som under indtryk af begivenhederne i 1914 netop havde udvidet aktiekapitalen. Nytilkommen det år var blikkenslagermesteren Alexander Wittenborg, som efter sigende havde et par forhåndsftaler med kunder som Eksportslagteriet og Eckhoffs Konserverfabrik, og som derfor lynhurtigt havde fået både maskiner og råvarer hjem i tide. Lokaler var derimod ikke noget, man sådan fra den ene dag til den anden kunne opføre, så Wittenborg gjorde som så mange andre igangsættere, han genanvendte gamle lokaler i den indre by. I Overgade tog man fat i en sidebygning, som året efter suppleredes med brug af en bagbygning i Vestergade – på dette tidspunkt med godt en snes beskæftiget, hvoraf de to

Konservesdåser transporteres på Wittenborg-fabrikkenes første køretøj, en trækvogn, omkring 1914 (Ditlev Jensen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

trediedele var kvinder. Løngreen var ved denne tid mandskabsmæssigt mere end dobbelt så stor, hvorimod den lille blikvarefabrik Dan, som havde bo- og ejendomsfællesskab med Blumensaadts Fabrikker, aldrig blev hverken særlig stor eller særlig betydningsfuld. Den gled i øvrigt ud lidt ind i 20'erne.

Wittenborg, som havde fået luft under vingerne, påbegyndte allerede i 1915 opførelsen af det første anlæg på Tolderlundsvej under navnet Blikvarefabrikken Activ, Aktieselskab. Det var, hvad der stod over porten, og en tid var der tale om et aktieselskab, som dog siden tilsyneladende igen blev et enkeltmandsforetagende med Wittenborg som enejer og atter i 1922 aktieselskab, nu med navnet Alex. Wittenborgs Fabrikker A/S. Men det var ikke hele virksomheden, som lå under aktieselskabet, idet Wittenborg allerede i 1918 var gået i gang med nye aktiviteter, nemlig fremstillingen af automater. I 1924 udskiltes disse endegyldigt, idet man fra dette år finder Wittenborgs Automatfabrik i Kongensgade, siden i Seebladsgade.

Alexander Wittenborg endte med helt at forsvinde fra den første fabrik, som bar hans navn, og det var en mangeårig medarbejder, oprindelig værkfører, senere direktør N.J. Hastrup, som overtog emballagefabrikken, der fortsat var i ekspansion. I slutningen af 20'erne erhvervedes tillige aktiemajoriteten i Wilh. Løngreens Fabrikker, som trådte i likvidation, og i 1931 skiftedes navn til A/S Hastrup's Fabrikker, der således var alene på arenaen i Odense, når det gjaldt blikemballage, mens Wittenborgs Automatfabrik fortsat trivedes ved fremstilling af cigaretautomater m.v. – sidstnævnte blev aktieselskab i 1929.

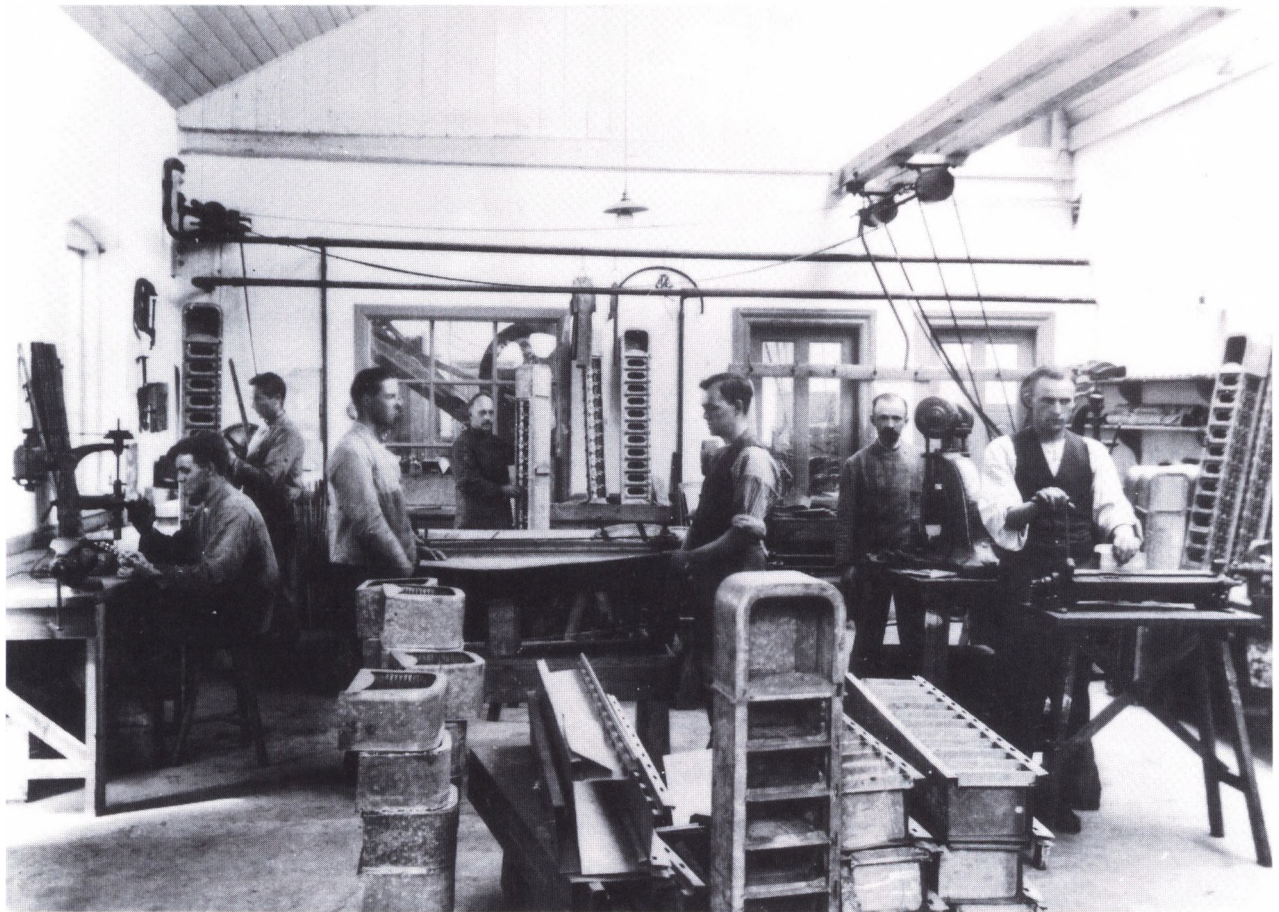
*Direktør N.J. Hastrup (1892-1976)
(Ditlev Jensen fot., Det kgl. Bibliotek).*

Hvad der begyndte som den foretagsomme blikkenslagermesters lille baggårdsindustri, resulterede således i to store familieføretagender, som i tiden op mod anden verdenskrig havde aktieselskabsbestyrelser næsten udelukkende bestående af medlemmer bærende henholdsvis navnet Hastrup og Wittenborg. Automatfabrikken blev særdeles fremtrædende i sin branche, hvad bl.a. datidens cigaretrygere må have bemærket, når lukkeloven hindrede det direkte køb. Det var netop den tidlige indførelse af lukkelovsbestemmelser i Danmark, som dels i begyndelsen gav et hjemmemarked, dels siden betød at Wittenborg, efterhånden som andre lande fik tilsvarende bestemmelser, stod klar med det færdigudviklede produkt. En god »niche« fundet af den idérige blikkenslagermester.

Emballagefabrikkens vækst var tilsvarende markant under stadige tekniske fornyelser, bl.a. inspireret af en studietur til USA, som den senere enedirektør N.J. Hastrup foretog i 1923. Resultatet blev samlebandet –

Interiør fra Wittenborgs automatproduktion på Tolderlundvej omkring 1920 (Privateje).

»Arbejdet skal komme til arbejderne og ikke omvendt«. I 1914 havde kvinder med loddekolber kunnet samle omkring 10.000 dåser på en dag – hævdedes det – mens der ved slutningen af mellemkrigstiden angaves en daglig kapacitet på ½ million dåser, hvad der altså i høj grad skyldtes stigende automatisering. Traditionen for at benytte kvindelig arbejdskraft fortsattes dog, således at der normalt var ansat dobbelt så mange kvinder som mænd hos Hastrup.

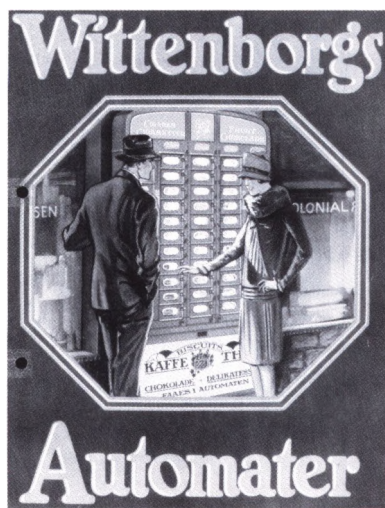
Fra A/S Hastrups Fabrikker indberettedes hyppigt om de tekniske fornyelser, som i første række simpelt hen var nødvendige af konkurrencemæssige grunde – dels lokalt, dels i forhold til tyske virksomheder. Følgen blev, at man med Hastrup har et glimrende eksempel på, hvor meget en industriel virksomhed kunne ændre udseende over et ganske kort åremål. I begyndelsen arbejdedes med maskiner drevet af en central kraftkilde, hvilket betød, at der overalt var snurrende aksler og remtræk ned til de forskellige maskiner. Udviklingen gik imidlertid imod de langt mere smidige enkeltrevne maskiner udstyret med hver sin elektromotor, og inden anden verdenskrig var der sket en fuldstændig udskiftning, i alt 330 elektromotorer kunne enkeltvis sættes i gang og standses efter behov, og virksomheden havde inden døre på afgørende vis skiftet udseende.

Samtidig arbejdedes der på at udjævne sæsonen, der oprindeligt havde fulgt konserverfabrikkerne temmelig nøje. Færdige, men tomme dåser fylder utrolig meget i forhold til råvaren, en bunke blikplader, så man havde grundlæggende et lagerproblem, der efterhånden måtte løses bl.a. ved opførelsen af en pakhusbygning på den anden side af Sct. Hans Gade, hvortil etableredes forbindelse ved hjælp af en tunnel med tilhørende transportbånd. Andre aspekter af den konstante og meget bevidst ledede fornyelsesproces hos Hastrup var eksempelvis, at man allerede i 1919 kunne prale af at besidde landets første trykkerianlæg til dekorering og lakering af blikplader og i 1926 tilsvarende den første rotationstrykpresse for blikplader. Ved 25-års jubilæet i 1939 var A/S Hastrups Fabrikker på Tønderlundvej med sine knap 400 medarbejdere absolut blandt byens største og mest moderne virksomheder. Moderne også i den forstand, at jubilæet blev fejret med trivselsforanstaltninger, nemlig kantineindretning og anskaffelse af en feriegård ved Jørgensø, hvortil hele personalet med direktøren i spidsen i juni 1940 drog til indvielse – på cykel naturligvis.

Andre virksomheder inden for jern og metal

Med cykelfabrik, stålskibsværft og blikvarefabrikker er beskrevet fire af mellemkrigstidens succes'er, virksomheder opbygget fra grunden og ført frem til en fremtrædende plads i landssammenhæng med produkter, som også, hvad

Forside af reklamebrochure for Wittenborgautomater – formentlig fra 1930'erne (Privateje).

Håndlodning af dåser på Haustrup's Fabrikker i 1920'erne (Ditlev Jensen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

enten det var cykelstel, motorskibe, cigaretautomater eller konservesdåser, var tidstypiske, karakteriseret ved en øget udbredelse i mellemkrigstidens Danmark såvel som i den øvrige verden – automater og motorskibe var tilføjede eksportprodukter.

I det foregående er de store Odensevirksomheder med over 100 ansatte alle blevet nævnt. Men spændvidden var større end som så inden for jern og metal, hvor man finder en lang række mellemstore og mindre, som også fortjener omtale. Enten voksede de sig aldrig store på grund af manglende

dynamik, eller også var de så specielle, at dette i sig selv begrænsede mulighederne.

Det er nævnt, at de store jernstøberier tillige fremstillede maskiner, og rene maskinfabrikker uden tilknyttet støberi var da også at finde. Mange fejltagelser er set igennem tiderne vedrørende navnet Allerup, men A/S Allerups nye Maskinfabrik på Rugårdsvej havde altså kun en del af navnet til fælles med støberiet på Sdr. Boulevard. På Allerups nye var 25-30 mand beskæftiget i begyndelsen af perioden og i slutningen af 30'erne henved det tredobbelte. Produkterne var i første række jernkonstruktioner til broer og kraner og pladearbejde til kedler. Emil Neckelmanns Maskinfabrik på Sdr. Boulevard var mindre og havde ved periodens slutning specialiseret sig i fremstilling af ventilationsanlæg og transportbånd.

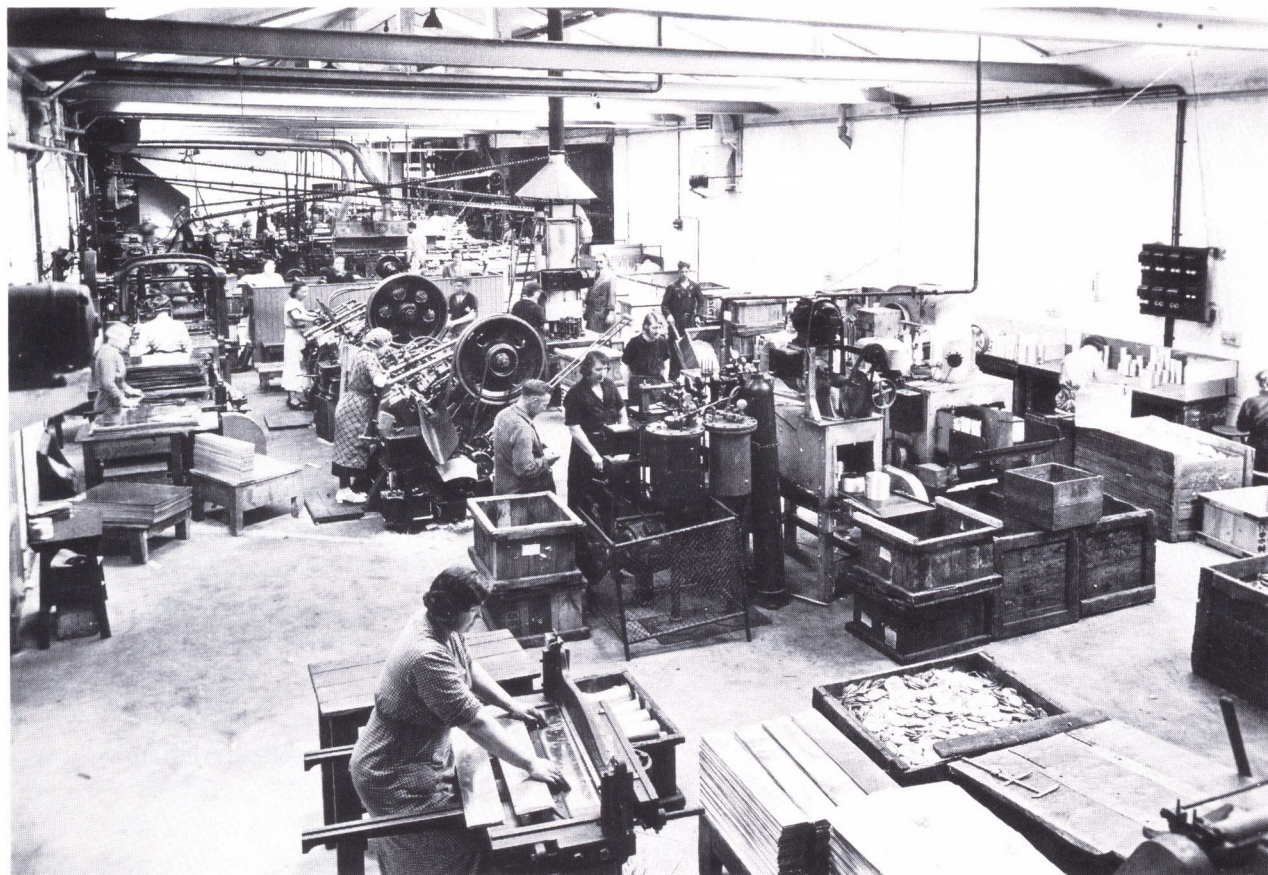
Eksempler på nygrundlæggelser med genbrug af ældre huse findes også blandt de mindre maskinfabrikker. Ingeniørforretningen Panton A/S var tænkt at skulle fremstille biler – det var i 1914 – og bygningsbeslag. Det blev til en hængselfabrik, flyttet til Bjergegade og siden kendt under navnet Odense Maskinfabrik. Fra Sct. Jørgens Gade til Ålykkegade flyttedes tillige Odenseafdelingen af De danske Mejeriers Maskinfabrik, et landsdækkende andelsselskab med hovedsæde i Kolding. Med en virksomhed som denne er man imidlertid nok kommet fra fremstillingsvirksomhed til den allerede i mellemkrigstiden stærkt voksende servicesektor, idet reparation og installation synes at have været det, man her overvejende var beskæftiget med.

Blandt mere specielle helt små kan endvidere nævnes Odense Vægtfabrik A/S i Overgade, som en overgang var en del af et større firma med den ganske fornøjelige betegnelse De forenede Vægtfabrikker. Odense Værktøjsfabrik finder man fra 1916 i Sct. Hans Gade, et eksempel på en meget tidlig industri i landdistriktet, idet der var tale om en efterfølger af L. P. Hillebrandts Værktøjsfabrik. Endelig stiftedes Odense Jernvarefabrik i 1922, oprindeligt placeret i Østergade, senere i Sct. Jørgens Gade, hvor man overtog anlægget efter A/S Nordiske Metalvarefabrikker. Den sidste var fra 1914 og bestod af en fusion af bl.a. F. P. Jensens Maskinfabrik, Fyens Belysnings Co. og M. Grills Eftf. Disse sidste havde med elektriske installationer, beslag og galvanisering at gøre, og i det hele taget er det karakteristisk, at der dels eksisterede en sådan hel række mindre specialvirksomheder, som må ses i forbindelse med landets fortsatte elektrificering, dels at der på dette felt senere i perioden kom flere til med nye varekategorier.

Odense Stålmøbler og Forcromningsanstalt kom til i Næsby i 1932, og Stålmøbelfabrikken Nieland ses fra 1938 på Henriettevej. Fyns Stålvinduefabrik A/S var også fra 1932 – den flyttedes noget rundt – og i Vindegade kunne man finde Odense Forsøvnings- og Formiklings-Anstalt. Odense Maskinfa-

brik havde en aflægger med betegnelsen Forcromningsanstalten Anneks, og endelig lå i Overgade Fyns Fornikling og Forcromningsanstalt, mens Forniklingsanstalten Corona var at finde på Østre Stationsvej. Hele denne sværm af småvirksomheder lå almindeligvis på kanten af mandskabsmæssigt at kunne henregnes til industri, men under alle omstændigheder var de tidstypiske. Stål og fornikling, det være sig til funkistidens stålmebler eller det forkromede tilbehør til 30'ernes biler, var åbenbart sagen. Man kan se en ældre virksomhed følge udviklingen: Rolf Westergårds Metalvarefabrik i Overgade, som støbte lysekroner m.v., endte som Gasteiners Sølvvarefabrik, som først og fremmest forfærdigede forsølvet bestik til brug på restauranter o.lign. Samtidig var der naturligvis fortsat mere traditionelle gørtlerier som J.H. Høffner på Vesterbro, som dog i tidens løb ændrede betegnelse til Odense Metalvarefabrik, mens A/S Grønnings Metalvarefabrik kom til at ligge i Sct. Jørgens Gade. Her er man fremme ved armaturer, haner til gas og vand og en produktion af metalstøbegods til maskinfabrikker. Der er her helt

Fra udstansningsafdelingen på Haustrups Fabrikker på Tolderlundsvej i slutningen af 1930'erne (Ditlev Jensen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

klart tale om det traditionelle gørtlerhåndværk, som både af navn og gavn blev til let industri. Om metalstøberier bør dog nok i forbifarten bemærkes, at det absolut største af denne art lå hos Thomas B. Thrige – på dette felt benyttede man ikke underleverandører.

Karakteristisk for ovennævnte række var endvidere et markant bypræg, adresserne viser ofte en småindustri i ældre bygninger midt inde i det gamle Odense. Modsat finder man et par noget »tungere« virksomheder længere ude i omegnen, nemlig plovfabrikkerne Fraugde og Sanderum. Førstnævnte var størst med 30 mand i arbejde i begyndelsen af perioden og en halv snes mere i slutningen, mens Sanderum var udsat for betragtelige svingninger, men dog med 15 mand ansat i 1938. Produktionen bestod ikke alene af plove, selv om disse var hovedartiklen, men tillige af en lang række andre landbrugsmaskiner: Harver, hesteriver, radrensere, kultivatorer, hakkelsesmaskiner, og i 1929 ses for første gang betegnelsen traktorplov, om end det fremstillede antal kunne tælles på én hånd, hvor de almindelige plove løb op i flere tusinde i den årlige produktionsstatistik.

For at fuldstændiggøre billedet af jern og metal i Odense og omegn er det nødvendigt en sidste gang at vende sig til transportsektorens behov for tilbehør og service. Ikke alene den tidligere nævnte Dansk Akkumulator- og Elektro-Motor-Fabrik havde med akkumulatorer at gøre, det samme gjaldt den lille Akkumulatorfabrikken Volta, som i slutningen af mellemkrigstiden lå i Albanigade. I Dalum skulle en kort årrække have eksisteret Skandinavisk Akkumulatorfabrik, stiftet i 1919, men trådt i likvidation allerede i 1922 – antagelig endnu et eksempel på en fejlinvestering lige efter første verdenskrig. Det bør også nævnes, at man kan se anført, at firmaet Møller og Co. i Slotsgade fremstillede akkumulatorer – transportable vel at mærke, så der er ikke megen tvivl om, at denne virksomhed, normalt betegnet maskinværksted, havde satset på bilernes behov. I det hele taget gjaldt, at netop i takt med bilernes fremtrængen voksede tilsvarende en servicesektor op, som for en stor del rekrutterede sine medarbejdere fra tidligere fremstillingserhverv. C. M. Eriksen og Søn i Bjergegade er set betegnet blikvarefabrik eller blot blikkenslager, men her fremstilledes i 30'erne også automobiledele. Rene reparationsværksteder synes der at være tale om, når man vender sig til store foretagender som F. Bülow og Co. på Rugårdsvej og A/S V. Fehr og Co. i Slotsgade.

Vedligehold drejede det sig også om på jernbaneværkstederne, hvor de Sydfynske Jernbaners værksteder på det, der hed Roersvejs Forlængelse, i midten af 20'erne beskæftigede godt 70 mand, mens der på samme tid var fire i arbejde på den Nordvestfynske Jernbanes værksted på Østre Stationsvej. På Sdr. Boulevard havde Odense elektriske Sporveje tilsvarende otte mand på

sit værksted, og selv om der ikke var tale om industri forstået som fremstillingsvirksomhed, så var der dog tale om en beskæftigelse af en arbejdskraft, som uddannelsesmæssigt i allerhøjeste grad hørte hjemme inden for jern og metal.

Dette sidste gjaldt dog næppe for den sidste branche, som traditionelt regnes med i denne sammenhæng: Radiofremstillingen. Af gode grunde var mellemkrigstiden her pionertiden, og de tidlige radiofabrikker grundlagdes af folk med vidt forskellig baggrund. Lidt sat på spidsen er det blevet anført, at megen dansk industri er blevet startet af cykelsmede. I dette tilfælde er det med rette, idet N.C. Bang i alt fald fra 1927 parallelt med cykelfabrikationen også tilvirkede »radiomodtageapparater«, en artikel, som åbenbart i en årrække blev mere givende for denne virksomhed end cyklerne. Begge dele var noget, som behøvede lodning, så cykelbaggrunden var næppe så tosset endda. Mere forunderligt var det måske, at Odenses eneste pianofabrik også kom ind i radiobranchen. Roerslev Margaard flyttede i 1927 sin flygel- og pianofabrik til Stålstræde, og ganske vist blev det gennem de følgende år til et mindre antal pianoer og harmonier, men helt fra det første år kunne pianofabrikanten indberette om fremstilling af radioer, som trådte i stedet for de svært afsættelige pianoforter. Den tekniske forklaring turde være radiokabinetterne af træ, som har været et nærliggende produkt for den snedkervante klaverfabrikant.

9 · Sæbe, gummi, papir, pap, bøger og blade

Pakning af sæbespånér på Blumensaadts Fabrikker i Nedergade ca. 1928 (Møntergården).

I forhold til jern og metal syner procentandelene for de sidste tre kategorier i tabel 4.1 ikke meget. Den kemisk-tekniske industri gik relativt tilbage, hvad også gjaldt trykkerierne, hvorimod papirbranchen procentvis fordobledes. Dette sidste skyldtes dog først og fremmest, at statistikken snydte, idet papirfabrikken i Dalum ikke blev medregnet i 1914 – da var dette sogn kun delvist

Livlig aktivitet på ekspeditionskontoret hos Blumensaadt omkring 1928 (Møntergården).

opført blandt førstæderne, som det ses af tabel 1.2. I det følgende er det dog fundet naturligt at inddrage papirfabrikken på linie med de øvrige virksomheder.

Sæbefabrikkerne og Gummikompaniet

Odenseafdelingen af Danske Oliemøller og Sæbefabriker rammes hårdt af råvaremangel og restriktioner under første verdenskrig. Oliemøllen ved Skibhusvej, som endnu i 1916 beskæftigede 20 mand, standsede driften året efter for aldrig mere at komme i gang igen. Noget længere fungerede selskabets sæbefabrik i Overgade, som imidlertid reelt ophørte med at fungere i 1923. Som en del af en landsdækkende koncern med andre afdelinger bl.a. i København, Køge, Esbjerg og Ålborg blev Odenseafdelingen rationaliseret bort under det hårde konjunkturomsving omkring 1920. Bedre gik det den

lille Odenseafdeling af A/S Sodafabrikkerne. Også her var der tale om en koncern, hvis øvrige afdelinger var placeret henholdsvis i København, Århus og Ålborg, og det hele selskab overtoges i 1924 af netop A/S Danske Oliemøller, som med det samme kunne berette om besparelser som følge af rationaliseringer. Odenseafdelingen flyttedes fra Kanalvej til Nørrebro, og her var der mellemkrigstiden igennem en produktion af krystalliseret soda med en bemanning så lille, at foretagendet egentlig skulle ryge ud af statistikken.

Betydelig og i vækst var derimod A/S N.N. Blumensaadts Fabrikker i Nedergade, som omkring 1920 beskæftigede en snes mand, der ved periodens slutning var forøget til mere end et halvt hundrede. Sojaolie, kokosolie, fedt, talg, kalilud, potaske, calcineret og kaustisk soda, kvartsmel og vandglas var de væsentligste råvarer til fremstillingen af bløde og hårde sæber, sæbspåner, vaskepulvere, skurepulver og andre rensedmidler. Ved siden af disse skrappe sager var der tillige en stigende produktion af kulører, essenser, pudsemidler og kosmetiske artikler og andet til pleje af hår, hud og mund samt parfumer. Den noget mindre sæbefabrik, Th. Wendelboe, som fra 1930 blev til Th. Wendelboes Eftf., lå i Nørregade og beskæftigede henved et dusin mand endnu i begyndelsen af 20'erne. Virksomheden stagnerede dog produktions- og beskæftigelsesmæssigt hen i det følgende årti.

Som det tidligere er set i den nært beslægtede margarineindustri, var der også, når det gjaldt sæben, fortsat eksistensmulighed for den helt lille enkeltmandsvirksomhed. Odense Sæbefabrik, som sent i perioden lå på Rugårdsvej, og V. Johansens Sæbefabrik, som omkring 1930 lå på Klostervej, er eksempler på foretagender, der af og til er set angivet drevet af blot en enkelt mand, indehaveren. Teknisk har det været muligt at køre med ganske små anlæg, og man gætter på en lokal aftagerkreds, som ikke svor til mere udbredte, opreklamerede mærkevarer. Særlig kendt lokalt var endvidere for en række kemisk-tekniske artikler P. A. Kruuse på Flakhaven, som havde en ikke ringe fremstillingsvirksomhed af så forskelligartede ting som destilleret vand, toiletartikler, akkumulatorsyre og chokoladevarer.

A/S Skandinavisk Gummi-Kompagni er tidligere nævnt i forbindelse med tekstilindustrien, idet man her fulgte med tiden og kastede sig over forfærdigelsen af gummierede regnfrakker. Cykeldæk var dog fortsat en artikel, selv om disse fra omkring 1930 afgørende trådte i anden række i forhold til gummikonfektionen. Man gætter på, at virksomheden, som havde nær tilknytning til A/S De forenede Gummi- og Luftringefabrikker, naturligvis har specialiseret sig efter retningslinier, som ikke blot havde med lokale Odensehensyn at gøre.

I rækken af kemisk-tekniske virksomheder bør endvidere nævnes Lette-

Med denne annonce appellerede P. A. Kruuse til Fyens Stiftstidendes læsere den 29. januar 1933 (V. Sylvest Frederiksen, fot., Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

Timer i Ynde og Skønhed!

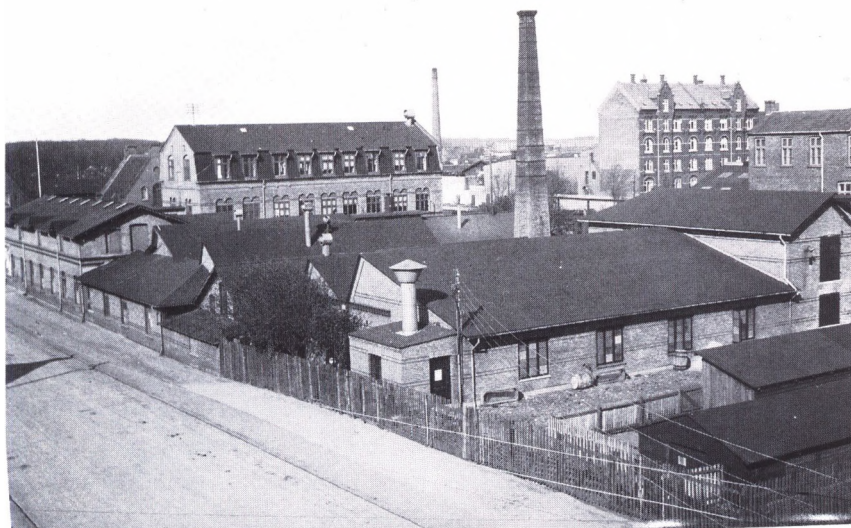
Elizabeth Ardens parfumer **Miss Givæver**

vil den 6., 7. og 8. Februar være til Stede i min Parfumeafdeling for at give Undervisning i den berømte Hjemmebehandling eller Elizabeth Ardens Meløden.

Denne Undervisning har hidtil kun kunnet faas i Miss Ardens egen Salon i London.

Den stærkt begrænsede Gid nødvendig-gør Affaler forud med Parfumeafdelingen.

P. A. Kruuse
 cand. pharm.
 Flakhaven 4 Tlf. 227

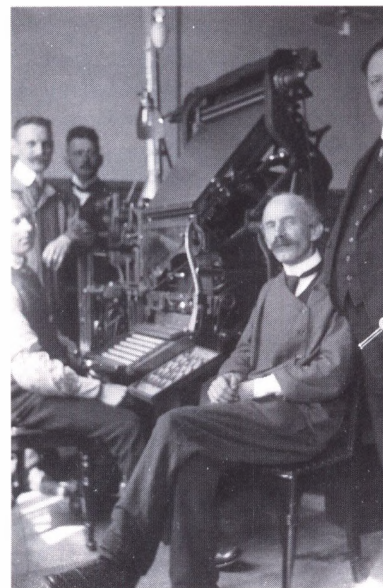
Skandinavisk Gummi-Kompagni lå som megen anden industri ved Rugårdsvej. Billedet her er fra ca. 1935 (E. Christoffersen fot., Møntergården).

bæk Fabrikker i Fruens Bøge, som af slagteriaffald, kadavere og fiskeaffald fremstillede fedt til teknisk brug, kødmel, benmel, fiskemel og tran, og man kunne i Ny Vestergade finde Lauritz Duch, der producerede buddingpulver, karamelpulver og creampulver, mens endelig Dansk Pyroteknisk Fabrik i slutningen af 30'erne var at finde i Nedergade, hvor der i højsæsonen i månederne oktober-december af ikke færre end 30 kvinder blev forfærdiget i tusindvis af bordbomber, knaldperler, bengalske fakler, paptudehorn m.v. Hermed er ikke sat noget endeligt bragende punktum for det kemisk-tekniske, idet farverier og tøjrenserier samt vaskerier traditionelt er blevet anbragt i denne gruppe. Det gælder eksempelvis Otto Kahles kemiske tøjrenseri og farveri i Vindegade, Marius Holsts ditto i Ny Vestergade og E. Schurigs i Klaregade samt for vaskeriernes vedkommende Dampvaskeriet Thor på Klosterbakken, Vaskeriet Dania i Dronningensgade, H. Frederiksens Vaskeri i Nørregade og sent i perioden endnu en række. Man kan så diskutere om disse ud fra en moderne betragtning ikke nok så passende kunne henregnes til servicefag på linie med benzintanke og cykelværksteder.

Papir- og papemballagefabrikker

A/S De forenede Papirfabrikkers filial, Dalum Papirfabrik, hørte så absolut til de lokalt store både i anlæg og beskæftigelse med mere end 400 i arbejde i år 1920 og mekanisk kraft i en kombination af damp og vandkraft, som på det tidspunkt løb op i 2.265 hestekræfter. Men desværre er det her som i andre tilfælde, hvor der var tale om en del af en større koncern, ganske vanskeligt at

Typografer ved sættemaskine på Fyns Social-Demokratis trykkeri i Kongensgade (Møntergården).

få hold på den lokale tekniske og beskæftigelsesmæssige udvikling. Man må nøjes med at fastslå, at fabrikken fortsat var i funktion og ved periodens slutning med et arbejdsantal, der stadig var angivet til omkring 400.

Blandt de store gamle var også A/S Hagen og Sievertsens Æskefabrik og Stentrykkeri i Nedergade, hvor ganske megen industri var samlet. En mindre virksomhed i samme branche, C.A. Mortensen og Co., Æskefabrik og Stentrykkeri var at finde længere henne ad Nedergade, mens Marius Madsens Eftf., et posetrykkeri, i 30rne lå i Vestergade. Papirposer, papirkapsler, konvolutter, æsker og anden papemballage forfærdigedes af råvarer, som naturligt kan have været hentet i Dalum, hvortil sent i perioden også kom cellofan. Her som andetsteds er der mulighed for at studere elektromotorens fremtrængen. Den førende, Hagen og Sievertsen, havde i 1914 både en dampmaskine på 12 hestekræfter og elektrisk kraft på i alt 5 hestekræfter. Ti år senere var der mere end 100 hestekræfter, nu udelukkende elektriske.

Trykkerier og tapetsfabrik

Andre store papirforbrugere var trykkerierne, som groft kan deles i to grupper, de almindelige og de avistilknyttede. Firebladssystemet betød, at man på Gråbrødre Plads kunne finde Fyens Stifts Bogtrykkeri – ejet af *Fyens Stifts-*

På en af grundene i Nedergade lå Hagen og Sievertsens store fabrikskompleks – her dog fremhævet lidt mere, end virkeligheden kunne bære (Nejviser for Odense og Assens Amtet 1916-19).

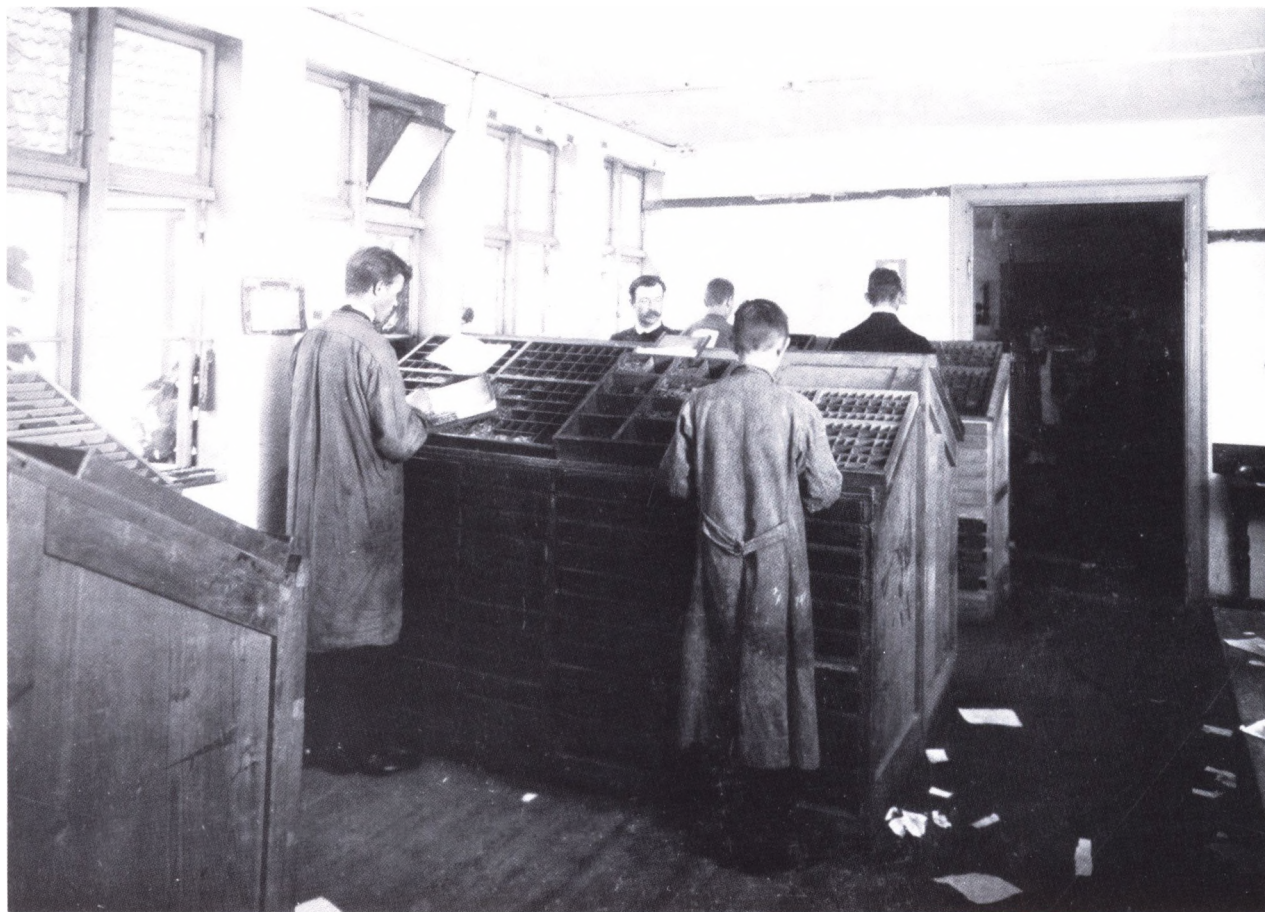

Arbejdskraften i den litografiske afdeling hos Hagen og Sørensen bestod af både store og små – billedet er som de følgende fra samme virksomhed sandsynligvis fra omkring 1920 (Privateje).

tidende, og i Kongensgade lå Arbejderpartiets Bogtrykkeri – tilhørende *Fyns Social-Demokrat*. *Fyns Tidendes* trykkeri lå på Fisketorvet, og *Fyns Venstreblad* havde hjemme i Vestergade. Bemandingsmæssigt lå *Stiftstidende* længe i spidsen med normalt omkring 50-60 mand, fulgt af *Fyns Tidende*, som dog sent i perioden i alt fald på det trykkerimæssige synes at have taget teten. *Fyns Venstreblad* og *Fyns Social-Demokrat* beskæftigede i deres trykkerier omkring en snes mand.

De almindelige trykkerier, små og store, var i 1914 ti i tallet, i 30'erne kan opregnes dusinet fuldt. Absolut størst var Andelsbogtrykkeriet i Vindegade, som i begyndelsen af perioden havde mellem 30 og 40 beskæftiget, fulgt af et par mellemstore som Merkantiltrykkeriet i Nedergade og det Miloske Bogtrykkeri, der i Vestergade ved samme tid beskæftigede godt og vel en halv snes mand. De fleste af de øvrige var ganske små.

I 30'erne var tilstandene forbavsende uændrede. Stadig var Andelsbogtrykkeriet ubestridt det største, stadig med passende afstand til et par mellem-

Håndsætttere i arbejde ved sættekasserne hos Hagen og Sørensen i Overgade (Privateje).

store, nu Poul Søndergaards Bogtrykkeri i Vestergade og Odense Amts Bogtrykkeri i Kongensgade. Kongensgade var i øvrigt også hjemstedet for et par af periodens større bogbinderier, Fred. Fuhrmann på den ene side og på den anden side af gaden Carl Nielsen. Endelig kan i denne sammenhæng nævnes Carl Webers Protokolfabrik på Nørrebro.

Specialisterne i stentryk finder man med Hagen og Sørensen, Odense litografiske Anstalt i Overgade, som i begyndelsen af perioden beskæftigede en 20-30 personer, men i slutningen af 30'erne over 50. En mindre i samme branche var William Larsens lithografiske Etablissement i Overstræde.

Endelig er der grund til at gøre en sidste enkelt virksomhed til genstand for særlig omtale, ikke på grund af dens beskæftigelsesmæssige betydning eller på grund af noget markant industrianlæg, men fordi der fra J.L. Harboes Tapetfabrik foreligger en række ganske oplysende indberetninger. Tapetfabrikken lå oprindeligt i Oluf Bagers Gade, men flyttede i midten af

Fem ansatte i arbejde på kontoret hos Hagen og Sørensen – hunden hørte næppe til på kontoret til daglig (Privateje).

20'erne til Overgade. I de første mange år efter 1914 var beskæftigelsen forbavsende jævn – 13-14 mand ansat – også hen over den produktionsnedgang, som var den uundgåelige følge af konjunkturomsvinget omkring 1920. Fra Harboes Tapetfabrik beklagedes ved midten af 20'erne den generende tyske konkurrence, men der var dog »heldigvis mange af forhandlerne«, som stadig foretrak danske tapeter. I 1929 og 1930 blev produktion, afsætning og det deraf følgende økonomiske resultat karakteriseret som upåklageligt, men så kom krisen i 30'erne. Den kan ganske vist ikke aflæses af beskæftigelsestallene, som lå uændret, men nok af fabrikantens indberetninger, som i årene 1931-32 vedrørte dyrt købte råvarer og afsætningsproblemer. Men krisen var hurtigt overstået. Allerede i 1933 lød igen glade tilkendegivelser fra fabrikken i Overgade. Nu var generende udenlandsk konkurrence for en stor del faldet væk, ganske vist var der problemer med at få valuta til de nødvendige råvarer, men ikke desto mindre konstateredes stigende afsætning på grund af øget

Reklamerne for Hagen og Sørensen hørte til de flotteste i vejviseren (Odense Vejviser 1919).

byggeri, og en nyhed var vaskbare olietrykstapeter, som Odensevirksomheden hævdede hidtil at være den eneste fremstiller af her i landet. I slutningen af 30'erne slog fremgangen endegyldigt igennem i arbejdstallet, som kom over de 20. Samtidig var virksomheden overgået til et aktieselskab, der imidlertid opløstes, da J.L. Harboe i 1938 indgik i Danske Tapetfabrikker, en fusion af i alt otte danske firmaer, som dog fik hjemsted i Odense og fortsat havde en Harboe i bestyrelsen. Tapetfabrikken, den sidste i den her bragte, lange række af Odensevirksomheder, er et godt eksempel til demonstration af, at mellemkrigstidens konjunkturer lige fuldt kan aflæses af udviklingen i den lille virksomhed med under 20 mand. Store og små delte i høj grad vilkår i en økonomi, hvor alting mere end nogen sinde hang sammen indenlands såvel som i forhold til udlandet.

Haustrups Fabrikkers facade mod Tolderhundsvej med virksomhedens vognpark kørt frem. 1937 (Ditlev Jensen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

10 · Industrien i bybilledet

I de foregående brancheopdelte afsnit er industrien i Odense og dens udvikling skitseret. Store såvel som små virksomheder har passeret revy og har fået et par karakteriserende bemærkninger med. Større industrianlæg er fremhævet i teksten eller i illustrationerne, og der er bragt omtale af den anvendte kraftkilde. Det skulle heraf fremgå, at de rygende fabriksskorstene må være blevet en mindre fremtrædende del af Odenses »skyline«, eftersom den ene virksomhed efter den anden overgik til elektrisk drift. Naturligvis var der stadigvæk brug for kul- og koksfyrede ovne på Glasværket eller jernstøberierne, og sine steder vides det med sikkerhed, at opvarmningen af fabrikslokalerne krævede tonsvis af kul, men ellers var en overgang fra damp til el, når det gjaldt selve drivkraften, det almindeligste. Og ikke nok med det. Den elastiske elektromotor, som kunne erhverves i mange størrelser, fandt udbredelse i flere og flere – også mindre – virksomheder, som ikke tidligere havde haft nogen som helst form for mekanisk kraft. Det er næppe meget galt at karakterisere mellemkrigstiden som en industriel gennemmekaniseringstid, en fase, hvori industribyen Odense var centralt placeret, ikke mindst i kraft af det faktum, at så betydelig en procentdel af landets mange elmotorer netop kom herfra.

Endvidere er der overalt gjort ganske meget ud af at angive beskæftigelsesens omfang, selv om tallene skal tages med nogle forbehold. Det er øjebliksbilleder, og der har ikke altid kunnet tages højde for sæsonmæssige udsving. Men arbejdstallene for de enkelte virksomheder fortæller, som tidligere fremhævet, at der naturligvis ikke var nogen helt enkelt sammenhæng mellem det industrielle anlægs størrelse og den beskæftigelsesmæssige betydning. Man kan blot sammenligne møllerne ved havnen og for eksempel Tørrings Tobaksfabrik. Førstnævnte var umulige at overse med deres fremtrædende placering ved havnen, men beskæftigelsesmæssigt havde de ikke den store vægt. Derimod havde cigarfabrikken hundredvis af ansatte i et kompleks, som set fra Nedergade ikke lignede nogen fabrik, og som da heller ikke var bygget til industrielt brug.

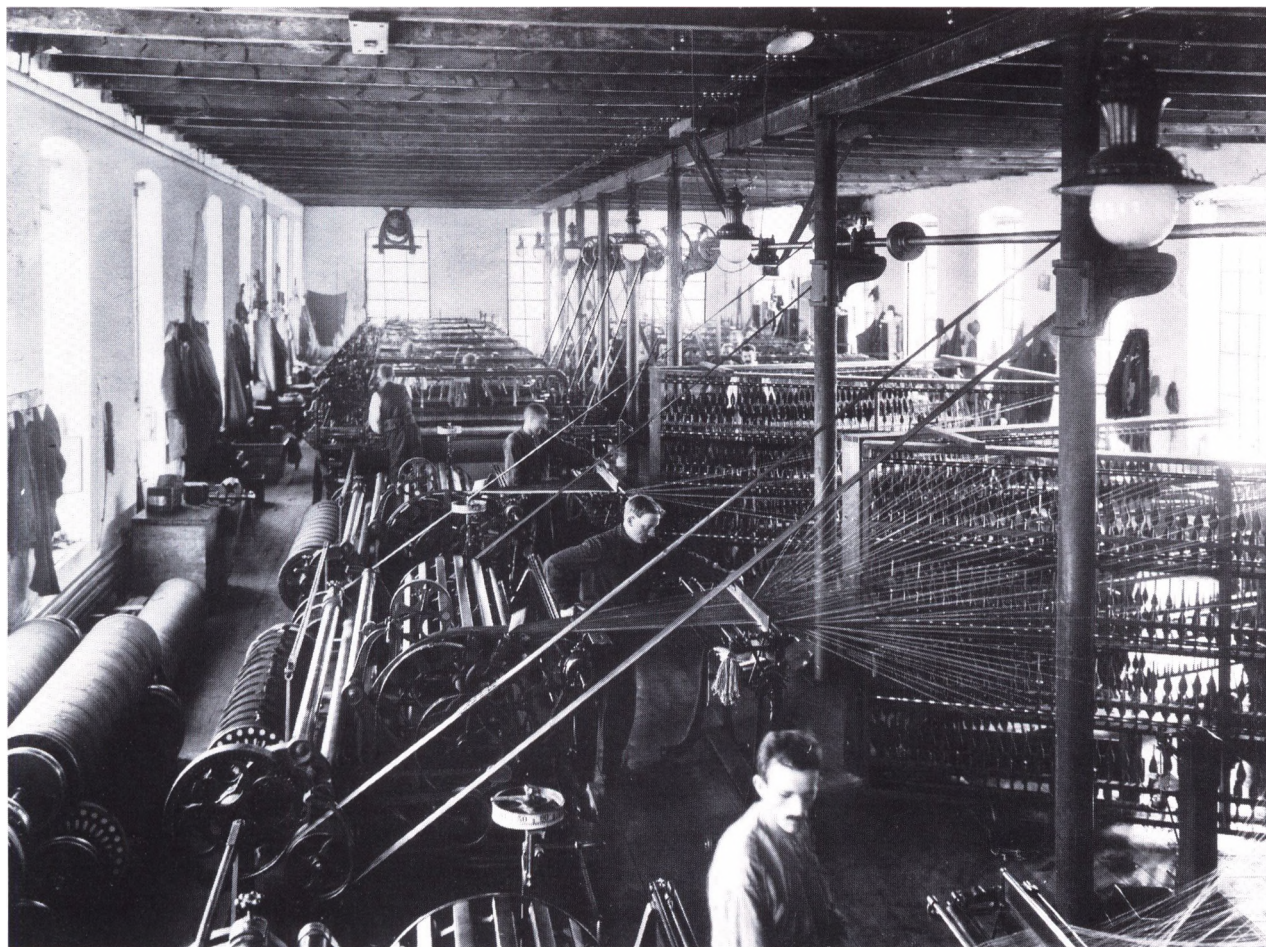
At der derimod omvendt i tilfælde som Albani Bryggerierne, Sukkerkogeriet, de store konserverfabrikker, Glasværket, jernstøberierne, Stålskibsværf-

tet, Thrige, Wittenborg/Haustrup og mange andre var tale om arbejdspladser, der virkelig så ud, som man almindeligvis forestiller sig, fabrikker skal se ud, er da naturligvis en selvfølge. Her var der skorstene til ovne og kedler, her var der fleretages, mangerudede betonkonstruktioner, her var der haller med shedtag med lyset ind fra oven, og her kunne alle og enhver således se, hvad det drejede sig om.

I de foregående afsnit er der tillige overalt gjort meget ud af at placere de enkelte virksomheder i byens geografi ved hjælp af en adresseangivelse. Går man det efter, viser det sig, at forbavsende mange set med nutidens øjne var placeret i den indre by – også langs hovedstrøg som Vestergade og Overgade. Der var faktisk mellemkrigstiden igennem megen industri gemt godt af vejen i den ældre del af Odense. Et glimrende eksempel er Brandts Klædefabrik, hvor man også i denne periode kunne finde muligheder for udvidelser inde i sin karré. Udadtil så man fortsat blot den smalle gamle hovedbygning mod Vestergade. Og tilsvarende gjaldt det rækken af »industrifacader« i Nedergade, hvor udseendet på den forbipasserende næppe kan have virket særligt industrielt. Derimod blev sagen en ganske anden, hvis man så bagsiden nede fra åen. Her udbyggedes der nemlig fortsat, og bagbygningerne havde et ganske andet præg end forsiden mod den gamle gade. Alt i alt betød tilbygning efter tilbygning af denne art i højde som i bredde, at man kan tillade sig at slutte, at Odenses ældre dele blev stærkere udnyttet til industriformål end nogen sinde. Bebyggelsens tæthed blev større end tidligere. Man var antagelig i den ældre by i tiden op til anden verdenskrig på vej mod et foreløbigt

Brandts Klædefabrik udbyggedes perioden igennem på området mellem Pantheonsgade, Grønnegade og Vestergade. Bygningen i forgrunden er fra 1920 (Møntergården).

*Kædeskæreriet på Brandts Klædefabrik 1919
(Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk
Afdeling).*

højdepunkt, hvis man regner det ud i antal kvadratmeter under tag.

Det er tidligere skildret, hvordan befolkningstallet var dalende, jo ældre gaderne var – stærkest omkring centrum – og det må da have bevirket, at færre og færre kunne komme til at bo i umiddelbar nærhed af det stigende antal arbejdspladser i de centrale bydele. Der var således ikke blot tale om udflytning, fordi man af den ene eller anden grund hellere ville bo længere ude, der var simpelt hen ikke plads til alle. Afstanden mellem bolig og arbejdsplads blev gennemgående længere, der blev i højere grad end tidligere tale om en funktionsdelt by og dette alene på grund af industriens vækst. I et senere afsnit vil man se, at noget tilsvarende ikke mindre gjorde sig gældende for handelservervene.

Når industrivirksomheder overhovedet kunne eksistere i den indre by, skyldtes det, at genbrug af gamle huse til nye virksomheder var så uhyre

*Baggårdsindustri ved Citypassagen –
fra Kongensgade 28 til Vestergade 67. Billedet
er vistnok fra 1920'erne (Møntergården).*

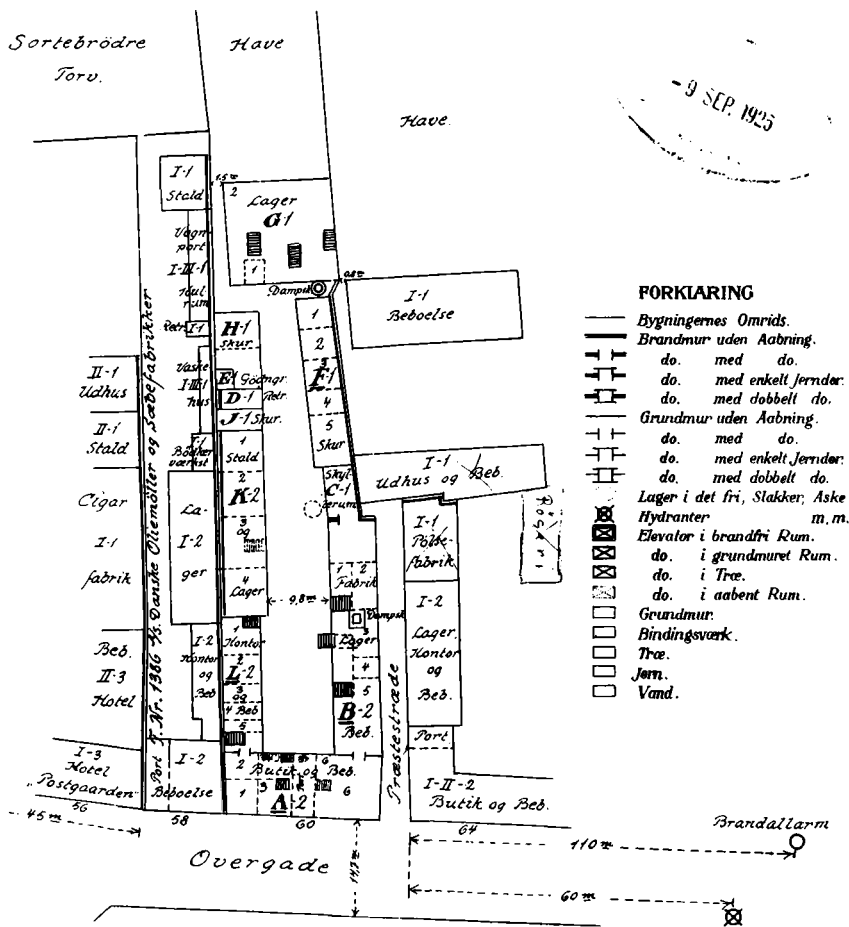

almindeligt, hvad enten det gjaldt Tørring i stor stil i Nedergade eller det, som skulle blive til Odense Skotøjsfabrik, der begyndte i et tilfældigt lille tagkammer. Dette bliver også klart, hvis man slår ned på en vilkårligt valgt adresse i den indre by, Overgade nr. 60 lige over for Vor Frue Kirke. Her finder man i tur og følge fra 1914 først A/S Ostefabrikken Fyen, siden Søren Pors' Konserverfabrik – det var under verdenskrigen – dernæst A/S Flødekompagniet Vita, siden Odense Mælkekompani, efterfulgt af Odense Sæbefabrik og senest inden anden verdenskrig lå på denne adresse Fyns Fornikling og Forcromningsanstalt. Om det nu lige var helt de samme lokaler hele vejen igennem, er der ingen garanti for. En plan over Overgade nr. 60 fra midten af 20'erne viser ikke alene fabrik, lager og skure, men tillige beboelse i sidebygningerne langs den aflange smalle gård. I forhuset var der så i øvrigt butik og bolig, og allerbagerst på grunden var der endda stadig plads til en have. Man kan så efter smag og behag karakterisere dette som en charmerende blanding eller et utroligt rod. For længere end som så var funktionsdelingen altså ikke nået.

Kunne en virksomhed placeres i den indre by ved genbrug af købmændsgårde, brænderier eller andre gamle huse, kunne den naturligvis lige så vel anbringes i de første, de bedste bygninger længere ude. Men det har næppe uden videre ligget for. Det har ikke været følt tillokkende. En virksomhed, som opførte nye bygninger i Kochsgade, viste i alt fald i sine annoncer, at

man nærmest opfattede det som at flytte på landet. Grønne marker og jernbanelinien ses at omgive den fritliggende fabriksbygning! Undersøger man adresseforholdene nøjere, viser det sig, at salgsafdelingen beholdt man skam i den indre by. Og her har man nok noget af forklaringen. Det var i centrum, den slags foregik.

Men der var andre foretagender, som endegyldigt sprængte de snævre rammer og nødvendigvis måtte flytte helt og aldeles ud. Wittenborg havde ikke plads nok i sine genbrugsbygninger og opførte en ny fabrik på Tolderlundsvej. Roulunds Fabrikker endte ude på Rugårdsvej, hvor der efterhånden koncentreredes mere og mere industri. Strømmen gik klart nok mod nordvest og nord langs jernbane, havn og kanal – med det store nyanlæg af Stålskibsværftet som periodens mest fremtrædende. Af andre større udflyttere eller nytilkomne kan fremhæves Smith og Co., Møbelpladefabrikken, Wittenborgs Automatfabrik og Kamgarnsspinderiet.

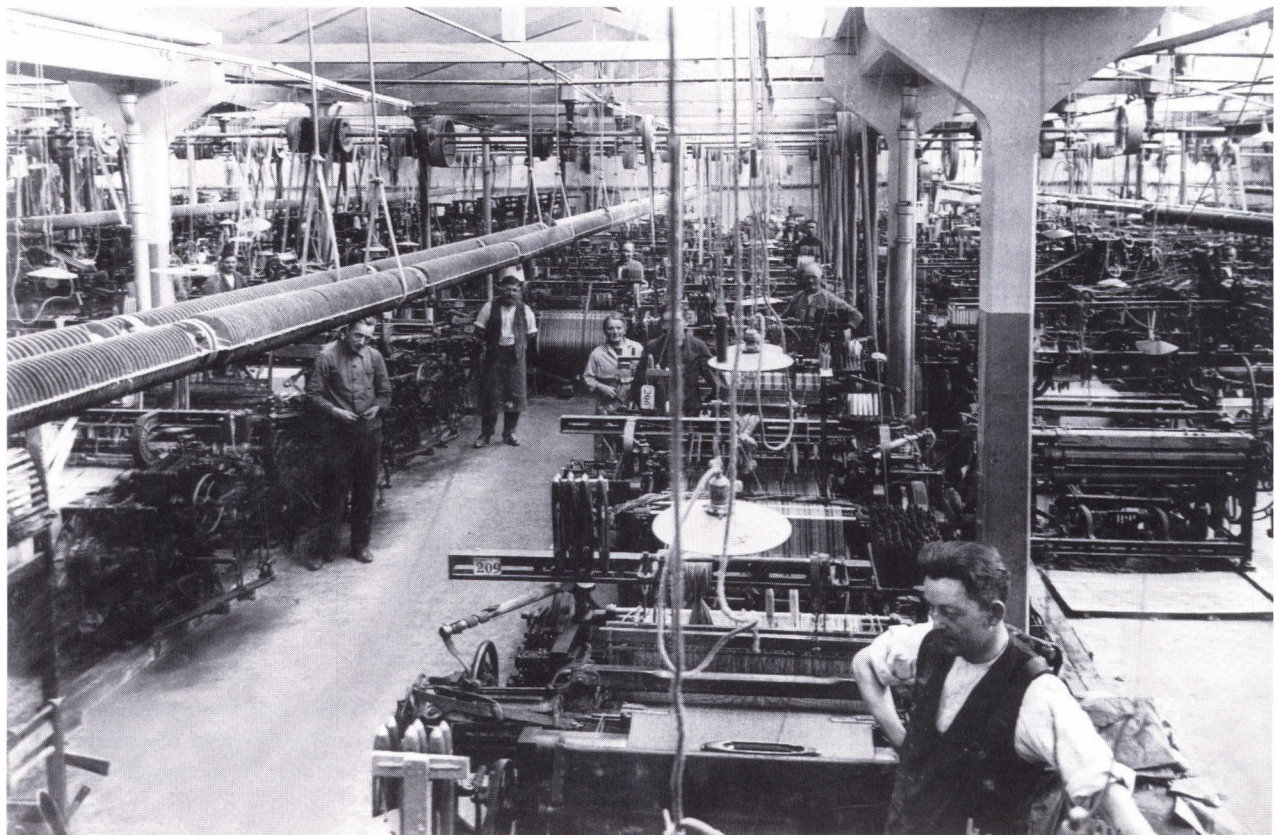
Plan over anvendelsen af bygningerne i Overgade 58 og 60 – 1925. Planen viser en meget blandet anvendelse med lager, skure, fabrik, butik og beboelse m.m. (Dansk Tarifforening, Topografica, pakke 95, Landsarkivet).

Alligevel var koncentrationen i den ældre by fortsat betragtelig. Man kan gøre det op i arbejdspladser. I tabel 4.1 ses i 1914 i alt 55 virksomheder med mere end 20 arbejdere. Af disse var kun ni placeret enten nord for hovedjernbanen eller syd for åen. De øvrige lå dér imellem. Gør man op på samme vis for år 1935, kan der ganske vist opregnes 15 nord for jernbanen og fire syd for åen. Men resten – og det var flere end i 1914 – lå fortsat i midten. Der var altså ikke tale om en udflytning af industri, der på nogen måde modsvarede befolkningens placering længere ude. Tværtimod blev bymidten i al almindelighed mere og mere erhvervspræget, og industriens egentlige fjernelse herfra hører da også en langt senere epoke til.

Ejendomsforhold i industrien

Et kig ind i fabrikshallen på Mogensen og Dessaus store anlæg på Rugårdsvej – formentlig i 1920'erne (Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

Mens mange småvirksomheder var »selvstændige« med én ejer i spidsen, var der meget få af de største, som ikke ved periodens slutning var aktieselskaber – undtagelserne var Odense Stålskibsværft og Thrige. Men mange var

En af periodens nye fabrikker, Wittenborgs bygning i Seebladsgade, 1933 (Privateje).

begyndt som enkeltmandsforetagender og overgik først senere til aktieselskabsformen. I det foregående er nævnt det ene eksempel efter det andet på virksomhedsgrundlæggelser, som skyldtes en enkelt foretagsom person, hvad enten han så var blikkenslager eller søn af en træskomand. Dengang – som senere – var der absolut muligheder for den initiativrige.

Overgangen til aktieselskab skete vel først og fremmest til sikring af virksomheden før eller direkte under et generationsskifte. N. Tørrings Tobaksfabrik såvel som H. Rasmussen og Co. blev aktieselskaber i 1920, J.L. Harboes Tapetfabrik i 1936.

I andre tilfælde var der helt klart tale om aktieselskabsdannelse på et noget tidligere tidspunkt i forbindelse med konsolidering eller ekspansion. Wittenborgs tidlige selskaber falder ind i det mønster, men hører tillige også hjemme i den eneste del af perioden, som virkelig kan karakteriseres som et boom i dannelsen af aktieselskaber ved grundlæggelse eller videreførelse, nemlig årene lige under og efter første verdenskrig. Ganske mange foretagender finansieredes da ved offentlig aktieudstedelse eller dannedes i en snæver kreds. En del var særdeles kortlivede, og ikke alle kom overhovedet til at varetage nogen som helst reel form for virksomhed, men var og forblev

papiraktieselskaber til forvirring for eftertiden. Det er f.eks. ikke lykkedes at udfinde, om der kom noget konkret ud af A/S Odense kemiske Fabrikker, som stiftedes i 1919 med en aktiekapital på en kvart million, men som trådte i likvidation allerede to år efter.

Aktier ejet af en snæver kreds var i øvrigt uhyre almindeligt og betød bl.a., at der ikke var noget krav om offentliggørelse af regnskaber. Om utallige både små og store virksomheder hed det, at aktierne var på få hænder – og så kan man roligt gætte på et familieselskab eller lignende. Eksempler er Haustrup, Wittenborg og Tørring. Derimod var fondseje, så vidt det kan ses, endnu et særsyn. Det gjaldt kun Thomas B. Thrige, så også i den henseende var denne virksomhed i særklasse.

Fisketorvet efter regnvejr og med Fyns Tidendes bygning i centrum. Avisens trykkeri befandt sig også i bygningen. Til venstre i billedet anes Fyens Stifts Sparekasse, og i Dansestræde ses Folkets Hus (Herluf Lykke fot., Møntergården).

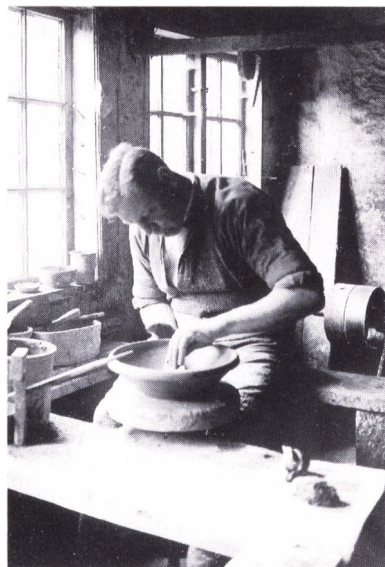
11 · Håndværk og lignende erhverv

De små virksomheder

Hvis man med industri først og fremmest forestiller sig Odenseområdets erhvervmæssige flagskibe, »dynamoerne«, de solide fabriksvirksomheder som Stålskibsværftet, Thomas B. Thrige, Hastrup og Brandts Klædefabrik, og hvis man omvendt ved håndværk straks hæfter sig ved de erhvervsgrene, som stærkest var truet af industriens massefremstillede varer som eksempelvis skomageri, skrædderi o.s.v., så går man glip af væsentlige træk af udviklingen. For det første skal erindres om byggefagene, der endnu ikke i mellemkrigstiden trods begyndende anvendelse af mekaniske hejseværker og cementblandemaskiner på nogen måde kan siges at være blevet gennemindustrialiserede. Her fandtes rene håndværksfag i fortsat blomstring. Men dertil kommer, at mange virksomheder, som tidligere udelukkende havde haft en fremstilling af varer, nu fik et langt mere blandet virkefelt, der ofte bringer tanken hen på senere tiders servicefag – det var blot et begreb, der ikke var i gængs brug i mellemkrigstiden, og som i alt fald ikke kom i anvendelse, da man i 1924 og i 1935 talte virksomheder og ansatte for såvel industri som håndværk og de dermed beslægtede erhverv.

Industri- og håndværksstatistikken fra disse to år er tidligere blevet benyttet til at give et overblik over det, som ifølge den gængse definition skal opfattes som industri, nemlig fremstillingsvirksomheder med seks eller flere ansatte. I Odense drejede det sig i 1914 om 177 virksomheder med i alt 6.570 arbejdere, som i 1935 var øget til 200 med tilsammen 12.188 »egentlige industrielle arbejdere«, som den tekniske betegnelse lyder. Arbejdertallet var fordoblet over disse godt 20 år, mens antallet af industrivirksomheder ikke var øget tilsvarende, idet der var blevet flere store og relativt færre mindre og mellemstore. Havde man troet, at det så gik endnu mere ud over de allermindste virksomheder med fem ansatte og derunder, så er man blevet ført på vildspor, som det kan ses af tabel 11.1.

Skellet mellem fem og seks arbejdere er unægtelig i mange tilfælde temmelig vilkårligt, som det også tidligere er anført. Men følger man den officielle statistik, ses det i alt fald klart, at småvirksomhedernes antal under ét også var fordoblet, og det uanset om man undtager vask, soignering, jordarbejde

Pottemager Åge Pålsson ved sin drejeskive i værkstedet i Sct. Jørgens Gade 18 (Møntergården).

Tabel 11.1: Håndværksvirksomheder m.v. i Odense og forstæder efter tællingerne 1914 og 1935, fordelt på brancher.

Branche	1914	1935
	Antal virksomheder	
Nærings- og nydelsesmidler	159	339
Tekstiler	9	13
Beklædning	275	330
Trævarer	115	228
Læder og lædervarer	142	206
Sten, ler og glas	14	26
Jern og metal	122	334
Kemisk-tekniske fag	9	49
Pap og papir	1	5
Bøger og blade	36	67
Vask og soignering	123	316
Jordarbejde og bygning	254	434
I alt	1.259	2.347

Kilde: Statistisk Tabelværk.

og bygning, der i denne opgørelse er medregnet under håndværk uanset størrelse. Fra statistikken kan også hentes tal for den del af arbejdskraften, som var egentlige arbejdere, og der er ganske vist tale om en beskedent stør-

Fem ansatte og mester M. Petersen selv ved indgangen til pottemageriet i Sct. Jørgens Gade omkring 1920 (Møntergården).

Bagermester H. L. Rasmussen, Dronningensgade, i sit bageri, flankeret af to medhjælpere (E. Biering fot., Møntergården).

relsesorden, men dog også her en fordobling fra 1914-tællingens 1.284 mand til 1935-tællingens 2.512. Og hertil skal man skynde sig at bemærke, at derudover kommer de mange indehavere og andre – medhjælpende familiemedlemmer o.lign. I 1914 faldt knap halvdelen af de 1.260 virksomheder i gruppen med nul ansatte.

I det følgende vil der blive set nærmere på småvirksomhederne i de enkelte brancher, som de udviklede sig fra 1914 til midten af 30'erne, og rækkefølgen svarer til branchepdelingen i tabel 11.1.

De enkelte brancher

I den første kategori drejede det sig om de daglige fornødenheder, og det kan ikke undre, at Odense, der fik dobbelt så mange indbyggere, på samme vis fik fordoblet antallet af bagere og slagtere. Rugbrødet var antagelig allerede omkring 1914 så temmelig nær blevet et industriprodukt, tilbage var hvedebrødet og kagerne forfærdiget og solgt fra bagerier og konditorier. Der er ingen tegn på strukturændringer i hverken bager- eller slagterhåndværket i denne periode, og der var helt overvejende tale om, hvad man med en senere betegnelse har kaldt nærbutikker. Bortset fra et par centralt beliggende konditorier, som havde deres eget præg, kom der en afgjort spredning udefter i takt med befolkningstilvæksten. Nogle få specialbutikker indgår i denne

gruppe – chokoladevarer forfærdiget i bagbutikken eller cigarer rullet samstedt kunne gøre, at en butiksindehaver blev talt med under fremstillings- erhverv. Og endelig skal der mindes om, at flere af byens slagtermestre endda betitlede sig selv fabrikanter, fordi de ikke blot skar ud og hængte op, men til- lige stoppede i pølser. Sluttelig er det også i tabel 11.1, at statistikken har anbragt tidligere nævnte eksempler på den enmandsbetjente konserverfabrik og den helt lille mineralvandsfabrik.

Når det gælder tekstiler og beklædning, møder man erhvervsgrene, hvor fremgangen for de mindste var mindre markant. I betragtning af den tidli- gere skildrede udvikling med hensyn til fabriksfremstillede strikvarer og strømper og konfektionsfabrikkernes tilsvarende fremvækst, kan det ikke undre, at de helt håndværksprægede ikke kunne vinde med. Det var først og fremmest dameskræddernes tal, der formindskedes; »enkeltmandsvirksom- heden« på dette felt var tidligt truet af konfektionsindustrien. Men der var stadig mange herreskræddere. Kigger man i vejviseren efter dem, vil man i fagrubikken under skræddermestre finde knap 60 i 1914, men omkring 125 20 år efter. Det er så spørgsmålet, hvor meget man skal lægge i den mester-

Et af de mest trafikerede gadekryds i Odense var krydset mellem Vestergade, Kongensgade og Mageløs – og her opsatte man omkring 1930 byens første lysregulering. Mange skræd- dere havde deres virksomhed i byens centrum (Odense. Vor By).

Hjørnet af Georgsgade og Frederiksgade fotografieret 1931 umiddelbart før nedrivningen af hjørneejendommen. En sneedkermester havde reklameskilt på huset (H. Lønborg fot., Møntergården).

titel, men det var altså, hvad der blev angivet til byens årlige, særdeles grundige opslagsværk. Og netop skræddermestrene fordelte sig adressemæssigt efter et ganske interessant mønster. I slutningen af mellemkrigstiden var der kommet mange nye til i yderdistrikterne og ud ad udfaldsvejene på steder, hvor en skræddermester næppe før var set. Men det betød ikke færre i de centrale bydele. I Vestergade var anført fire navne i 1914, men ikke mindre end 15 i 1934. Tilsvarende var tallet vokset fra fire til syv i Kongensgade, og også i Overgade, Klaregade, Vindegade og Dronningensgade var der langt flere skræddere, end befolkningstallet skulle kunne betinge. Der var naturligvis tale om særlig kvalitet, mode og høj status i centralt beliggende skrædderier, som også betjente et opland, hvis beboere tog til Odense – med toget – når der skulle investeres i så forholdsvis varigt et forbrugsgode som eksempelvis en habit. Alternativet var en herreekviperingshandler med samme centrale adresse, og det skulle undre meget, om ikke flere af den indre bys skræddermestre optrådte i to roller, både som fremstiller af egne og videresælger af andres produkter.

Med trævarerne møder man en såre blandet gruppe bestående af snedkerforretninger i almindelighed – men ikke bygningssnedkere – hvortil i 1914 kom træskomagere, møbelsnedkere, billedskærere, stolemagere, bødkere, drejere, børstenbindere, hjulmagere og karetmagere. Mange af disse fag havde ikke den store fremtid for sig, men alligevel ser man noget nær en fordobling af småvirksomhederne også på dette felt. Forklaringen ligger helt oplagt – som tidligere berørt – i elektromotorens fortsatte udbredelse, som

gjorde det muligt at drive en mængde små, mere eller mindre specialiserede virksomheder, det være sig møbelsnedkerier eller blot almindelige snedkerforretninger, som hurtigt kunne indstille sig på skiftende vilkår. Man kan så diskutere betegnelsen håndværk, når de elektriske hestekræfter i den grad havde holdt sit indtog, men på den anden side er det svært at forlige sig med betegnelsen industri, når f.eks. 16 træ- og kunstdrejerværksteder var bemandet med 16 indehavere og 14 medarbejdere, eller når bådebyggeren havde en enkelt person ansat, som det var tilfældet i 1935.

Endvidere var der mange af de gamle håndværk, som kunne klare sig. Bødkerne eksempelvis var uundværlige. Tøndestaver og tøndebånd kunne foreligge som industrielt forarbejdede halvfabrikata fra savværkerne, men der skulle absolut fagfolk til at samle smørdritlerne til den vigtige eksportvare. Så derfor var der i 1935 fortsat seks små virksomheder i denne branche imod syv i 1914. Træskomagere eksisterede stadig, selv om deres andel af tilvirkningen indskrænkede sig til færdiggørelsen af de rå tilskårne sko fra Træsko- og Klodsemagernes Skæveri. Og op mod anden verdenskrig var der endnu børstenbindere og kurvemagere, hjulmænd og folk, der kunne forfærdige hestevogne. Biler til personer og last var det opsigtsvækkende nye, som tiltrak sig opmærksomheden. Men hest og vogn var i allerhøjeste grad i daglig brug mellemkrigstiden igennem.

I detaljen kan udviklingen belyses ved at se på en række indberetninger fra en karetmager, som ved periodens begyndelse med nogen ret kaldte sig vognfabrikant i kraft af antallet af ansatte og en årlig produktion på 25 vogne. Siden gik det tilbage med beskæftigelse såvel som produktion. I 1928 fremkom følgende hjertesuk:

»Vort fag står meget vanskeligt i øjeblikket – da automobil har gjort luxus-hestekøretøjet helt usælgeligt. Vi har måttet ophøre at lave mere nyt på lager – og er nu henvist til reparationer – dels af hestevogne – samt maling og polstring af automobiler – nye karosserier til luxus laves så godt som ikke. Lastvogns-karosseri med førerhus aftager at laves, når snedkerne til utroligt små priser, som vi med vore fastslåede svendelønspriser ikke kan konkurrere med – kun over for specialfremstillinger – således at mange forretninger ikke er faldne i leje...«.

Meningen er klar nok. Kareter og andre finere hestekøretøjer var en saga blot, men vognmandsvogne skulle stadig repareres. En mulighed var en andel i bilfremstillingen, hvor karetmageren havde forstand på ikke så lidt af det, som datidens biler havde til fælles med de hestetrukne. Blot var der andre om biddet, bl.a. snedkere. Men vognfabrikanten/karetmageren eksisterede skam stadig ved periodens slutning.

Den geografiske placering af disse mangeartede småvirksomheder i træ-

Slagterne har forladt deres butik for at falbyde deres produkter på Albani Torv. I boden ses slagtermester Jørgen Busch og sønnen Knud Busch, foran med hat slagtermester N. C. Hansen. Foto ca. 1930 (Møntergården).

varebranchen viser et lidt andet mønster end det, der er set eksempelvis for skræddermestrenes vedkommende. Bødkere, drejere, snedkere og hjulmænd klumpede sig så sandelig ikke sammen langs de centrale strøg, men spredte sig tilsyneladende som bagere og slagtere mere jævnt over byen. Noget tyder endda på, at der skete en vis udflytning af disse værkstedsfag. Der var eksempelvis i 1914 to drejere i Vestergade og tre i Kongensgade – 20 år senere var der af disse kun én tilbage, mens der i den indre by til gengæld var kommet én til i Nørregade.

Værksteder i denne branche havde typisk været anbragt bagude i de centralt beliggende gårdkomplekser, og det blev de ved med i ikke ringe omfang. Men lige så fristende har det åbenbart efterhånden været at nedsætte sig længere ude.

Med lædervarerne er der atter tale om en erhvervsgren, hvor man på forhånd ville vente, at først og fremmest skotøjsfabrikkernes fremmarch betød tilbagegang for skomagere. Og det fremgår da også, at hvad der i 1914 gik under betegnelsen skomagere, i 1935 opregnedes i kategorien skotøjsreparation. Blot må man igen konstatere, at et helt fag ikke bare sådan forsvandt. Tværtimod fortæller vejviseren i 1914 om godt 80 adresser med skomagere, som i 1934 var blevet til noget nær det dobbelte og det med forbavsende mange både fortsat i den indre by og spredt ud langs nyere gader. Nok var der i 1934 kun fem skomagere anført for Vestergades vedkommende imod syv i 1924, og tilsvarende var tallet gået ned i Kongensgade, men til gengæld

Et af byens stenhuggerier med det fine navn Odense Monument Industri, beliggende på hjørnet af Filsofsgangen og Munkemøllestræde. Billedet er taget i 1933 (Møntergården).

En blikkenslagerlærling – Hans Jeppesen – på vej gennem byen med sin trækvogn. 1925 (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

var der kommet forbløffende mange til i Vindegade, Dronningensgade og Overstræde for ikke at tale om, hvad man kunne møde af repræsentanter for dette fag, hvis man gik ud ad Sdr. Boulevard. Hvor tit disse skomagere egentlig kom ud for at forfærdige en sko helt fra grunden, er ikke godt at vide. Men at behovet for skotøjsreparation nødvendiggjorde en stor skare små enkeltmandsvirksomheder, er klart nok. Det kneb blot med at fastholde præg af fremstillingsvirksomhed, når forsåling m.v. blev hovedopgaven, så senere tiders betegnelse servicefag trænger sig nok engang på.

Talmæssigt talte kategorien »sten, ler og glas« ikke meget i Odenseområdet, men man kan da i forbifarten mærke sig en fast bestand af stenhuggerfirmaer, bl.a. repræsenterende et håndværk, som ikke mindst var – og er – knyttet til, hvad der på kirkegården vidner om afslutningen på tilværelsen. Og i øvrigt kan det ses meget tydeligt, at på dette felt gjorde man i meget stigende grad brug af de billige og efterhånden vidt spredte kraftkilder, igen med elektromotoren i spidsen.

Endelig er man fremme ved den gruppe, som ifølge tabel 11.1 skulle være vokset mest af alle, når det gælder små foretagender, fagene inden for jern og metal. Her møder man et mylder af betegnelser i en sammensætning, som ændredes kraftigt perioden igennem. Guldsmede og urmagere hører med i denne gruppe og skulle sådan set være fag, man umiddelbart ved, hvad drejer sig om. Vejviserne fortæller om 11 guldsmede og juvelerer i 1914, men hele 24 i 1934, og der var tale om en markant koncentration i indre gader med flere i Kongensgade, Vestergade og Nørregade. Men så er det jo rigtigt nok et spørgs-

mål, hvor mange ure der overhovedet mere blev enkeltvis fremstillet, og også guldsmede kunne vel efterhånden til en vis grad være udsælgere af fabriksfremstillede varer. Men traditionelt regnedes disse naturligvis stadig for håndværkere.

Flere blev der tillige, når det gjaldt kobbersmede, gørtlere og vel først og fremmest blikkenslagere. Vejviseren fortæller om 17 af sidstnævnte i 1914, men hele 32 i 1934 – igen et godt eksempel på en fordobling i et fag, som fulgte den almindelige udvikling, også i den forstand, at de boede mere spredt i slutningen af perioden. Et fingerpeg om ændringernes retning ses tillige af antallet af autoriserede gas- og vandmestre: Ni i 1914, men 34 i 1934. Og man kan mærke sig, at der i Vestergade og Kongensgade blev færre og ikke flere med betegnelsen blikkenslager.

Grovsmede og kleinsmede var fag, hvor virksomhedstallet var klart stagnerende, hvorimod nyt for alvor ses med det, der i 1914 havde med cykler og symaskiner at gøre. Her blev 22 små virksomheder i 1914 til 68 store og små cykel- og automobilreparationsværksteder 20 år senere. Fabrikkerne, som fremstillede cykler og biler, er tidligere skildret. Hvad der her er tale om, er i første række værksteder med servicefunktion, hvor det fremstillingsmæssige må have indskrænket sig til samling af cykeldele og klargøring af importerede biler. Atter kan man pege på, at det vedligeholdelsesmæssige og forhandling af andres produkter så at sige sniger sig ind på en branche, hvor eksempelvis en mekaniker med rette kan have følt sig som faglært håndværker, men hvor arbejdet i udpræget grad tog sigte på handel og servicevirksomhed.

*Urmagere i gang med dagens dont.
A. M. Bergs værksted omkring 1914 (De
danske Byerhverv i Tekst og Billeder).*

Af statistikken fremgår tillige, at der fremstod et stigende antal uspecificerede maskinværksteder, og når man ser på elektricitetsbranchen, var væksten særdeles markant. I 1914 er statistikken og vejviseren enige om en lille halv snes virksomheder inden for det elektromekaniske område, hvori indgik både Thrige og Dansk Akkumulator- og Elektro-Motor-Fabrik – de stod alle sammen i vejviserens rubrik for elektrikere! I 1934/35 så det ganske anderledes ud. Statistikken har 49 elektriske installationsvirksomheder, mens vejviseren overtrumfer med 59 elektroinstallatører – de egentlige fabrikker indgår ikke i disse tal, så der var så absolut tale om et håndværk i stærk vækst med elektrificeringen i by og opland, men samtidig også med udprægede vedligeholdelsesfunktioner.

Af lidt besynderlige grunde regnedes sluttelig tilvirkning og reparation af musikalske instrumenter med blandt jern og metal, hvad man godt kunne tænke sig at høre en violinbyggers kommentar til. Fire virksomheder i 1914 var i 1935 blevet til ikke færre end 10. Med et par undtagelser fra regnet tør man også her garantere for, at det salgsmæssige såvel som pianofortets rogt, pleje og rette stemning var hovedbeskæftigelsen.

Det stigende antal virksomheder inden for det kemisk-tekniske område snyder nok en kende, idet apoteker, der jo dengang fremstillede en ikke ringe del af deres produkter fra grunden af, blev medregnet her i 1935, men ikke i 1914. I øvrigt var det af gamle håndværksfag først og fremmest farverne, man møder – allerede i 1914 grupperet sammen med tøjrenserier, en dobbeltbetegnelse man også hyppigt møder, når det gælder den enkelte lille virksomhed.

Jeg vil være smed, når jeg bliver stor! Tre drenge betragter interesseret arbejdet hos smeden i Ejby engang i 1930'erne (Møntergården).

Blikkenslagermester fotograferet sammen med sine ansatte foran nogle netop færdiggjorte skamkasser til Odense kommune. Hans Jeppesen, der er afbildet side 144, ses her som nr. 2 fra højre. Billedet er fra omkring 1930 (Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

De øvrige i denne gruppe var materialhandler med egen produktion, og det var sæbeudsalg og parfumerier med en tilsvarende tilvirkning af varer i forbindelse med butikdrift.

Kategorien bøger og blade rummede de mindste trykkerier og tillige bogbindere og fotografiske etableringer. Den sidste gruppe giver sig i statistikken til kende med 19 virksomheder i 1914 stigende til 28 i 1935. Vejviseren er stort set enig med 18 navne i 1914, men har ikke færre end 42 fotografer i 1934, hvad forklaringen så kan være på dét. Fotografernes adresse-mæssige placering er under alle omstændigheder interessant. På den ene side gik det fra fem til 14 i Vestergade, fra to til fire i Kongensgade og fra en til tre i Nørregade. På den anden side ses i 1934 en stor spredning over den øvrige del af byen, idet man også kunne finde en fotograf på Hunderupvej og en ude ad Nyborg Landevej. Der kan ikke være tvivl om, hvor byens førende fotografiske atelier'er lå, lige så lidt, som at der tillige var plads for de noget mindre fashionable på mindre centralt beliggende adresser.

Vask og soignering turde være en betegnelse, som entydigt leder tanken hen på vore dages servicebegreb. Vaskerier, rulleforretninger, barberer og frisører var fraset et mindre antal tidligere nævnte større dampvaskerier normalt ganske små. Kun fem af de sidstnævnte kom i 1914 over grænsen med de seks mand og skulle dermed i statistisk forstand regnes blandt industri. Knap 70% af de 123 virksomheder, som er anført i tabel 11.1, var enkeltmandsdrevne, og af de øvrige var langt de fleste barberer og frisører blot med en enkelt ansat. Vejviseren fortæller om 19 virksomheder, der i 1914 kom under

*Damefrisørsalon i midten af 30'erne
(E. Christoffersen fot., Møntergården).*

betegnelsen maskinrulning; i 1934 ses hele 59 rulleforretninger. Helt forrygende ser det ud for damefrisørernes vedkommende, hvor 13 navne i 1914 var blevet til 162 i 1934. Man gætter på, at en del var deltidsarbejdende på bopælen, idet det store antal ellers bliver ganske uforklarligt. Men veletablerede saloner med elegante navne fandtes tillige i mængde. Om det så var i Wiensersalonen, i Mignon, Eva, La Reine eller Astor, at damerne foretrak at få »ondulation med elektriske krøllejern, permanent krølning« eller blot fik en vandondulation. Et internationalt modeskift var naturligvis slået igennem i Odense som andetsteds. Fletningerne var faldet for saksen, og krøllerne skulle på plads med eller uden elektriske hjælpemidler. Samtidig kan man konstatere, at sværdsidens barberere og frisører førte sig noget mere beskedent frem – i alt fald når det gjaldt annoncering i vejviseren. I deres tilfælde var der som oftest blot tale om anførsel af en adresse; sjældnere ses i vejviseren en navngiven barbersalon, selv om eksempler kan nævnes: Grand-Salonen, Renommée – for ikke at tale om Københavnerbarbereren på Nørrebro, hvad baggrunden så kan være for dén betegnelse!

Nederst i tabel 11.1 finder man sluttelig jordarbejde og bygning, som her udgør de store og små virksomheder i én blanding. De beskæftigede i denne branche var brolæggere, jord- og betonarbejdere, murere, tømrere, bygningssnedkere, glarmestre, malere, tapetserere, dekoratører og skorstensfejere, og mandskabsmæssigt var det tungtvejende grupper. Alt i alt inklusive indehavere var der i 1914 tale om 1.500 personer, i 1935 om tilsammen 2.515 mand. Det samlede antal beskæftigede var altså steget nogenlunde

i takt med antallet af virksomheder. Så set fra den synsvinkel var der åbenbart ikke tale om nogen ændring af betydning.

Men meget tyder på, at der i byggefagene var sket en udvikling parallelt med den, man kunne se i forholdet mellem de egentlige industrifag og de håndværksgrupper, som branchemæssigt svarede dertil. Betegnende er det, at hverken vejviser eller industritælling for Odense i 1914 havde én eneste »entreprenør for byggearbejder«, men nok et antal murer- og tømrerforretninger samt en enkelt glarmester med mere end 20 ansatte. I 1934 var entreprenørbetegnelsen til gengæld slået grundigt igennem med hele 15 repræsentanter i vejviseren.

Naturligvis er der her til en vis grad tale om et skifte i sprogbrugen, idet en af de store entreprenørvirksomheder, Hans Jørgensen og Søn, var grundlagt længe før århundredskiftet og således hele tiden havde været der. I begyndelsen af perioden havde dette firma med kloakering i Overgade og rensningsanlæg i Ejby at gøre. Nye tider sporedes omkring 1930, da Hans Jørgensen og Søn havde entrepriser både ved fjernvarmeanlæg i Odense og ved udformningen af Nyborg »Betonlandevej«. I 30'erne medvirkede man endvidere ved anlæggelsen af Fyens Væddeløbsbane og Odense Stadion. Karakteristisk var det imidlertid, at et firma i denne størrelseskategori også havde arbejder langt væk fra Odenseområdet, og at det allerede er mødt i omtalen af industrien – Hans Jørgensen og Søn drev tillige en skærvfabrik og rådede over et betonværk i Ejbygade.

Entreprenørvirksomheder af denne type synes at have fået stigende

Arbejdere fra entreprenørfirmaet Hans Jørgensen og Søn poserer for fotografen på Kanalvej (Møntergården).

betydning, og som det senere vil blive omtalt i forbindelse med boligbyggeriet, kom også den store håndværksvirksomhed med murer- eller tømrermesteren i spidsen til at stå temmelig centralt i 30'ernes boligbyggeri. Alt tyder på, at udviklingen for disse erhvervsgrupper formede sig sådan, at de største virksomheder voksede på mellemgruppens bekostning, men at de helt små selvstændige til gengæld fulgte pænt med. Umiddelbart falder det godt i tråd med, at de efterhånden ganske store nybygningsarbejder bedst kunne planlægges og udføres af »byggefirmaet«, mens vedligeholdelsen af den ældre boligmasse gav en ganske omfattende beskæftigelse til mangen småmester, det være sig murer, tømrer eller glarmester.

Hjemstedet for virksomheder i jord- og betonarbejde måtte næsten ifølge sagens natur flytte udefter i takt med byens udbygning. Tager man en enkelt gruppe ud til nærmere undersøgelse, kan dette da også bekræftes. Glarmestrene var ifølge 1914-vejviseren 16 i tallet og blev til 26 i 1934. De nytilkomne spredtes over de nye bydele, der kom ikke flere i den indre by, men nedgangen her var dog trods alt moderat. Så man må atter engang understrege, at mellemkrigstidens centrale Odense så absolut ikke – hverken helt eller delvis – blev tømt for håndværkere, selv om tendensen til udflytning var umiskendelig.

Som det skulle være fremgået, er »håndværket« i tiden fra 1914 til 1940 en noget flertydig betegnelse, som det umiddelbart er ganske svært at få hold på. Gentagne gange konstaterer man, at et fag fortsatte, blot med et andet forhold mellem på den ene side fremstilling og på den anden side salg og service; det var de sidstnævnte funktioner, som blev mere og mere fremtrædende.

Der lægges fortov i et af byens nye kvarterer. Arbejderne var fra Hans Jørgensen og Søn (Møntergården).

Vejarbejde i Vestergade nær Kongensgade i slutningen af 30'erne (E. Christoffersen fot., Møntergården).

Der blev forholdsvis flere »håndværkere« knyttet til butiksfag, og reparation og vedligeholdelse fik øget betydning for den lille virksomhed. Således i Odense og således nok også i de fleste byer, det kan være naturligt at sammenligne med.

Vedrørende virksomhedernes placering i bystrukturen synes der at tegne sig et mønster. Dagligvarer og praktiske håndværksfag fulgte i ikke ringe grad befolkningens placering, som det er set for bageriers, blikkenslageres og glarmestres vedkommende. De blev i stigende grad spredt over de nyere

*Brolæggere i sving på Vesterbro (Herluf Lykke
fol., Møntergården).*

bydele. Større koncentration i centrum var der for en del af de meget butiksprægede, hvor de gamle hovedstrøg kom til at rumme lige så mange, om ikke flere, perioden igennem. Dette gjaldt guldsmede, skræddere og fotografer. Og man gætter næppe forkert, hvis man tipper, at kvaliteter og priser lå højest i Vestergade og Kongensgade. For så vidt bidrog håndværksfagene for deres vedkommende også til en fortsat differentiering mellem de forskellige bydele.

12 · Handel

»Sådanne mægtige verdensfirmaer, som Århus f.eks. har, findes ikke i Odense. Det hele er fordelt på flere hænder. Dog findes der også her store, landskendte engrosfirmaer...«. Bemærkningen stammer fra 1915 og kan dels tages som udtryk for noget af et – naturligvis ganske overflødigt – lillebror-kompleks i forhold til handelsbyen Århus, dels er der det rigtige i det, at Odenses stærke industripræg i sig selv måtte resultere i en relativt mindre vægt for handelen, det være sig en gros eller en detail. Men handelsfirmaer var der naturligvis, og blandt de kendte nævntes i 1915 Wilh. R. Mægaard (Th. Muus) med trælast, korn og foderstoffer samt smørekspport og Holbeck og Søn med engroshandel i kul, jern og skifer. Der var Konsul Gædecken med grovvarerhandel, C. T. og P. Jensen med trælast, Chr. Hennings og Co. i kolonial og – ikke at forglemme – vinfirmaer som Niels Jensen, F. W. Hey og Odense Vinkompagni. Endnu en håndfuld engrosfirmaer kom med i denne sammenhæng, hvorimod det af gode grunde var umuligt at opremse så forfærdelig mange detailbutikker. Generelt hed det dog, at »I få provinsbyer er der så kønne butikker som i Odense, og når odenseaneren promenerer sin

Omkring 1914 bragte Niels Jensens vinhandel endnu varer ud med hest og vogn (Møntergården).

*Udstillingsvindue hos modehandler
P. Krogh-Nielsen, Vestergade 59 – formentlig i
20'erne (Odense Centralbibliotek, Lokalhøistorisk
Afdeling).*

vante tur ad Vestergade fra Kongensgade til Brockmanns hjørne, fanges øjet af mange lokkende og virkelig stilfulde butiksvinduer«. Således kunne den odenseanske forfatter alligevel gøre byen gældende efter princippet mindre, men køn.

En gros

Handelens omfang i meget grove træk kan belyses ved opgørelser over, hvad der i Odense havn blev indladet og udlosset. I tabel 12.1 kommer man ind i

det sidste år under første verdenskrig, hvorefter udviklingen videre frem kan belyses. Situationen i 1918 var den, at man i den forudgående periode havde eksporteret, hvad eksporteres kunne. Og man havde skaffet varer hjem, så længe dét havde været muligt. Men efter en tid med uindskrænket ubådskrig og mangel på gødning og foderstoffer måtte de følgende år naturligvis stå i genopbygningens tegn. Og det varede noget, som man kan se, førend landbrugseksporten for alvor kom i gang. Smør og æg bragtes først på markedet, mens det tog lidt længere tid at få svinebestanden på fode igen. Så man skal derfor lidt ind i 20'erne, inden det saltede flæsk for alvor igen blev udskibet fra Odense havn.

For en række typiske importvarer, olie, metaller, gødning og trælast, ses et drastisk fald fra 1919/20 til 1921/22. Det var efterkrigs-krisen, som betød, at

Tabel 12.1: Udvalgte varegrupper¹ omsat i Odense havn 1918/19-1939/40.

År	Smør	Saltet flæsk	Æg	Foderstoffer	Kornvarer	Kul og koks 1000 tons	Olie o.lign.	Metaller	Gødning	Trælast
1918/19	0,4	0,2	0,9		6,3	65,2	2,5	8,2	8,9	23,0
1919/20	2,5	0,1	1,2		34,7	94,2	7,1	10,0	24,2	22,2
1920/21	7,1	0,9	2,9		55,4	99,3	6,7	12,3	14,9	11,4
1921/22	6,6	1,7	2,1		100,8	112,8	4,9	6,2	6,3	8,8
1922/23	8,8	4,3	3,7		147,6	174,8	6,2	17,3	15,8	20,9
1923/24	12,1	5,5	3,3		167,2	197,1	7,6	22,5	19,4	21,1
1924/25	12,1	6,2	4,2		215,5	196,5	6,6	26,9	27,6	19,1
1925/26	11,2	5,8	3,1		152,2	175,3	6,6	26,4	22,5	20,5
1926/27	13,3	6,3	3,2		158,5	148,7	6,7	28,0	19,7	17,0
1927/28	14,1	7,8	3,5	77,1	122,9	209,0	5,8	32,8	21,9	21,0
1928/29	11,2	7,3	2,7	95,7	94,4	194,0	5,3	31,0	14,8	22,8
1929/30	13,1	8,0	2,6	92,3	91,8	254,3	7,1	44,9	26,4	23,7
1930/31	13,1	7,7	2,8	83,0	159,9	243,0	5,4	37,0	21,8	32,7
1931/32	12,9	9,3	3,4	71,0	167,9	252,0	5,9	36,2	14,9	35,6
1932/33	14,5	8,2	4,1	66,3	148,7	261,1	14,7	23,7	15,8	20,7
1933/34	12,3	6,6	3,7	74,3	118,5	250,2	13,5	48,3	13,8	30,5
1934/35	11,7	6,0	4,0	56,3	128,6	260,7	18,9	61,5	11,8	37,9
1935/36	9,1	5,0	4,2	62,4	91,9	300,2	17,0	49,6	9,2	33,9
1936/37	10,0	4,0	4,7	58,8	130,0	323,3	18,1	72,0	8,9	35,6
1937/38	11,0	4,9	4,8	68,5	124,3	325,5	18,7	68,5	12,6	27,8
1938/39	10,2	3,2	4,6	60,7	81,9	294,8	20,1	60,5	14,5	28,2
1939/40	8,8	8,2	4,5	44,9	66,5	204,7	18,1	48,9	11,7	27,8

1) De enkelte kategorier kan omfatte både ind- og udgående ladninger.

Kilde: Odense Byråds Forhandlinger.

*Udsigt mod havnen fra havneingeniørkontoret
først i 1930'erne. Bindingsværkshuset til højre
er det gamle Sømandshjem, opført 1904
(Montergården).*

knap havde man fået produktionsapparatet i gang igen under stor og stigende aktivitet, så vendte verdenskonjunkturerne mod slutningen af år 1920, og efterspørgslen mindskedes stærkt. Det må have været mærkbart for enhver, der fulgte trafikken ad kanalen til og fra Odense. Også landbrugseksporten bar forbigående præg af den mindskede efterspørgsel, men siden gik det fremad over en bred front.

Ved midten af 20'erne kan man nok engang aflæse en mindre tilbagegang som følge af kroneopskrivningen, der bevirkede nogen økonomisk afmatning, og endelig gav den »store« krise lidt ind i 30'erne sig klart til kende om end på lidt forskellig vis for de forskellige varegrupperes vedkommende.

Korn- og foderstofomsætningen nåede først et lavpunkt et par år ind i 30'erne, hvilket hænger sammen med, at det danske landbrug i de første år af krisen rent faktisk nød godt af de lavere verdensmarkedspriser på råvarerne til den animalske produktion. Derfor ikke noget øjeblikkeligt fald for korn-, foder- og gødningstransporterne over Odense havn og derfor heller ikke nogen øjeblikkelig og drastisk nedgang for de animalske eksportvarer. Og fortsætter man med den »tungeste« varekategori, kul og koks, var der kun tale om en højst midlertidig tilbagegang. Kraftforbrug og opvarmning skulle fortsat dækkes. Og tilsvarende var udsvingene for metal og trælast nok af betragtelig størrelse, men ikke af længere varighed. Og endelig var der for olieprodukternes vedkommende så afgjort tale om en markant stigning allerede lidt ind i 30'erne. Dels afspejler dette naturligvis, at biler blev mere udbredt i 30'erne end i 20'erne, dels kom netop på dette tidspunkt anlægget af en benzinhavn ved Odense, hvorefter senere.

Havnestatistikken belyser naturligvis kun en del af mellemkrigstidens varestrøm til og fra Odense. Man savner en tilsvarende række oplysninger for jernbanetraffikkens vedkommende, men anføres kan det da, at mens den samlede godsmængde til og fra Odense Station i 1921 lå på knap 258.000 tons, var den i 1939 steget til godt 347.000 tons. Et åbent spørgsmål er så, hvor meget lastbilerne efterhånden kom til at betyde i forholdet mellem byen og oplandet. Men når det gælder netop de tunge kategorier for importvarernes vedkommende samt den værdifulde landbrugseksport, er der næppe nogen tvivl om, at oplysningerne om aktiviteterne på havnen kan tages som et godt barometer for udviklingen i Odenses vareudveksling og dermed først og fremmest for engroshandelen. Tallene fortæller, at selv om der ikke var radikale omlægninger for rækken af varegrupper anført i tabel 6.2 – benzinen dog undtaget – så får man klart indtryk af, at Odense absolut ikke gik bag af dansen handelsmæssigt i denne periode. Tværtimod. Det kan man også få bekræftet ved mere detaljeret at følge nogle af byens gamle handelshuse, som fortsat trivedes mellemkrigstiden igennem.

Tre engrosfirmaer

Odenseafdelingen af Elias B. Muus i Sukkergården havde som firmabetegnelse Wilh. R. Maegaard. Først mod slutningen af mellemkrigstiden kom Muusnavnet atter igen frem for alvor, men allerede fra 1908 sad en ætling af

Grisehandel er en tilskuervenlig affære. Billedet er fra Sortebrødre Torv i begyndelsen af den her behandlede periode (Møntergården).

Brolæggere i arbejde ved Englands kajen. I baggrunden arbejdes der med jernbanesporene (Møntergården).

den gamle slægt, Thorbjørn Muus, i ledelsen. Andre familiemedlemmer fik københavnerfirmaet, mens Odensedelen overgik til Thorbjørn Muus alene i 1918, et generationsskifte, som ikke var ganske problemløst. Der skulle bruges en million til at købe de øvrige ud, men den lokale bankforbindelse, Fyens Disconto Kasse, var ikke indstillet på at låne ham mere end det halve, så Thorbjørn Muus måtte ty til Privatbanken i København for at skaffe den fornødne kapital. Herefter var han eneindehaver af såvel firmaet som det gamle hovedsæde, Sukkergården i Frederiksgade, frem til 1940, da den første af sønnerne blev inddraget.

Odenseafdelingen af familiefirmaet havde efter alle solemærker at dømme haft en periode præget af nogen stagnation, en udvikling, som det fra 1908 var opgaven at få vendt. Når det gjaldt korn og foderstoffer, var det fremkomsten af noget helt nyt, nemlig fra 1912 et færdigblandet produkt kendt som Colding's kontrollerede foderblanding, der siden huskedes som et afgørende vendepunkt – navnet skyldtes et samarbejde med københavnergrosserer Th. Colding. Der blev blandet bl.a. oliekræm, sojaskrå, melasse og mineraler ved havnen i foderkagefabrikken mellem kalkværket og det gamle silopak-

hus, og attester fra laboratoriet i Odense garanterede for produktsammensætningen og gav derved aftagerne mulighed for at tilrettelægge en langt mere rationel fodringspraksis end hidtil. Af hygiejniske grunde – smittefare – var firmaet blandt de første til at indføre papirsække. Man lancerede også specielt hønsefoder sammensat af indenlandske produkter såsom lucerne-mel, maltspirer, kød- og benmel, og eneste skår i glæden over denne succes med foderblandingerne var, at samarbejdspartneren, Th. Colding, gik fallit i 1927. Derved kom Thorbjørn Muus i farezonen. Han skyldte på dette tidspunkt for store indkøb og kom således i en slem likviditetsmæssig klemme i størrelsesordenen 4½ million kr. Atter var det Privatbanken i København, som i en kritisk situation stod bi, og stormen blev redet af. Muligvis er det på denne baggrund, man skal se forsigtigheden i firmaets indkøbspolitik i de følgende år, hvorom det siden hed, at Muus ikke spekulerede, men købte »successive«, således at alt kunne overskues og afvikles inden for et relativt kort tidsrum. Det har senere gjort det muligt at komme nogenlunde smertefrit

Odense havn ved Englands kajen med Muus' silopakhus fra 1885 i midten af billedet. Optagelsen er fra tiden under eller lige efter 1. verdenskrig (Møntergården).

Hjørnet af Mageløs og Holsedore omkring 1930. Cyklerne tyder på, at de seks stk. smørrebrød til 50 øre trak kunder til – eller måske skulle de besøgende blot have slukket tørsten (Møntergården).

gennem det store prisfald omkring 1930, som ellers nok kunne genere en grovvarerbranche, der da kunne risikere at skulle sælge billigere, hvad kort forinden var købt forholdsvis dyrere, det være sig foderstoffer eller foderkorn.

Et synligt udtryk for firmaets fremgang i kornbranchen var silopakhusene. I fortsat anvendelse var det gamle fra 1885, Danmarks ældste, men det var nu ikke nær tilstrækkeligt, og inden anden verdenskrig kom der flere siloer til på den anden side af havnebassinets. Med rette kunne det anføres, at firmaet Wilh. R. Maegaard havde ikke ringe betydning for trafikken på havnen ikke alene med kornet, men også med import af jordnødder fra Indien, kokoskager fra Filippinerne, palmekager fra Frankrig og sojaskrå fra Århus. Hertil kom så kalk fra Fakse og ikke mindst trælast i store mængder.

Trælasten havde helt fra 1908 været en hovedinteresse for Thorbjørn Muus, som i 1915 overtog det lille savværk i Bjerggade, som påhæftedes firmaetegnelsen Wilh. R. Maegaard. Otte år senere ekspanderedes ved den reelle overtagelse af A/S Odense Savmølle, således at Muus allerede på dette tidspunkt kontrollerede et par af aftagerne, som forsynedes fra det store trælastlager i Seebladsgade tæt ved havnen, hvortil ankom hele dampskibsladninger trælast ad gangen. Dette sidste var antagelig noget, man i datiden lagde mærke til, idet trælast ellers normalt ikke var den varekategori, det hastede mest med, hvorfor man her havde et af de sidste arbejdsområder for de få tilbageværende egentlige sejlskibe eller de gamle, nu nedriggede

motorskonnerter og -galeaser. Af interesse er det endvidere også at notere, at Wilh. R. Maegaard var aftager af en af Thriges første lastbiler.

Det største spring fremad i trælastbranchen kom, da firmaet C. T. og P. Jensen, Odenses største, i 1929 kom i vanskeligheder. Fyens Disconto Kasse har antagelig haft store beløb til gode ved den lejlighed og gik aktivt ind i en fusionering, hvorved opstod Det fynske Trælastkompagni, hvori firmaet Wilh. R. Maegaard kom til at eje 2/3 af aktiekapitalen. I Trælastkompagniets bestyrelse sad i de første år ikke alene Thorbjørn Muus, men tillige bankdirektør G. Jacobsen fra Discontokassen – vel et vidnesbyrd om størrelsen af bankens engagement. Og man kan så betragte det som et udslag af skæbnens ironi, at Thorbjørn Muus, som 11 år tidligere havde måttet gå til Privatbanken i København for at klare millionen, nu kom i så tæt samarbejde netop med den store, lokale bank. I 1940 blev Muus endda medlem af Discontokassens bestyrelse.

Tilbage at nævne er kalken fra Fakse, der først og fremmest kom i anvendelse på kalkværket i havnen, som blev overtaget og moderniseret i 1917 i lighed med Odense Cementrør- og Tagstensfabrik nogle år senere. Sammenfattende er nok netop ordet modernisering det rette at anvende ved en karakteristik af det gamle Muus-firma. Korn, foderstoffer og trælast var velkendte varegrupper for et handelshus, der daterede sig helt tilbage fra første halvdel af 1800-tallet. Det nye lå i tilpasningen med silopakhusene, foderblandingerne og interesserne i savværksindustrien – alt sammen i hele denne periode med en enkelt mand i spidsen for det, der kort efter igen kom til at hedde Elias B. Muus, Odense.

En anden ejendomsform valgtes i tilfældet Rasmus Holbeck og Søn. Dette firma daterede sig tilbage fra 1830 og indehavedes i årene inden første verdenskrig af tredje generation, Alfred Holbeck. I 1912 udskiltes fajanceafdelingen som et selvstændigt aktieselskab med navnet Holbecks Fajance Forretning, og året efter var det moderselskabets tur – der blev heftet et A/S efter firmabetegnelsen, hvorefter Alfred Holbeck trak sig tilbage til en tilværelse som rentier.

Fajanceforretningen med forhandling af fajance, stentøj, lervarer og artikler til porcelænsmaling udvidedes i 1919 med Middelfart Lervarefabrik og flyttede året efter til Østre Stationsvej.

Hovedforretningen fortsatte i handel med jernvarer, værktøj, pumper, sanitets- og WC-artikler samt kul – man hævdede at have smede over hele Fyn som kunder. Men det var i sanitetsbranchen, at den største udvikling skulle komme til at finde sted for dette som for andre beslægtede firmaer i Odense. Allerede i 1914 oprettedes en ny afdeling med betegnelsen A/S Fyns Rør- og Sanitetslager.

Annonce for sovenet fra I.G. Jacobsens store manufakturforretning. Fyens Stiftstidende 24. februar 1938 (V. Sylvest Frederiksen, fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

rigi
58
ØRE
SOVENET.

Har den rigtige Facon og sidder lige saa nøjagtigt om Morgenens som om Aftenen. Vaskeægte Farver og behagelig blød Kvalitet.

I.G.
Jacobsen
Odense Dampvæveri Udsalg

Varer sendes over hele Landet.

Tiden lige efter første verdenskrig var for dette som for andre virksomheder en vanskelig tid, der siden huskedes som den gang, man tillidsfuldt havde opskrevet sine værdier og forskrækkedes ved et pludseligt fald i prisniveauet. Der var et par år i begyndelsen af 20'erne, da nettooverskuddet reelt var nul og udbyttet til aktionærene tilsvarende. Men man klarede sig og kunne i 1926 flytte ind i nybygningen i Nørregade – fire-fem etager, hvad der var højt i Odense på den tid. Centralvarme var ved at blive almindeligt i nybyggeriet, og her lå den store udvidelse af markedet for en engrosvirksomhed i sanitetsbranchen.

En forretning af en ganske anden art udvikledes i Vestergade med udgangspunkt i nr. 99, hvor et firma grundlagt i 1829 fra 1888 fik navn efter den nye indehaver H.J. Hansen. I slutningen af 30'erne angav facaden mod Vestergade – nu nr. 97-101 – med sine store, nye udstillingsvinduer den ene side af virksomheden, kolonialhandelen. Men kom man om bag det, som vendte ud til hovedstrøget, ud i resterne af den gamle have, fandt man fra 1927-28 et par nye, treetages lagerbygninger. Det var rammen om en del af den anden side af H.J. Hansen, nemlig produkthandelen. Dette sidste drejede sig om jern, klude og siden tillige gummi. Jernrester eller gammelt jern i form af maskingods, hestesko, plader, tøndebånd, jernsenge, cykler og efterhånden også automobildele kom direkte fra fabrikker, smede og maskinværksteder eller blev indbragt af opkøbere – antagelig en pæn betegnelse, som også inkluderede klunsere. Jernet sorteredes efter beskaffenhed, det blev presset eller skåret til brug for jernværker og eksporteredes pr. skib.

Klude blev hos H.J. Hansen sorteret i ikke færre end henimod 200 kvali-

Basarbygningerne »De små sporvogne« lå på stykket mellem Gråbrødre Plads og Vestergade gennem mange år, indtil de blev fjernet midt i 1930'erne og genbrugt på Væddeløbsbanen (Herluf Lykke fot., Møntergården).

teter alt efter den senere anvendelse, som kunne være til papir, tagpap, klæde eller tæpper. De blev pakket i baller og forsendtes »over hele verden« – i det mindste kunne fastslås en eksport til England, Tyskland og Sverige. Så vidt tilstanden i slutningen af 20'erne, da man i Vestergade fejrede forretningens 100-års jubilæum. Men ved den lejlighed erindrede man sig også det store opsving, der havde været under verdenskrigen, da genbrug i dén grad havde været sagen, hvad enten det nu drejede sig om gammelt jern til støberierne eller klude, der kunne opkradses til spinderierne. Pludselig var der kommet et fald i priserne, som ikke mindst havde gjort sig gældende for netop disse varekategorier. Men firmaet havde konsolideret sig i tide, for – som det blev fremhævet – hos H.J. Hansen havde man ikke været involveret i spekulationer.

Flere engrosvirksomheder

Hvor mange engrosvirksomheder der i modsætning til de her nævnte kom til og forsvandt igen under og efter første verdenskrig, er det ikke uden videre muligt at fastslå. Og man skal helt frem til 1925 for at finde den første samlede opgørelse over virksomhedernes antal og beskæftigelse, som er gengivet i tabel 12.2. Sammesteds ses en lignende opgørelse fra 1935, hvoraf umiddelbart kan aflæses en stigning i antallet både for samtlige brancher og deres ansatte. For de sidstes vedkommende kan det ses, at der i gennemsnit blev lidt flere beskæftiget pr. virksomhed, og at de største med hensyn til arbejdsstyrken var at finde i grupperne med frø, korn og foderstoffer, kul, koks og benzin og endelig i trælastbranchen, som kom til at fylde betragteligt i 1935. I én henseende snyder tabellen, idet flere af de større firmaer, som det skulle være fremgået allerede af eksemplerne, handlede med varer, der falder i forskellige af tabellens kategorier – de enkelte virksomheder er naturligvis kun talt med én gang. Spørgsmålet er så blot, hvor i tabellen Wilh. R. Mægaard, Rasmus Holbeck og Søn samt H.J. Hansen er anbragt.

Ældre og yngre, små og store virksomheder, som helt eller dog overvejende var beskæftiget med engroshandel, er, hvad statistikken i tørre tal kan fremvise i tabel 12.2. Skal man sætte navne på, kan der ud over de hidtil nævnte fremhæves mange inden for de forskellige kategorier. Når det gjaldt landbrugseksporten, kom specielt æggene efterhånden til at betyde ganske meget og repræsenteredes ved periodens slutning af ikke mindre end tre Odensevirksomheder; størst var Odense Ægforretning fulgt af Dansk Andelsæg og Fyens Ægekseport.

Wilh. R. Mægaard var ikke alene på havnen med korn og foder. Af andre i samme branche var der både Fyens Andels Foderstofforretning, der var

I.G. Jacobsens varehus i Vestergade. Bemærk parasollerne på terrassen, hvor kunderne kunne nyde kaffen (Møntergården).

Langelands Korn-, Foderstof- og Gødningsforretning – en afdeling af et Rudkøbingfirma – og det store Århuselskab A/S Korn- og Foderstof-Kompagniet havde tillige en filial i Odense.

Specielt for Odenseområdet var endvidere, som det allerede er fremgået af et tidligere afsnit, de mange frøfirmaer med L. Dæhnfeldt i spidsen. Der var ikke blot tale om frøavl, men naturligvis tillige handel med samme vare. Og ved siden af det hæderkronede gamle firma, som i tiden fra 1923 til 1934 var igennem en større rekonstruktion, kan nævnes Danske Landboforeningers Frøforsyning.

I sammenligning med byer som Århus og Ålborg viser det sig, at der var relativt mange grossister inden for kolonial m.v. Nævnt er allerede Chr. Hennings og Co., og i samme gruppe skal naturligvis også henregnes de bekendte vinfirmaer, hvoraf F. W. Hey ved periodens begyndelse hævdedes at betale omkring halvdelen af vintolden ved Odense Toldkammer. Siden trådte Odense Vinkompagni nok så meget i forgrunden.

Ældst blandt kaffegrossisterne var firmaet J.L. Christensen og Co. med Odense Kaffe- og Thehandel i Vestergade, hvor detailsalg på karakteristisk vis kombineredes med engrossalg – man rådede tillige over et pakhús ved havnen. Lidt yngre var Odense Kaffe-Risteri og The-Import, som efter at være blevet overtaget af Aug. Christgau under dennes navn blev oparbejdet til en særdeles betydelig virksomhed – udråbt til provinsens førende. I 20rne

*Odense Ægforretning, Østre Stationsvej 44,
på hjørnet af Klostervej (Møntergården).*

Tabel 12.2: Engroshandel, virksomheder og beskæftigede 1925 og 1935.

Branche	1925		1935	
	Antal virksomheder	Beskæftigede i alt	Antal virksomheder	Beskæftigede i alt
Landbrugsprodukter, fisk, vildt, fjerkræ	16	74	31	122
Frø, korn, foderstoffer, gødning	16	315	20	316
Frugt, grønt, blomster, sydfrugt	6	34	16	52
Kolonial, toiletartikler, materialhandel	62	533	72	872
Manufaktur, trikotage, beklædning	17	121	22	184
Huder, skind, læder, skotøj	9	19	13	65
Trælast, tømmerhandel, bygningsartikler	1	8	8	154
Møbler m.v.	–	–	1	3
Maskiner, jern, isenkram	14	85	21	199
Biler, cykler og dele til samme	8	78	14	201
Elektriske artikler, guld- og sølvvarer m.v.	8	43	14	93
Kul, koks, brænde, olie, benzin	6	76	12	200
Papir, papirvarer, bøger, blade	5	48	8	98
Øvrige	15	36	18	81
Total	183	1.470	270	2.640

Kilde: Statistisk Tabelværk.

og 30rne kunne berettes om gentagne udvidelser og moderniseringer af kontor og ekspedition, hvad bl.a. hang sammen med interesser i en række andre danske kaffevirksomheder i Århus, Kolding, Herning og Tønder.

Engroshandel i kolonial og specialforretning i glas var begyndelsen for I.M. Nielsen og Co. i Overgade, som allerede inden første verdenskrig var gået over til forhandling af bygningsartikler af enhver art – støbegods, isenkram, plader, sten, fliser, cement, kalk m.v. Det var efterhånden mere, end der kunne rummes i Overgade, så i 1925 flyttedes til anderledes rummelige lokaliteter i en nyopført ejendom i Nørregade. Firmaet, som i forbindelse med et generationsskifte i 1934 omdannedes til et aktieselskab, hævdedes ved mellemkrigstidens slutning at være det største i sin art på Fyn.

Smith og Co. var ikke ensbetydende med cykelfabrikken af dette navn, men tillige med isenkram en gros, fra 1925 med tilføjelsen A/S. Det var det gamle moderfirma, som eksisterede uafhængigt af den forlængst udskilte cykelafdeling. Fra 1914 var handelen med først og fremmest køkkenudstyr henlagt til en nyopført bygning på Klostervej. Et beslægtet firma med tilsvarende betydelige interesser i både fabrikation og engroshandel var Thorvald Pedersen A/S, der stod bag Dansk Møbelplade- og Finerfabrik. Moderselskabet, der først overgik til aktieselskab i 1936, havde en betydelig omsætning

Køb

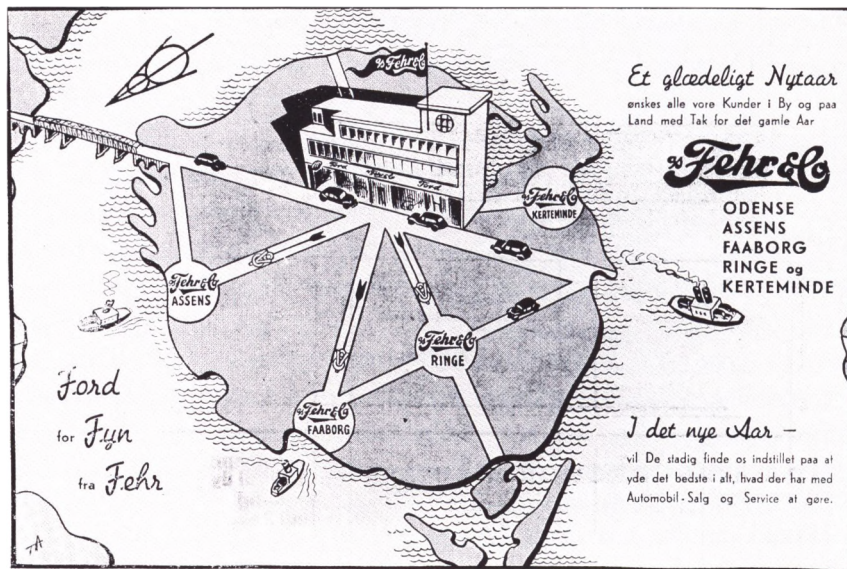

Det er den,
der paa Land og i By
har det største Ry!

Tlf. 1341. Overgade 26. Odense.

*Annonce for Dalgaard's kaffe, Fyens Stiftstidende 14. marts 1924
(V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).*

De tre store F-er – Fyn, Ford og Fehr –
 annonce i Fyns Social-Demokrat 1. januar
 1938 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Cen-
 tralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

inden for glas, isenkram, beslag og værktøj.

I sanitetsbranchen var der naturligvis andre end Rasmus Holbeck og Søn. Nævnes kan A/S Ove Sørensen, der grundlagdes i 1928 og året efter overgik til et familieaktieselskab med forretning i rør, sanitet og centralvarme, beliggende i St. Gråbrødrestræde. Og vender man sig endnu engang mod de virksomheder, der nødvendigvis måtte henlægge en stor del af deres aktiviteter til området ved havnen, finder man A/S N. Petersens Trælastforretning, der egentlig var grundlagt i 1905 af en tidligere medarbejder hos Wilh. R. Mægaard. I 1921 overgik firmaet til aktieselskab – igen lå der karakteristisk nok et generationsskifte bag – og virksomheden udvidedes ti år senere ved erhvervelsen af Frederiksbroens Kalkværk.

Endvidere er at bemærke, at store mængder kul naturligvis gik til gas og elektricitet, men at der tillige handlede en gros af firmaer som C. Petersen og Co. og Lauritz Andersen, mens det nye i transportsektoren betød fremkomsten af en række automobilfirmaer med Bülow og Fehr i spidsen. F. Bülow & Co., Odense angav grundlæggelsesåret til 1920 og solgte biler, reservedele, tilbehør etc., hvortil kom reparationsværksted. Firmaet overgik til aktieselskab i 1939 – otte år efter, at det samme skete med et søsterselskab i Århus.

Sluttelig var baggrunden for A/S V. Fehr og Co. oprindeligt Fred. Rasmusens engroshandel med cykler. I tiden lige før første verdenskrig var denne heldig med opkøb i tide, bl.a. også af motorcykler, og under krigen lykkedes en fortsat import fra Tyskland ved hjælp af besværlige og noget nær illegale indkøbsrejser. Fra 1925 blev firmaet forhandler af Fordbiler, og to år efter

anstrengtes økonomien til det yderste ved opførelsen af den store ejendom City i Slotsgade. Samme år omdannedes til aktieselskab under betegnelsen A/S Fred. Rasmussen og Co., der i 1931 lå bag grundlæggelsen af V. Fehr og Co. Virksomhedens omfang antydes af det faktum, at man lige inden anden verdenskrig havde filialer i både Ringe, Assens, Fåborg og Kerteminde.

Fehrs filialer er et godt, håndgribeligt eksempel på, at engroshandelen i Odense hang sammen med en fortsat styrket stilling som regionalcenter. Lige såvel som landbrugsvarer til eksport og importen af korn og foderstoffer var resultat af en udveksling med omlandet, lige så klart var der for en række andre varekategorier tale om, at grossisterne fandt deres aftagere i by og på land på den øvrige del af øen, det være sig med kaffe eller biler, isenkram eller sanitetsartikler – for nu at nævne nogle brancher, hvis vækst var uomtvistelig mellemkrigstiden igennem.

Karakteristisk var det endvidere, at de fleste engrosvirksomheder hørte hjemme i den indre del af byen, eventuelt suppleret med tømmerpladser, kuloplager eller siloer ved havnen. Nævnt er ganske vist et par eksempler på flytning, men det var som oftest til relativt centralt beliggende ejendomskomplekser, der enten renoveredes eller nybyggedes til erstatning for ældre byggeri. Tætheden i Odense med hensyn til engroshandelen blev næppe mindre mellemkrigstiden igennem.

Endelig var der set med en senere tids øjne fortsat ofte meget nær sammenhæng mellem detailsalg og engrossalg. Alene illustrationerne viser, at ganske mange af de nævnte virksomheder kunne fremvise store butiksruder ud til befærdede strøg, mens lagerlokaler kunne være placeret i bagbygninger eller et helt andet sted i byen. Det skulle undre meget, om ikke en del af de mindste af de 270 engrosvirksomheder i 1935 havde en uundværlig detailomsætning af næsten samme størrelsesorden som engrossalget. Det er værd at understrege inden det følgende afsnit om byens detailhandel.

Detailhandelen

Med statistikkens oversigt over de knap 1.350 detailbutikker i 1925, som ti år senere var blevet til næsten 2.000 – se tabel 12.3 – er man fremme ved det system af nærbutikker, som udbyggedes i takt med byens udvikling, samtidig med at specialbutikker fortsat trivedes i byens centrum. Antallet af virksomheder i detailledet voksede stort set i takt med befolkningstallet, og et begreb som »butiksdød« var det forbeholdt senere generationer at opfinde. Det dukkede først op en rum tid efter anden verdenskrig.

I mellemkrigstiden kunne man være sikker på, at der, hvor man end boede, ikke var langt til dagligvarerne hos den lille eller mellemstore frie køb-

Købmand Thorkild Christensen, Benediktsgade 21, på trappen foran sin forretning sammen med familien. Ca. 1925 (Møntergården).

mand eller i brød- og mælkeudsalg. I sidstnævnte kategori finder man et af de få eksempler på noget, som ligner senere tiders butikskæder, idet en stor del af de mange ismejerier var tilknyttet bestemte leverandører. Ifølge vejviseren fra 1934 kom mælk m.v. i fire tilfælde fra Dalum Landbrugsskoles mejeri, 11 fik varerne fra Mejeriet Sanderum, 18 fra Mejeriet Pasteur og ikke mindre end 20 var udsalg for Ejby Mejeri – sidstnævnte efterhånden forsynet ved hjælp af en bilpark på en halv snes stykker. Fra 1932 var Ejbymejeriets mælkebiler let genkendelige på deres røde farve.

Når det gælder dagligvarebutikkerne tyder alt endvidere på, at der her som følge af den ændrede befolkningsfordeling med flere boende i yderområder og færre i den indre by helt naturligt var tale om en gradvis udflytning. En sammenligning af bopælen for fiske- og vildthandlere henholdsvis i 1914 og 1934 synes at bekræfte dette. I førstnævnte år var der i alt 16 i denne branche fordelt på 13 gader. 20 år senere var der 24, som nu spredte sig over 21 gader, hvoraf ikke så få var temmelig nyanlagte.

Følger man tallene for de enkelte grupper i tabel 12.3, vil man endvidere se, at der var ganske store forskelle i udviklingen blot over dette tiår. I visse kategorier kom der væsentlig mere end halvanden gang så mange butikker, i andre kunne der modsat være tale om et regulært fald. Flere af disse afvigende grupper er en yderligere kommentar værd.

Når der f.eks. blev mere end dobbelt så mange butikker med frugt, grøntsager og blomster, skyldes det ikke nødvendigvis noget ændret forbrugsmønster, men snarere en forskydning fra torvehandel til en mere stationær grønt-

handel. Ganske vist var indkøb på Klíngenberg og Albani Torv fortsat en mulighed mellemkrigstiden igennem, men i øvrigt betød oprettelsen af eksempelvis Gartneres Salgsforening, at mere og mere først gik igennem et engrostorv. Hertil kommer, at der for en større og større del af befolkningen simpelt hen blev længere vej til torvehandelen i byens centrum, det blev i mindre grad overkommeligt for mellemkrigstidens husmor at klare de nødvendige indkøb på den måde. Ikke sært, at grønthandlerbutikker i stigende tal dukkede op i lighed med blomsterbutikker med sprogligt set særdeles velduftende navne såsom Akasia, Flora, La Fleuriste, La Reine, La Rose, Lathyrus osv.

En anden gruppe med en markant udvikling var butikker med møbler og indbo, hvor tallet ligeledes fordobledes på kun et tiår. Dette afspejler helt oplagt industrialiseringen af møbelbranchen. Et møblement var oprindelig noget, man bestilte hos en snedker, som kunne levere mere eller mindre standardiserede møbler så at sige efter mål, om ikke efter forud godkendt tegning. Siden blomstrede maskinsnedkerierne op, og standardiseringen blev en selvfølge. Et nyt mellemlid blev da i stigende grad møbelbutikken,

Fotografi 1914 fra S. A. Bendtsens bagerforretning i Overgade 28. Bemærk de indbydende småkager bag bageren (Johanne Larsen fot., Montergården).

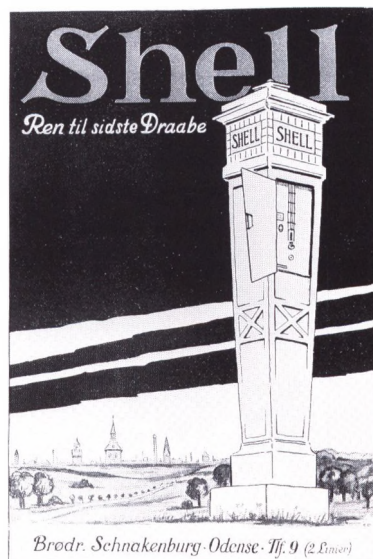

Tabel 12.3: Detailhandelen, virksomheder og beskæftigede 1925 og 1935.

Branche	1925		1935	
	Antal virksomheder	Beskæftigede i alt	Antal virksomheder	Beskæftigede i alt
Købmænd, brugsforeninger, kolonial m.v.	234	511	374	815
Brød, mælk, smør, æg, ost	171	237	245	497
Kød, viktualier, fisk, vildt, fjerkræ	121	171	159	301
Kaffe, te, konfektur	35	66	42	93
Tobak, vin	83	127	121	152
Frugt, grønt, blomster	83	137	174	304
Apoteker	6	70	7	90
Manufaktur, trikotage, konfektion, mode	222	603	261	935
Skotøj, træsko	48	87	27	100
Trælast, tømmer, bygningsartikler m.v.	40	147	64	164
Møbler, indbo	62	54	131	148
Guld, sølv, ure, optik	38	48	47	63
Isenkram, glas, porcelæn	29	163	32	151
Sæbe, parfume, sygeplejeartikler, m.v.	16	31	38	64
Papir, bøger, aviser, foto	48	147	74	200
Biler, cykler m.v.	44	79	67	101
Maskiner, værktøj, symaskiner	17	47	11	75
Kul, koks, brænde, olie, benzin	13	30	40	62
Øvrige	36	43	66	90
Total	1.346	2.798	1.980	4.405

Kilde: Statistisk Tabelværk.

Benzinannonce fra Brødrene Schnakenburg.
Annoncen foregriber Odinstårnet. Fyens
Stiftstidende, Ugen, 6.6.1930
(V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Central-
bibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

hvor de færdige møblelementer følgende skiftende moder henstod klar til øjeblikkeligt salg. Tendensen skulle være klar nok, selv om der naturligvis fortsat ofte var meget tæt forbindelse mellem møbelsnedker/møbelfabrikant og butikken med de udstillede stole, borde, senge og sofaer. Vejviseren bekræfter denne antagelse, for i 1914 var her kun anført seks med møbeludsalg, mens øjet møder en lang række 20 år senere – om end stadig med en henvisning til snedkerne.

Sæbe, parfume m.v. gjorde sig tillige gældende med et stærkt øget butikstal, og det skyldtes netop kombinationen af sæbe og alskens andre hygiejniske artikler i sæbehuse eller parfumerier, der som en art dagligvarebutikker spredtes over byen.

Og endelig ses en tredobling, når det gjaldt brændstofferne, hvor de nytilkomne er at finde i form af tankstationer. Sådanne er ikke at se i vejviseren for 1914, men i 1934 blev der anført 13 under betegnelsen benzinforhandlere.

Der var Odense Benzin og repræsentanter for Shell, Mobil Oil, Texas Oliekompagni og Pacific Oil Corp. Eneste kæde med flere udsalg var det lokale Nafta Benzin, et aktieselskab fra 1930 med hovedsæde på Dalumvej og tre stationer på henholdsvis Nyborg Landevej, Middelfart Landevej og Rugårdsvej. Placeringen ved udfaldsvejene var dengang som senere et karakteristisk træk.

For en række butikstypers vedkommende gik udviklingen i antal ikke helt med samme hast. Årsagen lå helt klart i, at behovet for specialbutikker ikke nødvendigvis behøvede at følge befolkningstallet. Den rene kaffe- og tehandel suppleredes naturligvis af den lokale kolonialhandler, som også havde snurrende kaffemøller i vinduet. Antallet af apoteker øgedes ligeledes kun med et enkelt nytillkommet, og isenkræmmere såvel som manufakturbutikker, modehandler og udsalg af ure og optik blev der kun flere af i et noget langsommere tempo. Men der kom en del specialbutikker af nye typer mel-

Benzintank på hjørnet af Slotsgade og Asylgade efter gadegennembruddet omkring 1930 (H. Lomborg fot., Møntergården).

lemkrigstiden igennem. Der ser kun ud til at have været to egentlige farvehandlere i 1914, 20 år efter var der ti. Butikker, der solgte fotografiske artikler, fandtes der kun en enkelt af ved periodens begyndelse, siden reklamerede mere end et dusin med disse varer, herunder en del boghandlere. Betegnelsen kontorartikler var kun bragt i anvendelse om en enkelt virksomhed i 1914, en snes år senere var der otte. Det samme antal butikker anførtes da specielt at forsælge køkkenudstyr, og den rubrik var en regulær nyhed. Og det samme gjaldt kategorier som butikker med sengeudstyr, sportsforretninger og – af gode grunde – radioforhandlere. En enkelt betegnelse, som faldt bort, var høkeren. I 1914 var endnu angivet syv høkere og høkersker, men det var der ikke nogen, der kaldte sig i 1934, hvor vejviseren blot under dette opslag henviser til købmænd (detaillister). På et eller andet tidspunkt blev der vist noget negativt knyttet til netop de ord.

På endnu et par felter aflæses klart en udskillelse fra håndværksfag i lighed

*Interiør fra herreekviperingsforretningen
Svend A. i Kongensgade i 1930'erne
(E. Christoffersen fot., Møntergården).*

Parisier Bazaren med de sidste moder, Vester-gade 49, omkring 1935
(E. Christoffersen fot., Montergården).

Annonce for en herreekviperingsforretning i Overgade. Fyns Social-Demokrat 2. maj 1917 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokallhistorisk Afdeling).

med møbelhandlerne. Skobutikkerne blev færre, men blev til egentlige sko-tøjshandler, der i 1934 ikke havde gengangere blandt skomagerne. Otte af i alt 19 lå i Vestergade, og her og i Kongensgade fandt man ikke alene de mange skrædderier, men tillige en stigende koncentration af dem, der kaldte sig herreekviperingshandlere. Endnu i 1914 henvises fra disse til skræddere, men den henvisning var faldet bort 20 år senere.

Med disse strøgbutikker er man nået til kapitlets indledende omtale af de kønne butikker på byens hovedstrøg, som de kunne ses år 1915. Forfatteren fremhævede dengang virksomheder som Chr. Sørensens kolonialhandel, der var »helt moderne« og havde »mange kunder blandt den fynske adel«. Der var P.A. Kruuses materialhandel på Flakhaven, P.C. Rasmussens manufakturhandel, og særlig omtale fik endda Frk. Karen Flensteds Lingeri- og Udstyrsmagasin, som blev bemærket alene af den grund, at det var den

I „Monopol“

faar De altid de slideste og billigste
- Klæder. -

Forpag. en Gang, og De vil blive tilfreds.

Største Udvalg i al Ekvipering.

Alle Nyheder er nu hjemkommen.

Alt i **Hatte, Huer, Kasketter, Kraver, Flipper, Humbug, Skjorter, Bluser og Arbejdsbenklæder.**

Billigste Priser.

Monopol
(Johs. F. C. Larsen),
Overgade 11.

Solbeskimmertorvehandel på Albani Torv i midten af 1930'erne (Montsegården).

Til et nyt pinsesnit hørte så afgjort en ny stråhat. Annonce for en af byens buntmagere, Fyns Social-Demokrat 2. maj 1917 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Enestaaende Udvalg i

<p>Herre- & Dame- Panamahatte.</p> <p>Billigste Priser! Se Vinduene! Telefon 1991.</p>		<p>Engelske & italienske Straahatte.</p> <p>Billigste Priser! Se Vinduene! Telefon 1991.</p>
---	--	---

Egen Import

M. Moritzen, Vestergade 80, Odense.

Leverandør til Vam- og Landbrugstatterier

eneste dame i Odense, som havde oparbejdet en sådan forretning. Et par ord med på vejen fik endelig også rækken af boghandlere i Vestergade med det Miloske Etablissement og den Hempelske Bog- og Papirhandel i spidsen. Hvad der ligger bag en sådan forfatters fremhævelse af enkeltbutikker på promenaden gennem Odenses betydeligste forretningsgade, er ikke godt at vide. Den vrimmel af detailbutikker, som efterhånden trængtes om pladsen i det indre Odense gør under alle omstændigheder et skønsomt udvalg nødvendigt. Dette gælder lige fuldt forholdene ved periodens slutning, hvor trængslen ikke var blevet mindre. Tager man blot en lille halv snes husnumre i betragtning år 1934, ville man i Vestergade fra nr. 35 til og med nr. 51 finde Magasin Special, en porcelænshandel, Vett & Wessels magasin, Orientalisk Tæppelager, en skotøjsforretning, en slagterforretning, et konditori, nok en skotøjshandler, en papirhandler, en guldsmed, et trikotagemagasin, en isenkrambutik, Pariser Bazaren med de sidste moder, atter en guldsmed samt endelig et hjemmebageri. Og således ville kunne remses op over flere sider om de mange butikker i Odenses centrum, mange med et udbud af specialiteter, som tiltrak kunder fra både nær og fjern.

13 · Banker og sparekasser

Seks banker og tre sparekasser stod i 1914 til rådighed for den odenseaner, som enten havde midler at spare op eller et lånebehov, som kunne klares ved henvendelse i et lokalt pengeinstitut. Ser man nærmere på disse ni, viser det sig imidlertid, at de var såre forskellige både i størrelse, og hvad angår de opgaver, de var indstillet på at tage op.

Den store gamle var ubestridt Fyens Disconto Kasse, som med en aktiekapital i 1913 udvidet til 6 millioner kr. og i 1915 en balance på godt 36 millioner langt overgik samtlige andre rent lokale. Formålsparagraffen havde en formulering om, at provinsens pengeomsætning skulle lettes til fordel for handel, industri og agerbrug. Rækkefølgen var næppe tilfældig. Sigende er det i alt fald, at den mindre konkurrent, Fyens Landmandsbank, stiftet 1902, havde til formål at virke til »agerbrugets, håndværkets, handelens og industriens fremme«. Alene sidstnævntes navn peger hen på landbruget som det sted, kunderne tænkes hentet. Det indbyrdes størrelsesforhold turde fremgå

*Fyens Stifts Sparekasses personale 1919
(Privatfoto).*

af aktiekapitalens størrelse, som for Fyens Landmandsbanks vedkommende i 1914 var øget til 1½ million kr. mens årsregnskabet for 1915 viste en balance, en status på knap 13 millioner.

Beskeden i forhold til ovennævnte var den relativt nye Odense Privatbank, som i 1915, fem år efter grundlæggelsen, kunne fremvise en balance på lige godt 2 millioner, der kan ses i forhold til en aktiekapital, som i 1913 var øget til 200.000 kr. Formålsparagraffen er også her sigende, for i dette tilfælde drejede det sig om at betjene »middelstanden«, særlig håndværket, men »dog også« handel, industri og agerbrug. Det vil fremgå af det følgende, at disse tre Odensebankers skæbne i denne periode artede sig temmelig forskelligt.

Odense Kreditbank – også kaldt Foreningen til Kreditgivning og Inkassation i Fællesskab – var tilsyneladende en helt speciel og ganske lille foreteelse. En aktiekapital på nominelt 46.300 kr. var kun indbetalt med en fjerdedel, og aktierne hver på 100 kr. var uomsættelige. Det tilsigtedes bl.a. at udlåne mindre beløb, som dels stillede til rådighed kontant, dels skulle bestå af »noter«, som hos foreningens medlemmer kunne byttes mod varer. Formålet med denne virksomhed var ved sammenslutning mellem næringsdrivende at formindske tabet ved kreditgivning, og det peger hen på de vanskeligheder, ikke mindst detailhandlere kan have haft ved at få deres kunder til at betale, hvad de skyldte. Udbyttet for aktionærene var fast 5%, og det var ikke tanken, at virksomheden i øvrigt skulle give overskud. I betragtning af at formanden for Odense Kreditbank var den særdeles fremtrædende konservative politiker, Fr. L. Hey, som på dette tidspunkt tillige sad i Discontokassens bestyrelse, aner man socialfilantropiske motiver bag denne foreningsdannelse, der i øvrigt næppe kan have haft den store betydning.

Nationalbanken havde fra 1901 haft sin filial i Overgade, og få skridt fra Discontokassen kunne man i Vestergade finde Odenseafdelingen af Kjøbenhavns Handelsbank, etableret så tidligt som i 1875. For begge disses vedkommende gælder, at deres filialstatus vanskeliggør en vurdering af den lokale betydning. Nævnes kan det dog, at Handelsbanken i 1914 stod med et indlån på 4 millioner kr., som kan sammenlignes med Discontokassens indlån ved samme tid, der netop oversteg de 20 millioner.

Sparekasserne havde en rollefordeling i forhold til by og land, som i mangt og meget svarede til bankernes, og som vel i øvrigt i datiden kan have været forbundet med politiske – i det mindste erhvervspolitiske – holdninger i et omfang, der er ganske ukendt for senere generationers bank- og sparekaskunder. Fyens Stifts Sparekasse på Fisketorvet havde ved begyndelsen af denne periode et samlet indskud på mellem 60 og 70 millioner kr. og var dermed næsten tre gange så stor som Landbo-Sparekassen for Fyn med dennes 25 millioner. Bypræget for Fyens Stifts Sparekasse understregedes af, at der –

Ekspeditionslokalet i Fyens Stifts Sparekasse omkring 1920. Ved bordet til venstre i billedet ses sparekassedirektor V. Bloch, byens tidligere borgmester, for bordenden (Privateje).

i lighed med Discontokassen – ikke fandtes noget net af filialer rundt omkring på øen, og der skulle en vedtægtsændring til i 1914 for at sikre, at i det mindste et af direktionens tre medlemmer var landbrugskyndig. Anderledes med Landbo-Sparekassen, hvis vedtægter udelukkende nævnte landbruget og dets fællesforetagender – d.v.s. andelsbevægelsen – og som ved udbruddet af første verdenskrig havde faste kontorer i både Assens, Fåborg, Nyborg og Svendborg samt indbetalingskontorer i Kerteminde og Otterup. Det forhold, at denne sparekasses tidligere navn havde været Svendborg Amts Landbosparekasse, siger ikke så lidt om baggrunden. Men hjemstedet var altså nu Odense.

Ser man på tallene for disse to sparekassers udlån for regnskabsåret 1915/16, møder man da også som venteligt store forskelle. Landbo-Sparekassen havde godt 8½ million kr. placeret i landejendomme mod knap 1½ i købstads-ejendomme, hvortil kom små 2 millioner imod håndpant og et tilsvarende beløb udlånt til kommuner. I modsætning hertil havde Fyens Stifts Sparekasse ganske vist længe haft flere udlån placeret på landet end i byerne – i 1915/16 respektive godt 17 og temmelig nøje 14 millioner kr., hvilket forklarer

behovet for landbrugskyndighed på direktionsplanet – men den største gruppe af låntagere var her at finde blandt kommunerne, som havde tegnet sig for godt 23½ million kr. Udlån mod håndpant var ved denne tid helt ubetydeligt.

Ved siden af disse beløb måtte virksomheden i Spare- og Lånecassen for Håndværkere i Odense synes såre beskeden. Sigtet fremgik klart af vedtægterne, som nævnte håndværkeres og andre næringsdrivendes behov for driftskapital, og det viser sig da også, at de fleste af sparekassens midler i 1915/16 var placeret i korte udlån i form af vekslere for en lille kvart million. De samlede indlån rundede de 400.000 kr., og der var tale om et aktieselskab med en kapital, der på dette tidspunkt beløb sig til små 39.000 kr. Svarende til navnet var den vedtægtsbestemmelse, at tre af de fem bestyrelsesmedlemmer skulle være håndværkere.

Pengeinstitutterne og konjunkturerne

Det er ikke svært på papiret at følge udviklingen for Discontokassen i perioden fra 1914 til 1940. De offentliggjorte regnskaber indgiver umiddelbart et indtryk af formidabel soliditet. Overskuddet lå hele tiden mellem 1 og 2 millioner kr., idet året 1920 helt undtagelsesvist kunne fremvise et resultat på 2,5 millioner. Udbyttet var ikke helt så jævnt. Det steg fra 10 til 12% fra 1915 til 1916, kom op på 15% i årene 1918 til 1920 og dalede så ned på de 10% igen. Som noget af en naturlov gav Discontokassen fra 1922 og perioden ud 10% til aktionærerne. Hverken mere eller mindre. Detaljerede analyser af regnskaberne kunne vel bringe mere interessante iagttagelser for dagen, men skal man pege på en let tilgængelig målestok for, at Discontokassen dog ikke var helt uberørt af den økonomiske udvikling, kan man pege på kursudviklingen for bankens aktier, som den formede sig årene igennem.

Stigende aktiekurser helt op til det overophedede i 1920, siden et fald og fortsat stagnation under kroneopskrivningen over midten af 20'erne. Derefter stigende kurser til begyndelsen af 30'erne, da verdenskrigen gjorde sig gældende, men atter i det sidste halve årti inden anden verdenskrig en stabilisering på et pænt niveau. Alt sammen som man kunne vente det på baggrund af, hvad i tidligere afsnit er anført om den økonomiske udvikling.

Soliditeten for Discontokassens vedkommende fremtræder ikke mindre klart, når man betragter de andre Odensebankers skæbne i denne periode. Her var udsvingene anderledes anskuelige.

Den lille Odense Kreditbank trådte efter en ekstraordinær generalforsamling i februar 1921 i likvidation, som hurtigt var overstået. Man gætter på, at der ved konjunkturomslaget på dette tidspunkt har været så pas mange kre-

Tabel 13.1: Januarkursen for Fyens Disconto Kasse 1914-39.

Ar	Kurs	Ar	Kurs
1914	138 $\frac{3}{4}$	1927	137
1915	139	1928	152
1916	149 $\frac{1}{2}$	1929	158 $\frac{1}{2}$
1917	176	1930	163
1918	172	1931	162 $\frac{1}{2}$
1919	212	1932	136 $\frac{1}{2}$
1920	170	1933	144
1921	160	1934	176
1922	169	1935	191 $\frac{3}{4}$
1923	140	1936	181
1924	157	1937	184
1925	140	1938	180
1926	150	1939	180

Kilde: Greens Danske Fonds og Aktier.

ditorer ude af stand til at betale, at dette diminutive foretagende hurtigt har måttet se sin beskedne kapital gå tabt.

Odense Privatbank havde haft pæne overskud og en udbytteprocent på 8 så sent som i 1919. Året efter gik man ned på 6%, og de følgende var der trods rekordoverskud intet til aktionærerne. Forklaringen er ligetil. Man havde netop i 1920 opskrevet aktiekapitalen til en million, og så vendte det hele. »Usikre fordringer« var nøgleordet for de afskrivninger, som siden fandt sted. I 1923 måtte man konstatere, at alle reserver var gået med i løbet og mere end det. Aktiekapitalen måtte nedskrives til 200.000 kr., og nye midler tilføres. Endnu det år kunne man regnskabsmæssigt fremvise et overskud, men i de følgende var der tale om regulære underskud, hvorfor Odense Privatbank i 1927 trådte i likvidation, »da bankledelsen ikke forment, at der var nogen mulighed for gennem fortsat drift at indvinde et årligt overskud«. Kreditorerne fik fuld dækning for deres tilgodehavende, mens aktionærerne måtte se deres indskudte kapital endegyldigt tabt.

Den sidste af de egentlige Odensebanker, Fyens Landmandsbank, kom også ud i hårdt vejr, selv om tidspunktet kom langt senere. Rekordoverskud i årene 1918-20 faldt sammen med rekordudbytte i form af 10% til aktionærerne, hvorefter det økonomiske omslag dæmpede såvel overskud som udbytte. I slutningen af 20'erne så det stabilt ud med 5% til aktionærerne på grundlag af godt og vel en kvart million i årligt overskud. Men i 1931 vendte det for landbruget og dermed for Fyens Landmandsbank. Et underskud på godt og vel trekvart million kr. blev imødegået ved anvendelse bl.a. af en del

af reserverne og en nedskrivning af aktiekapitalen med 600.000 kr. fra de 3 millioner, den var blevet forøget til i 1927. Saneringen ser på papiret ud til at være foregået i et snuoptag, og den lykkedes. Allerede året efter kunne man atter fremvise overskud og udbytte, begge dele med stigende tendens i den resterende del af perioden.

Sparekasserne havde i kraft af hele deres struktur ikke de samme, risiko-betonede engagementer, men var naturligvis ikke uberørte. Den lille Spare- og Lånekasse for Håndværkere levede dog tilsyneladende sig eget stille, beskedne liv uden de store udsving. Hen i 30'erne var der nok et lille fald i indskuddene, men siden gik det fremad igen for dette diminutive foretagende, som kun kunne prale af at varetage midler i størrelsesordenen 1/2% af de to øvrige tilsammen.

Især konjunkturudsvinget i begyndelsen af 30'erne havde lidt forskellig virkning for de to store, lokale. I Landbo-Sparekassen faldt indlånene allerede fra 1930 til 1931, mens det tilsvarende indtrådte et par år senere i Fyens Stifts Sparekasse. Disse udtræk drejede sig imidlertid ikke om mere end nogle få procent; de vigtigste ændringer i denne periode var at se i udlånenes fordeling. Begge steder steg udlån til by såvel som land, tilsyneladende ganske uberørt af den mindskede opsparing. Lånebehovet var i krisetider naturligvis ikke mindre end tidligere, og sparekasserne kunne imødekomme det dels ved at sælge en del af de obligationer, de i al almindelighed lå inde med, dels, hvad der var nok så væsentligt, ved at nedtrappe lånegivningen til kommunerne. Her var der i begge sparekasser en betragtelig tilbagegang.

Størrelsesforholdet de to sparekasser imellem 30'erne igennem kan aflæses af tabel 13.2, som viser de vigtigste tal for ind- og udlån i en række udvalgte år.

Om banker og sparekasser i krisetider kan det ellers være ganske svært at få yderligere detaljer. Om Discontokassens og dens kunder i 20'erne hed det, at flere store virksomheder i Odense og andetsteds på Fyn kom i vanskeligheder og måtte ty til banken om støtte. Man får ikke oplyst, hvem det drejede

Tabel 13.2: Fyens Stifts Sparekasse og Landbo-Sparekassen for Fyn, indlån og udlån, udvalgte år.

År	Fyens Stifts Sparekasse				Landbo-Sparekassen for Fyn			
	Indlån	Udlån			Indlån	Udlån		
		Land	By	Kommuner		Land	By	Kommuner
Millioner kroner								
1930/31	127,9	36,6	33,4	43,2	60,0	23,8	4,3	12,7
1935/36	131,6	46,5	44,3	36,6	59,8	28,6	5,5	11,5
1939/40	123,5	48,4	40,7	34,5	61,6	28,4	11,6	9,6

Kilde: Beretning om sparekasserne i Danmark.

Gennemsnitsalderen for de tre direktører i Fyens Stifts Sparekasse var i 1928 omkring 72 år, og billedet er formentlig taget nogle år tidligere (Privateje).

sig om og ej heller støttens omfang. Naturligvis. Om samme banks virksomhed i 30'erne, om hjælpen til mange sider for at forebygge store ulykker anførtes blot: »Det lader sig ikke gøre nærmere at trænge ind i dette emne, men det kan siges, at banken gentagne gange i stilhed ordnede vanskeligheder for sine kunder, selv overtog risikoen eller afskrev tabet og bragte mange foretagender over de kritiske dage, så de kunne fortsætte driften ind i smult farvand«. Bortset fra det lidt tvetydige i ordet drift, var meningen altså god nok, men diskretion en æressag.

Glimtvist kan man dog ane, at diskretionen dækker over vurderinger, der havde med tillid at gøre. Ligeledes om Discontokassen hed det, at det var en bank af den særlige karakter, hvor det personlige forhold mellem bank og kunde hviler på slægtleds traditioner. Trods alle traditioner var afstammningen, som det allerede er set i tilfældet Thorbjørn Muus, alligevel ikke nok. I to omgange måtte han øjensynlig ty til sin mere tillidsfulde københavnske bankforbindelse for at klare skærene, og først på et senere tidspunkt var det åbenbart Discontokassen, der havde brug for grossererens. Omvendt var det tidligt muligt for N. J. Haustrup at få et nært forhold til Fyens Landmandsbank, i hvis bestyrelse han da også siden fik sæde. Det var ikke nogen hem-

Tabel 13.3: Statusopgørelser for udvalgte år, Odensebanker og samtlige banker på Fyn.

	Odensebanker	Fynske banker
	Millioner kroner	
1915	50,1	92,6
1920	108,9	208,9
1925	98,3	160,6
1930	103,1	156,9
1935	104,8	157,6
1940	141,4	203,6

Kilde: Statistiske Undersøgelser og Bankinspektionens indberetninger.

melighed, at der stod en bank bag den temmelig unge værkfører, der på så kort tid kom til at kontrollere den hele fabrik. Vist var der tætte forbindelser mellem erhvervslivet og de lokale banker, men sjældent er det muligt som her blot artyndningsvis at rede trådene ud.

Et sidste spørgsmål gælder Odensebankernes betydning lokalt. Var den stigende eller faldende? Hvordan så det ud i forhold til det øvrige Fyn? Med lidt forbehold kan man sammenligne status for Odensebankerne sat i forhold til den samlede status for samtlige fynske banker, som det ses i tabel 13.3.

Af tabellen aflæses Odensebankernes øgede vægt. Deres andel lå på godt og vel 50% stigende til mere end de to trediedele. Ubestridt størst var hele tiden Discontokassen, mens Fyens Landmandsbank ved midten af 30'erne måtte se sig passeret af Svendborg Bank som øens næststørste. Men sammenlagt var de to tilbageværende i Odense altså temmelig dominerende.

En del af baggrunden herfor var, at en række mindre, lokale banker især i 20'erne måtte give op. Det var ikke alene Odense Privatbank, som trådte i likvidation. Det samlede antal fynske banker var i 1920 lige netop 20. En snes år senere var det reduceret til 12.

Til gengæld skaber Københavns Handelsbank med sin Odensefilial nogen usikkerhed om denne måde at stille det op på. Og Andelsbanken oprettede også ved periodens slutning en afdeling i Odense. Blot viser tallene for Handelsbankens samlede virksomhed i denne periode slet ikke en udvikling, der forholdsvis kan måle sig med Discontokassens. Så alt i alt synes det, som om Odensebankerne lokalt virkelig kom til at stå stærkere og dermed gav deres øgede bidrag til Odenses rolle som regionalcenter.

14 · Gas, vand og elektricitet

Bygassen

»Uden lys, intet liv« var mottoet for A/S Det danske Gaskompagni, som varetog gasforsyningen af Odense. Gaslygten var dog efter elektricitetens fremkomst en lyskilde på retur, bygassen blev nu først og fremmest den selvfølgeligste varmekilde ved madlavningen og i et vist, begrænset omfang tillige anvendt i gasmotorer i industrien.

A/S Det danske Gaskompagni var egentlig ikke særlig dansk, men faktisk af britisk oprindelse og fortsat med engelsk kapital investeret her som andetsteds i Danmark. Selskabet havde stået for opførelsen af en række østjyske gasværker i Ålborg, Randers, Vejle og Århus – som imidlertid allerede før første verdenskrig var blevet afhændet til de pågældende bykommuner. Tilbage var ved denne tid fortsat Strandvejsgasværket i København, Frederiksberg Gasværk og endvidere anlæg i Assens, Helsingør og Viborg. Disse afhændedes i begyndelsen af 20'erne, og som noget af et levn fra fortiden drev dette engelske selskab efter kontraktligt aftalte bestemmelser fortsat gasværksdrift i Odense mellemkrigstiden igennem. Det skulle vise sig at blive en

Gasværket i Sct. Jørgens Gade, fotograferet omkring 1927, hvor det atter var blevet økonomisk rentabelt efter en modernisering og en udvidelse af aflagerskaren (Møntergården).

ganske god forretning for byen, hvor særpræget det end måtte have forekommet, at man her ene af alle steder fortsat havde et udenlandsk ejet selskab til at stå for noget, som ellers næsten overalt var helt og aldeles på kommunale hænder. Det kan dog tilføjes, at A/S Det danske Gaskompagni fra og med 1928 fik hovedkontor i Odense – i Mageløs – hvad der turde have været praktisk for et foretagende, som på dette tidspunkt ud over Odense Gasværk blot drev et enkelt tilsvarende i Mecklenburg samt et vandværk i Nordsjælland.

Det var en aftale indgået lige inden første verdenskrig, som blev bestemmende for den kommende tid. Gasværket, der stammede helt tilbage fra 1853, kunne efter det tidligere aftalte være blevet kommunens ejendom allerede fra 1915, men man valgte under forhandlingerne at forlænge kontrakten fra 1913 og 40 år frem. Vilka'rene var, at forbrugerprisen blev sat i forhold til prisudviklingen for råvaren, kullene. Endvidere, at der skulle betales en afgift til kommunen sat i forhold til det leverede antal m³. Og endelig tænkes det hele anlæg vederlagsfrit overleveret til Odense kommune efter 40-årsperiodens udløb.

Under første verdenskrig løb Gasværket naturligvis ind i forsyningsmæssige problemer, og dels kneb det med at skaffe kul i tilstrækkelig mængde, dels måtte de under alle omstændigheder blive dyrere. Fra den danske stats side greb man ind og iværksatte en rationering, som betød, at også Odense kommune kom til at beskæftige sig mere indgående med den lokale gasforsyning. Der blev alt efter husstandsstørrelsen ansat et maksimalforbrug, og hvis folk brugte mere gas end tilladt, blev der simpelt hen lukket for hanen i et passende tidsrum. Siden gik man over til forhøjet takst for overforbrug – det tidobbelte – og disse beløb deponeredes hos kommunen, som dels benyttede dem til præmiering af husstande, der havde udmærket sig ved at have sat forbruget særligt langt ned, dels gjorde man brug af nogle af pengene til at tage toppen af priserne, når kullene stod særligt højt.

Det prismæssigt absolutte maksimum nåedes i tredje kvartal i 1920 med en kubikmeterpris på 34 øre, men derefter faldt kullene drastisk og betalingen for gassen fölgelig i samme takt. Et halvt år efter var man nede på det halve. I denne situation konstaterede Det danske Gaskompagni, at de øvrige driftsudgifter jo ikke dalede tilsvarende, og at indtjeningen fölgelig gik ned. Dette var baggrunden for, at man andetsteds i Danmark efterhånden fik afhændet sine anlæg, men forsøg på at overtale byrådet i Odense til at overtage Gasværket forblev frugtesløse. I Odense var man ganske utilbøjelige til at fravige kontraktens klare krav og erklærede, at eftersom selskabet i en årrække havde haft betydelige overskud, måtte man nu finde sig i at tage nogle dårlige år med. Det viste sig da også, at A/S Det danske Gaskompagni overlevede et

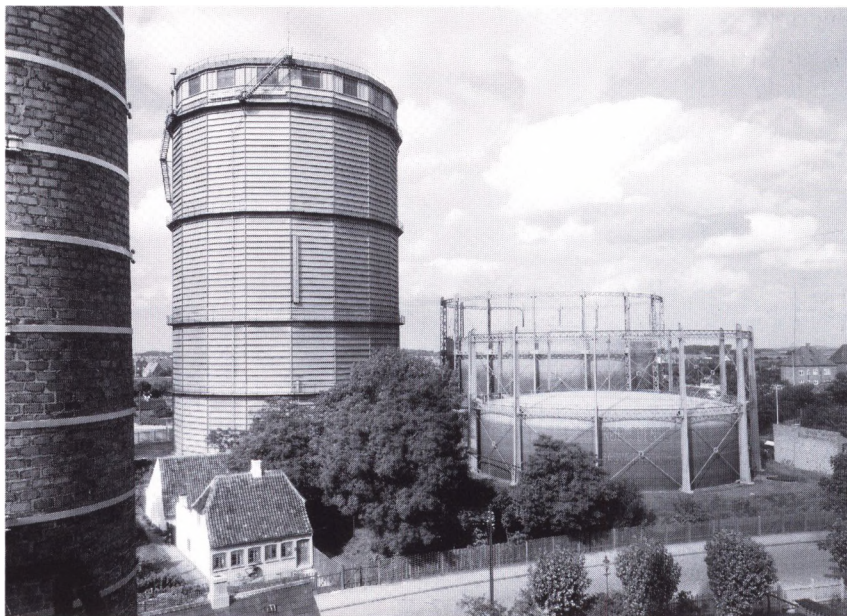
*Personale fra Odense Gasværk 1928
(Møntergården).*

par år, hvor underskuddet i Odense løb op i 3-400.000 kr. For virksomheden som helhed var der i regnskabsåret 1920/21 tale om et tab, der rundede millionen, men man lå inde med så betydelige reserver, at der var tilstrækkeligt at nedskrive på.

Problemet for Gaskompagniet var så fremtiden, og det eneste, der var at gøre, var at rationalisere sig igennem. Dels moderniseredes anlægget, dels udvidedes aftagerskaren. Allerede fra 1912 havde man haft en kontrakt med Sct. Hans landdistrikt, og over midten af 20'erne blev også Ejby og Tarup indlemmet som forsyningsområder. Der blev balance i regnskaberne og atter udbytte til aktionærerne.

Men i Gaskompagniet følte man sig selv efter vel gennemført konsolidering åbenbart ikke ganske trygge ved fremtiden med den benhårde kommunale samarbejdspartner og tilbød atter at afhænde det hele på yderst favorable vilkår. Gaskompagniet var ved denne lejlighed endda indstillet på at låne kommunen penge til overtagelsen, men havde fortsat ikke heldet med

Den nye gasbeholder blev opført i begyndelsen af 1930'erne og blev snart Gasværkets vartegn. Foto 1934. Gasprisen var et varmt politisk emne i Odense, som det fremgår af kapitel 18 (H. Søfelde fot., Møntergården).

sig. Kontrakten kom fortsat til at gælde.

Resultatet var da fra midten af 20'erne et velfungerende gasværk med forbrugerpriser helt i bund, helt nede på 12 til 13 øre pr. m³. Tilhørsforholdet til byen styrkedes ved overflyttelsen af hovedkontoret, der som nævnt fandt sted i 1928. Den lokale bankforbindelse blev nu Fyens Disconto Kasse. Gasværket blev fortsat udbygget – en ny gasbeholder kom til i begyndelsen af 30'erne – og man kunne glæde sig over et stigende gasforbrug i Odenseområdet. Var der end fortsat detaljer i kontrakten, som nødvendiggjorde en landsretssagførers assistance, så betød de gode år i slutningen af 30'erne dog, at man i dette selskab, der fortsat var i engelsk eje, nærmest med vemod så frem til en tid, da man måtte antage, at kompagniets virke i Odense skulle ophøre. Således herskede temmelig idylliske tilstande på dette område, inden nye vanskeligheder kom til under verdenskrig og besættelse.

Vandværkerne

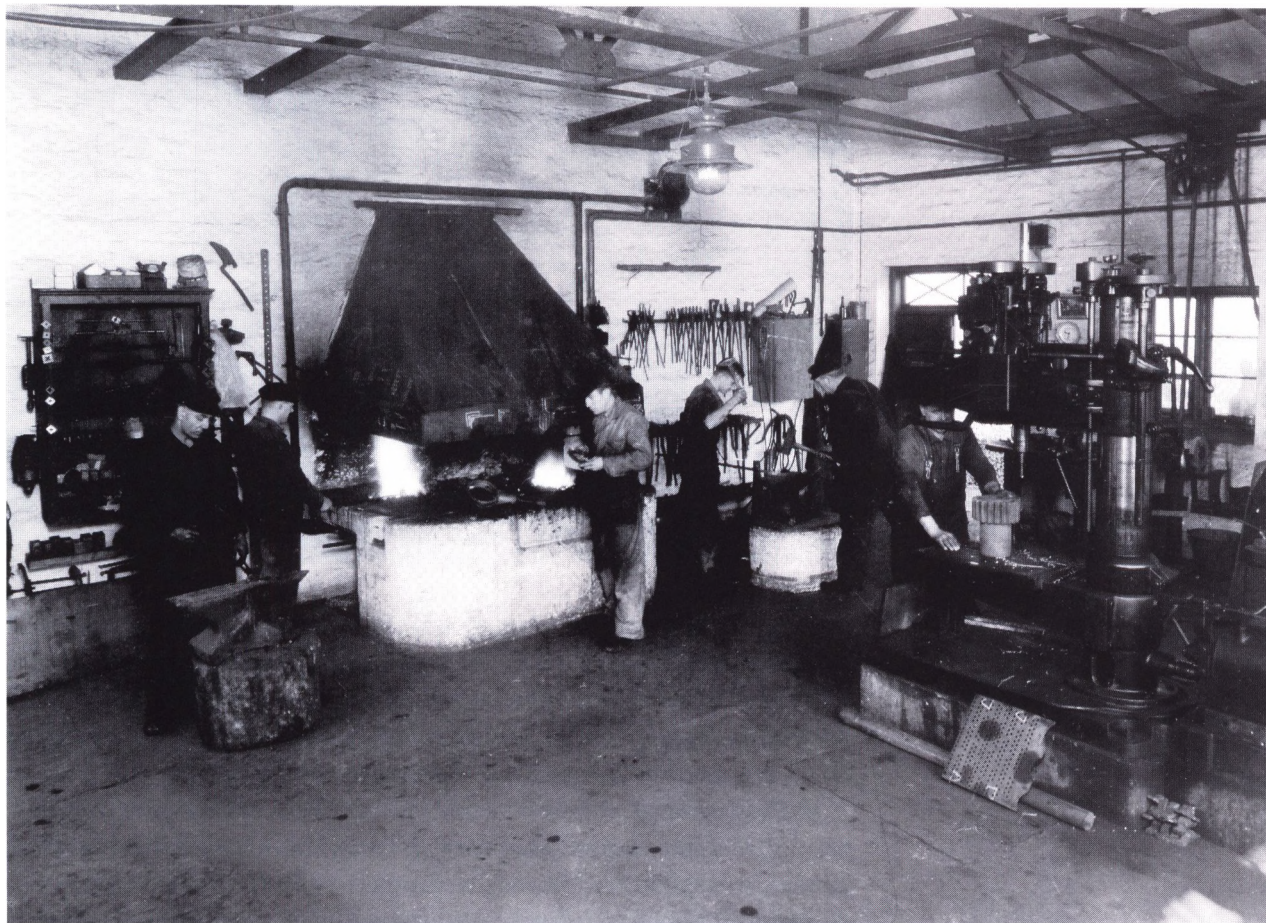
Mens gasforsyningen i Odense således var organiseret efter retningslinier, som efterhånden var ganske atypiske for danske forhold, var fremskaffelsen af det nødvendige vand perioden igennem en rent kommunal opgave – her som andetsteds. Noget andet er, at løsningen af denne vigtige opgave ikke var uden vanskeligheder og ikke ganske vandt entydigt bifald.

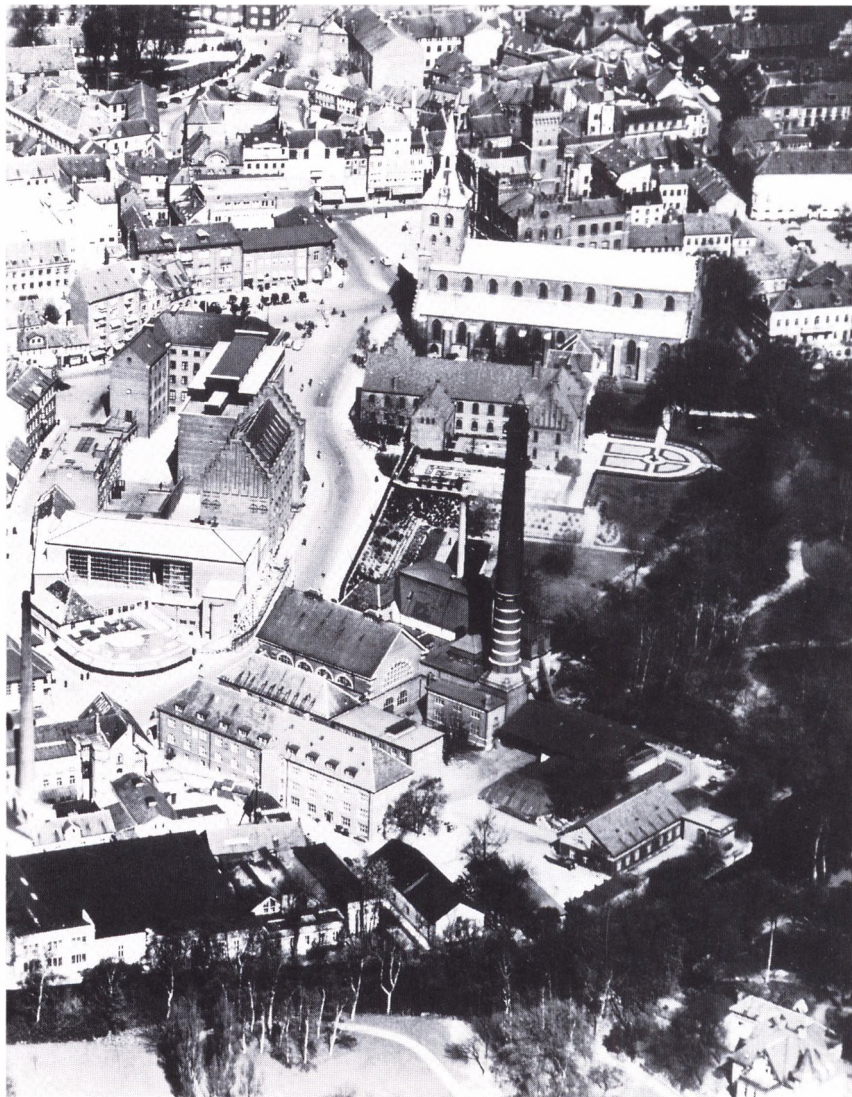
I begyndelsen af perioden hæftede man sig stærkest ved den tekniske

ændring, at pumperne på det gamle vandværk – på Vandværksvej i den sydvestlige udkant – efterhånden blev elektrificerede. Det var dampkraften, der stod foran afløsning, og den fulgtes til døds med vemod, for som det hed: »Maskinerne med de store svinghjul omfattedes af borgerne med megen interesse, og uden for værkets maskinhal var ofte forsamlet et selskab af spadserende; der var derfor sorg, da disse maskiner blev taget ud af drift omkring 1915«. Foreløbig blev damppumperne dog stående som reserve, og elektrificeringen var i øvrigt først helt tilendebragt i begyndelsen af 20'erne. Og da var andre problemer blevet akutte.

Allerede i 1917 kunne stadsingeniøren i Odense konstatere, at ikke alene voksede byen hurtigt, men vandforbruget voksede endnu hurtigere. Specielt i den varmeste del af året kunne man ikke mere karakterisere vandforsyningen som tilfredsstillende og måtte følgelig til at finde mere vand i byens

*Et kig ind i Gasværkets smedie i 1934
(H. Søfelde fot., Møntergården).*

Luftfoto af kvarteret ved Klosterbakken omkring 1938. Telefonhuset på Klingenberg, KFUM-bygningen og Svømmehallen på Klosterbakken samt Sct. Knuds Kloster var alt sammen kommet til eller blev restaureret efter 1914. I midten af billedet Elektricitetsværket (Møntergården).

omegn. Det lykkedes øjensynligt ikke lige med det samme, men i 1923 begyndte man at udnytte en vandåre i Bolbro. To små automatiske pumpestationer sendte i begyndelsen blot vandet urensset ind til forbrugerne, men det viste sig ikke holdbart, så et par år efter måtte man udvide og udbygge og fik på den måde et par regulære små vandværker i Bolbro.

Ved midten af 20'erne følte vandmanglen stærkt, spidsbelastningen var steget til 10.000 m³ i døgnet, hvad der var meget i forhold til et vandtårn, som kun rummede 500 m³. Man tog da fat mod øst med Palnatokeværket, der skulle være et hjælpevandværk til brug specielt i de varmeste sommermåne-

der. Realiteten blev dog, at det efter indvielsen i 1927 næsten med det samme kom til at køre døgnet rundt.

Få år gik, og så var det galt igen. Samtidig fik man efter indlemmelsen af Sct. Hans landdistrikt mod nord et nyt stort kvarter, som også skulle forsynes, hvad man søgte tilgodeset med Bøgebjergværket. Men samtidig med opførelsen af dette manglede man nu vand sydpå, hvor der i huj og hast indrettedes et provisorisk vandværk ved Heibergsvej. Disse to blev da færdige i 1934, og udviklingen havde således over en 10-års periode medført, at der til supplerung af det gamle hovedvandværk var opført hele fem mindre hjælpevandværker rundt omkring, mindre værker, som tilsammen ikke engang gav halvdelen af det på Vandværksvej.

Senere hen blev denne række af lappeløsninger karakteriseret som temmelig fordyrende, fordi de mange små tekniske enheder krævede forholdsvis megen pasning. Også de sidst tilkomne havde kun været tænkt som supplement på årets varmeste tid, men også de var kommet i kontinuerlig brug, hvad der i sig selv gav stor belastning og følgelig høje reparations- og driftsudgifter.

Men siden hen anførtes også om denne decentraliserede udbygning fra hånden og i munden, at årsagen bl.a. lå i, at »byens styre på dette tidspunkt var overordentlig økonomisk indstillet«. Der var ikke i tiden før midten af 30'erne den store investeringslyst i »byen, der ikke ville være større«. Men i årene lige inden anden verdenskrig tog man så fat på den 18.000 m³ store beholder på Bolbro Bakke, som blev færdig i 1939. Baggrunden havde været nogle forsøg med åbent reservoir et helt andet sted, nemlig ved Sanderum. Men det gik ikke, der blev for varmt om sommeren, og det groede til i vandplanter. Til gengæld fik man da Friluftsbadet ved Sanderum. Så hvad der ikke blev til glæde på den ene måde, kunne komme til fornøjelse på den anden.

Elektricitetsforsyningen

Mens vandmanglen ved sommertide kunne siges at være en plage, som man i Odense med mellemrum uundgåeligt kom til at mærke, blev situationen ganske anderledes for elektricitetens vedkommende. På dette felt blev den kommunale virksomhed øjensynligt noget af en succes, selv om det næppe var forudset ved periodens begyndelse.

Fra 1908, da man tog over efter den private forgænger, Det danske Elektricitetskompagni, havde kommunen drevet elforsyningen med Elektricitetsværket på den gamle Munke Møllens grund, hvor man kunne udnytte åen i form af kølevand til dampmaskinerne. Udgangspunktet havde været et ma-

skineri på tilsammen 1.200 hestekræfter, hvad ængstelige sjæle havde ment var for stort. Men tidspunktet var gunstigt. Det var, da glødelamperne vandt frem på bekostning af de gamle kultrådslamper. Og man satte ret lave takster for levering til »kraftbrugere«, hvilket hurtigt gav gode kunder i industri og håndværk. I 1911 kom sporvejene til med et stabilt og forudsigeligt forbrug. Og følgelig installeredes allerede samme år den første 900 hestekræfter store dieselmotor som supplement.

Situationen ved udbruddet af første verdenskrig kan aflæses af tabel 14.1, som viser et beskedent forbrug til belysning på gader og havneterræn. Man

Tabel 14.1: Elektricitetsforbruget i Odense 1913/14-1939/40.

Ar	Belysning vej, havn	Belysning almindelig	Kraft 1.000 kilowatttimer	Sporveje	Solgt til andre
1913/14	61	847	894	366	-
1914/15	60	919	1.227	359	-
1915/16	71	1.121	1.418	346	-
1916/17	58	1.135	1.934	334	-
1917/18	34	798	2.267	200	-
1918/19	44	1.121	2.624	280	326
1919/20	55	1.478	3.027	332	336
1920/21	58	1.589	3.842	335	425
1921/22	67	1.853	3.875	343	1.464
1922/23	105	2.115	5.091	348	2.297
1923/24	113	2.340	5.376	403	3.241
1924/25	108	2.581	5.675	408	3.371
1925/26	122	2.734	5.463	423	4.237
1926/27	179	2.886	5.986	419	4.711
1927/28	185	3.136	7.183	443	4.689
1928/29	200	3.393	7.823	460	4.892
1929/30	223	3.803	9.076	463	5.846
1930/31	270	4.164	10.070	492	6.365
1931/32	356	4.350	10.054	482	8.548
1932/33	407	4.919	11.400	494	6.453
1933/34	441	5.263	12.592	487	6.902
1934/35	457	5.832	14.292	501	7.561
1935/36	502	6.203	14.874	572	8.611
1936/37	626	6.536	16.954	610	8.894
1937/38	766	7.044	17.654	611	8.781
1938/39	831	7.559	18.776	626	9.966
1939/40	562	6.407	19.914	787	10.683

Kilde: Odense Byråds Forhandlinger.

Sporvognene var storforbrugere af strøm, og her ses en af dem i Sct. Knuds Kirkestræde omkring 1925, hvor der blev lagt sporvognsskinner i Magelås. De blev dog aldrig taget i brug. Få år senere udvideles Sct. Knuds Kirkestræde, jfr. billedet side 193 (Møntergården).

ser et mange gange større forbrug til indendørs belysning, hvor der på dette tidspunkt var i alt 68.100 »lamper tilsluttet«, hvilket vel må fortolkes som antallet af tilslutningsmuligheder. Som mest forbrugende gruppe finder man endvidere elektromotorerne på byens virksomheder – det var netop det år, disse for første gang oversteg stuelamperne i samlet behov for kilowattimer. Endelig dækkedes sporvognenes behov. De blev ved særlige anlæg forsynet med en spænding på 550-600 volt, mens man i øvrigt i sin tid i 1908 havde lagt sig fast på de 220 volt og ikke som tidligere 110.

Takspolitikken bekræfter det anførte om det erhvervsvenlige sigte og tilføjede transportmæssige hensyn. Den almindelige husholdningstarif lød år 1913/14 på gennemsnitlig 31,09 øre pr. kilowatttime, mens »kraftkunderne« kunne nøjes med 12,72 øre, og sporvejene afregnede til en fast pris af 10 øre. At det ikke mindst i begyndelsen kunne betale sig ved hjælp af billige takster at lokke flere industrikunder til, må ligge alene i de driftsmæssige fordele ved en produktion til kraft i dagtimerne, mens aftenimernes belysningsforbrug jo var en given sag. Men det viste sig tillige at være en politik, man fastholdt på langt sigt.

I første omgang måtte man tage stilling til problemerne under første verdenskrig, da forsyningsituationen åbenbart umiddelbart forekom usikker nok til, at man fra kommunens side søgte at holde igen med at bebude takstforhøjelser, som dog ikke blev gennemført. Det forblev i første omgang ved truslerne. I vanskeligheder kom man reelt først i år 1917, da en regulær rationering måtte indføres, hvad man tydeligt kan se af tabel 14.1. Rationeringen gjaldt dog i virkeligheden kun belysning i hjemmene, butikker og restauran-

ter, mens industri og håndværk stort set var uberørt, hvad man også kan se af tallene, som her fortsat steg. Et overforbrug i hjemmet derimod straffedes med en betaling af 1 kr. pr. kilowatttime, idet man benyttede et normalforbrug som udgangspunkt ved beregningen. Alt i alt sparede på dette felt omkring de 33%, og sporvejene fulgte for god ordens skyld med og kørte i år 1917-18 kun i et omfang af 60% af det normale.

Det følgende år lå tallene for belysning og sporveje fortsat lavt, mens kraftforbruget øgedes ganske uhindret, og samtidig ser man for første gang et salg ud af byen. Mens man i Odense strakte beholdningerne af kul med iblanding af op til 50% brunkul og tørv, var brændselsmanglen i en del små lokale omegnsværker fatal, især de steder, hvor der udelukkende anvendtes dieselmotorer. Egentlig havde man fra byens side ikke været interesseret i leverancer til andre, men i denne særlige situation gik man i samarbejde. I den nærmest følgende tid foregik forhandlinger omkring en mere fast ordning, men man skal frem til 1920, før stemningen i Odense endegyldigt svingede over, og herefter var der stor villighed til at fungere som elektricitetsleverandør for omegnen. Og som man kan se af tallene, fik denne udenbys afsætning efterhånden et betydeligt omfang.

Omsvinget i holdningen skal nok hænge sammen med prisudviklingen lige omkring 1920, da kullene og følgelig også salgspriserne toppede. En ton kul kostede ved krigens udbrud omkring 20 kr., men var efterhånden steget til den formidable sum af 135 kr. Oliepriserne fulgte naturligvis trop. Forbrugerpriserne fik ikke lov at stige i samme omfang, men til boligbelysning skulle man dog i det dyreste år – 1920/21 – af med knap 60 øre pr. kilowatttime, mens forbruget af strøm til maskiner kom op på det halve. I den situation har man set sin fordel i at kunne udnytte sit elektricitetsværk så rationelt som muligt med salg af al den overskudsstrøm, der kunne blive tale om. Og dette så meget desto mere som man med anskaffelse af nye dampmaskiner i både 1915 og 1919 stod med et moderne, konkurrencedygtigt anlæg.

Ind i 20'erne dalede brændselspriserne hastigt – kullene kom i 1925/26 ned på 25 kr. pr. ton, hvorimod salgspriserne ikke fik lov til at falde i samme tempo. Igen konstaterer man en helt klar »kraftvenlig« prispolitik, idet belysningstariffen til almindeligt forbrug ved denne tid endnu lå på knap 45 øre, mens til gengæld forbruget af elektrisk kraft kun betaltes med lige knap 12 øre pr. kilowatttime. Udviklingen i resten af mellemkrigstiden gik så i øvrigt fortsat i nedadgående retning. I året 1939/40 var belysningstariffen nede på godt 30 øre, mens der kun skulle erlægges små 8 øre for kraften.

Samtidig steg forbruget overalt. Nye gader betød flere gadelygter. Nye huse og flere installationer i den ældre del af boligmassen medførte større forbrug til de mange tilsluttede lamper, hvis tal i 1919/20 blev angivet til 143.000,

Der var bedre plads til trafikken efter udvidelsen af Sct. Knuds Kirkestræde omkring 1930 (Herluf Lykke fot., Møntergården).

stigende til 473.000 i 1939/40. Dette gjaldt for selve Odense, og her skal man tage de velkendte indlemmelser i betragtning. De viser sig bl.a. som en ekstraordinær tilkomst af lampesteder fra 1931 til 1932, og det samme forhold må ligge bag det tilsyneladende fald, man kan se i tabellen over elektricitet solgt til andre. Hvad der i 1931/32 afhændedes »ud af huset« til Sct. Hans landdistrikt, måtte nødvendigvis det følgende år regnes som solgt til selve byen. Derfor det midlertidige afbræk i afsætningen udadtil.

Tilsvarende kan indlemmelsen af Vor Frue landsogn (= Korsløkke sogn) ikke umiddelbart ses at give noget større udsving i tallene. Dette hænger sammen med, at man i Korsløkke sogn havde sit eget andelselektricitetselskab, der kom til at stå for forsyningen helt frem til 1. oktober 1937. Nedgangen i det udenbys salg netop på dette tidspunkt var forårsaget af noget helt andet, nemlig mindre leverancer til Assens.

30rnes krise kan også spores i kraftforbruget i Odense, selv om der reelt

kun var tale om stagnation et enkelt år og en mindske-
t vækst i de følgende – eller sagt på en anden måde: Mens man i 20'erne så en tredobling af forbruget, betød det følgende tiår kun en fordobling. Blandt de mærkbare følger af krisen kan peges på den midlertidige lukning af Stålskibsværftet, som mindskede salget hertil fra 1.323.000 kilowatttimer i 1930/31 til 706.000 i det følgende regnskabsår. Når krisen i øvrigt ikke slår stærkere igennem i tallene, kan en del af forklaringen findes i, at der stadig var gamle dampmaskiner, der i denne periode blev afløst af nye elektromotorer, at der stadig var mindre værksteder i håndværk og småindustri, som i øget omfang anskaffede elektrisk kraft, og endelig at kriseårene i 30'erne generelt snarere skal ses som en periode med opbremsning i den økonomiske vækst end som en egentlig nedgangstid.

Netop ved indgangen til 30'erne var der på to felter nye planer for den kommunale elektricitetsforsyning. Udbygningsmulighederne på Klosterbakken var på langt sigt ikke tilstrækkelige, og i foråret 1931 vedtoges planerne om en ny central, et helt nyt værk ved havnen. Dette skulle drives ved en dieselmotor, og efter et par års arbejde kunne havnecentralen tages i brug.

Samtidig var man i den centrale del af byen gået i gang med fjernvarme. De første skridt blev gjort i 1929/30, og året efter var fjernvarmeforsyningen en realitet, om end i beskeden målestok. Udbygningen synes i begyndelsen at være sket i et forholdsvis langsomt tempo. Endnu i 1936/37 var der kun tilsluttet 37 ejendomme.

I tabel 14.1 står året 1938/39 som det sidste normalår. Derefter ændredes mangt og meget. Stigningen i strøm til sporvejene det følgende år hang sammen med igangsættelsen af de første trolleybusser – hvorefter senere. Nok så bemærkelsesværdigt er det øjeblikkelige fald 1939/40 i belyningsforbruget. Der var hen i 1939 ingen tvivl om, at vanskeligere tider stod for døren. I samme øjeblik, anden verdenskrig udbrød, var man i Odense i gang med at lagre kul, samtidig med at der blev gjort fornyede forsøg med erstatningsbrændsel såsom brunkul og tørv. Allerede fra september 1939 indskrænktes gade- og havnebelysningen med 50%, og i marts 1940 var man nede på en fjerdedel af det normale forbrug. Det var synligt for enhver af byens indbyggere, at nu skulle der spares. Tariffen for privat belysning hævedes gennemsnitligt med 71 øre fra 1938/39 til 1939/40, mens omvendt forbrugerne af elektrisk kraft kunne glæde sig over en nedsættelse på 17 øre. Den helt naturlige prioritering til fordel for erhvervslivet blev atter åbenbar.

15 · Kanal, skinner og veje – til og fra byen

Trafikken på havnen

De 14 kilometers sejlads ind gennem fjorden efterfulgt af 6½ kilometer gennem kanalen gjorde Odense til en havneby, der ikke blev anløbet blot ved en tilfældighed. Den besøgende, som fra næsten alle retninger over land nærmede sig havnekvarteret, blev uvægerligt overrasket ved masters og skorstenes noget pludselige opdukken. Lidt sat på spidsen har Odense alle dage kunnet karakteriseres som landets mindst maritime havneby.

Dermed ikke sagt, at havnen ikke spillede en betydelig rolle. Ved periodens begyndelse kunne man her prale af at ligge på fjerdepladsen blandt provinshavne, langt efter Århus og Ålborg, men kun nogle få tusinde tons efter Esbjerg – i tabel 15.1 ses tallene for provinsens fire store.

Det var først og fremmest som modtager af varer og i langt ringere grad som eksporthavn, at Odense havn kom på tale. Forholdet mellem ind- og udgået bestuvning kan illustreres for den følgende årrækkes vedkommende, som det ses i tabel 15.2, idet det må understreges, at registertons er et kubikmål (2,83 m³), ikke nogen vægtangivelse.

De mindskede tilførsler under krigen og tilbagegangen for specielt landbrugseksporten frem til og med de første efterkrigsår skinner klart igennem tallene. En omlægning af statistikken fra bestuvet tonnage til godsmængden målt i vægtons forstyrrer sammenligningen for den følgende tid. Som tidligere – i afsnittet om engroshandelen – er det derfor valgt herefter at belyse udviklingen på grundlag af den kommunale havnestatistik, som foreligger for hvert enkelt regnskabsår fra og med 1918/19. Den totale godsmængde,

Tabel 15.1: Ind- og udgået bestuvning 1914.

Havn	Nettoregistertons
Ålborg	608.803
Århus	563.074
Esbjerg	269.589
Odense	233.514

Kilde: Statistisk Tabelværk.

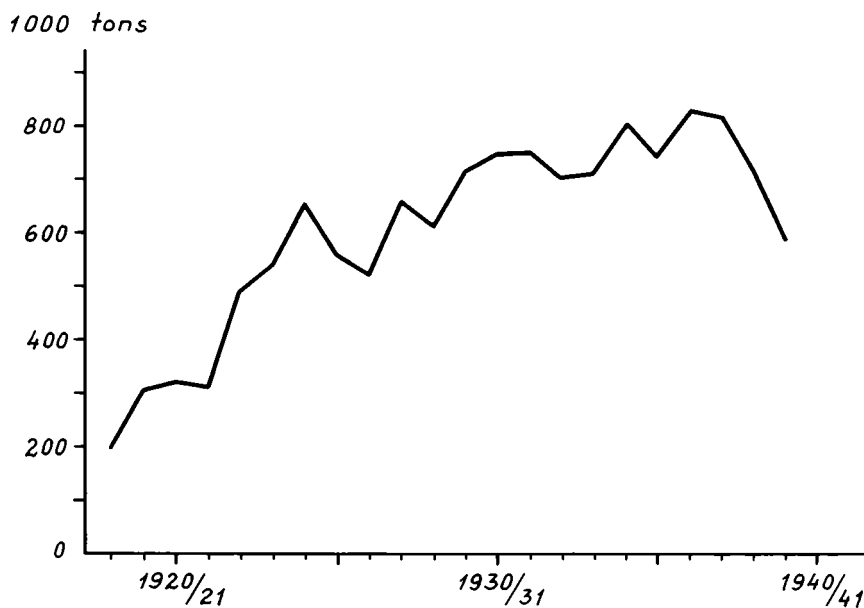
Tabel 15.2: Ind- og udgået bestuvning i Odense 1915-20.

År	Indgået Nettoregister tons	Udgået
1915	242.523	44.431
1916	209.403	37.088
1917	110.596	31.571
1918	92.529	21.410
1919	123.534	22.590
1920	130.576	38.617

Kilde: Statistisk Tabelværk.

der passerede bolværkerne på tværs i den resterende del af perioden, fremgår af figur 15.1.

På mange måder afspejler figur 15.1 anskueligt de vekslende økonomiske konjunkturer. Den voldsomme aktivitet lige efter første verdenskrig, som blev afbrudt lige efter 1920. Fornytt fremgang, der atter standsedes ved midten af 20'erne, da kroneværdien blev opskrevet fulgt af økonomisk afmatning. Herefter nok et par trappetrin frem til begyndelsen af 30'erne, hvor verdenskrisen dog ikke slog mere igennem end som så. De højeste tal ses da i periodens slutning inden nedturen ved anden verdenskrigs begyndelse. Så vidt konjunkturudviklingen. Hvad denne kurve imidlertid også vidner om, er Odense havns fortsatte status som betydende provinshavn med en udvik-

Figur 15.1: Den samlede godsmængde i Odense havn 1918/19-1939/40 (Inger Bjerg Poulsen tegn., kilde: Odense Byråds Forhandlinger).

Odense havn omkring 1920 (Møntergården).

ling, som på langt sigt umiskendeligt gik imod stadigt stærkt øget omsætning. Figur 15.1 er vidnesbyrd om en særdeles bevidst og vellykket havnepolitik, for i Odense omfattedes byens havn med megen velvilje og omsorg, som det også indirekte fremgik, når store og små begivenheder i årenes løb blev omtalt.

Fortsat udbygning

I de første år var det mest pakhusbyggerier, der tiltrak sig opmærksomheden: Wilh. R. Mægaards foderblandingsfabrik, Fyens Andels Foderstofferforenings pakhus og de mange lejekontrakter vedrørende pakhuse og pladser, bl.a. til Odense Kulkompagni. For året 1916/17 kunne berettes om licitation over motorbugserbåden »Slæberen«; der var endvidere igangsat anlæg af en lystbådehavn ved Stige, og man opmudrede som sædvanlig, det år endda noget mere, end man plejede. Det følgende år var lystbådehavnen færdig, men

mest anmærkelsesværdig og unægtelig temmelig betydningsfuld var en anden begivenhed:

»I nov. 1917 påbegyndtes der en forhandling mellem Odense Havnevæsen og skibsbreder A. P. Møller, København, der ønskede at etablere et jernskibsværft ved Odense kanal. Forhandlingerne førte til en overenskomst, ifølge hvilken A. P. Møller lejede ca. 6 hektar af Hedvigslunds jorder [gården var købt af havnen i 1913] samt købte 21 hektar dels til brug til skibsværftet dels til brug ved anlæg af et arbejderboligkvarter med karakter af haveby; den endelige kontrakt udformedes først senere«.

A. P. Møller var kommet for at blive, hvad der, som det siden vil fremgå, også fik direkte betydning for havnen. Aktuelt var ellers i tiden omkring 1920 først og fremmest en uddybning af sejløbet til 7½ meter, et særdeles omfattende foretagende, som var færdigprojekteret i 1919. Offentlig licitation, store obligationslån og igangsættelse i foråret 1920 fulgte. Arbejdet kom til at strække sig over et par år og kunne meldes færdigt i marts 1922. De samlede omkostninger er angivet at have beløbet sig til 7 millioner kr., et betragteligt beløb i de tider. Og så måtte man i det følgende år endda til at reparere skader, som var opstået som følge af uddybningsarbejderne.

I de næste par år var der mindre at melde om havnen. Der berettedes blot om rutinevedligeholdelse, og i begyndelsen af 1924 kom en tilfreds konstatering af, at den gamle slæbebåd »Fremad« fra 1893 var still going strong. Man klarede flot isen i begyndelsen af året. I juli 1925 var »Fremad« desværre til

*Dramatisk billede fra den store haanebrand
24. juli 1925 (Møntergården).*

Soldater deltog i slukningsarbejdet ved havnebranden i juli 1925 og betjener her en ældre håndpumpe (Møntergården).

eftersyn og kunne derfor ikke deltage i slukningsarbejdet ved den store havnebrand, som i første række ramte Odense nye Silopakhus. Tabene løb op i 5-6 millioner kr. og betød en del byggeaktivitet på havnen i den umiddelbart følgende tid.

Et overblik over forholdene ved midten af 20'erne viser en søvej 50 meter bred yderst ved Gabet, og siden kunne man på de lige stræk i fjorden regne med en 25-40 meter bred sejlrende. Vigepladser stod til rådighed, hvis for store skibe mødtes. Endnu ved denne tid kunne »Fremad« ses med en hale af fire-fem sejlskibe på slæb – at krydse helt ind gennem fjorden under sejl alene var umuligt for et skib af blot nogenlunde størrelse. I selve kanalen var der 22-24 meters bredde, øget til 27-32 meter i krumningerne. Den skulle kunne tage fartøjer på op til 130 meters længde og med en bredde på 17-18 meter, så under et drej må man have kunnet spytte i land både for og agter.

Selve havnen bestod af det gamle vestre bassin på 27.000 m² med godt 500 meter bolværk og en beskeden vanddybde på 3-4½ meter. Det østre, og nyere, var på knap 59.000 m² og havde mere end en kilometer bolværk, hvoraf det meste lå ud til en dybde af 7½ meter. Hvor de to bassiner mødtes, var svajebassinet, og her kunne skibe på helt op til 150 meters længde svajes rundt – for så vidt skibe af denne størrelse overhovedet kunne tænkes at dukke op på det sted.

I den vestre del lå havnevæsenets ophalerbedding, som blev drevet i samarbejde med det lille træskibsværft. Her kunne mindre skibe på indtil 500 tons dødvægt trækkes op. I det store østre bassin bestod udstyret af tre kulkra-

Fotografi af overgang over kanalen ved Stige under en isvinter omkring 1930 (Møntergården).

ner, tre pneumatiske kornelevatorer (= sugerør) og to spandkædelevatorer, også de til korn.

Endvidere kunne man fra sydenden af havnen efter en tre kilometer lang spadseretur nordpå nå ud til Stålskibsværftet, der jo var placeret umiddelbart ved siden af kanalen. Jernbanespor var naturligvis helt tilbage fra anlæggelsen ført fra havn til værft til transport af de nødvendige skibsbygningsmaterialer.

Endelig ville iagttageren fra midten af 20'erne ikke kunne lade være med at nævne, at man naturligvis ikke alene havde en velfungerende havn, men til lige udbygningsplaner for samme. Det er tidligere anført, at Odense kommune forlængst havde sikret sig Åløkkearealerne, og det var da også vestover, at de projekterede udvidelser tænkte placeret. Dette var dog foreløbig fremtidsmusik.

Aktuelt blev det i første omgang at imødekomme Stålskibsværftets behov. Herfra meddelte man i marts 1927, at værftet for at kunne bygge skibe på 12-13.000 tons nødvendigvis måtte forudsætte, at der skete yderligere afgravning og uddybning. Dette resulterede i en overenskomst mellem havnevæsenet og Odense Stålskibsværft, hvorefter det nødvendige arbejde kunne igangsættes. To trediedele af omkostningerne påhvilede havnen, den sidste trediedel finansieredes af værftet.

Løbende skete endvidere i disse år forlængelse af kajer og supplerung med mere bolværk. Der var til stadighed behov for opmudring, idet man regnede med, at der i gennemsnit aflejredes 100 m³ om dagen – ujævnt fordelt over løbet. For at holde vanddybden rådede man over dampgravemaskiner, som

kunne klare op til 400 m³ i timen. Man var plaget af is i første kvartal af 1929, og kan hende, at det efterhånden ikke mere gik hurtigt nok fremad for den gamle slæbebåd. I alt fald bestiltes i 1930 en ny isbryderbugserbåd, »Sct. Knud«, som var klar til at kunne sættes ind året efter som afløsning for »Fremad« – bugseringen havde efterhånden ikke mere med sejlskibe at gøre, nu drejede det sig om motorskibe af en sådan størrelse, at bugserhjælp var nødvendig for at bringe dem sikkert gennem sejløbets og kanalens krumninger. Og om »Sct. Knud« i rollen som isbryder hed det siden, at Odense havn med den var en af de bedst stillede danske havne under isforhold, idet den altid kunne holdes farbar. Det var af væsentlig betydning for større firmaer, der stod over for at vælge, hvor de skulle lægge deres virksomhed. Derfor anskaffelsen af »Sct. Knud«. Ny i havnen var tillige, som nævnt, en afdeling af det kommunale elektricitetsværk, mens man syd for Stålskibsværftet tog fat på anlæggelsen af benzinhavnen, der blev færdig i 1933 – placeringen skyldtes naturligvis sikkerhedshensyn.

På vestsiden begyndtes i 1937 arbejdet på en ny motorbådshavn, som blev fuldendt året efter, og fra slutningen af 30'erne møder man gentagne gange ordet nødhjælpsarbejde i forbindelse med opfyldning af arealer til senere industribrug og ikke mindst i forbindelse med det store udvidelsesprojekt.

Planer, som længe havde ligget i luften, kom nu med en byrådsbeslutning ned på jorden, nærmere bestemt Åløkkeengen. Den nordlige del af havnebasinet skulle udvides, hvilket tillige medførte, at der måtte graves et nyt svaje-

Motorbådshavnen ved Kanalvej stod klar til indvielse den 13. maj 1938, og anlægget ses her fra engen og over mod udsejlingen til kanalen (Møntergården).

bassin og foretages omfattende omlægninger af vejnettet – Kanalvej blev rykket vestpå. Det hele skulle iværksættes med statstilskud til beskæftigelse af arbejdsløse, og efter et par års forberedelser kunne arbejdet iværksættes i oktober 1939. Den videre udvikling for dette store projekt var en af de mere fredelige ting, som optog sindene i byen i de følgende år.

Ved anden verdenskrigs udbrud kunne øjet i Odense havn møde otte kulkraner, fire kornsugere, fire stykgodskraner m.v. Et længe næret ønske om udvidelse var ved at blive opfyldt. Og man havde mellemkrigstiden igennem mere end holdt skansen i rollen som betydelig provinshavn. Stadig måtte man bøje sig for statistikken, som viste langt højere tal for Ålborg og Århus. Men triumfen var umiskendelig, da man i forbindelse med havnens årsberetning for 1938/39 kunne meddele, at Odense med hensyn til godsomsættningens størrelse lå på tredjepladsen i provinsen. Her i 30'erne havde importhavnen i Odense overhalet eksporthavnen Esbjerg, hvad der naturligvis i høj grad hang sammen med den ikke alt for gunstige udvikling i landbrugssektoren, som i højere grad ramte den vestjyske konkurrent.

Rutebåde og andre skibe

I Odense modsvarede den stigende godsmængde en stigende besejling såvel i antal skibe som i tonnage. Ved midten af 20'erne lå det årlige antal klareringer omkring de 2.000, hvorefter det steg til små 2.800 i 1929/30. 30'erne igennem lå man almindeligvis på 2.6-2.700 anløb og var i et enkelt år – 1934/35 – tæt på at nå op på de 3.000. Mest i tonnagestatistikken fyldte de store damp- og motorskibe, mens sejlskibene, hvoraf efterhånden langt de fleste var udstyret med hjælpemotor, vel talte stort i antal, men langt mindre i tonnage.

Et regelmæssigt islæt i trafikken på Odense var rutebådene, som forbandt byen med en række havne i ind- og udland. Stykgods og passagerer kunne mellemkrigstiden igennem blive transporteret ved hjælp af det veletablerede rutenet, som bestod i både direkte og indirekte forbindelser. Ikke mindst passagertrafikken ad søvejen havde dengang et omfang, som først senere tiders intense biltrafik afgørende har mindsket.

I 1914 annonceredes i vejviseren en række DFDS-ruter med københavnerbåden i spidsen. Det var »S/S Benedict«, og man kan i forbifarten bemærke, at det store danske ruteselskab med hjemsted i hovedstaden alle dage havde en meget bevidst navngivningsskik, når det gjaldt skibe i fast fart på provinshavne. Med »Benedict« kunne man afsejle mod København med anløb af Samsø både tirsdag og fredag og vende tilbage fra hovedstaden med afgang onsdag og søndag. En enkeltbillet på dæksplads kostede 2 kr. og 25 øre.

Den direkte egentlige forbindelse til Hamborg var ligeledes med DFDS-

Østasiatisk Kompagnis motorskib »Java« i Odense havn (Møntergården).

både, og samme selskab stod for de direkte forbindelser hver uge til Newcastle og Leith. »Det forenede« var på dette tidspunkt noget nær monopolhaver på denne form for rutetrafik på danske havne.

I 1939 var rutenettet yderligere udvidet, og DFDS var ikke mere alene på feltet. Odense-Samsø-København besejledes med »M/S Odense«, stadig fra det hæderkronede selskab, som nu kunne byde på tre ugentlige afgang – fra Odense mandag, onsdag og fredag og retur med afgang fra København tirsdag, torsdag og lørdag – enkeltbilletten på dækspladsen stod nu i 6 kr.

Til Leith via Århus og Ålborg og til Newcastle via Århus var de ugentlige muligheder vestpå med DFDS, som også to gange om måneden forbandt Odense med henholdsvis Antwerpen og en hel række britiske havne – Liverpool, Manchester og Swansea. Endvidere var der nu ugentlig forbindelse til Bremen med »S/S Helen Clausen« og til Hamborg med »S/S Blumenau«. Hver 14. dag kunne man endelig komme til Danzig med »M/S Erna«. Understreges må det dog, at denne annoncering ikke alene gjaldt den rejselystne odenseaner, men tillige alle, der havde brug for at afsende og – ikke mindst – modtage stykgods. De forskellige rutebådes ankomst gav travlhed i havnen for både pakhusarbejdere, toldere og speditører, når en mængde varer i kasser, baller og sække skulle losses, udpakkes, tælles, vejes og tarifføres, udleveres til den rette modtager med det samme eller anbringes på toldvæsenets fri-lager. Rutebådsankomst kunne være lig med spidsbelastningstid for mange af de involverede, selv om regelmæssigheden med de faste anløb naturligvis gav et vist rutinepræg.

Anderledes opsigt end de velkendte rutebåde vakte det, når de helt store skibe kom ind fra det fjerne udland. Det var noget, som blev bemærket, eksempelvis da i 30'erne ØK-bådene »M/S Java« og »M/S Kina« løb ind. Netop ordet »løb« er dog noget ilde anbragt, for det er ikke gået hurtigt i betragtning af skibenes længde, som var på henholdsvis 136 og 148 meter. Der var lejligheder, hvor slæbebåden »Sct. Knud« gjorde nytte ved manøvreringen af tonnage i størrelsen 12-13.000.

Endelig må om Odense som havneby bemærkes, at dette naturligvis tillige betød, at skibe var hjemskrevet her. Endnu i 1921 kunne man fremvise en flåde på 31 sejlskibe med eller uden hjælpemotor, der for størsteparten har deltaget i småskibsfart med korn, kalk, trælast og tømmer og dermed taget deres part af de mange skibsanløb. Hertil kom endvidere 17 små motorskibe og en dampskibsflåde på tilsammen 16 fartøjer. Det må dog siges, at Odense som hjemhavn og hjemsted for skibe ikke gjorde sig gældende i et omfang, som stod mål med besejlingens størrelse. Og selv om f.eks. »M/S Odense« faktisk var hjemskrevet i den by, hvis navn skibet bar, så var der dog kun tale om en høflig gestus fra det dominerende rutebådsrederis side. Sejladser blev dirigeret fra København, hvor efterhånden al den »store« danske damp- og motorskibsfart reelt var koncentreret.

Jernbaneknudepunkt

Mens søvejen bragte Odense i forbindelse med de øvrige landsdele eller måske endda direkte andre verdensdele, betød placeringen ved landets hovedbane i østvestgående retning tilsvarende gunstige transportvilkår både til Sjælland og Jylland, og samtidig var byen knudepunkt i det lokale fynske jernbanenet med skinneforbindelser til samtlige øvrige købstæder på øen. Et kig på et ældre Danmarkskort viser de mange daværende »sorte« jernbanelinier, som nu for en stor del er slettet af kortet og kun hist og her ses i landskabet som tilbageblevne dæmninger og halvt udjævnede gennemskæringer.

Mellemløbet var et højdepunkt i jernbanedriftens historie. Dobbeltsporet på hovedbanen tværs over øen var netop kommet til lige inden første verdenskrig. Mod nordøst var banen til Kerteminde i 1914 blevet forlænget det sidste stykke til Martofte, og hertil kom så de øvrige forlængt anlagte direkte forbindelser mod nordvest til Bogense og mod sydvest til Assens samt endelig mod syd både til Fåborg og til Svendborg. Statsbanerne tog sig af hovedlinien, mens de øvrige var privat anlagt, idet privat dog i denne sammenhæng skal forstås som kommunalt og amtskommunalt. Rent fysisk kunne denne tvedeling spores i bybilledet i Odense, hvor Statsbanegården og Sydfynske Jernbaners stationsbygning fortsat lå hver for sig nogle få

hundrede meter fra hinanden.

Umiddelbart foreligger der ikke som for havnens vedkommende statistiske oplysninger om jernbanestrækninger på Fyn, deres passagemængde og godstrafikkens størrelse. Dette er så meget desto mere ærgerligt, som man gerne ville kunne afgøre, om den frygt, man fra de øvrige fynske købstæder nærrede ved anlæggelsen, nu også på langt sigt viste sig berettiget. Forholdet var jo det – se *Moderne tider* side 169 – at man i de mindre fynske byer ikke var uden sans for, at den direkte forbindelse til Odense kunne betyde, at man mistede en del af sit opland.

Indirekte kan man dog nok aflæse jernbanernes betydning ved at vende tilbage til havnestatistikken, nemlig for trafikken på et par andre fynske havne. I tabel 15.3 er opgjort forholdet mellem godsomsætningen i Odense og i de to andre fynske byer med størst besejling, nemlig Nyborg og Svendborg.

Resultatet er ikke entydigt. Nyborg ser ud til at have klaret sig relativt strålende i kraft af talrige ladninger indgået fra udlandet og en stor mængde varer indladet til indenlandske havne. Placeringen ved Store Bælt ser ud til at have været særdeles fordelagtig for modtagelse og videresendelse af gods, og i den forbindelse er der grund til at gøre opmærksom på, at større eller mindre par-

Den nye havnebane ses til venstre på dette billede fra slutningen af 1930'erne. I baggrunden til højre Åløkkeskoven, og ude bagved skimtes Odinstårnet (Møntergården).

Også postvæsenets transportmidler undergik en modernisering i perioden. Billedet her er fra 1918, hvor den sidste pakkepost køres ud med hestevogn. I forgrunden banegårdsposthuset, derefter den gamle banegård og i baggrunden byens toldkammer (H. Lønborg fot., Møntergården).

tier fra Nyborg jo også kunne sendes ufortødet med toget til Odense – under behørig toldopsyn, forstås. For jernbaner kører jo gerne begge veje. Svendborg, derimod, søfartsbyen par excellence, mistede forholdsvis terræn. Blot kan man ikke udelukkende give jernbanerne skylden herfor. I det mindste i den senere del af perioden må lastbilerne have fået en stadigt stigende betydning for den ikke helt nære trafik på Fyn.

Sporvogne og busser

Odense elektriske Sporvej var nok et aktieselskab, der havde fået en kommunal koncession, men bindingen til byens styre var åbenbar alene ved det faktum, at halvdelen af aktiekapitalen ved stiftelsen i 1910 var overtaget af kommunen. Det var endvidere en betingelse, at den hele virksomhed ved den 40 år lange koncessionsperiodes ophør kvit og frit skulle overgå til kommunen, som tillige havde repræsentanter i bestyrelsen – i realiteten sad bystyret fra begyndelsen på flertallet. Yderligere indgik i aftalen med det svenske selskab ASEA, der stod både for anlæggelsen og sin del af finansieringen, at byen stillede arealer til rådighed til remiseanlæg og værksteder, mens sporvejselskabet forpligtede sig til at aftage strøm fra det kommunale elektricitetsværk til

Tabel 15.3: Forholdet mellem den omsatte gods mængde i Odense, Nyborg og Svendborg, udvalgte år, toårgennemsnit.

Periode	Odense Index (Odense = 100)	Nyborg	Svendborg
1921-22	100	48	40
1925-26	100	71	37
1935-36	100	65	26
1938-39	100	75	25

Kilde: Statistisk Årbog.

billig pris – men dog en pris, der efter nærmere bestemmelse skulle rette sig efter kullenes. Kommunen havde unægtelig hånd i hanke med sporvognene i Odense.

Linieføringen var som et omvendt »U« med armene ned ad de sydlige udfaldsveje, hvortil kom en afstikker til havnen. Fra endestationen syd for Krügersvej kørte man i de oprindeligt grønne sporvogne ind ad Sdr. Boulevard, Søndergade og Vestergade, derefter nordpå gennem hele Kongensgade og mod øst ad Østre Stationsvej til Nørregade. Her skiltes havnelinien fra ved Frelserens Krog, hjørnet af Nørregade og Østre Stationsvej, og førtes gennem Kræmmergyden, et stykke af Skibhusvej og ned ad Buchwaldsgade til Havnegade. Hovedlinien svingede sydpå gennem Nørregade, Fisketorvet, Vestergade videre ad Sct. Knuds Kirkestræde gennem Klaregade og mod syd ad Hunderupvej så langt som til Bülowvej, hvor endestationen lå.

Det var således først og fremmest en linieføring, som tilgodeså de relativt

Et par sporvogne mødes på Skibhusvej omkring 1930. I baggrunden Fredens Kirke (Møntergården).

*Personalebillede fra Odense Omnibus A/S
1938 (Møntergården).*

nye kvarterer mod syd inden for kommunens grænser, hvortil kom stiklinien op mod nord, om end ikke ret langt. I den kommende tid var det et hyppigt gentaget ønske fra Sct. Hans landdistrikt, at sporvognen måtte blive ført længere nordpå ad Skibhusvej, men herom kunne foreløbig ikke være tale. Den første udvidelse i denne periode kom mod syd, hvor man i 1923 forlængede ud til Hunderup Skov, helt ned til syd for krydset ved Kaalundsvej. Hunderupkvarteret såvel som Kløvermosekvarteret havde på denne vis efterhånden fået en ganske god trafikbetjening med mulighed for at komme til både centrum og statsbanegård, og omvendt kunne beboerne i de centrale bydele tage med sporvogn både til skoven og efter 1930 til den nyanlagte Zoologiske Have. Til gengæld havde sejladsen op og ned ad åen ikke den store fremtid for sig.

Mod nord tog man fat på en omlæggelse, som var færdig i 1926, da man i stedet for at køre ned mod havnen fortsatte ud ad Skibhusvej, hvorefter sporene endte noget pludseligt og umotiveret ved Damhusvej og Bøgevangen. Det var et stykke ud i landdistriktet, men så heller ikke længere! Sporvejene indgik jo i indlemmelsesforhandlingerne på linie med en række andre krav og ønsker om offentlige ydelser, og her har man utvivlsomt ment at have demonstreret tilstrækkeligt med god vilje og imødekommenhed. Forsøg på at

få linien forlænget længere mod nord blev i alt fald et par år efter afslået. Det var i 1928, det år, da sporvognene ganske uden sammenhæng hermed begyndte at skifte farve og efterhånden blev malet røde.

Det skulle ikke blive på skinner, at folk i øvrigt fik deres transportbehov dækket, idet busserne kom til ind i 20'erne. Odense Omnibus A/S blev stiftet i 1923 og lagde ud med østvestgående ruter. Ved selskabets grundlæggelse var der ikke nogen synlig forbindelse til byen og dens styre. I begyndelsen sad tre personer med bopæl i Nyborg, hvortil kom en direktør fra Tårup og en mejeribestyrer fra Ejby. For driften stod en direktør, som angav at bo i Dalum, så det synes åbenbart, at denne supplerende udbygning af trafiknettet med omnibuskørsel var et oplandsinitiativ, der dog bestod i dannelsen af et selskab med hjemsted i Odense. Og Odense Omnibus A/S blev i øvrigt kunde hos Triangel, således at man kunne prale af at transportere folk til og fra Odense i materiel af lokal oprindelse. I virkeligheden havde sporvejselskabet haft chancen for også at komme til at stå for busdriften, men det mente man ikke at kunne kaste sig ud i. Antagelig gav det siden anledning til kommunal fortrydelse.

Triangelbus fra byens omnibusselskab, fotograferet på Nørrebro, formentlig i 1920'erne. I baggrunden det gamle sømandshjem (Møntergården).

Vogn nr. 4 fra Odense Omnibus A/S – en Triangelbus fra De forenede Automobilfabriker, hvis bygning ses i baggrunden. 1924 (Møntergården).

En lille halv snes år senere så situationen for bussernes vedkommende således ud: Man kunne komme ind fra Husmandsskolen ad Rugårdsvej, Østre Stationsvej og Jernbanegade. Fra centrum gik ruten gennem Albani-gade og herfra enten ad Benediktsgade ud ad Nyborg Landevej til Ejby Kirkegade eller ud ad Hjallesøvej til Jagtvej. En anden linie kom ind ad Middelfart Landevej over Vesterbro og Vestergade gennem centrum og videre ad Sct. Jørgens Gade til Ejby Mølle.

Hermed var efterhånden de vigtigste indfaldsveje dækket ind, først og fremmest mod øst og vest. Der blev i løbet af 30'erne yderligere udvidet med en stiklinie dels mod nordvest til Åløkkeskoven, dels mod syd ad Hjallesøvej til Dalum Landbrugsskole og endelig mod nordøst ad Kochsgade og Svanevej. Endelig kom der helt ved periodens slutning endda et initiativ fra sporvejselskabet, som lige inden verdenskrigen nåede at få iværksat trolleybuslinien fra Godsbanegården helt frem til Emilievej i det forhenværende Sct. Hans landdistrikt, hvorved man delvist afløste sporvognene på Skibhuslinien. Det var stort set så langt nordpå, som den sammenhængende bebyggelse på dette tidspunkt strakte sig. Så langt om længe var beboerne i dette område trafikalt blevet tilgodeset i samme målestok som deres medborgere i de store villakvarterer mod syd.

Gadenettet

Bilernes fremkomst fik allerede i 20'erne konsekvenser bl.a. i overvejelser omkring gadenettet. Stadsingeniøren berettede om situationen i 1926, da der under kommunen var i alt 75½ kilometer gader og veje. Og der kom stadig

flere til. Almindeligvis var de fleste veje i boligkvarterer anlagt privat i forbindelse med pågældende udstykning, men når to trediedele af vejen var bebygget, kunne strækningen efter passende istandsættelse overtages af det offentlige. På denne vis og ved regulære nyanlæg for kommunal regning var vejnettet i tiden fra 1917 til 1926 blevet forøget med 15 kilometer.

At byen var en gammel by, betød til stadsingeniørens beklagelse, at der ikke var meget at gøre i de indre dele. Vestergade og Overgade »led« under, at den gennemsnitlige bredde kun var på 10 meter, og det var smalt set i forhold til den seneste byggevedtægt, der for nyanlæg krævede 20 meters bredde for hovedgader, 16 for almindelige gader, 12 for villaveje og eventuelt 10 meter for helt korte, blinde veje.

Nogle steder var det dog blevet til gadegennembrud til lettelse for den stigende trafik, således med Klosterbakken fra domkirken til elektricitetsværket, Mageløs fra Klaregade til Vestergade og Over Bækken fra Jernbanegade til Kongensgade. Den sidstnævnte gennembrudsgade skiftede dog efter hid-sige diskussioner navn til Slotsgade. Der var helt klart tale om forsøg på at aflaste den gamle øst-vest-akse, som man ikke kunne røre ved. I 1939 forklarede stadsingeniøren det således:

»De indre smalle gader har man desværre ikke kunnet udvide til en trafikken passende bredde, da de derværende ejendomme for ikke så længe siden er ombyggede og moderniserede, således at nedrivning af disse nu tidssvarende og kostbare bygninger er økonomisk uoverkommelig. Sagen havde jo været langt lettere, dersom øst-vest-aksen havde gået igennem saneringsmodne kvarterer«.

Mellemstræde set fra Overgade mod Sortebrødre Torv i 1935 – før strædet blev udvidet og omdøbt til Claus Bergs Gade (Møntergården).

Asylgade set mod Sct. Hans Kirke efter gadegennembruddet omkring 1930 (Møntergården).

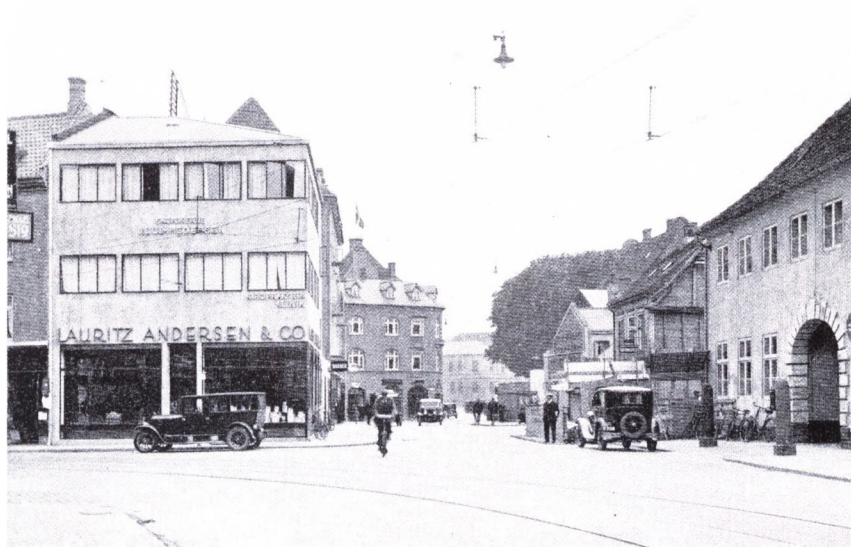
Derfor udbygning og forbedring af parallelgader til dels med gennembrud. At ikke andet kunne lade sig gøre, lå i sagens natur. Der foregik mellemkrigs-tiden igennem både inden for industri, håndværk og handel så meget i de ældre bydele, at en løbende modernisering og udskiftning af den ældre bygningsmasse hindrede, at man på nogen måde kunne forestille sig mere drastiske indgreb.

Hovedvej nr. 1 med den gennemgående trafik var på dette tidspunkt ført syd om ad Filosofgangen – ikke nogen ideel løsning, men der var ingen bedre for hånden, var stadsingeniørens kommentar. Interessant nok kunne stadsingeniøren i denne sammenhæng tillige oplyse, at kun 1/10 af trafikken gennem byen reelt var gennemgående. Omkring 90% af bilisterne – »de allerfleste jyske og københavnske biler« – gjorde ophold enten for at handle eller i andet ærinde. Og alt i alt fandt sagkundskaben ikke forholdene så dårlige, som man kunne antage. Det var dog muligt på 5 minutter at komme fra den

ene ende af byen til den anden i bil. Men man var i 1939 indstillet på, at der skulle en ringvej, en facadeløs omkørsel til. Det mente man dog burde være en statsopgave.

Indfaldsvejene kunne man helt anderledes gøre noget ved. Det hang netop sammen med bilernes opdukken, der i begyndelsen af 20'erne betød indførelse af motorafgifter til finansiering af vejbyggeri. Kommunerne fik simpelt hen en andel af provenuet. Perioden igennem arbejdedes med at befæste kørebanerne, så de kunne stå for belastningen. En chaussebrølægning af Sdr. Boulevard vakte begejstring, og ved midten af 20'erne var man i gang med et fuldstændigt program for samtlige udfaldsveje og udvidelser. Resultatet var lige inden anden verdenskrig en nyligt færdigbygget Skibhusvej. Hjallesevej var i god stand, mens Middelfartvej kun var »ret god« og under langsom udbygning. Nyborgvej stod foran udvidelse, idet der kunne forudses opført en større viadukt ved Ejby, mens man mod nord måtte regne med den tidligere nævnte omlæggelse af Kanalvej i forbindelse med havneudvidelsen, ligesom Sydfynske Jernbaners spor stadig på dette tidspunkt på det uheldigste overskar Rugårdsvej og Middelfartvej i niveau. Så vidt en situationsrapport fra 1939.

Når bilerne er nævnt flere gange i det foregående, skyldes det, at de påviseligt blev benyttet som et argument for gadenettets forbedring – således også, da man i midten af 20'erne fremhævede »lastautomobilernes stærke rystelser«, som bevirkede, at man tog fat på de første egentlige asfalteringsarbejder. I 1926 var der 3 kilometer asfalteret gade i Odense, mens den brolagte del udgjorde godt 10 kilometer. Men bortset fra bilernes behov kan det ikke grun-

Gadegennembruddet ved Asylgade/Nørregade set fra Nørregade – se også billedet overfor (Odense før og nu).

Fra en brændselsforretning i H. C. Andersens Gade 57 i 1930'erne (Møntergården).

digst nok understreges, at menigmands transportmiddel på de kortere strækninger naturligvis først og fremmest var cyklen. Byen var trods det meget vokseværk fortsat ikke større, end at den kunne gennemcykles på kryds og tværs inden for et overkommeligt tidsrum, hvad enten der var tale om ærindekørsel med indkøbstasken på bagagebæreren, eller det gjaldt den daglige transport til og fra arbejde. Netop det sidste var noget, der fik større betydning for flere, eftersom de mange virksomheder i de centrale dele af byen, hvor folketallet samtidig gik ned, jo nødvendigvis måtte have en medarbejderskare, der kom til at bo mere og mere spredt over den stadigt voksende bystruktur, hvor flere dele efterhånden fik karakter af netop rene boligkvarterer. Den stadige tendens til en mere funktionelt opdelt by var også et resultat af forholdene for boligbyggeriet i tiden fra første verdenskrigs udbrud og mellemkrigstiden igennem.

16 · Boligforhold

Problemerne under første verdenskrig

I tiden op til 1914 havde man beskæftiget sig en del med planer for byens fremtidige udseende, og stadsingeniøren havde skitseret en ønskelig udvikling, som netop gik i retning af en mere funktionel opdeling af byen med en klar adskillelse af fabrikker og forretninger på den ene side og boligkvarterer med forskellig karakter på den anden side. I den kommende tid blev det dog så som så med en egentlig planlagt og reguleret byggevirkksomhed. Man må endnu engang minde om, at Sct. Hansdistriktet var ganske vildtvoksende set fra Odense bys side. Og hertil kommer, at der ikke ligefrem blev tale om nogen udvikling præget af ro og omtanke, eftersom akut bolignød bevirkede en del hastige tiltag. Et godt eksempel på et boligområde, som egentlig var tænkt som industriareal, er bebyggelsen i det halvmåneformede areal mellem Bogensebanen og Rugårdsvej. Det var en privat udstykning, og anlæggelsen af Rasmus Rasks Vej, Rasmus Nyerups Vej, Rasmus Niensens Vej etc. fulgte ikke de retningslinier, som stadsingeniøren uden forbindelse havde afstukket i 1914.

Nye villaer i Dahmfeldts Villaby – billedet her er fra Rasmus Niensens Vej 1934 (Møntergården).

Indtil 1911 var der nogenlunde balance mellem udbud og efterspørgsel på boligmarkedet. Det var i alt fald, hvad man i lyset af mellemliggende begivenheder slog fast en halv snes år senere. Og elasticiteten var traditionelt stor på grund af flyttedagen. At lejemaal almindeligvis gik til henholdsvis oktober og april flyttedag, betød, at ganske mange mennesker på de samme tidspunkter skiftede bolig. Man kunne flytte til større eller mindre lejlighed efter behov og pengepung, og der var for hele den gruppe af befolkningen, som ikke selv ejede deres bolig, på denne måde mulighed for også at flytte i forhold til arbejdspladsens beliggenhed. Denne høje grad af mobilitet gik imidlertid tabt lige inden første verdenskrigs udbrud. Det kom til at virke som selskabslegen, hvor antallet af stole er mindre end deltagerne, og det skete første gang i 1911. Da stod 30 familier ved oktober flyttedag uden tag over hovedet. Og dette regulære husvildeproblem nødvendiggjorde en kommunal indgriben. Man indkvarterede dem i den tomme rytterkaserne, den, som et par år senere blev til Thriges bilfabrik.

Siden fulgte et opsving i nybyggeriet, som for en kort tid løste problemet, men under verdenskrigen steg omkostningerne, og byggeriet gik i stå. I et tilbageblik syv år senere konstaterede stadsingeniøren, at allerede 1915 var »kommunen mod sin vilje bleven ført længere og længere ind i en boligpolitik«, der efterhånden havde »taget et overordentligt stort omfang og bundet betydelige kapitaler«. Det havde man så sandelig ikke planlagt.

Den første regulære bygning udelukkende til brug for husvilde blev vedtaget opført i 1915 og stod klar året efter. Den lå på kommunal jord ved

De to billeder på dette opslag viser noget om, hvor stor en forskel der kunne være på en husvildebolig og et finere embedsmændshjem i begyndelsen af vort århundrede. Billedet fra husvildeboligen er fra omkring 1925 (E. Biering fot., Møntergården).

Interiør fra stiftsfysikus Morten Seedorffs hjem i Nørregade omkring 1914 (Møntergården).

Bolbro lidt vest for den sydlige ende af Kancellivej og rummede fire lejligheder, der imidlertid forsløg umådeligt lidt, da man nåede frem til 1916. Nødforanstaltninger måtte til, og man indkvarterede midlertidigt i Karantænehuset, i Forsørgelsesanstalten, i Skydehuset i Fruens Bøge, i Ny Tolderlund og i den gamle skole i Bolbro. Det var løsninger, som stadsingeniøren – antagelig med god ret – betegnede som utilfredsstillende. Man fortsatte derfor med opførelsen af fem husvildehuse med hver fire lejligheder – et til i Bolbro og fire i Kræmmermarkens sydøstlige hjørne tæt ved Sct. Jørgens Gade. De sidstnævnte blev til husvildebarakkerne i Færøgade, hvoraf der efterhånden i tiden frem til 1920 byggedes i alt 18. Dette var stadig ikke tilstrækkeligt, og af og til måtte både skolen i Klaregade og en enkelt gang tillige Hotel Sct. Knud og skolen i Holsedøre rømmes til brug for familier uden tag over hovedet.

Tabel 16.1: Antal nye lejligheder 1912/13-1917/18.

År	Antal	År	Antal
1912/13	216	1915/16	224
1913/14	261	1916/17	152
1914/15	187	1917/18	186

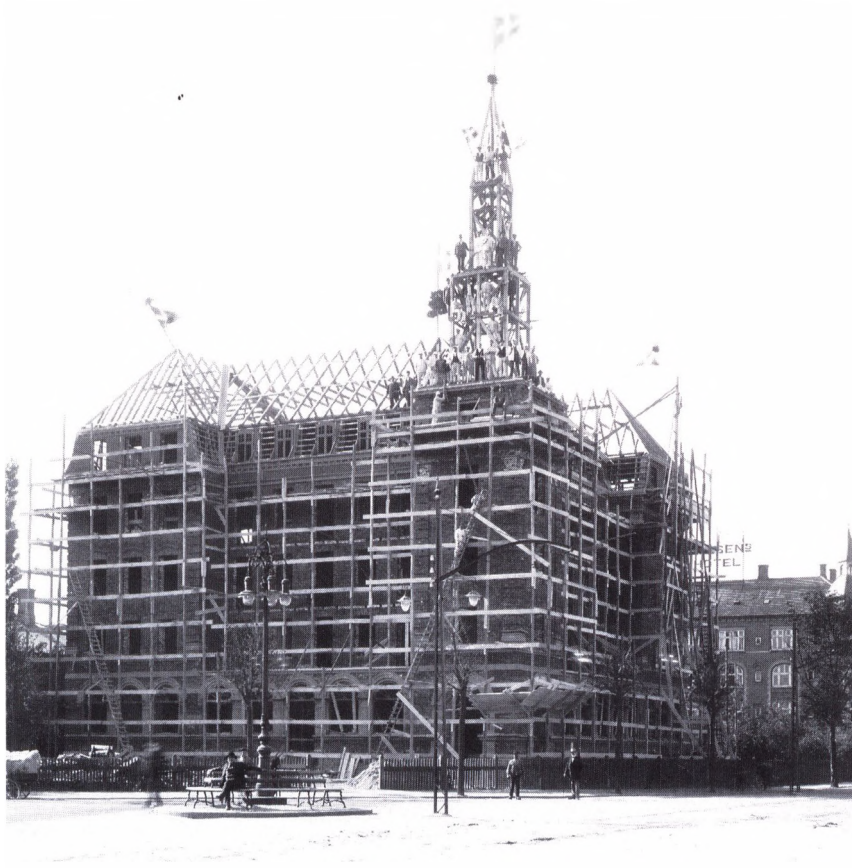
Kilde: H. V. Rygner: Odense kommunes boligpolitik i arene 1915-1922.

Og boligbyggeriet havde svært ved at komme i gang igen trods en lille bedring i 1915/16, som det fremgår af tabel 16.1. Medvirkende hertil var indførelsen i 1916 af kommunale huslejenævn, der bl.a. skulle sikre en kontrol med, at huslejen i de ældre boliger blev holdt nede. Stadsingeniørens holdning til dette offentlige indgreb var klar nok. Han bemærkede, at dette gjorde ondt værre, idet den tydelige og mærkbare forskel på lejeniveauet i ældre og nye boliger jo betød, at ingen brød sig om at bygge nyt. Folk satsede i stedet på en gammel, men billig bolig, hvor svært opnåelig den end måtte være, og kom til at betragte nybyggeri som ganske uoverkommeligt.

De mange nødløsninger måtte anspore til foranstaltninger af mere permanent karakter. Et forsøg på ved tildeling af præmier at få folk med tilstrækkelig

Odense kommunes husvildebolig i Lerchesgade, kaldet Cementenborg, fotograferet kort før nedrivningen i 1962. I bogen Ak, hvor forandret har en tidligere beboer skildret sine oplevelser som husvild sammen med sin familie – under overskriften «48 familier, 84 børn – og otte lokummer» (Møntergården).

Rejsegilde på det nye missionshotel på hjørnet af Jernbanegade og Østre Stationsvej 1916 (Nellemann-Andersen fot., Møntergården).

plads til at yde de boligsøgende husly faldt ikke særlig heldigt ud. Og et permanent byggeri for kommunal regning i Jarlsberggade med i alt 48 rigtige lejligheder var og forblev en undtagelse. Man stod med valget mellem at igangsætte et omfattende offentligt boligbyggeri eller alternativt at støtte og op hjælpe det mere eller mindre private. At det var den sidste mulighed, som kom i betragtning, kan ikke undre, når man erindrer sig bystyrets politiske baggrund.

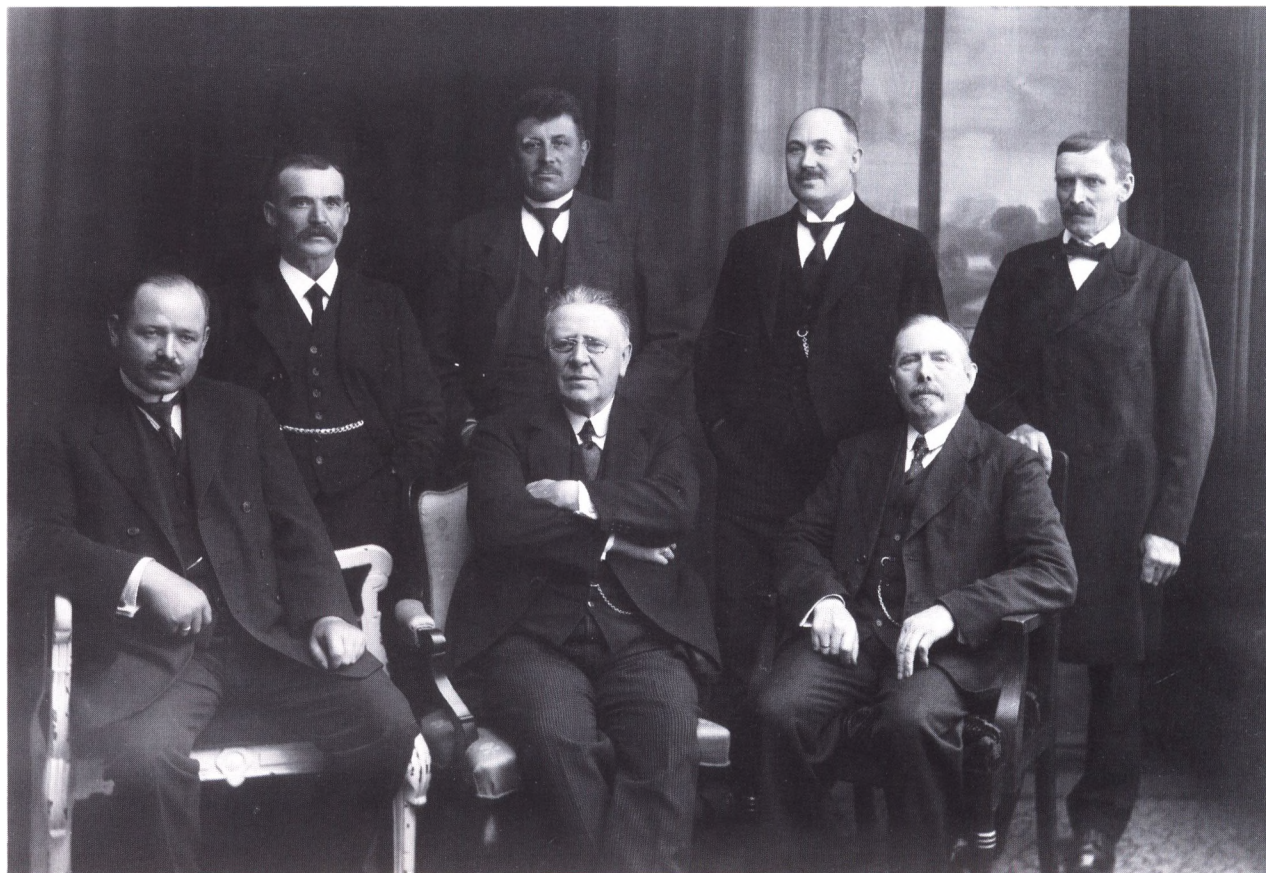
Den kommunale støtte kom først og fremmest til at gøre sig gældende ved, at man kunne stille grunde til rådighed, dels mod vest ved Bolbro, dels mod øst i Kræmmermarken, netop de steder, hvor de midlertidige husvildebaraker også var placeret. Den stigende anvendelse af disse områder kan ses af det faktum, at kommunen i 1918 ejede 300 hektar i det, som kaldtes »byens vestlige marker«. De var reduceret til 255 hektar i 1940. Og tilsvarende faldt arealet i Kræmmermarken fra 51 hektar i 1918 til 23 hektar i 1940 i takt med frasalget, som naturligvis ikke alene var til boligbyggeri. Tallene viser tillige,

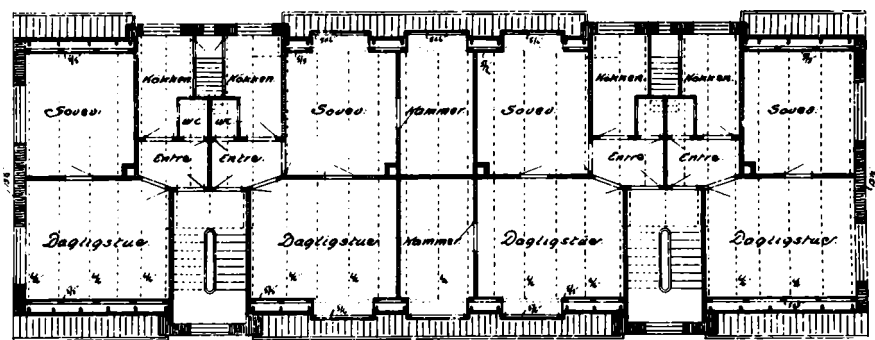
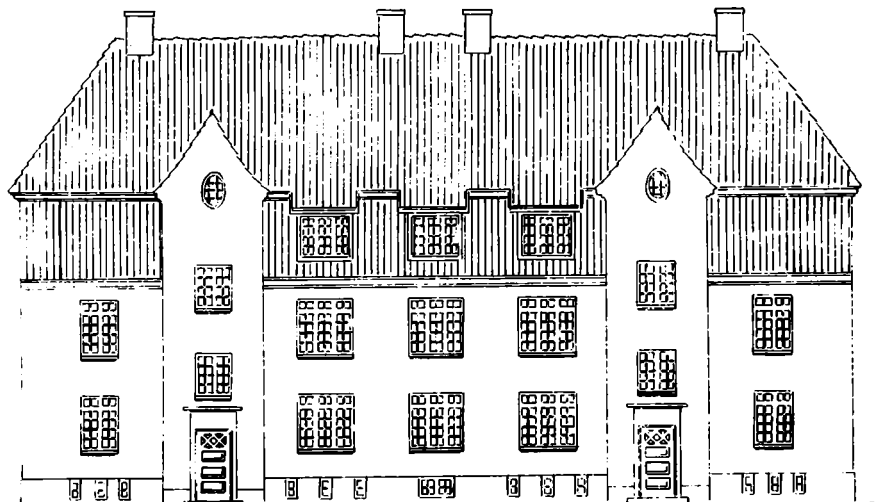
at der var store arealreserver at trække på, hvortil kom, at man foruden ovennævnte områder, der lå inden for kommunegrænsen, yderligere erhvervede Åløkkejorderne i 1916 og gården Elsesminde i Sanderum i 1921 – sidstnævnte alene på 132 hektar. Så man var rigeligt dækket ind, når grunde skulle stilles til rådighed.

Boligforening og byggeselskab

I 1917 fik henholdsvis Arbejdernes Boligforening og Det borgerlige Byggeselskab deres første grunde på absolut favorable vilkår, og det var i forhandlinger med disse to foretagender, at man fik opstillet de kommunale bistandsregler. Fra statslig side var der givet tilladelse til, at man i de enkelte kommuner gav afkald på skatter, ligesom staten ydede 2. prioritetslån og dermed kom direkte med i finansieringen. Odense kommune på sin side solgte grunde til 1/3 af værdien på betingelse af, at det drejede sig om byggeri for

Arbejdernes Boligforenings første bestyrelse med formanden Emil Marvott siddende i midten. Billedet er fra 1916, og den første forretningsfører (fra 1918) Chr. Christiansen sidder til venstre i billedet (Nellemann fot., privateje).

Bygningstegning af Arbejdernes Boligforenings ejendom Ørstedsgade 40-42 (Hans Chr. Johansen m.fl.: Fabrik og bolig).

mindrebemidlede. Husene skulle fritages for grund- og husskat i 10 år, og kommunen stillede garanti for byggelån op til 70% af ejendomsskyldværdien. Disse betingelser ændredes endda det følgende år – 1918 – i endnu gunstigere retning. Der blev nu tale om grundsalg til 1/5 af værdien og garantier op til 80% af vurderingen. Resultatet var et ganske omfattende byggeri i de kommende år med netop Arbejdernes Boligforening og Det borgerlige Byggeselskab i spidsen – to selskabsdannelse, der unægtelig havde hvert deres særpræg og ideologiske udgangspunkt.

Arbejdernes Boligforening stiftedes i 1916, efter at et lille udvalg med det socialdemokratiske byrådsmedlem, redaktør og folketingsmand Emil Marott i spidsen havde været en tur i hovedstaden for at studere forholdene i den københavnske Arbejdernes Andelsboligforening. Efter hjemkomsten toges fat med forberedende møde, stiftende generalforsamling, og Arbejdernes Boligforening i Odense var en realitet med Marott som formand.

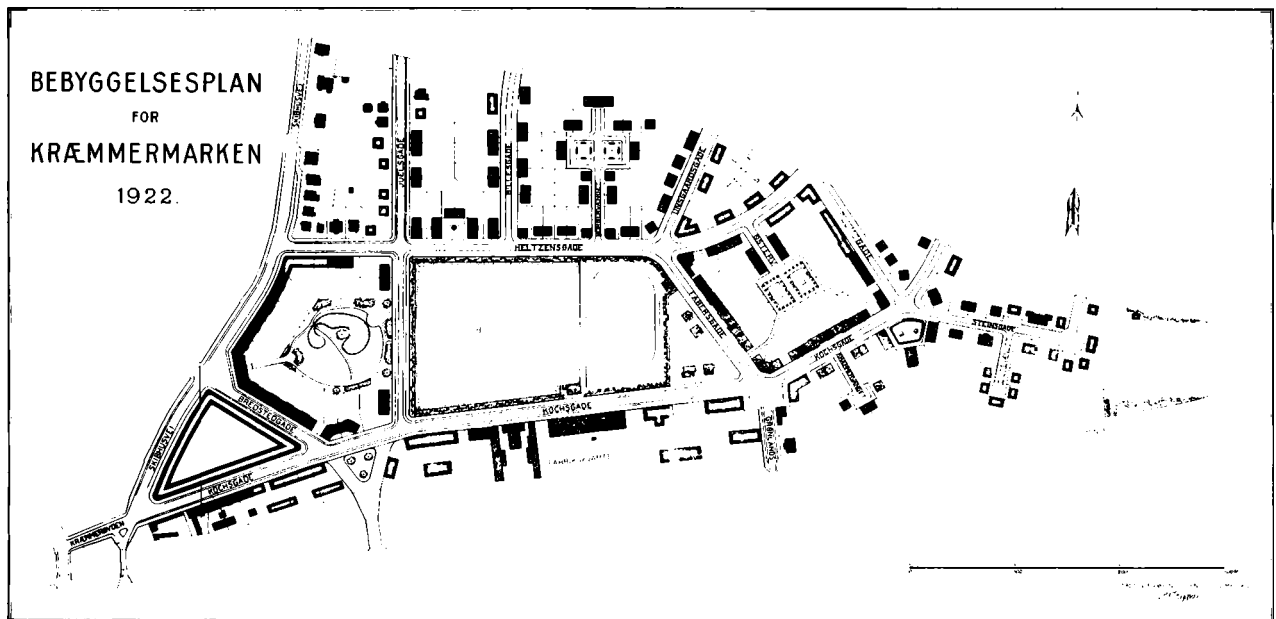
Der var tale om et andelsselskab, hvori deltagerne imod et beskedent ind-

skud kunne blive berettiget til lejligheder i de nyopførte ejendomme, som kom til i det følgende tiår. De første byggedes i karreen, den noget »skæve firkant«, mellem Store Glasvej, Ørstedsgade og Kanslergade. I 1917-19 blev det her til syv ejendomme, som til dels placeredes vinkelret på gaden, hvad der bevirkede et ganske afvekslende indtryk ved et kig ind i gården. Arkitekten, som stod bag dette og alle de følgende byggerier, var Hjalmar Kjær, der kan tillægges æren for det solide præg med de to fulde etager samt den lidt mindre tredje mansardetage. I de første byggerier var der udelukkende tale om to værelser eller to værelser med kammer, siden også nogle treværelses. WC var på dette tidspunkt en selvfølge i et nybyggeri af denne karakter, kakelovnen ligeså. Så i kælderen på de først byggede svarede 12 brændselsrum og 12 viktualierum til husets 12 lejligheder ovenpå.

I de følgende år opførte foreningen yderligere ejendomme i Bolbro, ved Sct. Jørgens Gade, Danmarksgade, på Fælledvej, Rørsvej, Sdr. Boulevard og i kvarteret ved Ahlmannsvej. Alle huse var med to til tre etager, og mens køkkentrappen havde manglet, sparet bort i de først opførte huse, kom den siden til at være gængs, og fra 1925 dukkede de første badeværelser op. Det var dog i form af ét fælles for hver opgang, altså for op til seks lejligheder ad gangen. Det mente man på dette tidspunkt ville være fremtidens løsen. Udstyret var et kar, en bruser og en gasbadeovn med automatmåler, så man fik nøje afmålte portioner varmt vand for sine penge.

Efter det første tiårs aktiviteter kunne man i Arbejdernes Boligforening

*Bebyggelsesplan for Kræmmermarken 1922.
På en række af de viste guder byggede Det borgerlige Byggeselskab en del ejendomme
(H. V. Rygner: Gade- og Bebyggelsesplan for Kræmmermarken).*

*Et kig ind i Arbejdernes Boligforenings karré-
bebyggelse ved Store Glasvej og Ørstedsgade
(Privateje).*

standse op og gøre status. Man havde fået bygget i alt 27 ejendomme med tilsammen 465 lejligheder, der beboedes af i alt godt og vel 2.000 personer, hvoraf de 37% var børn. Lige knap 4% af byens befolkning var kommet til at bo i et af denne boligforenings huse.

Helt så mange beboere kunne man ikke tælle i Det borgerlige Byggeselskabs ejendomme i Kræmmermarken – Heltzensgade, Kochsgade og Steinsgade. Men byggeriet her var ikke uden lighedspunkter. Ganske vist kom initiativtagergruppen i dette tilfælde fra ganske andre kredse. Det var organiseret som et aktieselskab, og i bestyrelsen kunne man finde både en kaptajn, en fabrikant og en sagfører – og der var personsammenfald med grundejerforeningens ledelse. Af formålsparagraffen fremgår imidlertid, at det drejede sig om »ved erhvervelse og bebyggelse af grunde i Odense at tilvejebringe billige lejligheder med haver til udleje til den mindre bemidlede del af befolkningen«. Og det var så det, man tog fat på i Kræmmermarken.

Dels byggedes en række huse med to til tre lejligheder og tilhørende have-lodder, dels opførte man nogle lidt større treetages huse overvejende med to en halv- og treværelses lejligheder – gennemgående altså lidt større end i Arbejdernes Boligforening. Også her var der overalt WC, men ikke bad. Kælderrummene bestod af både et brændselsrum, et viktualierum og et cykelrum pr. lejlighed, hvortil kom fælles vaskerum og tørrestue. Så i det lidt større etagebyggeri kan man godt tale om en kende højere standard hos »det borgerlige«.

Skal man tro dette aktieselskabs regnskaber, var der vel ikke tale om en guldgrube, men dog en ikke ufornuftig pengeanbringelse for de investorer, som havde erhvervet aktier med pålydende 500 kr. Selskabet gav i alt fald i de første ti år af sin levetid et pænt lille overskud og normalt 4% i udbytte. Forklaringen lå i, at man ved at binde sig til kun at udleje til mindrebedemlede kunne komme under præcis samme gunstige bistandsregler som Arbejderne Boligforening. Og disse bistandsregler forbedredes i øvrigt gentagne gange. Der blev tillige tale om direkte tilskud.

Allerede fra 1918 var der derfor andre, som også gik ind i byggeri med denne form for støtte. I Kløvermosen langs jernbanelinien havde forskellige personer erhvervet sig grunde og sluttede sig derefter sammen i en byggeforening. I Kræmmermarken dannedes ligeledes Byggeforeningen Fremad, og Byggeselskabet af 18. januar 1919 trådte i virksomhed ved Bredstedgade. Endnu nogle kom til i de følgende år, ligesom en del nyopførte tofamilievillaer enkeltvis kunne nyde godt af de samme gunstige kommunale støtteregler.

Status i begyndelsen af 20'erne

En opgørelse fra 1920 viser, hvor meget det støttede byggeri kom til at betyde for den samlede tilgang af boliger i Odense. Kommunen var da selv ejer af i alt 136 lejligheder, hvori indgik de nævnte husvildebaracker. De to store selskaber havde tilsammen bygget 446 lejligheder, de tre mindre 195, og i andet støttet byggeri var der tilkommet 161. Alt i alt var der med brug af de kommunale bistandsregler og ved direkte kommunal foranstaltning således tilvebragt 938 boliger i tiden fra 1917 og frem til oktober flyttedag 1920. Det drejede sig om langt størsteparten af boligbyggeriet i Odense i denne tid, hvad man kan få bekræftet ved at se på tallene for færdigangmeldte lejligheder i tabel 16.1 og 16.2.

Tabel 16.2: Antal nye lejligheder 1918/19-1931/32.

År	Antal	År	Antal
1918/19	184	1925/26	336
1919/20	347	1926/27	314
1920/21	240	1927/28	238
1921/22	326	1928/29	434
1922/23	367	1929/30	359
1923/24	175	1930/31	486
1924/25	285	1931/32	591

Kilde: Odense Byråds Forhandlinger.

For kommunen havde det betydet direkte udgifter til eget byggeri på godt 1/2 million kr., skattelettelser på godt 1/4 million, rabatter på grunde solgt små 600.000 under værdien og kontante tilskud på et beløb af samme størrelsesorden. Hertil kom, at man havde indgået garantiforpligtelser på tilsammen 8,6 millioner kr. i forbindelse med prioritetslån. Alt dette som følge af den boligpolitik, som man »mod sin vilje var blevet ført længere og længere ind i«.

Men ikke nok med det. I 1921 så tilgangen af boliger stor ud, og man troede, at man nu kunne standse op og trække vejret. Men der viste sig stadig at være et udækket behov, og følgende bestemmelserne i loven af 10.9.1920 tog man fat på endnu en fase med fornyede bistanstregler. Arbejdernes Boligforening byggede på Ahlmannsvej, sporvejsfunktionærerne ved Krügersvej, der opførtes huse i Dæhnfeldts Haveby i det tidligere nævnte areal mellem Bogensebanen og Rugårdsvej, og der var fortsat byggerier i Kræmmermarken. Endnu en lille million kunne bogføres som medgået i kommunale tilskud, rabatter og skattelettelser, mens endnu 2½ million var stillet som garanti ved opførelsen af yderligere 462 lejligheder.

Herefter mente man i bystyret i Odense, at der i én bestemt henseende var gjort tilstrækkeligt, nemlig med hensyn til kontrollen med huslejerne, der udøvedes af huslejenævnet. Man ønskede som den første af de store provinsbyer at genindføre den frie prisdannelse på boligmarkedet og vedtog derfor på et byrådsmøde i juni 1922 at afskaffe dette nævn, idet der dog ikke måtte foretages lejeforhøjelser i det første år efter nævnets bortfald. Dette betød, at huslejen fra og med oktober flyttedag 1923 kunne sættes op.

Det vakte nogen opmærksomhed andetsteds og gav bl.a. stødet til en særlig undersøgelse af lejeforholdene i Odense. Det bør nok indskydes, at boligmangel og husvildeproblemer på denne tid i allerhøjeste grad var noget, som også var kendt i resten af landet. Fra 1916 og fremefter interesserede man sig fra centralt hold meget for at skaffe oplysninger frem og iværksatte de såkaldte boligtællinger, som gjorde det muligt meget nøje at følge udviklingen på dette felt over hele landet. I forbindelse med tællingen for 1923, der fandt sted efter oktober flyttedag, fik man de odenseanske huslejeforhøjelser med, og kunne i *Statistiske Meddelelser* bringe en særlig analyse af forholdene i Odense sammenlignet med de øvrige store provinsbyer.

Det viste sig da, at mens lejen i de ti største provinsbyer steg gennemsnitligt med 6,9%, så afveg Odense med 12,1% betydeligt fra dette gennemsnit. Grundlaget var oplysninger om både udlejede lejligheder og udgifterne for ejerboliger, og her viste det sig, at mens ejerboligerne i Odense var steget 8%, kom de udlejede op på en 14% stigning fra det ene år til det andet. Og mens forhøjelserne stort set var uafhængige af lejlighedsstørrelsen – det var nogenlunde ligeegyldigt om det var to-, tre- eller fireværelses – så var der en meget

stor spredning med hensyn til stigningens størrelse. Næsten en trediedel af de udlejede lejligheder steg slet ikke, hvorimod de øvrige dermed kom væsentligt over de gennemsnitlige 14%. Faktisk steg næsten hver tiende udlejningslejlighed i Odense med ét slag mere end 50%. Og dette skete helt klart som en følge af, at man her som de første havde ophævet huslejestoppet og kontrollen med samme.

Hele denne fremhævelse af Odense i *Statistiske Meddelelser* blev trykt ganske uden særlig begrundelse, og ordet »huslejechok« var næppe kendt og blev i hvert fald ikke anvendt i denne forbindelse. Men noget af en udhængning synes der alligevel at have været tale om. Og på Fyn følte man sig utvivlsomt ramt. Det kom klart frem året efter, da boligsituationen var på dagsordenen i byrådet.

I oktober 1924 var der stadig husvilde i Odense. Ikke alene var 88 familier indkvarteret i kommunens permanente lejligheder, mens 48 boede i træbarakker. Hertil kom yderligere 109, som var interimistisk indkvarteret. Endvidere forelå der indberetning om et par snese familier, som boede privat under absolut uegnede forhold i lysthuse o.lign. Og endelig måtte man regne med, at en del privat indlogerede tillige måtte henregnes under kategorien husvilde.

Men det var helt klart, at der ikke i Odense fra byrådsflertallets side var nogen tanke om genindførelse af restriktioner. Man henholdt sig til, at der dog var taget 255 lejligheder i brug i det forløbne år, og at endnu godt 100 skulle være klar til indflytning lige omkring efteråret 1924. Nu måtte man vurdere, hvor stor en lejlighedsreserve det var nødvendigt at opbygge, og borgmesteren fandt det endvidere nødvendigt at afvente bearbejdelsen af den boligtælling, der skulle finde sted i begyndelsen af november samme år. Og sammenlignede man med Århus, så fandt man ikke, at det stod så ringe til i Odense. Herved blev det, og de, der ønskede huslejerestriktionerne genindført, måtte slå sig til tåls.

Boliger og folketal 1916 til 1930

Husvildeproblemer, boligselskaber og kommunal aktivitet på boligområdet var fænomener, som optog sindene. Restriktionerne og deres afskaffelse vakte opsigt, og man tyede til statistikken, når der skulle argumenteres. Det samme kan man gøre nu mange år efter, når man vil undersøge, hvordan det da reelt gik med hensyn til boligforholdene i Odense. For selve købstadskommunen kan man sammenligne folketal og boligantal, som det er gjort i tabel 16.3.

Forholdet mellem indbyggertal og antallet af boliger lå forbløffende kon-

Tabel 16.3: Odense kommune, folketal og boliger 1916-30.

	1916	1921	1925	1930
Antal indbyggere	45.303	49.469	52.376	56.759
Antal lejligheder	12.013	13.388	14.089	16.293
Heraf udlejet	8.687	9.889	10.197	–
Heraf beboet af ejer	3.173	3.482	3.832	–
Ledige	153	17	60	–
Toværelses lejligheder	28,2%	31,0%	28,2%	30,0%
Treværelses lejligheder	35,1%	36,6%	34,4%	36,2%
Blandet forretning og beboelse	9,1%	7,1%	8,7%	–
Huslejeindex	100	158	202	217

Kilde: Statistiske Meddelelser samt folketal fra Statistisk Tabelværk.

stant, når man ser på de samlede tal, idet det dog skal bemærkes, at folketallet i tabel 16.3 er en »bruttoangivelse«. Beboerne i de såkaldte »fælleshusholdninger« – kaserner, stiftelser o. lign. – indgår i folketællingstallene, hvorimod de tilsvarende rum og værelser ikke er medregnet i boligtællingerne. Men opgjort på denne tilnærmede vis var der 3,7 person pr. bolig både i 1916, 1921 og 1925. De mange anstrengelser med opmuntring til nybyggeri havde altså kun som resultat et uændret forhold mellem beboertal og antallet af lejligheder. Det kan ikke undre, idet det jo først og fremmest gjaldt om at skaffe folk tag over hovedet, og der blev derfor ikke overskud til en forbedring af standarden i denne henseende. Man skal helt frem til 1930 for at finde en lille ændring til det bedre, for da nåede man ned på 3,5 person pr. bolig, samtidig med at stigningen i huslejerne nu skete i langsommere takt. Men til gengæld ses, at der i 1930 var lidt flere to- og treværelses lejligheder end i 1916, så der var ikke nødvendigvis blevet mere plads til hver enkelt. Netop på dette punkt kunne man dog i Odense med rette glæde sig ved en sammenligning med forholdene i Århus og Ålborg. For mens huslejens størrelse på langt sigt kom til at ligge på samme niveau og antallet af beboere pr. lejlighed også var i samme størrelsesorden, så var der netop med hensyn til boligmassens sammensætning afgørende forskelle. I 1930 udgjorde de to- og treværelses lejligheder tilsammen 66,6% i Odense, men i Ålborg 70,3 og i Århus hele 74,6%. Etværelses lejligheder var overalt sjældne, og den store forskel lå i forekomsten af lejligheder på fire værelser og derover. Her var man langt bedre forsynet i Odense.

En del af forklaringen på dette kan man finde i tidens turistbrochurer, hvori ofte fremhævedes Odenses åbne og grønne præg, de store villakvarterer og fraværet af høj og tæt bebyggelse – endnu i 1926 kunne stadsingeniøren

Stadsingeniør H. V. Rygner (1878-1965) var en af byens indflydelsesrige embedsmænd. Han beklædte stillingen 1917-48 (Juncker Jensen fot., Møntergården).

fremhæve, at der i hele byen kun fandtes to huse med fem etager. I tiden inden første verdenskrig havde det egentlige etagebyggeri oftest været begrænset til huse med to lejligheder på hver af de tre-fire etager, som man f.eks. så det på Store Glasvej. Bolignøden og det støttede byggeri betød som noget nyt opførelsen af hele karreer med ensartede ejendomme, om end fortsat moderat i højden. Og dette udlejningsbyggeris fremkomst kan man i tabel 16.3 aflæse som en tilsvarende faldende procentandel for ejerboliger. Fra 1916 til 1921 faldt disse fra 26,4 til 26,0%, men siden steg deres andel igen. I 1925 var 27,2% af byens lejligheder beboet af ejeren, i 1929 var man oppe på 27,7%. Hvad der skete var, at villabyggeriet kom stærkt igen. Byen beholdt sit åbne præg – fortsat berømmet, når turister skulle lokkes til – og ved midten af 20'erne kunne man fastslå, at to etager stadigvæk var langt det almindeligste. Dette bevirker, skrev den tilfredse stadsingeniør, »at nyt og gammelt står godt sammen, og at byen derfor har ret ensartet, borgerligt, hyggeligt præg, der på engang giver vidnesbyrd om dens alder og om den fremdrift, der findes i borgerskabet«.

20'ernes villabyggeri

I virkeligheden var der allerede blandt det støttede byggeri ganske mange et- og specielt tofamiliehuse, og hen i 20'erne kom flere til. Dæhnfeldts Haveby udstykkedes fra 1920 og gav sit bidrag til byens grønne præg med »ca. 120 fritliggende villaeer for arbejderstanden«. Andre områder med villaeer fra

En vinterdag i Skulkenborg 1923-24, men børnene er på gaden trods kulden. Til venstre en del af Nørregades Friskole (H. Lønborg fot., Møntergården).

Nybyggeri på Bolbro Bakke i slutningen af 30'erne. I baggrunden knejser Odinstårnet på bakkens top (E. Christoffersen fot., Møntergården).

denne tid finder man i Jomsborgkvarteret mod øst, hvor kommunen stod for en større udstykning. Det var det nedlagte Sct. Jørgens Teglværks arealer, der her kom i anvendelse til støttet byggeri, en mængde småhuse på Jomsborgvej, Vikingevej, Sigvaldsvej og Styrbjørnsvænget. Der var stadig en temmelig direkte sammenhæng med husvildeproblemet, idet det gamle Odense Teater, skønt delvis nedbrændt i 1921, fortsat tjente som midlertidig bolig for husvilde. Folk i kvarteret var trætte af at se på denne ruin og samlede et ganske betydeligt beløb ind til de første huse ved Jomsborgvej. Gaven var betinget af, at teatret endeligt blev nedrevet, hvilket da også skete fyldest.

Jomsborgkvarteret fik et temmelig ensartet præg, idet treværelses enkelt-huse, dobbelthuse med to gange tre værelser samt tofamiliehuse med tre plus to eller to plus to værelser forelå i færdige sæt tegninger ved arkitekten Hjalmar Kjær. Kommunen stillede så disse til rådighed for bygherrerne og solgte grundene til 1/5 af værdien. Da de fritliggende, grundmurede huse skulle kunne opføres billigst muligt, måtte der faktisk visse dispensationer fra byggevedtægten til. Bygningskommissionen måtte hele vejen til Justitsministeriet, men man opnåede, hvad man ønskede, og det hele blev noget af et tilløbsstykke. Der var ganske vist nogle, der efter at have kastet sig ud i dette forsøg på at skaffe sig egen bolig, måtte give op trods sikkerheden for både kredit- og hypotekforeningslån samt statslån som 3. prioritet. Selv skulle den kommende ejer blot møde op med 1.000 kr. Men andre stod i kø, og husene blev i årene 1925-26 hurtigt en realitet. I de fleste tilfælde var der tale om to-

familieshuse, hvor det var en betingelse, at lejlighed nr. to blev udlejet til husvilde. Det noget ensformige præg var ikke til at komme uden om. Der manglede noget, »især den beplantning, som skal gøre selv smukke huse tiltalende og levende«. Og man måtte til stadsingeniørens beklagelse vente lidt på det planlagte parkanlæg, men fik det dog til sidst, så alt kunne præsentere sig »smukt og harmonisk, som et vidnesbyrd om, hvad en omhyggelig planlægning og et godt samarbejde mellem velmenende faktorer kan udrette«.

Lidt mindre stolte havde man et par år før været over et forsøg med opførelsen af små, billige træhuse i Bolbro, og her gik man snart over til udelukkende at støtte grundmurede bygninger. Så vidt de kommunale aktiviteter, der således fra midten af 20'erne klart fik, hvad man i dag ville kalde et »parcelhusvenligt« præg. Og ved siden af det støttede byggeri rejste der sig ved denne tid stadig villaer mod syd i det gamle Sct. Knuds landsogn i »det eftertragtede Hunderupkvarter«, hvor blandt andet A/S Bøgegaards Udstykning, stiftet 1910, er et eksempel på et aktieselskab i virksomhed på dette felt. Hertil kom så, hvad der skete uden for kommunen, specielt i Dalum og i Sct. Hans landdistrikt.

I disse forstæder var villapræget ikke mindre stærkt. Nok var der en sluttet bebyggelse langs Skibhusvej med den ene parcel ved siden af den anden. Men et godt eksempel på en større udstykning til villaer var Møllers Villaby, som lagdes på Marienlunds jorder. Skibsrederens folk var favoriseret i mere end én henseende, idet de i modsætning til distriktets øvrige beboere fik vand fra Odense kommune. A.P. Møller havde med kommunen indgået en aftale om levering af postevand til sig og sine, hvorimod de grundejere, der ikke var ansat på værftet, var overladt til egne brøndgravninger. Endnu en absurd følge af indlemmelseslagsmålet.

Endelig kan nævnes, at man i den østlige del af landdistriktet finder nok et aktieselskab i udstykningsbranchen, nemlig A/S Åløkkegård, Odense, også det stiftet i 1910 med det formål at varetage udparcelleringen af en del af den gamle hovedgårds jorder.

Tabel 16.4: Boliger i Odense og forstæder 1930.

	Forhus	Baghus	Antal lejligheder i			Sommerhus, barak o.lign.	I alt
			1 lejlighed	2 lejligheder	3 lejligheder		
Odense	12.177	1.375	758	1.554	181	248	16.293
Sct. Hans landdistrikt	1.631	67	242	838	49	15	2.842
Vor Frue landsogn	233	14	22	64	11	13	357
Dalum	542	23	185	436	58	–	1.244

Kilde: Statistiske Meddelelser.

Kvarterets børn stillet op for fotografen på Henriettevej – formentlig omkring 1920 (Møntergården).

Status 1930 i købstad og forstæder

Udviklingen i forstadskommunerne er lidt vanskeligere at følge end for købstadens vedkommende, men fra år 1930 er det muligt at belyse den samlede boligmasse og dens sammensætning særdeles indgående, såvel for selve Odense kommunes vedkommende som for forstadskvartererne Sct. Hans, Vor Frue og Dalum. En fordeling på bebyggelsestyper ses i tabel 16.4, og man kan beregne en »villaprocent« for selve Odenses vedkommende på 15,3, mens Vor Frue havde 27,2%, Sct. Hans 39,7% og Dalum ikke mindre end 54,6%. Alt i alt blev det totalt for storbyområdet til, at godt og vel hver femte lejlighed var placeret i en villabebyggelse. Helt nøjagtigt 21,2%. Og sammenligner man igen med såvel Århus som Ålborg inklusive deres forstæder, så bliver de tilsvarende procenttal henholdsvis 11,5 og 10,1. På den baggrund fremtræder Odenses særpræg særdeles klart. Villaerne var dobbelt så hyppige i den fynske hovedstad.

Betegnelsen forhus og baghus dækker både over det lave, sluttede byggeri i købstadens gamle gader, bebyggelsen langs udfaldsvejene og de nyere,

I baggårdene var der hjerterum. Billedet er fra Frederiksgade 1937 (H. Lønborg fot., Møntergården).

større karrébebyggelser, som bl.a. var så karakteristiske for Arbejdernes Boligforening. For de fritliggende villaers vedkommende falder det i øjnene, at tofamilieshuset dominerede i en sådan grad, at det var dobbelt så almindeligt som villaen med kun en familie. Forklaringen ligger ikke alene i, at dobbelthuse og toetages villaer med to lejligheder bevidst blev støttet af hensyn til de husvilde, men tillige i denne boligforms smidighed. Lejlighed nr. 2 var relativt billigere end den første og kunne i de første år efter opførelsen indbringe nogen indtægt. Siden kunne den ekstra plads komme en stærkt voksende familie til gode, og i den seneste fase kunne der atter blive tale om lejeindtægter til supplerende af en pensionists lavere indkomst. En sådan udvikling kan i alt fald ofte spores, hvis man følger det enkelte tofamilieshus og dets brug gennem tiden.

Statusopgørelsen fra 1930 giver tillige en mulighed for at sige noget om boligens faste udstyr i købstadskommunen. Elektriciteten var 20rne igennem blevet så almindelig, at mere end 95% nu kunne klare belysningen ved at tænde og slukke for en kontakt. På dette felt lå Odense på linie med de andre større provinsbyer.

Det gjorde man ligeledes, når det gjaldt visse sanitære installationer. 8,6% rådede i Odense over et badekar, mens 5,6% nøjedes med en bruser og yderligere 3,1% havde adgang til et fællesbad – i alt 17,3% havde således disse faciliteter inden for husets fire mure. Centralvarme kunne man glæde sig over i 11,1% af de odenseanske lejligheder, mens det for 8,3% gjaldt, at varmt vand var indlagt. På disse felter lå Odense på linie med Århus, mens man ikke var helt så godt med, når det gjaldt WC. Det var ganske vist gået ganske stærkt med indretningen af denne såre praktiske bekvemmelighed, idet 44% af lejlighederne havde den allerede i 1925, og procenten var steget til 56,2 i 1930. Blot viser en sammenligning med Århus og Ålborg, at man faktisk i denne henseende var ganske meget bagefter på Fyn. I Århus var »WC-procenten« 68,4 og i Ålborg helt oppe på 95! Natrenovation var fortsat et velkendt fænomen i Odense, og forklaringen på dette besynderlige særpræg kan vel dårligt være anden, end at bebyggelsens spredte karakter i Odense bevirkede, at denne fornyelse ikke så hurtigt blev gennemtvunget.

I øvrigt skal det om disse procenter for de sanitære installationer understreges, at dette først og fremmest er en statusopgørelse anno 1930. I nybyggeriet havde træk og slip, som det er set, længe været det normale, og bad og centralvarme var netop på dette tidspunkt ved at blive det – gennembrudstidspunktet var i årene omkring 1930.

30rnes boligbyggeri

Den fortsatte udvikling på boligområdet kan ses af boligtællingernes tal, som herefter foreligger for hvert femte år. I tabel 16.5 for 1935 er Sct. Hans landdistrikt medregnet under købstaden – området var jo blevet indlemmet – så det må man tage i betragtning, når der sammenlignes. På samme vis faldt Vor Frue landsogn ud som selvstændig enhed inden den sidste tælling i 1940, da Dalum var den sidste forstadskommune, som i sin helhed medregnedes til Stor-Odense.

Først og fremmest kan man om 30erne slå fast, at boligsituationen blev forbedret. I Odense Grundejerforening slog man allerede på generalforsamlingen i 1931 fast, at der i kraft af det store boligbyggeri siden huslejerestriktionernes bortfald var bygget så meget, at bolig manglen var ophørt med at eksistere. De husvilde familier, som endnu var tilbage, var sådanne, hævdedes det, som enten ikke kunne eller ikke ville betale husleje. Således var altså holdningen hos husejerne, der meget ivrigt i sin tid havde argumenteret for huslejens frigivelse, og som nu triumferende kunne hævde at have fået ret.

Noget har der nok været om snakken, for i årsberetningen fra Arbejdernes Boligforening fra samme år hed det, at »det ret stærke nybyggeri, der gennem

Tabel 16.5: Boliger i Odense og forstæder 1935 og 1940.

	Forhus	Baghus	Antal lejligheder			Sommerhus, barak o.lign.	I alt
			1 lejlighed	Villa med 2 lejligheder	3 lejligheder		
<i>1935</i>							
Odense	16.287	1.401	1.424	3.281	499	191	23.083
Vor Frue landsogn	253	14	42	118	10	5	442
Dalum	550	36	245	542	59	–	1.432
I alt	17.090	1.451	1.711	3.941	568	196	24.957
<i>1940</i>							
Odense	20.473	1.476	1.727	4.044	583	101	28.404
Dalum	566	31	383	557	67	1	1.605
I alt	21.039	1.507	2.110	4.601	650	102	30.009

Kilde: Statistiske Meddelelser.

de senere år har fundet sted her i Odense, og som allerede i forrige regnskabsår bevirkede en større lejlighedsrigelighed end nødvendigt, fortsattes gennem foråret og sommeren 1931 med øget fart med det resultat, at der ved oktober flyttedag fandtes op mod et par hundrede ledige lejligheder i byen«. Det følgende år havde denne boligforening simpelt hen svært ved at få alle sine lejligheder udlejet. Folk havde ikke råd til at betale de nødvendige 400 kr. i indskudskapital, men kunne få billigere lejligheder andetsteds. Følgelig måtte man også i Arbejdernes Boligforening gå over til at udleje på almindelige vilkår. I forbifarten skal bemærkes, at foreningen var uheldig med at have været udsat for et underslæb, som antagelig har været medvirkende til, at man ikke byggede mere inden anden verdenskrig. Men interessant er udtalelsen om lejlighedsrigeligheden, der var større end nødvendigt. Når konstateringen kom fra denne kant, må den vel stå til troende.

Alt i alt ser det ud til, at man havde nået godt og vel den ønskede balance mellem udbud og efterspørgsel, og at tilflyttere og andre nye boligsøgende havde valgmuligheder, når der skulle skaffes tag over hovedet. For befolkningen steg jo stadig, og bygget blev der fortsat, som det allerede er set i tabel 16.2 med de høje tal for årene omkring 1930. De blev ikke lavere i den følgende tid, som det ses af tabel 16.6, hvor tiden fra 1932/33 til 1935/36 dækker både købstaden og det nyindlemmede Sct. Hans landdistrikt, mens de sidste år tillige gælder nybyggeriet i Vor Frue landsogn.

Igen skal det understreges, at ejerboligen i form af en villa fortsat var i fremgang. For Odense og de tre store forstadskommuner tilsammen var der i 1930 tale om, at 21,2% af lejlighederne lå i villabebyggelser, ved de følgende

boligtællinger i årene 1935 og 1940 var procenten stigende til 23,7 og 24,5. Og dette var absolut noget, som billigedes af autoriteterne. Ved et interview i 1939 udtalte den socialdemokratiske borgmester I. Vilh. Werner, at vel var der bygget meget »halvhøjt« byggeri i de seneste år, men man måtte sandelig ikke tro, at bystyret ønskede denne kategori ensidigt fremmet på bekostning af det åbne og lave villabyggeri, som var »hovedlinien« i Odense. Man var fuldt ud klar over, at fortsat villabyggeri var arealkrævende og bekosteligt med hensyn til både vejanlæg og trafikforbindelser, men fandt alligevel, at de sundhedsmæssige fordele ved villaerne måtte veje tungest.

Også fra anden side konstaterede man den odenseanske forkærlighed for de åbne bebyggelser fremfor lukkede karreer, men den arkitektoniske sagskundskab var ikke uden indvendinger med hensyn til helhedsindtrykket. En kritiker fandt, at »disse åbne bebyggelser i nogen grad bærer præg af tilfældighed og manglende sans for arkitektonisk helhed, ligesom byplanens systematiske sammenkædning af de forskellige bydeles gadenet naturligvis har været særdeles vanskelig på grund af de ældre villakvarterers mindre heldige udformning«.

Så vidt arkitektens karakteristik af den manglende planlægning inden en generel beskrivelse af villakvartererne, som de så ud i 1939. Først faldt det naturligvis for at nævne Hunderupkvarteret syd for bykernen, som fra de tidligste tider havde haft ord for at være »det eneste kvarter, hvor den bedrestillede del af befolkningen med respekt for sig selv kunne bo«. Her var der ved denne tid ved at være fuldt udbygget med omkring 800 huse. Der var strenge servitutter, idet intet hus måtte være over to etager, de skulle være fritliggende og måtte ikke rumme mere end fire lejligheder.

Helt så regulært var det ikke gået til i Hjallesevej kvarteret længere vestpå, hvor »hastværket« i de sidste 10-15 år sine steder havde præget bebyggelsen, så at man kunne finde en noget uensartet blanding af fritliggende seksfamiliehuse, huse med tre familier, to familier og enfamiliehuse. Der var ikke stramme regler, men et noget uroligt gadebillede og, hævdedes det, en ret utryk situation for husejere, der kunne frygte en skønne dag at se deres lave

Byggegrunde

ved Sporvej.

»BØGEGAARDS UDSYKNING«

Smaa billige Grunde udbydes til Salg.
Lempelige Betingelsesvilkår. Henv. til
R. RASMUSSEN, Forp. M. RASMUSSEN.
Chr. Richardtsvej 49, Engvej 12.
Telefon 1905. Telefon 4704.
Sagfører C. GREVE,
Vestergade 24.
Telefon 2191.

Announce for byggegrunde i den yderste del af Hunderupkvarteret. Fyens Stiftstidende 5. juli 1930 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhøstøriske Afdeling).

Tabel 16.6: Antal nye lejligheder i Odense kommune 1932/33-1939/40.

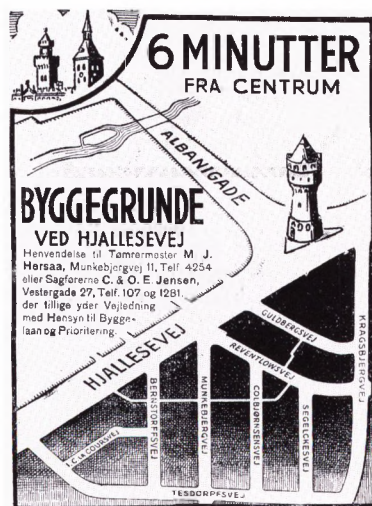
År	Antal	År	Antal
1932/33	359	1936/37	1.206
1933/34	803	1937/38	1.020
1934/35	999	1938/39	869
1935/36	1.186	1939/40	1.233

Kilde: Odense Byråds Forhandlinger.

Udsigt fra Vandtårnet over det netop bebyggede område ved Hjallesøvej-Munkebjergvej. I forgrunden Odense Seminarium under ombygning. Ca. 1930 (Møntergården).

Announce for byggegrunde ved Hjallesøvej. Fyns Social-Demokrat 24. oktober 1930 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhøstorsk Afdeling).

boliger omgivet af treetages huse. Men det var gået så forfærdelig stærkt, idet ingen jo 15 år tidligere havde drømt om at skulle bo ude ad Hjallesøvej.

Også udviklingen på arealerne ved Åløkkeskoven fik ved periodens slutning lidt beske kommentarer med på vejen. Her havde der 25 år tidligere ligget frugtbar mark op til skoven, og området »havde fortjent en noget bedre skæbne end den stedfundne lidt hårdhændede behandling«. Opførelsen af en- og tofamilievillaer af vidt forskellig beskaffenhed havde betydet, at man ikke her havde fået det helt ideelle villakvarter.

Anderledes positiv var for denne betragter indtrykket af de ensartede, gammeldags solide rødstensvillaer i Bolbro, der selv om de enkeltvis ikke alle var lige kønne, dog fremtrådte med en vis helhedsvirkning, mens det endelig om Skibhusvej-kvarteret neutralt anførtes, at her fandt man en blanding af dobbelthuse, rækkehuse, tofamiliehuse, villaer med én familie samt enkelte etagehuse. Den afsluttende konklusion fortjener endelig at citeres, idet det anførtes, at

»selv om der måske nok i Odense bys villakvarterer er syndet på forskellig vis, kommer man absolut ikke uden om den afgørende betydning, disse kvarterer har haft og stadig har i sundhedsmæssig henseende, og når man færdes på villavejene, hvor træer og sirbuske skjuler mangen arkitektonisk brøler, kan man godt forstå, at udenbysboende med begejstring taler om de odenseanske villakvarterer.«

Så vidt arkitektens karakteristik – frænde er frænde værst – som enhver kan efterprøve ved at gennemvandre de villaveje, som ligger der endnu.

Villaerne tildrog sig med rette en del af opmærksomheden, hvad dog ikke bør skjule det faktum, at etagebyggeriet så sandelig fortsat trivedes 30rne

igennem, især i de sidste år af perioden. Nu var det ikke mere i boligforeningers regi med offentlig støtte, men som større byggeforetagender typisk igangsat af initiativrige håndværksmestre, enkeltvis eller i konsortier. Blot et kig på ejerangivelserne for de nye huse, som de står opført i den årlige vejviser, viser, hvor centralt byggeindustriens »entreprenører« kom til at stå, når det gjaldt huse med mange lejligheder. Da der i en del af villakvartererne var sket en båndlæggelse af arealernes brug ved servitutter på udnyttelsesgraden, måtte etagebyggeriet i nogen grad kile sig ind på lidt mere tilfældige steder eller kom til ved udskiftning af ældre byggeri.

Eksempler på det sidste kan ses i Vindegade nr. 33-35 og på Sdr. Boulevard nr. 38, hvor den tidstypiske Boulevardgården i udpræget funkisstil kom til at rumme fem fulde etager samt en udnyttet loftsetage. Helt så højt var »det høje« byggeri ikke overalt. Eksempler på regulært nybyggeri som i Nansensgade og ved Drewsensvej syd for Nyborgvej såvel som i Ansgargade mellem Vesterbro og Sdr. Boulevard tillige med bebyggelsen ved Døckerslund viser noget større tilbageholdenhed. Fire etager eller tre etager med udnyttet tagetage var det gængse, og det er ligefrem blevet anført, at de omkringliggende lavere bebyggelser i nogen grad af rent æstetiske grunde måtte tvinge arkitekter til at holde sig fra det skyhøje.

Indvendigt viser det sig, at de toværelses lejligheder mere og mere kom til at dominere. Kun undtagelsesvis rummede etagebyggeriet et større antal store lejligheder som til eksempel ved Filosofgangen.

De toværelses, som i slutningen af 30'erne i visse år udgjorde henved 2/3 af den samlede tilgang af nye lejligheder, blev på denne måde efterhånden den

*Bungalow i to etager i tidens funkisstil.
Moltkesvej 1934 (Møntergården).*

Jernbanehotellet på hjørnet af Nørrebro og Kræmmergyden blev revet ned i 1932 for at give plads til Nørreportbygningen, som ses side 239 (Montergården).

almindeligste lejlighedsstørrelse. I tabel 16.7 kan man se udviklingen, som den formede sig fra tælling til tælling inden anden verdenskrig.

Tendensen imod mindre lejligheder fremstår klart nok og var ikke alene en følge af etagebyggeriet, idet mangt et lille parcelhus kunne rumme boliger, som ligeledes faldt i kategorierne to- og treværelses, mens de helt store rumtal kom til at spille en mindre og mindre rolle. Flere og flere husstande havde to til tre værelser som rammen om den daglige tilværelse, som det da også kan belyses ved boligtællingernes tal i tabel 16.8.

Med en fjerdedel af befolkningen i toværelses stigende til en trediedel i løbet af et tiår kunne man få det indtryk, at folk blev presset mere og mere sammen 30rne igennem. Dette var imidlertid slet ikke tilfældet. Gør man det konkrete beboertal op i forhold til det samlede antal lejligheder, viser udviklingen at have formet sig ganske modsat. I tabel 16.9 er de tidligere nævnte

Tabel 16.7: Lejlighedsstørrelser i Odense kommune 1930-40.

År	2 værelser	3 værelser	4 værelser %	Øvrige	I alt
1930	30,0	36,3	13,6	20,1	100,0
1935	32,8	37,8	12,8	16,6	100,0
1940	38,6	35,5	11,3	14,6	100,0

Kilde: Statistiske Meddelelser.

Tabel 16.8: Beboerne fordelt efter lejlighedernes størrelse, Odense kommune.

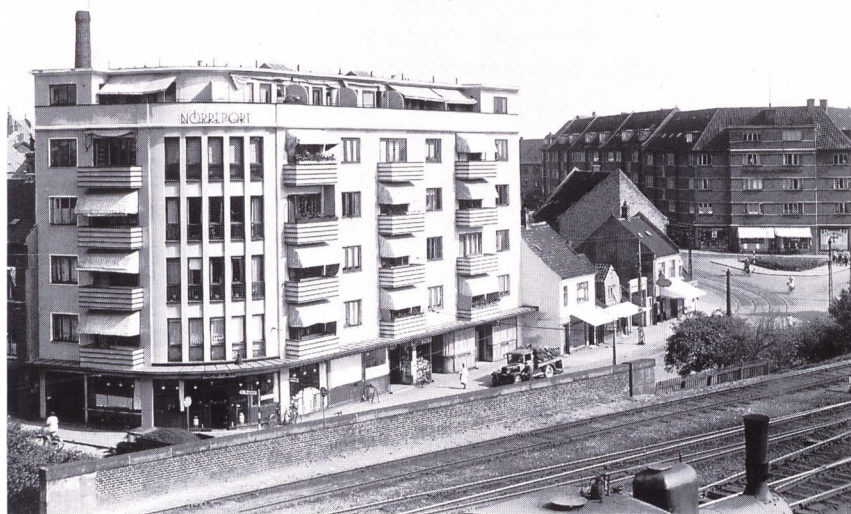
År	1 værelse	2 værelser	3 værelser	4 værelser %	5 værelser og derover	I alt
1925	2,8	25,4	36,5	14,4	20,9	100,0
1930	3,0	24,9	35,8	15,2	21,1	100,0
1935	2,2	27,6	38,4	14,8	17,1	100,0
1940	2,2	33,9	36,3	13,4	14,2	100,0

Kilde: Statistiske Meddelelser.

fælleshusholdninger – det være sig kaserne, fængsel o.lign. – holdt udenfor, og der blev helt klart færre beboere pr. lejlighed fra midten af 20'erne og fremefter.

Imod disse gennemsnitstal kan man med rimelighed indvende, at de intet siger om fordelingen på den til rådighed stående boligmasse. Få velhavere kunne tænkes at have bredt sig i store lejligheder, mens mange mindre bevidlede måske var stuvet sammen i de små. Det kan meget vel være forekommet, blot viser det sig, at der også, når man tager hensyn til antallet af beboere i de enkelte lejlighedsstørrelser, var tale om et gennemsnitligt fald, som det fremgår af tabel 16.10.

Det skulle således klart være fremgået, at 30'erne i meget væsentlige henseender betød en forbedret boligstandard. Byggeriet mere end holdt trit med befolkningstilvæksten, og der blev et forbedret forhold mellem antallet af

Ejendommen Nørreport var fra begyndelsen af 1930'erne – og blev allerede nedrevet igen ca. 40 år senere. I 1930'erne var dens funktionsstil moderne (Møntergården).

Tabel 16.9: Antal lejligheder og disses beboere 1925-40.

År	Antal lejligheder	Antal beboere	Antal beboere pr. lejlighed
1925	14.089	47.945	3,40
1930	16.293	53.762	3,30
1935	23.083	73.498	3,18
1940	28.404	84.862	2,99

Kilde: Statistiske Meddelelser.

rum og antallet af beboere. Og også med hensyn til indretningen var der markante fremskridt. I 1930 havde 11% en bademulighed af den ene eller anden art på deres bopæl. I 1940 gjaldt det for 47%. Varmt vand rådede man i 1930 kun over i hver tolvte lejlighed, ti år senere gjaldt det hver fjerde. Centralvarme var installeret i 11% af boligerne år 1930, i 1940 var procenten forøget til 29. Sidstnævnte år var elektriciteten en selvfølge med en procent så høj som 99, mens endelig den famøse »WC-procent« fortsat var afvigende fra, hvad man kendte andetsteds – 74%, lavt i landssammenhæng.

Men ellers bør det rimeligvis anføres, at denne gunstige udvikling på boligområdet ikke var et særkende for Odense. Man kan lige fuldt demonstrere det samme for andre store provinsbyers vedkommende. I den forstand delte man vilkår landet over. Skal endelig en sidste gang markeres, hvad der var specielt for den fynske hovedstad, må atter erindres om det åbne, lave præg, som man allerede i samtiden hæftede sig så stærkt ved. Og endelig kan kapitlet slutte, som det begyndte, med omtale af byplanlægningen.

Byplanloven af 1935 betød, at man i det mindste fra embedsmandsside ventede sig særdeles velordnede forhold i fremtiden, både når det gjaldt trafik og bolig. Regulære byplaner skulle udarbejdes over en kort årrække, og det regnede man med ville få stor betydning for Odense i de kommende år. Heri lå antagelig en erkendelse af, at alt i den foregående tid ikke var foregået lige vel gennemtænkt. Skæbnens ironi ville da, at der atter kom en verdenskrig med problemer på dette som på så mange andre områder.

Tabel 16.10: Antallet af personer pr. lejlighed i forskellige størrelsesgrupper i Odense kommune.

År	1 værelse	2 værelser	3 værelser	4 værelser	5 værelser	6 værelser og derover
1925	1,8	2,9	3,4	4,0	4,4	5,2
1930	1,8	2,7	3,3	3,7	4,3	5,1
1935	1,4	2,7	3,2	3,7	4,4	5,0
1940	1,3	2,6	3,1	3,6		4,4

Kilde: Statistiske Meddelelser.

17 · Hvem boede hvor i byen

Byområdet sociale struktur

Odense havde mellemkrigstiden igennem et ikke ringe ry for velstand. Det blev siden sagt, at mangen aftægtsmand kom til byen for at bygge sit sidste hus i et af de hyggelige villakvarterer, hvor han samtidig kunne glæde sig over de velsignet lave skatter. Billedet af denne aftenidyl kan naturligvis ikke stå alene og gjorde det da heller ikke i samtidens beskrivelser, hvor man lige fuldt betonedede det stærke industripræg og den almindelige driftighed, som også prægede byen. Faktisk skulle der af og til ganske mange krumspring til for at få det hele med, både idyllen og virkelysten, når turistbrochuren skulle udformes.

Men det var ikke helt mundsvejr, når der blev talt om den lave skatteprocent, som flertallet i Odense længe sloges for – bl.a. ved ikke at ville vide af det vildtvoksende Sct. Hans landdistrikt. Som med så mange stridigheder af den art kan man pege på bagvedliggende økonomiske faktorer som en del af forklaringen. De kommunale skatter var i alt fald lavere i købstaden, fordi man der havde et langt bedre indtægtsgrundlag, hvorimod det mindre velhavende Sct. Hans nødvendigvis måtte beskatte sin fattige befolkning hårdere. I 1931/32 lå ligningsprocenten i købstaden på 5,1, mens den i Sct. Hans var på 6,38%. Grundskyldspromillerne viste samme forskel – 6,3 imod 8,63.

En dokumentation for den mindre skatteevne kan man også aflæse af opgørelserne i tabel 17.1 over gennemsnitsindkomsterne for skatteyderne, som de var sat i skat til staten. Skattestatistik kan man måske af mange grunde føle sig lidt utryk ved, men det kan dog anføres, at fradragsjunglen dengang ikke nær havde senere tiders udstrækning, og at der er tale om sammenligning mellem ganske store områder.

Der var ganske rigtigt helt frem til indlemmelsen betydelig forskel på gennemsnittet i købstad og landdistrikt, men det fremgår også, at Vor Frue landsogn havde det største udsving. Tallene måtte nødvendigvis falde overalt, idet 1921/22 endnu var præget af det høje niveau for lønninger og priser, mens man i 1930/31 havde været igennem tilpasningsperioden herunder opskrivningen af kronen. Når det gik så meget anderledes i den østlige omegnskommune, må det hænge sammen med landbrugets indtjening, som

Tid til en passiar om dette og hint! Albani-gade set mod Albani Torv før opførelsen af Vægtergården i 30'erne (H. Lønborg fot., Møntergården).

Tabel 17.1: Ansættelse til statsskat i Odense og forstadskommunerne 1921/22-1940/41.

Område	Gennemsnitlig indkomst pr. skatteyder		
	1921/22	1930/31	1940/41
		Kr.	
Odense købstad	4.267	3.428	} 3.440
Sct. Hans landdistrikt	3.799	3.088	
Vor Frue landsogn	4.293	2.637	
Dalum	4.243	3.275	3.691

Kilde: Statistiske Meddelelser.

lå relativt højt, for så under den begyndende krise omkring 1930 at falde så meget desto mere. Helt så ringe stod det i alt fald heller ikke til, hvis man ser på formueforholdene, som de er gjort op i tabel 17.2.

Gårdene i Vor Frue landsogn har antagelig vejet tungt i formuestatistikken, hvor Sct. Hans derimod helt klart var henvist til sidstepladsen. Solidt

Albanibroen med den husrække, der faldt, da Vægtergården rejstes. Ca. 1935 (H. Lønborg fot., Møntergården).

ser det derimod ud, når man ser på tallene for Dalum. Pænt placeret med gennemsnitsindkomster tæt på købstadens, og til sidst – i 1940/41 – lå man her over gennemsnittet for købstaden med samt de indlemmede. Der er næppe tvivl om, at man nu kunne se en tendens til, at det velbøjede Odense, som ikke ønskede ringere stillede omegnskommuner indlemmet, i fremtiden måtte kunne frygte at komme i den omvendte situation på linie med andre store provinsbyer som Århus og Ålborg.

I grove træk siger dette naturligvis kun i begrænset omfang noget om, hvem der boede hvor i Odense. Mere detaljeret kan det gribes an ved at se på beboersammensætningen i enkelte gader og kvarterer, som det er gjort i det følgende.

Gader og beboere

Det kan være ganske svært at følge en gade og dens beboere gennem tiderne, men forsøget viser sig at være ulejligheden værd. Udgangspunktet for de følgende karakteristikker er atter skatteoplysninger, denne gang for kommuneskatten, som kan findes sammen med folketællingslisterne for 1921 og 1930. I tabel 17.3 er husstandsindkomsterne gjort op for en række gader, som i denne periode efterhånden måtte siges at være af høj alder – Hans Jensens Stræde, Adamsgade, Langedgade og Sct. Knuds Gade. Herefter følger nyere bebyggelser ved Sdr. Boulevard, Store Glasvej, Marienlystvej samt villa-kvarteret lige syd for åen. Endelig sluttet rækken af tre udvalgte dele af kvarterer, som først kom til i denne periode, nemlig Arbejdernes Boligforenings byggeri ved Store Glasvej, Det borgerlige Byggeselskabs i Steinsgade og endelig en gruppe villaer i Dæhnfeldts Haveby. I tabel 17.3 ses endvidere det samlede beboertal for pågældende gade eller bebyggelse tillige med antallet af husstande, som det er gjort op i folketællingerne for både 1921, 1930 og 1940.

Tabel 17.2: Ansættelse til formueskat af skatteyder, der betalte formueskat, i Odense og forstadskommuner 1921/22-1940/41.

Område	Gennemsnitlig formue pr. skatteyder		
	1921/22	1930/31	1940/41
	Kr.		
Odense købstad	25.825	61.320	} 59.077
Sct. Hans landdistrikt	9.207	33.996	
Vor Frue landsogn	22.301	56.617	
Dalum	22.037	48.419	51.343

Kilde: Statistiske Meddelelser.

Vesterbro 1939 ved Vandværksvej (til venstre) og Krudthusgade (til højre) (H. Lønborg fot., Møntergården).

For beboertallets vedkommende får man i tabel 17.3 en bekræftelse på antagelsen om, at dette altid falder med bebyggelsens alder. Undtagelser fra denne regel viser sig altid at skyldes særlige forhold. For de fire første, ældste gaders vedkommende kunne Hans Jensens Stræde ganske vist opvise en midlertidig stigning i folketallet trods nedgangen i antallet af husstande. Det sidste skyldtes ikke mindst det helt specielle, at to ejendomme gik med i løbet,

Tabel 17.3: Antal husstande og beboertal 1921, 1930 og 1940 i udvalgte gader og bebyggelser samt gennemsnitlig husstandsindkomst 1921 og 1940.

Gade/bebyggelse	Antal husstande			Beboertal			Gennemsnitlig husstandsindkomst	
	1921	1930	1940	1921	1930	1940	1921	1930
	Kr.							
Hans Jensens Stræde	41	39	43	138	148	103	3.735	3.069
Adamsgade	114	105	115	354	323	324	3.851	3.217
Langegade	90	83	83	281	249	218	3.324	2.699
Sct. Knuds Gade	167	163	173	564	465	436	3.979	2.764
Sdr. Boulevard 2-62	103	99	124	310	275	339	4.345	2.810
Store Glasvej	86	95	145	323	288	401	4.934	3.328
Marienlystvej	44	63	80	267	263	233	7.038	3.872
Åkvarteret	41	50	53	227	254	225	12.869	9.639
Arbejdernes Boligforening	119	116	119	546	507	412	4.877	3.708
Steinsgade	-	51	52	-	243	216	-	3.459
Dæhnfeldts Haveby	-	80	113	-	322	369	-	3.504

Kilde: Hans Chr. Johansen m.fl.: Fabrik og bolig.

da man omkring 1930 opførte mindehallen for eventyrdigteren. De flere personer hang sammen med tilkomsten af et par pensionater eller »logihuse«, som midlertidigt tiltrak nogle flere beboere. For de ældre gaders vedkommende gjaldt endvidere, at der trods de færre mennesker sagtens kunne være en stigning i husstandenes tal – fra 1930 til 1940 ses det både i Adamsgade og Sct. Knuds Gade. Flere enkeltpersonhusstande udgjorde en stadig større andel i disse stagnerende gader.

Udviklingen i de lige numre 2-62 på Sdr. Boulevard ses først at falde i tråd med det forventelige, men i 1940 var der uventet kommet mange flere beboere. Boulevardgården opførtes, udskiftningen af gammelt med nyt er forklaringen. Et trediverbyggeri som dette store funkishus slår tydeligt igennem i gadestatistikken.

På Store Glasvej ændrede tingene sig også. Ved en spadseretur sydfra passerer huse fra 80erne og 90erne, hvorefter man kommer til byggeriet fra første verdenskrig, Arbejdernes Boligforening, som her er taget ud og behandlet for sig. Længere mod nord udbyggedes fortsat i 30erne, så eksempler på et halvt århundredes byggeskik kan passeres på få minutter. Ikke sært at beboertallet efter begyndende fald atter sprang i vejret.

Under fortsat udbygning var også Marienlystvej – eller Marienlystgade – som i begyndelsen af 20erne forlængedes ved opførelsen af otte huse i den nordlige ende. Flere husstande, men alligevel et lavere beboertal allerede i 1930.

Det samme var ikke tilfældet med det, som her er kaldt Åkvarteret, d.v.s.

Paradisvej set fra Damhusvej, formentlig i begyndelsen af 1930erne. Paradisvej blev siden en del af Kochsgade (H. Lønborg fot., Møntergården).

Allégade set fra krydset ved Fredensgade og Godthåbsgade. Fotografi fra tiden omkring 1930 (H. Lomborg fot., Møntergården).

Kronprinsensgades nordlige side, Absalonsgades vestlige side og Allégades nordside fra Absalonsgade til Hunderupvej – overalt drejede det sig om ejendomme, som lå ned til åen eller ud til fritliggende arealer langs denne. I rækken af ældre patriciervillaer fandt man i den foreliggende periode fortsat en del storborgeres store husholdninger med talrig familie og tjenestefolk. Det midlertidigt stigende folketal er dog en morsom parallel til det tilsvarende fænomen i Hans Jensens Stræde. Dels blev nogle af de store villaer opdelt til flere familier, dels kom også her nogle fælleshusholdninger med pensionats- eller institutionspræg. Villaerne ved åen var ikke mere så attraktive – velhavere byggede nyt og mere moderne andetsteds.

Arbejdernes Boligforenings grund i firkanten mellem Kanslergade, Ørstedsgade og Store Glasvej var helt udbygget ved opførelsen, hvorfor beboertilbagegangen kan spores allerede efter 10 års forløb. Her som i den lidt yngre bebyggelse i Steinsgade skete der ingen væsentlige bygningsmæssige ændringer. De udvalgte gader i Dæhnfeldts Haveby, Mads Hansens Vej, Rasmus Nielsens Vej og Thomas Overskous Vej rummede endnu i 30'erne ubebyggede grunde. Derfor det stigende antal husstande og beboere i dette tilfælde.

Hvor boede rig, og hvor boede fattig? Indkomstniveauet som angivet i tabel 17.3 giver en del af svaret. De ældste gader, herunder Sdr. Boulevard i 1920, er entydigt placeret på det mest beskedne niveau. Langegade synes uden for enhver diskussion at have været den fattigste, selv om den i denne

henseende konkurrerer med Hans Jensens Stræde. Regner man nemlig om i forhold til beboertallet og ikke antallet af husstande, tjentes der faktisk færre kroner pr. person i skattepligtig indkomst i sidstnævnte. Havde man for disse gader tilsvarende skattetal for år 1940, er det ikke umuligt, at ordet slum kunne tænkes at blive bragt i anvendelse.

Omvendt er der ingen tvivl om, hvor de største indkomster var at finde i dette udvalg af gader. Ganske vist snyder tallene lidt, idet nogle meget høje indkomster i Åkvarteret efterhånden afbalanceredes af temmelig mange mindre, i takt med at en del af de store villaer overgik til anden anvendelse end den oprindelige. Kvarteret mistede med stigende alder mellemkrigstiden igennem så småt det mondæne præg. Alle og enhver vidste, at det var længere sydpå ved Langelinie og Hunderupvej, at velhavere nu søgte hen. En helt entydig udvikling var der dog ikke tale om. F.eks. kan man vel næsten tale om en art konservatisme hos en række virksomhedsejere, som foretrak en bopæl så tæt som muligt ved deres bedrift. Thomas B. Thrige er det karakteristiske, men ikke enestående eksempel på fabriksejeren, som sin tid boede i villaen midt i det efterhånden store industrikompleks ved Tolderlundsvej. Omvendt repræsenterede N.J. Hastrup en yngre generation, og i hans tilfælde blev bopælen den imponerende villa »Skovløkke« ved Skovgyden helt ude mod syd ved Hunderupskoven.

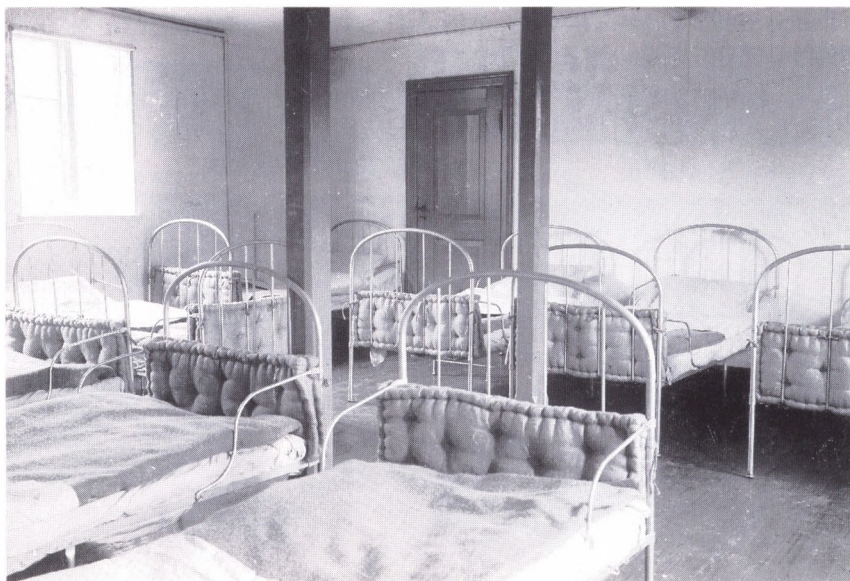
Mens det tilbageblevne højere borgerskab holdt indtægtsniveauet oppe i Åkvarteret, kan man undre sig over den relativt pæne placering indkomstmæssigt både i Arbejdernes Boligforening, på Store Glasvej i al almindelighed og ikke mindst på Marienlystvej. Når man tænker på, at sidstnævnte lå i

Den private velgørenhed var sat i system, f.eks. på den årlige børnehjælpsdag. Billedet er fra et optog på børnehjælpsdagen 1938 (Møntergården).

Sct. Hans landdistrikt, og at Arbejdernes Boligforening var tiltænkt at huse mindrebemidlede, bliver forundringen ikke mindre. Endvidere ses et lavere indkomstniveau både i det »borgerlige« udlejningsbyggeri og i Dæhnfeldts Haveby, hvor der – trods det støttede byggeri – dog var tale om regulære små villaer. I flere henseender må man revidere eventuelle forudfattede meninger om helt præcis hvem, der boede hvor. Men først nogle bemærkninger om ejendomsforholdene.

Det må understreges, at der i de ældste gader med små huse i sluttet række fortsat var tale om en relativt høj procentandel selvejere. For de fire førstes vedkommende var der endnu i 1921 tale om, at mellem 20 og 50% af samtlige husstande boede i selvejerbolig. Tendensen var dog i nedadgående retning. Der skete bl.a. en del opkøb, idet Albani Bryggerierne af hensyn til Slotsbryggeriets udvidelsesmuligheder kom til at stå som ejer af fire huse i Hans Jensens Stræde, jernstøberiet H. Rasmussen og Co. havde ved periodens slutning erhvervet sig et par ejendomme i Langedgade, og i Adamsgade endte nogle i kommunalt eje. På Sdr. Boulevard kunne man i 1921 finde 1/5 som selvejere, men Boulevardgårdens opførelse ændrede naturligvis billedet kraftigt. Åkvarteret havde næsten 1/3 selvejere i 1921, men også her var andelen faldende. Marienlystvej med de mange tofamilieshuse kunne i 1940 opvise 45% i egen bolig, og mens Arbejdernes Boligforening og Steinsgadebyggeriet pr. definition stod for udlejningsejendomme, var husene i Dæhnfeldts Haveby lige så naturligt overvejende beboet af ejere, som dog i en del tilfælde havde en ekstra etage til udlejning.

Interiør fra sovesalen på institutionen Arbejde adler, Sct. Jørgens Gade 44 (Møntergården).

Nørrebro ved Tolderlundsvej 1933 – før Bredstedgade blev brudt igennem. Over forretningen i nr. 55 står der derfor bl.a. »Huset skal ned« (H. Lønborg fot., Muntergården).

En forklaring på forskellen i indkomstmønstret for de tre sidstnævntes vedkommende hænger til en vis grad sammen med alderen. Boligforeningen var lidt ældre end Byggeselskabet, og det gav sig i 1930 udslag i et mindre antal små børn og et større antal halvvoksne erhvervsaktive, som man kan aflæse det af tabel 17.4. Flere børn var kommet i en alder, hvor de bidrog til husstandens indkomst, og i denne udvikling var man ikke nået så langt i Steinsgade. Endvidere kan man notere sig, at børnetallet i Havebyen lå relativt lavt – her skulle man dog netop forvente en vrimmel af børn i sunde omgivelser? Det kunne tyde på, at anskaffelsen af eget hus på Mads Hansens

Tabel 17.4: Befolkningen fordelt på erhvervsaktive, pensionister m.v. for årene 1921, 1930 og 1940.

Gade/bbyggelse	Erhvervsaktive			Pensionister			Antal Husmødre			Børn			Øvrige		
	1921	1930	1940	1921	1930	1940	1921	1930	1940	1921	1930	1940	1921	1930	1940
Hans Jensens Stræde	43	47	56	8	8	11	18	13	15	29	31	15	2	1	2
Adamsgade	52	55	52	6	11	13	19	17	15	22	15	18	2	2	2
Langegade	49	47	51	8	8	11	15	20	17	27	23	19	1	2	2
Sct. Knuds Gade	50	53	53	6	11	13	19	19	16	24	16	17	1	1	2
Sdr. Boulevard 2-62	48	50	54	7	8	11	19	19	18	24	22	16	2	1	1
Marienlystvej	45	58	50	1	2	8	17	20	23	38	19	19	0	1	0
Åkvarteret	48	54	60	5	9	10	10	10	13	31	23	13	6	4	4
Arbejdernes Boligforening	32	46	53	1	3	6	20	17	19	46	33	21	1	1	1
Steinsgade	-	37	47	-	3	2	-	18	19	-	42	32	-	0	0
Dæhnfeldts Haveby	-	44	50	-	3	4	-	21	22	-	31	23	-	1	1

Kilde: Hans Chr. Johansen m.fl.: Fabrik og bolig.

Vej måske trods alt var så hård en økonomisk belastning, at det kunne virke børnebegrænsende!

I tabel 17.4 får man i al almindelighed bekræftet sin forestilling om mange pensionister i gamle bydele og næsten ingen bosat i de nye. Det var nok trods alt begrænset, hvad man i mellemkrigstiden fandt af tilflyttede aftægtsfolk i eget lille, nybygget hus i Odense. I alt fald var procenten af rentierer, aldersrentenydere etc. særdeles lille i de nyere gader. Men overalt var pensionisternes tal stigende, børnenes tilsvarende faldende, efterhånden som gaden eller bebyggelsen blev ældre, uanset om der var tale om selveje eller en eller anden form for lejebolig. Dette er unægtelig en stærk understregning af, at barndommens gade aldrig mere blev den samme. Ved bedømmelsen af et givet socialt miljø på et givet sted og et givet tidspunkt vil det altid være relevant at gøre sig gadens eller bebyggelsens alder klar.

Et yderligere udviklingstræk af interesse ses, hvis man inddrager en eller anden form for måling af den sociale status. Dette er forsøgt i tabel 17.5, hvor de erhvervsaktive er indplaceret, alt efter om de var selvstændige næringsdrivende, arbejdsledere eller lignende på »mesterniveau«, om de var faglærte eller tillærte, egentlige ufaglærte, under uddannelse eller endelig umulige at placere på grund af manglende eller ufuldstændige oplysninger.

Jævnt hen var der i de ældre gader fra 1921 til 1930 en øget tilgang af faglærte, mens de ufaglærte både her og i udlejnings- og andelslejlighederne i Byggeselskab og Boligforening siden blev mere fremtrædende. Det kunne tyde på, at da de trange tider på boligmarkedet blev afløst af bedre tilstande, var det først og fremmest de faglærte, som flyttede i eget hus – på Marienlystvej og i Dæhnfeldts Haveby gik det jo ikke tilsvarende. Til gengæld rykkede der så fortrinsvis ufaglærte ind i stedet, hvad der ganske godt svarer til tilvandringerne til byen, som endnu i 20'erne bestod af langt flere faglærte end senere.

Et par områder, som allerede i 1921 havde en høj andel faglærte, tiltrækker sig særlig interesse. Det gælder de relativt nytilkomne i Arbejdernes Boligforening og på Marienlystvej. Begge steder finder man mange beskæftiget i industri og håndværk, men lidt uventet flest på Marienlystvej. Arbejdernes Boligforening svarede ikke helt bogstaveligt til navnet, hvordan man så i øvrigt i denne bebyggelse har opfattet sig selv, for her viser en nøjere undersøgelse, at der fra begyndelsen var et markant islæt af ansatte i offentlige og koncessionerede selskaber – førstegenerationsindflyttere var for en stor dels vedkommende banearbejdere og postfunktionærer eller ansatte ved sporveje, vandværk eller elektricitetsværk. Kort sagt folk med gode, stabile job, som i øvrigt også gjorde sig stærkt gældende i Dæhnfeldts Haveby.

På Marienlystvej var industripræget langt stærkere, idet man her fandt en langt højere andel specielt inden for jern og metal. I den sammenhæng forkla-

Til højre i billedet ses en del af Allerups fabrikskompleks på Sdr. Boulevard, og helt til venstre skimtes Filsofsgangen. Gaden ned til åen til højre er den nu forsvundne Allerups-gade. 1934 (H. Lønborg fot., Møntergården).

res også det meget høje lønniveau i 1921, som netop var et højdepunkt i disse fag. Særdeles selvhjulpne smede og maskinarbejdere fra en række af byens største virksomheder havde på dette tidspunkt økonomisk mulighed for eget hus og fik det bl.a. et sted som på Marienlystvej.

Endelig kan bemærkes, at Åkvarteret endnu engang adskiller sig klart fra de øvrige, dels med de mange med »højeste« status i tabel 17.5, dels med en konstant høj andel lærlinge og elever. Det sidste hænger sammen med, at der i dette kvarter blandt de »fastboende« var mange, som blev uddannet, dels var der de tidligere nævnte »fælleshusholdninger« med mange pensionærer, lærlinge, elever på Teknisk Skole o.lign.

Tabel 17.5: Social status for erhvervsaktive 1921, 1930 og 1940.

Gade/bebyggelse	Mesterniveau Selvstændige			Faglærte Tillærte			Antal Ufaglærte			Lærlinge Elever			Uoplyst		
	1921	1930	1940	1921	1930	1940	1921	1930	1940	1921	1930	1940	1921	1930	1940
Hans Jensens Stræde	10	1	1	36	57	43	49	36	52	5	3	2	0	3	2
Adamsgade	5	7	4	50	55	40	40	34	51	3	2	4	2	2	1
Langegade	6	7	4	37	40	36	46	48	56	10	3	3	1	2	1
Sct. Knuds Gade	7	7	6	32	50	36	39	33	51	9	8	5	3	2	2
Sdr. Boulevard	9	9	10	44	54	47	39	30	33	3	5	9	5	2	1
Marienlystvej	3	4	4	53	49	61	26	31	32	17	15	3	1	1	0
Åkvarteret	17	14	16	33	42	41	38	31	31	10	10	10	2	3	2
Arbejdernes Boligforening	6	4	6	58	40	44	29	39	43	6	13	7	1	4	-
Steinsgade	-	4	4	-	47	36	-	42	55	-	3	3	-	3	2
Dæhnfeldts Haveby	-	4	7	-	42	48	-	42	38	-	11	6	-	1	1

Kilde: Hans Chr. Johansen m.fl.: Fabrik og bolig.

Hvem boede hvor i Odense? Karakteristikken af dette lille udvalg af gader og bebyggelser viser en række forskelle. Lettest er det vel at slå fast, hvor de mest velhavende og hvor de fattigste boede. Disse yderpunkter var til enhver tid lettest anskuelige også i gadebilledet. Rigmandsvillaen i Hundepkvarteret kan sættes over for det lille lave hus i Langegade eller Hans Jensens Stræde.

Men denne modstilling af ekstremer yder sjældent et emne fuld retfærdighed. Man vil ofte være tilbøjelig til at overse midtergrupperne, f.eks. beboerne i Arbejdernes Boligforening, i Byggeselskabets huse, i Dæhnfeldts Haveby eller på Marienlystvej. Disse er med velberåd nu blevet fremhævet ikke så lidt i de foregående afsnit. Den brede flok midt imellem var, når alt kommer til alt, nok så betydningsfuld. Og et og andet tyder på, at bredden netop for mellemgruppen var ganske stor i Odense. Der foreligger ikke materiale til en sidste gang at foretage en sammenligning med forholdene i Århus og Ålborg, men gad dog vide, om man, hvis man undersøgte det, ikke ville konstatere, at den fynske hovedstad netop i denne henseende også var noget for sig.

Aviserne Fyens Stiftstidende og Fyens Social-Demokrat er vigtige kilder til det følgende afsnit om byens politiske liv. Her et eksempel på en reklame for avisen selv i Fyens Stiftstidende 29. juli 1914 – få dage før verden stod i brand (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

Fyens Stiftstidende

bringer de fleste Nyheder i Billeder og Tekst
fra Ind- og Udland.

Fyens Stiftstidende

koster for Resten af Kvartalet
kun 1 Kr. 25 Øre.

18 · Det politiske liv

»I formiddags var det overklassens herrer og damer, der dominerede på valgstedet. Damerne trippede omkring på deres franske hæle, og når en af socialdemokraternes agitatorer stak dem en liste i hånden, udstødte de allerkæreste, små hvin. Der var nogle gamle, agtværdige damer, som nær var besvimede. Næste gang tager de nok hoffimandsdråber med!«

Denne notits fandtes i *Fyns Social-Demokrat* på valgdagen, den 10. marts 1913, og den beretter om nogle optrin på valgstedet i Fyns Forsamlingshus i forbindelse med det byrådsvalg, der var i gang. Når man betænker, at citatet stammer fra arbejderpartiets avis, fortæller det indirekte noget om den politiske modsætning mellem højre og venstre, mellem konservative og socialdemokrater – en magtkamp, der i Odense blev af længere varighed end i de allerfleste andre danske byer. Først i 1937 blev modsætningen mindre skarp, da socialdemokraterne vandt flertallet i byrådet, og det viste sig, at der ikke var baggrund for besvimelsesanfald blandt byens agtværdige borgerskab.

Strukturen i byens politiske liv ændrede ikke hovedtræk fra perioden før 1914. Organiseringen af de fire »gamle« partier og arbejderbevægelsens opkomst i Odense er skildret i *Moderne tider*, og borgernes politiske indflydelsesmulighed – valgretten – stammede fra 1800-tallet. Den almindelige valgret havde dog været væsentligt begrænset; først i 1908 havde kvinderne fået valgret på kommuneplan, og først med grundloven 1915 fik de lov at stemme til folketing og landsting. Og der var herefter stadig visse begrænsninger, særlig hvad angik den kommunale valgret. Man skulle være fyldt 25 år, man skulle være sat i skat til kommunen (dvs. en vis mindsteindkomst var nødvendig), og man skulle have boet uafbrudt i den pågældende kommune i næsten to år for at kunne få valgret.

Bystyrets organisation hvilede perioden igennem stort set på samme grundlag som i det foregående tidsrum, nemlig loven om købstadskommunernes styrelse fra 1868. Én væsentlig fornyelse skete dog i 1919, hvor de kongevalgte borgmestre i byerne erstattedes af folkevalgte. Den kongevalgte borgmester havde haft stemmeret i byrådet ved siden af dettes 19 medlemmer, og ved stemmelighed var borgmesterens stemme endda udslagsgivende. Indførelsen af folkevalgte borgmestre var endnu et trin i folkestyrets udvik-

lingshistorie, og det er klart, at ændringen i hvert fald i Odense betød en vis skærpelse af den politiske kamp. Byens sidste kongevalgte borgmester, V. Bloch, der fungerede 1911-19, havde i modsætning til sine forgængere ikke sluttet sig til Højregruppen i byrådet og kunne derfor til en vis grad optræde som mægler mellem byrådets grupper.

Det politiske liv i Odense udfoldede sig først og fremmest i partiorganisationerne og i byrådsarbejdet, der blev dækket intenst af byens dagblade, men når der i det følgende vil blive fortalt om de mange konfrontationer, der forekom, er det vigtigt at erindre, at der i byrådets forskellige udvalg og kommissioner og i bestyrelser for forskellige kommunale virksomheder også udførtes en stor og mere sagligt betonet indsats. Politisk set kunne indflydelse på udvalgsarbejdet være lige så vigtig som nok så mange taler i byrådet. Udvalgene var for det meste sammensat ved forholdstalsvalg, således at byrådsflertallet normalt også havde flertal i udvalgene. Der var således i de allerfleste tilfælde sikkerhed for, at byrådsflertallets politik udmøntedes i de detaljer, som var henlagt til udvalgene. Alligevel var det dog undertiden sådan, at udvalgsindstillinger ændredes eller forkastedes af byrådet, meget afhængigt af, hvor godt udvalgsmedlemmerne og særligt formanden var rustet sagligt og politisk. Men systemet var altså således indrettet, at der i en oversigt over byens politiske liv almindeligvis vil kunne ses bort fra udvalgenes rolle ved sagernes behandling. Det fortjener dog at nævnes, at byrådet af sin midte valgte et kasse- og regnskabsudvalg med tre medlemmer. Borgmesteren var »født« formand for udvalget, der i 1919 omdannedes til en magistrat og udvidedes til fem medlemmer. Her sad som regel rådets mest indflydelsesrige medlemmer.

V. Bloch (1859-1935), Odenses sidste kongevalgte borgmester (Otto Nørmark fot., Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

Odense havde i perioden 1914-40 fire-fem dagblade, der alle bragte udførlige og partifarvede skildringer af de politiske begivenheder – undertiden så farvede, at det kan være svært at se, hvad der egentlig passerede på dette eller hint møde. Men sammenholdes pressereferaterne med de trykte beslutningsreferater, udgivet under titlen *Odense Byråds Forhandlinger*, er kildematerialet både omfattende og godt. På enkelte punkter er de nævnte kilder i det følgende suppleret med referater i de bevarede protokoller fra de socialdemokratiske og konservative vælgerforeninger.

Krigen og byrådsvalget 1917

Socialdemokraternes håb om at erobre flertallet i byrådet var ikke gået i opfyldelse ved valget i marts 1913. Højre havde vundet et mandat fra Venstre og havde dermed ni, socialdemokraterne otte og Venstre og de radikale hver et mandat. Hertil kom som nævnt borgmester Bloch uden for partigrup-

Avis sælgere under 1. verdenskrig ved indgangen til Fyens Stiftstidendes redaktion og trykkeri (E. Biering fot., Møntergården).

perne. Efter byrådsvalget blev borgmesteren valgt ind i det udvalg, der skulle komme med indstilling om fordeling af udvalgsposter m.v. på socialdemokratiske og radikale stemmer, men denne taktiske manøvre var ikke nok til at etablere et solidt flertal for den politik, de to nævnte grupper kunne enes om, for der var trods alt snævre grænser for, hvad borgmesteren ville støtte.

I agitationen forud for valget indgik flere af grundtemaerne i de følgende årtiers kamp. På et møde på Industripalæet dagen før valget havde førstemanden i Højregruppen, etatsråd J.L. Christensen, gjort det ganske klart, hvad et »socialistisk« flertal efter hans mening ville betyde. Først og fremmest ville byens skattevedtægt, dvs. reglerne for påligningen af de kommunale skatter, blive ændret: »Socialisterne vil have det laveste skattebeløb sat ned til et par kroner«, og deri havde etatsråden så ganske ret. Socialdemokraterne havde flere gange protesteret mod den høje mindsteskat, Odense havde; hen-

Fyns Venstreblad oplevede en voldsom vækst under 1. verdenskrig, bl.a. som byens førende nyhedsblad. Venstrebladets redaktionsvinduer var valfartssted for nysgerrige odenseanere, der ville følge med i de bevægede augustidage 1914. Ekstranummer af avisen fra den 5. august 1914 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Fyns Venstreblad.

Nr. 261 A.

Onsdag Middag den 5. August 1914.

22. Hæftning

Tyskland i Kamp med Europa.

Endelig kom det Budskab, Verden rodede England, Krigserklæring til Tyskland.

Efter at det tyske Rige paany havde truet Belgien Neutralitet, gav England det en Frist pa nogle Timer til at bøde sig. Men da Tyskland ikke mente at kunne forandre sin Plan, modtog den engelske Gæsendt i Berlin i det tyske Udenrigsministerium med en officiel Krigserklæring og forlangte sit Paa selvover. Italien har vstnok af Frygt for England og Frankrige Flaader i Middelhavet - indstødt en ny Neutralitetserklæring. Oatrig synes indtil videre at være fuldt engageret over for Serbien, og Tyskland synes da allerede at staa ene mod Triplicentaten, der tillmed er støttet af Belgien.

Danmark og Krigen.

3 vigtige Lovforslag, der i Morgen forelægges i Rigsdagen.

(Privat for Fyns Venstreblad, København, Onsdag.)
I Rigsdagen forelægges paa Torsdag 3 Lovforslag vedrørende et Memoratorium for visse Betalingsforpligtelser, Hjælp til Indkaldte og forskellige Foranstaltninger til Modvirkning af den ventede Dyrtd, derunder eventuelt Udførselsforbud mod de vigtigste Forbrugsartikler.

Hvad det sidste Forslag angaar, da ønsker Ministeriet Bemyndigelse til at foretage hvad det anser for at være fornødent.

Udførslen over Esbjerg.

Der afgik 2 Dampere i Aftes.

(Odense.) Kl. 5 i Gaar Eftermiddag afgik fra Esbjerg 2 Dampere med Landbrugsprodukter til England. Den ene skulde til Parkston, den anden til Grimsby.

Vi har i Formiddags foretaget paa Det Forenede Kontor i Esbjerg, om man har modtaget nogen Rapport om de to Skibe.

Direktøren oplyste, at det ene var rapporteret fra Esbjerg Kl. 5, men senere havde man ingen Efterretning modtaget. Det var dog med forbehold, da der sandsynligvis meddeles noget om Skibene for deres Afskud til de engelske Havne. Derfor ventes de to Skibe i Aften.

Tyrkiet mobiliserer.

(London, Tirsdag.) Efter hvad Reuters Bureau erfare, har Tyrkiet anordnet at indstille Mobilisering af Hæren og Flaaden med den tyske General Simon Sanderson som Overkommanderende.

Bombardement i Alger.

(Paris.) Generalguvernøren i Alger medførte Ved 4 Tiden i Morgen affyrede en tysk Krydser formentlig „Breslau“, 8 Salver paa 60 Granater mod Byen Bonet i Alger. I Mand i Byen blev dræbt og den Hæmskedelige Krydseren sløjedes derpaa med Vædt.

Østrigerne løber Panden imod.

(Paris.) Til „Le Matin“ telegraferes fra Niisch:

Tre østrigske Regimenter, der støttede af Artilleri, rettede i Dag et voldsomt Angreb paa Serbernes ved Smittino, 40 km fra Belgrad, men blev slået til bage med store Tab.

I Tabet af de sidste 6 Dage har austriske Tropper gjort mange Forsøg paa at overskride Suvallonen, men dette er ikke lykkedes dem.

De serbiske Tropper har faaet Meddelelsen om Krigen mellem Rusland og Tyskland. Den bliver overalt modtaget med stor mængde Begejstring.

Serberne angriber Østrigerne

(New-York Herald's Bureau) udgiver meldte fra Rom, at der i Bosnien er indtruffet Mytteri i et østrisk Regiment, og at et ungarsk Regiment er blevet angrebet og ødelagt ved et af Mine eksplosioner under Regimentets Fremrykning i Serbien.

Til „Journal“ telegraferes fra Niisch over Rom, at Serberne har taget Offensiven overfor Øst tygerne.

En Udpurring.

Telegrafisterne fik i Nat Ordre til at møde paa Stationen.

(Odense.) I Nat Kl. 11, blev der givet Instruksionerne fra i Byen Heller til at sende 1200 eller 1500 Telegrafisterne der straks ind i de nye Mode paa Telegrafstationen.

Ingen Svinenotering.

(København.) Da Fyns Høvedstet Mand i Aften angik at Svineriet havde ingen Notering. Der findes 1000 pr. kg.

Frygtelig Ulykke ved Gedser.

En tysk Torpedobaad eksploderet og sunket. — 30 Mand omkomne.

(Gedser, Tirsdag Aften.) En tysk Torpedobaad er sunket uden for Gedser. 30 Mand omkom. En anden tysk Torpedobaad, der var ved Siden af, reddede 12 af Besætningen.

Senere meddeles: De to tyske Torpedobaader har ikke længe fra Gedser. Bev. Fryktilt. 2 Mil til Søs. Der er ikke fundet Telegraf til Fryktilt: for at han foretog med Land næstte Fryktilt foresendte Signal, der skulde afgives til Opsynsmanden paa Gedser. Ofte Frø, som sendte til Land i Motorbaad. Han fik Budet Kl. 3, men først Kl. 10 i Aften næststidende den i Land, og man fik Underretning om Ulykken. Den sunke Torpedobaad ligger paa meget lavt Vand.

Tyskland truer!

En ny Note til det neutrale Belgien.

(London.) Reuters Bureau erfarer, at Tyskland har sendt Belgien en ny Note af meget freude Karakter.

I Meddelelsen erklære Tyskland, at det er rede til, om formentet med Vaabenmagt at gennemføre de Foranstaltninger, det opser for nødvendige.

Officielt meddeles, at Tyskerne er trængt ind i Belgien.

Italien vil ikke.

Tyskland henvender sig til Italien om Støtte, men faar Afslag.

(Rom, Tirsdag Aften.) „Giornale d'Italia“ erfarer, at den tyske Regering har givet den italienske Regering Meddelelse om forskellige nøjagtige Handlinger fra Frankrigs Side, sket den havde, at disse Handlinger kan en casus foederis paa.

Sag til alle Forbindelserne for Italien, selv om Krigen var blevet erklæret Tyskland som Folge af disse Handlinger.

Bladet tror at selv om Italien ikke vil støtte Tyskland, vil det ikke neutralisere Tyskland.

idet det ikke betragter de nye Grunde som Tyskland har paakaldt, som casus foederis.

Kniven paa Struben!

En sidste Frist til Tyskland.

(London, Tirsdag Aften.) I Underhusets Møde i Dag meddelte Asquith, at England havde givet Tyskland en Frist til Midnat til at afgive den samme Forsikring med Hen syn til Belgiens Neutralitet, som Frankrig havde afgivet overfor Belgien og England.

De Forenede Stater

Den japanske Flaade

ligger parat til at støtte til Søs.

Tyskland beslaglægger.

(Berlin, Tirsdag.) De i Middelhavet Rusland har indstødt i det tyske Storbank er blevet beslaglagt som Spottning. Møgt Udførsel.

En Grænsekamp.

(København, Tirsdag.) Tyske Tropper har støttet betydelig ved den østprussiske Grænse. Hovsere trak sig tilbage med Oat.

England erklærer Tyskland Krig.

Lidt efter Kl. 7 i Aftes indfandt den herværende engelske Ambassadør, Sir Edward Goschøen, sig i Udenrigsministeriet for at erklære Krig og forlange sit Paa.

Hvad der skete i Aftes.

Den tyske Rigskanslers høvedmodige Tale i Rigsdagen.

(Berlin.) Kort efter Reichskanslers Tale i Rigsdagen. Enen Lun har medtaget indledende den foreløbige afklæbning, der var begyndt ved det tyske Rige. Læste med de tyske Regering, medfødt den engelske Ambassadør og i Rigsdagen for at betragte muligheden for at Tyskland vilde forsøge, at der ikke vilde finde nogen forklæbning i Belgiens Neutralitet. Det er ingen grund til at tro, at de ikke vilde finde nogen forklæbning i Belgiens Neutralitet. Det er ingen grund til at tro, at de ikke vilde finde nogen forklæbning i Belgiens Neutralitet.

Nye Indkaldelser.

Der indkaldtes tre Aargange til Odenses Garnisonen.

(Odense.) Der er i Formiddag til den herværende Politistationingaaet Meddelelse om yderligere Indkaldelse af tre Aarganges Mandkab.

Til 5. Bataillon er indkaldt Aargangene 1910 og 1912 og til 16. Bataillon Aargang 1913.

Det store Søslag vil staa i Nordsøen.

De to Kampflaader, som i dette Øjeblik ligger nær hinanden.

Frankrig og England har delt den kommentar Krig sænkes imellem sig, at den franske Flaade i Middelhavet skal kontrollere Italien og Afdagen til de østrigske Havne inden den engelske Flaade, der ligger i Karolien, skal bevogte den franske Nordsøen.

Verdens største Flaade ligger derfor om, da den store Søkrig udføres. Ingen Flaade tænktes med mod den engelske Karolien.

Men man tillige ved, at næsten alle store tyske kampskibe er gaaet gennem Kæledanden ud i Nordsøen, og nu ligger i den nordlige Del af Nordsøen, da er det to andre Flaader, af hvilke Englande er den største, kan forekomme fra Kanalen og ved 4 Dage Søfærd.

I disse Forbindelser kan man dog vente det store Søslag.

England erklærer Tyskland Krig.

(Berlin, Onsdag.) Lidt efter Kl. 7 i Aftes indfandt den herværende engelske Ambassadør, Sir Edward Goschøen, sig i Udenrigsministeriet for at erklære Krig og forlange sit Paa.

Hvad der skete i Aftes.

Den tyske Rigskanslers høvedmodige Tale i Rigsdagen.

(Berlin.) Kort efter Reichskanslers Tale i Rigsdagen. Enen Lun har medtaget indledende den foreløbige afklæbning, der var begyndt ved det tyske Rige. Læste med de tyske Regering, medfødt den engelske Ambassadør og i Rigsdagen for at betragte muligheden for at Tyskland vilde forsøge, at der ikke vilde finde nogen forklæbning i Belgiens Neutralitet. Det er ingen grund til at tro, at de ikke vilde finde nogen forklæbning i Belgiens Neutralitet.

Det er ingen grund til at tro, at de ikke vilde finde nogen forklæbning i Belgiens Neutralitet. Det er ingen grund til at tro, at de ikke vilde finde nogen forklæbning i Belgiens Neutralitet.

Det er ingen grund til at tro, at de ikke vilde finde nogen forklæbning i Belgiens Neutralitet. Det er ingen grund til at tro, at de ikke vilde finde nogen forklæbning i Belgiens Neutralitet.

Det er ingen grund til at tro, at de ikke vilde finde nogen forklæbning i Belgiens Neutralitet. Det er ingen grund til at tro, at de ikke vilde finde nogen forklæbning i Belgiens Neutralitet.

Det er ingen grund til at tro, at de ikke vilde finde nogen forklæbning i Belgiens Neutralitet. Det er ingen grund til at tro, at de ikke vilde finde nogen forklæbning i Belgiens Neutralitet.

sigten var naturligvis ikke at »straffe« de mindrebemidlede, som partiet også ville have sat i skat, men at få udvidet valgetten nedadtil, hvad Højre – der ikke ventede sig noget godt heraf – lige så indædt bekæmpede.

J.L. Christensen havde også talt lige ud i spørgsmålet om indlemmelse af Sct. Hans landdistrikt, der havde været på tale lige siden 1905 (jfr. kapitel 1): »I Sct. Hans landsogn er der nu 5.-6.000 mennesker og ringe skatteevne, og det vil koste byen overordentlig meget at få landsognet indlemmet, rent bortset fra, at der derved tilføres socialisterne en stor del stemmer, som vil sikre socialisterne herredømmet i lange tider«. Udtalelsen er værd at lægge mærke til, for den blev fremsat næsten 20 år før indlemmelsen fandt sted.

Valgret, mindsteskat og indlemmelsessag var gennemgående temaer i byrådspolitikken mange år frem, ganske uanset hvem de forskellige partier satte i byrådet. Ved valget i 1913 var fire af de mest fremtrædende Højremedlemmer blevet genvalgt, nemlig J.L. Christensen, fru Sophie Jørgensen (den ene af de to kvinder, der kom i byrådet i 1909), arkitekt N. Jacobsen og byens senere borgmester gennem 12 år, fabrikant H. Chr. Petersen. Blandt de nyvalgte bemærkedes særligt direktøren for Allerups jernstøberi, Charles Hansen, der dog kun fik en kort periode i byrådet, idet han i 1917 flyttede til København. De fem nævnte er i en vis forstand repræsentative for den konservative gruppe i byrådet perioden igennem. Gruppen bestod nemlig i alt overvejende grad af selvstændige næringsdrivende, mens omvendt faglærte arbejdere spillede den væsentlige rolle i Socialdemokratiets byrådsgruppe. Redaktører og forretningsførere for partiets presse samt for arbejderbevægelsens forskellige organisationer var stærkt overrepræsenteret, men de fleste af dem havde en baggrund som faglærte arbejdere. I den socialdemokratiske byrådsgruppe fra 1913 var frontkæmperne redaktør, folketingsmedlem og tidligere typograf Emil Marott, typograf L.D. Rasmussen (medlem af Folketinget fra maj 1913) samt formanden for De samvirkende Fagforeninger i Odense, den nuværende Fællesorganisation, forretningsfører for *Fyns Social-Demokrat* og tidligere skomager H.P. Petersen.

1. verdenskrigs udbrud gav i Odense som i resten af landet anledning til mange bekymringer. Uhyggen var udbredt i de første augustdage, hvor indkaldelsen af sikringsstyrken og køerne foran dagbladenes udhængsskabe og vinduer satte præg på gadebilledet, men faren for, at Danmark skulle blive inddraget i krigen, drev som bekendt hurtigt over, og det blev forsyningsproblemer og dyrtid, byens indbyggere først og fremmest fik at mærke. Disse problemer var ikke specielle for Odense, og reguleringspolitikken med maksimalpriser, udførselsforbud o.lign. blev gennemført på landsplan. Krigsforholdene lagde nok også i sig selv en dæmper på den politiske strid, og årene 1914-16 var rolige arbejdsår for byens vise fædre. Nye planer så dagens lys,

Odense-socialdemokraternes formand omkring århundredskiftet, redaktør Emil Marott (1856-1940) (Ejfelt fot., Folketingets Bibliotek).

Valgannonce fra Fyens Stiftstidende forud for byrådsvalget i 1917 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

Mød og stem paa Liste **B** **Borgerlisten**

I overmorgen (Torsdag) gaar vi atter til Valg for at vælge det kommunale Styre i Odense for de næste 4 Aar og dermed afgøre, hvorledes vor By i den nye Valgperiode skal føres fremad. Enhver Borger og Borgerinde, som har fulgt med i vor Bys Udvikling i de sidste Byrådsperioder, véd, at de Byrådsmedlemmer, der er valgt som Repræsentanter paa Borgerlisten, **altid** har haft **det heles Vel for Øje** og **stadig** har givet deres Stemme til gode og sunde Fremskridt. Vore Repræsentanter har heller ikke paa det humane Omraade været karrige, naar det i de forløbne vanskelige Aar gjaldt om Støtte til de Smaa i Samfundet.

Vi véd alle, hvad det gælder paa Torsdag: Socialisterne haaber at kunne erobre Flertallet og faa frie Hænder til at skalte og valte med Borgernes Penge. Det maa ej ske!

Alle Vælgere, der ikke vil gaa med til et smaaligt Klasseherredømme og en stadigt stigende Skatteprocent, der tungt vil falde paa Møllestanden, møder paa Torsdag og stemmer paa

Borgerlisten — Liste **B**

der omfatter følgende Navne:

- 1) Etnsraad **J. L. Christensen.**
- 2) Arkitekt **N. Jacobsen.**
- 3) Fru **Sophie Jørgensen.**
- 4) Købmand **H. Chr. Petersen.**
- 5) Sagfører **A. P. Henriksen.**
- 6) Tømrermester **Jørg. Eriksen.**
- 7) Direktør **Charles Hansen.**
- 8) Boghandler **N. Dreyer.**
- 9) Overlæge **F. Svendsen.**
- 10) Landinspektør **Chr. Larsen.**
- 11) Fru Sagfører **M. Jacobsen.**
- 12) Barber **R. C. Nielsen.**
- 13) Lærer **Holmgaard.**
- 14) Ingeniør **Mengel.**
- 15) Købmand **Anderskov.**

Valget foregaar Torsdag

Fyns Forsamlingshus

fra Kl. 10—1 Form.

og fra Kl. 4—8 Eftm.

Udvalget for Borgerlisten.

Mød og stem paa Liste **B.**

Løbeseddel fra Fyns Venstreblad 5. august 1914, samme dag den danske regering besluttede at udlægge miner i Store Bælt (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

Løbeseddel ...

Fyns Venstreblad

Onsdag Morgen, den 3. August 1914.

England har erklæret Tyskland Krig!

Et Telegram fra London meddeler, at den engelske Ambassadør i Berlin Kl. 7 i Aftes har overrakt det tyske Udenrigsministerium Englands Krigserklæring.

og flere gennemførtes. Den gamle fattiggård i Vindegade og rytterkasernen i Østergade var blevet solgt, et nyt alderdomshjem kunne tages i brug 1915, og restaureringen af Sct. Knuds kloster med tilhørende anlæggelse af en ny gade Klosterbakken var blevet besluttet – for nu at nævne nogle af resultaterne.

Bolignøden under krigen havde dog ført til stridigheder mellem partierne i byrådet, idet socialdemokraterne havde ønsket mere kommunalt byggeri og i hurtigere takt, end de konservative havde kunnet acceptere. Nogle husvildeboliger var det ganske vist blevet til, men ikke flere, end at bolignøden var et socialdemokratisk slagnummer forud for byrådsvalget i 1917. »Højre har mere kærlighed til det private initiativ end til de mennesker, som ved flytedag står uden tag over hovedet«, fastslog L.D. Rasmussen på et møde i februar 1917, og han hævdede samtidig, at husvildeboligerne af byrådsflertallet var gjort så ringe som muligt, for at folk ikke skulle blive boende i dem for længe.

I forbindelse med flere byrådsvalg i begyndelsen af århundredet var den vidt forgrenede odenseanske afholdsbevægelse aktiv for at få repræsentanter i byrådet. I 1913 kandiderede pastor Niels Bjarke (efter først at have været opstillet på den socialdemokratiske liste) på en særskilt afholdsliste, der dog ikke fik nogen valgt, jfr. tabel 18.1. Fire år senere var denne erfaring baggrunden for, at afholdsfolkene valgte at satse på at få opstillet meningsfæller på partiernes byrådslistes – med vidt forskelligt resultat. På den konservative liste skulle man helt ned på 12.-pladsen for at finde en afholdsmand – byens bedre borgerskab var åbenbart ikke særlig afholdende! – og han var således på forhånd ganske uden chance for valg. Hos de radikale var situationen den, at man lige under topkandidaten, materialist, cand. pharm. P. A. Kruise, havde opstillet en af byens ledende afholdsmænd, forstander på Husmandsskolen og medredaktør af *Afholdsdagbladet* H. C. Nielsen-Svinning, mens socialdemokraterne mødte med hele tre organiserede afholdsmænd. Heraf stod de to på sikre pladser som nr. 6 og 8, og tonen blev derfor hård mellem venner, da radikale afholdsfolk i afholdsorganisationernes lokale topledelse fik vedtaget en resolution med anbefaling af at stemme på den radikale eller den socialdemokratiske liste. Nielsen-Svinnings muligheder for valg var mikroskopiske, men der havde trods alt været godt 300 afholdsstemmer ved det foregående valg, og dem gjaldt det for begge partier at sikre sig.

Partiernes presse fulgte minutiøst alt, hvad der foregik i deres egne vælgerforeninger – og normalt på en måde, som var beregnet på at efterlade ringe tvivl hos læseren om det gode budskab. Kritikken reserverede man til omtalen af modstanderne, og set med vor tids øjne var tonen over for dem utroligt hård. *Fyens Stiftstidendes* omtale af den socialdemokratiske liste til valget i 1917 er et godt eksempel. Som helhed fandt man, at der var tale om »udprægede

L.D. Rasmussen (1868-1944) var oprindelig typograf, udlært på Fyens Stiftstidende og blev medlem af Folketinget, valgt i Odense 2. kreds 1913-39 (Ejfelt fot., Montergården).

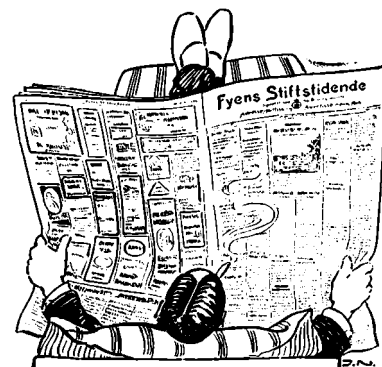
Afslappet kommentar til krigsudbruddet, Fyens Stiftstidende 4. august 1914. Befolkningen frygtede ved denne tid, at Danmark skulle blive inddraget i det store opgør, men øjensynlig gjaldt det ikke den avislæsende herre (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Tabel 18.1: Byrådsvalgene i Odense 1913 og 1917.

Parti	Antal stemmer		Antal mandater	
	1913	1917	1913	1917
Højre/Det konservative				
Folkeparti	4.736	4.734	9	9
Socialdemokratiet	4.515	4.467	8	8
Venstre	700	528	1	1
Det radikale Venstre	692	648	1	1
Afholdslisten	309	–	–	–
I alt	10.952	10.377	19	19
Stemmeprocent	79	72		

Kilde: Statistiske Meddelelser.

Fyens Stiftstidende Krigssituationen.

Odense byråd holder møde i borgmester Blochs tid, dvs. før 1919. Foran i midten har I. Vilh. Werner (1881-1968) vendt sig mod fotografen. Werner blev indvalgt i byrådet 1917 (Møtergården).

socialister til hobe med fanatikeren L.D. Rasmussen som leder og førstemand – udpegede netop i egenskab af socialister uden hensyn til dygtighed på særlige områder«. Den konservative liste præsenteredes som »sagkundskabens liste«, der ville sikre byen mod skatteplyndring og gældsætning, og heroverfor stillede man liste A, den socialdemokratiske, som »en ren og skær politisk liste ... hvori man forgæves vil spejle efter nogen slags sagkundskab«.

Da byrådsmedlem, fru Mathilde Hansen ikke ønskede genvalg, opstillede socialdemokraterne i stedet lærerinde, frk. Kathrine Jensen, der havde været medlem af byrådet 1909-13. Hun fik nu følgende svada med på vejen af den konservative avis; der var over hendes tale »noget vist indbidt-energisk, som tydede på, at hun havde gennemtænkt en sag, før hun tog ordet. Men hun efterlod ikke noget savn, da hun gik, og hun vil ikke komme til at fylde noget hul, når hun kommer igen, al den stund at det ikke vil mærkes, at fru Mathilde går«. Endelig hed det om den nyopstillede smedeformand I. Vilh. Werner, at ikke engang hans nærmeste bekendte vidste besked med hans egenskaber eller brugbarhed som kommunalmand – denne »jævne maskinarbejder«. Begge disse socialdemokratiske kandidater opnåede dog valg.

De kommunale valg havde i 1913 bragt socialdemokraterne i flertal i en række byer, og næsten som ved en naturlov betød det, at Odenses konserva-

tive avis i valgkampen 1917 gjorde et stort nummer ud af påstået socialdemokratisk misregimente i sådanne byer. På selve valgdagen, den 15. marts, brugte *Fyens Stiftstidende* megen plads på at holde de socialistiske skræmmebilledeleder Århus og København op for vælgerne – og selv om skræmmebillederne skiftede navn fra valg til valg, var anvendelsen af dem i de næste mange år dog sikker.

Resultatet af byrådsvalget den 15. marts 1917 fremgår af tabel 18.1, og en sammenligning med tallene fra 1913 viser en bemærkelsesværdig konstans. Antallet af stemmeberettigede vælgere var ganske vist gået op med ca. 500 til omkring 14.500, men stemmeprocenten var gået ned fra 79 til 72. Samtidig var antallet af vælgere, der var slettet for skatterestance, gået drastisk op: I 1913 havde man frataget lige ved 1.200 vælgere stemmeretten i medfør af valglovens skattebestemmelser – de havde endnu i februar måned ikke betalt skatten for oktober kvartal – men fire år senere ramte skattebestemmelsen godt 2.500 vælgere. Det var omkring 15% af vælgerkorpset, der på denne måde var frataget valgetten (mod 8% i 1913) – og både denne bestemmelse og den lave stemmeprocent kan være med til at forklare, at de socialdemokratiske sejre i andre byer ikke blev fulgt op i Odense. Her var det kort og godt dyrere at erhverve sin valgret, da mindsteskatten var højere.

Det sidstnævnte forhold blev da også draget frem af den socialdemokratiske avis, da man skulle forklare valgresultatet for de skuffede partifæller. Dyrtidens hårde tryk havde gjort, at mange ikke evnede at betale deres skat, mente avisen. Samtidig indrømmede man, at mange fattige mennesker støt-

Valget i Odense.

Læs dette først!

Det er Fyraften. Fabriksfløjten har lydt. Værkstedsuret har slaaet. Arbejdspladsens Porte er lukkede.

Nu gaar vi til Valg!

Aftensmaden nydes i en Fart. Er der ikke Tid til at skifte Klæder, møder vi i Bluse og Træsko. Vore Stemmer er lige gode for det!

Til Valg! Til Valg! Tag Konen med!

Inden Kl. 8 maa vi være paa Fyns Forsamlingshus og have sat Kryds ved Liste **A.**

== I St. Hans Landsogn ==

foregaar Valget i Skolen paa Skibshusvej. Der stemmes indtil Kl. 8. Arbejderpartiets Liste er Liste **A.**

Fra valgkampens slutfase 1917. Endnu på selve valgdagen den 15. marts bragte Fyns Social-Demokrat denne opfordring til vælgerne (V. Sylvest Frederiksen, fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

tede det konservative bystyre, selv om det kostede mange ligestillede valgretten. Bladets besværgelse om, at det nu var uigenkaldelig sidste gang, Højre havde kunnet bevare sin kommunalpolitiske stilling i Odense, skulle vise sig at være meget forhastet. Større grund til glæde var der i den konservative lejr, og sejren blev da også fejret i byens gader, om end det nyligt indførte spiritusforbud ifølge *Fyens Stiftstidende* gjorde sit til, at stemningen ikke nåede de sædvanlige højder!

På en generalforsamling i en af byens socialdemokratiske vælgerforeninger i august 1917 anførte formanden, at byrådsvalgets resultat måske også hang sammen med den »noget vage« politik, partifællerne i byrådet havde ført i den forrige valgperiode, men der er ikke noget, der tyder på, at kursen blev lagt om lige efter valget. Flere gange i løbet af 1917 og 1918 tilskyndede socialdemokraterne til at sætte kommunale arbejder i gang for at mildne arbejdsløsheden, og noget kom der da også ud af anstrengelserne, nemlig præcis så meget som de konservative kunne enes med Venstres enlige repræsentant, driftsbestyrer J.P. Stensballe, om. Enkelte gange blev socialdemokratiske initiativer fulgt op af demonstrationer i gaderne, således i oktober 1917, hvor et forslag til lindring af dyrtidens virkninger understøttedes af et møde på Flakhaven. Mødet samlede ifølge *Fyens Tidende* omkring 4.000 mennesker, mens *Fyens Social-Demokrat* skød på omkring 7.000 deltagere. *Fyens Stiftstidende* nævnte ikke noget tal og søgte i det hele taget at bagatellisere demonstrationen. 3/4 af de tilstedeværende var tilskuere, mente avisen, kun 1/4 demonstranter – og det ringe fremmøde tjente Odenses »solide arbejderstand til ære«, da denne del af befolkningen »roligt havde holdt sig hjemme«.

Formanden for Fællesorganisationen, cigarmager Hans Petersen, fik som leder af en deputation foretræde for byrådet og oplæste her en resolution fra Fællesorganisationen. Byrådet opfordredes bl.a. til at sætte offentlige arbejder i gang og til at sikre byens befolkning brændsel, fedtstoffer, flæsk og kartofler til en overkommelig pris. Fra borgerlig side kritiseredes det, at socialdemokraterne havde søgt at »lave politik på sagen«, for de hidtidige dyrtidsforanstaltninger var gennemført af et enstemmigt byråd, og enigheden blev da også bevaret i denne omgang.

Folkevalgt borgmester – og folketingsvalg

Gennemførelsen af loven om folkevalgte borgmestre i begyndelsen af 1919 betød, at byrådet pr. 1. april skulle vælge en borgmester. Situationen drøftedes i slutningen af februar på et møde i den socialdemokratiske vælgerforening i 2. kreds, og her overvejede man sagen ud fra en formodning om, at Venstres J.P. Stensballe ville afholde sig fra at stemme ved valget. Der ville i så fald

Den socialdemokratiske borgmestercandidat 1919, forretningsfører for Fyens Social-Demokrat H.P. Petersen (1871-1930), der var byrådsmedlem fra 1909 og til sin død. 1901-17 var han formand for arbejdernes fællesorganisation, De samvirkende Fagforeninger i Odense (Møntergården).

kunne blive dødt løb mellem en konservativ kandidat og en socialdemokrat, hvis man kunne formå det radikale byrådsmedlem til at stemme på socialdemokraten. Formanden for vælgerforeningen anbefalede L.D. Rasmussen som kandidat, andre anbefalede Emil Marott, mens L.D. Rasmussen for sit vedkommende ville foretrække H.P. Petersen. Den sidstnævnte blev faktisk opstillet, men det hele var dog forgæves, for ved borgmestervalget dannede Stensballe valggruppe med de konservative og fik utvivlsomt som følge heraf bl.a. sæde i magistraten. Etatsråd J.L. Christensen valgtes til posten som byens første folkevalgte borgmester med 10 stemmer mod 9, og det blev ganske som ventet den konservative gruppes leder, der hermed placeredes i borgmesterstolen.

J.L. Christensen havde siden 1882 drevet egen kaffe- og thehandel i Odense (JLC-kaffe), og han var blevet valgt til byrådet første gang i 1903. Etatsråden beklædte en lang række tillidshverv f.eks. som formand for bestyrelsen for byens spørvejselskab og for teatret, men fik kun lov at virke som borgmester i knap tre måneder, idet han døde pludselig den 29. juni 1919, ramt af et hjerteslag. *Fyns Social-Demokrat* skrev ved hans død, at han var til at komme til rette med, og at han til tider kunne strække sig ret vidt over for krav, som fremsattes fra socialdemokratisk side, og da driftsbestyrer Stensballe som konstitueret borgmester holdt mindetale over den afdøde, fremhævede han også etatsrådets evner til at udjævne meningsforskelle.

Valget af en efterfølger var mere kompliceret, end det forudgående valg havde været det, og her var det netop den konstituerede borgmester, der gjorde knuder. Avisernes dækning af overvejelserne forud for valget er set med eftertidens øjne ikke meget bevendt. Ifølge *Fyns Social-Demokrat* skulle hele tre medlemmer af den konservative gruppe have været på tale, nemlig arkitekt N. Jacobsen, fabrikant H. Chr. Petersen og boghandler N. Dreyer. De konservative skulle videre have klunset om embedet, men avisen turde fornuftigvis ikke indestå for rigtigheden af den historie. Det synes dog at stå fast, at det var Stensballes indgriben, der betød, at de konservative måtte stille med sagfører A.P. Henriksen som kandidat til borgmestervalget for at være sikker på Stensballes stemme. Stensballes indflydelse understreges af, at A.P. Henriksen faktisk var den eneste nyvalgte konservative, der var kommet ind i rådet i 1917 – alle de øvrige havde større byrådsanciennitet end sagføreren, der fra 1892 havde haft egen virksomhed i Odense. A.P. Henriksen valgtes herefter den 16. september med 10 stemmer mod H.P. Petersens otte. En stemmeseddel, P. A. Kruuses, var blank.

Lovændringen i 1919 betød farvel til den kongevalgte borgmester, V. Bloch, der nu forsvandt ud af byens politiske liv, selv om hans embede opretholdtes lige til 1926, rigtignok stærkt indskrænket. I årene 1919-26 skulle

Etatsråd J.L. Christensen (1853-1919), Odenses første folkevalgte borgmester (H. Lomborg fot., Odense Centralbibliothek, Lokalhistorisk Afdeling).

Borgmester A.P. Henriksen (1865-1939), byens formand i 6 år fra 1919 (Odense Centralbibliothek, Lokalhistorisk Afdeling).

Driftsbestyrer J.P. Stensballe (1874-1956) var uddannet som civilingeniør, og 1914-26 ledede han bl.a. Sydfynske Jernbaner. Stensballe var trafikminister i Madsen-Mygdals regering 1926-29. Medlem af Odense byråd for Venstre 1917-25 (H. Lomborg fot., Møntergården).

den kongevalgte borgmester tage sig af borgerlige vielser, udfærdigelse af borgerskaber, næringsbeviser og mere af samme skuffe, ligesom det bl.a. var betroet ham at autorisere protokoller til forretningsbrug. V. Bloch kunne overkomme mere – og blev straks ved sin fratræden som byrådets formand udpeget til direktør i Fyens Stifts Sparekasse.

På landspolitisk plan havde 1. verdenskrig bragt den nye grundlov i hus, og valget i 1915 var blevet gennemført som fredsvalg. I Odense betød det, at de socialdemokratiske folketingsmænd Emil Marott (valgt i 1. kreds siden 1903) og L.D. Rasmussen (valgt første gang i 2. kreds 1913) genvalgtes uden afstemning i 1915. Ved det følgende valg til Folketinget, den 22. april 1918, var valgloven og valgkredsene ændret. For Odensekredsens vedkommende var den eneste ændring den, at Dalum og Sanderum sogne flyttedes fra 2. kreds til Otterupkredsen. 2. kreds var herefter en ren bykreds, omfattende de sydlige og vestlige dele af byen, mens 1. kreds som tidligere omfattede resten af byen, Sct. Hans landdistrikt, Vor Frue landsogn og Pårup kommune.

Valglovsændringerne betød, at kvinderne nu også kunne stemme ved folketingsvalg. Et krav om fast bopæl i valgkredsen i et år før valget bortfaldt, og de personer, der stod »i privat tjenesteforhold uden at have egen husstand«, fik nu også valgret. Samtidig nedsattes valgretsalderen efterhånden fra 30 til 25 år. Valgsystemet med valg i enkeltmandskredse, som havde været praktiseret i fuld udstrækning til 1913, var nu forandret, således at der ud over de kredsvalgte fordeltes nogle tillægsmandater, så de værste skævheder ved enkeltmandskredsvalgene blev undgået.

Resultatet af folketingsvalget 1918 fremgår af tabel 18.2, og begge kredse gav genvalg til de hidtidige folketingsmænd. Den konservative kandidat i 1. kreds, løjtnant Aage Kidde, opnåede desuden valg på et tillægsmandat. Tabellen viser jævnbyrdighed mellem de to store partier i 2. kreds, mens tallene for 1. kreds vidner om entydig socialdemokratisk dominans. Som nævnt omfattede 1. kreds også Sct. Hans og Vor Frue landsogne samt Pårup kommune, og selv om der var socialdemokratisk dominans i Sct. Hans, var tendensen modsat med borgerligt flertal i Vor Frue og Pårup.

Tilsammen var socialdemokraterne klart de fleste, og sammenholdes dette resultat med tallene i tabel 18.1, er der i hvert fald tre mulige forklaringer: For det første var vælgertallet væsentligt større ved folketingsvalget end ved byrådsvalget i 1917 – omkring 20.000 mod 14.500 året før. Baggrunden var klart nok, at der ikke stilledes krav om skattebetaling og krav om næsten to års ophold i byen for at få ret til at stemme ved folketingsvalgene. Der var således flere vælgere med små indkomster, der kunne stemme til Folketinget end til byrådet. For det andet ligger det nær at antage, at vælgere af hensyn til

Tabel 18.2: Folketingsvalget i Odensekredsene 1918.

Parti	Antal stemmer	
	Odense 1. kreds	Odense 2. kreds
Socialdemokratiet	4.835	4.938
Det konservative Folkeparti	2.499	4.934
Venstre	365	496
I alt	7.699	10.368
Stemmeprocent	74	78

Kilde: Statistiske Meddelelser.

den kommunale skatteprocent kan have stemt forskelligt ved de to valg, typisk socialdemokratisk ved folketingsvalget, men konservativt ved byrådsvalget. Endelig hører det med i billedet, at der ikke var opstillet radikale kandidater ved folketingsvalget, og da de radikale og socialdemokraterne arbejdede sammen på landsplan, har flertallet af de radikale vælgere givetvis stemt på Socialdemokratiets kandidater.

Farvel til Marott

Ved byrådsvalget i 1917 havde redaktør Emil Marott frabedt sig genvalg, og dermed forlod den socialdemokrat, der lokalt havde den største erfaring i parlamentarisk arbejde, byrådet. Redaktør Marott havde været medlem af både byråd og folketing siden 1903, og på et møde forud for valget i 1917 takkede forretningsfører H.P. Petersen da også Marott varmt for dennes arbejde i byrådet i de 14 år. Marott havde her været partiets »fælles bannermærke« – og H.P. Petersen undgik behændigt at komme ind på de forskellige særstandpunkter, Marott i tidens løb havde indtaget (se *Moderne tider*, side 334). Marotts kurs havde været relativt moderat, og det var måske en grund til, at *Fyens Stiftstidende* ved hans afgang fra byrådet kaldte ham for partiets bedste mand. Lidt politisk drilleri kan også have ligget bag, for hvem vil gerne af med det bedste, de har?

Marotts farvel til Odense fuldbyrdes ikke i 1917, for han var stadig folketingsmand for 1. kreds og redaktør for *Fyns Social-Demokrat* og som sådan i en fremskudt position. Det er sagt om ham, at der over hans fremtræden var »en blanding af gallisk form og noget friskfyragtigt: jeg sætter min hat, som jeg vil«, og det gjorde Marott også i det sønderjyske spørgsmål. Allerede 1912 havde han haft en konflikt med partiledelsen herom og havde fået en misbilligelse, men først med Tysklands nederlag 1918 blev grænsespørgsmålet akut – og i den kamp, der fulgte, var Marott i åbenbar modsætning til sit parti. I

Portræt af Marott som ældre, se også billedet side 257. Emil Marott var 1897-1920 formand for bestyrelsen for bespisningsanstalten Samaritanen, og billedet hang i mange år i den »fine« stue der (Ditlev Jensen, fot., Møntergården).

november 1919 udtalte han sig i Folketinget herom; han håbede på Flensborgs indlemmelse i Danmark uanset resultatet af den afstemning, der skulle holdes.

Omkring nytår 1920 havde Marott endnu størstedelen af sine lokale partifællers tillid, og den 9. januar udtalte kredsbestyrelsen for vælgerforeningen i 1. kreds ligefrem »tak og påskønnelse af den virksomhed, kredsens folketingsmand har udført ... med hensyn til hans handlinger og arbejde i det sønderjyske spørgsmål«. En måneds tid senere blev han enstemmigt genvalgt som folketingskandidat for kredsen, og ballonen revnede først efter afstemningen i 2. zone – umiddelbart syd for den nuværende grænse – i midten af marts.

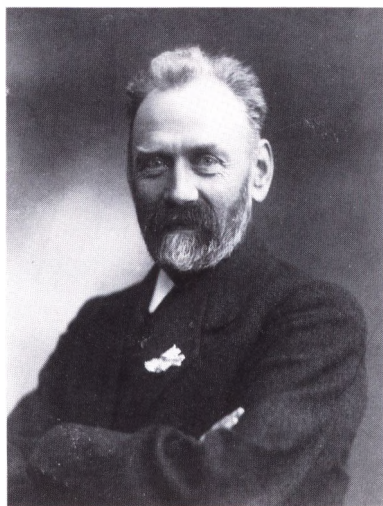
I lighed med mange borgerlige nægtede Marott at acceptere det nedslående resultat af afstemningen, og han ville derfor ikke tiltræde den udtalelse om grænsepolitikken, parti og fagbevægelse vedtog nogle dage senere. Den 21. marts afholdt det fynske socialdemokrati delegeretmøde i Odense. Rigsdagsgruppens formand, folketingsmand L. Rasmussen, var hidkaldt for at udlægge partiets linie og fastslog, at der måtte tages skarp afstand fra Marotts standpunkt, også selv om det her drejede sig om »en af vort partis allerbedste mænd«. Marott udtalte sig klart nok: »Jeg ændrer ikke min opfattelse, så kan forsamlingen her handle, som den vil. Jeg må tage følgerne af mit arbejde og min stilling i denne sag«. Et politisk selvmord var under opsejling.

En resolution, der krævede Marotts eksklusion, fik kun ganske få stemmer, og mødet sluttede med en beklagelse af, at Marott havde stillet sig i principiel modsætning til partiet. De delegerede fra Marotts egen valgkreds undlod at stemme.

Endnu var alle broer ikke brudt, heller ikke selv om Marott som en følge af vedtagelsen nedlagde redaktørposten på avisen. Det endelige brud fulgte imidlertid hurtigt, idet Marott sammen med en radikal folketingsmand den 27. marts udsendte en erklæring, hvori der krævedes nyvalg – en erklæring, der var med til at fremkalde afskedigelsen af ministeriet Zahle og påskekrisen.

Partiet ekskluderede få dage senere Marott, som nu dannede eget parti, Det frie Socialdemokrati, der ved valgene i 1920 opstillede i Odense amt, i Ribe amt og i København. Partinavnet gav i *Fyns Social-Demokrat* anledning til en bittersød kommentar: »Der er det rigtige i navnet, at Socialdemokratiet nu heldigvis er fri for hr. Marott«. Grænsehysteri, tale om statskup og generalstrejke var væsentlige ingredienser i valgkampene forud for de tre valg til Folketinget i det begivenhedsrige år 1920, og valgkampen i Odensekredsene i forbindelse med aprilvalget var så afgjort den mest ophidsede i hele det tidsrum, der behandles her.

Jakob E. Lange (1864-1941), forstander for Husmandsskolen 1918-34 og før den tid underviser ved Dalum Landbrugsskole i 30 år (Det kgl. Bibliotek).

Hovedbygningen til Fyns Stifts Husmandsskole, hvor Jakob Lange var forstander (J. Chr. Pedersen fot., Møntergården).

Forstander for Fyns Stifts Husmandsskole Jakob E. Lange, der var kandidat for de radikale, fortæller i sin erindringsbog om generalstrejketruslerne, der havde bragt det konservative borgerskab i harnisk. Ved et stort vælgermøde i Fyns Forsamlingshus fik han »lidt af den krigerske stemning fra borgerskabet at føle; men da den ikke kunne afficere mig, virkede den nærmest komisk, især da nogle småborger-højremænd på forreste række akkompagnerede min tale med: »Ned med ham, den jødetamp! Skal vi sælges til tyskerne?««

I Odense var det dog Marott, der var i centrum af valgkampen, og da han den 10. april havde sammenkaldt til et møde på Fyns Forsamlingshus, kom der 3.-4.000 tilhørere. *Fyns Social-Demokrat* skrev om mødet under overskriften »Højre yder Marott stormende hyldest« og søgte i det hele at bagatellisere det indtryk, Marotts synspunkter gjorde på tidligere socialdemokratiske vælgere. Marotts tale, skrev avisen, formede sig fra først til sidst som et angreb på Zahles regering og Socialdemokratiet, og »den lønnedes med overstrømmende bifald fra Højremændene, medens man fra adskillige arbejdertilhøreres side hæftede forrædderstempet på den tidligere partifælle«. Det kom på mødet til et skarpt opgør mellem Marott og L.D. Rasmussen. Marott anførte, at Socialdemokratiet havde udviklet sig til at blive »en grammofon, som får pladerne sendt inde fra hovedkontoret«, og L.D. Rasmussen svarede igen med at sige, at Marott nu havde »meldt sig til tjeneste i chauvinisternes rækker og trådt hele sin fortid under fødder. Derfor var Socialdemokratiet for bestandig færdig med ham«.

Et møde på Albani Torv ved fyraftenstid den 16. april med 8.-10.000 tilhørere var først og fremmest en holmgang mellem Marott og den indforskrevne folketingsmand Frederik Borgbjerg, selv om også nogle af de to parter sympatisører fik ordet. Det er påfaldende, at det i referatet i *Fyns Social-*

Lærer H.P. Johansen (1881-1962), *Middel-fart*, medlem af Folketinget 1920 og af Lands-tinget 1924-53 (Ejlfelt fot., Folketingets Bibliotek).

Demokrat hedder, at Marott »støttede sig alene til Højres bifald«, selv om ingen Højremand var blandt mødets hovedtalere, men givetvis et vidnesbyrd om, at Marott havde stærkere tag i vælgerne, end hans tidligere partifæller ville indrømme.

Flere stærkt besøgte vælgermøder fulgte, og dagen før valget indeholdt den socialdemokratiske avis et »dokumenteret anklageskrift« mod Marott af partiets formand Th. Stauning, der åbenbart så sig nødsaget til at rykke ud. Marott kunne ikke ties ihjel, og da resultatet forelå, viste det sig også, at Det frie Socialdemokrati havde opnået betydelig tilslutning, jfr. tabel 18.3. I 2. kreds havde Marott samlet godt 12% af stemmerne, og i sin egen gamle kreds var hans tilslutning så stor som 16,5% af stemmerne. På amtsplan var tilslutningen kun lige over 5%, så der var tale om et udpræget Odensefænomen, og tallene var alt for lave til at give valg, og det ganske uanset at valgloven nu var ændret endnu mere i retning af forholdstalsvalg. Sammenligner man med tabel 18.2, er det iøjnefaldende, at Marotts stemmetal næsten svarer til Socialdemokratiets tab fra valget i 1918, om end det også tæller med, at de radikale nu opstillede selvstændigt.

Marotts øjeblikkelige gevinster viste sig imidlertid ikke holdbare, og ved valget i september måned var allerede mere end halvdelen af sympatisørerne væk – mange af dem var vendt tilbage til Socialdemokratiet.

Folketingsvalgene fra efteråret 1920 og fremefter blev mere rolige begi-

Tabel 18.3: Folketingsvalgene¹ i Odensekredsene 1920.

Parti	1. kreds			2. kreds		
	I	II	III	I	II	III
	Antal stemmer					
Socialdemokratiet	3.531	3.803	5.340	3.382	3.338	4.750
Det konservative Folkeparti	2.782	2.483	2.826	5.329	4.829	5.485
Venstre	493	573	681	594	697	873
Det radikale Venstre	399	365	509	596	505	750
Det frie Socialdemokrati	1.433	774	602	1.426	993	692
Danmarks venstre-socialistiske Parti	112	76	94	129	100	127
Erhvervspartiet	–	37	38	–	56	66
I alt	8.750	8.111	10.090	11.456	10.518	12.743
Stemmeprocent	78	72	74	81	74	76
1) Folketingsvalgene afholdtes 26.4., 6.7. og 21.9.1920.						

Kilde: Statistiske Meddelelser.

venheder, og da det landspolitiske islæt var så stærkt, skal det her blot nævnes, at 1920-valgene lokalt stort set betød valg af folketingsmænd, som »holdt« perioden ud.

For Socialdemokratiets vedkommende blev Marotts umiddelbare efterfølger lærer H.P. Johansen, Middelfart, men denne nedlagde sin kandidatur allerede i september 1920, hvor redaktør C.N. Hauge valgtes. Hauge kom til Odense fra Rønne og blev netop før septembervalget udpeget til ny redaktør af *Fyns Social-Demokrat*. Han sad i Folketinget, valgt i 1. kreds, til sin død i 1940. I 2. kreds genvalgtes L.D. Rasmussen, så længe han kandiderede, dvs. til 1939, hvor han afløstes af kirkeminister, lærer Johannes Hansen. L.D. Rasmussen nåede i sit folketingsarbejde frem til den betydningsfulde post som formand for Finansudvalget.

Det konservative Folkeparti i Odense repræsenteredes efter 1918-valget som nævnt af Aage Kilde, som imidlertid døde allerede samme år, ramt af spansk syge. Hans suppleant, kaptajn Eigil Jørgensen, Odense, overlevede de to første valg i 1920, men var åbenbart ikke lige velanskrevet i alle kredse, for ved septembervalget faldt han og stillede ikke siden op. Efter nye valglovsbestemmelser kunne kandidater opstilles i mere end en valgkreds, og de konservative valgte således en ung jurastuderende fra København, opstillet i Odense 1. kreds og i Kerteminde, John Christmas Møller, der skulle blive sit partis leder i en årrække. Eigil Jørgensen blev imidlertid også overhalet af den indremissionske handelsgartner J.C.A. Carlsen-Skiødt fra Vor Frue landsogn, der var opstillet i fire landkredse – og ved de følgende valg repræsenterede Carlsen-Skiødt og Christmas Møller de odenseanske konservative på tinge; Carlsen-Skiødt trådte ud af tinget i 1939, mens Christmas Møller herefter repræsenterede begge Odensekredse, til han i 1941 blev tvunget til at nedlægge sit mandat på grund af antityske udtalelser.

Venstre havde i perioden 1920-26 tidligere konseilspræsident Klaus Berntsen valgt i flere fynske kredse, heriblandt Odensekredsene, og Venstre i Odense blev først repræsenteret i Folketinget igen i 1939 af den senere arbejds- og socialminister Søren P. Larsen. Han var dog også opstillet uden for byen. Det skal endelig nævnes, at den kendte radikale agitator Carl Slengerik 1920-23 var folketingsmand for Odense- og Middelfartkredsene.

Kampen i fagbevægelsen og valgene 1921

Socialdemokratiet var i 1920 ikke kun plaget af afskalning på højre fløj. Allerede i et par år havde en opposition til venstre været aktiv i fagbevægelsen.

Arbejdsløsheden havde i de første krigsår været beskeden, men voksede henimod krigens slutning stærkt. Bolignøden blev følelig og varemangelen

Løjtnant Aage Kilde (1888-1918), folketingsmand 1918; Kilde havde da i en halv snes år været ledende i konservativt ungdomsarbejde (Elfelt fot., Folketingets Bibliotek).

Eigil Jørgensen (1865-1937) var kaptajn i hæren og samtidig bestyrer af Kursus af 1878 i Odense. Han var gift med Sophie Jørgensen (se side 288) (Elfelt fot., Folketingets Bibliotek).

Søren P. Larsen (1888-1948) var folketingsmedlem fra 1926 og fra 1939 også valgt i Odense. Han blev 1945-47 arbejds- og socialminister i Vønstres mindretalsregering (Elfvelt fot., Folketingets Bibliotek).

udtalt. Alt sammen betød særlige problemer for de dårligst stillede, og da priserne samtidig begav sig på himmelflugt, og den voksende kløft mellem fattig og rig trådte frem i karikatur med tidens gullaschbaroner, var der i en krigs- og revolutionstid en taknemmelig baggrund for politiske tanker, der var mere yderliggående end socialdemokraternes.

Oppositionen optrådte i begyndelsen under navnet syndikalisterne, og de troede ikke på værdien af det parlamentariske arbejde. Det gennemorganiserede arbejdsmarked med regler for varsling af strejker m.m. så de på med skepsis eller foragt. Derved havde fagforeningerne efter syndikalisternes mening ødelagt det mest effektive middel, arbejderne havde, nemlig den pludselige strejke, den direkte aktion.

I begyndelsen af 1918 møder vi syndikalisterne i Odense, og på en ekstraordinær generalforsamling i Fællesorganisationen i januar 1918 lykkedes det dem at få vedtaget et par resolutioner med stærkere krav, end det havde været tilsigtet fra socialdemokratisk side. I en resolution til byrådet krævede man, at der blev igangsat kommunalt arbejde, og at der ikke blev lukket for gassen til de arbejdsløse, som var i restance. De arbejdsløse skulle tillige have gas og elektricitet til førkrigspriser, en hektoliter gratis koks om ugen, huslejhjælp m.m. På et protestmøde på Folkets Hus i Dansestræde et par uger senere med over 1.000 deltagere fik syndikalisterne trods socialdemokratisk modstand flertal for en opfordring til at nedlægge arbejdet over hele byen den 29. januar.

Her var buen imidlertid spændt for hårdt, for kun på få arbejdspladser fulgte man opfordringen, og få dage senere kunne socialdemokraterne konstatere, at de stadig havde den formelle ledelse af fagbevægelsen i deres hånd. Ved en påfølgende generalforsamling fulgte 80% af deltagerne ifølge *Fyns Social-Demokrat* det siddende forretningsudvalg, mens kun 20% støttede syndikalisterne. Men rundt i fagforeningerne spillede de sidstnævnte stadig en betydelig rolle, og årene fra 1918 er ganske rammende blevet kaldt »de mange generalforsamlings og resolutioners periode«.

Under påskekrisen 1920 spidsede striden mellem de to fløje i fagbevægelsen til igen. Da ministeriet Zahle blev afskediget, var der på landsplan varslet storlock-out mod 100.000 arbejdere, og De samvirkende Fagforbund truede herefter med generalstrejke fra den 6. april. Lokalt samledes over 300 fagforeningsrepræsentanter påskelørdag til et fællesbestyrelsesmøde, og her vedtoges det enstemmigt at slutte op bag generalstrejken. Resolutionen sluttede således:

»Denne kamp, som er os påtvunget, må uvægerligt ende med kapitalismens og kongemagtens fald og indførelse af socialistisk republik.

Odense fik omkring 1. verdenskrig sit første kommune arbejdsanvisningskontor. Det havde en tid hjemme på rådhuset, men flyttede senere til slottet. Foreningen Arbejde adler drev sin herbergsvirksomhed for hjemløse mænd på adressen Sct. Jørgens Gade 44, som ses på billedet. Her var der også arbejdsanvisning og »forplejningsstation» (Møntergården).

Forsamlingen opfordrer alle til absolut ro og orden, lad den sejr, hvorpå vi er sikre, blive de korslagte armes sejr! Leve arbejderklassens sammenhold! Leve socialismen!»

Samme eftermiddag drog en halv snes tusinde odenseanere trods silende regn fra Fyns Forsamlingshus til Albani Torv, hvor de på et kæmpemøde gav resolutionen deres tilslutning, men to dage senere var sammenholdet forsvundet som dug for solen. Både den politiske og den faglige konflikt var løst i København, men løsningerne tilfredsstillede langt fra syndikalerne. Generalstrejken lod sig ikke opretholde lokalt, og forholdene på arbejdspladserne normaliseredes næsten med det samme, men fagbevægelsen i Odense svækkedes tydeligt af den strid, der nu igen var i fuld gang. Ved Fællesorganisationens generalforsamling i april 1921 var mere end en trediedel af medlemmerne udmeldt; socialdemokraterne generobrede her formandsposten, som de havde måttet afgive i marts 1920, og de besatte den med I. Vilh. Werner. En måned før generalforsamlingen havde der været byrådsvalg, og de odenseanske vælgere havde haft hele seks lister at vælge imellem. De fire gamle partiers vælgerforeninger mødte som sædvanligt med hver deres liste, men hertil kom for første gang en kommunistisk liste, og også redaktør Marotts

Fyns Social-Demokrat, udsnit af forsiden
9. marts 1921. Bemærk slagordene under bla-
dets titel (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense
Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

FYNS·SOCIAL·DEMOKRAT

FRIHED·LIGHED
·BRODERSKAB·

C Ø R · D I N · P L I G T
· K R A V · D I N · R E T ·

Nr. 57

Onsdag den 9. Marts

1921

Til Valg i Morgen!

Ved Valget i Morgen i Odense skal det afgøres, om Alderdomsunderstøttelse, naar Alderdommen har taget Arbejdsevnen, skal ydes med et Par Naadeskillinger eller som en forsvarelig Forsørgelse, om Syge fra Arbejder- og Middelstandshjem skal betale uoverkommelige Taxter for Sygehusophold, om der skal skaffes Arbejde i arbejdsløse Perioder, om overdreven Sparsommelighed skal gennemføres i vort Skolevæsen til Skade for den opvoxende Ungdom, om Byen skal styres med de Velhavendes Tarv alene for Øje eller Arbejder- og Middelstandens Interesser ogsaa varetages. Enhver, der vil have Højres og Venstres Magt i Odense Byraad brudt, har intet andet Middel hertil end at stemme paa Socialdemokratiets Liste. At sætte Kryds ved Kommunisternes eller Hr. Marotts Liste vil reelt sige det samme som at stemme sammen med Højre.

parti bejlede til vælgernes gunst. Det frie Socialdemokrati var endda allerede repræsenteret i byrådet, idet telegrafformand P. Christensen, der var indvalgt af Socialdemokratiet helt tilbage i 1906, havde fulgt Marott og erklæret sig som fri socialdemokrat.

Socialdemokratiets udgangsposition i marts 1921 var sammenlignet med valget i 1917 svag med mulighed for tab af stemmer på begge fløje. Det senest afholdte folketingsvalg i september 1920 havde ganske vist kun givet Marotts parti knap 1.300 stemmer og kommunisterne godt 200, men balancen havde i 1917 været hårfin, så det kan ikke undre, at socialdemokraterne var på vagt over for »splittelsesmændene«. På forsiden af *Fyns Social-Demokrat* for den 9. marts 1921, dagen før valget, hed det kort og klart: »At sætte kryds ved kommunisternes eller hr. Marotts liste vil reelt sige det samme som at stemme sammen med Højre«.

Formentlig i erkendelse af egen svaghed havde den lokale venstrefløj søgt at få sammensat, hvad man kaldte en fagforeningsliste, eller en »ren arbejderliste«. Forslagsstillerne var kommunister, som vel forestillede sig en eller flere meningsfæller på sikre pladser på listen, og de prøvede at lancere deres idé på en generalforsamling i Fællesorganisationen, men led et eftertrykkeligt nederlag. På generalforsamlingen fløj beskyldningerne i luften, og en af kommunisternes ledere, redaktør Carl Westergaard, nåede bl.a. at fastslå, at Socialdemokratiet var i færd med at udvikle sig til et grossererparti. Til de mere fantasifulde forslag hørte en tanke fremført af Drejernes Fagforening, der ønskede en form for valgteknisk samarbejde mellem socialdemokrater, kommunister og Marotts parti. Generalforsamlingen blev dog en næsten entydig opslutning bag den socialdemokratiske liste og den politik, partiet

De konservative gik ved valgene frem til 1933 i Odense til valg under listebetegnelsen B. Annoncen her fremhæver det borgerlige styres hovedargumentation perioden igennem. Fyns Stiftstidende 10. marts 1921 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

hidtil havde ført i byrådet. L. D. Rasmussen formulerede linien således: »Det gælder for os at føre en realitetspolitik og ikke tale ud af vinduerne«.

Midt under valgkampen fandt 1. behandlingen af Odense kommunes budget for 1921-22 sted i byrådet. Socialdemokraterne benyttede lejligheden til at kræve den samlede kommunale skatteudskrivning sat op og begrundede bl.a. ønsket med en henvisning til de mange arbejdsløse. Behovet for kommunal hjælp ville være større end forudsat i budgettet. En kommunal skolelæge- og skoletandlægeordning, en badeanstalt og et kapel på kirkegården stod også på den socialdemokratiske ønskeseddel. Omvendt hæftede borgmesteren sig ved, at byen var kommet forholdsvis godt gennem de seneste års vanskeligheder, sikkert fordi der i mange år havde været »et solidt og besindigt styre« i byen. Borgmesteren fulgte dette op ved på et konservativt borgermøde et par dage før valget at fremhæve de foregående års bedrifter: Skoleudvidelser ved Østre Skole og i Holsedore, udvidelse af alderdomshjemmet, indretning af en ny brandstation på Odense slot og bygningen af et nyt domhus i Albanigade samt en hel masse mere. Når fornyelserne var nævnt, hørte det dog stadig med til den konservative valgballast at lægge vægt på skatternes lave niveau. *Fyens Stiftstidende* bragte dagen før valget en liste over de skræmmende »socialistiske skatteprocenter« i andre byer og gjorde i en leder samme dag opmærksom på, at den lave skatteprocent i Odense var

Til Valg!

Ud til Valg! Du kender Dur'en,
se paa en af disse Lister,
som er kløbet op paa Muren,
stor i Tryk og fed af Klister,
det er den konservative
Borgerliste, tænk dig bare!
den fortæller, vi skal spare
paa en Fattigs Rugbrødsstive,
paa en Krone til de Gamle,
mens de Rige Guldhøst samle,
spare, saa det rigtig batter,
hjælpe Stormand af med Skatter,
møde frem med Brask og Bram,
det er Liste B's Program.

Ud til Valg! bliv ikke hjemme,
naar det noget stort skal gælde,
Dagen kalder, og din Stemme
kan faa Vægten til at hælde;
er du født i Smaamands Stue,
saa' du tidt din Moder græde,
var du strax til Kampen rede,
lod dig ej af Modgang kue,
du paa Fortids Fejl har bødet,
skaffet BARNET Sul paa Brødet;
nu velan, føj mere til,
vis kun, hvad du véd og vil,
faa paa Stormandsvæddet Ram!
Det er Liste A's Program.

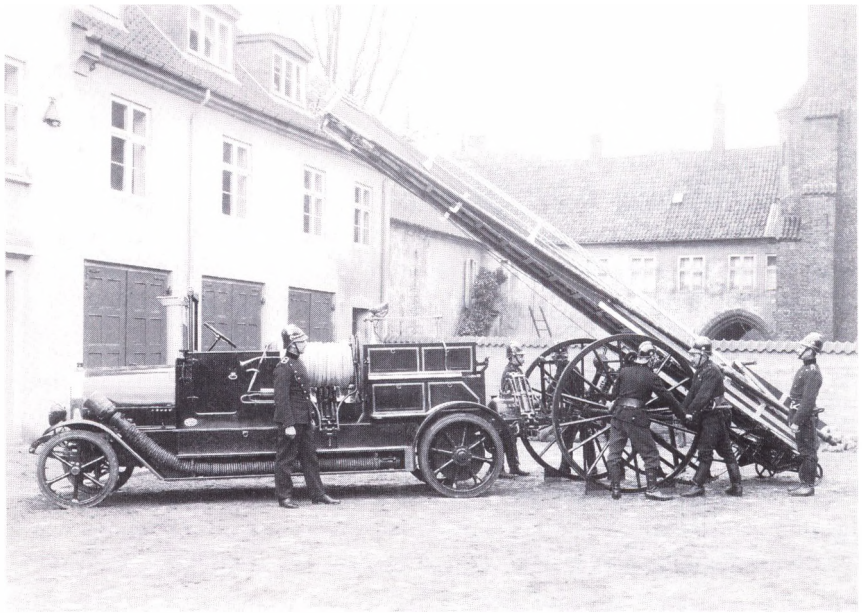
A. C.

*Valgpoesi fra Fyns Social-Demokrat
9. marts 1921 (V. Sylvest Frederiksen fot.,
Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk
Afdeling).*

I 1920 blev Odenses brandvesen omorganiseret. En ny brandstation blev indviet på slottet og en fast vagtstyrke oprettet. Billedet her viser byens brandmænd ved brandstationen 1930 (Møntergården).

Brandvæsenets nye motorsprøjte M1, årgang 1920, ved brandstationen på slottet (H. Lønborg fot., Møntergården).

Købmand Martin Iversen (1874-1954) sad i Odense byråd 1921-50 og var bl.a. en årrække formand for Samaritanens bestyrelse (Nørmark fot., Møntergården).

kombineret med nogle af landets laveste priser for gas og elektricitet. Denne treklang skulle i de følgende 16 år blive hovedtemaet i det konservative tilbud til vælgerne.

Den konservative opstillingsliste fik af socialdemokraterne hæftet betegnelsen storborgerlisten på sig. Listen var sædvanen tro blevet forberedt af et større udvalg under den lokale vælgerforenings bestyrelse, og man kan sikkert tage det som et udtryk for harmoniske forhold inden for den konservative byrådsgruppe, når hele syv byrådsmedlemmer genopstillede. Disse syv blev af udvalget sat øverst på listen, og man supplerede derefter med yderligere kandidater til udfyldning af forskellige »huller«. Man søgte her typisk repræsentanter for betydelige erhvervsinteresser, og dette betød i 1921 opstilling og senere valg af formanden for Odense Handelsstandsforening, grosserer Chr. Andersen, og af formanden for Odense Kolonialhandlerforening, købmand Martin Iversen. Endvidere valgtes fabrikant Knud Svendsen, der sammen med en broder var indehaver af maskinfabrikken Phønix. Endelig indvalgte de konservative rektor for Odense Katedralskole H. St. Holbeck – dog ikke uden sværdslag på opstillingsmødet, hvad der formentlig hang sammen med, at rektor Holbeck ikke tidligere synes at have været medlem af partiet. På et møde få dage før valget opnåedes der til slut enstemmig tilslutning til listen. Deltagerne i opstillingsmødet fik ikke lejlighed til at prioritere mellem de foreslåede kandidater, men måtte sige ja eller nej, en metode, der var velegnet til at sikre den foreslåede listes accept.

Brandvæsenet i aktion, men billedet stammer sikkert fra en øvelsesudrykning (E. Biering fot., Møntergården).

Det er hermed afsløret, at den konservative byrådsgruppe efter valget i 1921 havde 11 medlemmer, men da byrådets medlemstal nu var udvidet fra 19 til 25, var der ikke tale om noget flertal. Socialdemokraterne, der som antyd det havde visse vanskeligheder med kommunister og Marottfolk, fik ligeledes 11 repræsentanter – jfr. tabel 18.4 – mens de tre resterende mandater fordeltes med en radikal, en Venstremand og en fri socialdemokrat.

Socialdemokratiet lå ved dette valg kun 159 stemmer efter de konservative, og da kommunisterne og de frie socialdemokrater tilsammen fik over 900 stemmer, måtte valghesultatet i hvert fald give de konservative anledning til betænkelighed med hensyn til fremtiden. *Fyens Stiftstidende* søgte til dels trøst i den kendsgerning, at trængslen på valgstedet i Fyns Forsamlingshus havde været så stor, at vælgerne havde måttet lukkes ind i hold, og mange skulle endda være gået igen uden at stemme. Til en forklaring af det relativt gunstige valg for socialdemokraterne tjener det bl.a., at der ved dette valg var relativt færre vælgere, der var slettet af valglisten end i 1917, og partiet havde denne gang fået et bidrag på 5.000 kr. fra Dansk Kommunalarbejderforbund og sporvejsfunktionærerne til betaling af skat for arbejdsløse, så de pågældende kunne beholde deres valgret. Stemmeprocenten var endvidere gået op fra 72 til 82.

Valghesultatet blev bekendtgjort af borgmesteren på Fyns Forsamlingshus på valgaftenen, og det modtoges »med behersket bifald, blandet med hysen«. Ved det nye byråds første sammentræden en lille måned senere viste det

Phønixfabrikanten Knud Svendsen var en periode Odenses viceborgmester, men udtrådte 1932 af byrådet af helbredsgrunde (H. Lønborg fot., Møntergården).

Domhuset i Albanigade udvidedes betydeligt 1919-20 efter tegninger af arkitekt N. Jacobsen. Domhuset rummede kontorer og retslokaler for både købstad og omegn. Retsplejereformen fra 1919 betød en klarere adskillelse af den dømmende og den udøvende magt, og samtidig indførtes nævningedomstole. Historikeren Carsten Ege Nielsen har undersøgt kriminaliteten i Odense 1920-39 og har kunnet konstatere en klar sammenhæng mellem høj kriminalitet, lav boligstandard og dårlige job (Møntergården).

sig dog ved borgmestervalget, at A.P. Henriksen kunne fortsætte. I tredje valgomgang stemte den frie socialdemokrat P. Christensen nemlig sammen med de konservative og den enlige Venstremand og bragte dermed A.P. Henriksen op på de magiske 13 stemmer. De følgende fire år bestod magistraten af borgmesteren, de to socialdemokrater H.P. Petersen og bageribestyrer Carl Rasmussen, den konservative H. Chr. Petersen samt endelig P. Christensen. Den frie socialdemokrats stemme var nødvendig for højresiden i byrådet i det daglige arbejde – derfor denne imødekommenhed!

Tabel 18.4: Byrådsvalget i Odense 1921 samt ligningsvalgene 1921-29.

Parti/liste	Byrådsvalget 1921		Ligningsvalg			Antal mandater			
	Antal stemmer	Antal mandater	Antal stemmer		1929	1921	1925	1929	
Det konservative Folkeparti	6.320	11	}	5.624	7.339	7.351	8	8	8
Venstre	705	1							
Socialdemokratiet	6.161	11	5.335	5.884	5.881	7	7	7	
Det radikale Venstre	644	1	635	705	407	–	–	–	
Det frie Socialdemokrati	636	1	–	–	–	–	–	–	
Kommunisterne	309	–	441	–	–	–	–	–	
I alt	14.775	25	12.035	13.928	13.639	15	15	15	

Kilde: Statistiske Meddelelser og Fyns Social-Demokrat 23.11.1921, 18.11.1925 og 23.11.1929.

1921 bød på endnu et valg i Odense, nemlig valget til ligningskommissionen, som afholdtes i november måned. Fastlæggelse af byens skatteskala var byrådets sag, men de mange skøn, skattelovene gav mulighed for, var ligningskommissionens, og det var derfor af betydelig politisk interesse at være godt repræsenteret i kommissionen. Det var første gang, byens vælgere var kaldt til valgurnerne i denne anledning siden 1909, for både valgene i 1913 og 1917 var afviklet som fredsvalg med uændret styrkeforhold mellem partierne: Syv socialdemokrater, seks konservative, en Venstremand og en radikal. Ved valget i 1921 søgte de gamle partier også fredsvalg, men spillet blev slået over ende fra kommunistisk side. Dette partis liste samlede 441 stemmer, langt det største tal, kommunisterne nåede at samle i Odense indtil midten af 30'erne, folketingsvalgene medregnet, men langt fra nok til at blive repræsenteret i ligningskommissionen. Resultatet af ligningskommissionsvalgene 1921-29 fremgår af tabel 18.4; det ses heraf, at gennemtvungelsen af kampvalg i 1921 sikrede borgerlisten (konservative og Venstre) flertallet, mens det radikale mandat gik tabt – og det borgerlige flertal holdt sig uændret ved de to følgende valg.

Slaget på ladesporet 1922

Det første par år efter krigen havde betydet visse fremskridt for arbejderne, bl.a. indførelsen af ottetimersdagen. Men omsvinget i konjunkturerne fra

Stem Storborgerlisten ned!

Liste B vil kun værne de velfyldte Pengepunge og lade Smaafolk betale for de store. Men en saadan Politik bør lyses hjem paa Tirsdag. Mød Kvinder og Mænd fra alle Gader og Veje, fra alle Kanter af Odense By og stem Storborgernes Kandidatliste eftertrykkeligt ned.

Stem paa Folkelisten, stem paa Liste

A

Ligningsvalget.

Min Indtægt! Kære, nævn den ej,
den bli'r bestandig sløj're,
den Skat, jeg gi'r er nok for mig,
men det synes ikke Høj're.
Et Hundred Krus har Konsul Dit
hver Gang jeg har en Daler,
dog synes de, det er for lidt,
jeg arme Mand betaler.
Og for at hver en Matador
lidt lettere kan slippe,
skal jeg nu haas, men Fejl de tror,
vi skal d'Hrr. vippe.
Lad dem betale, som der kan,
og som paa Mønten gemmer.
Den 17. hver Smaakaarsmand
paa Liste A nu stemmer.

Middelstandsmand.

Digtekunst fra ligningsvalget 1925, Fyns Social-Demokrat 13. november (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Annonce fra valgkampen forud for ligningsvalget, Fyns Social-Demokrat 13. november 1925 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

»Tag konen med« var en kendt parole i datiden, hvor det ansås for den naturligste ting af verden, at ægtefæller stemte ens. Fyns Social-Demokrat 16. november 1925 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

Kvinderne møder.

I Morgen møder Kvinderne og stemmer rødt. Bliver Skatten for stor, gaar det først og fremmest ud over Kvinder og Hjem. Da maa der savnes i Hjemmet. Der kan derfor ikke hos nogen Arbejder- eller Middelstandskvinde være Tvivl om, at hun i Morgen, Tirsdag, skal gaa paa Fyns Forsamlingshus og stemme paa

Liste A.

slutningen af 1920 medførte også ændrede styrkeforhold på det danske arbejdsmarked. Det var nu arbejdsgiverne, der var i offensiven, og i februar 1922 lock-outedes omkring 50.000 arbejdere på et krav om en lønnedgang på 15-20%. Under konflikten blev en del arbejde i mange byer udført af skruebrækkere, der for en dels vedkommende var organiseret i foreningen med det velklingende navn Samfundshjælpen.

Foreningen var også aktiv i Odense, hvor det mest var på havnen, medlemmerne arbejdede. Politibeskyttelse var af letforståelige grunde nødvendig, for at samfundshjælpernes virksomhed kunne holdes i gang, men trods politiets indsats kom det til flere episoder inellem skruebrækkere på den ene side og nogle af de lock-outede med sympatisører på den anden. Politiet blev snart slået i hartkorn med dem, man ydede beskyttelse, og det blev til sidst nødvendigt at indforskrive betjente fra andre dele af landet. På en ekstraordinær generalforsamling i Fællesorganisationen den 22. februar fik venstrefløjen flertal for et forslag om at kræve generalstrejke på landsplan – og hvis ikke det kunne gennemføres i løbet af otte dage, skulle en lokal generalstrejke drøftes. Den følgende dag fortsatte tumulterne flere steder i byen, og en demonstration på Albani Torv den 28. februar samlede op mod 10.000 deltagere. Den ellers besindige smedeformand I. Vilh. Werner var formentlig den mest tilbageholdende af talerne, også selv om han truede med, at »de folk, der i denne arbejdernes forsvarskrig faldt arbejderne i ryggen, måtte være belavet på, at der vankede brådne pander«. En resolution fastslog bombastisk, at »klassekampens tid er inde«, og der blev protesteret imod nedsættelse af lønningerne, »for at kapitalister og spekulanter kan fortsætte deres parasitliv«. Der blev krævet oprettet bedriftsråd, og om fornødent måtte der etableres generalstrejke.

Uroen kulminerede den 8. marts 1922 på godsbanens ladespor ved Rugårdsvej, hvor nogle vognmænd læssede sukker under politibeskyttelse. En samling arbejdere kom først på eftermiddagen for at tale med skruebrækkere, men blev forment adgang og gik derfor i stedet til Folkets Hus i Dansestræde. Her holdt kampens såkaldte eksekutivkomité og Fællesorganisationens forretningsudvalg netop møde og drøftede øjensynlig et formeligt stormløb på rådhuset samme aften, fordi de udefra tilkaldte betjente var blevet indkvarteret der. Man skal dog næppe forestille sig, at de socialdemokratiske medlemmer af komiteen sluttede op bag denne plan. Arbejderne i Dansestræde krævede nu, at komiteen skulle foretage sig noget aktivt i stedet for at sidde inden døre og »lunke sig«, og således gik det til, at mængden med I. Vilh. Werner og H.P. Petersen i spidsen drog mod ladesporet til fods.

Ankomsten hertil søgte ledelsen forhandling med betjentene, men samtidig sprængtes afspærringen. Kort tid senere ankom byens store politibil, kal-

Fyns Social-Demokrats bygning og telegrafhal i Kongensgade ved siden af rutebilstationen. Billedet er fra omkring 1940 (Møntergården).

det Sorte Marie, og omkring en snes betjente myldrede ud. De lod straks mængden smage kniplerne, og ifølge en journalist på *Fyns Social-Demokrat* skete det »uden et eneste forsøg på at få mængden til fredeligt at forlade ladesporet«. Der blev, anførtes det i dette partsindlæg, slået løs på mængden »i blinde, i flæng, vildt og hensynsløst. Med udsøgt forkærlighed valgte de arbejderne hoveder, det ømmeste punkt. Der var adskillige, som fik buler og blødende sår«.

Politiets aktion fik i og for sig den ønskede effekt, for opløbet var spredt i løbet af et øjeblik, og kun nogle af lederne var blevet tilbage. Blandt dem, der havde fået kniplerne at føle, var I. Vilh. Werner: »Da han rager et hoved op over mængden, og betjentenes store flertal er små folk, kunne de ikke nå op til deres sædvanlige operationsfelt i dette tilfælde. Derimod fik Werner nogle drøje slag over arm og skulder«, skrev *Fyns Social-Demokrat*, og H.P. Petersen gik vistnok heller ikke ram forbi. Han og Werner havde simpelt hen aftalt at holde hænderne i lommen – klogt nok, for de var trods alt også byrådsmedlemmer. Bagefter verserede der en historie om, at H.P. Petersen undgik knipelsuppen, angiveligt fordi han var så velnæret, at han blev anset for at være den grosserer, der skulle have sukkeret leveret!

Politiet foretog enkelte anholdelser, og sagen fik også et retsligt efterspil, men forsøgene på at få iværksat en generalstrejke løb ud i sandet. Endnu 14 dage efter sammenstødet på ladesporet var der betydelig uro i byen i forbindelse med et kommunistisk møde med den fremtrædende kommunist Marie Nielsen som taler. Efter mødet blev en civilklædt betjent genkendt uden for Folkets Hus, og han fik en hårdhændet behandling, inden Marie Nielsen inde

Egenreklame fra Fyns Social-Demokrat 17. januar 1924 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

i bygningen fik lagt en dæmper på gemytterne. På vejen ud fik han dog stadig slag og spark og oven i købet et pund fars lige i ansigtet!

Nu var det Marie Niensens tur til at komme i fedtefadet, for politiet kom snart til stede, og efter ny tumult blev hun beordret til at forlade byen med første tog. Røen sænkede sig først igen over den fynske hovedstad, da lock-outen afblæstes i april måned.

Uroen i 1922 var sammenfaldende med, at venstrefløjen nu igen i halvandet år kunne besætte formandsposten i Fællesorganisationen, men fra 1923 var Werner på ny formand. Venstrefløjens indflydelse i tilspidsede situationer havde vist sig at være langt stærkere, end dens talmæssige størrelse egentlig skulle berettige til. Efter 1923 gik der en del år, inden socialdemokraternes dominans i byens fagbevægelse igen blev sat på prøve – og ved de følgende fire byrådsvalg frem til 1937 dukkede der kun en enkelt gang en kommunistisk liste op, nemlig i 1933. Uden synderlig succes, for den formåede ikke engang at samle 200 stemmer. Mange af dem, der i revolutionsrusen omkring 1918 havde brudt med Socialdemokratiet, vendte tilbage i midten og slutningen af 20'erne.

Spareudvalget

Da byens budget for 1923-24 var vedtaget af byrådet i foråret 1923, stod det klart, at den kommunale skatteprocent ville blive 7,8, hvilket var usædvanlig højt efter Odense-forhold – og dermed nåede den faktisk også sit højeste niveau i hele mellemkrigstiden. En almindelig trang til at se budgettallene sænket i retning af førkrigsniveauet synes at have gjort sig gældende i byrådets borgerlige del, og fire medlemmer af byrådet fremkom da i april 1923 med forslag om nedsættelse af et spareudvalg eller – med et senere udtryk – en støvsugerbande, der skulle gennemarbejde hele det kommunale budget med henblik på at finde bespareelsesmuligheder. Det er bemærkelsesværdigt, at borgmester A.P. Henriksen ikke var medforlagsstiller, og alt tyder på, at hele aktionens igangsætter var fabrikant H. Chr. Petersen, der valgtes til formand for spareudvalget.

Det skulle synes at have været nærliggende at overdrage magistraten den pågældende opgave, og når den konservative rektor Holbeck på byrådsmødet den 16. april 1923 understregede, at der ikke var tale om et mistillidsvotum til magistraten, var oprigtigheden ikke overbevisende. Fra socialdemokratisk og radikal side strøede man salt i såret ved at udtrykke forbavselse over, at det borgerlige flertal »således skulle sættes under kritik og kontrol, men når folk, der var huskendt med det indre liv og arbejde inden for nævnte gruppe, fandt, der var grund til dette opsigtsvækkende skridt, måtte

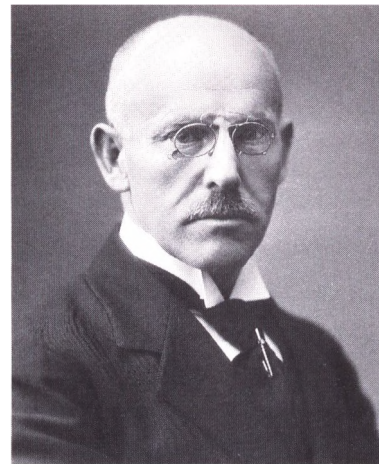
det vel passe«. P. A. Kruise talte endda om, at byrådet ved vedtagelsen ville få et skær af komik over sig. Et af byrådets konservative medlemmer, landinspektør C. Larsen undlod at stemme for nedsættelsen af spareudvalget – et af de meget få eksempler fra perioden på, at et byrådsmedlem ikke fulgte sin gruppe. Ved valget i 1925 genopstillede landinspektøren ikke.

Udvalget fik syv medlemmer, og ligesom formanden var det for størstedelens vedkommende garvede folk: Socialdemokraterne H.P. Petersen, Carl Rasmussen og L. D. Rasmussen, Venstremanden J. P. Stensballe samt de konservative Holbeck og Chr. Andersen. Tre af magistratens fem medlemmer havde således sæde i udvalget!

Efter knap et års arbejde barslede bjerget med noget, der til forveksling lignede en mus. Det kommunale budget regnede ved denne tid med skatteindtægter på 3½-4 millioner kr., og besparelsesforslag på 572.000 kunne derfor synes af meget. En stor del af pengene var imidlertid blot nedskæring af rammebeløb, f.eks. til ekstraordinær arbejdsløshedsunderstøttelse og særlige nødhjælpsarbejder – beløb, som i det aktuelle regnskabsår langt fra var forbrugt, og som derfor roligt kunne skrives ned. I andre tilfælde var der tale om takstforhøjelser, og endelig foresloges det at overveje privatisering af renovationsvæsenet, bortforpagtning af kommunens ejendom Elsesminde i Sanderum m.m. P. A. Kruise fastslog nærmest uimodsagt, at kun godt 100.000 kr. var virkelige besparelser. Det svarede til en nedsættelse af skatteprocenten med 0,2-0,3 fra et niveau, som for 1924-25 lå på knap 7%, og der var således langt til det udgangspunkt, H. Chr. Petersen havde haft ved nedsættelsen af udvalget. Han havde da ment, at byens budget skulle ned på det dobbelte af tallene fra 1913-14, for det svarede til prisstigningerne, mens budgettets tal rent faktisk var mere end tredoblet.

Ved behandlingen af spareudvalgets betænkning i byrådet den 3. marts 1924 kom det til et heftigt sammenstød mellem byrådets to fløje, og nogle af de store besparelsesforslag i betænkningen var da også kun indstillinger fra flertallet. Selve proceduren for byrådets behandling af sagen fik imidlertid til konsekvens, at den socialdemokratiske byrådsgruppe simpelt hen udvandrede fra mødet. Borgmesteren indledte nemlig drøftelsen med at fastslå, at han ville lade betænkningens forslag komme til afstemning ét efter ét, og det anså socialdemokraterne for at være et brud på forudsætningerne for spareudvalgets nedsættelse. Det var til en vis grad også overflødigt, eftersom de forslag, der havde konsekvenser for budgettet for 1924-25, alligevel skulle behandles igen i den forbindelse. Men måske ønskede borgmesteren på denne måde at komme med en politisk tilkendegivelse, måske var det – som han selv sagde – nødvendigt for ikke at negligere udvalget?

Borgmesterens forslag om afstemninger blev i hvert fald vedtaget med 13

Herover ses landinspektør C. Larsen, der var byrådsmedlem 1917-25 (H. Lykke fot., Montegården).

Annonce for P. A. Kruuses forretning på hjørnet af Flakhaven og Klingenberg, Fyns Social-Demokrat 3. december 1929. Jens Kruuse har om faderen bl.a. fortalt følgende: «Mellem de pæne borgere med de smukke manerer og den trygge orden, mellem etatsråderne, levede den radikale P. A. Kruuse. Det mærkværdige var, at han som en særdeles anset og velstående person og med sin dannelses baggrund og sit hjemstøbe hørte til blandt etatsråderne. Men han var radikal. Vi børn hørte altid med fryd historien om de to gange, da far skulle have været etatsråd og brødede et svovlende nej. Men vi var nu kede af, at man ikke kunne gå med et eller andet mærke, der viste, at man havde sagt nej» (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhøstøriske Afdeling).

Indregisstreret Varemærke
 Materialhandel
 Sygepleje
 Chocoladeold
 Tlf. 227
 (2 Linier).
P. A. Kruuse
 cand. pharm: a 73-11
Odense
 Afdeling for:
 Kolonial
 Material
 Chocolate
 The
 Kaffe
 Afdeling for:
 Sygepleje
 Parfumer
 Sæber
 m. m. m.
 Vinhandel i Kælderen, Klingenberg 1.

stemmer mod 12, og flertalsgruppen sad nu alene tilbage sammen med P. A. Kruuse. Socialdemokraterne havde givetvis forudset, at resultatet af afstemningerne ville kunne proklameres som en entydig sejr for spareviljen, og det ønskede man ikke på nogen måde at blive impliceret i.

Borgmesteren begrænsede tillige medlemmernes taleret, idet kun spareudvalgets medlemmer kunne få ordet til den generelle diskussion om betænkningen, hvad der fik P. A. Kruuse til at fare i harnisk og meddele, at så måtte han i stedet bede om ordet 71 gange. Ellers bød behandlingen ikke på overraskelser, og flertalsgruppen sluttede op bag de indstillinger, udvalgsflertallet var kommet med.

Det var første gang i 30 år, at byrådsmedlemmer havde forladt byrådsalen i protest, skrev *Fyns Social-Demokrat*, og måske var det i et forsøg på at skabe lidt balance i tingene, at borgmester A. P. Henriksen lige efter udvan-

dringen irettesatte spareudvalgets formand, da denne betvivlede socialdemokraternes gode vilje til at spare. I hvert fald synes H. Chr. Petersen i hele spillet om spareudvalget at have kunnet sætte sine synspunkter igennem – det skal lades usagt, om det var baggrunden for det tilnavn, han snart erhvervede sig, »Spare-Petersen«.

Skatteeftergivelse og ny borgmester

Udgangspunktet for byrådsvalget 1925 kunne synes overmåde gunstigt for socialdemokraterne. Partiet havde i 1920 kunnet mønstre omkring 300.000 og 389.000 stemmer ved folketingsvalgene i april og september, og ved valget i april 1924 var man nået op på hele 469.000 stemmer. Hermed var Socialdemokratiet så langt landets største parti, og for første gang blev partiets leder, Th. Stauning, statsminister. Fremgangen kunne også aflæses i de lokale partiforeningers medlemstal, og på en generalforsamling en måneds tid før byrådsvalget den 5. marts 1925 lød der tillige optimistiske toner om oplagsfremgang for partiets fynske avis. Fraværet af en kommunistisk byrådsliste og det forhold, at Marotts sympatisører nu var yderst fåtallige, pegede i samme retning. Det var næsten symbolsk for den optimistiske stemning i partiet i Odense, at man på en generalforsamling forud for et valg i sommeren 1924 udbragte »et leve så rystende, at lyset gik ud«.

Ved opstillingen af kandidater til byrådsvalget ændrede man også procedure fra tidligere, idet man nu fra den lokale fællesbestyrelses side anbefalede partiets opstillingsmøde en kandidatliste med en bestemt rækkefølge. Det var en anbefaling, der havde en betydelig virkning, og som begrundedes med, at man skulle have egnede folk til de forskellige udvalgsledelser i tilfælde af en valgsejr.

Socialdemokratiets valgkamp begyndte sædvanen tro nogle dage før de konservatives, og mange af kritikpunkterne gik igen fra valget i 1921. Sammenlagt fik partiavisen det til, at »Højrestyret i Odense har ført en politik, der i hensynsløs smålighed over for arbejdere og tjenestemænd, husvilde, fattige og syge søger sin lige« – og udmøntet var der bl.a. tale om kritik af de forhøjede takster for sygekassemedlemmers sygehusophold og af en nyligt gennemført forhøjelse af begravelsestaksterne. Skal et enkelt emne trækkes frem, må det dog nok blive de borgerliges behandling af boligspørgsmålet, der blev genstand for socialdemokraternes mest indgående kritik. Ophævelsen af huslejenævnet i 1922, »lejernes værn imod vilkårlighed«, var langtfra glemt, og kommunens mange husvilde og de fortvivlede indkvarteringsmuligheder, man bød dem, blev trukket frem. I en artikel kunne byrådsmedlem Christoffer Hansen berette om de sundhedsfarlige huller i Schnakenburgs nedlagte

H. Chr. Petersen (1875-1944), Odenses borgmester 1925-37, var uddannet i manufakturhandel i Middelfart og købmand i Odense fra 1900. Senere medindehaver af trikotagefirmaet S.M. Jensen og Co. på Klostervej. Medlem af Landstinget 1932-39 (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Husvildebolig i teglværkskælderen i Sct. Jørgens Gade. Billedet blev bragt i Fyns Social-Demokrat 28. februar 1925 – ligesom billedet på side 285 (E. Biering fot., Møntergården).

teglværk, hvor både en kulkælder og et hønsehus var taget i brug til husvilde, og om rum til boligløse i det gamle teater, fulde af væggelus. Artiklen var illustreret med billeder fra teglværkskælderen, der var meget fugtig og af læger og sundhedsmyndigheder betegnet som uegnet til menneskebolig, samt fra et såkaldt paphus, som ikke lod sig varme op om vinteren, og hvor huller mellem værelserne var stoppet med papir og klude, for at familierne ikke skulle kunne kigge ind til hinanden.

Socialdemokratiet fik imidlertid midt under valgkampen et fuldstændigt uforudset problem at kæmpe med, nemlig et konservativt forslag om at eftergive alle kommunens skatteydere et halvt kvartals skat. Forslaget dukkede op på et byrådsmøde den 23. februar, en halv snes dage før valget, og omstændighederne er højst interessante.

Byrådet havde ved den lejlighed budgettet for det følgende regnskabsår til 1. behandling, og borgmesteren tegnede et lyst billede af byens økonomiske situation. 1924-25 tegnede til at slutte med et driftoverskud på godt 900.000 kr., og det gode resultat var ikke nået ved forsømmelser på udgiftssiden, utidige besparelser el.lign. Kapitalsiden var sund, der var ikke lånt på kassekredit, og afskrivningerne var af et fornuftigt omfang. Standarden på byens gader og veje var i orden, skolernes klassekvotienter nåede ikke det tilladte maximum, og man havde oprettet et centralbibliotek. I de værste perioder havde byrådet iværksat ekstraordinære arbejder for de arbejdsløse, men samtidig havde man dog søgt at holde skatteprocenten nede. »Det er nemlig

min overbevisning«, sagde borgmesteren, »at nationens værdier forvaltes bedst, mest frugtbringende, af hver enkelt samfundsborger for sig«. De værdier, stat og kommune administrerede, forvaltedes langt mindre produktivt. Oven i købet kunne skatteprocenten for det kommende år sættes ned til omkring 6.

Lidt senere fik H. Chr. Petersen ordet, og det var ham, der bebudede forslaget om at bruge halvdelen af årets overskud eller ca. 450.000 kr. til eftergivelse af halvdelen af kommuneskatten for januar kvartal 1925. Borgmesteren forbeholdt sig sin stilling til forslaget, mens socialdemokraterne straks tog afstand: »H. C. Petersen vil rydde kassen til sidste hvid, ser det ud til – han frygter naturligvis at komme i mindretal efter valget, og så skal der skabes vanskeligheder for os«, mente bageribestyrer Carl Rasmussen.

Skatteeftergivelsen blev vedtaget på et byrådsmøde den 2. marts med 13 stemmer mod 11; det radikale byrådsmedlem undlod at stemme. Socialdemokraterne anfægtede lovligheden af en generel eftergivelse af skat uden påvisning af trang i hvert enkelt tilfælde og protesterede samtidig mod konsekvenserne af forslaget, nemlig at byens største skatteyder fik eftergivet omkring 20.000 kr., mens de mange, der betalte mindsteskat, kun fik eftergivet 90 øre. Endelig var der jo en lang række ting, pengene i stedet kunne bruges til.

Fyens Stiftstidende var i dagene efter fremsættelsen af H. Chr. Petersens forslag fuld af overstrømmende glæde og talte om en »smuk præmie« til skatte-

Interiør fra det såkaldte Røde Kors-paphus, jfr. side 284 (E. Biering fot., Møntergården).

Samaritanen lå i Overgade 42 fra 1919 til 1968, men havde fungeret som beshpising-anstalt lige fra 1890erne. Foto ca. 1940 (Møntergården).

yderne. En leder i avisen havde den formentlig ufrivilligt dobbeltbundede overskrift *Til at tage og føle på* og rummede en sætning, der kunne være talt ud af H. Chr. Petersens hjerte: Det går med kommunen, som det går med den enkelte, at »den, der lever over evne, havner i gæld og dyre pengelån, medens den, der sætter tæring efter næring, klarer sig og til tider kan tillade sig et og andet, som flottenheimeren er afskåret fra«. Og skatteeftergivelsen passede da også som fod i hose til den gammelkendte melodi om lav skatteprocent og billig gas og el. Avisen glemte heller ikke at minde om, at flere socialistisk styrede byer i stedet for skatteeftergivelse havde praktiseret opkrævning af et femte kvartals skat inden for et skatteår. Borgerne måtte vide, hvad der var i vente!

Socialdemokratiet hæftede mange betegnelser på forslaget om skatteeftergivelse, »et stort paradenummer«, »dette plumpe fif«, »valgflæsk« osv., og i kampens hede kom det frem, at forslaget så at sige var importeret. I hvert fald var noget lignende tidligere praktiseret i Randers og på Frederiksberg. Dette understregede Nyborgs socialdemokratiske borgmester Ludvig Hansen, der var hidkaldt til et møde den 27. februar, hvor stemningen trods »skattefilmen« synes at have været høj. Der var tale om et nummer à la professor Labri, mente Ludvig Hansen. Mødets anden taler, undervisningsminister Nina Bang opfordrede særlig kvinderne til at stemme socialdemokratisk – og fik få dage senere den kommentar med på vejen af H. Chr. Petersen, at nu havde man indforskrevet Danmarks dyreste dame til Danmarks billigste by. Socialisterne brugte ikke altid lige fine midler, mente han!

Spørgsmålet om kvindestemmer hørte også med i valgkampen, bl.a. fordi

kvinderne sædvanligvis havde udnyttet deres stemmeret i lidt ringere grad end mændene. Byrådsvalget 1925 var det første kommunalvalg, hvor der var mulighed for personlig stemmeafgivning og altså for, at kvinde kunne stemme på kvinde, men muligheden blev kun brugt i meget ringe grad, bl.a. fordi kandidaternes navne ikke var opført på den udleverede stemmeseddel. Vælgeren skulle selv skrive den ønskede kandidats navn i en rubrik til dette formål, såfremt personlig stemmeafgivning var ønsket.

De konservative opstillede ved dette valg to kvinder på sikre pladser på byrådslisten, og blandt dem stod fru Sophie Jørgensen som nr. 1 på listen. De kvindelige kandidater fik følgende varme ord med på vejen af *Fyens Stiftstidende*:

»Kvinder har en mission også som valgte. Forsorg for børn og gamle, værgerådssager, skoler, sygehuse er felter, hvor kvindens særlige instinkt og evner gør hende særligt kvalificeret. Endvidere har hun, som den, der administrerer hjemmets budget, på det økonomiske område tit et udmærket overblik. Men hun må også have den resignation ikke at ville give sig af med spørgsmål, hun ikke har forstand på, f.eks. på rent tekniske områder«.

Den socialdemokratiske byrådsliste rummede ligeledes to kvinder, hvoraf dog kun en kunne regne med valg.

Borgmester A.P. Henriksen havde et godt stykke tid før valget meddelt, at han ikke længere ville lade sig opstille, og allerede under spareudvalgsdebat-

Samaritanen i Odense.

I det vi takker erede Medborgere for den Støtte, der hidtil er ydet Samaritanen i dens Virksomhed for at lindre Vinterens Nød, tillader vi os atter i Aar at bede om Bidrag til Bespisningen, som begynder Onsdag den 21. Januar.

Samaritanene har sidste Vinter uddelt ca. 29.000 Portioner Mad til Voksne og Børn. Endvidere uddelt Træsko til de mest trængende Børn, og denne Uddeling fortsættes i Aar.

I det vi haaber paa den sædvanlige gode Støtte for vort Arbejde, meddeles, at Tegning af Bidrag i Peng. eller Varer kan ske paa de nedsatte Lister eller hos en af os undertegnede.

Odense, Januar 1925.

C. N. Hauge, Indenrigsminister.	E. Hohwy, Slagterdirektør.	Martta Iversen, Kbmd., Nestfmd.
Th. Langkilde, flv. Kommunelege.	A. Nordahl Petersen, Forfatter.	
Clemens Petersen, Forstander, Bormand.	H. P. Petersen, Førelingslærer.	Th. Petersen, Sparekassedirektør.
Fr. Tange, Kommunebgh., Kasserer.	H. H. Toft, Skoleinspektør.	V. Werner, Maskinarbejder.
	P. Ølgaard, Præst.	

Opråb fra Samaritanen i Fyens Social-Demokrat 21. januar 1925. Bospisningsanstalten havde tværpolitisk opbakning (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Interiør fra Samaritanen; billedet er formentlig taget ved anstaltens ophør (Møntergården).

Sophie Jørgensen (1861-1939) var en af de to første kvinder i Odense byråd, hvor hun havde sæde 1909-29 (H. St. Holbeck: Stiftelsen af 18. september).

ten i foråret 1924 havde *Fyns Social-Demokrat* betegnet H. Chr. Petersen som »borgmesterspiren«. Det var da også H. Chr. Petersen, der holdt hovedtalen på det afsluttende konservative møde to dage før valget. Han blev imidlertid ikke markedsført som egentlig borgmesterkandidat.

En ændring i den kommunale valglov havde muliggjort indgåelse af listeforbund, og i Odense havde konservative, Venstre og resterne af Marotts tilhængere, nu organiseret i Upolitisk Vælgerforening, benyttet sig af muligheden for at sikre, at ingen stemmer gik til spilde. Man havde også søgt at inddrage de radikale, som imidlertid havde betakket sig, og som derfor stempledtes som »lækatte for socialisterne«.

For socialdemokraterne blev valgets resultat et fælt nederlag, som det fremgår af tabel 18.5. De konservative fik nytte af listeforbundet og rent flertal regnet i mandater, selv om partiets stemmeandel var under halvdelen, nemlig godt 48%. Der er næppe tvivl om, at eftergivelsen af et halvt kvartals skat var stærkt medvirkende til det gode konservative resultat. Socialdemokratiets stilling var kun forværret en anelse fra knap 42% i 1921 til godt 41%, men partiet havde altså vist sig ikke at kunne opsuge væsentlige vælgerandele fra kommunister og Marottfolk uden at sætte mere til. Og sammenlignes med valgtallene fra folketingsvalget året før, var situationen helt gal. De konservative havde her 42% mod socialdemokraternes knap 45%, så trods begrænsningerne i den kommunale valgret var der stadig meget, der tydede

Tabel 18.5: Byrådsvalget i Odense 1925 samt folketingsvalget¹ 1924 og 1926.

Parti	Byrådsvalget 1925		Folketingsvalg	
	Antal stemmer	Antal mandater	1924	1926
Det konservative Folkeparti	8.158	13	8.810	9.415
Socialdemokratiet	6.947	10	9.413	10.575
Venstre	641	1	1.036	886
Det radikale Venstre	950	1	1.401	1.179
Retsforbundet	–	–	123	161
Danmarks kommunistiske Parti	–	–	207	112
Upolitisk vælgerforening	143	–	–	–
Landmandspartiet	–	–	9	–
I alt	16.839	25	20.999	22.328
Stemmeprocent	82	–	78	79

1) Stemmetallene fra folketingsvalgene foreligger fra og med 1924 i en form, der gør det muligt at udskille tallene for Odense købstad fra Odensekredsens samlede tal: tallene for omegnssognene i 1. kreds er således udeladt her.

Kilde: Statistiske Meddelelser.

på, at mange stemte socialdemokratisk ved rigsdagsvalgene og konservativt lokalt.

Byrådsvalget betød en stor udskiftning i grupperne, hvor de konservative bl.a. sagde farvel til arkitekt N. Jacobsen og boghandler N. Dreyer, der havde været medlemmer henholdsvis fra 1909 og 1913. Som nævnt måtte man også tage afsked med borgmesteren, der nu ønskede at hellige sig sin sagførelsergerning. Det er omtalt, at der synes at have været visse uoverensstemmelser i den konservative byrådsgruppe, og A. P. Henriksen var næppe nogen stærkt politisk type. Med den skarpe konfrontation, der var tale om i Odense, var det på sin vis ganske logisk, at H. Chr. Petersen nu rykkede frem til borgmesterstolen. *Fyens Stiftstidende* kaldte ham for »rådets mest udprægede forkæmper for økonomi og sparsommelighed«, og han var utvivlsomt også langt mere ligefrem end sin forgænger, en mere renlivet konservativ, der ikke havde lyst til at give køb bare for fredens skyld. »Det skinnede tydeligt igennem, at ikke alle følte sig tilpas under hans italienske diktatur«, skrev *Fyns Social-Demokrat* om ham allerede i 1924. H. Chr. Petersens 12-årige borgmestertid skulle da også blive fuld af konflikter.

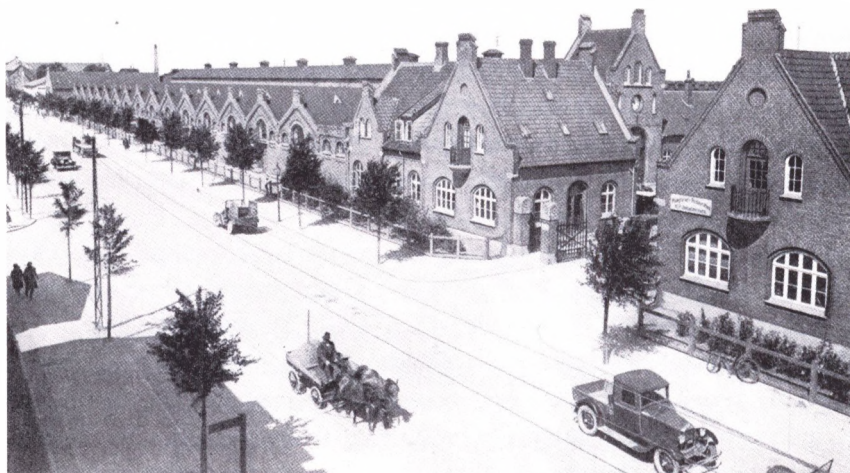
Hauges kommission

Efter byrådsvalget var selvransagelsens time kommet for byens socialdemokrater, der prøvede at finde forklaringen på, at kampen om flertallet i byrådet var langt sværere at vinde i Odense end i de fleste andre byer. Og da ligningsvalget i efteråret 1925 tillige gav et nedslående resultat, var der basis for interne diskussioner næsten et helt år igennem.

På et fællesbestyrelsesmøde i februar 1926 syntes I. Vilh. Werner at kunne spore »nogen slappelse i rækkerne«. Blandt årsagerne hertil pegede en mødedeltager på, at byrådsgruppen ikke talte tilstrækkeligt ud af vinduerne, men Werner konstaterede heroverfor, at en sådan tale nok var god, men den lod sig ikke altid føre uden at volde skade i de sager, man var med til at behandle.

Nederlaget ved byrådsvalget 1925 havde også været drøftet på et fællesbestyrelsesmøde i juli 1925, og der udspandt sig da en diskussion om fremtidsudsigterne for partiet i Odense. L. D. Rasmussen konstaterede nøgternt, at mange arbejdere måtte have stemt på de borgerlige, og C. N. Hauge forklarede, at han før valget havde været klar over, at forventningerne var for store, men det var alligevel gået værre, end han havde ventet. Det var der en lang række årsager til, og Hauge fortsatte: »Ude omkring i grænsekommunerne bor en række partifæller, som arbejder i selve Odense. Slog man det hele sammen til et Stor-Odense, ville billedet ændres i politisk henseende. Men som forholdene er nu, tror jeg ikke på nogen politisk kursændring i de

Odense Kvægtorv ved Rugårdsvej. Det første marked blev holdt her den 22. juli 1912 – det sidste i 1987. Området, hvor kvægtorvet ligger, blev først indlemmet i Odense købstad 1913 (Odense. Vor By).

nærmeste år for Odense bys vedkommende«.

»Gamle Odense« kunne ikke erobres på sædvanlig vis, i hvert fald ikke inden for en overskuelig tid. Unægtelig en kold skylle til partifællerne. Men til alt held havde Hauge noget »i ærmet«, der måske alligevel kunne vække forhåbninger om et gennembrud på den kommunale arena.

Ved dannelsen af ministeriet Stauning i april 1924 var C.N. Hauge nemlig blevet indenrigsminister, og ovenstående ord stammede altså fra den, der nu havde spørgsmålet om indlemmelsen af Sct. Hans landdistrikt under sig.

Som det er fremgået af kapitel 1, havde denne sag i 1925 verseret i 20 år, og det er på dette sted relevant at omtale de politiske aspekter i sagen nærmere. Allerede ved den første drøftelse i 1905 havde distriktsbestyrelsen (sognerådet) i Sct. Hans anført, at befolkningstilvæksten næsten udelukkende bestod af arbejderfamilier, der havde deres udkomme i Odense by, og det var givetvis rent økonomiske motiver, der havde ligget bag det første andragende om fuldstændig indlemmelse i Odense kommune. 79% af grundejerne i Sct. Hans havde ved den lejlighed sluttet op om distriktsbestyrelsens ønske.

Afvisningen fra Odense byråds side var utvivlsomt ligeledes økonomisk betinget; byrådet ønskede ikke at pådrage sig forpligtelser af et omfang, der ikke var til at overskue. Hertil kom, at grundejerne i Sct. Hans på dette tidspunkt endnu forestillede sig en erstatning i forbindelse med indlemmelsen, således som grundejerne i Sct. Knuds landsogn havde fået det ved dette områdes indlemmelse i 1901.

Meget hurtigt synes politiske motiver imidlertid at være blevet en del af baggrunden for byrådets modstand mod at overtage landdistriktet. Det er nærliggende at antage, at socialdemokraternes erobring af flertallet i distrikts-

bestyrelsen i 1909 her spillede en væsentlig rolle, og i hvert fald er det ovenfor nævnt (side 257), at etatsråd J.L. Christensen i valgkampen forud for byrådsvalget 1913 ikke lagde skjul på den politiske motivering. Det passer fint ind i dette billede, at byrådet endnu i 1905 havde udtalt, at »man godt kan tænke sig en sådan udvikling af forholdene, at en indlemmelse en gang i fremtiden vil være naturlig og rimelig, set fra begge kommuners standpunkt«. Da først fronterne var stivnet også politisk, tillod man sig ikke længere den slags ufor-sigtige bemærkninger.

Kreaturmarkedets flytning fra Sortebrødre Torv til det nye kvægtorv på Rugårdsvej gav i 1913 anledning til indlemmelse af kvægtorvsarealet i Odense kommune, og politisk blev denne beslutning båret igennem af konseilspræsident Klaus Berntsen, der som Venstremand måtte være naturligt stemt for at støtte et foretagende, som de fynske landboforeninger havde væsentlig del i. Landdistriktets bestyrelse affandt sig med indlemmelsen mod en erstatning på 5.500 kr., og da det et par år senere kom på tale at indlemme større dele af Åløkkejorderne i købstaden for at sikre udvidelsesmuligheder for havnen, accepterede distriktsbestyrelsen den fortsatte »salami-metode« mod at få fri adgang for 50 børn fra landdistriktet til Odenseskolerne i 15 år. Distriktet slap på den måde for at bygge en nødvendig skole, men ellers må det nok siges, at distriktsbestyrelsen her gav et meget stærkt kort fra sig på meget billige vilkår for Odense kommune, og det så meget mere som Indenrigsministeriet faktisk var betænkelig ved de fortsatte partielle indlemmelser af dele af landdistriktet. En kreds af grundejere protesterede forgæves mod bestyrelsens skridt.

Distriktsbestyrelsens accept af afgivelsen af områderne ved havnen blev givet i 1914, og blækket var næppe tørt, før man fulgte sagen op med en forespørgsel til byrådet. Man ville gerne have vand fra Odense kommunes vandværk, men da Odense kommune nu havde fået, hvad byrådets flertal ønskede, var det let at svare, at byrådet fremdeles nærede betænkelighed ved en sådan ordning. Der var – hed det i et indlæg i *Fyns Social-Demokrat* – »ikke engang så megen almindelig menneskefølelse« hos byrådets flertal, »at man ville give – eller rettere sælge – sin nabo, der tørstede, noget drikkevand«.

Samme fremgangsmåde anvendte byrådet, da distriktsbestyrelsen et par måneder senere forsigtigt spurgte, om byrådet ville optage en forhandling om en indlemmelse. Nu var indlemmelsesspørgsmålet som generelt problem under overvejelse i Indenrigsministeriet, og denne udsøgte begrundelse for afvisning af nye forhandlinger blev grebet med kyshånd af byrådsflertallet.

Formanden for distriktsbestyrelsen, portør C. Mikkelsen, udtalte sig om Åløkkeindlemmelsen på et møde med Indenrigsministeriets landsdækkende indlemmelseskommision den 18. september 1916 på rådhuset:

C.N. Hauge (1870-1940) var socialdemokratisk folketingsmand for Bornholms amt 1909-10 og 1913-20, mens han var redaktør af partiets avis i Rønne. Han flyttede 1920 til Odense og blev straks både redaktør og folketingsmand for byens socialdemokrater. Indenrigsminister 1924-26 og handelsminister 1929-35 (Juncker Jensen, fot. 1934, Det kgl. Bibliotek).

»Jeg tror at turde sige, at inderst inde var den almindelige stemning mellem kommunalbestyrelsens medlemmer den, at man egentlig ikke burde sige ja til, at Odense kommune fik det areal, uden at de samtidig blev tvunget til at tage hele kommunen.

Men det var imidlertid også således, at flertallet af distriktsbestyrelsens medlemmer mente, at ved at sige ja til denne indlemmelse stillede man sig så forstående over for Odense kommune, at det kunne ventes, at Odense kommune senere hen ved behandling af spørgsmålet om hele sognets indlemmelse også ville stille sig forstående.

Det viste sig imidlertid ikke sådan helt at være tilfældet«.

Nye andragender fra landdistriktet blev henvist til kommissionen, som søgte at få parterne til at indgå en frivillig overenskomst om indlemmelse, men forhandlingerne løb efter et par års forløb ud i sandet. I juli 1919 afholdtes på ny afstemning blandt grundejerne i landdistriktet, og tilslutningen til ønsket om indlemmelse var stadig overvældende, idet hele 88% af grundejerne var for forslaget.

Da Odense byråd fremdeles modsatte sig ønsket, måtte distriktsbestyrelsen i 1921 krybe til korset. For at få et konkret tilbud om hjælp fra Odense kommune, særligt med hensyn til spørgsmålet om levering af vand, måtte man indgå på forhandlinger, der kun kunne føre til resultat, hvis indlemmelseskravet blev opgivet.

Disse forhandlinger mundede det følgende år ud i et forslag til overenskomst mellem parterne, hvorefter byen ville yde landdistriktet forskellige begunstigelser på skoleområdet, med hensyn til elforsyning, kloakering, brandvæsen og en forlængelse af sporvejsnettet ud ad Skibhusvej. Endelig indeholdt overenskomsten et forslag til afhjælpning af den alvorlige vandmangel i Sct. Hans – det hele under forudsætning af en udsættelse af alle indlemmelseskrav i 10 år. Byrådets flertal tilsluttede sig forslaget, mens socialdemokraterne stemte imod. De ønskede nemlig både at sørge for en hurtig vandforsyning til landdistriktet og at lade indlemmelsesspørgsmålet nyde fremme. Marotts mand i byrådet, P. Christensen, der tidligere i sin byråds-karriere havde været for en indlemmelse, havde nu skiftet standpunkt: »Indlemmelsen vil koste Odense mange, mange penge«. P. A. Kruuse undlod at stemme, da han ønskede Dalum og Vor Frue landsogn med ind under byen.

Distriktsbestyrelsen var ude på den glatte is, hvilket blev tydeligt for enhver på et møde i restauranten i Næsbyhoved Skov den 10. januar 1923. Her mødtes bestyrelsen med en meget stor del af grundejerne fra landdistriktet. Portør Mikkelsen gav de 600 fremmødte en orientering om forslaget til overenskomst, men undgik i første omgang at klarlægge sin egen og distriktsbestyrelsens stilling. Grundejerforeningens formand, overbanemester Kauslund, kritiserede derimod forslaget, både fordi man skulle »tie stille i 10 år« og

Distriktsbestyrelsen i Sct. Hans landsogn samlet til møde 1918 (Otto Nørmark fot., Møntergården).

på grund af de alt for beskedne indrømmelser, han fandt var givet fra byens side. En række andre talere var på samme linie, og Mikkelsen følte sig mod mødets slutning øjensynligt presset til at oplyse, at man ville arbejde videre for indlemmelse, hvis forslaget blev forkastet af grundejerne. Endvidere udtalte han som sin opfattelse, at en afstemning i distriktsbestyrelsen inden grundejermødet ville have givet et negativt resultat.

Ingen af delene kunne påvirke grundejerne i retning af at stemme for forslaget, og ved afstemningen blev der da heller ikke rakt en eneste hånd i vejret for det. Distriktsbestyrelsens lidet overbevisende forsøg på at sætte en entydig kurs i retning af konkret hjælp fra Odense kommune var hermed brudt sammen.

Papirkrigen mellem byråd og landdistrikt bølgede derfor videre i den følgende tid, men distriktsbestyrelsen kunne ikke vente nogen støtte fra Indenrigsministeriet i Venstregeringens tid frem til foråret 1924, hvor C.N. Hauge som nævnt blev indenrigsminister.

Skal spæde Børn have Øl?

En Lægeproces i Berlin.

Dr. von Hahn, som er Ernæringsfysiolog i Hamborg, holdt paa den internationale Hygiejreudstilling i Dresden et Foredrag, hvori han lovpriiste Øl. Han sagde, at det er vigtigere at drikke end at spise, og især er det yderst gavnligt at drikke Øl, idet en Liter Øl indeholder en Femtedel af Menneskets daglige Behov af Æggehvide.

Øllet letter alle legemlige Funktioner og fremkalder Livsglæde, hvilket, ikke mindst i disse Tider, er ønskeligt. Efter en Flaske Øl om Aftenen sover man udmærket. De, som har Tuberkulose, har godt af Øl, og de Mødre, som ammer deres Børn, maa ikke undlade at drikke Øl. Enhver Møder, som ammer sit Barn, bør dagligt drikke en Liter Øl.

Dr. Hahn mindede om, at Tizian blev 99 Aar gammel, skønt han drak meget, og Goethe og Bismarck gik heller ikke af Vejen for et Glas, og de blev begge over 80. Filip af Makedonien var i høj Grad fortrukket, men han blev dog Fader til Alexander den Store, som erobrede Verden, og Frederik Wilhelm I drak umaadelige Mængder Øl og indskrev sit Navn i Historien som Fader til Frederik den Store.

I Lægekredse vakte dette Foredrag en Storm af Modvilje, og Dr. Vollmann, som redigerer de

Det lovgrundlag, der da forelå, var den såkaldte indlemmelseslov af 28. juni 1920, der opstillede nogle forudsætninger, hvorefter regeringen kunne – men ikke skulle – påbyde indlemmelse af landdistrikter, der grænsede op til købstæder. Hvor der var uenighed mellem parterne, og hvor en hel kommune ønskede indlemmelse i en anden, skulle et andragende herom støttes af 3/4 af de kommunale vælgere og af 3/4 af grundejerne.

Hauge tog hurtigt fat på sagen ved i juli 1924 at få nedsat et udvalg, der skulle undersøge den økonomiske betydning af en indlemmelse af Sct. Hans og Dalum, men af ukendte årsager spillede Hauge først mere direkte ud i sommeren 1925. Måske frygtede han for at tale om tvangsindlemmelse kunne skade Socialdemokratiet i Odense ved byrådsvalget i foråret 1925? I hvert fald kunne borgmester H. Chr. Petersen senere berette, at det var ved Købstadforeningens møde i Odense i juni 1925, at Hauge første gang nævnte det for Odenses førstemand: »Jeg husker så tydeligt, hvilket indtryk det gjorde på mig ved festen i skoven, da daværende indenrigsminister Hauge puffede mig lidt i siden og gav besked«.

En afstemning blandt grundejerne i landdistriktet blev i første omgang fastsat til den 21. september, men af frygt for ikke at kunne samle de fornødne 3/4 af grundejerne om et ja fik distriktsbestyrelsen afstemningen udsat. Forsinkelsen gav mulighed for nye forhandlinger med storebror – byrådet – og magtbalancen var tydeligvis en anden end i 1922-23. Indlemmelsestruslen hang nu byrådsflertallet over hovedet, og det synes at have virket befordrende på viljen til indrømmelser over for landdistriktet.

Odense byråd lovede bl.a. vand meget hurtigt – i et stort område af Sct. Hans inden for fire måneder efter indgåelsen af en aftale – og skolemæssigt ville man tage langt flere børn end hidtil. »Skole- og vandspørgsmålet vil herefter være ordnet så godt som aldrig før«, fastslog distriktsbestyrelsens nye formand, typograf Hans Korsbang, da han forelagde udspillet på et borgermøde for Sct. Hans' indbyggere i begyndelsen af november.

Distriktsbestyrelsens dilemma var tydeligt for enhver. Imødekommenheden fra Odense kommune måtte naturligvis øge betænkelighederne, for indrømmelserne kunne friste grundejerne til at svigte afstemningen, og det var distriktsbestyrelsen, der sad tilbage med de store problemer med vandforsyning og skolebyggeri, hvis afstemningen blev en fiasko. Ligesom i 1923 fejede de fremmødtes flertal dog betænkelighederne til side. Man ville ganske sikkert kunne nå de fornødne ja-stemmer, og tilbuddet fra Odense stempledtes af en taler som »en ualmindelig nydelig rottefælde, men vi er for gamle rotter til at gå i den«.

Mennesket lever ikke af vand alene, heller ikke i landsognet, konstaterede en mødedeltager, og konklusionen blev, at et overvældende flertal forkastede

tilbuddet og ønskede grundejerafstemningen gennemført – jo før, jo bedre. Afstemningen blev herefter fastsat til den 23. november, og man kan forstå, at Odenses borgmester nu fik travlt. På et byrådsmøde en uges tid før afstemningen stillede han trods det nedslående resultat af borgermødet forslag om, at byrådets tilbud skulle være gældende, til grundejerafstemningen var afholdt – underforstået: Hvis der ikke blev det fornødne flertal, ville grundejerne kunne høste tilbuddets frugter. Måske kunne man på den måde motivere dem til at blive hjemme fra afstemningen, men den socialdemokratiske ordfører H.P. Petersen tvivlede dog på, at landsognets beboere ville lytte efter borgmesterens »skønne sirenefløj«.

Socialdemokraterne talte i bevidstheden om, at indenrigsministeren nu var deres allierede, hvorfor det nu var borgmesteren og byrådsflertallet, der var i defensiven. H.P. Petersen og L.D. Rasmussen undrede sig over, at den sparevrigte borgmester ville bruge penge på andre end byens egne borgere, noget måtte stikke under. »Man frygter for at miste magten. Der ligger hunden begravet«, udtalte L.D. Rasmussen.

I dagene før afstemningen fokuserede byens aviser selvfølgelig på landdistriktet. I et læserbrev stillede en vælger i landsognet spørgsmålet, om udsigten til at være med til at vælge »Odense bys nuværende styrelse vil virke ansporende på konservative grundejere«, men afstemningen afslørede, at partiloyaliteten i hvert fald hørte op ved bygrænsen. 86,5% af alle grundejere var for en indlemmelse. *Fyns Social-Demokrat* proklamerede næste dag, at Sct. Hans nu havde stemt sig ind under Odense og kaldte resultatet for et godt svar på H. Chr. Petersens uforskommetheder og bondefangerpolitik. Distriktsbestyrelsens bekymringer havde vist sig overflødige.

Odenses borgmester handlede efter deisen om, at slaget var tabt, men der var tid til at vinde et nyt. Der manglede endnu en afstemning blandt de kommunale vælgere i landsognet, og borgmesteren tog derfor sagen op igen på byrådets møde den 30. november. Tilbuddet til Sct. Hans-beboerne fornyedes, men kun under forudsætning af, at den næste afstemning gav et mere »passende« resultat.

H. Chr. Petersen kunne dog kun vanskeligt holde gode miner til sit spil. Det virkede i hvert fald næppe i samme retning som ovenstående vedtagelse, at borgmesteren samtidig hævdede, at det blot var større grundejere i Sct. Hans, der ville lægge noget af deres skattebyrde over på Odenses borgere. Og når borgmesteren tilmed fastslog, at Odenses skatteydere roligt kunne lægge 10% på deres skatteseddel, hvis indlemmelsen gennemførtes, måtte det nærmest opfattes som en oplysning om skatterabat på den anden side bygrænsen. Endelig gik borgmesteren sammen med flere konservative folketingsmænd i aktion for at få indlemmelsesloven ændret, således at der også

tyske Lægers Tidsskrift, antydede i en Artikel, at Dr. Hahn havde priset Alkoholen, fordi han havde Forbindelse med Alkoholkapitalen. Denne Paastand har nu fremkaldt et Sagsanlæg, idet Dr. Hahn har indstævnet Dr. Vollmann for Retten i Berlin.

I Retten har Dr. Vollmann fremsat en direkte Paastand om, at Hahn var bestukket, medens Dr. Hahn gør gældende, at hans Foredrag ikke indeholder Propaganda for stærke Drikke, men kun var var ment som et Angreb paa de yderliggaaende Afholdshevægelser. Han kunde dog ikke benægte, at hans Institut i Hamborg understøttedes af et Bryggeri.

Retten henstillede forgæves til Parterne at indgaa Forlig. Det var der ikke Tale om, sagde de begge.

På denne og foregående side ses en interessant artikel fra middagsbladet Odense Avis 1. juli 1931. To år senere gik avisen ind. Bladet var af borgerlig observans, men læstes også i en del arbejderhjem (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

kunne begæres afstemning i byen – om vælgerne dér overhovedet ville have landdistriktet.

Tilbuddet til landsognet var fremsat af borgmesteren uden om magistraten, og det fik H.P. Petersen til at beklage sig over den procedure, borgmesteren og flertalsgruppen anvendte. De betragtede byrådet som »deres egen lille private høkerbutik«, udtalte han. Borgmesteren lod sig dog ikke kyse heraf, og dagen før den næste afstemning i Sct. Hans udsendte H. Chr. Petersen en personlig henvendelse til vælgerne i landsognet med anbefaling af byrådets tilbud. En indlemmelse kunne derimod trække ud i årevis, foregav borgmesteren, hvis brev blev taget meget unådigt op af forkæmperne for en indlemmelse. Allerede samme dag protesterede fremtrædende socialdemokrater, radikale og konservative mod henvendelsen, og på selve afstemningsdagen den 17. december udsendte afstemningsudvalget i Sct. Hans endog løbesedler til alle vælgere med følgende opfordring: »Vælger! Odense-borgmesterens ubeføjede og rasende kamp mod indlemmelsen er det bedste bevis for, at du i dag møder og stemmer ja«.

Opfordringen blev fulgt af 86,2% af alle kommunale vælgere i landdistriktet, mens kun 1,5% mødte for at stemme nej. *Fyns Social-Demokrat* glædede sig over resultatet og bragte en leder under overskriften »H.C. Petersen in memoriam«. Politisk set syntes det at være dækkende, for få dage før jul gav C.N. Hauge i Folketinget klart udtryk for, at indlemmelsen nu ville ske. Tre måneder senere nedsatte Hauge så en egentlig indlemmelseskommission for Sct. Hans med kontorchef i Indenrigsministeriet V. Topsøe som formand og med repræsentanter for by, landdistrikt og amtsråd.

Ministeriet Stauning overlevede imidlertid ikke årsskiftet 1926/27, og da Venstre efter folketingsvalget dannede regering, var kommissionens politiske opgave med ét slag blevet ændret. Indenrigsminister var nu Oluf Krag, og da han langtfra nærrede nogen forkærlighed for indlemmelsestanken, var det forståeligt, at kommissionsarbejdet trak ud, og at det først i oktober 1928 endte med flertal for en ordning uden indlemmelse. Der er ikke grund til at gå nærmere ind på forslaget's substans – for heller ikke det blev gennemført – men det skal fremhæves, at der blandt indlemmelsesakterne i Indenrigsministeriets arkiv befinder sig et notat – som kommissionens formand modtog allerede fire dage efter dens nedsættelse – med beregninger over byrådets sammensætning i et eventuelt Stor-Odense. Sådanne beregninger var der ingen, der drømte om at sætte i kommissionsbetænkningen, men udregningen på basis af valgtallene fra 1925 gav som resultat, at et borgerligt listeforbund ville kunne få 13 mandater, socialdemokraterne 11 og de radikale et mandat. Alt håb var således ikke ude for det borgerlige Odense! Og allerede fra regeringsskiftet i december 1926 havde indlemmelsessagen i praksis været

V. Topsøe (1885-1972) var formand for C.N. Hauges indlemmelseskommission af 1926. Han blev senere amtmand i Sorø (Elfeldt fot., Det kgl. Bibliotek).

fjernet fra den politiske dagsorden i etatsrådernes by. Hauges kommission havde med andre ord ikke nået sit oprindelige mål.

Nødhjælpsarbejde og byrådsvalg

Odense oplevede i slutningen af 20'erne flere gadegennembrud. Mageløs blev som allerede omtalt anlagt i 1925, et par år senere forlængedes Over Bækken til Kongensgade, og forud for valget i 1929 kunne H. Chr. Petersen berette om den planlagte nedrivning og trafiklettelse ved Asylgade/Nørregade. Alt dette var kommet til veje uden megen politisk kævl, når bortses fra, at byrådet i flere på hinanden følgende møder kom til at drøfte spørgsmålet om et nyt navn til Over Bækken, som gadens beboere fandt uheldigt for en forretningsgade. P. A. Kruise, der selv havde butik på Flakhaven og altså kendte til særprægede adresser, anførte på linie med flere andre, at hvis blot de rigtige

Avisen indtager en dominerende plads i familiens liv. Det var det budskab, ovenstående billede skulle formidle for Fyns Social-Demokrat, der fik billedet optaget til en reklamekampagne. Kønsrollenønstret var helt traditionelt (E. Biering, fot., Møntergården).

Hjørnet af Asylgade og Stålstræde, hvor den lange ejendom til venstre i billedet måtte nedrives for at give plads til Den nye Forsamlingsbygning (se overfor) (Møntergården).

forretningsfolk kom til, skulle handelen nok florere uanset navnet, og L.D. Rasmussen mindede om den gode begrundelse for det gamle navn ved at sige, at fortidens røst »klukker under asfalten«. Partigrupperne revnede ved denne lejlighed, hvor det heller ikke var store principper, der stod på spil. L.D. Rasmussen, der havde holdt på det gamle navn, foreslog under jubel at kalde gaden for Navnløs – det ville være mageløst! Da jubelen havde lagt sig, nedstemtes et forslag om Eilschousgade, og man lagde sig fast på det nugældende Slotsgade – tilsyneladende uden anfægtelser over, at vejen ikke førte til slottet, som lå ved Vindegade og Nørregade.

Politisk set var spørgsmålet om bekæmpelse af arbejdsløsheden af større betydning, og da ledigheden i årene 1926 og 1927 på ny krøb over de 20% på landsplan, rantes også Odense. I efteråret 1927 kom sagen til drøftelse i byrådet, og der opnåedes et politisk forlig om en ordning med kommunale nødhjælpsarbejder for de arbejdsløse, der havde opbrugt deres understøttelsesmuligheder. Socialdemokraterne havde foreslået at henvisse de arbejdsløse til hjælpe-kassen, der så skulle udbetale hjælp efter en nærmere fastsat skala, men det ville de borgerlige ikke være med til. Arbejde i stedet for understøttelse blev det grundlag, man fandt sammen om, og nødhjælpsarbejder blev nu sat i gang en lang række steder i byen. Der blev lavet vejarbejder ved Grønlandsgade, på Østerbro og i Bolbro, og man fik gravet en sø mellem Fruens Bøge og Hunderup Skov. Søen var en rest af en plan om en folkepark i Fruens Bøge, men denne plans gennemførelse lå hen i det uvisse. Nu kom søen, hvis »smukke spejlbilleder kunne forskønne de smukke skovpartier«, og byen fik en ideel skøjtebane om vinteren.

Arbejdet blev fordelt mellem de arbejdsløse sådan, at ugifte fik adgang til at arbejde én dag om ugen, gifte uden børn to dage, gifte med børn tre dage og endelig gifte med fem børn eller flere fire dage om ugen. Alle fik samme dagløn, nemlig 7,86 kr., og byen fik udført nogle arbejder, der var planlagt til gennemførelse senere. Da man nåede jul, havde 780 mand deltaget i arbejdet med 350 mand på én dag som maximum, og byrådet begyndte at se sig om efter nye opgaver, der kunne udføres som nødhjælpsarbejde. Et stadion var på tale, men kom først 10-15 år senere.

Det politiske forlig om nødhjælpsarbejderne var afsluttet i en afspændingsperiode længe inden næste byrådsvalg, og det er bemærkelsesværdigt, at

Arbejderbevægelsen i Odense voksede i mellemkrigstiden så stærkt, at Folkets Hus i Dansestræde blev for lille. 1927 indviedes Den nye Forsamlingsbygning i Asylgade, og i 1939 udvidedes med fløjen mod Stålstårde. Mange møder i fagbevægelse, partiorganisation og kooperation blev afholdt her. Foto 1934 (Møntergården).

socialdemokraterne også var med til at forny ordningen i den følgende vinter; man forøgede da dageantallet for de ugifte arbejdsløse til to, for de gifte uden børn til tre og for alle gifte med børn til fire dage, men bestemte samtidig, at arbejdsløse, der ikke var medlemmer af en a-kasse, skulle have ret til én dag mindre om ugen end a-kassemedlemmer. Begge forlig vidnede om, at socialdemokraterne i byrådet foretrak realitetspolitik og accepterede dermed en ordning, der betød, at en bogbinder, en typograf eller en kontormand kunne blive udrustet med hakke, skovl eller spade.

Da byrådet i efteråret 1928 modtog meddelelse om Sct. Hans-kommissionens ophævelse, mente H. Chr. Petersen, at en indlemmelse ville have kostet byen omkring 280.000 kr. om året eller 13-14 kr. pr. skatteyder. Borgmesterens modpol, L.D. Rasmussen, fandt, at byens førstemand herved malede fanden på væggen, men gjorde det pokkers godt. Socialdemokraterne havde forlængst taget det faktiske nederlag i indlemmelsessagen til efterretning, og det skete nu også med den formelle ophævelse af kommissionen. Spørgsmålet var derfor ikke helt aktuelt op til byrådsvalget i marts 1929, hvor vælgerne kunne fælde dom over borgmester Petersens første fire år.

Borgmesteren fik forud for valget lejlighed til at tale i radioen og benyttede meget naturligt lejligheden til at fremhæve de principielle synspunkter, han stod for. Eksempelvis kom han ind på spørgsmålet om private kontra kommunale skoler og udtalte, at der »her som i alle livets andre forhold« måtte konkurrence til, eller sygnede det kommunale skolevæsen hen. Derfor måtte de private skoler støttes, for det skulle stå enhver borger frit, hvor han eller hun ønskede, at deres børn skulle modtage undervisning. For borgmesteren

*Fra børnehospitalet på Jagtvej 1914
(Privateje).*

Sygehustaksterne var et varmt lokalpolitisk emne i mellemkrigstidens Odense; billedet her er fra en kaffe pause på sygehuset 1914, to år efter indvielsen (Privateje).

talte det dog også med, at kommunens tilskud til de private skoler var betydeligt lavere pr. elev end den tilsvarende udgift ved at have børnene gående i kommunens skoler.

H. Chr. Petersen benyttede muligheden for at udbrede, hvad man kunne kalde for hans yndlingsgrundsætning: »Kun det nødvendigeste til kommunens administration. Pengene skal blive i borgernes lommer...«, og man må give borgmesteren ret i, at det var lykkedes det konservative bystyre at holde skatteprocenten nede. I den forløbne fireårsperiode havde procenterne været henholdsvis 5,4-4,9-5,2 og 5,1. Én ting var naturligvis skatteprocenten, en anden ting hvor solid byens økonomi i det hele taget var. Socialdemokraterne angreb i valgkampen de konservative for kunstigt at have holdt skatteprocenten nede ved at sætte den betydelige kassebeholdning, kommunen tidligere havde haft, over styr og ved desuden at tære på reserverne. Nogen skatteeftergivelse som i 1925 kom da heller ikke på tale denne gang.

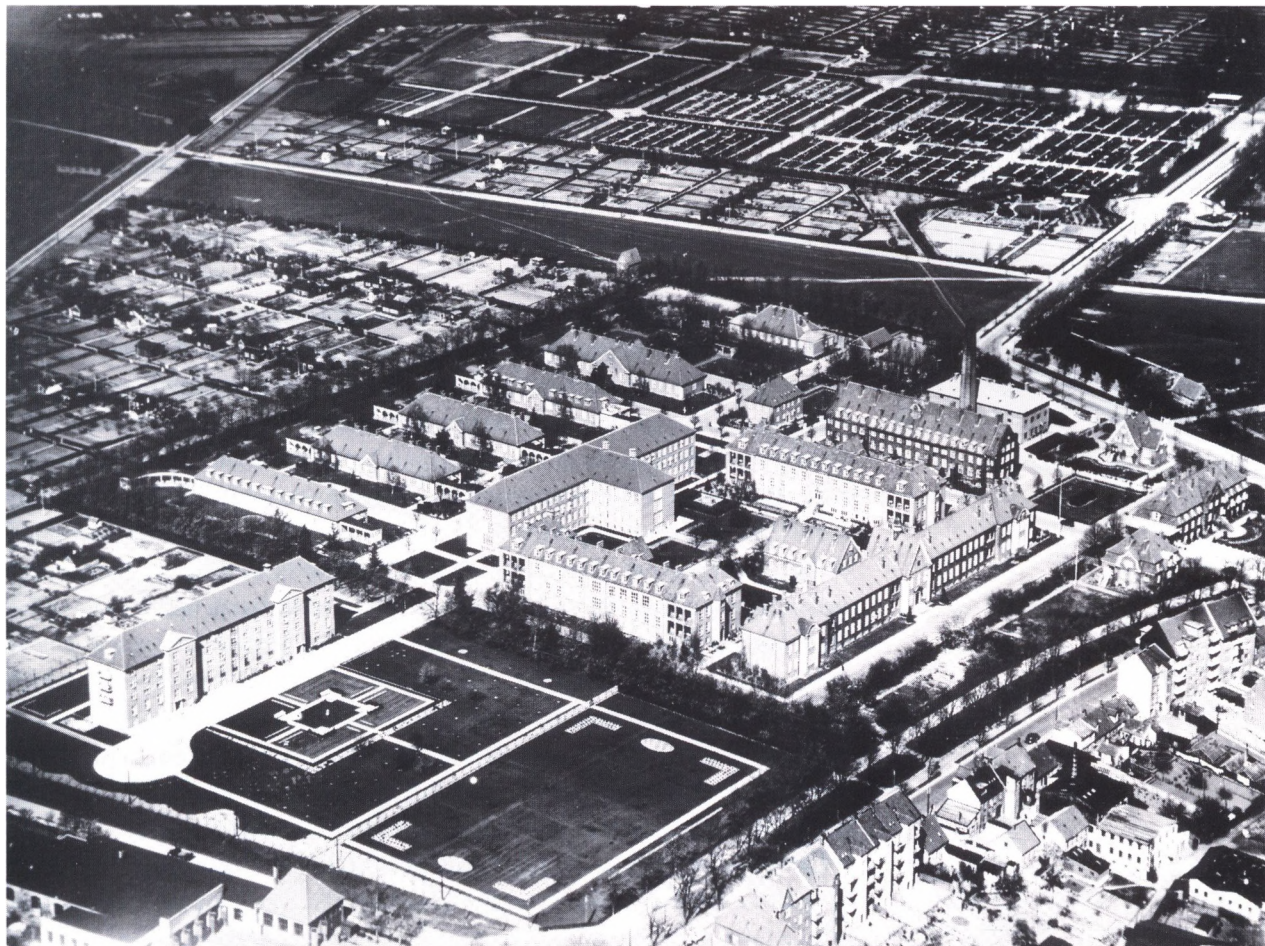
De konservative benyttede som ved tidligere valg *Fyens Stiftstidende* i agitationen, og avisen omdeltes til alle husstande i byen de sidste dage inden valget. Netop på grund af denne ordning blev borgmesterens radiotale bragt i stor opsætning to gange med få dages mellemrum – så god en reklame for sagen vurderede man åbenbart, at talen var. I *Fyens Social-Demokrat* fremkom en række indlæg rettet mod talen, og et af de punkter, man angreb, var borgmesterens syn på skolespørgsmålet. Ingen steder havde man sjoflet folkeskolen som i Odense, hævdede avisen, og i anden sammenhæng fastslog man ubetinget, at byens skolevæsen var et af de mest oldnordiske i landet.

H. Chr. Petersen fandt ikke, der var grund til at opføre »skolepaladser«, når der endelig skulle bygges nye skoler, men på det bygningsmæssige område fandt socialdemokraterne ammunition til deres skyts. Det var i den forgangne byrådsperiode blevet besluttet for kommunens regning at opføre et nyt offentligt slagtehus, da samarbejdet med Eksportslagteriet herom var bragt til ophør, og det nye slagtehus på Rugårdsvej havde kostet henved 2 mill. kr. Her havde man efter socialdemokraternes mening ikke mærket borgmesterens trang til at spare: »Men der er jo også forskel på, om der skal bygges svinehus eller skole for fattige folks børn«. I øvrigt kritiserede socialdemokraterne, at de konservative i deres kærlighed til de private skoler havde nægtet at gå med til oprettelsen af flere mellemskolerækker i de offentlige skoler.

Valgagitationen holdt sig derudover inden for det allerede kendte mønster – og den tanke er ofte nærliggende, om ikke avisernes lederskribenter ligefrem havde slået tilbage for at se, hvordan man belagde ordene for fire år siden. I hvert fald betonedes *Fyens Stiftstidende* som ved tidligere lejligheder, at der slet ikke var tale om noget politisk valg, men om et rent skattevalg. Man mærker hensigten, og det samme gælder, når man ser valgkampaviserne fra dette bladhus fyldt med store tabeller over skatten af forskellige indtægter i næsten alle landets købstæder, tæt fulgt af gruppevækkende beretninger om, hvad der kunne blive følgen af at udlevere byen til de socialistiske skatte-

P. K. Møller (1847-1940) praktiserede som læge i Odense i 60 år (1878-1938) og var læge ved sygehuset i Albanigade, fra 1885. 1912 blev han ved indvielsen af det nye sygehus på Sdr. Boulevard dets overlæge og ledede sygehuset indtil 1921. Billedet er taget ved P. K. Møllers afsked (Privateje).

plyndrere. Gak ikke hen og gør ligeså, var avisens pointe.

Socialdemokratiets opstillingsliste blev udsat for hård kritik fra konservativ side, og det må også siges, at socialdemokraterne til en vis grad selv var ude om det. Opstillingsmødet havde givet som resultat, at det socialdemokratiske byrådsmedlem, fru Emilie Petersen, var blevet sat på en 16. plads – og hun var derved ganske uden chance for at blive valgt. Hun var tilmed den eneste kvinde på listen, der derfor var ret sårbar. De konservative omtalte den i øvrigt som forretningsførerlisten, for med lidt god vilje kunne både nr. 3, 4, 5, 7 og 10 kaldes forretningsførere – en rigtig arbejder kunne der åbenbart først blive plads til på listens 13. plads, konstaterede *Fyens Stiftstidende*.

Forståeligt nok søgte socialdemokraterne at pille ved den konservative argumentation om det billige Odense, og i den forbindelse hæftede man sig bl.a. ved spørgsmålet om den gaspris, de konservative priste i høje toner.

Sygehuset på Sdr. Boulevard, fotograferet fra luften 1937. Sygehuset fra 1912 var udvidet flere gange, bl.a. 1929, 1931 og 1937 (Herluf Lykke fot., privateje).

Hvad hjalp det, at gassen var billig, når dens kvalitet var slet og brændværdien ringe, sammenlignet med andre byers dyrere gas, spurgte *Fyns Social-Demokrat*. Argumentationen var dog vanskelig, for prisforskellen var så markant, at det mere end opvejede kvalitetsforskellen, og den konservative viceborgmester, fabrikant Knud Svendsen, satte et passende punktum for diskussionen om varmekalorierne i gassen ved at gøre opmærksom på, at »en kilokalorie er en international varmeenhed, som hverken er konservativ eller socialistisk«.

Husvildespørgsmålet, der havde været med til at præge valgkampen i 1925, var ikke længere presserende, og på boligområdet var det derfor andre sager, der blev taget frem. De konservative angreb administrationen af Arbejdernes Boligforening for at være for dyr, og omvendt borede socialdemokraterne i det tab, kommunen var påført ved støtte til nogle ejendomme, som grosserer Jens Weimann havde opført i Lahmsgade og Sadolinsgade.

Fyns Social-Demokrat havde ved valgkampens begyndelse talt om gode muligheder for på valgdagen at »fejle velhaverklattens riddere ned af taburetterne«, og da valgresultatet forelå den 7. marts om aftenen, var der – som det fremgår af tabel 18.6 – også socialdemokratisk fremgang. Partiet var halet ind på de konservative, så forskellen nu kun var på ca. 700 stemmer mod ca. 1.200 fire år tidligere, og fremgangen betød, at partiet Venstre havde måttet afgive sit ene mandat til socialdemokraterne. Det borgerlige listeforbund (K+V) var dog stadig betydeligt større, og borgmester H. Chr. Petersen kunne fortsætte uantastet med absolut flertal i byrådet.

Dette var naturligvis det afgørende også for socialdemokraterne, der efter valget åbent vedgik, at fortryllelsen omkring den lave skatteprocent var svær

Tabel 18.6: Byråds- og folketingsvalgene i Odense 1929.

Parti	Byrådsvalget 1929		Folketingsvalg
	Antal stemmer	Antal mandater	1929 Antal stemmer
Det konservative Folkeparti	7.842	13	8.422
Socialdemokratiet	7.128	11	11.878
Venstre	536	–	1.171
Det radikale Venstre	623	1	1.223
Retsforbundet	148	–	333
Danmarks kommunistiske Parti	–	–	117
I alt	16.277	25	23.144
Stemmeprocent	81	–	79

Kilde: Statistiske Meddelelser.

at hamle op med. Man mente videre, at truslerne om forhøjede skatter i tilfælde af et magtskifte havde virket, og var heller ikke blind for, at H. Chr. Petersens tal for udgifterne ved en indlemmelse af Sct. Hans kunne have haft betydning.

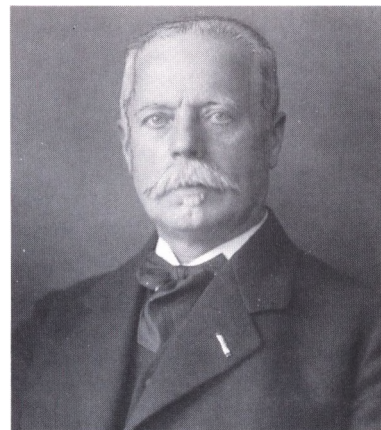
Først og sidst var det imidlertid valgretsspørgsmålet, man hæftede sig ved – og med rette. Tabel 18.6 omfatter både byrådsvalget i marts og folketingsvalget den 24. april 1929, og da valgene lå så tæt, giver tabellen mulighed for en række interessante iagttagelser.

Vælgerkorpset ved folketingsvalget var omtrent 9.000 større end ved byrådsvalget, og da stemmeprocenten i begge tilfælde lå omkring 80, betød det, at der var 7.000 flere, der afgav deres stemme ved folketingsvalget. Oprindeligt havde 25.300 stået på den kommunale valgliste, men hele 5.266 – eller omkring 20% – var blevet frataget deres stemmeret på grund af skatte-*resistance*. Hertil kom, at de tidligere omtalte opholdsbestemmelser trods en vis lempelse stadig medførte, at op mod et par tusinde relativt nytillflyttede ikke kunne stemme ved byrådsvalget. Endelig havde det betydning, at det konservative flertal igennem mange år havde benyttet sig af muligheden for at undlade at sætte folk i skat, når de ikke opgav over 750 kr. i årlig indtægt. Denne gruppe omfattede formentlig også flere tusinde.

Spørgsmålet om skatteansættelse var blevet drøftet allerede under valgkampen, hvor nogle vælgere havde klaget over ikke at være opført på valglisten. H. Chr. Petersen forsvarede udeladelserne med, at man ikke skulle kræve skat af folk, der tjente så lidt, men forsøget på at forklare, at det alene skete af humane grunde, faldt ikke helt heldigt ud. Et socialdemokratisk forslag om at sænke mindsteskatte til en fjerdedel afviste de konservative, men man nærmede sig det farceagtige, da ligningskommissionens borgerlige flertal spurgte socialdemokraterne, om de ville fastholde »kravet om, at alle, der opgiver indkomst, skal ansættes til kommuneskat, og om lovens bestemmelser skal overholdes... Vi forlanger det ikke, men vi vil heller ikke sætte os imod, at det sker [sic!]*«*.

Afslutningen på sagen blev, at skatteansættelse nu udstraktes til alle dem, der efter loven havde krav derpå. Det betød, at flere kom til at betale mindsteskatte på 5-6 kr. – og derfor havde socialdemokraterne i mange år øjensynlig holdt sig tilbage fra at fremsætte kravet – men det betød også, at nogle flere fik valgret.

Inden byrådsvalget 1929 forlades, skal det nævnes, at valget betød et farvel til næsten halvdelen af den konservative gruppe, idet seks ud af dens 13 medlemmer frabad sig genvalg – heriblandt fru Sophie Jørgensen, der havde været med lige fra 1909, rektor Holbeck og grosserer Chr. Andersen. På det foreliggende grundlag lader det sig ikke afgøre, om den store udskiftning

J. C. A. Carlsen-Skiødt (1866-1950) var byrådsmedlem i Odense 1929-33 og folketingsmand 1920-39. 1909-21 havde Carlsen-Skiødt været formand for sognerådet i Vår Frue landsogn (Elfeldt fot., Folketingets Bibliotek).

Ingeniør Jørgen Christensen (1887-1971), medlem af Odense byråd 1929-42. Jørgen Christensen var en af hovedmændene bag opførelsen af Odinstårnet i 1930'erne (Nørmark fot., Møntergården).

hang sammen med borgmesterens ledelsesstil. Det hævdede socialdemokraterne og talte om borgmesterens »knaldpisk«.

I Socialdemokratiets byrådsgruppe bemærkedes som nye bl.a. overportør C. V. Jørgensen og HKs lokalformand Niels Jørgensen, der begge skulle få en fremtrædende position i gruppen i en lang årrække, men mest opmærksomhed knyttede sig til partiets spidskandidat C.N. Hauge, der dermed for første gang blev medlem af Odense byråd, men kun for en kort bemærkning, nemlig en god måneds tid. Folketingsvalgets resultat betød, at Hauge igen blev minister.

På den lokale arena rykkede I. Vilh. Werner ind i magistraten og erstattede partiets tidligere borgmesterkandidat H.P. Petersen, der døde 1930. Året efter døde også bageribestyrelser Carl Rasmussen, der havde sæde i magistraten til sin død. Werner var herefter ubestridt centrumsfigur i den socialdemokratiske byrådsgruppe, en stilling, der blev cementeret fire år senere, hvor den sidste af de store »gamle«, L.D. Rasmussen, forlod byrådsarbejdet.

Bertel Dahlgaards kommission – og indlemmelsen af Sct. Hans

Distriktsbestyrelsen i landsognet havde protesteret til Indenrigsministeriet umiddelbart efter opløsningen af Hauges kommission i 1928, men forgæves, og man havde samtidig meddelt byrådet, at man ikke for tiden ville indlade sig i forhandling med byrådet om en løsning af de konkrete spørgsmål om vand, skole osv. Fronterne var stivnet, og der kom først bevægelse igen efter byråds- og folketingsvalgene i foråret 1929. Distriktsbestyrelsen var opmuntret af regeringsskiftet og indsendte derfor den 4. juni 1929 et fornyet andragende om indlemmelse.

Indenrigsministeren hed nu Bertel Dahlgard og var radikal, og som ventet var han venligt stemt over for indlemmelseskravet. Der skulle derfor afholdes endnu en afstemning i Sct. Hans, og *Fyens Stiftstidende* søgte at påvirke vælgerne i landdistriktet til at blive hjemme – ganske som i 1925. Omvendt var *Fyns Social-Demokrat* talerør for indlemmelsestilhængerne i landdistriktet, og det var i denne avis, den socialdemokratiske formand for distriktsbestyrelsen, viceskoleinspektør S. Petersen, indrykkede en opfordring til at stemme ja. Han afviste heri kategorisk, at indlemmelseskravet skulle være rejst efter ordre fra socialdemokraterne i Odense byråd – tværtimod stammede kravet fra landsognet selv, »fordi vi indser, at Sct. Hans landsogn ikke i fremtiden vil kunne vedblive at administreres som selvstændig kommune under tålelige vilkår for beboerne«. Synspunktet savnede ikke berettigelse, for skatteevnen var ringere end i købstaden – jfr. kapitel 17. Når forskellen i skatteprocent trods alt var begrænset, var det nærmest noget,

HKs Odenseformand fra 1924 til 1953 Niels Jørgensen (1900-53), der var byrådsmedlem 1929-46 (H. Lønborg fot., Møntergården).

man i landsognet var tvunget til, fordi en løsning af spørgsmålene om vandforsyning, skolebyggeri osv. ville medføre en sådan forhøjelse af skatteprocenten, at de bedste skatteydere kunne befrygtes at flytte ind til byen – og så var man lige vidt.

Der var en klang af fanfare i hans stemme, skrev *Fyns Social-Demokrat*, da S. Petersen den 24. september på Sct. Hans Skole kunne bekendtgøre resultatet af afstemningen samme dag. Frygten for, at vælgerne skulle tænke: »Hvad skal det nytte?«, havde vist sig ubegrundet, selv om det var tredje gang, de var kaldt til afgørelse af samme spørgsmål. 81,9% af grundejerne og 82,2% af de kommunale vælgere sagde ja til indlemmelsen, og allerede tre dage senere anmodede Indenrigsministeriet byråd, amtsråd og distriktsbestyrelse om at udpege medlemmer til en ny indlemmelseskommission.

Kommissionen blev nedsat den 5. december og fik fuldmægtig Aage Finzen fra Indenrigsministeriet som formand og sekretær i ministeriet Justus Saurbrey som sekretær. Venstremanden, gårdejer og folketingsmand Johs. Kyed, Beldringe, repræsenterede Odense amtsråd, der måtte belave sig på at afgive landdistriktet. Endelig valgte Sct. Hans næstformanden i Landsoverskatterådet, H. C. Henningsen. Det sidste var næppe tilfældigt, for Henningsen havde i det mindste to gode forudsætninger. Han var formand for en forening af landkommuner med bymæssig bebyggelse og var tidligere radikal folketingsmand og således partifælle med indenrigsministeren.

Odense var berettiget til at besætte to pladser i kommissionen, men allerede ved byrådets behandling af Indenrigsministeriets anmodning i begyndelsen af oktober var det tydeligt, hvilken linie flertallet og borgmesteren ville anlægge. Som tidligere omtalt havde H. Chr. Petersen via sine partifæller på Rigsdagen i 1925-26 forsøgt at få ændret indlemmelsesloven, så der også blev mulighed for at gennemføre afstemning blandt de kommunale vælgere i den »modtagende« kommune, men det var der ikke kommet noget ud af. I 1928 var en mindre ændring af loven dog blevet gennemført, og den fik nu betydning. Odense kommune kunne rejse krav om, at indlemmelsen af Sct. Hans gjordes afhængig af yderligere indlemmelser, og ministeren var så forpligtet til at nedsætte en kommission for hvert område. Socialdemokraterne havde stemt imod lovændringen, som de mente ville kunne bruges til at forhale indlemmelser med – og i dette lys skal det givetvis også ses, at H. Chr. Petersen nu førte kravet om en storindlemmelse frem. Hele Dalum og hele Vor Frue landsogn samt dele af Seden, Åsum, Fraugde, Sanderum, Pårup, Næsbyhoved Broby og Lumby sogne ønskedes sammenlagt med Odense, hvis man blev pålagt at tage Sct. Hans.

Borgmesteren understregede i samme forbindelse, at en storindlemmelse dog »ikke på nogen måde kan forsone byrådets flertal med en tvungen ind-

Werner jubilerer.

De odenseanske socialdemokratiske Førere er noget for sig selv — de fleste af dem er gode og loyale Borgere i vor By til daglig. — Borgere uden Oprør i Sind, Borgere af samme Støbning som Odenseanere af de borgerlige Partier.

En af dem, den sympathiske Forretningsfører Vilh. Werner, kan paa Søndag fejre Jubilæum, idet han den 10. August i 1905 valgtes til Formand for Dansk Smede- og Maskinarbejderforbunds Odense-Afdeling.

Det var et lykkeligt Greb, Odense-Smedene gjorde, da' de valgte Werner til Formand, thi han besidder netop de Karakteregenskaber, der gør ham til Føreren, som i Kamp og Fred staar som den urokkelige, aldrig svigtende Styrmand paa Kommandobroen . . . som Manden, der ikke er bange for at tage en Torn til begge Sider. Mange hidsige Ord er i Aarenes Løb gjort mildere af Werner, og mange Storme har han med fast Haand nedkæmpet. Han er i Realiteten en Mærkelighed: en tro Socialdemokrat og en fuldgod Borger i en By som Odense!

Vor Hilsen!

Odense Avis' omtale af I. Vilh. Werners 25-års-jubilæum som formand for Odensesmedene, 8. august 1930 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Overlærer Søren Petersen (f. 1878) var formand for Sct. Hans landsogns sidste distriktsbestyrelse og var 1933-41 medlem af Odense byråd. Skoleinspektør ved Åløkkeskolen og senere ved Korsløkkeskolen (Møntergården).

lemmelse af Sct. Hans landdistrikt«, og bebudede en nærmere redegørelse over for både Sct. Hans-kommissionen og offentligheden. Socialdemokraterne kunne godt acceptere kravet om en storindlemmelse, men ville ikke stille den som en betingelse for en indlemmelse af Sct. Hans.

Antallet af kommissioner steg hermed fra en til ni, men den nærmere redegørelse blev der foreløbig ikke noget af, for borgmesteren forsøgte bevidst at sabotere kommissionernes nedsættelse ved ikke at udpege de odenseanske medlemmer. I Indenrigsministeriet forstod man hurtigt, hvad klokken var slået, og søgte derfor efter bedste evne at modarbejde Odenseborgmesteren. Man rykkede for svar på anmodningen om medlemmer til Sct. Hans-kommissionen, men – desværre – borgmesteren og hans partifæller havde ikke kunnet finde en eneste egnet person, der var villig til at indtræde! Et byrådsmøde mundede ud i en vedtagelse af at spørge ministeriet, om hvervet var at betragte som borgerligt ombud – en tydelig forhalingsmanøvre. Socialdemokraterne havde deres kandidat, snedkermester L. Chr. Larsen, parat i kulissen, og I. Vilh. Werner stemplede de konservatives indstilling som en fallit-erklæring. *Fyns Social-Demokrat* fulgte dette op med at tale om tarvelige kneb, om taskenspillerkunstner og om borgmesterens »sidste sensationelle akrobatkraftspring i hans berømte indlemmescirkus«.

Indenrigsministeriet fandt imidlertid ikke anledning til at udtale sig om, hvorvidt hvervet var borgerligt ombud eller ikke. Man kunne vælge kommunale embedsmænd eller udenbys folk, og ministeriet gav samtidig klart udtryk for, at kommissionsarbejdet nu måtte i gang uden hensyn til, om køb-

Stem St. Hans Landsogn ind under Odense i Dag!

I Dag gælder det — i Morgen er det for sent!

**Ønsker De, at Indlemmelsen skal ske, maa De uophødelig
begive Dem til Afstemningsstederne.**

Husk, at en manglende Stemme kan gøre Udslaget!

I Formiddagstimerne havde kun ca. 20 pCt. af Grundejerne og de kommunale Vælgere stemt, saa enhver Ja-Stemme er nødvendig, hvis Indlemmelsen skal ske.

Tro ikke paa Indlemmelses-Modstandernes Krøniker om, at Indlemmelsen ikke vil ske foreløbig. Bliver der 75 pCt. Stemmer for Indlem-

melsen i Dag kan den være i Orden maaske til 1. April næste Aar. Indlemmelses-Modstandernes Udtalelser om at Odense Byraads Flertal vil kræve en Stor-Indlemmelse, og dermed trække Indlemmelsen ud i en uoverskuelig Fremtid, er kun en tom Trusel, som ikke vil faa Indflydelse paa St. Hans Landsogns Indlemmelse.

**Mød derfor frem og stem Ja!
Indlemmelsen er livsvigtig for Landsognets
sunde Udvikling i Fremtiden.**

Opfordring fra Fyns Social-Demokrat på afstemningsdagen i Sct. Hans landdistrikt den 24. september 1929 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

staden havde udpeget repræsentanter. H. Chr. Petersen fik derpå byrådet til at vedtage et svar, hvori man anfægtede ministeriets kompetence til at nedsætte kommissionen uden repræsentation for købstaden. »Loven nævner ingen anden fremgangsmåde og foreskriver ej heller nogen frist for byrådets valg«, anførtes det. Man kan imidlertid næppe forestille sig, at byrådsflertallet selv har troet på denne udlægning af indlemmelsesloven, for lod byen helt være med at vælge repræsentanter, ville en indlemmelse kunne saboteres for tid og evighed. Det var naturligvis ikke hensigten med lovens bestemmelser.

Forhalingstaktikken førte tillige byrådsflertallet ud i den vanskeligt forklarlige situation, at man på den ene side ville forsvare byens interesser, mens man på den anden ikke kunne få nogen til det i indlemmelseskommisionen. Det gjorde naturligvis ikke forklaringen lettere, at socialdemokraterne hurtigt havde fundet deres kandidat. Samtidig skærpedes tonen i byrådet, idet borgmesteren i flere tilfælde forelagde forslag til svar til Indenrigsministeriet uden overhovedet at have orienteret den socialdemokratiske gruppe på forhånd. »Den lille Mussolini«, skrev *Fyns Social-Demokrat*, »tilsidesætter totalt takt, tone og parlamentarisk sædvane«.

Flertal og mindretal i byrådet havde travlt med at tillægge modparten rent politiske motiver, mens man naturligvis selv følte sig højt hævet over noget så lavt. *Fyens Stiftstidende* mente af valgtallene fra kommunevalget i marts 1929 for landdistrikt og købstad at kunne se, at en indlemmelse ville give rødt flertal, mens omvendt *Fyns Social-Demokrat* nåede til det modsatte resultat, borgerligt flertal. Sagen var imidlertid så betændt, at de politiske motiver snarest stod i forgrunden for begge parter. Borgmesteren frygtede for sit flertal, og socialdemokraterne håbede – som tidligere nævnt – på et magtskifte efter en indlemmelse.

Sideløbende med forspillet til kommissionsarbejdet førte byrådsflertallet åben krig med distriktsbestyrelsen i Sct. Hans, der som omtalt ikke var gået ind på konkrete forhandlinger efter ophævelsen af Hauges kommission. Det måtte man nu bøde for, og i 1929-30 sagde byrådet nej til at levere vand til indbyggerne i de gader i landdistriktet, hvor Odense kommune efter aftale med A.P. Møller nedlagde vandledninger, som førte vand frem til værfets arbejderboliger! Byrådet strammede endvidere kravene til landdistriktet med hensyn til dets deltagelse i fællesudgifter til fattigvæsen m.v., og i oktober 1929 lavede kommunen en opgørelse, der viste, at landdistriktet havde 141 børn flere i Odense-skolerne end omvendt. Kontrakten fra 1915-16 udløb ganske vist først i 1931, men den omhandlede kun 50 børn, så nu ville man gerne se penge for de 91.

Ved nedsættelsen af de otte supplerende indlemmelseskommisioner gen- tog historien sig. Amt og landkommuner havde intet besvær med at finde

Gårdejer Johs. Kyed (1878-1967) var i 15 år fra 1924 folketingsmedlem for Venstre (Otto Nørmark fot., Det kgl. Bibliotek).

H. C. Hemmingsen (1876-1959) var radikal folketingsmand 1918-26 og gårdejer i Glansbjerg til 1926. Han sluttede sin karriere som ligningsdirektør 1938-46 (Det kgl. Bibliotek).

Sct. Hans-kommissionens sekretær Justus Saurbrey (f. 1894) var ministersekretær 1928-34 og senere departementschef (Elfelt fot., Det kgl. Bibliotek).

Den radikale indenrigsminister Bertel Dahlgaard (1887-1972), som det i 1932 lykkedes at gennemføre indlemmelsen af Sct. Hans landdistrikt (Det kgl. Bibliotek).

egnede folk, mens Indenrigsministeriet igen måtte rykke Odense byråd – uden resultat. De otte kommissioner blev officielt nedsat i maj 1930, og fire måneder efter lykkedes det omsider H. Chr. Petersen at finde villige kommissionsmedlemmer til de tre af kommissionerne; derefter gik det drypvis – men først i oktober 1931, næsten to år efter nedsættelsen, valgtes Odenses medlemmer til Sct. Hans-kommissionen, den tidligere nævnte socialdemokrat, L. Chr. Larsen, samt den konservative overretssagfører C.J.F. Sven, der tillige var folketingsmedlem.

Kommissionernes praktiske arbejde skal ikke i detaljer følges her, hvor det især drejer sig om de politiske aspekter, men det kan dog nævnes, at der blev tale om en vis papirtigervirksomhed. De ni kommissioner havde alle samme formand og sekretær, og da sekretæren i 1932 skulle have et honorar for arbejdet, gjorde formanden, Aage Finsen, arbejdet op: 105 møder, 807 sider betænkninger og 442 sider referat, og fra sommeren 1931 havde sekretæren tilbragt de fleste aftener i ministeriet til kl. 23-24 for at få sagen fremmet.

Karakteren af farce fremtræder også klart, når man ser nærmere på nogle af de mange mødereferater. Møderne i de otte supplerende kommissioner afholdtes ofte på samlebånd, og referaterne fremstilledes så med udskiftelige »hoveder«. Det groteske var endvidere tydeligt, da Odense langt om længe havde fået valgt repræsentanter til nogle af de supplerende kommissioner, som borgmesteren havde været egentlig ophavsmand til. Formanden ønskede meget naturligt en redegørelse for, hvad Odense ville have af omegnskommunerne og hvorfor, men – hedder det i et referat – »Købstadskommunens repræsentanter udtalte hertil, at de ikke kendte nærmere til, hvilke arealer Odense ønskede indlemmet, ligesom de ikke så sig i stand til på nærværende tidspunkt at fremføre nogen nærmere begrundelse for Odenses stilling til indlemmelsespørgsmålet«. Endelig kan det nævnes, at borgmesteren i maj 1930 ved foretræde for indenrigsministeren søgte at påvirke denne til at nedsætte endnu en kommission, der – som det var sket mellem København og Frederiksberg – skulle undersøge samarbejdsmulighederne uden tvangsindlemmelse. Også det var resultatløst, og Bertel Dahlgaard bemærkede spydigt i en udtalelse til *Politiken*, at Sct. Hans-kommissionen havde mulighed for den slags overvejelser, men der var Odense jo endnu ikke repræsenteret. L.D. Rasmussen spurgte ironisk, om borgmesteren dog troede at kunne finde nogen mand til denne 10. kommission og fortsatte: »Herregud, det er jo kun politik. Sig det dog lige ud. Det er jo en ærlig sag, at man ikke ønsker den indlemmelse af politiske årsager«.

I løbet af de to år, kommissionsarbejdet varede, kom det til flere sammenstød mellem formanden og borgmester H. Chr. Petersen. Borgmesteren forsinkede ganske åbenbart kommissionerne i deres arbejde ved at forbyde

Werners Jubilæum

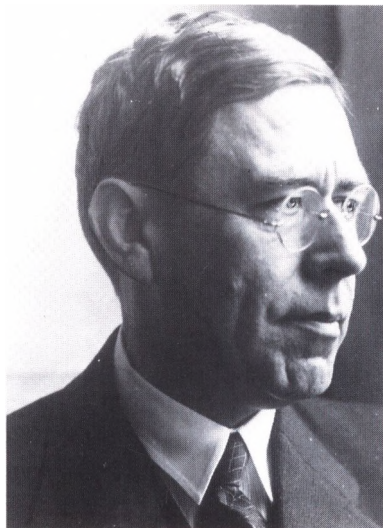
Fins Social-Demokrat under at indlede Rejeratet med Salmeyer. Man huser endnu et Væbnermedererat med den populære Indledning: 'I Staaet I et og Bush i Skjuit'. Rejeratet fra Werner Jubilæum kunde man paa sende have indledet med Tank, naar en tomme de Taage er forsmunden.

I. Vilh. Werner fejrede 1930 sit 25-års jubilæum som formand for smedene i Odense, se side 307. Den fynske Gabestok bragte i den anledning ovenstående karikaturtegning (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

kommunens embedsmænd at give oplysninger. Alt skulle gå igennem borgmesterkontoret, og i perioder var borgmesteren bortrejst og havde været så forudseende ikke at give nogen adgang til sine gemmer. Endvidere viste det sig så godt som umuligt at få aftalt en mødedato med borgmesteren, så man forstår Aage Finsens frustrationer.

Det var på den baggrund heller ikke mærkeligt, at Odenseflertallets repræsentant, overretssagfører Sven, ikke fik et ben til jorden på det første møde, han deltog i i november 1931. De spørgsmål, kommissionens øvrige medlemmer allerede var nået til enighed om, kunne ikke tages op til fornyet drøftelse, hvorfor Sven var henvist til at afgive en mindretalsindstilling. Et tilsagn fra overretssagføreren på byrådsflertallets vegne om »en hurtig behandling og en large fremgangsmåde«, hvis man ville søge en forligsmæssig ordning uden indlemmelse, blev også hurtigt fejlet af bordet. Tiden var forpasset.

Sct. Hans-kommissionens betænkning blev afgivet til ministeren den 22. januar 1932, og da indlemmelsesloven bestemte, at indlemmelser kun kunne foregå pr. 1. april, var tiden ved at være knap. Kommissionens flertal – alle medlemmer undtagen overretssagfører Sven – var enedes om en række

Overretssagfører C. J. F. Sven (1887-1947) blev sat på en uriaspost, da han skulle repræsentere det konservative byrådsflertal i Sct. Hans-kommissionen. Sven var folketingsmand 1920-36 og 1939-45 samt landstingsmand 1936-39 (Det kgl. Bibliotek).

betingelser for indlemmelsen. Vigtigst var det, at indbyggerne i Sct. Hans landsogn skulle betale forhøjede kommuneskatter og ejendomsskatter i den 15-årige overgangsperiode, som loven gav adgang til at fastsætte. For kommuneskattens vedkommende skulle der betales et tillæg på 20% i den første treårsperiode, 16% i den følgende treårsperiode osv. Udgangspunktet for denne ordning var det, at skatteprocenten i landdistriktet i forvejen var ca. en femtedel højere end i byen, og når man pålagde købstaden en byrde, kunne der passende gives kompensation på denne måde. Ejendomsskatterne var ligeledes højere i Sct. Hans, og der skulle også på dette område gennemføres en aftrappingsordning. To trediedele af det forhøjede provenu af ejendomsskatterne i de 15 år skulle i øvrigt tilfalde amtskommunen – ganske bemærkelsesværdigt, for ved tidligere forhandlinger havde der slet ikke været regnet med erstatning til amtet. Man gætter næppe galt, når man antager, at erstatningen – som jo blev frataget byen – hang sammen med den pragmatiske indstilling hos amtsrådets repræsentant. Han havde siddet med ved bordet i tide. I sin mindretalsudtalelse udtrykte overretssagfører Sven da også undren over, at L. Chr. Larsen havde sluttet »sig til denne foræring til amtskommunen på sin bys bekostning, men også her gælder det: Indlemmelse for enhver pris, og det ensidige partipolitiske præg sætter sig her en virkelig smuk blomst«.

Mindretalsudtalelsen fremhævede i øvrigt købstadens imødekommenhed gennem årene, og det blev betonet, at Sct. Hans slet ikke kunne betragtes som en nødstedt kommune. Mange steder i landet var gennemsnitsindkomsten lavere og skatteprocenten højere. H. Chr. Petersen var taget med på råd ved udformningen af udtalelsen, og den passede ganske godt til den linie, borgmesteren havde anlagt fra starten. Protest mod indlemmelse og forsøg på forhaling i stedet for ved forhandlingsbordet at søge indflydelse på indlemmelsesvilkårene. Dette sidste var det naturligvis også vanskeligt at gøre, da man i mange år fra byrådsflertallets side indædt havde bekæmpet indlemmelsen.

Februar 1932 blev en begivenhedsrig måned i Odense byråds historie. Der afholdtes hele fem byrådsmøder, og på dem alle drøftedes indlemmelsesagen. Sct. Hans-betænkningen var blevet sendt til udtalelse i byrådet, og det var derfor sidste udkald for modstanderne af indlemmelsen. *Fyns Social-Demokrat*, der nu var på den grønne gren, talte om »Konservatismens sidste krampetrækninger i indlemmelsesagen«, og resultatet blev som ventet en indlemmelse pr. 1. april 1932. Men man må lade borgmester H. Chr. Petersen, at hans opfindsomhed med hensyn til at finde forhalingsmuligheder var særdeles veludviklet.

I første omgang anmodede borgmesteren byrådet om lov til at engagere

revisorer til at gennemgå de forskellige kommissionsbetænkninger. Dette bevilgedes, og samtidig besluttede byrådsflertallet at besvære sig til ministeriet over ankefristen på fire uger. Den måtte, mente man, regnes fra afgivelsen af den sidste kommissionsbetænkning og altså ikke gælde for hver betænkning for sig, men Indenrigsministeriet afviste prompte denne fortolkning af loven. Borgmesteren mente endvidere, at det kunne blive nødvendigt at slæbe kommissionernes formand, Aage Finsen, for retten, fordi denne på et tidspunkt havde sluttet kommissionsarbejdet uden at fremskaffe alle de oplysninger, byrådsflertallets repræsentanter ønskede.

Midt i februar kunne et nyt moment inddrages i den spegede sag: Der var i kommissionsbetænkningerne ikke taget stilling til spørgsmålet om indlemmelse i kirkelig henseende af de forskellige områder, men heller ikke denne indsigelse gav resultat. Ministeriet afviste, at en overvejelse af de kirkelige forhold var nødvendig nu.

I et byrådsmøde den 20. februar kunne man endelig behandle et forslag til en udtalelse fra borgmesteren om de første kommissionsbetænkninger. Udtalelsen indeholdt en almen protest imod indlemmelsen, og man redegjorde samtidig for, at en indlemmelse pr. 1. april 1932 ikke ville kunne nås. Socialdemokraterne afgav to særudtalelser til støtte for indlemmelse af både Sct. Hans og Dalum. Mødet var yderst bevæget, og på et tidspunkt afbrød borgmesteren simpelt hen forhandlingerne. Den socialdemokratiske ordfører, Chr. Christiansen, kunne i øvrigt oplyse, at den konservative partileder Christmas Møller i tolvte time – efter at Sct. Hans-betænkningen var afgivet – på borgmesterens vegne havde givet et favorabelt tilbud til Sct. Hans om en forligsmæssig ordning – uden at dette tilbud havde været behandlet i byrådet.

»Overgrebet mod Odense fuldbragt«. Det var overskriften på *Fyens Stiftstidendes* leder den 18. marts, og samme dag kunne avisen berette, at indenrigsministeren dagen forinden havde fået kongelig resolution på sin beslutning om indlemmelse af Sct. Hans alene (jfr. kapitel 1), utvivlsomt ganske uanfægtet af byrådsflertallets indsigelser. Borgmesteren havde i denne sag »til stadighed benyttet alt for stærke udtryk«, udtalte Bertel Dahlgaard. Borgmesteren valgte så at sige at gå planken ud, da han på det følgende byrådsmøde fik tilslutning til en protest mod indlemmelsens lovlighed og til at forfølge denne protest ved domstolene – som bekendt uden resultat.

For en gangs skyld var det socialdemokraterne, der ville spare byen for penge – nemlig til et sagsanlæg, og Chr. Christiansen fastslog i den forbindelse, at man »skulle være mere naiv, end et byrådsmedlem havde lov til at være, for at tro, at Højesteret om et halvt år ville dømme liv i Sct. Hans distriktsbestyrelse«.

Distriktsbestyrelsen kunne således afholde sit sidste møde den 30. marts,

Formanden for Sct. Hans-kommissionen 1930-32, kontorchef Aage Finsen (1891-1962) var 1917-36 ansat i Indenrigsministeriet, sidst som leder af ministeriets kommunalkontor. Finsen blev 1936 direktør for Københavns Kreditforening og var 1937-62 formand for Berlingske Tidendes bestyrelse. Finsen var en smidlig forhandler, men måtte døje mange vanskeligheder i kampen med Odenses konservative borgmester H. Chr. Petersen (Det kgl. Bibliotek).

og to dage senere fandt den egentlige overtagelsesforretning sted. Solen skinnede fra en skyfri himmel, og fra tidlig morgen var flagene hejst overalt i landsognet. Administrationsbygningen var pyntet med granguirlander, flag og en Odenselilje, og et orkester spillede på Skibhusvej. Efter musikken fulgte en rytter på en hvid hest og forsynet med en guldnøgle. Han var i stiveste borgmesterpuds med høj hat, og han skulle åbenbart forestille H. Chr. Petersen. På hestens bringe var der anbragt et skilt med teksten »Velkommen, brødre!«, men borgmesteren levede ikke helt op til den spøgefulde modtagelse, som overværedes af mange af landsognets indbyggere. Inden døre i administrationsbygningen bød viceskoleinspektør Petersen borgmesteren velkommen til dennes nye domæne, og hertil svarede H. Chr. Petersen bl.a., at »Det var med beklagelse, at han ikke i dag kunne byde beboerne i Sct. Hans hjerteligt velkomne«. Det måtte dog ikke opfattes som uvilje mod befolkningen, forsikrede borgmesteren, »men den afgørelse, der er truffet i sagen, har vi ikke kunnet tiltræde«.

Den enighed, der havde præget indbyggerne i landsognet med hensyn til indlemmelsen, blev manifesteret ved en fest i restauranten i Næsbyhoved Skov den 1. april om aftenen. Et afgangende medlem af distriktsbestyrelsen talte meget passende over Bjørnsøns sang *Jeg vælger mig april*, om det gamle, der falder, og det ny, der får fæste; »det volder lidt rabalder, dog fred er ej det bedste, men at man noget vil«. Efter indlemmelsen blev de politiske modsætninger i det gamle landsogn snart igen af samme karakter som i købstaden.

Borgmester H. Chr. Petersens forbeholdne ord og den retssag, man ville anlægge mod ministeriet, hindrede ikke, at der hurtigt kom gang i det praktiske arbejde i den nye del af købstaden. Allerede den 4. april bad borgmeste-

Ligesom ved genforeningen i 1920 blev der ved Sct. Hans landsogns »forening« med Odense i 1932 bragt en hvid hest i anvendelse. Kongen kom dog ikke til stede. Folkemængden har taget opstilling ved landdistriktets kommunekontor 1. april 1932 (Møntergården).

*Hertil og ikke længere. Nok var sporvogns-
linien forlænget ud i Sct. Hans landdistrikt,
men ved kommunekontoret ophørte sporene.
Billedet er fra indlemmelsesdagen 1. april
1932. Sporvognene havde i årene fra 1928
skiftet farve fra grøn til rød, og der var altså
ikke nogen sammenhæng med det politiske
magtskifte i 1937 (Møntergården).*

ren således teknisk udvalg om at gå i gang med spørgsmålet om vandforsyningen. Det var tydeligt, at man nu fra konservativ side var ved at affinde sig med de nye vilkår, måske ikke uden sammenhæng med, at et byrådsvalg skulle finde sted inden længe.

Byrådsvalget 1933

I sommeren 1931 steg arbejdsløsheden i Odense stærkt, og på foranledning af fagbevægelsen stillede socialdemokraterne i byrådet forslag om igangsættelse af flere nødhjælpsarbejder samt om supplerende midler til hjælpe-kassen. I første omgang var det forgæves, bl.a. fordi borgmesteren lå i strid med hjælpe-kassens bestyrelse – trods dennes borgerlige flertal – om kassens administration. Senere på året lykkedes det at komme igennem med kravet om flere offentlige arbejder, og det var *Fyns Social-Demokrats* vurdering, at de odenseanske arbejdsløse nu kunne se vinteren i møde »med nogenlunde sindsro«.

Arbejdsløsheden kulminerede på landsplan i 1932 med gennemsnitligt 32% ledige, og i Odense mærkede man ved denne tid som andre steder i landet tiltagende kommunistisk aktivitet. Midt under indlemmelseslagsmålet var der i februar 1932 flere demonstrationer, og et af byrådets møder akkompagneredes af taktfaste råb fra demonstranter på Flakhaven: »Vi kræver arbejde«. I Vilh. Werner klagede ved denne lejlighed over, at det arbejde, der var lovet i efteråret 1931, ikke var sat i gang, og uforholdsmæssigt få hænder var blevet taget i brug. Et forslag om supplerende midlertidig hjælp til arbejdsløse, indtil en ny lov trådte i kraft, blev dog nedstemt. Der skulle også tænkes på dem, der skulle betale, mente borgmesteren. Socialdemokraterne

fulgte sagen op ved budgetbehandlingen i marts og stillede her bl.a. forslag om øgede bevillinger til hjælpe-kassen. Borgmesteren tilbød en politisk handel, der skulle gå ud på at afsætte flere midler til hjælpe-kassen, mod at socialdemokraterne gik med til at undlade at sætte de fleste af de helt »små« skatteydere i skat. Socialdemokraterne skulle dog ikke have noget af at medvirke til valgrets-begrænsninger, så de afslog tilbuddet.

Valgkampen forud for byrådsvalget i 1933 blev ikke rig på nye temaer, men det kan derimod noteres, at agitationsarbejdet var under modernisering. Der var valgplakater i sporvognene og bannere over gaderne, og fra højtalervogne spredtes velsignelsesrige løfter over byen. De konservative genoplivede endvidere tidsskriftet *Borgeren*, der var udkommet omkring 1915 – nu som valgavis med 10 numre, der blev uddelt til alle husstande mellem den 5. januar og valgdagen, den 9. marts. Man kan roligt sige, at *Borgeren* var et oplivende moment, og Socialdemokratiet søgte bl.a. at imødegå det ved at lade DsU-ere og folk fra arbejderidrætten uddele et par numre af en valgavis. Redaktøren af *Fyns Social-Demokrat* Johs. Christensen kaldte *Borgeren* for »afløbsrenden i Odense«, og udtrykket svarede meget godt til det niveau, diskussionerne mellem de to blade holdt sig på. Et år senere svarede *Borgeren* i øvrigt igen ved at udnævne Christensen til Odenses 11. millionær – i skældsord!

Borgeren havde ét gennemgående tema, den lave skat i Odense, og man udskrev i bladets første nummer endda en konkurrence med præmier op til 300 kr. for udregninger af skattebesparelsen i Odense i forhold til andre byer, som man bragte omtale af.

Netop skattespørgsmålet og »fortryllesen« ved den lave skatteprocent havde stået i fokus ved flere tidligere byrådsvalg, og *Fyns Social-Demokrat* forsøgte sig denne gang bl.a. med en påstand om, at det var Odenses beliggenhed og driftige befolkning, der betingede den lave skat, ikke det konservative flertalsstyre. Man understregede samtidig, at skatteprocentens størrelse kun var et af mange kommunalpolitiske spørgsmål, og at det ikke var af så stor betydning for arbejderklassen, som *Stiftstidende* gerne ville hævde. I bund og grund var der for socialdemokraterne tale om et dilemma: Det var svært at blive troet, når man hævdede at ville bevare en lav skatteprocent, samtidig med at man foreslog at sætte udgifterne op på en lang række områder.

Den store arbejdsløshed gjorde, at man ville sætte udgifterne til forskellige former for socialhjælp i vejret. De konservative havde på dette område »udvist en manglende forståelse og en fedtethed, som søger sin lige inden for dansk kommunestyre«, mente socialdemokraterne. De var endvidere stadig utilfredse med indsatsen for det kommunale skolevæsen og fandt, at byens aldersrentenydere langt fra blev hjulpet tilstrækkeligt på boligområdet. Byens

Opløb i Dansestræde uden for Folkets Hus i slutningen af 1930'erne – efter sammenslutningen af Bryggeriet Odense og Albanibryggeriet. Mange fagforeninger holdt til på Folkets Hus, og mange arbejdsløse kom her for at hente deres understøttelse (E. Christoffersen fot., Møntergården).

centralbibliotek burde have større lokaler, og sportens vilkår skulle forbedres. Endelig gentog man kravet om nedsættelse af mindsteskatte og stillede forslag om en ændret ligningsskala med større skattetryk på de største indkomster. Ligningskommissionens borgerlige flertal ville dog ikke høre tale om en ændret skala, men kunne gå med til at nedsætte skatten for aldersrentnydere til 2 kr. årligt.

Ligesom *Borgeren* fremhævede *Fyens Stiftstidende*, at valget var et skattevalg, og H. Chr. Petersen var givetvis fuldt ud tilfreds med dette. På et borgermøde på Industripalæet konstaterede han med tilfredshed, at socialdemokraterne i de 24 år, han havde siddet i byrådet, aldrig havde opponeret så lidt mod budgettet som nu. Enten havde de slet ikke ændringsforslag – eller også turde de ikke komme frem med dem af frygt for vælgernes reaktion på de skatter, det ville medføre, mente borgmesteren. En annonce i *Stiftstidende* dagen før valget sammenfattede de konservative bedrifter: Det udmærkede sygehus, de fortrinlige skoler, alderdomshjem og børnehjem efter de bedste mønstre, fuld støtte til de gamle efter loven, de rene og mest velholdte gader i Dan-

mark, herlige anlæg, billig gas og elektricitet, samt den laveste skat blandt landets købstæder. Man ville endelig have fritaget de mindste indkomster for at betale skat, men havde desværre ikke kunnet få lov af socialdemokraterne i ligningskommissionen!

Valgets store ubekendte var naturligvis, hvorledes resultatet ville blive påvirket af de mange nye stemmer fra Sct. Hans. Her havde socialdemokraterne i 1929 haft et komfortabelt flertal: 1.504 stemmer mod 352 konservative, 185 radikale og 222, der var afgivet på en upolitisk borgerliste. H. Chr. Petersen lod sig interviewe til *Borgeren* i januar 1933 og fastslog nu utvetydigt, at det gamle landsogn skulle bringes på højde med det øvrige Odense, og socialdemokraterne lod ikke borgmesteren noget efter, hvad angik løfter til de nye odenseanere.

En konkurrence i *Fyens Stiftstidende* om det bedste valgdigt for den konservative liste havde over 1.000 deltagere og blev vundet med følgende linier:

»Såfremt den mindste gnist af kærlighed du har
til Odins by, hvori du hører hjemme,
såfremt til byens ve og vel du hensyn ta'r,
da giver du kun liste B din stemme«.

Disse ord indbragte den heldige vinder 25 kr., men selv om digtekunsten unægtelig kan fremvise mere fængende linier, var kærligheden til gamle Odense øjensynlig ikke helt udslukt hos flertallet af vælgere. I hvert fald var resultatet, som det fremgår af tabel 18.7, en sejr for de konservative og betød en uændret mandatfordeling i byrådet, og borgmester H. Chr. Petersen blev da også hilst med stormende ovationer og båret i guldstol, da han efter bekendtgørelsen af valgresultatet indfandt sig på restaurant Bristol på Klingenberg, hvor partifællerne fejrede sejren. Ved folketingsvalget knap fire måneder tidligere havde næsten 5.000 flere afgivet deres stemme, men alligevel fik de konservative nu 1.600 stemmer mere end den gang. Alle de øvrige partier kunne notere en tydelig tilbagegang. Andelen af vælgere, der var slettet for skatterestance, var faldet i forhold til 1929 – fra knap 21 til godt 13% af vælgerkorpset, bl.a. på grund af lempede regler i valgloven, men hverken dette eller indlemmelsen af det »røde« landsogn havde formået at fælde byens konservative flertal. Man tager næppe fejl, når man antager, at modstrømmen hovedsagelig var skattemæssigt betinget. De socialdemokratiske forhåbninger om et magtskifte, når Sct. Hans var indlemmet, var således ikke blevet opfyldt.

I Vilh. Werner havde ved valget været opstillet som nr. 1 på den socialdemokratiske liste, og han fortsatte efter valget som formand for en gruppe, der af nyvalgte bl.a. talte redaktør Johs. Christensen og overlærer S. Petersen,

Tabel 18.7: Byrådsvalget i Odense 1933 sammenholdt med folketingsvalget 1932.

Parti	Byrådsvalget		Folketingsvalget
	Antal stemmer	Antal mandater	Antal stemmer
Det konservative Folkeparti	12.249	13	10.605
Socialdemokratiet	11.576	11	16.346
Venstre	651	–	1.024
Det radikale Venstre	989	1	1.480
Retsforbundet	149	–	627
Danmarks kommunistiske Parti	181	–	401
I alt	25.795	25	30.483
Stemmeprocent	85	–	81

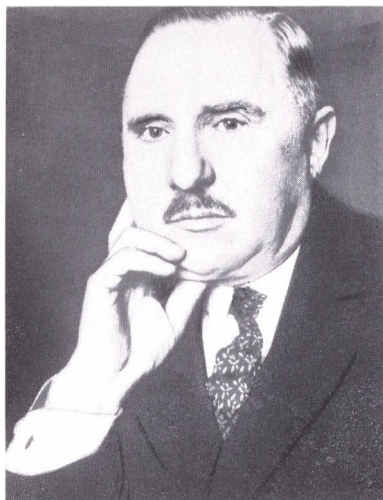
Kilde: Statistiske Meddelelser.

den tidligere formand for distriktsbestyrelsen i Sct. Hans. De konservative nyvalgte bl.a. tømrermester Johs. Pedersen og sagfører Axel Ernst samt en repræsentant for de konservative i Fredens sogn, mens den radikale P. A. Kruuse erstattedes af redaktør Chr. Brixtofte. Ved valget til magistraten vakte det opsigt, at den konservative ingeniør Jørgen Christensen erstattede købmand Martin Iversen, selv om sidstnævnte fortsatte som medlem af byrådet.

Landspolitik og lokalpolitik

Arbejdsløsheden var uhyggeligt høj i begyndelsen af 30'erne, og erindringsmateriale fra Odense nævner ikke overraskende de lange køer af arbejdssøgende uden for byens store arbejdspladser, hvor mesteren eller værkføreren kom ud for at udsøge sig de få, der kunne få arbejde den pågældende dag. Der berettes ligeledes om forsøgene på at holde fattigdommen skjult, så godt man kunne. Formuleringen »sidst på ugen var spisekammeret tomt« – som en af tidens arbejdsløse senere har brugt – fortæller i et glimt lidt om den sociale nødstilstand, mange oplevede i disse år.

Midt i nøden gennemførtes socialreformen i 1933 af den socialdemokratiske-radikale regering, mens Venstre i overensstemmelse med Kanslergade-forliget undlod at stemme. De konservative gik imod, og reformen blev hurtigt inddraget i den lokalpolitiske strid. Ligesom tidligere stillede den socialdemokratiske gruppe i byrådet 1933-34 flere gange forslag om igangsættelse af nye offentlige arbejder og forhøjede understøttelser til de ledige – nu ofte med baggrund i de hjælpemuligheder, socialreformen betød. På et byrådsmøde i juni 1934 kom det til en skarp konfrontation i anledning af sådanne

Borgmester H. Chr. Petersen, se også billedet side 283. »Spare-Petersen« var en bramfri natur, men synes ikke at have været vellidt blandt sine politiske modstandere, i hvert fald ikke i sin sidste borgmestertid. Fyns Social-Demokrat skrev to dage efter hans nederlag ved valget i 1937, at han var en dygtig forretningsmand og en god arbejdsriver, der også kunne være blevet en god borgmester. Efter modstanderavisens opfattelse prægedes han dog i sine sidste år som borgmester af en grænseløs selvovervurdering. Fyens Stiftstidende fik sin del af skylden, angiveligt for at have opdyrket en personkult omkring H. Chr. Petersen. Endelig beklagede den socialdemokratiske avis sig over borgmesterens »skandaløse« optræden som leder af byrådets forhandlinger: »Han snakkede ustandseligt i munden på dem, der havde ordet, og hans hånske latter og hånende bemærkninger var berygtede« (Elfeldt fot., Folketingets Bibliotek).

krav. I. Vilh. Werner kritiserede de odenseanske understøttelsestakster, som han mente var så lavt tilmålte som overhovedet muligt. H. Chr. Petersen var mildt sagt uenig.

Der var noget galt, mente borgmesteren, når så mange gik arbejdsløse midt om sommeren, og han gav socialreformen skylden. Den havde fyldt Odense med folk, som var kommet ind fra landet, »og som hellere vil gå herinde end bestille noget derude«. Understøttelsen var snarere for høj, og satte man taksterne op, trak man bare flere arbejdsløse til. De unge arbejdsløse måtte i hvert fald ud på landet igen: »Lad dem drage hjem igen, for herinde bliver der ikke beskæftigelse til dem. Lad os sige det ganske ærligt: Ud på landet med jer igen; det går ikke, I går og driver herinde!«, sagde borgmesteren ifølge *Fyns Social-Demokrat*. Landbrugets vanskeligheder med hyppige tvangsauktioner gjorde tilsyneladende ikke noget stort indtryk på borgmesteren.

Borgmesterens synspunkter var helt i tråd med, hvad tidsskriftet *Borgeren* agiterede for. Det var efter en pause igen begyndt at udkomme i januar 1934, og flere gange i løbet af 1934 tog man emnet om indvandringen af arbejdsløse til byerne op. De socialdemokratiske styrede kommuner, der gav højere understøttelser end Odense, blev kaldt for »understøttelses-smørhuller«, og man forstår, at bladet med ublandet glæde citerede en socialdemokratisk politiker fra Ålborg, som havde fundet det urimeligt, at de arbejdsløse kom ind med 11-toget og stod ved socialkontoret kl. 11½.

Kriseårene i begyndelsen af 1930'erne førte også til andre lovinitiativer end socialreformen. Snart indførtes en udligningsordning mellem rige og fattige kommuner, og denne ordning blev naturligt nok et angrebepunkt for Odenses konservative. Nu skulle det sparsommelige Odense betale for ødselheden andre steder. Det var en fin ordning, hed det i *Borgeren*. De kommuner, som »i kraft af flottenheimeri eller manglende kommunal indsigt« var ude af stand til at få balance i tingene, kunne via udligningsordningen plukke Odense, »der er så ukendt med socialistisk misregimente som en høne med en saxofon, og som derfor har noget, der kan plukkes«. Temaet skulle blive vendt og drejet i de følgende år, bl.a. fordi det kunne bruges mod de lokale socialdemokratiske folketingsmænd, som havde »svigtet« Odense ved at stemme for ordningen.

Vælgerforeninger og valglov

De fire gamle partiers vælgerforeninger i Odense stammede som allerede nævnt fra perioden før 1914, men der foregik i mellemkrigstiden en betydelig udvikling af dem.

I Odense spillede særligt Socialdemokratiets og de konservatives vælgerforeninger en væsentlig rolle i det politiske liv, og medlemstallet steg ikke kun i takt med byens vækst. Socialdemokraterne havde i begyndelsen af 20'erne lokalforeninger i 1. og 2. kreds, og foreningen i 1. kreds var endda underopdelt med afdelinger i Sct. Hans, Vor Frue, Pårup samt købstadsdelen af kredsen. Ovenpå de to lokalforeninger var bygget en socialdemokratisk fællesledelse, der også rummede repræsentanter for fagbevægelsen.

For de konservatives vedkommende var situationen den, at der eksisterede en fælles vælgerforening for hele 1. og 2. kreds med én bestyrelse, men bestyrelsen kunne dele sig, når der – f.eks. ved opstilling af folketingskandidater – var behov for det. Den konservative vælgerforening havde i 20'erne omkring 1.100 medlemmer, men ved et ihærdigt agitationsarbejde midt i 30'erne nåede man næsten det tredobbelte antal, godt 3.000. De socialdemokratiske organisationers vækst var lige så stærk, men foregik mere jævnt: Fra ca. 2.000 medlemmer lige efter 1920 steg medlemsantallet til omkring 5.000 i slutningen af det følgende årti.

Begge partiers organisationer udfoldede en lang række aktiviteter, og i det daglige organisationsarbejde spillede byrådspolitikken kun en ret ringe rolle. Af de bevarede socialdemokratiske protokoller fremgår det dog, at der ofte blev stillet spørgsmål på møderne om byrådsgruppens arbejde, som mange følte sig for dårligt orienteret om. Partiets mange skuffelser i Odense og utålmodigheden efter at komme til magten var givetvis en væsentlig del af baggrunden for disse forespørgsler – og omvendt er det nok forklaringen på, at byrådsarbejdet så godt som ikke nævnes i de konservative protokoller. Så længe flertallet holdt, var det nok for vælgerforeningen at beskæftige sig med denne del af arbejdet hvert fjerde år.

En stikprøve fra 1935 vidner om betydelig aktivitet i den konservative vælgerforening. Her var f.eks. teateraften med efterfølgende sammenkomst og bal på Industripalæet, grundlovsfest med taler og dans på den åbne estrade i Fruens Bøge og andespil, og samme år kunne foreningen fejre 50-året for sin stiftelse med taler, spisning og bal, atter på Industripalæet. Foreningen opfyldte således også en selskabelig funktion, og noget lignende kunne berettes om de socialdemokratiske organisationer. For dem var Folkets Hus og senere Den nye Forsamlingsbygning de mest benyttede mødesteder, men 1. maj-optogene gik i mange år til Fruens Bøge.

Politisk set var agitationsarbejdet med landspolitisk aktive talere, uddeling af pjecer, medlemshvervning o.lign. selvfølgelig vigtigere, og op mod valgene til folketing, landsting og byråd fortættedes stemningen i foreningerne. Ved sådanne lejligheder mobiliseredes ungdomsforeningerne, der også havde en storhedstid i 30'erne.

Fotografi fra 1. maj-demonstrationen 1936. Bøghinderforbundets fane præsenteres (Møntergården).

I. Vilh. Werner som frontfigur ved en arbejderdemonstration; maleri af Knudåge Larsen i Smedenens Hus (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Konservativ Ungdom i Odense voksede fra omkring 300 medlemmer i 1927 til godt 1.200 i 1938, og Venstres Ungdom nåede fra samme udgangspunkt knap 1.700 medlemmer ved 25-års jubilæet i 1936. VUs overraskende store medlemstal hang dog sammen med, at foreningen også omfattede byens omegn, og måske har det samtidig spillet en rolle, at VUs baller i hvert fald en overgang gik for at være de bedste. Politiske møder af traditionel karakter og studiekredsarbejde m.m. var dog hovedsagen både for de nævnte foreninger og for lokalafdelingen af DsU, Danmarks socialdemokratiske Ungdom.

Ved folketingsvalget i 1935 fik Socialdemokratiet på landsplan godt 46% af de afgivne stemmer – i Odense endda godt 58% (se tabel 18.8) mod 54% tre år tidligere – og året efter fik den socialdemokratisk-radikale regering flertal i Landstinget, så de borgerlige ikke længere havde mulighed for at standse regeringens lovinitiativer. Den kommunale valglov blev således ændret allerede i december 1936, og de begrænsninger, der havde været med hensyn til opnåelse af valgret, blev nu betydeligt færre. Man behøvede efter valglovsændringerne kun at have boet i en kommune fra den 15. november, for at man i den følgende marts måned kunne afgive sin stemme, mens kravet fra 1924 havde været 14-15 måneders ophold, og på det skattemæssige område blev betingelserne for at blive kommunal vælger også lettere at opfylde.

I Odense betød ændringerne en væsentlig udvidelse af vælgerkorpset, og den var ikke overalt lige velkommen. *Fyens Stiftstidende* kaldte lovændringen for »valglovsforfuskingen«, og forud for valget til byrådet i 1937 var 2.200 vælgere eller omkring 5% blevet slettet af valglisten på grund af skatterestance m.m. – betydeligt færre end de 20% og 13%, der havde været tale om henholdsvis i 1929 og 1933. Valglisten omfattede nu mere end 38.000 valgberettigede, en tilvækst fra 1933 på over 8.000. En del af tilvæksten stammede dog også fra det i 1936 indlemmede Vor Frue landsogn og fra byens almindelige vækst. *Fyens Stiftstidende* mente, at omkring 1/3 af tilvæksten i vælgertallet skyldtes valglovens ændring. Hermed havde, mente avisen, »en landet over meget stor og for kommunerne gennemgående meget kostbar bunke personer« fået stemmeret.

Magtskiftet 1937

Resultatet af folketingsvalget 1935 og valglovsændringen året efter gav selv-sagt socialdemokraterne blod på tanden forud for byrådsvalget i marts 1937, og fremgangen for vælgerforeningerne og partiavisen virkede i samme retning.

Ganske vist vedtog byrådet i januar 1937 på forslag af borgmesteren en ny

skatteeftergivelse. Man undlod ligesom i 1925 at opkræve et halvt kvartals skat eller omkring 550.000 kr., men socialdemokraterne havde lært af deres fejltagelse fra dengang og stemte nu for forslaget. Noget uoprigtigt, må man sige, for socialdemokraten Niels Jørgensen erklærede samtidig, at der var tale om valglæk, og Johs. Christensen ironiserede over, at man bevidst havde opkrævet for meget i skat det foregående år for at have noget at dele ud lige før valget. H. Chr. Petersens svar var formet som et par modspørgsmål: Hvorfor dog alle de indvendinger? Hvorfor stemmer socialdemokraterne ikke imod som i 1925?

De konservative fortsatte også den gammelkendte og tidligere så virkningsfulde agitation om det sparsommelige bystyre med lav skat og billig gas og elektricitet. Skatteprocenten i skatteåret 1936-37 lå på 6,4, så byens skatteydere kunne glæde sig med rette. En god måneds tid før valget vedtog byrådet desuden et forslag om supplerende brændselshjælp til omkring 3.000 husstande, så også på den måde var der varmet op til det store slag den 5. marts.

Borgeren havde været i aktivitet i det meste af den forløbne valgperiode, og *Fyens Stiftstidende* lancerede denne gang som noget nyt en serie billeder fra byens virksomheder med klar fremhævelse af, at de nød godt af det konservative flertal. Munkebjergskolen, friluftsbadet og restauranten i Hunderup Skov var nogle af de resultater, de konservative fremhævede, ligesom de – ikke for første gang – gik til valg på et program indeholdende en svømmehal og et stadion, der nu var undervejs. Fyens Forum og den i denne anledning gennemførte udvidelse af Mellemstræde (nu Claus Bergs Gade) var også et af resultaterne fra de sidste fire år. Endelig var det et vigtigt led i den konservative agitation at rette skytset mod den mellemkommunale udligningsordning, og angrebet blev særligt rettet mod C.N. Hauge: »Der skal 20.000 af de små odenseanske skatteydere til at betale de 700.000 kr., hr. Hauge læser byen for«, kunne *Stiftstidende* oplyse. Hvis regeringen ikke havde røvet disse penge fra Odense, havde skatten kunnet nedsættes til ca. 5%.

Angrebet mod C.N. Hauge var velovervejet, for Hauge var denne gang blevet placeret som nr. 1 på Socialdemokratiets byrådsliste. I 1929 havde Hauge som nævnt været byrådsmedlem i en god måneds tid. Som handelsminister 1929-35 havde han imidlertid ikke tilbragt megen tid i Odense. I foråret 1935 havde den socialdemokratiske vælgerforening i 1. kreds stillet forslag til partikongressen om en aldersgrænse ved 65 år for redaktører og folketingsmænd – ikke videre betænksomt, for samme efterår fyldte kredsens folketingsmand C.N. Hauge nemlig 65. Bestyrelsen besluttede dog – da man opdagede, hvad man havde været i gang med – at trække forslaget tilbage, så man undgik at række handelsministeren silkesnoren. Mødet var

Velneret millionær siger sin mening. Karikaturtegning i Fyens Social-Demokrat 19. februar 1937 (V. Sylvest Frederiksen, fot., Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

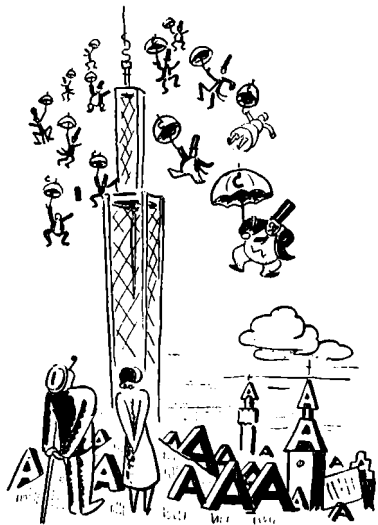
Konservativt Kommunestyre.

Odsætt, der i konservative Aviser berømmes for sin lave Skat, forsumner til Gængsel i det Grad de økonomiske og sociale Opgaver og har bl. a. lille Skolebespisning.

En af Millionærerne, hvis Strømme af konservative Byrådsmedlemmer er: Hr. Skolebestyrer og byens Socialhjælp, hvad skal det til? Høder jeg ikke baade Julemedier og Høstblomster, som Bønderne kan komme paa Nødsfortjen, hvis det bliver nødvendigt!

Faldskærmsudspring i Odense

Vanskelighederne tårner sig op for de konservative i Odense, synes denne karikaturtegning fra *Fyns Social-Demokrat* 1. marts 1937 at skulle sige. De konservative gik nu til valg under listebetegnelsen C (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Overretssagfører Knud Lollesgaard (1880-1951), medlem af Odense byråd 1925-37 (H. Lykke fot., Møntergården).

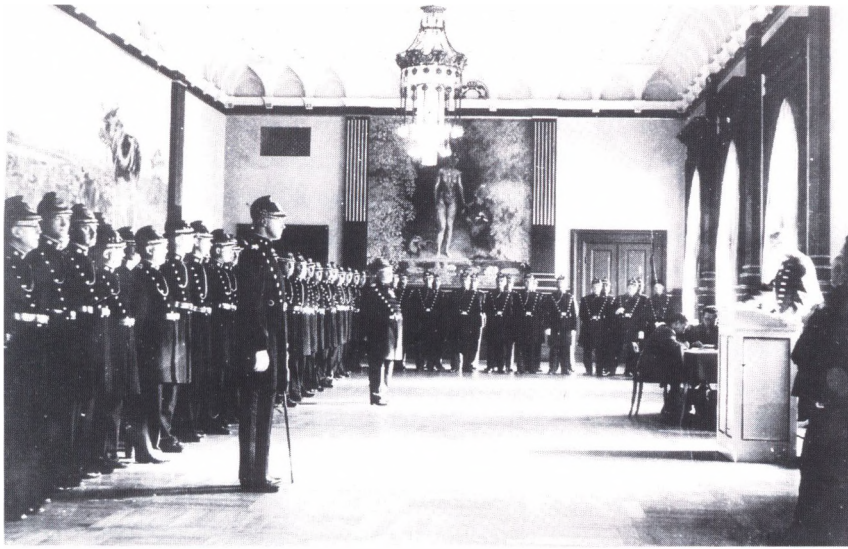

endt i fryd og gammen – Hauge bød hele forsamlingen på kaffe – men da kandidatforslagene til byrådsvalget to år senere kom frem, var Hauges navn i første omgang ikke imellem. Werner var blandt dem, der ved denne lejlighed støttede Hauges kandidatur, og på opstillingsmødet den 22. februar 1937 fik Hauge overvældende tilslutning. 1.463 af de 1.548 stemmesedler rummede et kryds ved Hauges navn, mens kun 1.279 havde stemt på Werner, der dermed gled ned på listens 5. plads. *Fyns Stiftstidende* omtalte derfor under valgkampen Hauge som borgmestercandidat, mens *Fyns Social-Demokrat* var tavs om dette spørgsmål. I en præsentation af kandidaterne nævnte man dog, at Werner »burde i grunden have været listens nr. 1«.

Ved det konservative opstillingsmøde havde der været murren i gelederne, og et referat fra mødet vidner om, at det særligt var den siddende byrådsgruppe, der voldte problemer. Et medlem af kandidatudvalget nævnte, at arbejdet i udvalget havde været meget brydsomt, »for den ene ville ikke sidde med den anden og den anden ikke med den ene«. Tilsyneladende var modpolerne ingeniør Jørgen Christensen og overretssagfører Knud Lollesgaard, indvalgt henholdsvis 1929 og 1925. H. Chr. Petersen havde taget parti for Jørgen Christensen, og Lollesgaard ønskede nu ikke genopstilling. Han fik følgeskab af kgl. bygningsinspektør K. Lehn Petersen, der på opstillingsmødet åbent havde vist sin utilfredshed med, at Lollesgaard ikke figurerede på listen. Et krav om en bedre repræsentation for foreningen Østre Bydel måtte også tages af bordet, og den enstemmige tilslutning, listen til sidst fik af de fremmødte, var kun overfladisk set et godt varsel. *Fyns Social-Demokrat* kunne i de følgende dage strø salt i såret ved at berette om mødets resultat og om et opgør med de konservative på en generalforsamling i Østre Bydel.

Den socialdemokratiske valgpropaganda slog denne gang på visse nye temaer. Der manglede boliger til mange af byens aldersrentenydere, og trafikforholdene i Nørrebrotunnelen og i Astrups Haveby i Fredens sogn var fortvivlende. Byen ydede et meningsløst tilskud til Arbejdsgiverforeningens krigskasse ved at stå som medlem, og flertallet havde udvist ufattelig langsommelighed med hensyn til behandling af et forslag til en ny politivedtægt. Men ellers var det meste gammelkendt gods. De konservative havde ført en skændig skolepolitik, hvor alt for mange blev afvist ved optagelsesprøverne til de kommunale mellemskoler, og hvad angik stadion og svømmehal, mindede man om, at det havde H. Chr. Petersen lovet henholdsvis én og tre gange forud for tidligere byrådsvalg – men havde man set noget til disse goder?

Den socialdemokratiske optimisme havde som nævnt haft et vist grundlag forud for valgkampen, og den indsats, det lykkedes at gennemføre i løbet af valgkampen, skulle ikke gøre forhåbningerne mindre. Socialdemokratiet

Det odenseanske ordenspoliti fotograferet på rådhuset i 1938. Ordenspolitiet overgik da fra kommunen til staten og fik dermed samme status som kriminalpolitiet. Politistationen – »Hotel den grønne Lygte« – forblev dog på rådhuset til efter 2. verdenskrig. I 1914 øgedes antallet af betjente fra 42 til 50. 1936 nåede alene ordenspolitiet op på 81 mand, og tre år senere havde byen 86 ansatte i ordenspolitiet og 19 kriminalbetjente (Møntergården).

udgav fem numre af tidsskriftet *Vor By* og fik dem omdelt til alle byens husstande; der blev udsendt en særlig pjece til byens grundejere, og i en række fagforeninger holdtes møder med agitationsfilm m.m. Opstillingsmødet i Fyns Forum havde samlet folk som aldrig før, og partiet satte et effektivt punktum for valgkampen ved et kæmpemøde i Fyns Forum to dage før valget. 5.000 mennesker påhørte taler af socialminister Ludvig Christensen og Nyborgs borgmester Bjerring, og selv valg mødet kunne udlægges som et bevis på bystyrets »bergtede fedteri«. Man havde øjensynlig bygget Forum for lille! Mange havde ikke kunnet få plads, men da mødet afsluttedes med et fakkeltog til Flakhaven, var der plads til alle, og *Fyns Social-Demokrat* opgjorde stolt antallet af deltagere her til 20.000. Med et vers af *Internationale* sluttede socialdemokraternes valgkamp.

Resultatet af valget fremgår af tabel 18.8, og det efterlod ingen tvivl. Socialdemokratiet havde vundet hele 6.000 stemmer og tre mandater i forhold til valget i 1933, og partiets stemmeandel var vokset markant fra 45 til 54%. Der var således tale om en stærkere vækst end ved folketingsvalget i 1935 (se side 322). De konservatives andel var gået ned fra 47 til 40%, og borgmester H. Chr. Petersen drog straks på valgaftenen en personlig konsekvens af nederlaget. »Min politik er underkendt«, udtalte han, og derfor ønskede han at udtræde af byrådet ved den nye valgperiodes begyndelse. Socialdemokraterne fejrede derimod sejren både på Den nye Forsamlingsbygning og andre steder i byen. Endelig havde man afkastet »konservatismens åg«, og drømmen, der havde været næret i en menneskealder, var blevet til virkelighed. De odenseanske arbejdere behøvede ikke mere skamme sig over for klasse-

C. V. Bohn-Rasmussen (1877-1960) var den sidste, der kombinerede stillingerne som byfoged og politimester i Odense (1914-19). Han endte sin karriere som højesteretsdommer (Otto Nørmark fot., Det kgl. Bibliotek).

H.M.V. Seldorf (1876-1947) kom til Odense 1908 som byfogedfuldmægtig og politiassistent. Var 1920-46 Odenses politimester og blev bl.a. kendt for sin kamp mod de bilister, der brugte tudehornet unødigt. Foto 1924 (Det kgl. Bibliotek).

fællerne i det øvrige land, skrev *Fyns Social-Demokrat*. I det store opgør mellem konservative og socialdemokrater havde hverken Venstre eller de radikale fået et ben til jorden.

Årsagerne til vælgerskredet var utvivlsomt mange. Blandt de vigtigste var nok Socialdemokratiets stadige vækst på landsplan og den ihærdige agitation, der blev gennemført af vælgerforeninger, fagforeninger og ungdomsorganisationer ved dette byrådsvalg – samt valglovsændringerne («den nye valglovs massefabrikation af socialhjælps-vælgere»). Det er straks vanskeligere at vurdere, hvorledes f.eks. uroen blandt de konservative og valgkampens enkeltsager har påvirket resultatet, men tages skolepolitikken ud som eksempel, kan der næppe herske tvivl om, at de stadig flere afvisninger ved optagelsesprøverne i de kommunale mellemskoler efterhånden måtte blive en belastning for de konservative. Nogen træthed over treklangen skat, gas og elektricitet kan også have gjort sig gældende. Endelig bør det nævnes, at H. Chr. Petersens udgave af konservativ politik – f.eks. på valgretsområdet – ikke stemte overens med den moderne politiske linie, partiets leder Christmas Møller var talsmand for i disse år.

Set på landsplan var magtskiftet i Odense kommet meget sent. Den lave skat var som tidligere nævnt en vigtig baggrund, men muligvis har byens

Tabel 18.8: Byrådsvalget i Odense 1937 sammenholdt med folketingsvalgene 1935 og 1939.

Parti	Byrådsvalget		Folketingsvalg	
	Antal stemmer	Antal mandater	1935 Antal stemmer	1939
Det konservative Folkeparti	13.064	11	10.276	11.093
Socialdemokratiet	17.632	14	19.501	20.177
Venstre	977	–	704	1.230
Det radikale Venstre	1.138	–	1.621	1.905
Retsforbundet	–	–	491	478
Danmarks kommunistiske Parti	–	–	569	1.151
Danmarks national-socialistiske Arbejderparti	–	–	232	545
Det frie Folkeparti	–	–	69	–
Bondepartiet	–	–	–	30
Dansk Samling	–	–	–	384
Nationalt Samvirke	–	–	–	814
I alt	32.811	25	33.463	37.807
Stemmeprocent	85	–	81	78

Kilde: Statistiske Meddelelser.

relativt gode boligstandard med færre karrébebyggelser og flere fritliggende huse end f.eks. i Ålborg og Århus også spillede en rolle.

Under socialdemokratisk styre

C.N. Hauge havde som nævnt været Socialdemokratiets spidskandidat. *Fyens Stiftstidende* omtalte ham lige efter valget stadig som sandsynlig ny borgmester, men kunne dog snart fra kredse, der stod Hauge nær, viderebringe det forlydende, at Hauge ikke var villig til at påtage sig hvervet. I et interview til den socialdemokratiske presse fremhævede Hauge selv, at han var opstillet efter et pres fra partifæller i Odense, »og jeg bøjede mig derfor alene af partimæssige grunde, idet jeg ikke ville have noget forsømt med hensyn til muligheden af at erobre flertallet«. Hauge nævnte imidlertid ikke noget om, at han ikke stod til disposition som mulig borgmester, men henviste til, at sagen skulle afgøres af byrådsgruppen.

Blandt byens indflydelsesrige socialdemokrater samlede interessen sig om den socialdemokratiske gruppeformand, forretningsføreren for *Fyns Social-Demokrat* I. Vilh. Werner, der fik sin kandidatur afgørende styrket på et forretningsudvalgsmøde i den politiske fællesledelse den 11. marts. Formanden for fællesledelsen, redaktøren af *Fyns Social-Demokrat* Johs. Christensen oplyste, at Werner var villig til at modtage valg, »når der kunne foreligge en nogenlunde enstemmig anmodning derom«. Ingen af mødedeltagerne hævdede deres røst til fordel for Hauge, og den socialdemokratiske byrådsgruppe indstillede på et møde fire dage senere Werner til borgmester – ligeledes enstemmigt. Det er tvivlsomt, om Hauge overhovedet erklærede sig villig til at modtage valg. Under alle omstændigheder har han nok indset, at Werners kort var meget stærke – f.eks. havde Werner 20 års erfaring i byrådsarbejdet. Hauge havde kun været i byrådet en god måneds tid, men havde så til gengæld ministererfaring og 28 års anciennitet som folketingsmedlem.

Valget af Werner bekræftedes på det nyvalgte byråds første møde, den 31. marts 1937, og *Fyns Social-Demokrat* glædede sig over »systemskiftet«. »For første gang kåredes en af folkets egne sønner, en smedesvend, til byens første borger«, skrev avisen, og Werner beskæftigede sig i en kort tale med nogle af de arbejdsopgaver, der ventede det nye byråd.

Nogle af opgaverne var forberedt af det afgåede byråd, som f.eks. stadionprojektet i Bolbro, svømmehallen samt spørgsmålet om flytning af folkemuseet til et museumskompleks ved Møntergården, mens andre indgik i den arbejdsplan, socialdemokraterne senere fremlagde.

Man ville gerne vise, at der var kommet nye og friske kræfter til, og perio-

Den konservative partileder John Christmas Møller (1894-1948) var folketingsmand for Odense 1920-41 og søgte bl.a. ved grundlovsforhandlingerne i slutningen af 30'erne at bringe sit parti nærmere mod midten i dansk politik (Det kgl. Bibliotek).

den 1937-40 blev da også præget af en større kommunal aktivitet end årene forud for magtskiftet. Man fremskyndede f.eks. bygningen af Korsløkkeskolen, fik en aftale i stand med staten om opførelse af et nyt Sct. Knuds Gymnasium ved Læssøegade og gav Centralbiblioteket væsentligt forbedrede lokaleforhold. Motorbådshavnen ved Kanalvej indviedes 1938 og kirkegårdskapellet i 1939, men mange af de arbejdsopgaver, som socialdemokraterne ønskede løst, blev fra 1939-40 påvirket af verdenskrigen, og den udvidelse af rådhuset, Werner havde omtalt i marts 1937 i kategorien af arbejder, som ikke kunne udskydes længere, blev først færdiggjort 18 år senere. En lang række af anlægsarbejderne fik i øvrigt konservativ tilslutning.

Det nye flertal gennemførte hurtigt nogle principielle spørgsmål, f.eks. byens udmeldelse af Dansk Arbejdsgiverforening og udvidelse af antallet af mellemskolerækker i de kommunale mellemskoler, men tages alt i betragtning, var det ikke de principielle fornyelser, der vejede tungest. Det nye byrådsflertal betød først og fremmest en hurtigere igangsætning af en række offentlige arbejder, men økonomien satte grænser for det nye flertals muligheder.

I et nytårsinterview ved årsskiftet 1937-38 hæftede borgmester Werner sig ved, at der ikke havde været nogen synderlig kassebeholdning til stede, da man overtog styret fra de konservative. Mange af de nye arbejder måtte derfor finansieres med lån, som i længden ville påvirke skatteprocenten. Frem til krigen nåede den dog ikke over niveauet fra »Spare-Petersen«s tid, selv om

Odense skifter borgmester. Billedet her er taget den 31. marts 1937 og viser C.N. Hauge stående; han åbnede som først valgte medlem det nyvalgte byråds første møde. Werner ses med ryggen til siddende som nr. 2 fra venstre (E. Christoffersen fot., Møntergården).

I slutningen af 1930'erne påtænkte man i Odense at flytte kasernen fra Sdr. Boulevard; planerne blev dog uaktuelle, da krigen kom. Byen var i perioden 1914-40 hjemsted for en række forskellige bataljoner, men besparelserne på det militære område ramte også Odense. 4. bataljons 5. kompagni ses her på march i 1939. I 1930'erne modtog man hvert år rekrutter omkring 10. maj, og hjemsendelsen fandt sted fem måneder senere. En del af Odensegarisionens soldater forlagdes til Sønderjylland og blev derfor indviklet i kampene den 9. april 1940 (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

der var en stigende tendens ved budgetlægningerne 1938 og 1940. Byens gode borgerskab, der i 1913 havde været besvimelsen nær ved blot at røre socialdemokratisk valgmateriale, fik i hvert fald ikke foreløbig grund til at søge i skattely. *Fyens Stiftstidendes* modtagelse af den nye borgmester den 1. april 1937 havde heller ikke valgkampkarakter. Man talte nok om »et varselsskud for skatteyderne« og en »undskyldning for det greb i kassen, der vil komme«, men skjulte ikke, at Werner »langt uden for byrådets kreds nyder både respekt og sympati i alle lejre i byen«. Den nye borgmester var samvittighedsfuld, dygtig, saglig og loyal, skrev avisen. Byrådets arbejde kom da også i den nye borgmesters tid til at foregå i langt større fordragelighed end tidligere.

Byens aviser

I det foregående er *Fyens Social-Demokrat* og *Fyens Stiftstidende* ofte citeret, og dette var da også de to mest betydende aviser i odenseansk sammenhæng. Ved periodens begyndelse udkom der i Odense de fem aviser, der er nævnt i tabel 18.9, og byen havde stadig i 1940 et komplet firbladssystem, efter at den konservative *Odense Avis* var gået ind (1933). Aviserne var generelt uhyre partitro.

Fyens Stiftstidende blev 1892-1934 udgivet af redaktør Morten Dreyer, som 1912 købte rotationspresse og moderniserede avisens format og opsætning. *Stiftstidende* havde nu et større og mere alsidigt indhold end byens andre blade og var på vej frem. Den store vækst, avisen oplevede frem til begyndelsen af

I Vilh. Werner, medlem af Odense byråd 1917-58 og borgmester fra 1937. Werner kom til Odense i 1902 og var 1905-31 formand for Odensesmedene og fra 1931 H.P. Petersens efterfølger som forretningsfører for Fyns Social-Demokrat. En overgang var han også formand for Fællesorganisationen, men denne post forlod han ved valget til borgmesterposten. Werner var så udpræget forhandlingens mand (Ditlev Jensen fot., privateje).

Tabel 18.9: Oplagstal for Odenseaviserne 1913-38.

Avis	Antal eksemplarer				
	1913	1918	1925	1933	1938
Fyens Stiftstidende	5.000	7.300	12.500	16.800	17.600
Fyns Tidende	12.500	15.000	21.100	23.200	23.300
Fyns Social-Demokrat ¹	7.200	5.700	6.800	8.100	12.200
Fyns Venstreblad	4.500	15.500	10.500	6.500	5.600
Odense Avis	?	1.800	1.900	1.300	-

1) Excl. aflæggeraviser.

Kilde: Niels Thomsen: Dagbladskonkurrencen, s. 904.

30rne, faldt i væsentlig grad i selve Odense, og avisen havde allerede i 1925 vundet betydeligt større udbredelse i Odense end *Fyns Social-Demokrat*, der stod i stampe – såvel i Marotts sidste tid som da C.N. Hauge stod ved roret (1920-24). Hagues efterfølger, redaktør Hans Jensen (1924-33) blev vidne til en beskeden fremgang, mens Johs. Christensen, der redigerede avisen frem til sin død i 1942 og havde I. Vilh. Werner som forretningsfører, i løbet af få år øgede oplaget med 50%. Endnu i 1930rnes slutning havde *Stiftstidende* dog tre købere i byen, hver gang den socialdemokratiske avis kunne mønstre to. *Fyns Social-Demokrat* styrkede i 30rne bl.a. lokalstoffet og indførte 1937 en længe ønsket søndagsudgave (som *Stiftstidende* havde haft fra 1927), men ellers var det sikkert medvirkende til *Stiftstidendes* overlegenhed, at kunderne fik mere avis for pengene – både flere annoncer og mere redaktionelt stof – og udviklingen viser, at stoffordelingen i *Stiftstidende* må have passeret til bylæserne.

Fyns Venstreblad (RV) levede i årene 1914-40 efter devisen: Højt at flyve, dybt at falde. Avisens energiske redaktør 1907-27 P. V. Elmholt havde knyttet en række dygtige journalister til bladet, som under 1. verdenskrig oplevede et oplagsboom af dimensioner – bl.a. på baggrund af en hurtig nyhedsredaktion i en tid, der tørstede efter nyt fra krigsskuepladserne, og som talerør for den siddende radikale regering. Påskekrisen og generalstrejketruslerne 1920 ramte via annonceboykot *Venstrebladet* hårdt, og da reserveerne i forvejen var helt utilstrækkelige, blev resten af mellemkrigsårene langt fra nogen dans på roser.

Fyns Tidende havde ligesom *Venstrebladet* meget få læsere i byen og mange på landet, men i modsætning til konkurrenten var *Tidende* overordentlig solidt funderet. De første 20 år fra 1914 bragte en fordobling af oplaget og solide overskud, og kampen med den radikale avis om læsere på landet var i 1940 forlængst afgjort til *Tidendes* fordel. S.P. Quist, der ledede avisen 1922-62, kunne ved sin tiltræden glæde sig over at være blevet redaktør af provinsens største lokalavis.

19 · Undervisning

For Odenses skolevæsen havde årene 1868-1914 som omtalt i *Moderne tider* været en omformningstid. En ny skoleplan var gennemført i begyndelsen af 1870'erne, og bygningsmæssigt var omformningen og byens vækst slået igennem ved byggeriet af en række skoler: Klaregades Skole (indviet 1874), Overgades Skole (1874, udvidet 1910), Jernbanegades Skole (1880), Holsedoreskolen (1887), Østre Skole (1889), Vestre Skoles drengeafdeling (1897) og pigeafdelingen (1905) samt endelig skolen i Bolbro (1908). Kort før det her behandlede tidsrum – i 1907 – var der på ny gennemført en revision af skole- og undervisningsplanerne for byens skolevæsen, en reform, der i store træk holdt sig til efter 1940.

Baggrunden for 1907-reformen var de skolelove, Rigsdagen havde vedtaget i årene omkring århundredskiftet, først og fremmest den såkaldte almen-skolelov fra 1903, der betød en modernisering af den gamle latinske skole. Hensigten med denne lov havde bl.a. været at få gennemført enhedsskolen, dvs. at få ordnet hele skolesystemet sådan, at der blev en klar forbindelse mellem de forskellige arter af skoleuddannelser. Latinskolen skulle være opnåelig også for børn fra mindre velstillede lag, hvis deres evner i øvrigt berettigede dem til den lange skolegang. Loven bestemte derfor, at der skulle indføres »højere undervisning« i den såkaldte mellemskole for elever i 11-12 årsalderen og fire år frem. Elever, der havde gennemgået mellemskolen, skulle kunne »stå af« med mellemskoleeksamen, fortsætte i en étårig realklasse med realeksamen som mål eller fortsætte i det treårige gymnasium, og loven betød, at undervisningen i mellemskolen skulle foregå i »tilslutning« til folkeskolens. På samme måde skulle gymnasieundervisningen ligge i direkte forlængelse af mellemskolen.

Lokalt blev almenskolelovens tanker delvis og med nogen forsinkelse gennemført med skoleplanen fra 1907. I hvert fald vedtog man ved den lejlighed at lade den halvt offentlige Mulernes Legatskole omdanne til mellem- og realskole for drenge, og tre år senere fik også pigerne mulighed for at nyde godt af de nye skoleformer ved oprettelsen af Den kommunale Mellem- og Realskole for Piger i Overgade, normalt omtalt som Pigerealen. Mellem- og

realskolerne var begge betalingsskoler og vil blive behandlet nærmere nedenfor.

Ved siden af det kommunale skolevæsen eksisterede der i 1914 også en lang række private skoler samt en statskole, Odense Katedralskole. Sidstnævnte havde efter 1903-lovens gennemførelse dels mellemskoleundervisning, dels gymnasieundervisning, mens de private skoler taget under ét spændte over hele undervisningsfeltet fra 1. klasse til studentereksamen.

I tabel 19.1 er det opgjort, hvor stor en del af de skolepligtige børn fra Odense kommune der søgte de kommunale, private og statslige skoler. Når summen for de enkelte år ligger nogle få tiendedele under 100%, skyldes det, at enkelte børn i den skolepligtige alder ikke var skolesøgende i byen – f.eks. fordi de blev undervist hjemme. 1814-lovens bestemmelser gjaldt nemlig undervisningspligt, ikke skolepligt. Tallene i tabellen viser tydeligt, at det kommunale skolevæsen var det mest benyttede, men privatskolernes andel var slet ikke ringe. Fra midten af 1920'erne kunne privatskolerne imidlertid ikke længere være med i konkurrencen, og en gradvis tilbagegang satte ind. Den fortsatte hele den her behandlede periode ud. Tilbagegangen var dog ikke så drastisk, som tallene umiddelbart lader formode. I 1932 blev Sct. Hans landdistrikt som bekendt indlemmet i købstaden, og da børnene i landdistriktet så godt som alle benyttede kommunale skoler, påvirkede dette naturligvis privatskoleandelen i købstaden under ét i negativ retning.

Skole- og undervisningsplaner for folkeskolen

I 1907 havde Odenses skolevæsen som nævnt fået ny skoleplan, og denne skoleplan overlevede i alt væsentligt en revision i 1914. I skoleplanen var det

Tabel 19.1: Børn i skolepligtig alder i Odense kommune 1914-39; fordeling på kommunale, private og statens skoler.

År	Kommunale skoler	Andel af børnene i		I alt
		Private skoler	Statens skoler	
		%		
1914	70,5	28,0	1,2	99,7
1919	69,7	28,2	1,6	99,5
1924	66,8	29,9	3,0	99,7
1929	70,3	26,1	3,0	99,4
1934	81,3	16,5	1,9	99,7
1939	85,9	12,1	1,9	99,9

Kilde: Odense skolevæsens beretninger.

Tabel 19.2: Timefordeling i Odenses borgerskoler efter undervisningsplanen af 1907.

Fag	Dreng								Piger							
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	I alt	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	I alt
Religion	1	2	3	3	3	3	2	17	1	2	3	3	3	3	2	17
Dansk	7	7	9	8	7	6	6	50	7	7	8	8	7	6	6	49
Anskuelses- øvelser	2	2	-	-	-	-	-	4	2	2	-	-	-	-	-	4
Skrivning	4	5	2	2	2	1	1	17	3	5	2	2	2	1	1	16
Regning	4	5	6	6	5	5	4	35	4	5	5	5	4	4	3	30
Tegning	-	-	-	1	2	2	3	8	-	-	-	1	2	2	2	7
Historie	-	-	3	3	3	3	3	15	-	-	3	3	3	3	3	15
Geografi	-	-	2	2	3	3	2	12	-	-	2	2	3	3	2	12
Naturhistorie	-	-	2	2	2	2	2	10	-	-	2	2	2	2	} 3	11
Naturlære	-	-	-	-	-	2	2	4	-	-	-	-	-			
Sang	1	1	1	1	1	1	1	7	1	1	1	1	1	1	1	7
Gymnastik	2	2	2	2	2	2	2	14	2	2	2	2	2	2	2	14
Håndarbejde	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	4	4	4	6	4	26
Sløjd	-	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Husgerning	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4
Tysk	-	-	-	-	-	-	6	6	-	-	-	-	-	-	3	3
I alt	21	24	30	30	30	30	36	201	22	26	32	33	33	33	36	215

Kilde: Odense Byråds Forhandlinger 1907. Tillæg II. s. 136.

fastsat, at adgangen til den almindelige borgerskole var gratis, og at eleverne normalt skulle gennemgå de seks første klasser. Folkeskoleloven fastslog kun, at eleverne skulle inddeles i klasser »efter alder, fremgang og modenhed«, men da undervisningspligten var syvårig, var det altså meningen, at børnene i borgerskolen på et eller andet klassetrin skulle gå om. Kun for de bedste elever (af dem, der ikke var gået mellemskolevejen) skulle der oprettes 7. klasser, og i skoleåret 1915-16 mente man endnu at kunne klare sig med fire 7. klasser, placeret i Jernbanegade, Klaregade samt i Vestre Skoles drenge- og pigeafdeling.

Til skoleplanen hørte en undervisningsplan, der dels gav regler for indskrivning, flytning fra skole til skole, idømmelse af bøder for forsømmelse m.m., og som dels fastlagde timetallet for og indholdet i de enkelte fag på folkeskolens forskellige klassetrin. 1907-planen fastlagde den timefordeling, der ses gengivet i tabel 19.2, og byen opfyldte således rigeligt lovens krav om et minimumstimetal på 21 pr. klassetrin. Når man ser på tabellen, springer det straks i øjnene, at pigerne i løbet af et skoleforløb normalt ville få flere

Efter afslutningen af folkeskolen var det kun de færreste piger, der fik videre uddannelse. Et tilbud var dog Odense Fagskole, der begyndte undervisning i Vestergade 49 i 1910, men flyttede til en patriciervilla på Langelinie i 1922. Billedet her er fra en time en gang i 1930'erne (Privateje).

timer end drengene, men ser man på timetallets sammensætning, er det lige så klart, at det var alene i kraft af undervisningen i håndarbejde. I regning, dansk, skrivning og naturlære var der afsat flest timer til drengene, og i det sædvanlige seksklassede skoleforløb fik pigerne ikke engang lejlighed til at snuse til naturlæren. Undervisningsplanen kan således også fortælle noget om datidens kønsrollemønstre. I 1921 lykkedes det endelig at komme igennem med et af de forslag, der havde været fremme i skolediskussionerne mange gange, nemlig gennemførelse af den såkaldte heldagsundervisning. I undervisningsplanen fra 1907 havde det været bestemt, at 2., 5., 6. og 7. klasserne normalt skulle have deres timer om formiddagen, mens 1., 3. og 4. klasse måtte gå i skole om eftermiddagen. Det var først og fremmest lokalemangel, der var årsag til opretholdelsen af dette system, som var både pædagogisk uheldigt og ubekvem for lærerne; de kunne nemlig have timerne spredt fra kl. 8 om morgenen til kl. 18 om aftenen. Revisionen af skole- og undervisningsplanerne i 1921 og det dermed forbundne skolebyggeri betød, at der blev mulighed for at indføre skolelukning kl. 16. Det var et betydeligt fremskridt, som socialdemokraterne og de radikale i byrådet i mange år havde stillet forslag om. Højreflertallet var imidlertid først omkring 1920 til sinds at anvende de fornødne midler til opgavens løsning.

1921-reformen indebar også, at borgerskolen ændrede karakter fra en hovedsagelig seksklasset til en egentlig syvklasset skole. Kun børn med »svage boglige anlæg« var nu henvist til at gå to år i 6. klasse. Det var i hvert

Tabel 19.3: Timefordeling i Odenses borgerskoler efter undervisningsplanen af 1921.

Fag	Drengene								Piger							
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	I alt	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	I alt
Religion	2	2	3	3	3	3	2	18	2	2	3	3	3	3	2	18
Dansk	8	9	8	8	8	8	8	57	8	8	8	8	8	7	7	54
Skrivning	3	5	3	2	2	2	2	19	3	4	2	2	2	1	–	14
Regning	4	5	6	6	5	6	6	38	4	5	6	6	6	5	5	37
Tegning	–	–	–	–	2	2	3	7	–	–	–	–	–	–	–	–
Historie	–	–	2	2	2	2	2	10	–	–	2	2	2	2	2	10
Geografi	–	–	2	2	2	2	2	10	–	–	2	2	2	2	2	10
Naturhistorie	–	–	1	1	2	2	2	8	–	–	1	2	2	2	2	9
Naturlære	–	–	–	–	1	2	2	5	–	–	–	–	1	1	1	3
Sang	–	1	2	2	2	1	1	9	–	1	2	2	2	1	2	10
Gymnastik	1	2	3	3	3	3	3	18	1	2	2	3	3	3	3	17
Håndarbejde	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	3	4	5	5	6	25
Sløjd	–	–	1	2	2	3	3	11	–	–	–	–	–	–	–	–
Husgerning	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	4	8
I alt	18	24	31	31	34	36	36	210	18	24	31	34	36	36	36	215

Kilde: Odense Byråds Forhandlinger 1920-21, Tillæg II, s. 139.

fald intentionen, men skolevæsenets beretninger kan selv i 1930'ernes sidste år melde om væsentligt flere 6. klasser end 7. klasser.

1921-planens timefordeling fremgår af tabel 19.3, og planen styrkede først og fremmest undervisningen i dansk og regning, for drengene også skrivning, men hertil kom en betydelig timetalsudvidelse i gymnastik og sang for både piger og drenge. De sidstnævnte udvidelser kunne være med til at hindre, at skolens betoning af det boglige arbejde blev forstærket. Planen kostede en del, da der bl.a. skulle bruges flere lokaler til sløjd og gymnastik, og skolekøkkenernes antal skulle forøges. Med reformen gav man afkald på anskuelsesundervisningen i 1. og 2. klasse, der nu skulle indgå i danskundervisningen, ligesom timetallene i tegning, historie og geografi blev beskåret. Endelig forsvandt det ene fremmedsprog, der havde været i 7. klasserne efter planen fra 1907 – tysk – men til gengæld tilbød man nu uden for skoletiden frivillige kurser i tysk og engelsk for »flittige og flinke børn« i 7. klasserne. Også dette kostede byen penge. Byrådets skoleudvalg omtalte alt i alt forslaget som en

»sådan reform af selve undervisningen, at håndens arbejde har fået en stilling, der må anses for tidssvarende, og at undervisningen i de fundamentale færdighedsfag dansk

Gymnastiksalene var ikke alle steder lige rummelige og lyse. Eksemplet her er fra den private Giersings Realskole, og billedet er fra omkring 1918 (Landsarkivet for Fyn).

og regning er styrket, således at man ... kan sige, at Odense skolevæsen derved kommer på højde med skolevæsenet i landets andre købstæder«.

Forskellen mellem timetallene for drenge og piger mindskedes, og timetallet for de yngste elever blev sat ned. Reformen gennemførtes enstemmigt af byrådet, og da den i 1930'ernes begyndelse stod over for en lovbestemt revision, var det kun mindre betydelige ændringer, der var nødvendige. 1932-ordningen gav således drengene en time regning og skrivning mere og en time geografi og naturlære mindre, og for pigernes vedkommende blev der tillagt to timers tegneundervisning. Til gengæld måtte pigerne af med en time i hvert af fagene regning, geografi, naturhistorie og naturlære samt tre timer i håndarbejde, så facit var, at både piger og drenge nu i et syvårigt skoleforløb ville få i alt 210 ugentlige timer. For første gang var man hermed kommet væk fra det antikverede system, at drengene havde færre timer end pigerne, hvil-

ket havde sin rod i en tid, hvor drengene oftere end pigerne havde erhvervsarbejde ved siden af skolen.

I forbindelse med revisionen af skole- og undervisningsplanen i 1932 indførtes som noget helt nyt muligheden for at fortsætte i 8. klasse, ja, enigheden om denne foranstaltning havde faktisk betydet, at man var »tyvstartet« med de første to 8. klasser allerede fra april 1931. Skoleåret gik på dette tidspunkt fra 1. april til 31. marts; det var i 1921 blevet omlagt fra det tidligere anvendte: 1. maj - 30. april, og først efter 1940 indførte Odense skolevæsen det nugældende system med et skoleår, der går fra sommerferie til sommerferie.

Skoledagenes antal var i øvrigt også betydeligt større end nu. I 1921-planen opererede man således med 248 skoledage på et år, og det var naturligvis først og fremmest skolegang om lørdagen, der medførte det store antal skoledage. I 1932 var efterårsferien udvidet til en hel uge, og i 1937 føjedes en sjette uge til den i forvejen lange sommerferie.

Planerne kunne dog ikke altid overholdes. På grund af influenzaepidemien – den spanske syge – var skolerne lukket i længere perioder i efteråret 1918, og selv om man forkortede jule- og påskeferie, endte skoleåret med kun 183 dages skolegang. Eleverne glædede sig utvivlsomt over den sidste konsekvens, at den mundtlige årsprøve simpelt hen blev strøget.

Eleverne

Skole- og undervisningsplaner var imidlertid blot rammerne om skolens virksomhed, og det var lærere og elever, der fyldte dem ud. Elevtallene for byens borgerskoler eller folkeskoler – altså uden mellem- og realskolerne – er for nogle udvalgte år opgjort i tabel 19.4. Det fremgår af tabellen, at elev-

Tabel 19.4: Antal elever i en række af Odenses kommuneskoler¹ 1914-39, opgjort pr. 31.12.

År	Jernbanegade	Klaregade	Østre Dreng	Østre Pige	Vestre Dreng	Skole		Munkelbjerg	Åløkke	Sct. Hans	Korsløkke	I alt
						Vestre Pige	Bolbro					
Antal elever												
1914	1.056	1.071	314	190	554	507	234	–	–	–	–	3.926
1919	1.171	1.077	285	210	569	542	228	–	–	–	–	4.082
1924	909	860	396	379	558	359	300	–	–	–	–	3.761
1929	999	957	407	401	565	427	588	–	–	–	–	4.344
1934	964	–	468	447	500	528	602	1.371	336	1.117	–	6.333
1939	849	–	430	373	458	508	460	1.201	315	1.045	1.161	6.800

¹ Der er set bort fra værneskolen samt mellem- og realskolerne, som behandles nærmere nedenfor.

Kilde: Odense skolevæsenes beretninger.

tallet i folkeskolen var stagnerende frem til slutningen af 1920'erne, hvor ny vækst satte ind. Medvirkende til stagnationen var bl.a. udflytningen fra bymidten til Sct. Hans landdistrikt, og en meget betydelig del af stigningen fra 1929 til 1934 skyldtes naturligvis indlemmelsen i 1932 af landdistriktet med Sct. Hans Skole og Åløkkeskolen, og ligeledes var indlemmelsen af Vor Frue landsogn i 1936 en vigtig del af baggrunden for den fortsatte vækst 1934-39. De private skolars svigtende konkurrenceevne fra midten af 1920'erne spillede dog også ind.

Odenses almindelige skolevæsen bestod i 1914 af tre store skoler, Jernbanegades Skole, hvor der kun gik drenge, Klaregades Skole (med bygninger både i Klaregade og Holsedore), udelukkende for piger, samt Vestre Skole, der havde både en drenge- og en pigeafdeling. Hertil kom to mindre skoler, Østre Skole med drenge- og pigeafdeling og Bolbro Skole, der udviklede sig stærkt i 1920'erne i takt med bydelens vækst. Også på Bolbro Skole undervistes drenge og piger nu hver for sig.

Ved periodens afslutning var billedet et andet. Klaregades Skole var nedlagt og nedrevet i 1934 og erstattet af Munkebjergskolen, som straks fra starten var byens største folkeskole. I 1939 kunne desuden Jernbanegades Skole, Østre og Vestre Skole, Sct. Hans Skole samt den næsten nye Korsløkkeskole regnes til de store, mens Bolbro Skole og Åløkkeskolen var de eneste med under 500 elever.

Klassetal og klassekvotienter for skolerne er opgjort i tabel 19.5. Klassekvotienten i Odenseskolerne havde undergået en betydelig forbedring i de 40 år fra 1874 til 1914, fremgår det af *Moderne tider* (side 375), men en væsentlig del af forbedringen blev sat over styr igen i årene frem til 1930'ernes begyndelse. Nybyggeri først og fremmest ved Østre Skole og det stagnerende elevtal gjorde længe stigningen i klassekvotienten ubetydelig, men fra midten af 1920'erne fulgte skolebyggeriet ikke med stigningen i elevtallet. Det betød en væsentlig stigning i klassekvotienten op mod 1930. Skolerne i Sct. Hans landdistrikt hjalp heller ikke på gennemsnittet, fordi man i det fattige distrikt havde været nødt til at fylde klasserne godt op. Den 31. december 1932 var der i gennemsnit 34,2 elever i folkeskoleklasserne på Sct. Hans Skole og Åløkkeskolen mod 29,8 elever i kommunens øvrige folkeskoler. Skoleplanerne opererede perioden igennem med normalt på 30 elever i 1. og 2. klasse og 34 elever i de øvrige klasser, men i planen fra 1907 havde der rigtignok været en dispensationsmulighed op til 38 elever. Da Korsløkkeskolen kunne tages i brug efter sommerferien 1938, blev der imidlertid plads, og en vending til det bedre kunne øjnes.

»I almindelighed undervises drenge og piger hver for sig«. Så kort og klart var det i undervisningsplanen fra 1921 angivet, at fællesklasser med både

Tabel 19.5: Antal klasser og klassekvotienter i en række af Odenses kommuneskoler 1914-39, opgjort pr. 31.12.

År	Jernbanegade	Klaregade	Østre	Vestre	Skole					I alt
					Bolbro	Munkebjerg	Åløkke	St. Hans	Korsløkke	
Antal klasser										
1914	41	40	18	38	10	–	–	–	–	147
1919	40	37	18	38	12	–	–	–	–	145
1924	32	31	26	35	12	–	–	–	–	136
1929	32	29	27	34	19	–	–	–	–	141
1934	30	–	29	35	20	44	11	34	–	203
1939	30	–	28	36	18	41	12	34	39	238
Klassekvotienter										
1914	25,8	26,8	28,0	27,9	23,4	–	–	–	–	26,7
1919	29,3	29,1	27,5	29,2	19,0	–	–	–	–	28,2
1924	28,4	27,7	29,8	26,2	25,0	–	–	–	–	27,7
1929	31,2	33,0	29,9	29,2	30,9	–	–	–	–	30,8
1934	32,1	–	31,6	29,4	30,1	31,2	30,5	32,9	–	31,2
1939	28,3	–	28,7	26,8	25,6	29,3	26,3	30,7	29,8	28,6

Kilde: Odense skolevæsenets beretninger.

piger og drenge ikke var noget sædvanligt i Odenses skolevæsen. Som nævnt i *Moderne tider* havde man gjort forsøg med sådanne fællesklasser i 1890'erne, men forsøgene var hurtigt indstillet igen. I skoleplanen fra 1907 var det forudsat, at der skulle være fællesklasser i Bolbro Skole, men det var næppe, fordi man fra skolevæsenets side fandt, at eleverne i forstaden bedre kunne tåle fællesundervisning end børnene i byen. Det var langt snarere rent økonomiske årsager, der medførte de »unormale« tilstande i Bolbro; skolen var endnu så lille, at der ikke var et rimeligt antal elever til adskilte drenge- og pigeklasser.

I midten af 1920'erne havde byrådet nedsat et spareudvalg, som skulle finde nye besparelsesmuligheder på det kommunale budget, og spareudvalget fremkom da også i 1924 med forslag om indførelse af fællesundervisning. Skoleudvalgets daværende formand, Katedralskolens konservative rektor H. St. Holbeck fandt fællesundervisningen »anbefalelsesværdig og god«, men da lærerne i byen øjensynlig var af den modsatte opfattelse, og da besparelsen ville blive minimal, fordi skolerne var så store i forvejen, ville rektor Holbeck på ingen måde være med til at presse fællesundervisningen igennem. Også socialdemokraten L.D. Rasmussen fandt, at tanken om fællesundervisning var god, »men der var jo mange andre vigtige sager at løse for tiden, så denne kunne udsættes«. De fleste af landets børn undervistes dog

Mens der endnu kun gik drenge i Jernbanegades Skole. Klassebillede fra 1929-30 (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

i fællesskab, fremhævede L.D. Rasmussen, »uden at der skete skade derved, hverken moralsk eller på anden vis – tværtimod«. Men heller ikke han ville lægge sig ud med lærerne.

Ved indlemmelsen af Sct. Hans landdistrikt i 1932 blev Odenses skolevæsen for første gang massivt præget af fællesklasser, for i landsognet havde man som et levn fra landsbyskoletiden simpelt hen ikke haft andet, og ordningen med fællesklasser i Sct. Hans Skole og i Åløkkeskolen opretholdtes da også efter indlemmelsen. Opførelsen af den nye Munkebjergskole i 1934 og den store elevomflytning, der dengang blev foretaget, havde utvivlsomt været en udmærket lejlighed til at sprede fællesklasser systemet videre ud i de odenseanske skoler. Jernbanegades Skole fik nemlig nu også pigenklasser, og Munkebjergskolen, der afløste Klaregades Skole, fik straks fra starten både drenge- og pigenklasser samt enkelte fællesklasser. Når man fra skolevæsenets side ikke benyttede denne omflytning til at modernisere klassesdelingen, er det utvivlsomt et vidnesbyrd om, hvor sejlivet traditionen var.

Den opretholdtes da også til efter 2. verdenskrig, men ved indvielsen af

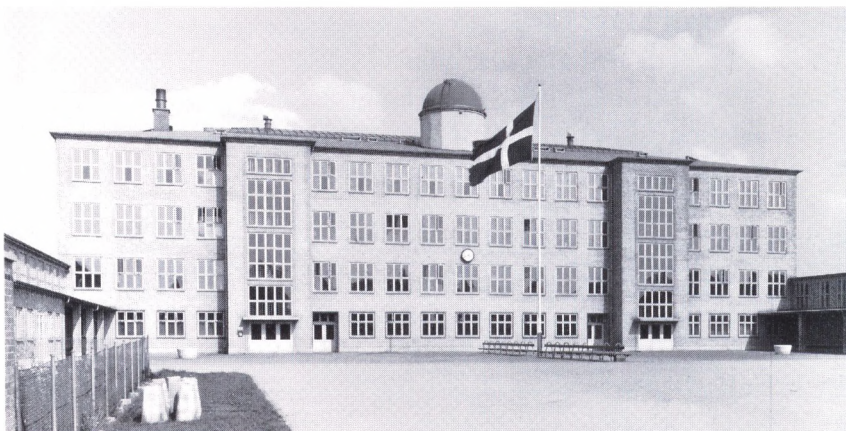
Korsløkkeskolen i 1938 var princippet om adskilte klasser forladt her, så resultatet var trods alt det, at over en trediedel af eleverne i Odenses kommuneskoler i 1940 undervistes i fællesklasser. Eleverne måtte også i frikvartererne acceptere adskillelsen. Marius Jacobsen, der senere blev skoleinspektør på Risingskolen, mindes, at han fandt ordningen antikveret og unaturlig. På Bolbro Skole, hvor Marius Jacobsen var ansat, gik grænsen – markeret af to rækker rygløse bænke – midt gennem skolegården, og »ve den knægt, der forsøgte at snige sig ind på det forbudte område. Var han heldig, blev han vist tilbage med et skarpt blik og en ikke mindre skarp bemærkning, men det kunne også ske, der blev anvendt slående argumenter«.

I sammenhæng med elevtal, klassekvotienter m.m. kan det også have interesse at se, i hvor høj grad eleverne var til stede ved undervisningen. Omfanget af forsømmelserne i kommuneskolerne belyses af tabel 19.6, og der er heri foretaget en opdeling af forsømmelserne efter grundene hertil. Tabellen viser kun ubetydelige udsving i løbet af den her behandlede periode. Mellem 94 og 95½% af alle elever var således til stede på en normal skoledag – eller sagt på en anden måde: Hver elev havde i gennemsnit mellem

Fællesklasse på Sct. Hans Skole kort tid efter, at landdistriktet var indlemmet i Odense købstad. 4. klasse, maj 1932 (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Munkelbjergskolen blev taget i brug 1. april 1934 og er her fotograferet kort tid efter indvielsen. På toppen af bygningen observatoriets kuppel (Møntergården).

11 og 15 fraværdsdage på et år, hvoraf langt størstedelen skyldtes sygdom. Efter lovgivningens bestemmelser og efter undervisningsplanen fra 1907 skulle forsømmelser uden lovlig grund straffes med bøde, som skulle anvendes til bogpræmier til elever, der »i særlig grad har vist flid, stadighed og godt forhold i det hele«. I 1917 idømtes der på denne måde skolemulkter på tilsammen 678 kr., men hele 477 kr. blev ikke opkrævet, og generelt var der perioden igennem tale om helt ubetydelige beløb.

Tallene i tabel 19.6 for forsømmelser uden lovlig grund tyder heller ikke på, at der i nogen større udstrækning har været praktiseret bevidst skoleunddragelse af hensyn til påtrængende erhvervsarbejde, men tankegangen var dog ikke tiden fuldkommen fremmed, hvad bedst ses af et intermezzo fra 1919.

Odense kommune havde købt gården Hedvigslund i Sct. Hans landdi-

Tabel 19.6: Forsømmelser i Odenses kommuneskoler 1914-39.

År	På grund af sygdom	Forsømte skoledage	
		Med anden lovlig grund %	Uden lovlig grund
1914 ¹⁾	3,81	0,47	0,15
1919	4,98	0,51	0,20
1924	4,32	0,42	0,14
1929	5,47	0,36	0,09
1934	4,82	0,28	0,06
1939	4,34	0,26	0,01

1) Tallene for 1914 omfatter også Pigerealen.

Kilde: Odense skolevæsenes beretninger.

strikt, og byens markforvalter stod nu for dyrkningen af jorden. Markforvalteren var åbenbart i bekneb for arbejdskraft, for han henvendte sig til landdistriktets overlærer for at høre, om nogle skolebørn kunne få fri til at deltage i kartoffeloptagning. Trods et bestemt nej deltog 32 elever i optagningen med forsømmelser på fra to til ni dage pr. barn til følge. Markforvalteren havde tilmed betalt børnene ekstra, for at de kunne betale den skolemulkt, der ville blive tale om. Sagen kunne naturligvis ikke gå upåtalte hen, og overlæreren, skolekommissionen og distriktsbestyrelsen foranstaltede da også en nøjere undersøgelse. Markforvalteren hævdede ganske vist i en vag erklæring, at børnene ikke var blevet betalt for at blive borte fra skolen, men distriktsbestyrelsen kom til den meget rimelige konklusion, at »det er urigtigt, at en kommunal institution giver anledning til, at en del børn i en anden kommune forsømmer skolen, for at kommunen kan få udført billigt arbejde«. I øvrigt foretog man sig ikke videre i sagen; den gode markforvalter var sikkert også kureret for at bruge samme fremgangsmåde ved en senere lejlighed.

Skolebygningerne

Da antallet af børn i kommunens skoler var nogenlunde stabilt fra omkring 1905 til midten af 1920'erne, og byens skoler var forholdsvis nye, skulle man umiddelbart vente, at lokalespørgsmålet ikke trængte sig på i den her behandlede periodes første halvdel, men virkeligheden var en ganske anden. Det hang dels sammen med nogle skolepolitiske beslutninger og var dels et resultat af byens geografiske vækst.

Allerede i 1915 måtte byrådet således træffe beslutning om byggeri af en ny skole i Bolbro. Befolkningstilvæksten i byens vestlige forstad havde hurtigt medført, at skolebyggeriet fra 1908 var utilstrækkeligt. Skolevejen for Bolbrobørnene ville blive for lang, hvis de skulle benytte andre af byens skoler, og i 1916 – midt under verdenskrigen – kunne man så indvi en ny skolebygning ved Snapindvej (nu Stadionvej) med en halv snes nye lokaler.

Krigen gav skolevæsenet anderledes ubehagelige problemer at slås med. Nogle af dem skyldtes forsyningsvanskeligheder. Mangelen på brændsel førte således til hel (senere delvis) indstilling af skolebadningen, og gasrationering førte til begrænsninger i husgerningsundervisningen og til en forlænget middagspause, så skolebørnene kunne nå hjem og spise varm mad sammen med forældrene. Flere af de nymodens faciliteter i skolerne kunne altså ikke bruges på grund af krigen. Langt værre var det dog, at byen mod slutningen af krigen fik en alvorlig bolignød at slås med. I sommerhalvåret 1917 måtte Klaregades Skole derfor rømmes til fordel for husvildefamilier, og det

samme gjorde sig gældende 1919-20. Skolevæsenet klarede sig igennem ved at overflytte skolens mange elever til Vestre Skole, der med skoledirektør Valdemar Lassens udtryk blev »pakket fra kælder til kvist«. Desuden måtte man nedsætte klassernes egentlige timetal, men fra sommeren 1920 kunne man igen overholde undervisningsplanernes skema. Klaregades Skoles afdeling i Holsedore fik man nu igen, men bygningen i Klaregade blev benyttet af husvilde indtil 1922, og først på det tidspunkt kunne den tidligere omtalte undervisningsplan fra 1921 sættes i kraft. Det mindre onde – indretningen af et folkekøkken i Klaregades Skoles kælder – måtte skolevæsenet finde sig i efter de husvildes flytning, og i en periode kunne skolens elever finde sig selv i rollen som manden på risten, for madlugten lod sig naturligvis ikke begrænse til kælderetagen. Endelig fortjener det at nævnes, at Vestre Skole i efteråret 1918 ligefrem blev anvendt som sygehusfilial på grund af den spanske syge.

I sommeren 1918 traf byrådet efter mange års overvejelser principiel beslutning om ændring af den såkaldte skolegangsordning, og undervisningen indskrænkedes til at ligge i tiden mellem 8 og 16; de to sene eftermiddagstimer blev som tidligere nævnt nu skåret væk. Samtidig blev drengenes undervisningstid forlænget. En forudsætning for gennemførelsen af forslaget var imidlertid flere lokaler, og i årene 1918 og 1919 kom en hel »pakke« af nye skolebygninger gennem byrådet. Planen omfattede opførelse af en ny bygning ved Østre Skole med 13 undervisningslokaler, en tilbygning med fire klasseværelser til Holsedoreskolen samt nyindretning af to klasseværelser i tagetagen på Jernbanegades Skole, hvor man samtidig fik frigjort et tredje lokale, som hidtil havde været anvendt af skoledirektøren, der nu fik kontor på Odense Slot. Socialdemokraterne og den enlige radikale i byrådet ville have haft en dobbelt så stor tilbygning til Holsedoreskolen som den, byrådets konservative flertal besluttede – nok først og fremmest af beskæftigelsesmæssige hensyn, for på langt sigt var det naturligvis ikke en holdbar politik at bygge flere skolelokaler i centrum, når befolkningstilvæksten fandt sted i andre dele af byen.

I 1925 blev det meste af Klaregades Skoles gård inddraget i forbindelse med anlægget af den nye gade Mageløs, og skolevæsenet havde i denne forbindelse forelagt en plan, der skulle betyde et fuldstændigt farvel til den gamle del af Klaregades skole (afdelingen i Klaregade) samt bygning af en ny skole i byens sydlige del. Skoledirektør Valdemar Lassen skrev senere herom, at man fra skolevæsenets side betragtede »de skete ødelæggelser« ved Klaregades Skole »med megen sindsligevægt« – man fandt nemlig skolen forældet. Der blev faktisk også i 1925 købt en grund ved Benediktsgade mellem Kragshøjvej og Rødegårdsvej og afholdt en arkitektkonkurrence om

Klaregades Skole ved hjørnet af Mageløs – og i baggrunden til højre værneskolen i Holstedøre. Begge bygninger stod for fald efter at være forladt af skolevæsenet i 1934 (Montergården).

opførelse af en ny skolebygning. »Men dermed var eventyret også endt, den nye skole blev *ikke* bygget, og skolevæsenet kunne ligesom prinsen stå ensomt og synge uden for det lukkede kongerige«. Elevpresset var endnu til at overse, og man besluttede derfor i byrådet at gennemføre et langt mindre projekt ved Bolbro Skole, hvor der 1925-26 opførtes en bygning med bl.a. sløjdløkal og gymnastiksal. Så kunne eleverne ude mod vest få den i undervisningsplanen forudsatte sløjdundervisning, og gymnastiktimerne kunne også gennemføres i vinterhalvåret, hvad der hidtil havde været umuligt, fordi husvilde optog den gamle sal. Fire år senere kom yderligere en nybygning ved Bolbro Skole med en del klasseværelser og fagløgaler; skolen havde endnu en gang været ved at sprænge rammerne.

For de øvrige dele af byen kom indlemmelsesdiskussionerne til at virke lammende på skoleplanlægningen, og først i maj 1932, hvor indlemmelsen havde fundet sted, kom det til en afklaring. Fra 1924 til 1929 var elevtallet (se tabel 19.4) steget med omkring 600 elever, og også de nyindlemmede skoler, Sct. Hans Skole og Åløkkeskolen, var godt fyldt op. Et enstemmigt byråd besluttede derfor den 30. maj 1932 at bygge en ny skole ved Rosengårdsvej og Fengersvej, Munkebjergskolen. Forud for vedtagelsen var gået en grundig udvalgsbehandling, og det var her, man havde begravet planerne om en skole ved Benediktsgade. I betragtning af byens geografiske udvikling var denne beliggenhed for nær centrum til at være den rigtige løsning. Man overvejede ved samme lejlighed at opføre en ny skole ved Engvej, men her var problemet nærmest modsat: Byen havde endnu ikke bredt sig så meget

Et kig op gennem Holsedøre med værnaskolens bygning til højre. I bygningen var omkring 1870 Thomas B. Thriges børndomshjem (H. Lønborg fot., Møntergården).

sydpå, at der kunne skaffes børn nok til en sådan skole, uden at skolevejene blev for lange.

Et udvalg havde samtidig gennemgået eventuelle mangler ved de eksisterende skolebygninger, og listen var lang for Klaregades Skoles vedkommende: Skolen blev endnu opvarmet ved kakkelovne, hvor centralvarme efterhånden havde vundet indpas i de fleste af byens øvrige skoler. Halvdelen af lokalerne vendte mod nord og fik aldrig sollys, skolegårdene var for små, og den ud mod Mageløs lå hen som en strimmel uden sol. En bygning nord for Mageløs havde man måttet opgive at bruge af frygt for trafikken, og trapperne i den gamle skolebygning var for smalle. Der var kort sagt ingen ende på begrædelighederne, og der blev da også tale om den gamle skolebygningens dødsdom. Bygningen blev rømmet i 1934, og byens kreditforening kunne derefter bygge på stedet. Den gamle bindingsværks håndgerningsskole ud mod Holsedøre, som havde været anvendt som værnaskole, dvs. hjælpeskole, fik ligeledes dårlige karakterer og led samme skæbne.

Munkebjergskolen kunne tages i brug den 1. april 1934, og den var med over 1.300 elever som nævnt fra starten byens største folkeskole. Bygningen dominerede fuldkommen i Munkebjergkvarteret, der var ved at blive udbygget, og den rummede i fire fulde etager 35 almindelige klasseværelser foruden specialklasser til sang, sløjd, tegning, håndarbejde osv. Hovedbygningen var orienteret nord-syd, og i to sidefløje mod vest var der gymnastiksale og toiletter. De almindelige klasseværelser var alle vendt mod øst eller

vest, og i tagetagen var der indrettet observatorium, så skoleklasser – og privatfolk – kunne få indblik i astronomiens verden.

Hovedbygningens lokaler var alle grupperet omkring en midterhal, og Munkebjergskolen var således byens første skole, bygget efter aulaprincippet; aulaen blev fremhævet i pressen: »Midterhallen er pragtfuld, lys og mægtig, en af de største sale i hele byen«. En forudsætning for et nærmere samarbejde mellem skole og hjem og mellem skolen og det omgivende samfund var hermed skabt. Thyra Andersen, der i 1934 var vikar på Vestre Skole, mindes, at man her talte meget om »den flotte nye skole, Munkebjergskolen. Efter indvielsen var man enige om, at den var for flot; tænk! man havde cyklerne indendørs og lyst læderbetræk på lærerværelsets møbler, køkken og garderobe; hvilken utidig luksus!« Misundelsen var også udbredt dengang.

Skolevæsenet benyttede indvielsen af Munkebjergskolen til en større elevomflytning. Jernbanegades Skoles distrikt blev nu betydeligt mindre – og mere passende afgrænset over for de to naboskoler, Østre og Vestre. Da det samtidig var nødvendigt at flytte ca. 300 børn fra den stærkt overbelastede Sct. Hans Skole (til Østre Skole), blev facit, at omflytningen kom til at vedrøre ca. 1.800 elever eller mellem 1/4 og 1/3 af samtlige.

Det indlemmede Sct. Hans landdistrikt havde som nævnt to folkeskoler, nemlig Sct. Hans Skole og Åløkkeskolen. Den sidstnævnte var ganske ny, indviet 1931, og den var så udpræget et resultat af indlemmelsesstriden. Ved en af de tidlige indlemmelsesforhandlinger var der indgået en overenskomst med Odense kommune om, at Åløkkevarterets børn kunne søge Odenses

Den nye skole i Sct. Hans landdistrikt, Åløkkeskolen, indviet 1931 (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

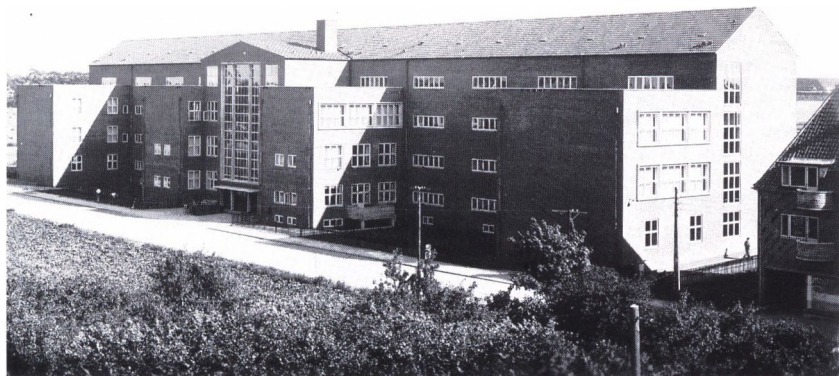
skoler, men da denne aftale udløb i 1930, ville Odense kommune naturligvis ikke gå med til at forlænge den, når en indlemmelse truede. Distriktsbestyrelsen så sig derfor nødsaget til at bygge en skole i den vestlige del af landdistriktet, også fordi Sct. Hans Skole i forvejen havde lokaleproblemer.

Skolemæssigt var landdistriktet egentlig ganske moderne ved indlemmelsen, og skoleplanmæssigt gav indlemmelsen ikke anledning til vanskeligheder, for allerede 1912 havde man fået delvis købstadordnet skole med syv klassetrin og flere ugentlige timer end i landsbyskolens tid. I 1918 var det vedtaget at indføre fuld købstadordning, så 7. klasse blev den sædvanlige afslutning på skoleforløbet, og tilmed oprettede landdistriktet egen mellem- og realskole ved Sct. Hans Skole. Dette sidste blev nærmest stemplet som storhedsvanvid i købstaden: »... at man i rabarberkvarteret nord for banelinien, »Skarntyde Landsogn«, hvor det pænere borgerskab ikke kunne færdes, endsige bosætte sig, at man dér ville oprette realskole. Det kunne kun være en gældsættende prestigesag...«, hedder det i Sct. Hans Skoles jubilæumsskrift.

Bygningsmæssigt var Sct. Hans Skole også rimeligt moderne, for langt de fleste lokaler lå i bygninger fra 1909/1912 og 1922, men typisk nok for forholdet mellem købstad og landdistrikt havde også skolebørnene mærket til modsætningen. Den dårlige vandforsyning i landdistriktet medførte nemlig, at baderummene i nybygningen ved Egebaksvej fra 1922 først kunne tages i brug 14 år senere!

Den overfyldte skoles lokaleproblemer kom til behandling i Odense byråd i 1934, men det konservative flertal var endnu ikke kommet sig så meget over indlemmelsen, at forslagene om en nybygning med ekstra klasseværelser kunne fremmes før nogen tid senere. *Fyns Social-Demokrat* udnyttede naturligvis udsættelsen i propagandaen, og i referatet fra byrådets behandling hed det bl.a.: »Over for Sct. Hans Skole skal pengekassens låg knibes tæt til. Man vil nok forbedre og nok udvide, men det skal gå langsomt, og det skal udsættes så længe som muligt – akkurat som alle andre offentlige, kommunale arbejder i Odense«. Men retfærdigvis skal det siges, at byen samtidig var i gang med den store Munkebjergskole, der som nævnt medførte en vis elevmæssig lettelse også for Sct. Hans Skole, og i 1936 stod en nybygning ved Skibhusvej med 12 klasselokaler endelig klar.

Indlemmelsen af Vor Frue landsogn i Odense kommune i 1936 var set fra et skoleplanssynspunkt også relativt uproblematisk. Syvklassedelt undervisning var indført i 1918, og en 8. klasse var med som tilbud til eleverne fra 1933, men bygningsmæssigt var landsognets stilling på skoleområdet ikke noget at prale af. Landsognets første skole – i smedens lo – var ganske vist forlængst forladt, og undervisningen foregik ved indlemmelsen først og frem-

Korsløkkeskolen ved den nyanlagte Schacksgade i byens udkant, fotograferet 1938 (Montergården).

mest i skolebygningen fra 1900. Her og i et par andre bygninger gik der i 1935 275 børn, som bestemt hverken havde god plads eller tidssvarende faglokaler. I indlemmelsesaftalen blev det da også lovet, at der skulle indføres købstadordnede forhold for landsognets beboere, og da elevtallet i byens øvrige skoler samtidig var stigende, var der allerede sidst i 1936 grundlag for en byrådsbeslutning. Beslutningen om opførelse af en ny skole ved Nyborgvej – den senere Korsløkkeskole – for børnene fra landsognet og den nærliggende del af Odense kommune blev en af de sidste store beslutninger, det konservative flertal gennemførte i byrådet. Efter den socialdemokratiske sejr ved byrådsvalget i marts 1937 blev det endda besluttet at fremskynde byggeriet af den nye skole. Tanken om at bygge Korsløkkeskolen i to tempi blev således opgivet.

Den nye skole ved den nyanlagte Schacksgade blev taget i brug i sommeren 1938 og begyndte med godt 1.000 elever. Ejby Skole kunne nedlægges, og Korsløkkeskolen betød tillige en betydelig aflastning af Munkebjergskolen, Østre Skole og Sct. Hans Skole. Omlægningen af skoledistrikterne medførte, at omkring 2.000 børn måtte flytte skole. Korsløkkeskolen var en såkaldt sidekorridorskole med alle 30 normalklasser vendt mod syd, mens fagløkalerne i tre korte fløje mod nord alle fik lys fra øst eller vest. Også Korsløkkeskolen var forsynet med en stor aula med balkon.

Hermed er vi ved vejs ende, hvad angår de odenseanske folkeskolars udvidelsehistorie 1914-40. To store, nye og moderne skoler var det mest iøjnefaldende resultat, men som det er vist, betød skolereformer, byvækst og indlemmelser også en væsentlig udvidelse af skolevæsenets ældre skoler. Alt i alt var elevtallet i de skoler, der sorterede under Odenses skolevæsen, noget nær fordoblet i løbet af de 26 år. Det måtte naturligvis give sig udslag på bygningssiden.

I forbindelse med skolebygningerne kan der endelig være grund til at

nævne nogle af de generelle bygningsmæssige ændringer, som foregik i løbet af perioden, og som kun er nævnt sporadisk ovenfor. Bestanden af faglokaler øgedes stærkt, nogenlunde i takt med de nye undervisningskrav. De sidste af byens skoler overgik fra kakkellovnsfyring til centralvarme – til utvivlsom glæde for de tidligere hårdt plagede pedeller. Og de sidste gammeldags »daser« forsvandt og erstattedes af nymodens W.C.-installationer. En skole-drengs erindring om forholdene på Østre Skole omkring 1915 kunne således ikke gå igen hos elever i Odenseskolerne i 1940:

»Toiletterne eller latrinerne, som vi kaldte dem, var et kapitel for sig. Der var et utroligt svineri, bl.a. fordi sæderne var lavet så skrå, at man ikke kunne sidde ned, men nærmest måtte stå op, og de små børn kunne ikke nå op, så de var nødt til at forrette deres nødtørft på gulvet. Jeg brugte dem aldrig, men spånedede hjem, så snart jeg fik fri fra skole, for at bruge vores eget renskurede das. Alligevel var der en del af de drenge, der havde bypladser til kløkken 8-9 om aftenen, der var så søvnige på skolen, at de benyttede toiletterne til at sidde og sove på«.

Også skolernes omgivelser gennemgik i mellemkrigstiden en synlig udvikling. Omkring 1920 asfalteredes byens skolegårde lidt efter lidt, og flere af skolerne fik egne sportspladser i løbet af perioden.

Kathrine Jensen (f. 1869) ledede værneskolen fra 1922 til 1939. Hun var socialdemokratisk byrådsmedlem 1909-13 og 1917-25 (Otto Normark fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Lærere og ledelse

Lærerkorpset i en by af Odenses størrelse var allerede i 1914 så talrigt, at det ikke lader sig gøre at gå ned på individniveau, når lærernes forhold skal beskrives.

Et udgangspunkt for beskrivelsen findes i tabel 19.7, som vel at mærke også omfatter Pigerealskolen og Mulernes Legatskole, selv om disse skoler vil blive behandlet separat nedenfor, og selv om Mulernes Legatskole ikke i formel henseende hørte til den odenseanske skoledirektørs domæne.

Skolelovene fra 1899 og 1904 forudsatte normalt seminarieuddannelse for ansættelse i faste stillinger i folkeskolen, og langt hovedparten af byens lærere og lærerinder havde da også allerede i 1914 denne baggrund. Lederstillingerne var ved periodens begyndelse alle besat med mænd, og den første kvindelige skoleleder i Odense blev Kathrine Jensen, der fra 1922 ledede den nyoprettede værneskole. Egentlig inspektørudnævnelse fik hun imidlertid aldrig, men i 1934 udnævntes Emilie Siersted til skoleinspektør – eller som det hed fra 1932: Overlærer – ved Vestre Skole. Dermed er det kvindelige islæt i skolevæsenets daglige ledelse imidlertid også næsten udtømt. Den beskedne overvægt af kvinder blandt de ansatte i 1914 slog ikke igennem på lederplan i det her behandlede tidsrum.

Lærerpersonalet på Vestre Skole 1937-38. Overlærer Emilie Siersted, der var datter af byens tidligere skoledirektor Th. Siersted, ses midt i bagerste række (C. J. Jensen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Det er værd at bemærke, at tabel 19.7 ikke omfatter de løst tilknyttede vikarer, som skolevæsenet også benyttede sig af både i 1914 og i 1940. I skoleåret 1939-40 var der engageret ikke mindre end 38 løse vikarer i vekslende tidsrum, og de løse vikarer var i det hele taget en slags proletarer blandt underviserne. Ikke desto mindre var stillingen som løs vikar stærkt attrået, for arbejdsløsheden blandt de seminarieuddannede var – i hvert fald fra midten af 1920'erne – betragtelig, og en løs tilknytning til skolevæsenet åbnede dog trods alt mulighed for senere advancement. Næste trin på stigen var ansættelse som fast årsvikar, og mange tilbragte flere år på disse trin, inden forfremmelserne til timelærer og til sidst fastansat lærer eller lærerinde kom – hvis man da ikke var så uheldig at blive sorteret fra, inden man nåede så langt. Det kunne ske, hvis man efter skoleledelsens opfattelse ikke slog til som underviser, men en anden form for sorteringsmekanisme synes også at have været virksom i kampen om embederne. Meget tyder på, at det var vanskeligt for gifte kvinder at opnå fast ansættelse, og konsekvensen var jo naturligvis ofte lange hemmelige forlovelser og først bryllup, når ansættelsesbrevet forelå.

Lærernes lønforhold var fastlagt i statslige lønningslove, og det var fastsat i skoleplanen, at byens lærere og lærerinder skulle lønnes efter de højeste skalaer, hvor lovene gav valgmuligheder. En vis bedring i lærernes indtjening

Tabel 19.7: Antal embeder ved de kommunale skoler i Odense 1914-40.

Stilling	Antal embeder pr.	
	31.12.1914	1.1.1940
Skoledirektør	1	1
Skoleinspektører (overlærere)	5	10
Leder af værneskolen	–	1
Viceinspektører	1	14
Mellemskolelærere	13 ²	20
Mellemskolelærerinder	2 ²	8
Fast ansatte lærere	38	89
Fast ansatte lærerinder	63	88
Timelærere	6	12
Timelærerinder	10	10
Årsvikarer, mænd	–	7
Årsvikarer, kvinder	–	7
Gymnastiklærere	2	–
I alt	141	267

1) Tallene omfatter også Pigerealskolen og Mulernes Legatskole, men er excl. løst tilknyttede vikarer.

2) Omfatter de lærere og lærerinder ved Pigerealskolen og Mulernes Legatskole, der oppebar tillæg til den normale lærerløn.

Kilde: Odense skolevæsenes beretninger.

kom med lærerlønningssloven fra 1919, som rettede op på de utilstrækkelige dyrtidstillæg, der var blevet ydet lærerne i løbet af krigsårene. Loven betød i øvrigt også, at der indførtes ligeløn for lærere og lærerinder, men ligheden var nu ikke fuldkommen, for med hensyn til de forskellige løntillæg, der var tale om, skelnedes der også herefter mellem forsørgere og ikke-forsørgere blandt lærerne.

Vikarernes løn var ikke på samme måde som lærernes lovfæstet, og det betød ikke overraskende, at vikarlønnen var relativt lav. Den store arbejdsløshed blandt seminarieuddannede medvirkede heller ikke til at bedre vikarernes forhold, og da vikarlønnens størrelse var fastlagt i skoleplanen, kom spørgsmålet om dens størrelse fra tid til anden til drøftelse i byrådet. På et møde i oktober 1931 kom det til et sammenstød herom mellem socialdemokraten, overportør C. V. Jørgensen, og den konservative handelsgartner J. C. A. Carlsen-Skiødt, der også var medlem af Folketinget. C. V. Jørgensen hævdede, at ingen kommune i landet, selv ikke landkommuner, lønnede vikarer så dårligt som Odense, mens Carlsen-Skiødt indrømmede, at »det var muligt, at vikarlønningerne var lave, men en kendsgerning var det, at de

unge lærere gerne ville have vikarpladserne«. Når vikarforsyningen var rigelig, kunne lønnen passende holdes nede.

Vikarlønnen bestod dels af et fast beløb pr. time, dels af et dyrtidstillæg, og lønnen steg og faldt således alt efter prisudviklingen. Da lønnen på et tidspunkt steg betragteligt, gav nogle unge vikarer på Vestre Skoles lærerværelse højlydt udtryk for deres glæde, men en af de ældre lærerinder sagde blot: »Det var da godt, så kan det da være, de unge damer kan få råd til at sætte ærmer i deres kjoler!« – Hakkeorden var der altså også her, hvor kontrasten mellem nymodens påklædning og »skinkeærmer« og forklæde gjorde sig gældende. Vikarerne blev normalt set over hovedet – eller som en lærer, der fik ansættelse i Odense 1908, erindrede det 50 år senere: »Når man ikke kunne »skyde ryg, spinde og gnistre, skulle man ikke have mening, når fornuftige folk talte««. Værre for vikarer og timelærere var det dog nok, at skoleskemaerne nogle steder blev besat efter anciennitet, så de ældste i gårde valgte klasser og fag først.

De kommunale skoler i Odense fik fra 1914 til 1940 næsten fordoblet deres lærertal, fremgår det af tabel 19.7. Det var der mange grunde til: Indlemmelserne af de to landsogne i 1932 og 1936 betød naturligvis en betydelig vækst i lærertallet, og indførelse af 8. klasser, sænkning af klassekvotienten ved byggeriet af Korsløkkeskolen og udvidelse af det ugentlige timetal er blot nogle andre af de mange årsager. Det forøgede antal lærere havde derimod ikke sammenhæng med ændringer i lærernes timetalsforpligtelse. Det var perioden igennem normen, at en lærer skulle undervise 36 timer (à 50 minutter) om ugen, og i skoleplanerne hed det endda, at lærerne herudover kunne påtage sig op til seks ekstratimer, »når de ønsker det, og når hensynet til skolens tarv gør det tilrådeligt«. Det er ikke svært at forestille sig, hvor megen forberedelse lærerne kunne få tid til – og det hjalp kun lidt, at lærere over 65 år efter skoleplanen fra 1921 fik seks timers reduktion uden afkorting i lønnen. Skoledirektøren beskrev i øvrigt med priselig oprigtighed begrundelsen for denne ordning: »Bestemmelsen tilsigter dels at modvirke et fald i arbejdsydelsen, når arbejdskraften svækkes på grund af alder, dels at modvirke lysten til at gå af med pension ved 65 års alderens indtræden«.

Skoleinspektørerne skulle normalt undervise 18 timer om ugen, mens skoledirektøren frem til 1926 underviste i seks ugentlige timer for ikke helt at miste kontakten til skolernes daglige liv. Direktørens timer var da spredt på fem klasser i tre skoler, og timerne blev naturligvis ofte ramt af aflysning. Desuden besværliggjorde ordningen direktørens besøg på kommunens andre skoler, hvor han også skulle føre tilsyn og bl.a. påhøre vikarernes undervisning.

Med skoleplanen fra 1932 indførtes viceinspektørkategorien som noget

normalt ved byens skoler. Deres pligtige timetal blev fastsat til 30, og nogle af skolerne fik i løbet af 1930'erne to viceinspektører, afhængig af skolens størrelse. Den ene viceinspektør, der figurerer i tabel 19.7 pr. 31.12.1914, var leder af skolen i Bolbro og samtidig forstander for byens børnehjem. Han blev senere udnævnt til skoleinspektør, og da embedet som inspektør for Østre Skole og Pigerealskolen i 1923 blev delt, betød det – sammen med indlemmelserne i 1930'erne – at inspektørernes antal steg fra fem til ti.

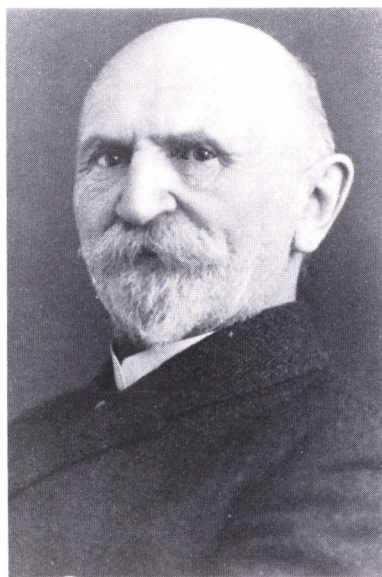
Omstruktureringen af Odenses skolevæsen havde som beskrevet i *Moderne tider* medført oprettelsen af et embede som skoledirektør, og denne stilling var i det her behandlede tidsrum besat af tre personer: Fra 1907 og frem til sin død i juni 1915 beklædte byens første skoledirektør Theodor Siersted posten. Jernbanegades Skoles inspektør Johs. Løwe var i et årstid konstitueret i stillingen, indtil den radikale regering i 1916 udpegede den radikale skoleinspektør i Varde Valdemar Lassen til ny direktør. Valdemar Lassen var som skoledirektør i hele 20 år så absolut den enkeltperson, der kom til at præge det odenseanske skolevæsen mest i denne periode. Ved Valdemar Lassens afgang besattes stillingen midlertidigt med en anden af byens betydende skolefolk, inspektøren for Munkebjergskolen (og tidligere for Klaregades Skole) Th. Lundahl Nielsen. Det endelige valg af skoledirektør faldt denne gang på den reformvenlige forstander for seminariet i Ranum, Chr. Høirup, der tiltrådte i sommeren 1937 og i øvrigt døde allerede i 1943.

I flere henseender var Siersted og Lassen modsætninger. Det hedder i en nekrolog over Siersted, at han i sind og tænkemåde var udpræget konservativ, og selv om det også siges, at han var frisindet, »idet det ikke faldt ham ind at blande sig i den enkelte lærers eller lærerindes undervisning«, så er det følgende nok et væsentligere bidrag til en karakteristik af ham:

»... han havde utvivlsomt ret over for dem, der ivrede for at få indført et eller andet nyt fag, når han atter og atter støttende sig til skoleloven af 1814, gjorde gældende, at religion, dansk, skrivning og regning er og skal vedblive at være hovedfagene i folkeskolen«.

Skoledirektør Valdemar Lassen var næppe uenig i, at de nævnte fag skulle være folkeskolens centrale, men man fornemmer hos ham en langt større åbenhed over for det nye og uprøvede. Skolereformen i 1921 styrkede som tidligere nævnt også håndens arbejde, og princippet om børnenes selvvirksomhed, som kom i højsædet i den danske pædagogik i disse år, havde i Valdemar Lassen en varm forsvarer. Når den radikale skoledirektør trods politisk indstilling formåede at få et fortrinligt samarbejde med byens konservative flertal, vidner det om betydelige diplomatiske evner. Lundahl Nielsen skrev dog ved hans afgang, at Lassen også kunne være hvas og bidende, når

Johs. Løwe (f. 1851) var 1907-21 inspektør for drengeskolen i Jernbanegade og 1915-16 konstitueret skoledirektør (Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

Lærere og lærerinder på Klaregades Skole 1933. Skolens leder Th. Lundahl Nielsen ses midt på forreste række (C. J. Jensen fot., Montergården).

han mødte »modvilje og uforstand over for de bestræbelser, han udfoldede for at føre Odense skolevæsen frem i første række ... men uvejret varede som regel ikke længe«. Lassen var ifølge Lundahl Nielsen

»belemret med en næsten utilladelig beskedenhed og forstod at værgе sig mod alle ydre udmærkelser. Selvfølgelig formåede han ikke at hindre skoleautoriteterne i stærkt at tilkendegive ham deres respekt for hans dygtige og trofaste arbejde i skolens tjeneste«.

Skoledirektørens og -inspektørernes arbejdsopgaver var fastlagt i instrukser, og for skoledirektørens vedkommende fastslog instruksen, at han under ansvar over for byrådet og skolekommissionen havde »overledelsen af og overtilsynet med byens almindelige skolevæsen«. Skoledirektøren var i øvrigt fast sekretær for byrådets skoleudvalg og for skolekommissionen. Ved embedsledigheden i 1915-16 ændredes den gældende instruks, således at de enkelte skoleinspektører fik noget mere selvstændighed end tidligere, både på det pædagogiske område og rent økonomisk. Det påhvilede dog stadig skoledirektøren at føre kontrol med, at skolevæsenets samlede bevillinger blev anvendt forsvarligt og ikke blev overskredet. Endelig foreskrev instruksens fra 1916 jævnlige besøg ved skolernes undervisning og ved overværelse af årsprøverne, men skoleinspektørernes rolle i tilsynet med undervisningen var naturligvis langt større.

Direktør og inspektører var imidlertid ikke de eneste »skoleautoriteter«.

Forstanderen på seminariet i Ranum Chr. Høirup (1885-1943), der 1937 blev skoledirektør i Odense (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Der var tværtimod tale om et helt kinesisk æskesystem af udvalg, råd og kommissioner til behandling af forskellige skolespørgsmål. På den enkelte skole var der lærerråd under den lokale skoleinspektørs ledelse, og et fælleslærerråd for alle kommunens skoler eksisterede også. Det var dog særligt i niveauet over skoledirektøren, de indviklede forhold bestod.

I 1914 var der dels et skoleudvalg, dels en skolekommission. Skoleudvalget var ikke lovbundet, men et egentligt underudvalg under byrådet – med tre medlemmer, og flertallet her fulgte på grund af valgreglerne altid byrådsflertallet. Skolekommissionen derimod kunne ikke på forhånd ventes at afgøre sagerne, som byrådets flertal ønskede det, for kommissionen var indtil 1934 sammensat af byens sognepræster suppleret med dobbelt så mange verdslige medlemmer. De verdslige medlemmer skulle udpeges af byrådet, og mindst halvdelen skulle være medlemmer af byrådet – de, der valgtes uden for rådet, var ganske givet også valgt efter politiske kriterier. I 1914 bestod den odenseanske skolekommission af 12 medlemmer, et tal, der steg bl.a. efter indlemmelsen af Sct. Hans landdistrikt. I 1932 var man nået op på 18 medlemmer, men skoletilsynsloven, der efter årtiers diskussion blev vedtaget i 1933, medførte, at sognepræsterne ikke længere skulle være fødte medlemmer af skolekommissionen.

Bestemmelserne om kommissionens virksomhed gik tilbage til loven om købstadkommunernes styrelse fra 1868, og det var bl.a. skolekommissionens opgave at føre tilsyn med undervisningen og lærernes embedsførelse. Da det gejstlige islæt i skolekommissionen forsvandt, indførtes i stedet den ordning, at sognepræsten skulle føre tilsyn med religionsundervisningen i sit pastorat; dermed var der bevaret en beskeden rest af det ældgamle bånd mellem skole og kirke. Skolekommissionen i Odense indskrænkedes fra 1934 til syv medlemmer, og i årene frem til 1940 var stadig flere af de syv – til sidst alle – også byrådsmedlemmer.

Byrådet havde efter reglerne fra 1868 også en rolle i skolebilledet, idet skolevæsenets økonomi henhørte under rådet. I øvrigt skulle byrådet også sammen med skolekommissionen komme med indstilling i læreransættelsessager, men det er bemærkelsesværdigt set med vor tids øjne, at besættelsen af en så central post som skoledirektørstillingen i 1916 kunne finde sted, uden at byrådet havde haft lejlighed til at gennemgå de fuldstændige ansøgninger til stillingen. Byrådet havde ganske vist ytret ønske herom, men Undervisningsministeriet havde afvist det, »da dette ikke ville stemme med den almindeligt fulgte fremgangsmåde«. Rådet måtte lade sig nøje med et uddrag af de indkomne ansøgninger og kunne på grundlag heraf få lejlighed til at udtale sig om, »hvilke af ansøgningerne det fortrinsvis måtte ønske tage i betragtning ved embedets besættelse«. Nogen egentlig indstillingsret kunne man

således næppe tale om, og det var forklaringen på, at det konservative byrådsflertal blev belemret med en ivrigt radikal som skoledirektør. Ministeriet bestemte.

Bestemmelser fra 1800-tallet lå bag det næste led i skolestyrelsen, som den tog sig ud i 1914, nemlig skoledirektionen for Odense købstads provsti, der bestod af tre medlemmer, herunder stiftamtmanden og stiftsprovsten. Skoledirektionen var en slags kontrolorgan, men havde også kaldsret til de lærerembeder, der ikke krævede kongelig udnævnelse, hvad inspektørstillinger typisk gjorde. Byrådet skulle således sende indstilling om lærerembeders besættelse til skoledirektionen, unægtelig en noget antikveret ordning. Skoledirektionen skulle også gennemgå skoleplaner, før ministeriet fik dem til stadfæstelse, og for undervisningsplanernes vedkommende var skoledirektionen det godkendende organ. Endelig skulle visse skolesager af økonomisk karakter behandles i skolerådet, som var fælles for hver amtsrådsreds, og hvor der var særskilt repræsentation for købstæderne.

Det lader sig alene af pladmæssige grunde ikke gøre nøjere at følge udviklingen af forholdet mellem de forskellige led i skolens styrelse, men en sag fra 1931 giver dog mulighed for at se en del af systemet i funktion – og for at drage visse konklusioner.

Byrådet behandlede i februar og marts 1931 den nye undervisningsplan for Odenses folkeskoler, som var forberedt gennem fælleslærerråd, skolekommission og skoleudvalg, og efter nogle mindre politiske skærmydsler

Odense Seminarium på Hjallesvej uddannede perioden igennem lærere og lærerinder til folkeskolen samt forskolelærerinder. Dimittenderne fra 1916 er her samlet omkring seminariets forstander (og ejer) Ejler Møller (1871-1938), der ses i lys habit på forreste række (H. Lønborg fot., Møntergården).

Skoledirektør Valdemar Lassen (1868-1939) ledede Odenses skolevæsen i fremskridtsvenlig ånd fra 1916 til 1936. Hans indflydelse var stor, men begrænsedes til en vis grad af det konservative byrådsflertal, han virkede under (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

blev planen enstemmigt tiltrådt af byrådet. Skoledirektionen skulle imidlertid godkende undervisningsplanen, og man var her utilfreds med forskellige punkter i det af byrådet tiltrådte forslag. Et forlig opnåedes dog på de fleste punkter, men et punkt kunne man ikke enes om, og det var spørgsmålet om eksamensformen i fagene historie, geografi, naturhistorie og naturlære. Skoledirektionen tvivlede simpelt hen på, at den foreslåede eksamensform var lovmedholdelig, men direktionens indskriden var vist ikke præget af nogen dybere indsigt hverken med hensyn til den pædagogiske side af sagen eller med hensyn til formalia. Skoledirektør Valdemar Lassen benyttede da også lejligheden til at give sagen en sarkastisk erklæring med på vejen og anbefalede i øvrigt, at sagen blev forelagt Undervisningsministeriet.

Da Valdemar Lassens erklæring samtidig udsiger noget væsentligt om en side af den pædagogiske udvikling i tiden, skal der her gives et fyldigt uddrag:

»Tidens mest påkrævede reform i folkeskolens undervisningsmetoder er en fuldkommen omformning af undervisningen i fagene historie, geografi, naturhistorie og naturlære.

Således som undervisningen i disse fag nu nødvendigvis må forme sig, undgår man meget vanskeligt, at børnenes interesse svækkes, og vanskelighederne vokser i foruroligende grad, jo højere børnene når op i klasserne. Det er nødvendigt, at læreren får lov til at give stoffet større bredde, og at eleverne får deres trang til selvvirksomhed tilfredsstillet således, at de selv får lejlighed til at skaffe sig oplysning om glemte eller ukendte enkeltheder, selv tager del i øvelser og forsøg. Har man ikke haft andet udbytte af de senere års skolediskussioner, så har de i hvert fald vist deres nytte ved at åbne lærernes øjne for disse kendsgerninger.

En sådan omlægning af undervisningsformen kan imidlertid kun gennemføres, når man forlader den nuværende form for folkeskolens eksamen i disse fag, thi så længe børnene efter den højere skoles bedste mønstre i et givet minut skal kunne aflevere et yderst broget huskestof, hvoraf størsteparten er glemt et par måneder efter endt skolegang, må læreren anlægge sit arbejde på, at de flest mulige af børnene til eksamen kan huske det mest mulige af, hvad der efter undervisningsplanen skal være gennemgået. Og i denne forbindelse bør det erindres, at folkeskolens almindelige afdeling ikke som den højere skole kan udsortere sine mindre egnede elever (højest de helt uegnede), men tværtimod siden 1903 har måttet afgive en betydelig del af sine flinkeste elever til mellemskolen.

I folkeskolen bør vi give børnene samme ret som velbegavede voksne til at glemme årstal og andet uvæsentligt, de ikke kan huske, når det til gengæld kan lykkes os at bibringe dem sådan interesse for og kærlighed til historisk læsning, at mange efter endt skoletid vil fortsætte på egen hånd. Det værdifulde i en sådan omlægning behøver man ikke at have en lærers erfaring for at se.

Man ville fra skolevæsenets side kort sagt væk fra terpeskolen, væk fra den ensidige overhøring af den enkelte elev i de omtalte fag, og skolekommission

og byråd havde »med megen forståelse« tiltrådt forsøg også med eksamensformen. Trods skoledirektørens erklæring anbefalede borgmester H. Chr. Petersen, da sagen på ny kom i byrådet, en fredelig overenskomst med skoledirektionen om sagen. *Fyns Social-Demokrat* gav følgende kommentar hertil: »Vil H. Chr. Petersen virkelig bede om forladelse i dette spørgsmål? Hvem er de bestemmende om skolens forhold i Odense? Byrådet og de borgere, der betaler skatterne, eller – en institution, der nu bør høre historien til?«

Undervisningsministeriet gav byrådet og dermed skoledirektøren medhold, og sagen er utvivlsomt et eksempel på, at skoledirektionen ikke længere tjente noget rimeligt formål i en by af Odenses størrelse, hvor skolevæsenets daglige ledelse måtte forventes at have mindst samme indsigt i skoleformalia som skoledirektionen og en væsentligt større i praktiske skolespørgsmål.

Tilsynsloven fra 1933 betød da også for købstædernes vedkommende et fuldkomment farvel til skoledirektionerne. Byrådet fik nu udnævnelsesretten til lærerembederne efter indstilling fra skolekommissionen, og også på andre områder moderniseredes skolens styrelse.

Med tilsynsloven indførtes for første gang forældreråd ved kommuneskolerne, og de første valg til disse råd fandt i Odense sted i 1934. Loven fastsatte, at mindst en sjettedel af forældrene ved store skoler skulle deltage i valgene – og i Odense lykkedes det at komme over dette tal ved alle kommunens skoler. På to punkter havde forældrerådet reel medindflydelse: Rådet deltog i udarbejdelse af indstillinger om besættelse af nye lærerembeder og ligeledes i beslutninger i skolekommissionen om årsprøvernes ordning og omfang ved den enkelte skole. Til en vis grad syntes valget af de første forældreråd at være foregået efter partipolitiske skillelinier. Fire år senere sank stemmedeltagelsen sådan, at tre skolers forældreråd blev nedlagt, herunder Munkebjergskolens, et vidnesbyrd om, at samarbejde mellem skole og hjem bestemt endnu ikke var noget indgroet.

Læser man i skolevæsenets beretninger fra perioden, vil man indirekte kunne se, at forældremøder langt fra var regelmæssige. Det blev således fremhævet i beretningen for 1922-23, at to lærere i Klaregades Skole samlede forældrene til børnene i en 4. klasse til møde. Ca. 30 forældre var mødt op, og mødet betegnedes som særdeles vellykket. Der var nu i lige så høj grad tale om en undervisningsdemonstration, for klasselærerinden »viste« en regnetime og en lærer en religionstime. »Efter opvisningen samtalede man ved en kop kaffe, som serveredes i skolekøkkenet, om mangfoldige ting vedrørende børnene og skolen«, noteredes det.

Meget tyder på, at skolernes kontakt med forældrene længe var sparsom. Da den unge Marius Jacobsen kom til Bolbro Skole i 1930 fra Sønderjylland, bemærkede han til sin store overraskelse hos flere kolleger »en ulyst, der

nærmede sig skræk, til at komme for tæt på hjemmene«, og mange forældre følte givetvis også, at de ikke skulle blande sig i skolelærernes arbejde. Forældrekontakten blev dog hyppigere 1930'erne igennem, måske bl.a. som et resultat af forældrerådernes arbejde.

Undervisningen og nogle pædagogiske strømninger

I afsnittene ovenfor om skole- og undervisningsplanerne og om eleverne er det omtalt, hvilke fag og hvilke timetal eleverne havde på de forskellige klassetrin, og det er undersøgt, hvor mange elever og klasser Odenses folkeskoler rummede. Der er derimod sagt meget lidt om selve undervisningen og om den pædagogiske form, der var i højsædet i disse år – for slet ikke at tale om elevernes opfattelse af undervisningen.

Disse emner kan dog belyses nøjere, og i første omgang kan der være grund til at se nærmere på tidens undervisningsplaner. Ud over timetalsrammer rummede de nemlig også bestemmelser for, hvad eleverne skulle undervises i i de enkelte fag og på de enkelte klassetrin. Bestemmelserne i undervisningsplanen fra 1907 var allerede meget omfattende, og det hed f.eks. om undervisningen i læsning og skrivning i 1. klasse, at læsning skulle indøves efter skrivemetoden. Skriveøvelserne skulle derfor påbegyndes straks – med rette og krumme streger, forbindelse af dem til bogstaver osv.: »Det bør omhyggelig påses, at der holdes rigtig på griffel eller pen... I begyndelsen skrives på tavle, først når passende færdighed er opnået, skrives på papir...«, hed det – og alene på dette punkt kan der iagttages en bemærkelsesværdig udvikling i mellemkrigstiden: Væk fra tavle og griffel og henimod en øget anvendelse af blyant og papir.

Indtil 1921 rummede undervisningsplanen også anskuelsesundervisning i 1. og 2. klasse, og det hed herom i 1907 bl.a.: »Det gælder om at få børnene selv til at tage virksom del i samtalen og til at gøre rede for deres forestillinger«. Når denne bestemmelse fremdrages her, skyldes det, at 1921-planen i langt højere grad lod princippet om elevernes *selvvirksomhed* slå igennem, end det havde været tilfældet 14 år tidligere, men her var tale om en gradvis udvikling – ikke om en fuldkommen nyskabelse.

Udenadslæren spillede som allerede nævnt en meget væsentlig rolle i planen fra 1907, og dette princip var i ret høj grad fastholdt i bestemmelserne fra 1921. Alligevel var der tale om en glidning – f.eks. i religionsundervisningen, hvor det for 3. klasserne i 1907 var foreskrevet, at de skulle *lære* de ti bud med forklaring, trosartiklerne og Fadervor efter Luthers lille katekismus – samt nogle salmer fra det udvalg, skoledirektør Siersted omsorgsfuldt havde befordret i trykken. 14 år senere skulle de ti bud og Fadervor naturligvis sta-

Skoledirektør Theodor Siersted (1852-1915) ledede Odenses skolevæsen til sin død. Siersted var en flittig lærebogsforfatter (Otto Normark fot., Møntergården).

Skriveøvelser med tavle og griffel. Billedet er fra Giersings Realskole omkring 1918 (Landsarkivet for Fyn).

dig læres sammen med nogle salmer, men i den overordnede ramme for religionsundervisningen understregedes det tydeligt, at Luthers forklaringer ikke forlangtes lært udenad.

I et fag som historie rummede planen fra 1907 klare årstalsmæssige rammer for, hvad der skulle gennemgås i de enkelte klasser – om 6. klasses undervisning var planen kort og klar: »Den nyeste tid (fra 1839 til nutiden) læres. Det hele pensum repeteres«. På dette tidspunkt sluttede de fleste af folkeskolens elever som nævnt i 6. klasse – derfor den omfattende repetition, men også i tidligere klasser var der foreskrevet repetitioner i historieundervisningen – et princip, som den næste undervisningsplan for historiefaget så godt som slet ikke kendte.

Geografiundervisningen skulle efter planen fra 1921 også ændres væsentligt, for mens man tidligere havde lagt entydig vægt på indlæring af navne på lande, byer, floder osv., blæstes der i 1921 en helt ny fanfare. Målet var nu i

første række at lære børnene »at finde sig til rette på et landkort, så at de hurtigt kan se, hvad der er højland og lavland, hvilken vej en flod løber osv., hvorimod der kun bør stilles små fordringer til deres viden om navne og talstørrelser«.

Undervisningsplanen fra 1921 var i det hele taget langt mere udførlig end dens forgænger, og det er særligt iøjnefaldende, at planen nu eksplicit blev beskrevet som en minimumsplan, som foreskrev, hvad der krævedes »fuldstændig tilegnelse« af. Dette stof skulle så at sige være fælleseje for alle de elever, der sluttede efter syv års folkeskole, men lærerne fik nu i flere fag frihed til »inden for de fastslåede rammer at udfylde med stof efter eget valg, således som det passer børnene og ham selv«. Lærernes planlægningsmæssige frihed blev i øvrigt endnu tydeligere fremhævet i den plan, der i 1932 kom for 8. klasses undervisning.

1921-planen betegner som nævnt et par skridt væk fra udenadslære og evig repetition, og det falder godt i tråd med dette, at planen også fremhævede skolens opdragende funktion – ikke kun den fagligt indlærende. Lærerne skulle »bestræbe sig for at lade skolens opdragende opgave træde så stærkt frem som muligt, således at ethvert fag får lov til at yde sit bidrag til vækelsen af børnenes moralske og etiske sans«. Opdragelsesaspektet trådte frem på mange måder i skolens hverdag, men i fagplanerne var det nok tydeligst i forbindelse med naturhistorieundervisningen i 6. klasse, hvor eleverne bl.a. skulle have gennemgået menneskets legeme og nogle let fattelige sundhedsregler:

»Særlig indskærpes betydningen af renlighed og bevægelse, lys og luft, beklædning, fødemidler, hvile og søvn. Eleverne bringes til at forstå, at drikkeri og anden umådelighed hævner sig, og at det er langt lettere at sætte helbredet over styr end at få det igen, når man har mistet det«.

I 7. klasse skulle eleverne i øvrigt høre om alkoholen og dens skadelige virkninger, »noget udførligere end i 6. klasse«.

Skolens opdragende funktion kom også frem i planen for gymnastikundervisningen fra 1921, hvori det blev fremhævet, at formålet med gymnastikken bl.a. var at lære børnene »en smuk og høflig optræden og at virke disciplinerende i bedste betydning«.

En gennemgang af genfortællinger og diktater fra periodens årsprøver viser i øvrigt nogle sider af den moral og de dyder, skolen gerne ville vække hos børnene. Pligttroskab og hjælpsomhed, ubestikkelighed og sparsommelighed var nogle af ingredienserne, og en løftet pegefinger spores også jævnlige. Den gode konge og hans gavmildhed over for undersåtterne var et yndet emne, og historien *Den bedste anbefaling*, som på et tidspunkt blev givet

som genfortælling ved årsprøven i Pigerealens 2. mellem, fortæller i kort form en hel masse om skolefolkenes intentioner:

Klasse med 30 elever – alle drenge – i god ro og orden. Til ære for fotografen – eller var der sådan en orden altid? (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

»En købmand søgte engang en lærling, og der meldte sig et halvt hundrede drenge. Købmanden valgte hurtigt en af dem og lod de andre gå.

»Jeg gad vide«, sagde en af hans venner, »hvorfor du netop foretrak denne dreng, som dog ikke havde nogen som helst anbefaling«.

»Du tager fejl«, svarede købmanden, »denne dreng havde mange anbefalinger; han tørrede sine fødder af, før han trådte ind i værelset og lukkede døren stille i; han er altså omhyggelig; han satte uden at tøve en stol hen til den gamle mand, som var i butikken; han er altså god og opmærksom. Han tog sin hue af, da han kom ind, og svarede hurtigt og bestemt på mine spørgsmål; han er altså høflig og har en god forstand; han tog den bog op, som jeg med vilje havde lagt på gulvet, medens alle de andre enten sparkede den til side eller snublede over den; han ventede rolig og trængte sig ikke frem; jeg lagde endvidere mærke til, at hans trøje var omhyggelig børstet, og at hans ansigt og hænder var rene. Jeg lægger mere vægt på det, jeg kan se på et menneske i ti minutter, end på hvad der står skrevet i den nydeligste anbefaling««.

Bestemmelserne fra 1921 var dog også ganske eksakte, målt med nutidens alen. Et enkelt eksempel må være tilstrækkeligt. I undervisningsplanen for faget sang stod der, at eleverne i 2. klasse skulle indøve *Dejlig er den himmel blå, I østen stiger solen op, En lille nisse rejste og Hist hvor vejen slår en bugt*, salmer og sange, der skulle læres udenad med mindst tre vers i henholdsvis religions- og dansktimerne. På tilsvarende vis var der bestemte krav til de følgende klassers sangundervisning.

Alt i alt var der tale om en betydelig udvikling fra planen 1907, men det er naturligt at spørge, om de mange gode intentioner nu også blev fulgt op i den daglige undervisning. Det er det af mange grunde vanskeligt at få hold på, men det er i hvert fald oplagt, at der måtte være en sammenhæng mellem eksamenskravene og den undervisning, den enkelte lærer kunne vove sig ud i skoleåret igennem. Skoleloven af 1814 havde fastslået, at børnene ved eksamen skulle »offentlig overhøres og gøre rede for, hvad de har lært«, og denne bestemmelse havde endnu gyldighed over 100 år senere. Den årlige eksamen selv i de mindste klasser måtte naturligvis hvile som et åg på undervisningen, for man opererede endnu ved vor periodes begyndelse med individuel overhøring af alle elever samlet i klassen ved den årlige eksamen i de forskellige fag. Som baggrund for denne eksamensform var det forståeligt, at udenadslæren havde en fremtrædende position, og fremskridtsvenlige pædagoger rettede da også blikket mod eksamensformen, når de drøftede tidens mest påkrævede reform i folkeskolen.

I afsnittet om lærere og ledelse er skoledirektør Valdemar Lassen citeret udførligt for de ord, han anvendte i striden med byens skoledirektion om eksamensbestemmelserne i 1931 (se side 358), og skoledirektørens standpunkt var næsten ord til andet sammenfaldende med den indstilling, Danmarks Lærerforening gav udtryk for ved samme tid. Skoledirektøren gik som allerede omtalt af med sejren i striden, og princippet om elevernes selvvirksomhed, som var med i målsætningen i 1921, fik i planen fra 1932 en endnu mere fremskudt placering i flere fag. Byråd og skolekommission havde tilsluttet sig denne pædagogiske linie.

Valdemar Lassens stærkt markerede synspunkter vedrørte først og fremmest undervisningen i historie, geografi, naturhistorie og naturlære. Ser vi eksempelvis på 1932-planens bestemmelser for naturhistorieundervisningen, springer følgende passus i øjnene: »Som hjælpemiddel anvendes den naturhistoriske samling, indsamlede planter samt billeder. Oftest muligt foretages udflugter til parker eller den fri natur og besøg i museet og dyrehaven [Zoologisk Have, der åbnede 1930]«. Anbefaling af ture uden for skolen var noget ganske nyt, og der er ingen tvivl om, at mulighederne for den slags undervisning var bedret betydeligt efter opblødningen af årsprøverne. Et

ofte gentaget princip i 1932-bestemmelserne var da også, at hukommelsesarbejdet i fag som de netop nævnte burde »indskrænkes til kun at omfatte vigtige stadigt gentagne hovedpunkter«.

1932-planen løsnede også op på andre måder. Der var f.eks. ikke længere nævnt bestemte lærebøger i de forskellige fag i planen. Med hensyn til undervisningsformen havde der i 1907 slet ikke været grund til bemærkninger; i 1921 taltes der derimod om en »fornuftig drevet klasseundervisning, hvorunder de enkelte børn lejlighedsvis øves i mundtlig fremstilling af et tilegnet stof«, og i 30'ernes begyndelse var åbenheden over for det nye blevet så markant, at gruppeundervisning kunne inddrages. Man ønskede også i højere grad at kunne bidrage til en udvikling af hvert barns særlige evner, og i færdighedsfag som dansk og regning tillod undervisningsplanen nu udtrykkeligt, at de »flinkeste« elever fik passende mellemarbejder eller særligt svære opgaver. Denne udvikling lå i øvrigt i klar fortsættelse af oprettelsen af værneskolen i 20'erne, hvor det havde været de »svageste« elever, man havde villet tage et særligt hensyn til.

Undervisningen i sang kunne undertiden føre til ønske om større samlede arrangementer. Her dirigerer domkantor J. Chr. Hæstrup piger på Sct. Knuds Gymnasium omkring 1930 (Møntergården).

Undervisningsplanen fra 1932 fastslog som skolens hovedfag religion, dansk, skrivning og regning – og heri var der intet nyt. Og for de tre sidstnævnte fags vedkommende understregedes det også, at »den idelige øvelse og gentagelse« var alt, »selv om det naturligvis har sin betydning, om man *samtidig* er i stand til at fastholde interessenmomentet«. Men selv i danskfaget sporede de nye tider. Eleverne skulle have muligheder for at lære brugen af ordbøger, håndbøger og leksika, og både i dansk og i skrivning var der tale om øvelse i »de skriftlige arbejder, der kan forekomme i det daglige liv« – eksempelvis blanketter, ansøgninger o.lign. »Bøgers brug« indgik i det hele taget i undervisningsplanen for flere fag, tilmed undertiden i den form, at det anbefalede at lade en elev læse i bøger fra skolens bogsamling og derefter fortælle kammeraterne om det læste.

Pædagogisk set var der tale om væsentlige forandringer i Odenses folkeskoler fra første verdenskrigs udbrud til slutningen af 30'erne, men da undervisningsplanerne er normative kilder, der fortæller noget om, hvordan forholdene i skolen burde eller kunne være – og ikke om, hvordan de faktisk var – kan der være grund til at bemærke, at megen undervisning utvivlsomt var ændret i reformernes ånd, længe før de blev gennemført. Og lige så sandsynligt er det, at en nærmere undersøgelse ville afsløre snesevis af tilfælde, hvor undervisningen stort set fortsatte i den gamle skure, ganske uanset hvad byråd og skolekommission vedtog. Men på de punkter, hvor en umiddelbar kontrol er mulig – f.eks. hvad angik lejrskolevirksomhed – slog reformintentionerne igennem lidt efter lidt. Noget præcist tidspunkt for et gennembrud kan der dog ikke gives.

Nyorienteringen i folkeskolen var i øvrigt mere omfattende, end det er fremgået ved gennemgangen af undervisningsplanerne. Uden at det nåede at blive foreskrevet, gennemførtes første gang i 1924 et kort kursus i færdselslære for alle folkeskolens elever – behovet var affødt af den tiltagende trafik – og da faciliteterne var til stede med indvielsen af svømmehallen på Klosterbakken i 1938, fik skolebørnene også rimelige muligheder for svømmeundervisning. I slutningen af 30'erne holdt nye undervisningsmidler som radio- og filmapparater deres indtog på skolerne, og lærernes efteruddannelse fik et tiltrængt opsving fra 1934, hvor der med kommunale tilskud etableredes fast kursusvirksomhed for byens og omegnens lærere. Det skal også nævnes, at arbejdet med at styrke elevernes selvvirksomhed blev fulgt op på skolebiblioteksområdet. Fra 1926 fik de første af byens skoler indrettet skolelæsestuer, hvor eleverne kunne arbejde med læsestuens bogsamling i et par timer efter skoletid, og i slutningen af 30'erne styrkedes arbejdet yderligere, bl.a. ved ansættelsen af en heltidsbibliotekar for området.

Endelig hører det med i billedet, at skolevæsenet fra 1920'erne som allerede

Skolen i Klaregade/Holsedøre var forbeholdt piger. Billedet herover er fra 1930 (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

nævnt afsatte ressourcer til en særlig indsats for de svageste elever, nemlig i den værne- eller hjælpeskole, der fra 1922 fik til huse i en del af skolekomplekset ved Klaregade-Holsedøre, og som senere flyttede til den bygning i Overgade, som Pigerealen forlod. Skolen begyndte med 29 elever, men var nået over de 100 inden udgangen af 30'erne, og eleverne var typisk handicappede, f.eks. tunghøre. Fælles for dem alle var det, at undervisningen i den almindelige folkeskole gik dem fuldstændig over hovedet. Tidens store klasser tillod ikke lærerne at tage noget videre hensyn til disse elever, og det var derfor ikke mærkeligt, at skoledirektør Valdemar Lassen omkring 1930 pegede på oprettelsen af værneskolen som den nok vigtigste landvinding for Odenses skolevæsen i 20'erne:

»Disse stakkels børn sad som små pariaer i skolens almindelige klasser... og de kunne kun sinke kammeraternes fremgang. For hver skoledag blev deres følelse af egen afmagt større og modet mindre. I værneskolen, hvor der almindeligvis kun må være 15 elever i klassen, kan undervisningen, der hovedsagelig samler sig om opøvelse i læsning, skrivning, regning, religion og manuelle færdigheder, afpasses efter børnenes

modtagelighed, og man oplever derfor det særsyn, at disse stedmoderligt udstyrede børn gør virkelige fremskridt, genvinder modet og tilliden til egne kræfter og udvikles, så de særdeles vel inden for deres begrænsning kan gå ud i livet og selv klare for sig«.

Oprettelsen af værneskolen suppleredes i øvrigt fra midten af 20'erne med et særligt kursus for talelidende børn, bl.a. stammere.

Elevernes oplevelse af undervisningen

Undervisningen i Odenseskolerne er ovenfor beskrevet med baggrund i skole- og undervisningsplaner. Gennemser man de erindringsmanuskripter, der i 1978-79 blev indsamlet blandt byens pensionister, vil man imidlertid næppe en eneste gang møde skole- og undervisningsplanerne nævnt. Elevernes oplevelse af undervisningen, mens de gik i skole, og deres erindringer om skoletiden mange år senere er af en helt anden beskaffenhed, men kan alligevel bidrage til et mere nuanceret og da særlig et mere livfuldt billede af datidens skolevæsen.

»Vi fik lært at læse og regne, historie og salmevers«. Det er en af de korte beskrivelser af det faglige indhold i skolen, som blev givet 50-60 år senere af en tidligere elev, men ellers er det mere de forskellige lærere og lærertyper, der har bidt sig fast i erindringen. En af beskrivelserne – givet af Ester Marie Lorenzen, der begyndte i skolen 1917 – lyder sådan her:

»Frøken Jørgensen var meget tynd; hun havde gråt hår, der var skrabet op på hovedet, et lille spidst ansigt og lorgnetter med snor i, fastgjort til blusen med en lille pæn nål. Blusen var grå, højhalset og med en lille, hvid kant. ærmerne »puffede« og nederdelen lang og grå og med masser af vidde bagpå. Så havde hun sorte, smalle, spidse sko med et lille spænde, og hendes frakke var grå og blank, måske af alpaka, og også med »puffede« ærmer. En lille, sort hat sejlede så elegant på den lille frisure. Måske var hun 70, måske 40 eller 50 år, det ved jeg ikke [hun var født 1874], men for mig var hun indbegrebet af noget meget stort, ophøjet og dygtigt. Gud, kongen og frøken Jørgensen var for mig det fineste, man kunne tænke sig... Tænk, engang trådte jeg over hendes dørtærskel i Læssøegade. Jeg var inviteret på småkager, og det var et af højdepunkterne i mit tidlige skoleliv«.

Den udprægede autoritetstro går igen i flere beretninger og var nok også mere udbredt i en tid, hvor f.eks. samarbejde mellem skole og hjem mere var undtagelsen end reglen.

Og autoritetstroen var ikke begrænset til børnene alene. En dreng i Vestre Skole var en dag blevet væltet omkuld i skolegården og var blevet smurt ind i pløre fra top til tå. Efter at være stillet til beskuelse for de øvrige elever ved

opgangen til skolen var han blevet vasket og forbundet og var derefter blevet sendt hjem med besked om at skifte tøj og komme i skole igen – hvad der bl.a. var et problem, fordi han ikke havde andet tøj at skifte til:

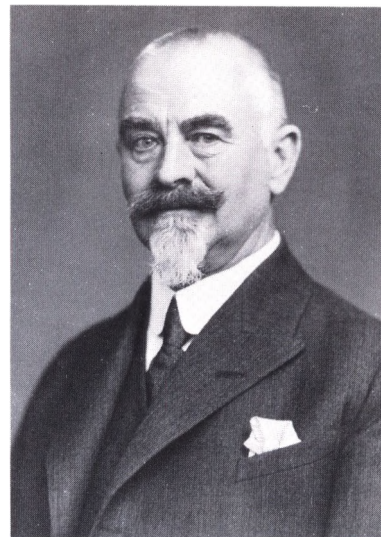
»Mor var meget foraget over det skete – fik mit tøj ordnet til næste dag – men at påtale noget over for læreren var ikke en tanke, der kunne falde hende ind. Autoritetstroen over for dem, der var højere på ranglisten, var et alt for fremherskende karaktertræk hos hende. Vi børn fik altid at vide af mor, at vi bare skulle gøre os så ubemærkede som muligt, opføre os pænt og ordentligt, så kunne det aldrig gå os helt galt«.

Beskrivelserne af lærerne omfatter typer fra det ene yderpunkt til det andet, lige fra den lærer Lyngkjær på Østre Skole, der gavmildt lod en elev hente bolsjer til uddeling i klassen, over den varmhjertede og forstående skoleinspektør Lundahl Nielsen, som altid var »rolig og mild over for klassen og havde en fin måde at videregive kundskaber på til børn, der havde svært ved at tilegne sig stoffet«, til mere eller mindre halvsadistiske lærere. Én fortæller således, at han havde det handicap, at han ikke kunne binde en sløjfe, så han kom altid sidst ind til gymnastiktimerne, hvor denne færdighed var påkrævet, for på skolen lånte man gymnastiksko, der skulle snøres. Resultatet blev et rap i enden af spanskørret, svunget »med satanisk fryd af den helt frustrerede gymnastiklærerinde«. Hun tålte ikke forstyrrelser af nogen art, uden at spanskørret straks kom i brug.

Det kan derimod være vanskeligt fuldt ud at fæste lid til en anden beskrivelse, der om en lærer fortæller, at han var bestemt og rolig, ikke skældte ud eller gav lussinger, men når en dreng trængte til en »opstrammer«, tog læreren ham »med en hånd i overarmen og løftede ham op fra gulvet, svingede ham et par gange rundt i luften oppe under loftet, og det gjorde i reglen eleven vågen, stille og opmærksom«!

Afstraffelse med spanskør og lussinger omtales ofte i skoleerindringer fra datiden, og anvendelsen af disse straffemidler var utvivlsomt også udbredt. Det var ganske vist forbudt at give lussinger, men mange elever foretrak sikkert »kontant« afregning frem for en eftersidning, som vanskeligere kunne holdes skjult hjemme.

Opfattelsen af lærerne mange år efter er ikke i alle tilfælde præget af det gamle ord om, at respekten vokser med afstanden, og det er bemærkelsesværdigt, at nogenlunde samtidige oplevelser af en og samme lærer kan svinge meget betydeligt. En af tidens militære gymnastiklærere, »Landsoldaten«, alias stabssergent J. V. Rasmussen, er et godt eksempel. Én fortæller om ham, at han var venlig og forstående og meget afholdt, og at han også undertiden delte bolsjer ud til eleverne, mens den senere smedeformand Hans Rasmussen i sin erindringsbog *Ilden i min esse* kalder ham en »hård banan« og en »kra-

Skoleinspektør Th. Lundahl Nielsen (f. 1869) var en af de fire inspektører, der blev udnævnt ved omordningen af Odenses skolevesen 1907, og han virkede ved Klaregades Skole og senere Munkebjergskolen, til han faldt for aldersgrænsen i 1939 (Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

bat af en gymnastiklærer«. Historikeren skal være varsom med at bruge erindringsstoffet usorteret!

Skoleerindringerne fortæller også om årsprøverne – dem var der jo mange af – men pudsigt nok hører vi egentligt mest om »udenværkerne« som de slikforhandlere, der på eksamensdagene slog en bod op i skolegården og profite-rede af, at mange børn i dagens anledning og meget mod sædvane havde fået en lille skilling med i skole – eller, når det gik vildere til, besøgte Mutter Sams konditori i Overgade; hun var, fortæller Harriet Jensen

»en lille og i vore øjne gammel kone med et snehvidt, stivet forklæde på. Hun kunne blive meget vred, når drengene tog en klat æblekage på deres teske, satte fingeren på og skød det op i loftet. Der sad adskillige klatter tørret æblekage på loftet. Det var den tids hærværk, men hvor havde vi det sjovt«.

Skole- og undervisningsplanerne er naturligvis heller ikke stedet at søge, hvis man vil vide, hvad eleverne beskæftigede sig med i frikvartererne. Forskellige spil med kugler, bytning af glansbilleder eller Richsbilleder, at lege tagfat eller hoppe i paradiset, var kun nogle af de ting, som kunne live op mellem de mange timer.

Det skal i øvrigt nævnes, at skolearbejdet næppe blev generet væsentligt af elevernes erhvervsarbejde i fritiden. En undersøgelse fra 1938-39 viste, at kun 21 børn havde lønnet beskæftigelse inden skoletids begyndelse, hvilket skolevæsenet forbød dem, da det stred mod lovens bestemmelser. Det var derimod meget almindeligt, at særligt drengene i folkeskolens ældste klasser havde byplads efter skoletid, men utvivlsomt sjældent af et sådant omfang, at det ikke kunne kombineres med lektielæsning. De eksempler, erindringsmanuskripterne giver på meget belastende bypladser, hørte til undtagelserne.

Det nytter næppe at lede længe efter sandheden om, hvordan undervisningen og skolelivet faktisk var. Vi må nøjes med antydninger – og så huske på den væsentlige betragtning, en århusiansk skoledirektør anførte i 1930, da han afsluttede et værk om byens skolevæsen gennem 80 år: Undervisningens beskaffenhed beror jo til syvende og sidst ikke på planer, skolemateriel eller – bygninger. Det har altsammen sin betydning og må ordnes bedst muligt. »Men lærerens personlige arbejde i klassen er det afgørende moment i skolen«, fastslog han. De lærere, der særligt huskes, er først og fremmest dem, der trådte ved siden af, eller dem, der var talsmænd for nye pædagogiske teorier. De *mange* læreres arbejde vil sjældent gå over i historiebøgerne: »Til gengæld skygger livets grønne træ over deres virke. De holder skolens skæbne i deres hånd og kan skrive deres navne med uudslettelig skrift i børnenes hjerter«.

Eleverne i Odenses kommuneskoler fik i mellemkrigstiden langt flere muligheder for oplevelser i tilknytning til skolegangen, end der havde været tale om tidligere. Forbedrede transportmuligheder og den ændrede pædagogiske indstilling, som gjorde sig gældende i tiden, var blot to af forudsætningerne herfor.

Foreningen Opad var et af tilbuddene; den var ganske vist startet allerede i 1904, men foreningens virksomhed fik først et virkeligt betydeligt omfang i vor periode.

»Orden og nøjagtighed giver velstand og tilfredshed«. Disse manende ord var malet på et skilt over foreningens havehus på det stykke jord, man havde fået overladt af byrådet, på den gamle eksercermark ved Sdr. Boulevard. Her var foreningen begyndt med havearbejde for drenge fra kommuneskolerne – hver dreng havde sin lille have – og devisen havde været, at man ville beskæftige drengene med »nyttigt arbejde i den tid, de uden for skolen ellers vil være overladt til sig selv, for derved at bibringe dem forståelsen af et praktisk arbejdes betydning og velsignelse«.

Fra 1911 udvidede foreningen sit virksomhedsområde væsentligt, idet man oprettede en feriekoloni i et hus ved Hasmark Strand, og da foreningens primus motor, den utrættelige lærer K. G. Rasmussen fra Vestre Skole, i 1918 for første gang skrev om foreningen i skolevæsenets beretning, kunne han gøre resultatet op: Siden 1911 havde omkring 1.000 børn været på et 14-dages sommerferieophold ved Hasmark, og fra omkring 1916 var man også begyndt med koloniophold for svagelige børn i en periode lige inden og senere også lige efter skolernes sommerferie. Børnene udvalgte efter udtalelse fra skolerne og efter lægeundersøgelse, og Opad havde tillige knyttet en læge til kolonierne – ordet er i flertal, for i 1919 var man nået frem til at kunne købe en ejendom til en separat pigekoloni. Børnene på sygekolonierne var typisk sådanne, der led af blegsot, kirtelsygdomme, nervøsitet, blodmangel, bronkitis eller underernæring, og koloniens læge førte kontrol med, hvordan opholdet i den friske strandluft påvirkede børnene – tilmed så udførligt, at den årlige beretning kunne give oplysning om børnenes samlede vægtforøgelse under opholdet.

De svagelige børn fik normalt en vis undervisning – en time dansk og en time regning hver dag – men ellers var det sang, boldspil o.lign., der optog den længste tid. Flest mulige aktiviteter foregik udendørs – både i ferie- og i sygekolonierne.

Opad blev i midten af 1920'erne synonymt med kolonierne ved Hasmark, for i forbindelse med en udvidelse af kirkegården måtte havearealet ved Sdr.

Boulevard opgives. Andre tog sig nu af skolehavevirksomheden, og da arbejdet med koloniopholdene var i næsten uafbrudt vækst, var der rigeligt for foreningen at gøre alligevel. Et foreløbigt toppunkt nåede man i sommeren 1937, hvor godt 300 drenge og piger kom på omkring 40 dages sygekoloni, og hvor omkring 500 drenge og over 300 piger kunne nyde 14 dages ferieophold ved vandet. Det var således en betragtelig del af kommuneskolernes elever, der fik del i glæden.

Foreningen byggede i høj grad på idealisme hos de Odenselærere, der tog del i arbejdet (med K. G. Rasmussen i spidsen indtil kort før hans død i 1935), men penge måtte der naturligvis også til, og her gav Odense kommune årene igennem betydelige tilskud. Man hentede endvidere støtte fra byens sygekasser, fra børnehjælpsdagens overskud, fra forskellige former for basarer og bortlodninger, ligesom børnene normalt måtte betale et mindre beløb for at komme på koloni. En særlig og væsentlig indtægt fik man fra 1927, idet foreningen blev parthaver i Paladsteatrets givtige biografbevilling.

Lokaliteterne i Hasmark blev gradvis forbedret, men i beretningen for 1926/27 fandt koloniens læge, J. Riising fra Otterup, anledning til at opfordre til, at der også ofredes noget på faciliteter til personalet på kolonierne. Personalets rum blev beskrevet som små, mørke, kolde og yderst spartansk udstyrede – ikke engang en magelig stol var der. Riising foreslog derfor, at der nu blev ofret noget på »personalets hygge, bekvemmelighed og ekstraforplejning«. »Ellers kan man ikke forbavses, hvis de en dag trods deres kærlighed til arbejdet og sagen bliver for trætte. Lærere og lærerinder er dog også en slags mennesker«, fastslog han – og en sen eftertid vil jo nok give ham ret!

Som nævnt var skolehavearbejdet fra midten af 20'erne gledet over på andre hænder, men idégrundlaget var utvivlsomt det samme, som det havde været for foreningen Opad – og både koloniarbejde og skolehaver var heller ikke specielt odenseanske fænomener, men træffes landet over.

Den første kommunale skolehave blev oprettet i 1925 nær Opads tidligere plads, men fra begyndelsen af 1930'erne blev der udlagt arealer til skolehaver ved en række af kommunens skoler. Eleverne fik sædvanligvis hver et areal på 5-10 m² at dyrke og skulle normalt have både grønsager og blomster. For de ældste elever var der en vis valgfrihed, men netop de ældste elever kneb det i længden med at holde engageret i havearbejdet. De fik andre interesser. I 1939/40 havde ca. 500 børn en skolehave, og det var typisk børn fra 4. og 5. klasse. Men ud over disse børn kunne flere have udbytte af arbejdet, for de små haver var normalt suppleret med et fællesareal med en lang række vækster, som skolen kunne bruge som eksempelsamling i botanikundervisningen. Haveaktivitet indgik i øvrigt også i tilbuddet til de 60-70 drenge, der efter skoletid benyttede Odense Fritidshjem på Vandværksvej.

Ansatte på Vestre Skole omkring 1925. Den initiativrige K. G. Rasmussen (1869-1935) ses som nr. 2 fra venstre i bagerste række. Han var 1909-13 medlem af byrådet, valgt af socialdemokraterne, men gik senere over til Retsforbundet (C. J. Jensen fot., privateje).

Opads kolonier var ikke den eneste mulighed, periodens skoleelever havde for at komme ud af byen. Den årlige skoleudflugt var ved at blive en institution, i hvert fald for de lidt ældre elever, og foreløbig holdt man sig normalt til Fyn, så klasserne kunne komme ud og hjem samme dag. Nyborg var så afgjort det foretrukne udflugtsmål, og en typisk skoleudflugt startede med, at man fik samling på tropperne i skolegården, eleverne fik den sidste formaningstale, og så gik det ellers i samlet trop til banegården med inspektøren og fanen i spidsen – undertiden også med musik foran. På banegården entrede de mange hundrede børn et ekstratog. Børnene fra Bolbro Skole var givetvis repræsentative, når det fortælles, at vinduerne i toget straks blev rullet ned, »og hurraråbene begyndte at runge. Alt, hvad der bevægede sig, fik en hilsen med på vejen fra en flok glade børn«. I toget kunne madpakken (ofte pakket ind i rabarberblade for at holde sig frisk) og den uundværlige røde sodavand fortæres – eller hele herligheden kunne gemmes til Nyborg, hvor dagen i øvrigt blev brugt til »at soppe, lege ved stranden, samle mærkelige sten og ikke mindst: Finde et ishus«.

Liv og glade dage i skolegården på Vestre Skole - i pigeafdelingen - 1936 (Møntergården).

Skoleudflugterne var en kærkommen afveksling for børnene, og stor popularitet nød tillige de lejrskoleophold, forskellige Odenseskoler begyndte at arrangere fra 30'erne. Det var et vidnesbyrd om, at man nu havde mulighederne for at komme ud, og at man samtidig havde viljen til det – og denne vilje lå i naturlig forlængelse af undervisningsplanernes fremhævelse af elevernes selvvirksomhed som ideal. Den første lejrskole, som omtales i skolevæsenets beretninger, var for 7. klasse på Åløkkeskolen i august 1936, og målet var FDF-lejren Vardeborg ved Vejers Strand. En standardplan for en lejrskoledag ses side 375, og blandt emnerne i de otte dage, lejrskolen varede, var klitternes plante- og dyreliv, orienterings- og opmålingsøvelser, redningsstationernes virke, livredning m.m. Man besøgte undervejs Esbjerg og Varde, en kirke, en gård og et mejeri på egnen foruden fyret ved Blåvandshuk – og vel hjemme igen arbejdede børnene videre med det indsamlede materiale, således at skriftlige arbejder om turen kunne fremlægges ved skoleårets slutning. Lejrskoleopholdene tog hurtigt til i antal, men blev først egentlig sædvane efter krigen. Den undervisningsmæssige værdi af at komme ud fra skolen i samlet flok for at se noget andet og nyt var dog erkendt allerede i 30'erne.

De lange sommerferier kunne bl.a. udfyldes med et koloniophold, men rejse til slægtninge andre steder i landet var også en mulighed. I Odense var det fra 1904 en komité for skolebørns ferierejser, der stod for uddelingen af de mange fribilletter, staten og til en vis grad også privatbanerne ydede sko-

leeleverne. I 1917 uddeltes i alt 1.700 feriebilletter, i det sidste år inden anden verdenskrig mellem 4. og 5.000, og ligesom i tilfældet Opad var der her tale om en blandet offentlig og privat foranstaltning, der kunne bidrage til at udvide børnenes horisont. Komiteen sørgede samtidig for fremskaffelse af feriepladser til nogle af børnene og stod for at skaffe tøj til de feriebørn, der manglede – en del af det blev med skolevæsenets velsignelse syet i håndgerningstimerne i byens skoler.

Endelig fortjener det i sammenhæng med rejseaktiviteterne at nævnes, at lejrskoleopholdene faktisk havde forløbere. Flere lærere stillede sig fra 1920'erne til rådighed som ledere af såkaldte skolerejser, ekskursioner, der ofte foregik med cykel og telt, og som normalt var henlagt til sommerferien. Der var f.eks. ture til Bornholm, til Jelling, Himmelbjerget, Vesterhavet, Esbjerg og Ribe og til Sønderjylland med Sønderborg Slot, Dybbøl Mølle og skanserne, og der er ingen tvivl om, at de erfaringer, man gjorde med disse ture, var en medvirkende årsag til, at lejrskolearbejdet kom i gang. Udbyttet af en skolerejse for 42 drenge og tre lærere fra Østre Skole til Oslo og omegn i sommerferien 1938 opgøres i skolevæsenets beretning på talende vis således: »For alle deltagerne var turen en stor oplevelse; søsyge, bjerge, løsgående køer med klokke om halsen, skyer over bjergtoppene, vandfald, tømmerflötning og meget mere er herefter selvoplevede begreber«.

I 1931 var de første elever fra en af byens skoler – Jernbanegades Skole – kommet med skolen uden for landets grænser. 15 drenge fik mulighed for at komme på en 18-dages tur til England, hvor man skulle give gymnastikopvisninger. Turen foregik i skoletiden, og drengene havde selv sparet en del af

Kl. 6,45: Børnene vækkes. Badning. Toilette. Køjerne ordnes.

- 7,15: Flaget, Morgensang.
- 7,30: Morgenmad.
- 8,00– 8,10: Vejrtjeneste.
- 8,10– 12,00: Stor Opgave.
- 12,00–12,45: Middag.
- 12,45–13,50: Hviletid.
- 13,50–14,00: Vejrtjeneste.
- 14,00–15,15: Badning, Idræt, Leg.
- 15,15–15,45: Mellemmad.
- 15,45–17,45: Mindre Opgaver.
- 17,45–19,00: Frit Samvær, Leg, Sang o. s. v.
- 19,00: Aftensmad.
- 20,00–20,10: Vejrtjeneste.
- 20,10: Flaget, Aftensang.
- 21,00: Ro i Lejren.

*Standardplan for en lejrskoledag ved Ålbøkke-
skolens lejrskole ved Vejers Strand 1936
(Odense skolevæsenes beretning).*

pengene til turen sammen sideløbende med træningsforberedelserne. Byrådet gav også tilskud, og det blev ikke sidste gang, byens vise fædre bevilgede penge til skolebørns rejser.

Skolevæsenets årlige beretninger omtaler ofte særlige arrangementer på skolerne, f.eks. markering af betydelige begivenheder i fortid og nutid. I 1917 mindedes man rundt på skolerne 400-års dagen for den lutherske reformations begyndelse i Wittenberg, og i sommeren 1920 markeredes genforeningens begyndelse i Sønderjyllands trængselsår og om genforeningens betydning for vort fædreland. Der blev afsunget sange passende for lejligheden, og hvert barn fik overrakt et lille kønt festhæfte til minde om dagen«. Senere samme år blev skolebørnene erindret om 100-året for H. C. Ørsteds opdagelse af elektromagnetismen og 150-året for Thorvaldsens fødsel. På alle disse dage blev der givet fri i den eller de sidste timer, og man tør gætte på, at det var det, eleverne hæftede sig mest ved.

De særlige arrangementer betød ligesom lejrskoler og udflugter en kærkommen afveksling i skolelivet; også på dette område bemærkes skolens åbning over for det omgivende samfund og de forbedrede muligheder for sammentræf flere skoler imellem. Det førstnævnte gjorde sig gældende i forbindelse med skolescenevirksomheden, der fik et betydeligt omfang efter en beskedent start med et besøg i Odense Teater af børn fra kommuneskolernes ældste klasser i 1922, og det sidstnævnte spores f.eks. i forbindelse med idrætsundervisningen, hvor idrætsstævnerne holdt deres indtog fra slutningen af 20'erne. Et idrætsstævne i Odense i dagene 7.-9. maj 1929 havde således samlet deltagere fra 39 skoler på Fyn.

Med til skolelivet hører i vor tid skolelæger og skoletandlæger, men på dette punkt var Odense i mange år langt bagefter de byer, den normalt sammenlignede sig med. En privat skoletandklinik, oprettet 1912 og understøttet af byrådet, var i længden utilfredsstillende og lukkedes 1920.

Fra socialdemokratisk side havde der gentagne gange været fremsat ønske om både skolelæger og -tandlæger, men først da amtslæge H. Heerup i midten af 30'erne fik tilladelse til at lave en prøveundersøgelse i et par skoler, kom der skred i sagen. Den 15. februar 1937 - tre uger før byrådsvalget - var ordningen moden til vedtagelse; byens første fire skolelæger blev ansat fra 1. maj samme år og kunne derefter gå i gang med de grundige undersøgelser af børnene i 1., 3. og næstsidste skoleår. Skulle børnene behandles, skulle de henvises til egen læge.

I betragtning af vedtagelsestidspunktet kan det ikke undre, at *Fyns Social-Demokrat* først og fremmest noterede, hvad der ikke var gået igennem - nemlig en skoletandlægeordning, som man måtte vente på til 1941; i valgkampens hede lød det således:

»Odense – landets tredjestørste by – skal tvinges til at gennemføre hygiejniske foranstaltninger, som forlængst er foretaget af mange landkommuner, ellers kommer de ikke. Frivilligt kan det rige Odense ikke ofre 50.000 kr. på byens børn ... Typisk for det konservative bystyre. Blåse være med det kommende Danmark, når der kan lukkes af for pengesækken«.

Mellem- og realskolerne

For de elever, der havde ønske om – eller skønnedes egnede til – en videregående undervisning end folkeskolens, var de kommunale mellem- og realskoler en mulighed. Som allerede antydnet var der for pigernes vedkommende tale om den rent kommunale Pigereal i Overgade, fra 1934 flyttet til Holsedore. Indtil 1923 havde den fælles inspektør med Østre Skole, men fra dette tidspunkt, og til han gik af i 1935, helligede skoleinspektør W. D. Rasmussen sig alene pigeskolen, hvor man kunne optages efter 4. eller 5. klasse – vel at mærke hvis man bestod optagelsesprøven. Og her var der trængsel.

Drengene var særligt »forkælede«. De henvistes til Mulerne Legatskole på Hunderupvej og kunne optages i skolens »underklasser« – et rammende udtryk – allerede i niårsalderen. Det skete normalt efter 3. klasse, men kunne lade sig gøre allerede efter 2. – i begge tilfælde dog kun efter prøve. Drengene kunne så i underklasserne vænne sig til skolen og dens undervisningsform, og de havde derved et fortrin for de noget færre drenge, der blev optaget direkte i skolens 1. mellem – naturligvis også efter bestået optagelsesprøve. Underklasserne gav samtidig skolen mulighed for at sortere uegnede elever fra på et tidligt tidspunkt, så den »fine« mellemskole ikke blev belastet. Mulerne Legatskole var halvt offentlig og halvt privat. Den lededes af en overlærer, som nærmest stod i rang med skoledirektøren, og der var separate skole- og undervisningsplaner for skolen. I 1927/28 betalte Odense kommune 49.000 kr. til skolens drift, mens renterne af skolens kapital udgjorde sølle 5.000 kr. Ikke underligt, at byen i 1944 overtog skolen helt og dermed bragte en ende på den utidssvarende ordning, hvorefter et delvis selvsupplerende, såkaldt kateketisk skolekollegium med et stærkt gejstligt islæt havde været medbestemmende over skolens drift.

Elevtallet i Pigerealen og Mulerne Legatskole 1914-29 fremgår af tabel 19.8. Eleverne på Mulerne var perioden igennem fordelt på 14 klasser, idet der var to klasser på hvert trin: 1.-2. underklasse, 1.-4. mellem og realklasse. For pigernes vedkommende var der de første år kun en enkelt række klasser på de fem trin, denne skole rummede, fra 1. mellem og opefter. Skoledirektør Siersted mente ligefrem, at al mellemskole var af det onde, og byrådets konservative flertal fandt først i 1918 grund til at oprette en ny mellemskolerække

W. D. Rasmussen (f. 1865) var inspektør ved Østre Skole fra 1907 og for Pigerealskolen fra dens start til 1935. Han brod, Axel J. Rasmussen (f. 1871) ledede en årrække Set. Hans Skole, og en søster var gift med skoleinspektør Th. Lundahl Nielsen (Odense Centralbibliotek, Lokallhistorisk Afdeling).

Blandede annoncer fra Fyns Social-Demokrat 30. april 1917. Fra bladets spalte med køb og salg (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Mulernes
Legatskoles
Skolebøger
faas i 238-1
Hjalmar Grupes
Boghandel, Telef. 375.

Kl. 5 om Morgenen, jeg aabner min Dør,
hvis du vil have Kaffe eller du er tør.
Kom ind til os, tag dig en Bitter! 185-11
Før god Behandling vi os altid beklitter.
St. Thomas, Nørrebro
Nr. 67.

En flot Herreeykle med Frihjul,
E saa god som ny, sælges meget bil-
ligt. 51h
Rasmussen, Sdr. Boulevard 222, 1. Sal.

En ung Gød og Godelam 48h
er til Salg strax.
Nyborg Landevej 106 B, 1.

Extra fedt, kogt
Kviekød
og
fant, kogt
Griseflæsk
faas paa Exportslagteriet Tirsdag
Form. Kl. 10. Suppen gratis.
57-10 **E. Rheinländer.**

En brugt Grammofon
med Plader er til Salg. Billet. nrkt.
»K«, modt. »Fyns Soc.-Dem.«s Kontor,
Odense.

Tabel 19.8: Antal elever i Pigerealen og Mulernes Legatskole 1914-29, opgjort pr. 31.12.

Ar	Antal elever	
	Pigerealen	Mulernes Legatskole
1914	127	324
1919	172	333
1924	238	375
1929	239	370

Kilde: Odense skolevæsens beretninger.

for piger på skolen i Overgade. Fra skoleåret 1922/23 var der således 10 klas-
ser i Pigerealen.

Presset på mellemskolerne var dog – ligesom andre steder i landet – stadig
tiltagende, og byrådet fik f.eks. i 1924 en henvendelse fra en række borgere
om udvidelse af Mulernes Legatskole. Henvendelsen endte i syltekrukken.

Både Mulernes Legatskole og Pigerealen var betalingskoler, og de
månedlige skolepenge var i Pigerealen 2 kr. pr. barn, på Mulerne på de fleste
klassetrin 3 kr. Skoledirektør Valdemar Lassen udtalte offentligt, at han ikke
var tilhænger af denne skoleafgift. »som skæpper meget lidt i kassen, men
som byrådet opretholder hovedsagelig af forældre-opdragende grunde, idet
man mener, at forældrene vanskeligt kan føle det rette medansvar, hvis de
ikke ved ydelsen af minimale ofre selv er med til at bære omsorgen for børnes
fremtid«. Udover skolepengene skulle forældrene selv købe bøger og
andre nødvendige »rekvisitter« til undervisningen, så alt i alt kunne der blive
tale om et betragteligt beløb. Skolerne havde ganske vist et betydeligt antal
fripladser – ja, børn af lærere ved de kommunale skoler havde ligefrem
ekstraordinære fripladser – men alene ordet skolepenge var utvivlsomt med
til at holde egnede elever borte fra optagelsesprøverne. På Mulernes Legat-
skole havde af godt 380 elever de 110 hel friplads i skoleåret 1924/25. 40
havde halv og 11 ekstraordinær friplads, og hertil kom, at skolen var velfor-
synet med legater til boghjælp m.v. Eksempelvis gav den gamle mulerdreng
Thomas B. Thrige i 1919 10.000 kr. til et legat til uddeling til nye mulerdrenge
i deres skoletid og til deres videreuddannelse. Fripladserne var i øvrigt betin-
get af »tilfredsstillende flid, fremgang og opførsel«, og forsømmelsesprocen-
ten var betydeligt lavere end i folkeskolen.

Det spørgsmål melder sig naturligt, om Mulernes Legatskole – og i mindre
grad Pigerealen – nu var skoler for »fine folks børn«. Svaret er nærmest nej,
og forklaringen er egentlig ligetil: Der var i begge tilfælde tale om over-
bygninger på det offentlige skolevæsen, som byens »spidser« typisk ikke
brugte til deres børn. Litteraturhistorikeren Jens Kruuse, søn af konsul og

byrådsmedlem P.A. Kruuse, blev ganske som sine brødre sendt i Frk. Hörlücks Skole, der forberedte eleverne til Katedralskolen – og ser man i beretningerne for Mulernes Legatskole og Pigerealen, hvilke stillingsbetegnelser elevernes forældre opgav, får man også snarere indtryk af skoler for »middelstanden«. Indtrykket – og mere kan der på nuværende tidspunkt ikke være tale om – er, at skolepengene nok holdt elever fra mange arbejderhjem borte, men samtidig havde de to skoler en bredere rekrutteringsbasis, end man umiddelbart ville have ventet.

Time- og fagfordelingsplaner for de to skoler er gengivet i tabel 19.9 i den udgave, de havde fået omkring 1910, og som de i alt væsentligt bevarede perioden igennem. Det skal nævnes, at det særligt høje timetal i Pigerealen

Tabel 19.9: Timefordeling i Mulernes Legatskole og Pigerealen efter undervisningsplanerne af 1911¹.

Fag	Mulernes Legatskole							Pigerealen				
	Underklasser		Mellemskole			Realklasse	Mellemskole		Realklasse			
	1.	2.	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.		
	Antal timer pr. uge											
Religion	3	3	2	2	2	1	1 ²	2	2	2	2	1
Dansk	8	6	5	4	4	5	4	5	4	4	5	5
Engelsk	–	–	3	4	3	4	4	6	3	3	3	3
Tysk	–	2	3	4	4	3	3 ²	–	5	4	4	4
Fransk	–	–	–	–	–	–	4	–	–	–	–	5
Historie	4	4	3	2	3	2	2	3	2	3	2	2
Geografi	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Naturhistorie	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Naturlære (Fysik)	–	–	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Regning og matematik	5	5	4	5	6	7	4	4	5	6	7	5
Skrivning	3	3	2	1	1	1	–	2	1	1	1	–
Tegning	2	2	2	1	1	1	2 ²	2	2	1	1	–
Håndarbejde	–	–	–	–	–	–	–	3	3	3	2	2
Sløjd	–	–	2	2	2	1	–	–	–	–	–	–
Sang	2	2	2	2	1	1	1	2	2	1	1	1
Gymnastik	3	3	2	3	3	4	4	4	4	1	4	4
Kvindelig husgerning	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	–	–
I alt	35	35	36	36	36	36	35	39	39	39	38	38

1) Timetallene for Mulernes Realskoles realklasse stammer fra undervisningsplan 1912-13.

2) Valgfri fag.

Kilde: Odense skolevæsens beretninger og Odense Byråds Forhandlinger 1911-12, Tillæg II, s. 123.

kun kunne nås, fordi man her opererede med lektioner på 45 minutter, hvor sædvanen var 50. Pædagogisk set var der næppe nogen udpræget forskel på undervisningen på Mulerne og Pigerealen og undervisningen på folkeskolerne tilsvarende klassetrin, men de faglige krav var selvfølgelig større i mellem- og realskolerne. Og hvad angår andre sider af skolelivet end selve undervisningen – f.eks. lejrskoler, skolekomedier og udflugter – kunne både Pigerealen og Mulerne snildt være med. Faktisk var det vist Mulerne nye leder fra 1934, overlærer Bernhard Hansen, der inspirerede til den første lejrskolevirksomhed i Odenseskolerne med udsendelse af et hold elever fra 4. mellem til Rønshoved Højskole ved Flensborg Fjord i efteråret 1935. Pokalturneringen i fodbold mellem byens kommuneskoler fandt sted fra 1926 og havde i mange år en sikker vinder i drengene fra Mulerne Legatskole.

Undervisningen på de to skoler var stærkt autoritær, hvis vi måler med vor tids alen. Som den senere smedeformand Hans Rasmussen, der selv var Mulerdreng 1912-17, har sagt: »Man skulle *kunne* sine ting – ellers vankede der no'en på to'sken. Og der var ikke langt fra ord til handling. Jeg fik også spanskør nogle gange«.

Medvirkende til at give Mulerne Legatskole ry for at være en ualmindelig god skole med orden og disciplin, og hvor man lærte noget – kort sagt en skole med den rette »mulerånd« – var det givetvis også, at man ved den tidlige optagelse af eleverne på skolen – det forjættede land – fik en større fællesskabsfølelse end blandt dem, der var ladet tilbage uden for porten. Skolen var overskuelig af størrelse sammenlignet med byens folkeskoler, hvilket næppe var uden betydning, og endelig hører det med, at skolen i mange år gjorde meget for at hjælpe eleverne videre til gode uddannelsespladser eller stillinger, når de forlod skolen. Mulerne var et sted, hvor man skulle være – og sikkert også i langt de fleste tilfælde var – glad for at være kommet ind, hvad der tydeligt kom frem ved en lejlighed, hvor nogle forældre havde henvendt sig til skolens leder, J. P. Jensen, med en klage. Svaret var kort og kontant: »Ja, men så vil jeg foreslå, at De tager Deres søn ud af skolen, her har ingen haft bud efter ham«.

»Mulerånden« var sandsynligvis baggrunden for, at der ved Odense kommunes erindringsindsamling i 1978-79 var en tydelig overvægt af gamle mulerdrenge, der i øvrigt kunne fortælle drabelige historier om nogle af lærerne. Humoren havde heldigvis også plads på skolen, og om lærer P. Mortensen, der bl.a. underviste i naturhistorie, fortælles følgende: »Da han berettede os om tårnfalken, kom han med en historie om, at da han som soldat fik øje på en sådan fugl i rådhusårnet i København, greb han sit gevær og skød falken med et pletskud. Vi slutte historien råt«.

Mulerdrenge på vej hjem. Realklasse B fra 1920 (H. Lønborg fot., Møntergården).

En anden af skolens mangeårige lærere, Gustav Rosendal, gjorde et stærkt indtryk på fortælleren, Arthur Grau, ved at berette om sin barndom:

»Jo, dengang var der drenge til. Han havde været med til at slå hovedspring fra isflage til isflage, der drev rundt på søen, hvor de drev deres gymnastiske færdigheder. Han gik på stylder, der var så store som to-etages huse i mosen, og beskrev meget nøje, hvor svært det var at holde balancen, når den ene stylte sank dybt ned i mudderet, men de klarede den«.

Blandt lærerne på Mulerne var der flere, der beskæftigede sig med videnskabeligt arbejde ved siden af skolen. Et eksempel er diatoméforskeren Povl Klavsen, der gik af med pension i 1921 og fik skolevæsenets tak for sit »nidkære og fortrinlige arbejde ved skolen«. Han havde nu næppe været lige afholdt af alle elever, for når han hørte i den store tabel, skulle der blot et øjeblik tøven eller et forkert svar til, for at han gav den stakkels skyldige en lusning på begge sider af hovedet på én gang. Særlig slemt må det have været, når han i begge hænder var udrustet med gymnastiksko med lædersåler fra klas-sens skoskab.

Overlærer Bernhard Hansen (1893-1976) virkede kun tre år ved Mulernes Legatskole og sluttede sin karriere som leder af det danske skolevæsen i Sydslesvig (Herluf Lykke fot., Det kgl. Bibliotek).

Mulernes gymnastiklærere var militære perioden igennem. I 1914 var der to, nemlig fhv. stabssergent N. Nielsen, 72 år, og stabssergent, senere kaptajn i reserven P. Dalborg – en ren årsunge med sine 48 år. Nielsen fandt omsider anledning til at takke af i 1915, men utroligt nok vendte han tilbage med et par ugentlige timer i 1919. Han brugte, fortæller en elev, »spadserestokkens håndtag til med et rask ryk omkring elevens nakke at hale klassens få klumpedumper over hesten på langs, og det lykkedes ham ikke at knække nakken på nogen«. Da Nielsen endelig gav op den 1. oktober 1922, knap 81 år gammel, havde han unægtelig levet op til sit valgsprog: »Hellere slides op end ruste op«.

Udadtil var det selvfølgelig lederne af skolen, man lagde mest mærke til. I 41 år fra 1879 var teologen M. Th. Hertel skolens populære førstemand, og han skrev selv flere skolebøger, f.eks. *Danmarks kongerække med rim*, der var i brug længe efter hans død. Hans efterfølger fra 1920, J. P. Jensen, havde været på skolen lige fra 1894, og det var først med ansættelsen i 1934 af Bernhard Hansen, der kom fra Duborgskolen i Flensborg, at der for alvor kom nye koste til. Bernhard Hansen gjorde bl.a. en stor indsats for skole-hjemsarbejdet, og allerede i 1934 oprettedes en forældreforening ved skolen. Til overflod eksisterede der på dette tidspunkt allerede to foreninger for gamle elever, som bidrog til at opretholde de næsten mytiske forestillinger om skolen før i tiden.

Ved indlemmelsen af Sct. Hans landdistrikt i 1932 fik Odense kommune en femte mellemskolerække i det offentlige skolevæsen. Sct. Hans Mellem- og Realskole havde eksisteret siden 1919, og her var der tilmed fællesundervisning for drenge og piger. Hvad mere var, de nød tillige gratis undervisning og fik gratis skolebøger, men disse privilegier blev snart taget fra dem af byrådets flertal, der i 1932 nedstemte forslag om gratis skolegang og gratis skolebøger.

Mellem- og realskolen ved Sct. Hans Skole lignede byskolerne bortset fra blandingen af kønnene. Her var karaktergivning otte gange om året og påfølgende omflytning af eleverne, så de dårligst placerede altid sad oppe foran læreren, de dygtigste nede bagved. Man gjorde også her meget for at få eleverne til at konkurrere indbyrdes og »klappede bravt for udmærkelserne« ved den årlige afslutningsfest i skolens gymnastiksal. Skolens jubilæumsskrift fortsætter: »Så lærte man også, som årene gik, festtalen udenad, den festtale, som år for år sluttede med ordene: »Gå nu ud i livet, børn, og vis, at I er fra Sct. Hans!« ... Borgerskolen havde ingen festlig translokation«.

30rne igennem meldte der sig stadig flere ansøgere til optagelsesprøverne til mellemskolerne. Mange kvalificerede elever måtte afvises på grund af pladsmangel, og først efter magtskiftet i 1937 kom der væsentlige forandringer.

ger på området. Mulernes Legatskoles særstilling med underklasser ophævedes gradvist fra 1938/39, og ved samme lejlighed oprettedes to nye mellem-skolerækker, en ved Mulernes Legatskole for drenge og en ved Pigerealen, hvor der måtte en nybygning til. Gratisprincippet gennemførtes 1938, og året efter – hvor skolevæsenet også havde sørget for at skabe mere retfærdighed ved at lave fælles optagelsesprøver til de forskellige mellemskoler – viste det sig, at de to nye rækker langt fra var nok. Munkebjergskolen, Korsløkkeskolen og Vestre Skole fik derfor fra 1939 mellemskoleafdelinger med hver én l. mellem – fælles for piger og drenge. Elevtallene for de kommunale mellem- og realskoler 1934-39 fremgår af tabel 19.10.

De private skoler

I det odenseanske skolebillede indtog byens privatskoler en fremtrædende plads, jfr. tabel 19.1, og der var da også en lang række valgmuligheder for de forældre, der ikke ønskede at sende deres børn i kommuneskole. De private skolars elevtal fremgår af tabel 19.11.

Tabellen giver en oversigt over samtlige skolesøgende børn i disse skoler og medtager i modsætning til tabel 19.1 tillige børn over og under den skolepligtige alder, samt elever, der ikke var hjemmehørende i kommunen. Det fremgår af tabel 19.11, at privatskolernes elevtal under ét stagnerede i 20'erne og derefter faldt væsentligt, men også, at det først og fremmest var de mindste privatskoler, der bukkede under.

Både staten og kommunen ydede tilskud til de private skoler, og set fra en snæver økonomisk synsvinkel var det en absolut fordel for kommunen, at så mange børn som muligt søgte privatskolerne. I 1926 fastlagde byrådet eksempelvis tilskuddet til privatskolerne på et niveau svarende til 20% af kommunens årlige udgift pr. skolesøgende barn i kommuneskolen. Dette beløb skulle naturligvis kun ydes for hvert skolepligtigt barn fra Odense kommune, og det suppleredes for de private mellem- og realskolars vedkommende af et mindre beløb til anvendelse til fripladser. Tilskuds- og fripladsreglerne indførtes omkring århundredskiftet og betød, at privatskolerne i et

Tabel 19.10: Antal elever i Odenses kommunale mellem- og realskoler 1934 og 1939, opgjort pr. 31.12.

År	Pigerealen	Mulernes Legatskole	Sct. Hans Skole	Korsløkkeskolen Antal elever	Munkebjergskolen	Vestre Skole	I alt
1934	282	366	143	–	–	–	791
1939	345	388	136	32	33	32	966

Kilde: Odense skolevæsenes beretninger.

Tabel 19.11: Elevtallet i privatskolerne i Odense 1914-39, opgjort pr. 31.12.

Skole	1911	1919	1924	1929	1934	1939
	Antal elever					
<i>Med eksamensret</i>						
Giersings Realskole	226	375	351	333	430	358
Frk. L. Wintelers Skole	313	417	210 ¹⁾	–	–	–
Frk. Marie Jørgensens Drengeskole	122	184	232	230	238	231
Frk. Marie Jørgensens Pigeskole	284	312	370	362	377	265
<i>Uden eksamensret</i>						
Odense Seminariums Børneskole	259	257	226	262	129	168
Nørregades Friskole	214	242	239	239	157	126
Langegades Friskole	40	58	31	22	11	–
Fru L. Christophersens skole	37	–	–	–	–	–
Emma Behrens' Skole	63	–	–	–	–	–
Søndre Friskole	145	160	202	166	137	80
Fru B. Lunds Skole	143	166	162	110	42	21
M. Thorups Skole	103	153	158	72	–	–
Frk. Henriette Hörlücks Skole	185	218	285	238	255	278
Frk. Charlotte la Cours Skole	17	23	–	–	–	–
Sct. Albani Skole	54	64	70	80	126	73
Frk. H. Schmidts Fællesskole	–	–	37	149	208	152
Frk. E. Detlefsens Pigeskole	–	–	–	210	–	–
I alt	2.205	2.629	2.573	2.473	2.110	1.752
Heraf fra Odense kommune	1.864	2.026	2.033	1.915	1.684	1.358

1) Fra 1920 uden mellemskoleafdeling og gymnasium.

Kilde: Odense skolevæsenets beretninger.

vist omfang kunne optage elever fra mindrebemidlede hjem. På den måde kunne privatskolerne medvirke til at mindske presset på kommunens mellemskolerækker – og det på en billig måde for Odense kommune.

Privatskolerne var først og fremmest henvist til at opkræve skolepenge for at holde orden i deres økonomi. For elever i Frk. Wintelers Skole skulle der i 1913 betales 7 kr. pr. måned i 1. klasse, stigende til 17 kr. i realklassen, og i 1936 var skolepengene i Marie Jørgensens Drengeskole fra 12 til 24 kr. månedligt. I begge tilfælde var det flere gange det beløb, Odense kommune opkrævede for elever i Mulernes Legatskole og Pigerealen, og privatskolerne supplerede endda indtægterne fra forældrene med indskrivningsgebyr, brændselspenge, eksamensgebyr m.m.

De private skolers akilleshæl var netop den vanskelige økonomi, for hvor meget ville forældrene i sidste ende være villige til at betale for undervisnin-

gen? En del skoler bukkede som nævnt under, andre udskød mere eller mindre nødvendige byggeprojekter, og f.eks. på Nørregades Friskole måtte lærerne flere gange i løbet af perioden gå ned i løn for at redde skolen. Lærernes forhold ved de private skoler var ret usikre, og selv om lønnings- og pensionsbestemmelserne efterhånden bedredes, måtte lærerudskiftningen på de dårligst stillede privatskoler blive stor. Forbedringer inden for det offentlige skolevæsen – bl.a. nye skoler med større geografisk spredning – var utvivlsomt også en af faktorerne bag privatskolernes tilbagegang. Alene i de sidste fem år af den her behandlede periode gik elevtallet i de private skoler tilbage med en femtedel.

Odenses privatskoler 1914-40 kan inddeles i to grupper – nemlig skoler med og uden eksamensret. I 1914 var situationen den, at Giersings Realskole, Frk. Wintelers Skole og Marie Jørgensens Dreng- og Pigeskole havde eksamensret. På Giersings Realskole i Søndergade og på Marie Jørgensens skoler på Sct. Hans Plads var det muligt at gennemføre et fuldt skoleforløb fra 1. klasse til mellemskoleeksamen eller realeksamen. Det var et tilbud, ingen offentlig skole kunne give, og på Frk. Wintelers Skole på Klostervej var det fra 1908 muligt yderligere at tage nysproglig studentereksamen, men dette gjaldt kun for piger, for hele skolen var forbeholdt dem. Frk. Wintelers Skole var ved periodens begyndelse så afgjort skolen for det bedre borgerskabs

Realister med fremtiden for sig. Et hold fra Marie Jørgensens Pigeskole 1925 (Ellen og Fr. Frederiksen fot., Møntergården).

Et eksempel på fritidsaktivitet i tilknytning til skolen; elevorkestret klar til at give et nummer ved Sømdre Friskoles kostumefest (Møntergården).

døtre; her blev pigerne i realklassen tiltalt med »frøken« og efternavn, og det tør nok siges at være bemærkelsesværdigt, at selv skoledirektør Siersted sendte børn til frk. Winteler. I 1920 var herlighederne dog slut, skolen solgtes til staten og skiftede navn til Sct. Knuds Gymnasium. De fem yngste klasser bevarede som privat underskole, men mistede den tiltrækning, skolen havde øvet tidligere. 1924 flyttedes underskolen, nu under navnet E. Detlefssens Pigeskole, til Nonnebakken, men der var kun få elever tilbage, da skolen i 1934 opslugtes af Giersings Realskole.

Eksamensmulighederne var utvivlsomt en af de vigtigste faktorer bag det betydelige elevtal i de private skoler i Odense, og ser man f.eks. i et skole-skrift fra Marie Jørgensens Drengeskole fra 1938, springer det straks i øjnene, at skolen understregede fremtidsudsigterne for elever med realeksamen. De kunne få ansættelse i etaterne, og »Desuden vil unge mennesker med realeksamen lettere få ansættelse på kontorer, i banker, sparekasser og ved andre erhverv«, lød de lokkende toner. Trods den manglende eksamensret stod der en særlig glans over Frk. Henriette Hörlücks Skole i Slotsvænget. Den var indtil 1934 forbeholdt drenge og var direkte beregnet som forberedelsesskole til Katedralskolen (eller latinskolen, som man endnu sagde i daglig tale). Her fik eleverne perioden igennem karakterer hver uge, og for at fremme konkurrencen blev de bedste elevers resultat ligefrem skrevet op på tavlen i klasserne. Jens Kruuse har berettet om skolen i sine erindringer og fortæller bl.a.: »Skolen var overmåde regulær og ganske uden moderne tanker, friskole-drømmeri, psykologisk forståelse ... Vi skulle simpelt hen lære«. Elevernes

Fra en kostumefest på Søndre Friskole, formentlig omkring 1930 ligesom billedet overfor. Det er skolebestyrer Niels Grønbæk (1868-1948), der ses som den ældre mand bagved (Møntergården).

forældre var for langt størstedelens vedkommende medlemmer af byens konservative borgerskab. På det punkt passede Jens Kruise ikke ind i billedet, hvad han bl.a. fik at føle, da han hjemme fremsagde et vers om Dannevirke, som historielærerinden brugte i undervisningen. Den radikale P. A. Kruuses dom var klar: »Sådan et hysterisk fruentimmer, det er sgu' en af den type, der ikke kan se en rød sodavand uden at tænke på Dybbøl«.

Privatskoler kunne også vælges af forældre med et bestemt skolesyn. Grundtvigsk prægede skoler var bl.a. Nørregades Friskole, der i 40 år frem til 1924 havde den betydelige skolemand Peder Møller som leder, og Søndre Friskole på Sdr. Boulevard, hvor Niels Grønbæk i 35 år frem til 1937 var førstemanden. Grønbæks farvel til skolen blev snart også et farvel for skolen, og i det hele taget måtte privatskolerne – skolepengene taget i betragtning – være mere sårbare over for utilfredshed med skoleledelsen end kommuneskolerne. Karakterer, terperi og eksamen var til en vis grad ukendte i de grundtvigske friskoler, men selv Nørregades Friskole måtte for at holde på eleverne række fanden en lillefinger; fra 1931 forberedte skolen gennem to klasser elever til den såkaldte præliminæreksamen, som derefter måtte tages af den enkelte elev som privatist.

Bygningsmæssigt kunne det undertiden være svært for privatskolerne at vinde med. Et eksempel på dette er Giersings Realskole, der i henved 20 år havde byggeplaner, som ikke lod sig realisere, og hvor eleverne var henvist til at blive undervist i lokaler uden centralvarme og elektrisk lys. I sangsalen var der dog to petroleumslamper, men vintermorgener lå skolen for det

meste hen i tusmørke; det har givetvis stillet særlige krav til lærerne at give en fornuftig undervisning under sådanne forhold. De nye lokaliteter fra 1934 var derfor kærkomne.

De private skoler var normalt den enkelte skolebestyrers ejendom, og prægedes skolen af sparsommelighed, var det let at give skolebestyreren skylden. En undtagelse på dette område var Nørregades Friskole, der var en selvejende institution. Giersings Realskole ejedes gennem næsten 40 år til 1933 af skolebestyrer F. C. N. Vesterdal, der ved sin side havde en inspektør, cand.theol. Chr. M. K. Petersen, som vi også træffer som byens museumsinspektør. Blandt lærerne på denne skole var K. G. Rasmussen, som ellers var kommunelærer på Vestre Skole – han underviste eleverne på Giersings Realskole i sløjd og kan tjene som eksempel på, at der ikke på alle områder var vandtætte skodder mellem de to skolesystemer. På Giersings Realskole var han primus motor ved købet af friluftsområdet Vejrupkrat vest for Odense, hvor elever hjalp med beplantning og havde mulighed for at opleve og nyde naturen.

Pædagogisk set kan privatskolerne ikke tages under ét og stilles op som modstykke til de kommunale skoler. Tværtimod var lighedspunkterne mellem mange privatskoler og kommuneskoler sikkert flere end mellem de traditionelle privatskoler og friskolerne. Intet tyder på, at privatskolerne forblev upåvirkede af de pædagogiske strømninger, der prægede tidens folkeskole.

Gymnasierne

For dem, der drømte om en akademisk løbebane, var byens to gymnasier uomgængelige. Staten ejede Odense Katedralskole i Jernbanegade, mens byens andet gymnasium – oprettet 1908 – var privat og en del af Frk. Wintellers Skole indtil 1920. På Katedralskolen kunne man efter 1903-reformen tage studentereksamen efter tre år i en af gymnasiets tre grene: Den matematiske-naturvidenskabelige, den klassisk-sproglige og den nysproglige, mens Frk. Wintellers Skole – fra 1920 overtaget af staten og omdøbt til Sct. Knuds Gymnasium – alene gav undervisning til nysproglig studentereksamen for piger. Begge gymnasier havde også mellemskole- og realklasser, og begge steder var eleverne fra skolernes egne mellemskoleklasser så afgjort fundamentet i gymnasieklasserne.

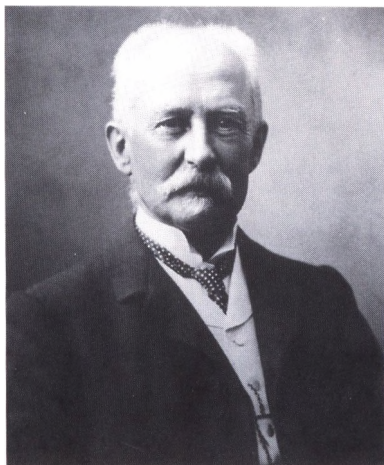
Allerede ved statens overtagelse af Sct. Knuds Gymnasium stod det klart, at bygningen på Klostervej var utilstrækkelig, og fra omkring 1930 indledtes et mangeårigt ping-pong spil mellem stat og kommune om opførelse af nye bygninger. En overgang var en placering ved Benediktsgade-Rødegårdsvej

Inspektør Chr. M.K. Petersen (1869-1942) underviser i sangsalen i Giersings Realskole i Søndergade omkring 1918 (Landsarkivet for Fyn).

på tale, men dette forslag var faldet væk igen, da man i 1938 endelig nåede til enighed. Staten ville nu lade opføre et nyt gymnasium ved Læssøgade-Engvej, mod at Odense kommune bl.a. betalte henimod halvdelen af byggeriet og stillede en grund vederlagsfrit til rådighed. Styrkeforholdet i sagen fremgår vist bedst af det pikante forhold, at Odense kommune nu skulle købe skolebygningerne på Klostervej tilbage for 100.000 kr.; man havde faktisk i 1920 foræret staten bygningerne efter at have købt dem af frk. Winteler – netop for 100.000 kr.!

Begge gymnasier havde som omtalt en naturlig basis i egne mellemskoleafdelinger og disse mellemskoleafdelinger igen i Frk. Hörlücks Skole og Frk. Wintelers Skoles egne underklasser (så længe sidstnævnte eksisterede). Men derudover var det muligt at blive optaget i gymnasiet og i mellemskolen ved at bestå en optagelsesprøve, som altid afholdtes af den optagende skole selv. Dette sindrige prøvesystem var en barriere mellem den kommunale, den statslige og den private skolesektor, og der blev først taget skridt til at

Frode Giersing (1848-1918) havde arbejdet 24 år på Katedralskolen i Viborg, før han i 1902 blev rektor for Odense Katedralskole (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

arbejde med fælles optagelsesprøve for kommunens og statens mellemskoleafdelinger så sent som i 1940. Det skal i øvrigt bemærkes, at også eleverne fra Frk. Hörlücks og Frk. Wintelers Skole skulle bestå optagelsesprøver for at komme i mellemskolen.

Elevtal for de to gymnasier med mellemskoleafdelinger fremgår af tabel 19.12. Store skoler var der ikke tale om – det årlige antal studenter i byen var ved periodens begyndelse 40-50, ved dens afslutning omkring 60, og langt de fleste var drenge. Da Katedralskolens rektor F. Giersing i 1918 døde, åbnedes skolen endelig for piger, og eksperimentet formåede ikke at kaste den gamle skole omkuld. Det første år optog man seks piger i 1. mellem, og syv år senere kunne skolen dimittere sine fem første kvindelige studenter. Pigerne af 1. årgang var øjensynlig glade for skolen – og de var sikkert også ombejlede. Biologiundervisningen voldte dog problemer, fortæller en af dem, og pigerne måtte fritages, »da vi nåede til læren om forplantning, idet biologilæreren fandt det pinligt at undervise en pige i et sådant emne«. Skolen fik i 1918 tillige sin første fastansatte kvindelige lærer, og hun fik først en kvindelig kollega i 1940! Sct. Knuds Gymnasium var til 1940 en ren pigeskole, og rekrutteringen til begge gymnasier var socialt set meget skæv, selv om en beskeden udjævning på dette område kunne anes i løbet af perioden. Undervisningen var ikke gratis, lærebøger heller ikke, men fra 1919 indførtes graduering af skolepengene efter forældrenes indkomst som erstatning for det hidtidige friplads-system.

I *Min lykkelige barndom* fortæller Jens Kruuse, der gik i Katedralskolens mellemskoleafdeling i begyndelsen af 20'erne, om sine oplevelser:

»Vi fik tæv af de store drenge i skolen, hvis vi kom dem i vejen. Vi fik tæv i massevis af lærerne på latinskolen, ja uafsladelig...

Den første skoledag i latinskolen var helliget buksevand. Ned gennem bukserne, langt op ad ryggen og ud ved nakken. Det fik vi allesammen«.

Den udprægede brug af slående argumenter – og optagelsesritualet – var givetvis forbeholdt Katedralskolens *mellemskoleafdeling*, og tævene genfindes da heller ikke i professor P. G. Lindhardts beretning om de tre år, han tilbragte i Katedralskolens klassisk-sproglige gymnasium fra 1925 til 1928; skolen var, fortæller han:

»en idealistisk og humanistisk institution. Lærerkorpset var meget blandet, fra gamle originaler der havde taget filologisk-historisk skolecembbedseksamen i Madvigs dage til nybakte adjunkter af langt mindre farverigdom, men alle var de dannede mennesker. De ældre sagde naturligvis du, men de yngre sagde De til 14-års drenge: de lod som om vi var voksne og behandlede os derefter; de meddelte kundskaber og belyste

sagforhold, med ubestridelig myndighed og uden altid at skjule deres egen mening, og de hævdede den nødvendige disciplin med åndelig overlegenhed. Det var helt utænkeligt at nogen af dem skulle bruge »slående argumenter«; de kunne være blidt ironiske – det stimulerer! – men tyede ikke til den bidende satire; forhånelser forekom aldrig. Ganske vist mindes jeg at historielæreren engang forløb sig og langede ud; men det var sandelig også en skandale, og kors hvor den arme mand var ulykkelig bagefter«.

Selv om Katedralskolen var en konservativ institution med mange rødder tilbage i tiden, er der dog næppe belæg for at betegne den som en egentlig sort skole. Tidens pædagogiske strømninger slog igennem her som andre steder – og f.eks. begrænsedes antallet af mundtlige eksamensfag fra 1935. Udviklingen var i øvrigt tydelig på begge gymnasier. F. Giersing, der var Katedralskolens rektor ved periodens start, var unægtelig en mand af den gamle skole og lidet forsonlig: Da en elev i 4. mellem i 1914 havde dristet sig til at blive væk fra undervisningen dagen før konfirmationen uden tilladelse, opfordrede rektor straks faderen til at møde op på skolen for at melde eleven ud – han ville ellers blive bortvist af skolen. Faderen parerede imidlertid ikke ordre, og sagen endte i ministeriet, hvor rektor øjensynlig blev underkendt. I hvert fald blev synderen student tre år senere. Giersings efterfølger fra 1918 til 1937, historikeren H. St. Holbeck, var nok også konservativ, men samtidig langt mere åben og moderne indstillet end forgængeren. På samme måde fornemmes et skift på Sct. Knuds Gymnasium, hvor rektor Helga Lund tiltrådte 1926 efter frk. Wintelers niece, Margarethe Hoffmann, og prægede skolen i frisindet og demokratisk retning.

Eleverne på gymnasierne havde naturligt nok flere aktiviteter ved siden af

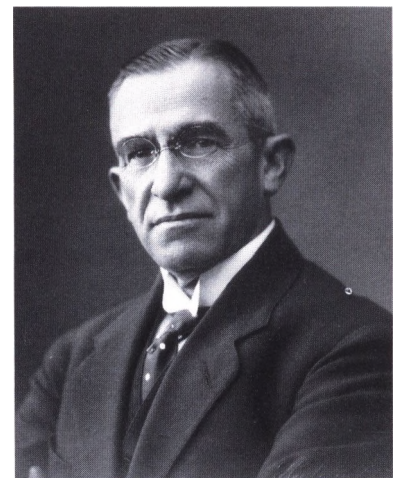
På billedet herunder ses rektor for Odense Katedralskole Hans Steenstrup Holbeck (1867-1959), der i 1926 udgav denne byhistories forløber (Herluf Lykke fot., Odense Centralbibliotek, Lokallhistorisk Afdeling).

Tabel 19.12: Elever i Odense Katedralskole og på Sct. Knuds Gymnasium, opgjort pr. 31.12.

År	Odense Katedralskole Antal elever	Sct. Knuds Gymnasium Antal elever
1914	283 ¹⁾	(se tabel 19.11)
1919	341	(se tabel 19.11)
1924	393	267
1929	409	250
1934	403	259
1939	450	261

1) Tallet stammer i modsætning til tabellens øvrige tal fra en opgørelse i Riising m.fl.: Odense Katedralskoles historie og er formentlig opgjort ved skoleårets afslutning. Ved en sammenligning med tabellens øvrige tal må der derfor korrigeres for det sædvanlige frafald mellem nytår og skoleårets afslutning.

Kilde: Odense skolevæsens beretninger.

Rektor Helga Lund (1881-1975) ledede Set. Knuds Gymnasium i 25 år fra 1926 og var tillige aktiv i byens radikale vælgerforening (Otto Nørmark fot., Det kgl. Bibliotek).

skolearbejdet end på lavere skoletrin. Katedralskolen havde f.eks. i en lang periode et velfungerende skoleorkester, der dels spillede til skolekomedier, dels gav egne koncerter. Et skoleblad så dagens lys, og elevforeningen Mimer levede videre i bedste velgående. Den fejrede i 1934 75 års jubilæum med en festmiddag på Grand Hotel. Gamle elever var inviteret med – nok så heldigt viste det sig, for da de forudbestilte to bowler punch var forsvundet som dug for solen, smed »en olding på 80 og en orangutang af en godsejer« tikronesedler på bordet til indkøb af mere af den vederkvægende drik!

Mimer arrangerede også foredrags- og diskussionsaftener; afholdsbevægelse og socialisme var nogle af punkterne på programmet, men disse emner synes ikke at have fanget elevernes interesse i større udstrækning. Da nazismen florerede sydpå i 30'erne, demonstrerede nogle elever dog deres antipati mod den ved at møde med røde slips på den bolschevikiske revolutions årsdag. Karakteristisk for rektor Holbeck blev det påtalt ganske mildt: »Nå, I kan godt lide stærke farver. Det forstår jeg ikke rigtigt, men jeg er jo også gammel. Men kunne I ikke tænke jer at variere farverne lidt, så I kom over i det mere skotskternede«?

Anden undervisning

Byens tilbud til uddannelsessøgende var ikke udtømt med de skoleformer, der er omtalt ovenfor, men i det samlede billede vejede voksenundervisningen i perioden 1914-40 langt mindre, end det er tilfældet i dag.

På skellet til voksenundervisningen stod det såkaldte Kursus af 1878, der forberedte elever til præliminæreksamen uden selv at have eksamensret. Kurset holdt fra 1919 til i lokaler på Marie Jørgensens Drengeskole og optog elever lige fra 14 års alderen til over de 30 – og søgtes hovedsagelig af elever fra landet, hvor videreuddannelsesmulighederne var få.

Egentlig voksenundervisning kendte byen også, eksempelvis i Arbejdernes Aftenskole, der var stiftet i 1907, og som tilbød eleverne kurser i elementære skolefag som dansk, regning og skrivning til en billig penge. Noget dyrere var det at følge undervisningen i sprog, håndgerning, madlavning og skræddersyning, men trods betalingen voksede tilslutningen fra omkring 200 elever pr. sæson ved periodens begyndelse til mere end det tredobbelte først i 30'erne. Skolens forstander, lærer J. P. Schou, var en såre flittig mand, idet han ud over sine 36 ugentlige undervisningstimer fandt tid til at passe forstandergerningen, at være leder af den kommunale læsesal 1919-25 og at undervise på byens handelsdagsskole. Odense kommune ydede perioden igennem tilskud til aftenskolen, og en ny aftenskolelov fra 1930 betød både forbedret statsstøtte og en udvidelse af aftenskolens fagrække.

Vordende husmænd søgte til Fyns Stifts Husmandsskole på grænsen til Pårup sogn, hvor botanikeren Jakob E. Lange var forstander 1918-34, og kommende landmænd frekventerede Dalum Landbrugsskole lige uden for bygrænsen. Indtil 1920 blev skolen ledet af forstander Th. Madsen-Mygdal, der 1926-29 var Danmarks statsminister.

Odense kommune var fra 1920 endvidere forsynet med en kommunal efterskole. Den var – fortælles det i den første beretning – beregnet for

»den del af den konfirmerede ungdom, der ikke nyder eller kan nyde undervisning i de undervisningsanstalter, der er beregnet på speciel uddannelse som f.eks. tekniske skoler, handelsskoler o.lign., og efterskolen vender sig derfor særlig til unge mænd, der er beskæftiget som bude, arbejdsmænd eller lignende, og for den kvindelige ungdoms vedkommende, særlig til unge piger, der er beskæftiget ved husligt arbejde«.

Egentlig videreuddannelse var det kun et fåtal af pigerne, der fik i perioden 1914-40, og det kan derfor ikke undre, at efterskolens klientel først og fremmest var piger. De allerfleste af de 300-400 elever, der i slutningen af 30'erne årligt deltog i undervisningen, fulgte kurser i husgerning, normalt fem timer om ugen i 22 uger.

Unge arbejdsløse blev en overgang tilbudt kombineret undervisning og arbejde. Holdet fra 1933 er fotograferet ved pavillonen i Fruens Bøge (Otto Nørmark fot., Montergården).

Perioder med særlig stor arbejdsløshed fik også umiddelbare konsekvenser på undervisningsområdet. På opfordring fra De samvirkende Fagforeninger (Fællesorganisationen) bevilgede byrådet således midler til undervisning for arbejdsløse to-tre timer dagligt i tre vintermåneder i 1922; dette initiativ forblev dog en enlig svale indtil begyndelsen af 30'erne, hvor arbejdsløsheden igen tog til – og hvor man valgte at gøre noget for nogle af de mange unge arbejdsløse. Der blev således etableret ungdomsskole for unge mænd i pavillonen i Fruens Bøge, og den daglige skoletid fra 7.45 til 16.00 udfyldtes dels af almindelige skolefag, dels af forskelligt fysisk arbejde. Ungdomsskoleleverne udførte bl.a. planeringsarbejder i Bolbro, og i samme bydel anlagde eleverne en sportsplads ved kommunens børnehjem. Lærer Knud Hansen fra Sct. Hans Skole var gennem en årrække en påskønnet leder af undervisningen i skoven.

De unge, der havde været heldige at få en læreplads i byen eller den nærmeste omegn, søgte perioden igennem i stigende tal videreuddannelse på Teknisk Skole eller en af byens handelsskoler. Teknisk Skole, der havde til huse i den store skolebygning i Munke Mose fra 1899, kom hurtigt i bekneb for lokaler og måtte flere gange låne sig frem hos Mulernes Legatskole, indtil skolens økonomi tillod de fornødne tilbygninger. I 1923 indviedes en helt ny fløj ved siden af den eksisterende skole, men heller ikke det var nok. Elevtallet var i 1914 lidt under 1.000 og 25 år senere omkring 2.500. Langt de fleste gik på skole om aftenen, men skolen tilbød også dagundervisning, bl.a. på skolens treårige maskinbygningsteknikum. Aftenundervisningen strakte sig i 1939-40 fra 1. september til 1. april, og målet var at give lærlinge lejlighed til »at erhverve sig teoretiske kundskaber og den tegnefærdighed, som han ikke kan undvære, når han vil arbejde sig frem i sit fag«.

For elever i handels- og kontorfagene var der også flere muligheder. Mange søgte byens handelsskole, der fra 1921 kunne tilbyde handelsmedhjælpereksamen, eller købmandsskolen, hvor elever fra kolonial- og manufakturhandel kom. Begge skoler havde til huse i kommunale skolelokaler, mens handelsdagskolen efter en periode på Vestre Skole flyttede til den rømmede fattiggård i Vindegade. Det etårige kursus på handelsdagskolen fulgtes dog normalt kun af en enkelt klasse, mens der i 1939 skulle hele 28 lærere til at klare opgaverne i handelsskolen.

Endelig fortjener det at nævnes, at den offentlige sektor nu var ved at vokse sig så stor og stærk, at det kom på tale at videreuddanne fynske kommunale kontorfolk på et kursus i Odense fra 1936 og fremefter. Det stigende antal love, kommunerne skulle administrere, var en del af baggrunden for oprettelsen af kurset – det senere Dansk Kommunalkursus – men der var øjensynlig også et behov for en mindre ensidig uddannelse end vanligt på

kommunekontorerne, og kurset kunne således medvirke til at lette de ansattes overgang fra et kontor til et andet.

Det første hold elever på det fynske Kursus for kommunale Kontormænd, fotograferet i Set. Knuds Klosters gård 1936 (Privateje).

20 · Museer og biblioteker

G.L. Wad (1854-1929) var uddannet som cand.polit. 1877 og var ansat hos overpostmesteren i København, da han 1893 udnævntes til at være provinsarkivar (fra 1907 landsarkivar) ved arkivet i Jernbanegade. Wad ledede Landsarkivet, til han faldt for aldersgrænsen i 1924 (A. Gomard fot., Det kgl. Bibliotek).

Allerede i den foregående periode havde Odense kommune selv taget initiativer på væsentlige kulturelle områder som museums- og biblioteksvirksomhed. Museumsvæsenet havde fra 1885 været kommunalt og var i 1914 nået et godt stykke hen imod den museumsordning, vi kender i dag. Om et biblioteks»væsen« i 1914 kan man knap nok tale, for den kommunale indsats var begrænset til den offentlige læsesal på 1. sal i Bryggergården, Vestergade 11, som var blevet indviet i 1911.

På begge arbejdsfelter kan der i det her behandlede tidsrum iagttages et stærkere kommunalt engagement; da udgangspunktet især var så beskedent på biblioteksområdet, var det nok her, der skete mest principielt nyt.

Byens museer

Odense Bys offentlige Samlinger var i 1914 navnet på byens museumsvæsen. Museerne var som nævnt kommunale institutioner, og byrådet skulle da også godkende museets årlige budget og tage stilling til eventuelle udvidelsesplaner. Til hjælp havde byrådet en museumsbestyrelse, der med tiden kom til at fungere helt på linie med øvrige kommunale udvalg. Bestyrelsen bestod af fem medlemmer, hvoraf flertallet fra 1913 skulle være medlemmer af byrådet. Indførelsen af denne nye regel betød, at landsarkivar G.L. Wad måtte udtræde af bestyrelsen, hvor han havde haft sæde siden 1897, til fordel for et politisk valgt medlem. Landsarkivaren følte sig utvivlsomt krænket – i hvert fald slog han senere fast, at byrådet havde foretrukket uvidenheden frem for sagkundskaben, men faktisk var den tiltagende politikerdominans sideløbende med en anden udvikling, nemlig ansættelse af flere faguddannede blandt personalet. Byens tre museer kunne endnu i 1914 ledes af en deltidsansat museumsinspektør, Chr. M.K. Petersen, der havde sin hovedbeskæftigelse andetsteds, og som i øvrigt af uddannelse var teolog. Fra 1931 fik han imidlertid en heltidsansat historiker, Svend Larsen, som museumsassistent, og da inspektøren i 1939 gik af på grund af alder, blev også inspektørstillingen en heltidsstilling. Behovet for sagkundskab i bestyrelsen var givetvis blevet

mindre, og rollefordelingen var ved periodens slutning den, at embedsmændene havde ansvaret for, at samlingerne plejedes og udvikledes på en forsvarlig måde, mens udvalget for de offentlige samlinger (det nye navn for museumsbestyrelsen) stod for en »parlamentarisk« kontrol af de bevilgede midlers anvendelse og varetog museumsvesenets interesser i byrådet.

Odense kommune havde i 1914 tre museer: Fyns Stiftsmuseum, der var byens oprindelige museum, Fyns Folkemuseum i Eiler Rønnows gård i Nørregade, der var kommet til i 1910, samt H.C. Andersens Hus, som havde slået dørene op for publikum på eventyrdigterens fødselsdag i 1908. H.C. Andersens Hus fik i 1931 så at sige et knopskud ved indretningen af en beskeden samling i Andersens barndomshjem i Munkemøllestræde, så med lidt god vilje kan antallet af museer i 1940 opgøres til fire.

Den hele virksomhed kostede i regnskabsåret 1914-15 Odense kommune godt 7.000 kr., hvortil kom, at staten ydede tilskud til kunst- og oldsagssamlingerne (4.000 kr.); indtægter fra salg af postkort m.m., entré og tilskud fra Odense og Assens amter kunne tilsammen ikke engang indbringe 1.000 kr., så de samlede museumsudgifter beløb sig ved 1. verdenskrigs begyndelse til knap 12.000 kr. Det tilsvarende tal ved tærsklen til 2. verdenskrig var godt 61.000 kr., hvoraf Odense kommune afholdt godt 40.000 kr., mens statstilskuddet kun var steget til 6.500 kr. Selv når inflationen i de 25 år tages i betragtning, var der tale om en betydelig vækst i museumsudgifterne, og kommunen betalte broderparten heraf.

Fyns Stiftsmuseum

Museumsbygningen i Jernbanegade stod færdig i 1885, men allerede i det følgende tiår var det nødvendigt med en udvidelse. Museet var i 1914 åbent for publikum ni timer om ugen, nemlig tre timer søndag, mandag og onsdag eftermiddag. Søndag og onsdag var der gratis adgang, og da havde museet utvivlsomt langt det største besøg. Om mandagen måtte der betales entré, og en forhøjet entré var der tale om, hvis man dristede sig til at komme uden for den egentlige åbningstid. Søgningen til museet var trods alt ikke større, end at en sådan service over for tidens få turister lod sig opretholde.

Nogle besøgstal for byens museer fremgår af tabel 20.1. Stiftsmuseet besøgtes således i perioden 1914-40 af rundt regnet en halv snes tusinde gæster hvert år, og når man i tabellen ser, hvor dominerende »friggængernes« andel var, ligger det nær at antage, at publikum først og fremmest var at finde blandt byens og egnens befolkning. For perioden fra 1924 og fremefter foreligger der oplysninger om besøgstallets fordeling på børn og voksne, og det fremgår heraf, at de voksne besøgende var langt de fleste, typisk omkring

70%, så det var altså ikke lange rækker af skolebørn, der »fyldte op« i statistikken.

Men hvad kunne publikum nu se i museet i 1914? Der var faktisk muligheder nok. I stueetagen fandtes museets oldsagssamling og en mindre middelaldersamling, fortrinsvis bestående af kirkeinventar, samt en skulptur- og afstøbningssamling. På 1. sal var museets malerisamling og mønt- og medaljesamlingen placeret, og øverst oppe havde en blandet naturhistorisk samling til huse. Som om dette ikke var nok, havde man i 1914 endelig fundet plads i et kælderrum til en beskeden antiksamling og en etnografisk samling.

Nogen høj grad af specialisering var der altså ikke tale om, og nogle af samlingerne er da også opgivet efter 2. verdenskrig, hvor et mere mobilt publikum stiller større krav. Den naturhistoriske samling var virkelig kalejdoskopisk og omfattede f.eks. en lang række udstoppede fugle og pattedyr; her var insekter, sommerfugle og biller og meget, meget mere, og det var ikke kun det lokale dyreliv, der afspejledes i samlingen. I mellemkrigstiden var det begrænset, hvad der købtes, men f.eks. modtog man ved arv en større konkyliesamling og fra Dana-ekspeditionen en samling atlantehavsdyr. 1924-25 fik museet to mindre udstoppede slanger tilsendt fra en fynbo, der var udvandret til Chicago, og samme år købte man en kindtand af den afrikanske elefant. Tre år senere fik man dels en sort svane, der var død i anlægget i Munkemose, dels en orangeblå finke fra Mexico og en rødnebbet spidshaleamandine fra Nordaustralien.

Disse eksempler er nok til at vise, at her var tale om en blandet landhandel. Samlingens bredde var naturligt nok anledning til en lang række gaver og tilbud om fordelagtige køb inden for beslægtede felter, men i længden måtte alene pladsforholdene blive årsag til, at der skulle prioriteres.

Oldsagssamlingen er derimod en af de samlinger, Odense bys museer har bevaret og udbygget. Den var betydelig allerede fra apoteker Lotzes tid, men led under at være opbygget som en lille nationalmuseumssamling. Her var oldsager fra hele landet og endda udenlandsk sammenligningsmateriale. Lettere vilkår havde man ikke fået at arbejde under, da man i 1909 havde taget imod apoteker Chr. Mikkelsens private samling på 3.-4.000 oldsager, for gaven var betinget af, at den blev opstillet samlet i museet. Da apotekeren døde i 1924, kom der endda yderligere materiale til denne særsamling.

De betydelige gaver og en lang række køb, museet gjorde, betød, at oldsagssamlingen i 1935 kunne regnes blandt provinsens bedste, men pladsen var trang, og de mange udgravninger, museet nu selv foretog eller deltog i, skulle ikke gøre problemet mindre. Man var nu for alvor ved at komme væk fra det besynderlige forhold, der havde hersket mellem Nationalmuseet og provinsmuseerne, særlig i Sophus Müllers tid som direktør for National-

En af Stiftsmuseets velyndere, apoteker Chr. Mikkelsen (1844-1924) (H. Lomborg fot., Møntergården).

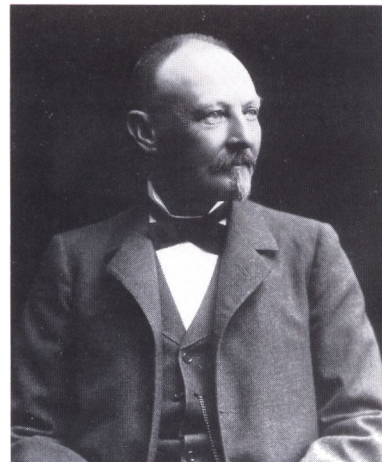
museet frem til 1921. Direktøren havde ført tilsyn med oldsagssamlingerne landet over og fra tid til anden vakt lokal ærgrelse ved at udtage de fineste stykker til Nationalmuseet. I salig apoteker Lotzes tid skal Müller endda en gang have svaret nej tak til at spise sammen med museets bestyrelse, hvoraf flere var etatsråder, med ordene: »Tåk, jeg spiser ikke med folket«. Man forstår den betydelige misstemning, der rådede!

Det var dengang Nationalmuseet, der stod for udgravningerne, ikke provinsmuseerne, og i længden førte denne politik – og det, at de udgravne fund tilfaldt Nationalmuseet – til, at lokale fund af oldsager kun sjældent blev anmeldt til Fyns Stiftsmuseum. Det var derfor glædeligt, at Nationalmuseet nu skiftede signaler, og det endda på et tidspunkt, hvor Odense-museet med ansættelsen i 1931 af den senere museumsdirektør Svend Larsen som museumsassistent også fik praktisk mulighed for at udføre udgravningsarbejder.

Nogle af oldsagssamlingens fineste erhvervelser i den her skildrede periode skyldtes imidlertid en privatmand, nemlig apotekeren på Svaneapoteket Poul Helweg Mikkelsen. Ligesom sin far, Chr. Mikkelsen, var han stærkt arkæologisk interesseret, men hvor faderen først og fremmest var samleren, foretog sønnen selv en lang række udgravninger, og han skænkede beredvilligt Fyns Stiftsmuseum en lang række samlede fund, han gjorde på Fyn. I en årrække bistod Svend Larsen Helweg Mikkelsen ved udgravninger rundt på øen, og med tiden førte aktiviteterne til, at indberetningerne om oldtidsfund tog til, først til apotekeren, siden også til museet.

Apoteker Lotze havde været samler om en hals, og mønter og medaljer var noget af det, han havde næret særlig forkærlighed for. Han indsamlede et meget betydeligt beløb til indkøb til samlingen, og også senere var der givet betydelige gaver hertil. I årene fra 1914 og til sin død i 1927 lod den lokale møntsamlers, hvidgarver L. Chr. Petersen en veritabel gaveregn tilfalde museet. Han nøjedes ikke blot med at give en lang række af sine egne mønter og medaljer, men gav også penge til indkøb på møntauktioner. Lige så betydningsfuldt var det, at han i årene fra 1918 til 1922 foretog en uhyre grundig bestemmelse af samlingens danske mønter; undervejs købte han ligefrem ind til museet for at udfylde de værste af de huller, han bemærkede i samlingen. Den omfattede ved ordningens afslutning 2.508 danske mønter.

Mønt- og medaljesamlingen rummede ved 1930'ernes slutning meget forskelligt. Her var alt lige fra danske mønter fra Knud den Stores tid og til satiriske medaljer, slået under den 1. verdenskrig, således f.eks. den belgiske hareordens diplom, kommandør- og ridderkors, som havde været brugt til at håne dem, der flygtede fra Antwerpen på grund af bombardementet i 1914. Men der var tillige tale om en betydelig specialisering i samlingen. Man

Nationalmuseets frygtede direktør Sophus Müller (1846-1934) (Fred. Rüse fot., Det kgl. Bibliotek).

Møntsamlers, hvidgarver L. Chr. Petersen, der ydede byens museumsvesen både faglig og økonomisk bistand (Otto Nørmark fot., Møntergården).

Trængsel på Fyns Stiftsmuseum i Jernbanegade i 1933 – et kig ind i mont- og medaljesamlingen, hvor en større samling malerier på dette tidspunkt havde fundet plads (Montergården).

havde først og fremmest danske samt antikke græske og romerske mønter. Museet foretog selv betydelige indkøb til samlingen i mellemkrigstiden, men det var L. Chr. Petersens sponsorvirksomhed, der battede mest sammen med en betydelig arv, bestående af ca. 1.700 græske og romerske mønter, som museet modtog ved apoteker Chr. Mikkelsens død. Tilvæksten betød, at der også på dette område var et stort omordningsarbejde at gøre for museumsinspektøren.

Den senere direktør for Statens Museum for Kunst, Lars Rostrup Bøyesen deltog umiddelbart før 2. verdenskrig i en registrering af Fyns Stiftsmuseums malerisamling, og han orienterede om arbejdet i en artikel i tidskriftet *Tilskueren* 1939. Samlingen omfattede da ca. 235 billeder, der for de flestes vedkommende var kommet til veje i 1920'erne og 1930'erne. Rostrup Bøyesen var ikke ubetinget tilfreds med samlingen. Tværtimod hævdede han, at indkøbene i alt for høj grad var præget af vilkårlighed og ikke syntes at have været »tilstrækkeligt underbygget med orientering i samtidens kunstliv og med kritisk sans«. Om de forholdsvis få billeder, der var købt før århundredskiftet, hed det, at ingen af dem »synes at være malet på nogen af kunstnernes mere veloplagte dage«, og om den arv, bestående af 26 malerier, museet i 1908 havde modtaget ved etatsrådinde Lotzes død, mente forfatteren, at den næsten måtte have været i stand til »at kvæle de hæderlige forsøg på en mere sikker kunstnerisk orientering«! Hertil kom, at museumsbestyrelsen og byrådet i 1909-10 havde forpasset muligheden for, at Fyns Stiftsmuseum kunne blive centralmuseum for de såkaldte fynbomalere. Her var man uhjælpeligt overhalet af museet i Fåborg.

Rostrup Bøyesen opstillede i sin artikel tre krav, som et kunstmuseum i provinsen efter hans mening burde stræbe efter at opfylde. Kort fortalt skulle et sådant museums malerisamling give et overblik over den danske malerkunsts udvikling i hele dens forløb, den skulle afrundes kvalitativt med enkelte hovedværker, og endelig skulle der være en fyldig repræsentation af den kunst og de kunstnere, der havde tilknytning til egnen.

Men midlerne til at opfylde kravene var beskedne, og museet led tillige under, at dets samling af ældre kunst var såre beskedne, bl.a. på grund af den sene grundlæggelse af samlingen. Uheldig var også den særegne indkøbsprocedure, der praktiseredes i en årrække: Museumsbestyrelsen tog ganske simpelt på indkøb i København en gang hvert år, og de billeder, bestyrelsen kunne enes om at købe, var nok ikke altid de mest prægnante.

Det hjalp øjensynlig noget på tilvækstens kvalitet, da Ny Carlsbergfondet i 1925 påbegyndte årlige uddelinger af nutidskunst til provinsens kunstmuseer, men da museerne i starten skulle vælge i lodtrækningsorden, var det alligevel noget tilfældigt, hvad der var at vælge imellem, når turen kom til

Fyns Stiftsmuseum. Museumsudvalget fik i mange år sagkyndig bistand fra direktør Leo Swane, Statens Museum for Kunst, men da denne omkring 1938 havde fået et af maleren Harald Giersings »mindst udæskende« malerier på hånden, men trods en kraftig anbefaling ikke kunne få udvalgets tilslutning til købet, takkede Swane af. Chr. M.K. Petersen hørte snart også selv op med at stille forslag til udvalget om indkøb og følte sig ligefrem ubehageligt til mode ved at skulle give møde ved Ny Carlsbergfondets årlige uddeling, efter at udvalgets formand i 1937 var blevet den tidligere handelsminister C.N. Hauge – »fordi så godt som intet af kunstværkerne tiltalte ham [dvs. Hauge]«.

I 1937 valgte Hauge som nr. 2; han foretrak her et ret almindeligt billede og forbigik derved et langt mere værdifuldt. Så opsigtsvækkende var Hauges valg, at Chr. M.K. Petersen straks blev kontaktet af en af Ny Carlsbergfondets direktører, der kunne fortælle, at man til 1938-uddelingen, hvor Fyns Stiftsmuseum skulle vælge først, til glæde for museet havde købt et meget kostbart maleri af Fritz Syberg, *Stuen i solskin*. Nu var man imidlertid kommet i tvivl, om museet virkelig ville vælge det, og man overvejede derfor at lade det udgå af fordelingen året efter. Da det kom til stykket, valgte Hauge dog billedet, men efter Chr. M.K. Petersens opfattelse »vist nærmest, fordi han ikke turde lade et så kostbart kunstværk gå Stiftsmuseets dør forbi«.

En malerisamling bedømmes ikke kun på de enkelte malerier, den består af, men også på det samlede indtryk, ophængningen af billederne giver den besøgende. På et møde i Fyns Stifts Kunstforening i 1932 kritiserede Leo Swane både de tidligere indkøb og ophængningen. Han fandt bl.a., at billeder, der i og for sig var gode, skæmmedes ved, at der var anbragt ligegyldige arbejder ved siden af dem. Museumsudvalgets daværende formand, konsul P. A. Kruuse og Chr. M.K. Petersen tog derfor med tak mod Swanes tilbud, fremsat få dage efter mødet, om vederlagsfrit at forestå en omhængning af udstillingens billeder. Det tidligere anvendte princip for ophængningen, hvorefter en bestemt kunstners produktion skulle hænge samlet uden hensyn til kvaliteten, blev nu forladt, idet Swane foretrak at lade de fineste værker få de bedste pladser, mens de mere tvivlsomme malerier blev henvist til dårligere lysforhold eller helt blev udskudt.

Trods den megen kritik, der er refereret ovenfor, var perioden 1914-40 ikke kun bedrøvelighed for malerisamlingen. Der var en betydelig publikumsinteresse for malerierne, og man fik langsomt opbygget en samling, som bl.a. kan belyses af følgende tal fra opgørelsen 1939 (nogle af billederne var dog ikke museets egne, men deponeret i museet fra Statens Museum for Kunst): Jens Juel 4, Vilh. Bendz 4, Dankvart Dreyer 10, H. A. Brendekilde 3, Julius Paulsen 6, Fritz Syberg 3, Peter Hansen 5, Johs. Larsen 5, Anna Syberg

*Kunsthistorikeren, senere museumsdirektør
Lars Rostrup Bøyesen (f. 1915) (Det kgl.
Bibliotek).*

1, Alhed Larsen 1, Jens Birkholm 1, Søren Lund 2 og Poul S. Christiansen 2 billeder.

Manglerne var stadig følelige inden for den ældre kunst og den helt moderne, men selv den kritiske Rostrup Bøyesen fandt, at »samlingen har i sig selv muligheder for indefra at udvikle sig hen mod det bedre«. Dette håb skulle først gå i opfyldelse efter 2. verdenskrig.

H. C. Andersens Hus

I forbindelse med festligholdelsen af H. C. Andersens 100-årsdag i 1905 blev den tanke bragt på bane at indrette eventyrdigterens fødehjem i Hans Jensens Stræde som museum, og byens daværende borgmester Ludvig Dithmer greb begejstret ideen. Museet åbnede for publikum tre år senere, men i de første år kom der ikke mange i de lavloftede stuer – og da slet ikke målt med vor tids alen. Tabel 20.1 giver et klart billede af tendensen i perioden 1914-40: Besøgstallene voksede og voksede, og særlig velbesøgt blev museet efter udvidelsen i 1930. Herom senere.

Hensigten med museets indretning havde oprindeligt været den, at man ville illustrere digterens eget livseventyr, men med tiden udvidede man indsamlingsfeltet, således at museet også kunne blive af central betydning for Andersen-forskningen. Derfor erhvervede man i mellemkrigstiden en række store brevsamlinger, fortrinsvis bestående af breve, Andersen selv havde skrevet, f.eks. til Henriette Hanck i Odense, en betydningsfuld samling, som også senere er udgivet. En opgørelse i museets årsberetning for 1935-36 viser, at man da havde op imod 600 Andersen-breve i museets arkiv.

H. C. Andersen-manuskripter var en anden gruppe blandt museets erhvervelser, og i 1920 havde man eksempelvis held til at købe originalmanuskripterne til eventyrerne *Den lille havfrue*, *Kejserens nye klæder*, *Paradisets have*, *Den flyvende kuffert* og *Storkens hævn*, men prisen (5.000 kr.) nødvendiggjorde også en ekstrabevilling fra byrådet. Året efter fik man tilbud om at købe manuskriptet til digterens selvbiografi, *Mit livs eventyr*, men prisen – 20.000 kr. – afskrækkede museumsbestyrelsen så stærkt, at man end ikke gik til byrådet for at prøve at få en bevilling til købet. Man fandt, at det var »en ganske urimelig pris, navnlig når det betænkes, at ejeren havde fået manuskriptet som gave fra en H. C. Andersen nærstående person«. I 1930 – kort før det udvidede museum kunne tages i brug, og mens P. A. Kruuse var formand for museets bestyrelse – lykkedes det imidlertid at erhverve manuskriptet, uden at prisen i mellemtiden var steget.

De høje priser på Andersen-effekter var naturligvis et stort problem for museet, men det tør nok siges, at det lykkedes at erhverve langt de fleste af de

Karen Marie Rasmussen (1868-1946) ejede huset på hjørnet af Hans Jensens Stræde og Bangs Boder, til det blev købt af kommunen og indrettet som H. C. Andersens Hus. Hun fortsatte som opsyn i huset i mange år (Kochs effif. fot., Møntergården).

perler, man fik tilbudt i denne periode, typisk ved særbevillinger fra byrådet.

Museet fik også gaver fra nær og fjern. En odenseaner skænkede ved en lejlighed en større brevsamling, som han havde købt på en auktion, og udlændinge sendte undertiden H.C. Andersen-udgaver på deres hjemlands sprog, når de først én gang havde gæstet digterhuset. Årsberetningen for 1922 siger lidt om spændvidden på »indkomst«-siden: det år købte man godt 80 breve fra Andersen til Henriette Hanck, og samtidig fik man som bl.a. tilsendt en ældre amerikansk avisartikel, hvori det bl.a. hed: »Uden for hans barndomshjem løb Odense bys snævre, skrånende gader, der lugtede stærkt af læder og fisk og åbnede sig ud til Skageraks vande, som skinnede rødt i aftensoen«. H.C. Andersen har i tidens løb måttet lægge ryg til meget!

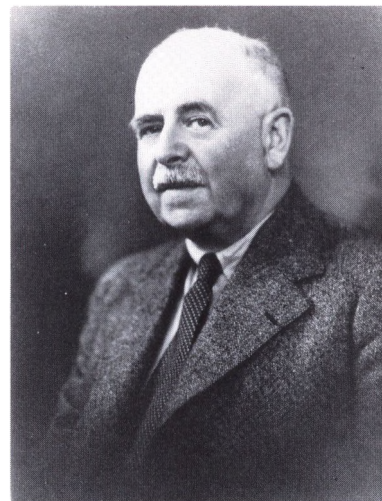
Alt i alt udbyggede museet sine samlinger meget betydeligt i de her skildrede 25 år, og ved den 2. verdenskrigs begyndelse havde museet klart indtaget andenpladsen efter Det kgl. Bibliotek i København som studiested for Andersen-forskningen.

Da H.C. Andersens Hus i sin tid var blevet indrettet til museum, rådede der ingen tvivl om, at Andersen også virkelig var født der. Ved hans udnævnelse til æresborger i Odense i 1867 havde han ganske vist selv udtalt den formodning, at han var født i Skulkenborg eller Ramsherred, men kort tid senere havde *Fyens Stiftstidende* på grundlag af en mundtlig tradition kunnet pege på huset på hjørnet af Hans Jensens Stræde og Bangs Boder som digterens fødested.

I 1925 offentliggjorde personalhistorikeren, kontorchef H.G. Orlík imidlertid en artikel, hvoraf det bl.a. fremgik, at H.C. Andersens forældre aldrig som gifte havde boet i huset, og at de i øvrigt først var flyttet sammen, da drengen var næsten trekvart år gammel. Sandsynligheden for, at H.C. Andersen virkelig skulle være født i huset, fandt Orlík »grumme ringe«, og den mundtlige tradition gav han heller ikke meget for. Den mindede i alt for meget om historien om den lille fjer, der blev til fem høns – i takt med Andersens berømmelse.

Orlíks artikel gav naturligvis anledning til et vældigt røre – et af de mere humoristiske indslag var karikaturtegningen i *Bleksprutten* 1925, som ses på side 405 – men da ingen af diskussionsdeltagerne kunne »tilbyde« et andet fødested, fik den hele ballade ingen videre konsekvenser.

Samme år blev søgelyset imidlertid også rettet mod museet på anden vis. Et H.C. Andersen-samfund var under dannelse, og omtalen af samfundets planer havde fået en af tidens rageknive, professor Karl Larsen til at rykke i feltet: Man skulle aldeles ikke tænke på at søge Andersens jordiske rester flyttet til Odense, mente Karl Larsen, der samtidig advarede mod det besvær, det ville medføre for Andersen-forskningen, hvis det litterære materiale

Herover ses personalhistorikeren H.G. Orlík (1876-1949), der i 1925 vakte opsigt med en artikel om H.C. Andersens forældre og fødested (Elfvælt fot., Det kgl. Bibliotek).

*Professor Karl Larsen (1860-1931)
(Det kgl. Bibliotek).*

H. C. Andersen-mindehallen blev projekteret af arkitekt Niels Jacobsen (1865-1935). Han var konservativt byrådsmedlem 1909-25 (H. Lomborg fot., Møntergården).

skulle spredes mellem København og Odense. Derimod, hævdede han, havde Odense en »ærespligt« over for byens H. C. Andersen-skatte, nemlig den »at skaffe dem betryggende museumsforhold og ikke ... lade dem bero i et lille tyndmuret, mørkt og snævert, brandfarligt beliggende hus fra perioden«.

Den stigende tilstrømning til museet, de voksende samlinger og den beretigede kritik af sikringsforholdene var altsammen baggrund for, at planer om en udvidelse af museet tog fastere form i årene efter 1925. Og da H. C. Andersen-samfundet i 1928 drøftede planer om afholdelse af en mindefest i anledning af digterens 125 års fødselsdag to år senere, blev de to emner, museumsudvidelse og mindefest, straks knyttet sammen.

En af byens førende arkitekter, det tidligere konservative byrådsmedlem Niels Jacobsen, havde allerede lavet de første planer til en udvidelse af museet og været i kontakt med borgmester H. Chr. Petersen herom. I slutningen af november 1928 købte Odense kommune derfor de små huse, der stødte op til museet, og udvidelsen var hermed rykket et stort skridt nærmere.

Forslagene om en mindefest og en udvidelse af museumsbygningen kom til drøftelse på to byrådsmøder i december. H. C. Andersen-samfundet havde søgt byrådet om en kommunal garanti for mindefesten på 50.000 kr., men byrådets flertal under ledelse af borgmester H. Chr. Petersen vedtog i stedet, at samfundet kunne få 20.000 kr., hvis det ad anden vej kunne påtage sig at skaffe de 80.000 kr., man regnede med, det ville koste at gennemføre arkitekt Jacobsens plan. Det ville være en smuk opgave for samfundet at samle pengene til en mindehal, mente borgmesteren – i stedet for at bruge 50.000 kr. på en fest i otte dage. Det var »en flothed, på hvilket program han ikke var valgt«. Et socialdemokratisk forslag om, at byrådet skulle bevilge pengene til den nye bygning, forkastedes med alle stemmer mod socialdemokraternes egne.

Sagen tog nu en opsigtsvækkende vending. Nytårsdag 1929 meddelte fabrikant Thomas B. Thrige nemlig, at han ville forære byen 100.000 kr. til anvendelse til udvidelsen af museet. Man kunne nu se frem til både mindehal og mindefest, men taknemmeligheden over for Thrige var ikke entydig. Der rejste sig således snart røster imod de nedrivninger, som arkitekt Jacobsens plan (og dermed Thriges gave) forudsatte, ligesom der var modstand imod den påtænkte mindehals arkitektoniske udformning. I marts 1929 vedtog byrådet dog trods protesterne og trods det fremsatte forslag om afholdelse af en arkitektkonkurrence at opføre de bygninger, Jacobsen havde tegnet udkast til – et udkast, som nu også var godkendt af Thrige. Museet skulle udvides med en søjlehal med indgang og udstillingsplads, en cirkelformet,

Det er ganske vist —
Fantasi over H. C. Andersen's Fødested

egentlig mindehal med plads til kunstnerisk udsmykning samt – ud mod Bangs Boder – en bygning med plads til bibliotek, studieværelse m.m.

Vedtagelsen fik imidlertid ikke protesterne til at forstumme; kontorchef Olrik offentliggjorde f.eks. en kronik i *Politiken*, hvori han hævdede, at nedrivningen måske ramte H. C. Andersen's rigtige fødested. Et egentligt protestmøde blev indkaldt til den 17. juni, dagen før nedrivningen skulle begynde – men indkaldelsen fik kun kommunen til at fremskynde nedrivningens begyndelse. I byens aviser kunne man nogenlunde samtidig finde et indlæg fra direktøren for Nationalmuseet, M. Mackeprang, og fire kongelige bygningsinspektører, Martin Borch, J. Magdahl Nielsen, J. Vilh. Petersen og Knud Lehn Petersen. Heri hed det bl.a.:

Alfred Schmidts tegning fra Blæksprutten 1925 ironiserer over de talrige muligheder; odenseanerne havde fået efter offentliggørelsen af H. G. Olriks artikel.

»Ved gennemførelsen af den projekterede mindehal med sine søjler og sin kuppel vil der blive indført et element, der står i den mest skærende disharmoni til hele det småborgerlige, hyggelige strøg, der netop er et karakteristisk billede af en dansk provinsgade fra H.C. Andersens dage«.

Den fungerende borgmesters eneste kommentar til indlægget var den, at nedrivningen ville blive fortsat!

Protestmødet på Industripalæet den 17. juni fortjener en lidt nærmere omtale, også på grund af de talrige senere, omstridte nedrivninger i bymidten. Mødet havde samlet mindst 5-600 tilhørere, og der var en lang række indlæg mod nedrivningen, men mest interessant var det nok, at fabrikant Thrige selv havde vovet sig ind i løvens hule og fastslog, at han absolut ikke havde krævet, at arkitekt Jacobsen skulle udføre arbejdet. Byrådet havde kunnet ændre på planerne.

Noget tyder således på, at borgmester H. Chr. Petersen allerede i efteråret 1928 havde bundet sig til Niels Jacobsens projekt, og at han ikke havde ønsket at åbne en ny diskussion, efter at han havde fået Thriges tilsagn om pengene og dennes godkendelse af det foreliggende projekt. Niels Jacobsen havde jo, fremhævede borgmesteren på et senere byrådsmøde, tegnet teatret og mange andre bygninger i byen. Skulle han så ikke også kunne bygge denne mindehal?

Mødet den 17. juni sluttede med, at man med overvældende majoritet vedtog en resolution, der beklagede den påbegyndte nedrivning, krævede

De to huse midt i billedet måtte vige pladsen for den nye mindehal ved H.C. Andersens Hus (Herluf Lykke fot., Møntergården).

På billedet ses den dominerende facade til mindehallen for H. C. Andersen mod Hans Jøensens Stræde (H. Lønborg fot., H. C. Andersens Hus).

den standset og opfordrede byrådet til at søge hjælp hos »kompetent sagkundskab«, så man undgik den »ødelæggelse af stedet«, den planlagte bebyggelse ville udgøre.

Byrådets 25 medlemmer lod sig ikke anfægte af protesterne, og på byrådsmødet den 1. juli var der for en gangs skyld rørende enighed mellem den konservative borgmester og socialdemokraten L. D. Rasmussen. Sidstnævnte havde selv en tid boet i Hans Jøensens Stræde og kunne bevidne, at der fandtes baggårde i strædet, som var ganske uhygiejniske. Dem skulle byen ikke anstrenge sig for at bevare. Tilsvarende spurgte borgmesteren retorisk om, hvorfor de protesterende ikke selv flyttede om i Bangs Boder og indgedede »skønheden« deromme.

Udvidelsen af museet forløb herefter planmæssigt, og mindehallen stod klar til indvielse i sommeren 1930. Af hensyn til turisterne havde man nemlig henlagt mindefesten til dagene 11., 12. og 13. juli, og mindehallens indvielse gled naturligt ind i programmet for festdagene.

Den københavnske presse gav i forbindelse med festdagene plads til en række kritiske betragtninger rettet mod Odense og forvaltningen af H. C. Andersen-minderne. Striden om fødestedet dukkede således op på ny, men værst var dommen over arkitekt Jacobsens værk, som man sammenlignede med et krematorium eller en septictank. Nogen heldig hånd havde arkitekten heller ikke haft; den bastante facade, der gav mindelser om et græsk tempel, og som var helt ude af proportion med de omgivende huse, er lykkeligvis også siden fjernet igen. Tilbage af 1930-bygningerne er stort set kun den cirkelformede mindehal, som i 1931-32 blev udsmykket af maleren Niels

Komponisten Carl Nielsen (1865-1931) stod selv i spidsen for orkestret i Odense Teater ved H. C. Andersen-festspillet i juli 1930 (L. Albert fot., Det kgl. Bibliotek).

Forfatteren Sophus Michaëlis (1865-1932) var selv odenseaner. Foto ca. 1913 (Det kgl. Bibliotek).

Larsen-Stevns med et af dennes hovedværker – otte fresker med motiver fra H. C. Andersens liv.

De kritiske røster udefra fik Odensepressen til at rykke sammen om det, der nu var opført, og den fest, man nu skulle fejre. Byens førende avis, *Fyens Stiftstidende*, udgav i anledning af mindefesten en udvidet udgave af bladets søndagstillæg *Ugen*. Læserne fik denne gang 64 siders blandet læsestof i et flot, farvetrykt omslag og trykt på godt, glittet papir.

Tillægget indeholdt bl.a. digte, skrevet til festen, en velkomst til tilrejsende gæster – også på tysk og engelsk – artikler om Andersen og hans digtning, bl.a. af rektor Holbeck og professor Hans Brix. Her var artikler om museet, om byen og om æresborgerudnævnelsen og et væld af H. C. Andersen-inspirerede annoncer. Det sidste er måske et for flot udtryk, men eventyrdigteren kunne i hvert fald bruges til adskilligt. Her var reklamer for H. C. Andersen-chokolade, H. C. Andersen-tobak og -eventyrtapet, ligesom det var muligt at erhverve kopier af den statue, der var opstillet til ære for digteren, på dette tidspunkt på Gråbrødre Plads. Flere firmaer falbød en damaskdug med motiver fra Andersens forfatterskab, og mange af byens boghandlere gjorde sig anstrengelser for at sælge forskellige udgaver af eventyrene. Nogle af eventyrene måtte også holde mere direkte for i annoncerne. En af byens fotohandlere slog således på, at *Hvad fatter gør, er altid det rigtige...* særligt naturligvis, hvis han køber et fotografiapparat, og titlen *Den flyvende kuffert* passede specielt godt til en læderhandler. Det var også nærliggende for den, der solgte sengetøj, at spille på *Prinsessen på åerten* med de 20 madrasser. Dengang var sengetøjet heller ikke som nu, anførtes det!

H. C. Andersen-reklamerne var kort sagt talrige, så det var ikke kun digterens minde og museet, der kunne drage nytte af festlighederne. Det kunne de handlende, det kunne avisen – og byen.

Programmet for mindefesten rummede noget for enhver smag. Der var musik i byens gader, korsang og folkedans i slotsgården, foredrag og eventyroplesning og et optog af skolebørn gennem byen. Fredag eftermiddag foregik den officielle indvielse af museets nybygning for et indbudt publikum og med taler af Thrige, der overgav byens borgmester den gyldne nøgle til mindehallen, af borgmesteren og af museumsudvalgets formand. Regeringen var repræsenteret af hele fire ministre med statsminister Stauning i spidsen. Senere på dagen fik de indbudte gæster lejlighed til at blande sig med et bredere publikum ved en festaften i Fyns Forsamlingshus. Lørdag aften var der dels musik og dans i Læseforeningens Have, dels festforestilling på Odense Teater, hvor man bl.a. kunne se et festspil, skrevet til lejligheden af digteren Sophus Michaëlis og med musik af en anden fynbo, komponisten Carl Nielsen, der selv dirigerede orkestret. Det hele sluttede søndag aften

med en kæmpefest på engen i Fruens Bøge med forskellige former for optræden samt den uundværlige dans til ud på natten. *Fyns Social-Demokrat* kunne berette, at der aldrig nogen sinde før havde været samlet så mange mennesker i skoven, og *Fyens Stiftstidende* angav deltagerantallet til 27.000.

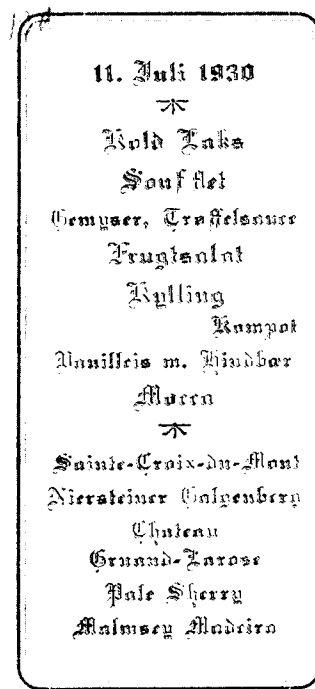
Det var nok ikke mange, der forlod skoven denne sommeraften, før de havde set det afsluttende festfyrværkeri med motiver fra H.C. Andersens eventyr. Så var eventyret omme, men i museums-mæssig forstand holdt det sig. Museumsinspektør Chr. M.K. Petersen havde arrangeret en større særudstilling i anledning af museets udvidelse, og her blev virkelig tale om et gennembrud for museet. Udstillingen besøgte på knap 1½ måned af 16.910 gæster, så museet havde for alvor fået tiltrækningskraft. Tilstromningen kunne selvsagt ikke permanent holde sig på niveauet fra festdagene, men den lå også i de følgende år konstant over besøget før udvidelsen. Det sidste år før krigen, 1939-40, var der således over fire gange så mange besøgende som i 1928. Flere og flere skoler, både danske og udenlandske, kiggede indenfor, og museets gæstebøger giver belæg for, at Odense nu så at sige fik plads på verdenskortet. Museumsudvidelsen, den tiltagende turisme i bred forstand, og det, at Fyn i 1935 blev landfast med Jylland ved åbningen af Lillebæltsbroen, kunne aflæses i besøgstillene.

H.C. Andersens Barndomshjem

125-året for Andersens fødsel blev også betydningsfuldt for byens museums-væsen på anden måde. Bestyrelsen for Odense Teater lod sig inspirere af årets festligheder og erhvervede digterens barndomshjem i Munkemøllestræde. Huset var imidlertid ændret til ukendelighed – bl.a. var der tilføjet en overetage – men ved arkitekt Jens Christensens hjælp lykkedes det snart at bringe huset tilbage til den skikkelse, det havde haft, mens Andersen boede her fra 1806 til 1819. Da det var gjort, forærede teaterbestyrelsen huset kvit og frit til Odense kommune.

Museumsvæsenet faldt ikke for fristelsen til at indrette husets indre ud fra usikre forestillinger om, hvordan det kunne have været møbleret, mens Andersen boede her, men nøjedes med at udstille nogle få billeder, der viste de besøgende, hvordan Odense så ud dengang. Nogle år senere delte man dog emnerne således mellem de to Andersen-museer, at barndomshjemmet skulle fortælle om digterens barndom i Odense frem til 1819, mens udstillingen i H.C. Andersens Hus skulle tage sig af resten af digterens liv.

Barndomshjemmet åbnedes for publikum den 4. juni 1931, men har af mange grunde aldrig fået samme publikumstække som det usikre fødested, jfr. tabel 20.1.

Menukort fra festmiddagen i anledning af mindehallens indvielse (H.C. Andersens Hus).

H. C. Andersens Barndomshjem i Munkemøllestræde fotograferet før det blev ført tilbage til den skikkelse, det havde haft, da H. C. Andersen var barn (Møntergården).

Fyns Folkemuseum

Sidst i rækken af byens museer skal Fyns Folkemuseum omtales. Det blev som nævnt oprettet 1910 og havde til huse i Eiler Rønnows gård i Nørregade indtil 1939, hvor museet og museumsbygningen blev flyttet til det nuværende museums grund på hjørnet af Overgade og Møntestræde.

Tabel 20.1: Antal besøgende på de odenseanske museer 1914-40.

År	Mod entré	Fyns Stiftsmuseum Med gratis adgang	I alt	Fyns Folkemuseum	H. C. Andersens Hus	H. C. Andersens Barndomshjem ⁵
1914	1.502	– ²	–	977	1.331	–
1919	2.929	– ²	–	2.827	3.004	–
1924	3.542	8.685 ³	12.227	1.948	5.178	–
1930-31 ¹	2.428	10.479	12.907	1.602	28.409	–
1934-35	1.896	8.851	10.747	1.226	21.939	1.784
1939-40	2.269	7.458	9.727	– ⁴	30.821	2.195

1) Regnskabsåret 1930-31 er valgt i stedet for 1929-30, da opgørelserne i museernes årsberetning for 1929-30 omfatter 15 måneder.
2) Optaltes ikke.
3) Tallet dækker kun årets sidste ni måneder.
4) Lukket på grund af flytning.
5) Åbnet for publikum 1931.

Kilde: Museernes årsberetninger 1914-40 i Odense Byråds Forhandlinger, Tillæg II.

Museet skulle fra starten være rammen om minder om fynsk folkekultur fra reformationstiden og frem til vore dage, og man havde i 1910 allerede grundlaget til samlingen i Fyns Stiftsmuseum. I den her behandlede periode fik Fyns Folkemuseum ikke noget stort besøgstal (se tabel 20.1). En betydelig del af museumsgæsterne var i en lang årrække endda odenseanere, der på rundskuedagen(e) benyttede sig af tilbuddet om gratis adgang til museet. For

Sammenstuvede genstande i et af udstillingslokalerne i Eiler Rønnøvs gård, mens den endnu lå i Nørregade – ikke ligefrem nogen pædagogisk opstilling (H. Lomborg fot., Møntergården).

datidens museumsfolk må det have været en blandet fornøjelse f.eks. i 1918 at se 1.150 gæster i museet på de to rundskuedage, mens der i hele resten af året kun kom knap 1.500 gæster i de små rum. På den anden side vidnede det vel trods alt om, at der måtte være en vis latent interesse for museet, en interesse, som på langt sigt kunne bane vej for en forbedring af museets forhold.

Museet nød til gengæld godt af publikums bevågenhed i en anden forstand; det blev snart det af byens museer, der fik de fleste gaver. Det var egentlig ikke så mærkeligt, for Fyns Folkemuseum samlede netop på sådanne ting, som endnu fandtes i en række hjem. Behovet for at øge samlingerne ved køb var derfor mindre.

Gaveregningen var betydelig, og ser man f.eks. i museets årsberetning for 1928-29, kommer mangfoldigheden tydeligt frem. Lad det her være nok med nogle få eksempler: Museet fik i dette år en lang række gaver, spændende fra digteren Carl Baggers spadserestok over fem jernovne fra tiden omkring år 1800 til et fotografi af en odenseansk dobbeltkvartet, der havde sejret ved en kvartet-konkurrence i Fåborg 1869, samt en i datiden populær kammerpote fra 1848, på hvis bund der var anbragt et spottevers og billeder af den forhadte hertug af Augustenborg og hans bror, prinsen af Nør.

Den betydelige tilgang af genstande gjorde dels, at visse af museets samlinger – f.eks. af gamle lavs-genstande – nåede en meget høj kvalitet, dels – og værre – at der meget snart blev en særdeles følelig pladsmangel. Billedet på side 411 giver et udmærket indtryk af trængslen, og læser man den beskrivelse af museet, Chr. M.K. Petersen skrev til bogen *Odense. Vår by* 1931, må man give ham ret i, at der var tale om en uhyre broget samling, der ikke kunne komme til sin ret i de mørke rum i Eiler Rønnows gård. Museumsudvalget mente en overgang, at det ville hjælpe med installation af elektrisk lys i ejendommen, men besøgstillene i tabel 20.1 viser klart, at arbejdet, som blev udført 1930, var forgæves.

Man kom derfor snart til den erkendelse, som Svend Larsen udtrykte så klart i et interview nogle år senere: »Ingen gider komme og se på en samling af alt muligt i nogle skabe«. Pladsforholdene måtte forbedres, og 1930'erne igennem voksede den politiske forståelse for, at en nyordning af museets lokaleforhold var en nødvendighed.

Udvidelsesplaner

1930 var et godt år for museerne i Odense. Det skulle være fremgået ovenfor – og samme år lykkedes det tilmed at få kommunen til at købe den gamle Møntergård i Overgade, hvor museumsudvalget med tiden kunne tænke sig dele af byens museumssamlinger anbragt.

Rejsegilde ved restaurering af Møntergården 8. september 1938. Taleren til højre i billedet er sagfører Axel Ernst (1891-1964), der var konservativt byrådsmedlem og medlem af museumsudvalget. Nr. 3 fra højre er socialdemokraten Niels Jørgensen, der var formand for teknisk udvalg (Møntergården).

Det konservative byrådsflertals tilbageholdende udgiftspolitik var naturligvis ikke den bedste forudsætning for planernes fremme, men museumsudvalgets nye formand fra 1933, den konservative redaktør Jørgen Chr. Dreyer arbejdede for planerne, der nu præsenteredes i form af et forslag til skabelsen af en museumsgade ved Møntestræde. Møntergården skulle restaureres til museumsformål, og man kunne efterhånden genopføre nogle af byens gamle bindingsværkshuse i dens umiddelbare nærhed, f.eks. farver Østerbyes gård fra Vestergade (nedrevet 1903) eller Eilschous boliger fra Munkemøllestræde (nedrevet ved opførelsen af Telefonhuset på Klingenberg). Det indgik også i forslaget, at Eiler Rønnows gård skulle flyttes fra Nørregade til det nye museumsområde.

I forordet til den bog, Svend Larsen havde skrevet til museets 50 års jubilæum i 1935, benyttede Dreyer lejligheden til at nævne det stærke ønske om, at »vi må få mere råderum, så alt det smukke og værdifulde, vi ejer, men som vi for tiden mangler plads til, må kunne blive tilgængeligt for alle«, og museumsudvalget fik også mulighed for at arbejde videre med sagen; da man (efter Dreyers død) i januar 1937 havde fremsendt mere detaljerede forslag til byrådet, besluttede borgmester H. Chr. Petersen dog at udsætte behandlingen af dem til efter valget.

Det blev derfor det nye socialdemokratiske flertal, der for alvor fik sat skub i byggeplanerne. I juni 1937 begyndte undersøgelserne omkring sagens økonomiske omfang, den 1. oktober samme år lukkedes Fyns Folkemuseum for publikum, så flytningen kunne forberedes og samlingerne registreres på

en tidssvarende måde, og i maj 1938 gav byrådet en første bevilling til restaurering af Møntergården og flytningen af Eiler Rønnows gård. Man havde en del penge hertil fra to af museets afdøde velgørere (købmand Simon Haible og hvidgarver L. Chr. Petersen), og da man tilmed kunne sælge grunden i Nørregade, hvor Eiler Rønnows gård havde ligget, til De danske Spritfabrikker for 60.000 kr. og fik et beløb oveni på 10.000 kr. til det gode formål, blev kommunens udgifter begrænset væsentligt. Det kom i sidste ende udvælsesplanerne til gode, for midt i byggerodet viste der sig i 1939 mulighed for at købe naboejendommen, Overgade 48, der sidst havde rummet en tekstilfabrik, og nu bevilgede byrådet uden at knytte de 170.000 kr., der skulle til. Den sidst erhvervede ejendom gav både bedre plads og en bedre afrunding af museets område; det kunne imidlertid først tages i brug i den følgende periode.

Planerne om en flytning af museet stammede ganske vist fra »Spare-Petersen«s tid, hvor også købet af Møntergården var gennemført, men under byens nye flertal sad pengene til museumsformål øjensynlig løsere.

Status 1940

Byens museumsvesen lededes i årene fra 1906 til 1939 af cand. theol. Chr. M.K. Petersen, der havde sin hovedstilling som inspektør ved Gierings Realskole. I en levnedserbetning, han indsendte til Ordenskapitlet efter at være blevet dekoreret i 1939, nævner han, at arbejdet på museet til at begynde med havde taget en-to timer dagligt, men at det efterhånden lagde beslag på mere end den dobbelte tid. Efter at den daglige skolegang var sluttet kl. 2, så han efter, at alt var i orden i klasseværelserne og skyndte sig hjem. Inden kl. 4 måtte han være på museets kontor, og først lidt efter kl. 7 nåede han hjem igen. Om søndagen plejede inspektøren til overflod at gå rundt til de tre museer for at se, om opsynsmændene gjorde deres pligt og for at komme i nærmere forbindelse med publikum.

Chr. M.K. Petersen havde gode forudsætninger for at lede den blandede landhandel, byens museumsvesen var i denne periode. Med hans egen fikse formulering var han »universalspecialist«; for at beklæde hans stilling måtte man vide lidt om en hel masse, men ikke alt for meget om et snævert afgrænset emne. Da Chr. M.K. Petersen tillige var en arbejdskraft langt ud over det sædvanlige, kunne ordningen med en deltidsansat leder fungere så længe. Af stor betydning var det dog nok, at han i 1931 fik en museumsassistent ansat på heltid, og da Petersen i 1939 tog sin afsked, blev lederstillingen som nævnt omdannet til et heltidsjob. Kontormedhjælp havde man nu også fået.

Museumsassistent og senere museumsdirektør Svend Larsen (1905-64), der efterfulgte Chr. M.K. Petersen i 1939 (Herluf Lykke fot., Det kgl. Bibliotek).

*Fra rejsegildet på H. C. Andersen-mindehallen
(H. C. Andersens Hus).*

Efterfølgeren, Svend Larsen, har om Chr. M.K. Petersen sagt, at han »forstod at tilrettelægge arbejdet således, at netop det vigtigste blev ekspederet straks, og det mindre væsentlige lagt hen til det kunne behandles«. Utvivlsomt en nødvendighed med det krævende arbejdsprogram, museumsinspektøren bød sig selv.

De fleste af museumsvæsenets samlinger havde fået en vældig tilvækst i de godt 25 år, der behandles her, og flere af samlingerne havde i løbet af perioden faktisk sprængt deres rammer. Udvidelsen af H. C. Andersens Hus var nok det vigtigste, som nåede at blive gennemført på museumsområdet og en stærkt medvirkende årsag til dette museums succes i 1930'erne, men ved periodens slutning så der også ud til at være lys for enden af tunnelen for flere af de øvrige samlinger. Vedtagelsen af Møntergårdsplanerne og den personale-mæssige styrkelse, der var tale om, varslede godt for fremtiden, ja man havde tilmed i 1938 fået udpeget grunden til byens næste museum: Den fynske Landsby.

Særligt 1930'erne havde været en grødetid for museerne, men kun i H.C. Andersens Hus var der konstateret stigende besøgstal. Når de vedtagne museumsplaner var fuldført, og når man havde fået indført en mere moderne udstillingsteknik, hvor der skulle lægges vægt på overskueligheden frem for mængden af effekter, forventede man også flere gæster i de øvrige museer. Den tyske besættelse skulle snart gøre disse forventninger illusoriske.

Det moderne biblioteks evangelium

På sin vis er 1914 et udmærket år at begynde en fremstilling af et stykke moderne bibliotekshistorie, for netop dette år begyndte Danmarks to første centralbiblioteker deres virke. Lederen af det ene af disse biblioteker, nemlig det i Vejle, H. Hvenegaard Lassen, blev senere leder af Odense Centralbibliotek, og han har i en selvbiografi skrevet om sin ankomst til Vejle:

»Det var noget helt nyt, at et menneske kom til en provinsby og skulle leve *kun* af og for at være bibliotekar, og byen så nok på foretagendet – og manden – med nogen hovedrysten. Selv følte man sig næsten som en missionær, der skulle ud mellem »de vilde« og udbrede det moderne, frie, offentlige biblioteks evangelium«.

Men byen var altså ikke Odense, og det varede endnu 10 år, før evangeliet skulle lyde rent og purt i etatsrådernes by.

Netop i 1914, helt præcis den 8. januar, rummede *Fyns Venstreblad* en artikel med overskriften *Et centralbibliotek for Fyn* skrevet af forfatteren A. Nordahl-Petersen, og heri nævnte han den mulighed, der allerede havde været berørt i byrådet, at et centralbibliotek kunne få lokaler i Sct. Knuds kloster, som man overvejede at restaurere efter en større brand i 1913. Hvorfor virkeliggørelsen af planerne trak så længe ud, vil blive søgt besvaret i det følgende, og en besvarelse forudsætter en orientering om bibliotekssituationen i Odense anno 1914.

Fyens Stifts Læseforening og de andre biblioteker

Byens førende bibliotek fandtes i 1914 på Albani Torv og var en del af de tilbud, Fyens Stifts Læseforening kunne give sine medlemmer. Læseforeningen havde omkring århundredskiftet provinsens største private bibliotek. En optælling fra 1908 gav som resultat, at bogbestanden i Læseforeningen var på ca. 37.000 bind, et tal, der voksede med omkring 900 bind årligt. Man regnede på et år med at låne godt 300.000 bind ud til de lidt over 2.000 medlemmer, foreningen havde. Hver bog kunne i gennemsnit udlånes godt

Herunder ses forfatteren A. Nordahl-Petersen (1871-1940), der var en ivrig fortaler for oprettelse af et centralbibliotek i Odense. Han var medarbejder ved Fyns Venstreblad 1904-24 og aktiv i turistarbejde i mange år. 1925-29 var han byrådsmedlem, valgt af Det radikale Venstre (Det kgl. Bibliotek).

otte gange på et år, og biblioteket havde åbent for medlemmerne i hele 43 timer pr. uge.

Medlemmerne kom imidlertid også i Læseforeningen for andet end at bytte bøger. Foreningen havde nemlig, som formanden P. A. Kruuses søn, litteraturhistorikeren Jens Kruuse har sagt det, selskabelige overtoner. I ejendommen på Albani Torv var der foruden udlånet også læsesal, spille- og konversationslokaler, og neden for Sct. Knuds kirke lå foreningens velplejede have – kun for medlemmer.

Læseforeningen led af en skavank i vort demokratiske århundrede. Dens medlemskreds var hovedsagelig byens bedre borgerskab, først og fremmest selvstændige inden for handel, håndværk, industri og liberale erhverv samt ansatte inden for stat og kommune. Arbejdere var der så godt som ingen af – alene prisen holdt dem væk. I 1910 var kontingentet for et år nemlig 10 kr. eller ca. 20 timelønninger for en faglært arbejder, men penge gjorde det heller ikke alene, thi for at blive optaget i foreningen skulle man tillige anbefales af en af dem, der var sluppet gennem nåleøjet.

Byen havde imidlertid også andre biblioteker, heriblandt Odense Folkebibliotek, oprettet af Den danske Arbejderforening i 1872 og med et beskedent tilskud fra Odense kommune. Dets bogbestand udgjorde i 1909 omkring 8.000 bind, hvoraf en del dog var forældede. Biblioteket var beregnet for »befolkningens brede lag«, og kontingentet var kun 25 øre pr. måned – eller 30% af Læseforeningens.

Hertil kom endnu forskellige lejebiblioteker og nogle ældre, store samlinger som f.eks. Fyens Stiftsbibliotek og Odense Katedralskoles bibliotek. Disse to biblioteker havde ganske vist gratis adgang, men deres bogbestand på henholdsvis ca. 40.000 og over 20.000 bind var sådan sammensat, at de ikke ydede f.eks. Læseforeningen nogen som helst konkurrence – hvad næppe heller nogen tænkte på.

Odense Bys offentlige Læsesal

I *Moderne tider* er det nævnt, at Odense kommune i 1911 tog det første, begrænsede skridt til at etablere et egentligt kommunalt biblioteksvæsen ved at oprette en offentlig læsesal på 1. sal i Bryggergården, Vestergade 11. Her havde læsesalen til huse indtil årsskiftet 1919-20, da den flyttede til stueetagen i Sct. Knuds kloster.

Læsesalens bøger var kun til brug på stedet i den daglige åbningstid, normalt de fem timer fra kl. 17 til 22, og udvalget var i forhold til Læseforeningens bestemt ikke stort. Ved indvielsen havde man 1.173 bind og 12 år senere knap 4.000. Ikke desto mindre var der en pæn tilstrømning til læsesalen; det

gennemsnitlige besøgstal pr. åbningsdag var de fleste år mellem 60 og 70. En trediedel af de besøgende var børn mellem 11 og 14 år, to trediedele voksne, og af dem var kun godt 10% kvinder. Kvinderne fik netop valget i årene omkring vor periodes begyndelse, men nogen ligestilling var der altså slet ikke tale om på biblioteksområdet. »Kvinderne er mere tilbøjelige til at blive i hjemmene, og så er der ikke stort at sige dertil«, fastslog læsesalens leder kort og kontant i en orientering om arbejdet.

Brugernes sociale tilhørsforhold findes der derimod ikke nogen statistik over. Det var jo netop et led i hele ideen bag læsesalen, at her skulle alle kunne komme og søge oplysning – uden at betale og uden at blive behandlet efter stand. Vi må derfor nøjes med det generelle indtryk, læsesalens leder havde i 1919:

»Dens læsere er nærmest sådanne, der af den ene eller den anden grund ikke kan indmelde sig i Fyens Stifts Læseforening. Det er først og fremmest de mange, for hvem det er af betydning at være fri for at svare foreningskontingent. Således kommer der da en del arbejdere... Dernæst kommer der fra kontorer, butikker og værksteder de yngre mennesker, som endnu ikke er begyndt at melde sig ind i foreninger. Så er der de mange elever fra byens seminarium og den tekniske dagskole, fra latin-skolens og realskolens højere klasser, som i læsesalen søger stof til stile og foredrag, og ved den tilsynshavendes hjælp finder dette, selv om stilen hedder: »Man skal tude med de ulve, man er iblandt«.

Leder af foretagendet var fra indvielsen til 1919 utroligt nok inspektør Chr. M.K. Petersen, som vi har mødt ovenfor i afsnittet om byens museums-væsen, og som altså havde hele tre steder at arbejde på dette tidspunkt: Sin skole, museet, eller rettere museerne, og læsesalen. Han afløstes af lærer ved Vestre Skole J.P. Schou, der som nævnt også var en travlt optaget herre. Ud over sine pligtige 36 timer i skolen fik han tid til at undervise i handelsdag-skolen, og fra omkring 1912 og helt frem til 1938 var han også forstander for Arbejdernes Aftenskole.

Læsesalens personale var til at overse. Ud over lederen var der nemlig blot en assistent, der tog de fleste af vagterne, og i ny og næ en vikar. Fra 1914 var assistentpladsen besat med den farverige redaktør Peter S.E. Petersen, der i folkemunde omtaltes som »det flyvende pressejern« eller »galopskrædderen«. Tilnavnene mindede dels om, at han altid fór af sted med frakkeskøderne hængende efter sig, og dels om at han i sin ungdom havde været skræddermester. Han var grundtvigianer med liv og sjæl, havde været med til at stifte Odense Højskoleforening og udgav i over 50 år bladet *Dansk Budstikke* med et umiskendeligt grundtvigiansk præg. Det folkeoplysende arbejde på læsesalen passede utvivlsomt Peter S.E. Petersen godt, og ansættelsen af

Redaktør Peter S.E. Petersen (1875-1956) var 1911-14 vikar og 1914-25 assistent på den offentlige læsesal. Han var bl.a. primus motor i foreningen Ensomme Gæmles Venner og arrangerede her sammenkomster og udflugter for byens ældre. For sit sociale arbejde for indkaldte soldater under 1. verdenskrig fik han i 1918 Dannebrogsmændenes hæderstegn (Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

ham i 1914 var et vidnesbyrd om, at Odense kommune endnu ikke havde taget skridtet til et biblioteksvæsen i moderne forstand fuldt ud. Man annoncerede af gode grunde ikke efter faguddannede bibliotekarer, for en sådan uddannelse var endnu ikke indført, og en gennemgang af ansøgningerne til assistentstillingen 1914 afslører mildt sagt også meget vekslende kvalifikationer hos redaktør Petersens konkurrenter.

Blandt ansøgerne var der alt lige fra en kontrolassistent over en skræderenke til en kommis. Én var tidligere gendarm på de vestindiske øer, én var snedker og skytte i Odense Rekyllkorps, og én var bare 18 år og havde taget præliminæreksamen. Én anførte – lidet betryggende, synes det – at han kunne »skaffe hvilken som helst anbefaling De måtte ønske om ædruelighed og pålidelighed«, og flere opgav ikke deres nuværende og tidligere erhverv. 37 af ansøgerne var mænd, kun tre kvinder, og flere havde passeret den pensionsalder, vi kender i vore dage.

En underofficer fra Næstved søgte pladsen af flere grunde. Han led en del af fedme og var derfor ikke så mobil som soldat. Han skulle nu for en kas-

Odense Bys offentlige Læsesal, interør fra tiden i Bryggergården, Vestergade 11. De fire fag reoler til venstre rummede læsesalens faglitteratur, de tre til højre skønlitteraturen. De nye stole på billedet kostede 5 kr. pr. stk., bordene 72 kr. pr. stk. (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

sationskommission og anførte tillige, at hans kone var syg af hjemvé og næppe ville blive rask, før hun kom tilbage til Odense. En tidligere indehaver af en lille forretning var lige så ulykkeligt stillet. Han havde måttet opgive forretningen, da han gav for meget kredit, og assisterede nu broderen i dens forretning. Problemet var blot, at broderen ikke havde særlig brug for ham, og at ansøgeren i øvrigt havde mistet et stykke af sit højre ben, så han kunne ikke springe rundt i en forretning.

I løbet af meget kort tid skulle biblioteksområdet imidlertid blive forbeholdt faguddannede bibliotekarer.

Odense Centralbibliotek oprettes

Biblioteksarbejdet i Danmark fik et vældigt opsving i årtierne omkring århundredskiftet. Den forbedrede skoleundervisning, den forøgede fritid og højskolernes virksomhed var utvivlsomt vigtige dele af baggrunden herfor. I Odense var det som allerede nævnt forfatteren A. Nordahl-Petersen, der først var ude med et forslag om oprettelse af et centralbibliotek, og han havde bl.a. en fortid som højskoleforstander. Hans artikel i *Fyns Venstreblad* 8. januar 1914 blev fulgt af en lang række velvillige kommentarer i de følgende måneder, men statens konsulent i bogsamlingssager, professor A.S. Steenberg, benyttede dog lejligheden til at konstatere, at Odense ikke kunne siges at være nået så langt frem som mange mindre købstæder.

En kreds af biblioteksinteresserede fynboer satte sig for at råde bod på denne skævhed og nedsatte i februar 1914 et udvalg, der skulle virke for sagen. Krigsudbruddet forsinkede bestræbelserne, og i de følgende år herskede der uklarhed med hensyn til, om byen skulle satse på et centralbibliotek eller et såkaldt statsbibliotek, hvor der også skulle lægges vægt på en overbygning med videnskabelig litteratur. Højreflertallet i byrådet var ikke til sinds at skære igennem, og forklaringen var givetvis bl.a. den, at man vidste, at der var en lovgivning om statsstøtte til centralbiblioteker undervejs – og at man i flertallets lejr slet ikke var utilfreds med Læseforeningens dominans.

Oprettelsen af Odense Centralbibliotek var først og fremmest et resultat af et tryk ovenfra. Statens Bibliotekstilsyn, der stod for fordelingen af statstilskuddene til den offentlige biblioteksvirksomhed, meddelte simpelt hen, at tilskuddet til læsesalen ville blive gjort afhængigt af, at virksomheden blev udvidet til også at omfatte udlån af bøger. Man klemte på den måde læsesalens bestyrelse på pengepungen – og det hjalp. I september 1923 vedtog et enigt byråd en indstilling fra læsesalsbestyrelsen om oprettelse af et centralbibliotek med lokaler i Sct. Knuds kloster. Heller ikke Læseforeningens daværende formand, P. A. Kruuse, fandt anledning til at stemme imod.

Boghandler N. Dreyer (1864-1938) var byrådsmedlem 1913-25 og formand for læsesalens bestyrelse, da den i 1923 frenkam med forslaget om oprettelse af et centralbibliotek. 1929-37 var han direktør i Fyens Stifts Sparekasse (Herluf Lykke fot., Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

Det var langt fra hele klosteret, der stod til Centralbibliotekets rådighed ved åbningen i 1924. Den store klostرسال på 1. sal benyttedes til foredragsvirksomhed, udstillinger o.lign., og foreningen Ensomme Gamles Venner – hvis formand var redaktør Peter S.E. Petersen – havde også lokaler i bygningerne. Den offentlige læsesal havde som nævnt til huse i stueetagen, og straks fra bibliotekets start overtog man administrationen af læsesalen. Det var således kun nogle ydmyge lokaler i den vestlige ende af stueetagen, der dannede rammen om Odense Centralbibliotek ved indvielsen 3. september 1924, og den nyansatte leder af Centralbiblioteket måtte snart indlede en kamp for bedre og mere tidssvarende lokaler til biblioteksvirksomheden. Ensomme Gamles Venners virksomhed i bygningerne blev anset for at være et problem. Man fandt, at foreningens tilstedeværelse og vel særlig bespisningsvirksomheden vanskeliggjorde »overholdelse af orden og renlighed i bygningen, og giver hele stedet et præg, der er forskelligt fra det, som gerne skulle møde én i byens centralbibliotek«.

Bibliotekets åbningstid fastsattes fra starten til 60 timer pr. uge, nemlig alle hverdage fra kl. 10 til 20. Læsesalen holdtes endvidere åben søndag aften. Ved åbningen havde man nået at få 4.710 bind klar til lånerne, som snart strømmede til. Syv måneder efter indvielsen havde godt 3.000 betalt de få øre, et lånerkort kostede.

Når bibliotekets virksomhed i årene frem til 1940 skal belyses, er det nødvendigt med flere tal. I tabel 20.2 er således givet en oversigt over bibliotekets bogbestand og det årlige udlån, og samtidig er det søgt beregnet, hvor mange gange en biblioteksbog i gennemsnit låntes ud på et år, det såkaldte cirkulationstal. Det fremgår af tabellen, at både bogbestand og udlånstal voksede år for år hele perioden igennem; procentuelt var væksten stærkest i de første år, men det er også værd at lægge mærke til, at niveauet i 1939-40 lå omkring 3½ gange over niveauet fra 1925-26, et udtryk for en meget væsentligt forbedret service over for byens borgere.

I begyndelsen kunne biblioteket næsten ikke følge med, og allerede i regnskabsåret 1925-26 måtte der en ekstrabevilling til »på grund af en uventet stor og hurtig tilslutning til biblioteket fra alle kredse af befolkningen«. Der var bogstavelig talt ikke bøger tilbage på hylderne; de var nemlig allesammen lånt ud, og i længden var et cirkulationstal på over 10 helt uholdbart. Havde man fra byens side sagt A ved oprettelsen af biblioteket, måtte der nødvendigvis også følge et B, således at lånerne ikke vendte sig fra biblioteket på grund af mangel på bøger. Fra 1928-29 og perioden ud lå cirkulationstallet noget lavere, og klagerne over de tomme hylder ophørte. De høje cirkula-

Sammenkomst for ældre i foreningen Ensomme Gamles Venner, mens den endnu havde lokaler i det nyrestaurerede Sct. Knuds Kloster. Billedet er fra perioden 1920-25 (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

tionstal dækker endda over betydelige forskelle fra håndbøger og længere tidsskriftrækker, der kun sjældent blev lånt ud, til almindelige udlånsbøger, f.eks. romaner, der »byttes og benyttes ustandseligt«. Man regnede med, at bøgerne i gennemsnit kunne holde til 100 udlån, så forholdsvis hurtigt kom der også udgifter til indkøb af erstatningseksemplarer af de mest benyttede titler. Bibliotekets årsberetninger giver tillige mulighed for et vist indblik i, hvordan udlånet var sammensat. Ret konstant forholdt det sig sådan, at 35-40% var faglitteratur, 60-65% skønlitteratur. For bogbestandens vedkommende var det lige omvendt. I 1939-40 havde biblioteket således tre faglitterære bøger for hver to skønlitterære. Sliddet på de skønlitterære titler var altså større end på faglitteraturen. I 1939-40 låntes hver fagbog således ud knap fem gange, mens skønlitteraturen cirkulerede 14 gange – i gennemsnit vel at mærke.

I bibliotekets første år blev det i årsberetningerne fremhævet, at det faglit-

terære udlån var betydeligt, og det var ligesom underforstået, at udlån af faglitteratur var mere værdifuldt end udlån af romaner og noveller. I årsberetningen for 1927-28 gjorde bibliotekets leder, H. Hvenegaard Lassen, op med dette synspunkt, der formentlig også først og fremmest havde været politisk hensigtsmæssigt. Hvenegaard Lassen understregede nu, at skellet mellem skønlitteratur og faglitteratur i virkeligheden var vilkårligt, og at store dele af skønlitteraturen både var oplysende og opdragende. Biblioteket glædede sig »over sit meget store udlån af faglig og oplysende litteratur. Men det må på den anden side også betragte det som en af sine hovedopgaver at gøre den bedste danske og oversatte skønlitteratur let tilgængelig for så store kredse af befolkningen som muligt«.

Der var virkelig trang til denne virksomhed, hed det, og som eksempler anførtes bl.a. pæne udlånstal for bøger som Holbergs komedier, Wessels digte, Chr. Winthers *Hjortens Flugt* og Paludan-Müllers *Adam Homo*. For de

Juletræsfest i foreningen Ensomme Gamles Venner efter flytningen til Kronprinsensgade, hvor foreningen købte ejendommen på hjørnet af Nonnebakken (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Tabel 20.2: Odense Centralbiblioteks bogbestand, udlån og bogcirkulation 1924-40.

År/dato	Bogbestand ² Antal bind	Samlet udlån	Cirkulationstal Antal udlån pr. bog pr. år
3.9.1924	4.710	–	–
1924-25 ¹	6.859	50.023	7,3
1925-26	10.449	112.553	10,8
1926-27	12.957 ¹	150.928	11,6
1927-28	15.767 ¹	168.250	10,7
1928-29	18.744 ³	171.821	9,2
1929-30	21.019 ³	180.111	8,6
1930-31	22.150 ³	183.035	8,3
1931-32	23.476 ³	199.019	8,5
1932-33	25.671	239.486	9,3
1933-34	28.100	242.652	8,6
1934-35	29.467	260.794	8,9
1935-36	31.315	270.401	8,6
1936-37	32.436	280.038	8,6
1937-38	34.397	324.250	9,4
1938-39	37.884	356.466	9,4
1939-40	41.531	377.619	9,1

1) Tallene dækker kun de syv måneder til 31.3.1925.
 2) Tallene omfatter ikke bøgerne på læsesalen, men er tal for den øvrige bogbestand ved regnskabsårets udlob. De angivne cirkulationstal er derfor minimumstal.
 3) Lidt afvigende opgøvelser findes i årsberetningen for 1934-35.
 4) Tallene er skønnet ud fra opgøvelserne for 1925-26 og 1928-29.

Kilde: Odense Centralbiblioteks årsberetninger.

Odense Centralbiblioteks leder gennem en menneskealder (1924-56) H. Hvenegaard Lassen (1886-1971) (Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

»lettere tilgængelige« klassikere som Blicher og H.C. Andersen var tallene endnu højere, ligesom det var tydeligt, at forfatterne fra tiden efter 1870 stod i særlig høj kurs. Hvenegaard Lassen konkluderede:

»Benyttet på den måde bliver bibliotekets udlån af skønlitteratur et yderst værdifuldt opdragelsesmiddel. Det udvalg af skønlitteratur, der indlemmes i biblioteket, foretages efter nøje overvejelse. Det søges gjort sådan, at det kan drage alle slags mennesker til biblioteket, men også sådan, at det naturligt kan føre til mere og mere lodig læsning«.

For faglitteraturens vedkommende foreligger der opgørelser over udlånet, fordelt på faggrupper. Tal for 1926-27 og 1938-39 ses i tabel 20.3, og det er beregnet, hvor stor en andel af det samlede faglitterære udlån de forskellige grupper stod for i de to år. Udsvingene fra 1926-27 og til 1938-39 viser sig herved meget minimale.

Bibliotekets oplysningsvirksomhed var naturligt knyttet til faglitteraturen, men det lader sig ikke gøre at undersøge, hvorledes spørgsmålene til biblioteket var fordelt på forskellige faggrupper. Spørgsmålene var af vidt forskellig art, hvilket nogle eksempler fra bibliotekets første år vil vise:

En låner ønskede at se en tale fra forelæggelsen af naturfredningsloven i Folketinget, en anden navne og adresser på samtlige lærere på Fyn, og en tredje ville vide, hvor mange danskere der var år 1800? Andre spørgsmål gik på oplysninger om legater for konfirmander, om adgangskravene til dyrlægestudiet, om madlavning for gigtpatienter og – meget menneskeligt – om humledyrkning. Der var forespørgsler fra det praktiske livs folk om kompressionsløse dieselmotorer, emalje til kakkellovne og sækkefabrikation. Religion, kunst og geografi var også repræsenteret, og rækken viser i det mindste, at behovene var uhyre mangfoldige.

Biblioteksvirksomheden var efterhånden blevet for de mange. Udlånstallene lader os ane det, men en større sikkerhed fås, når vi også kender antallet af lånere. Det er anført i tabel 20.4, hvor også det gennemsnitlige årlige udlån pr. låner er beregnet. I løbet af de 14 år, tabellen dækker, blev lånertallet $4\frac{1}{2}$ gange større, og udviklingen var således langt stærkere end i befolkningstallet. En stadig bredere kreds søgte til biblioteket.

Den offentlige læsesal havde været en billig fornøjelse. I begyndelsen

Tabel 20.3: Odense Centralbiblioteks udlån af faglitteratur, fordelt på faggrupper, 1926-27 og 1938-39.

Faggruppe	Udlån		Andel af samlet faglitterært udlån	
	1926-27	1938-39	1926-27	1938-39
	Antal bind		%	
Skrifter af blandet indhold	1.123	3.564	1,9	2,9
Filosofi	1.680	2.668	2,8	2,1
Religion	2.663	4.132	4,5	3,3
Samfundskundskab	2.924	5.872	5,0	4,7
Geografi	14.885	32.286	25,2	25,8
Naturkundskab	2.212	6.135	3,8	4,9
Praktiske fag	8.394	20.967	14,2	16,8
Kunst, sport	5.642	12.927	9,6	10,4
Litteratur, sprog	5.248	8.235	8,9	6,6
Historie	4.980	10.551	8,4	8,4
Personalhistorie	9.243	17.677	15,7	14,1
I alt	58.994	125.014	100,0	100,0

Kilde: Odense Centralbiblioteks årsberetninger.

Tabel 20.4: Odense Centralbiblioteks lånertal og det gennemsnitlige årlige udlån pr. låner 1925-40.

År	Antal lanere ¹	Samlet udlån Antal bind	Antal udlånte bind pr. låner
1925-26	5.403	112.553	21
1930-31	8.215	183.035	22
1935-36	10.961	270.401	25
1939-40	15.229	377.619	25

1) Ved regnskabsårets udlob. Gennemsnitstallene i søjlen til højre er således normalt minimumstal, da lånertallene var i stadig stigning.

Kilde: Odense Centralbiblioteks årsberetninger.

havde den årlige drift kostet ca. 4.000 kr., og året før Centralbiblioteket blev taget i brug, var tallet steget til knap 12.000 kr., væsentligst dog på grund af prisstigninger. Regnskabstallene for Centralbiblioteket for nogle udvalgte år fremgår af tabel 20.5. Kommunen kom bestemt ikke gratis til det hele, men det er værd at lægge mærke til, at der også på biblioteksområdet kan iagttages en stærkere udgiftsvækst efter flertalsskiftet i 1937. Biblioteksudgifterne var mangedoblet i perioden 1914-40, og ligesom på museumsområdet var der tale om realvækst. På biblioteksområdet var den blot langt stærkere end på museumsområdet, hvad der bl.a. hang sammen med de betydelige personaressourcer, et bibliotek måtte kræve. Hvor Odense kommune i 1914 havde

Tabel 20.5: Odense Centralbibliotek, regnskabstal¹ 1925-40.

År	Samlede udgifter	Heraf Odense kommunes andel Kr.
1925-26	78.000 ²	51.000
1926-27	58.000	32.000
1930-31	60.000	33.000
1931-32	67.000	40.000
1935-36	81.000	54.000
1936-37	86.000	58.000
1937-38	105.000	71.000
1938-39	170.000 ³	135.000
1939-40	151.000	114.000

1) Tallene er afrundet til hele tusinder. Der er set bort fra udgifter til forrentning og afskrivning, som efter en ændret regnskabspraksis ellers findes i regnskaberne fra 1931-32.
2) Heraf ekstraordinære tilskud fra Odense kommune (18.000 kr.) og Odense amt (1.000 kr.).
3) Heraf 24.000 kr. som ekstraordinær udgift ved udvidelse af biblioteket.

Kilde: Odense Centralbiblioteks årsberetninger.

haft to deltidsbeskæftigede ansatte plus en vikar på den offentlige læsesal, var der godt 25 år senere hele 19 heltidsbeskæftigede på Centralbiblioteket. Heraf var 14 bibliotekarer eller bibliotekarelever, mens fem var kontoruddannede eller kontorelever.

Leder af biblioteket var igennem alle årene 1924-40 og helt frem til 1956 Harald Hvenegaard Lassen, der efter endt skoleembedseksamen i fagene dansk, historie og engelsk var rejst til USA for at få en bibliotekaruddannelse. En sådan fandtes som omtalt ikke i Danmark i 1911. Hvenegaard Lassen har selv berettet herom:

»Min gamle bedstefar på Selleberg, som havde betalt min uddannelse, og de gamle tanter dér syntes, det var det glade vanvid, at jeg nu efter syv års studier, i stedet for at begynde at tjene nogen penge og klare mig selv, skulle rejse ud og gå på skole, og oven i købet til Amerika, hvor man ellers dengang mest sendte mislykkede individer hen. Og så kunne jeg ikke engang pege på en stilling, som det førte til...«.

Uddannelsen i USA blev imidlertid gennemført, og i årene fra 1914 og indtil sin ansættelse i Odense arbejdede Hvenegaard Lassen som nævnt som leder af centralbiblioteket i Vejle, så det var en erfaren bibliotekar, Odense Centralbibliotek fik som første chef. Hans program for det daglige arbejde var – efter flere underordnedes udsagn – orden, orden og præcision, unægtelig ikke noget dårligt udgangspunkt i et stort bibliotek, hvor effektiviteten nødvendigvis måtte afhænge af indøvede arbejdsrutiner. Chefen var dog heller ikke sparsom med ros, når der var grund til det, og det bidrog utvivlsomt også til gode interne forhold på biblioteket, at chefen selv – i hele sin funktionstid – deltog i det daglige arbejde med vejledning af lånere og med at sætte nye bøger på plads – i stedet for at sidde fast ved skrivebordet. På landsbasis var Hvenegaard Lassen kendt som foregangsmand, og hans virke i Odense satte sig også hurtigt spor.

Et af de første utraditionelle initiativer, man tog fra Odense Centralbiblioteks side, drejede sig om udlån af bøger på sygehuset. Inspiration hertil var hentet i engelsktalende lande, og i 1926 begyndte man på en enkelt afdeling på sygehuset med at lade en bibliotekar køre et udvalg af bøger fra seng til seng, så patienterne selv kunne vælge, hvad de ville læse – under vejledning af bibliotekaren. 1929-30 kunne udlånsvirksomheden på sygehuset, den første af sin art i Danmark, udvides til næsten alle sygehusets afdelinger, og glæden var stor fra patientside. Ordningen gjorde »det ellers så langsommelige sygehusophold indholdsrigt og frugtbringende og bortleder tankerne fra den evige kredsen om sygdommen«, hed det i bibliotekets årsberetning samme år.

Sygehusarbejdet var principielt forskelligt fra det normale biblioteksarbej-

de, hvor låneren kom til biblioteket, men sygehusarbejdet var ikke den eneste form for opsøgende arbejde, der blev sat i gang i Hvenegaard Lassens ledertid. Man fik snart udlån på alderdomshjemmet på Sdr. Boulevard, og også andre institutioner som f.eks. Gråbrødre Hospital og Mariahjemmet i Hunderup skov nød godt af den opsøgende virksomhed.

Som centralbibliotek havde Odense-biblioteket også forpligtelser uden for bygrænsen. Meningen med centralbiblioteksiden var nemlig den, at et enkelt bibliotek i hver egn skulle anskaffe en lang række bøger, som de små bogsamlinger på landet ikke havde mulighed for at købe. Sognebibliotekerne skulle så kunne låne Centralbibliotekets bøger til deres egne lånere, og denne ordning praktiseredes i starten først og fremmest ved udsendelse af vandrebogkasser fra Odense Centralbibliotek. Fra 1936 blev ordningen langt mere effektiv, for nu startede man en bogbilsordning. Biblioteket lejede en almindelig Chevrolet hos en vognmand en dag om ugen og fik bygget reoler til bilen, som på denne måde kunne rumme ca. 400 bøger samt en af bibliotekets ansatte. Også de bøger, sognebibliotekerne havde bestilt direkte fra Centralbiblioteket, kunne bringes ud med bogbilen, der således gav mulighed for »et langt større og bedre lån af bøger«. 40 af 49 biblioteker i Odense amt tilsluttede sig ordningen allerede det første år.

Biblioteket viste også sit ansigt på anden måde. Fra 1931 begyndte man eksempelvis på tilbagevendende udstillinger på dyrskuet i Odense, hvor man i et større telt udstillede en udvalgt samling landbrugslitteratur og et mønsterbibliotek for landsogne. Der blev også fra tid til anden gjort opmærksom på biblioteket gennem byens aviser, hvor der om aktuelle emner blev trykt boglister, som bibliotekarerne udarbejdede; man udsendte et årligt katalog over tilvæksten af nye bøger, og man gav større grupper, f.eks. unge arbejdsløse, en grundig orientering om mulighederne i biblioteket ved særlige arrangementer.

Endelig fortjener bibliotekets arbejde på de indre linier en kort omtale. Bogvalg, katalogisering og klargøring af nye bøger måtte naturligvis tage megen tid i et bibliotek, der bestræbte sig på at følge med tiden, så det er bemærkelsesværdigt, at der også blev kræfter til mere eller mindre at opsluge andre af byens biblioteker allerede i Centralbibliotekets første år. Fra Katedralskolens bibliotek modtog man således en betydelig mængde bøger, der kunne gøre mere gavn i et folkebibliotek, og næsten samtidig besluttede Odense Musikforening sig til at overføre sit bibliotek til Centralbiblioteket. I andre tilfælde nøjedes man med en fælles katalogisering, således at bøgerne f.eks. på Teknisk Skole eller i Fyens Stiftsmuseum kunne findes i Odense Centralbiblioteks kartoteker; bøgerne kunne derefter også lånes via Centralbiblioteket. Denne ordning gjaldt tillige Fyens Stiftsbibliotek, hvor samdriften

Den 31. august 1936 påbegyndte Odense Centralbibliotek bogbils-kørslen i denne flotte Chevrolet. Turen gik til sognebibliotekerne i amtet (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

betød, at der i årene 1931-32 gennemførtes en tiltrængt forbedring af katalogiseringen af den mest anvendelige fjerdedel af bibliotekets ca. 40.000 bind. Først måtte et par menneskealdres støv og træorme-affald, der prægede dette bibliotek, dog fjernes.

Fem år efter bibliotekets indvielse var succes'en blevet så massiv og lokaleforholdene så utilfredsstillende, at Hvenegaard Lassen stillede forslag om forbedringer over for byrådets biblioteksudvalg, men nogen afgørende ændring kom ikke foreløbig. I årene 1929-30 kan man derfor se Hvenegaard Lassen forfølge flere forskellige muligheder: I et læserbrev i en af byens aviser støttede han varmt et storstilet projekt til en tilbygning til H. C. Andersens Hus i Lotzes Have, kombineret med bygninger til et bibliotek og til kunst-udstillinger. Og da det senere kom på tale, at kommunen skulle overtage Læseforeningens lokaler m.m., overvejedes den mulighed at ombygge Læseforeningens ejendom til nyt bibliotek.

Virkelighedens verden var imidlertid langt fra eventyrets. I 1931/32 fik man ganske vist overladt endnu et mindre lokale i Sct. Knuds kloster, men det kunne kun udnyttes til magasin, langt fra nogen ideel ordening i et så relativt nyt bibliotek, hvor det måtte være vanskeligt at finde bøger, som det kunne være rimeligt at anbringe i et magasin. Årsberetningen for 1933/34 kunne melde om en tilvækst på omkring 2.500 bind; samme år voksede den del af bogbestanden, der var anbragt på magasin, med over 1.800 bind. Det var klart, skrev Hvenegaard Lassen,

»at det må nedsætte bibliotekets nytteværdi betydeligt, når en alt for stor del af dets bøger gemmes bort i magasiner, hvor de fleste af lånerne aldrig får dem at se, og hvorfra det er besværligt og tidsspildende for personale og publikum at få dem hentet frem. Dertil kommer, at også bibliotekets nuværende magasiner er meget nær ved at være fulde«.

Klagesangen lød i flere år forgæves, hvad enten det nu skyldtes, at det var svært at overbevise biblioteksudvalgets medlemmer, eller – mere sandsynligt – at sagen strandede på byrådsflertallets generelle sparepolitik. Men med flertalsskiftet i 1937 lysnede det, og i 1938 fik Odense Centralbibliotek overladt alle lokalerne i Sct. Knuds kloster – af et enstemmigt byråd. *Fyns Social-Demokrats* kommentar til beslutningen lød: »Endelig får man på biblioteket albuerum til det værdifulde kulturarbejde, der udføres her, og som af de konservative har været behandlet så skandaløst slet«. Det blev samtidig understreget, at her var tale om en midlertidig løsning, som kun skulle gælde, indtil en ny biblioteksbygning kunne tages i brug.

1. november 1938 kunne det nye udlån åbnes i den store klostرسال på 1. sal, og biblioteket disponerede nu over et areal, der var omtrent dobbelt så stort som tidligere.

Hvenegaard Lassen vejrede sikkert morgenluft, for han gjorde nogenlunde samtidig med den store udvidelse opmærksom på, hvad der stadig manglede, f.eks. en børne- og ungdomsafdeling, en avislæsesal samt møde- og studiekredslokaler. Til sammenligning byggede Århus kommune netop midt i 1930'erne en moderne biblioteksbygning med disse faciliteter. Hvenegaard Lassen anerkendte dog den overordentlig store forbedring, der var sket i Odense. De gamle forhold, skrev han, var blevet »lige uudholdelige for publikum og personale. De nye lokaler er, om ikke alle lige praktiske, i alt fald meget smukke«. Krigen satte imidlertid snart en effektiv bom for alle videregående biblioteksplaner med det resultat, at byen endnu ikke 50 år senere har fået samlet hovedbiblioteksfunktionerne på ét sted.

Bibliotekerne 1940

Mellemløstiden var så afgjort det offentlige biblioteksvæsens gennembrudstid – også i Odense, og i 1940 var lejebibliotekerne således helt forsvundet. Det tidligere omtalte Odense Folkebibliotek førte en hensygnende tilværelse, og flere biblioteker blev som nævnt mere eller mindre opslugt af Centralbiblioteket. Tilbage står at se, hvordan udviklingen havde formet sig for Fyens Stifts Læseforening i den periode, hvor Odense Centralbibliotek slog så kraftigt an.

Fra den mørke underetage i Sct. Knuds Kloster blev Centralbibliotekets udlån i 1938 flyttet op på 1. sal – til den 240 m² store og lyse klostresal (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Læseforeningens medlemstal havde som allerede omtalt i 1908 været på lidt over 2.000, og tallet toppede så sent som i 1922, hvor foreningen havde 3.440 medlemmer. Foreningens læsesal blev sat i stand og den store bogsamling katalogiseret efter moderne principper. Tilstedeværelsen af byens offentlige læsesal fra 1911 havde altså ikke haft nogen som helst foruroligende effekt for Læseforeningen.

Tilbagegangen satte derimod ind samtidig med oprettelsen af Odense Centralbibliotek, og i 1939 var der kun ca. 1.300 medlemmer tilbage. Udlånstallet, der i 1908 havde ligget på ca. 300.000 bind, var endnu i 1928 omkring 170.000, men allerede i 1936 var tallet nede på 120.000. Netop omkring 1928 passerede Centralbibliotekets udlånstal Læseforeningens, og otte år senere var forholdet allerede mere end to til én. Der var ikke noget grundlag for optimisme for Læseforeningen i disse tal, og foreningens indkøbstal var heller ikke lystige. Den årlige tilvækst lå i 1928 på knap 1.300 bøger eller ca. halvdelen af Centralbibliotekets, og tendensen var klart faldende.

Flertallet i Læseforeningens bestyrelse – under ledelse af P. A. Kruuse – fandt derfor, at det var bedre at opløse foreningen i tide, end at »denne gamle hæderkronede institution langsomt skulle visne hen«. I 1930 foreslog man derfor på en generalforsamling, at byen skulle tilbydes foreningens aktiver

og passiver mod til gengæld at holde læsesalen åben for foreningens nuværende medlemmer – og kun for dem – i en tiårig periode og mod at holde biblioteket åbent for udlån i samme periode. Byen skulle med det samme overtage en del af bygningerne på Albani Torv og desuden Læseforeningens Have.

På to generalforsamlinger efter hinanden var der ganske vist flertal for bestyrelsens forslag, men et mindretal fik ved Landsretten medhold i, at vedtagelsen ikke harmonerede med foreningens love. Den siddende bestyrelse trak sig derfor tilbage, og foreningen blev – indtil videre – bevaret under de gamle former og passede 100 års jubilæet i 1938 i nedgangens tydelige tegn. Bestyrelsen søgte ganske vist i 1930'erne at vende nedgangskurven ved at tage nye aktiviteter op: Man arrangerede forfatteraftener, teateraftener og udflugter for foreningens medlemmer, men noget afgørende omslag medførte disse tiltag ikke. Tiden var også imod en anden af foreningens aktiviteter, for koncerterne i haven øvede ikke samme tiltrækning på publikum, som de havde gjort det, før radioen og grammoderen kom frem.

Læseforeningens bogbestand udgjorde som nævnt omkring 1908 ca. 37.000 bind, et tal, der i 1929 var vokset til omkring 55.000 bind, altså langt flere end Odense Centralbibliotek havde, selv ved den her behandlede periodes afslutning. Formentlig var en del af bogbestanden dog ukurant, hvad man bl.a. kan se af det faktum, at da Odense Centralbibliotek omkring 1950 skulle overtage foreningens ejendom og bøger, havde man kun interesse for omkring en fjerdedel af bogbestanden.

Der kan også være grund til at se lidt på sammensætningen af bogbestanden i Læseforeningen, hvor de skiftende bibliotekarer nok satsede noget mere på skønlitteraturen end Odense Centralbibliotek. I 1936 var kun en fjerdedel af foreningens indkøb faglitteratur, mens Centralbiblioteket samme år købte – og havde – langt mere faglitteratur end skønlitteratur. For den, der søgte faglige oplysninger, måtte Centralbiblioteket således meget hurtigt blive den bedste mulighed.

I sin bog *Dengang i Odense* fortæller Kylie Topp om moderens besøg i Læseforeningen omkring 1915:

»Jeg blev anbragt på bænken under vinduet med påbud om at være stille, mens mor fandt de romaner frem, hun ønskede at læse. Det var Marlitt, Guy de Maupassant, som var højt i kurs dengang, og Ellinor Glyn, datidens Suzanne Brøgger, som man regnede for meget dristig. Jeg snød mig engang til at læse en af hendes historier. Det var noget med en dame og en herre, der blev indespærret i en minegang og blev nødt til at tilbringe natten sammen. Men til alt held dukkede der pludselig en præst op, som kunne vic dem først. Dermed var æren reddet. Bryllupsmiddagen bestod af en plade

Formanden for Læseforeningen, konsul P. A. Kruuse (1870-1940) var i 1930 formand for museumsbestyrelsen og sad derfor til højre ved H. C. Andersen-festmiddagen den 11. juli. Han er her fotograferet sammen med undervisningsminister F. Borgbjergs hustru (Nordisk Pressefoto, H. C. Andersens Hus).

chokolade, som skulle slå til i otte dage. Så det med dristigheden – ak, ja, når man tænker på moralen i dag«.

Citatet giver selvfølgelig ikke hele sandheden om Læseforeningens bogbestand, men der er næppe tvivl om, at der i Læseforeningens bogsamling også var en del skønlitteratur, som de faguddannede bibliotekarer – med deres missionsgejst – ikke fandt egnede til det offentlige biblioteksvæsens hylder.

Odense kommune havde fået den afgørende impuls til oprettelsen af et centralbibliotek fra Statens Bibliotekstilsyn i København, og de betydelige biblioteksudgifter, kommunen ved den lejlighed påtog sig, måtte næsten uundgåeligt føre til en svækkelse af Læseforeningen. Det gratis bogudlån, de betydelige bogindkøb og det talrigere personale var noget, Læseforeningen ikke kunne konkurrere med. Snart efter vor periodes slutning måtte Læseforeningen da også hellige sig andre sysler end dem, den oprindeligt var tiltænkt.

Det er i øvrigt værd at bemærke, at Centralbibliotekets lånertal steg langt mere, end antallet af udmeldelser af Læseforeningen kunne begrunde. Der var under alle omstændigheder tale om, at det offentlige biblioteksvæsen kom en langt bredere kreds til gode, end Læseforeningen på noget tidspunkt havde gjort. Bogens verden var gjort større.

21 · Kirke, kunst og folkeliv

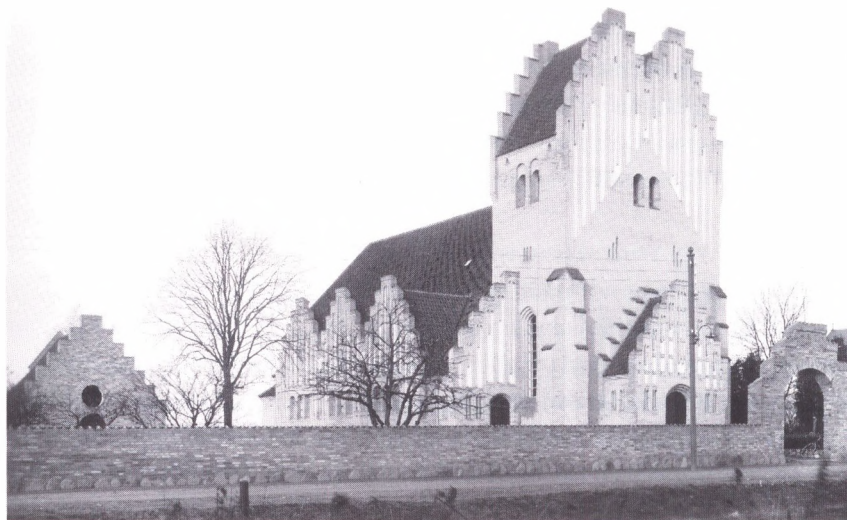
H.H. Lützhøft (1857-1943) var stiftsprovst i Odense 1904-31. Det er sagt om ham, at han »passede godt i Odense, en statelig mand, meget veltalende og repræsentativ«. Lützhøft var en førende personlighed inden for Kirkeligt Centrum. I 1923 var stiftsprovsten indblandet i en strid om adgang til Knud den Helliges jordiske rester i domkirken. Lützhøft nægtede en pavelig udsending adgang til kirken, som ikke skulle »misbruges« til katolsk gudstjeneste eller noget der lignede (Hertuf Lykke fot., Møntergården).

Nye kirker og kirkeligt liv

Byens vækst afspejlede sig i byggeriet af nye kirker, og hermed fortsattes den udvikling, som blev markeret med udskillelsen af Ansgars sogn i 1902 og opførelsen af Ansgar kirke. Således blev Vor Frue landsogn et selvstændigt sogn i 1917, men først et par årtier senere fik det sit nye navn, Korsløkke sogn. En kirke havde man derimod haft fra 1909.

Sct. Hans landsogns indlemmelse i købstaden blev politisk set et stort stridspunkt, men det gik fredeligere for sig, da man skulle søge at dække bydelens kirkelige behov. I 1920 udskiltes Sct. Hans landsogn i kirkelig henseende fra modersognet, og samme år kunne man indvie arkitekt P. V. Jensen-Klints fine kirkebygning på Skibhusvej. Arkitekten fik ikke sin vilje med hensyn til kirkens navn. Han havde foreslået Sct. Hans Tveje, men to år efter verdenskrigens afslutning var der lokalt stemning for betegnelsen Fredens kirke, et navn der overførtes til sognet, da den politiske strid var endt i 1932.

Sct. Knuds sogn var også for stort, og i 1924 udskiltes derfor Thomas

Fredens kirke på Skibhusvej. Opførelsesomkostningerne var ca. 250.000 kr., og staten betalte halvdel (Møntergården).

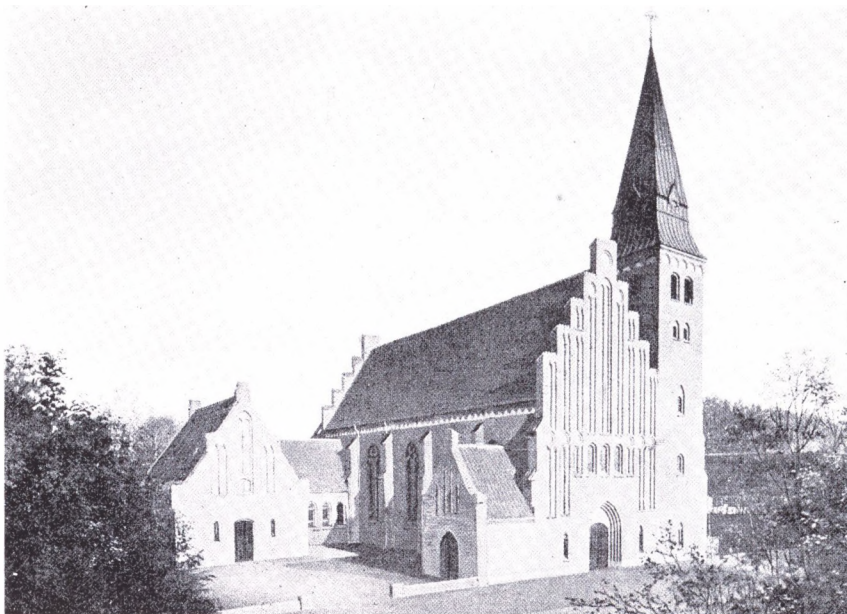
Konfirmander samlet omkring deres præst. Ved Sct. Hans kirke i begyndelsen af 1930'erne (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Kingos sogn i det nybyggede Hunderupkvarter fra domsognet. Den nyopførte kirke her var tegnet af kgl. bygningsinspektør J. Vilh. Petersen. Endelig kan det nævnes, at man både i Åløkkekvarteret og i Bolbro arrangerede gudstjenester i mere eller mindre midlertidige lokaler. I Bolbro anvendtes således bydelens skole.

I *Moderne tider* er det beskrevet, hvorledes de store folkelige bevægelser – Indre Mission og grundtvigianerne – virkede i Odense forud for 1914, og meget af dette arbejde fortsatte efter denne tid. Indre Mission havde således en udstrakt virksomhed, i høj grad samlet om missionshusene Bethania i Ryttergade, Elim i Thorsgade, Ebenezer i Skibhusene og fra 1933 tillige i Tabor ved Munkebjergvej. Ved Bethanias 50-års jubilæum kunne der f.eks. fortælles om søndagsskoler, sammenkomster for arbejdsløse og arbejde for byens ældre, og nært knyttet til bevægelsen var også Bethanias Asyl (eller børnehave). Hertil kom naturligvis de traditionelle missionsmøder.

Missionsfolkene søgte oftest til Sct. Hans kirke, hvor sognepræsten i mange år stod Indre Mission nær. P. G. Lindhardt fortæller om nogle af kirkens præster i sin erindringsbog og beretter bl.a. om pastor H.R. Hansen, der var præst i sognet i to omgange. Han var »en pietist med både humor og

*Thomas Kingos kirke på Bülowvej, indviet
22. juni 1924 (Odense. Vor By).*

*Stiftsprøvt Johannes Fog-Petersen (1879-
1966) var radikal folketingsmand 1913-20 og
virkede ved Sct. Knuds kirke 1931-49
(Svend Larsen: Graabrødre Hospital og
Kloster).*

alvor der efter missionsk skik prædikede underholdende ved hjælp af løst sammenføjede gudelige anekdoter«. En anden præst ved kirken var ikke acceptabel for alle kirkegængerne. Det var J.A. Hansen, der til stadighed ivrede for kristendom, afholdssag og socialdemokrati. Med Lindhardts ord rodede han »sin socialisme ind i sine prædikener, så menigheden i borgerlig-missionsk forargelse demonstrativt rejste sig og gik når det var for slemt«. Til lykke for begge parter blev J.A. Hansen fra 1920 sognepræst ved Fredens kirke.

En stor del af byens grundtvigsk sindede samlede sig om Emil Kochs prædikestol i Gråbrødre Hospitals kirke og i domkirken. Koch var til kort før sin død tillige en meget virksom formand for Højskoleforeningen, hvis formål det var »på et folkeligt og kristeligt grundlag at samle yngre og ældre mænd og kvinder om foredrag, oplæsning og diskussion«. Højskoleforeningen havde egen bygning i Slotsvænget, og medlemstallet var i 1914 ca. 1.300.

De forskellige kirkelige retninger levede normalt uden store problemer side om side, men i 1923 kom det til strid, da der skulle vælges en efterfølger for Emil Koch som residerende kapellan ved domkirken. Repræsentanter for Indre Mission, Kirkeligt Centrum og socialdemokrater indstillede sognepræsten i Vor Frue landsogn, Vilh. Buch, grundtvigianerne P. Øllgaard. Trods et klart flertal for førstnævnte foretrak kirkeministeren den grundtvigianske kandidat og blev dermed årsag til et vældigt spektakel. Den konservative Carlsen-Skiødt bragte endda sagen op i Folketinget, men først året

efter faldt der rigtig ro over gemytterne, da Vilh. Buch udnævntes til 2. residerende kapellan ved kirken. Der skulle være noget for enhver smag.

Stridighederne mellem kirkeretningerne blussede også op omkring bispevalgene. Demokratiseringen af bispeudvælgelsen skete netop i denne periode, og den grundtvigsk indstillede sognepræst ved Ansgar kirke, Venstremanden A.J. Rud, blev den første fynske biskop, der blev udpeget på baggrund af et flertal blandt stiftets menighedsrådsmedlemmer.

Generelt blev kirkegangen i Odense betegnet som »ret god«; omkring 1930 lå den på ca. 5%, men mange flere havde berøring med kirkeligt liv i bred forstand, bl.a. gennem organisationer som KFUM og K.

Disse foreninger kunne fejre 50-års jubilæum i 1930'erne, og selv om der var en meget klar forbindelse til Indre Mission, benyttede man egne lokaler. KFUM havde fra 1900 egen bygning i Nedergade 19 helt ned til åen med festsal, pensionatsværelser, gymnastiksal og soldaterhjem. Efter devisen om, at garnet må sættes, hvor fiskene går, besluttedes det i 1918 at søge opført en ny ejendom på Klosterbakken. Gavnildheden var stor, for snart havde man samlet 300.000 kr. til formålet, og arkitekt Jensen-Klint kom derved også til at sætte præg på bymidten med den bygning, der kunne tages i brug i 1923. KFUM arrangerede her bl.a. bibelkredse, sammenkomster for arbejdsløse og meget mere, og en optælling fra 1939 viser, at foreningen da havde 350 medlemmer over 17 år, 250 i alderen fra 14 til 17 år og 250, der var endnu yngre. Hertil kom over 300 grønne spejdere, ligesom foreningen arrangerede sommerlejre og havde nære kontakter til nogle af byens FDF-ere. Endelig spillede idrætsarbejde en rolle, og i 1917 havde KFUM startet egen idrætsforening.

KFUKs aktiviteter var af nogenlunde samme karakter som KFUMs, og i 1923 kunne man flytte ind i en ny erhvervet ejendom i Klaregade. Spejderbevægelsen fik i det hele taget meget videre udbredelse i mellemkrigstiden – og forbindelsen til skoleverdenen med ekskursioner og lejrskoler er ikke til at tage fejl af.

Musiklivet

Koncerter af regimentsmusikere på Flakhaven, i Læseforeningens Have eller i Fruens Bøge var kendte ingredienser i musiklivet i Odense forud for 1914, og byens musikforening havde i 1914 næsten 50 år bag sig. Foreningen arrangerede for det meste koncerter, hvor grundstammen bestod af lokale kræfter, overvejende amatører, men i visse tilfælde deltog professionelle musikere, hidkaldt til lejligheden.

Ved 50-års jubilæet i 1916 var Odense Musikforenings medlemstal for

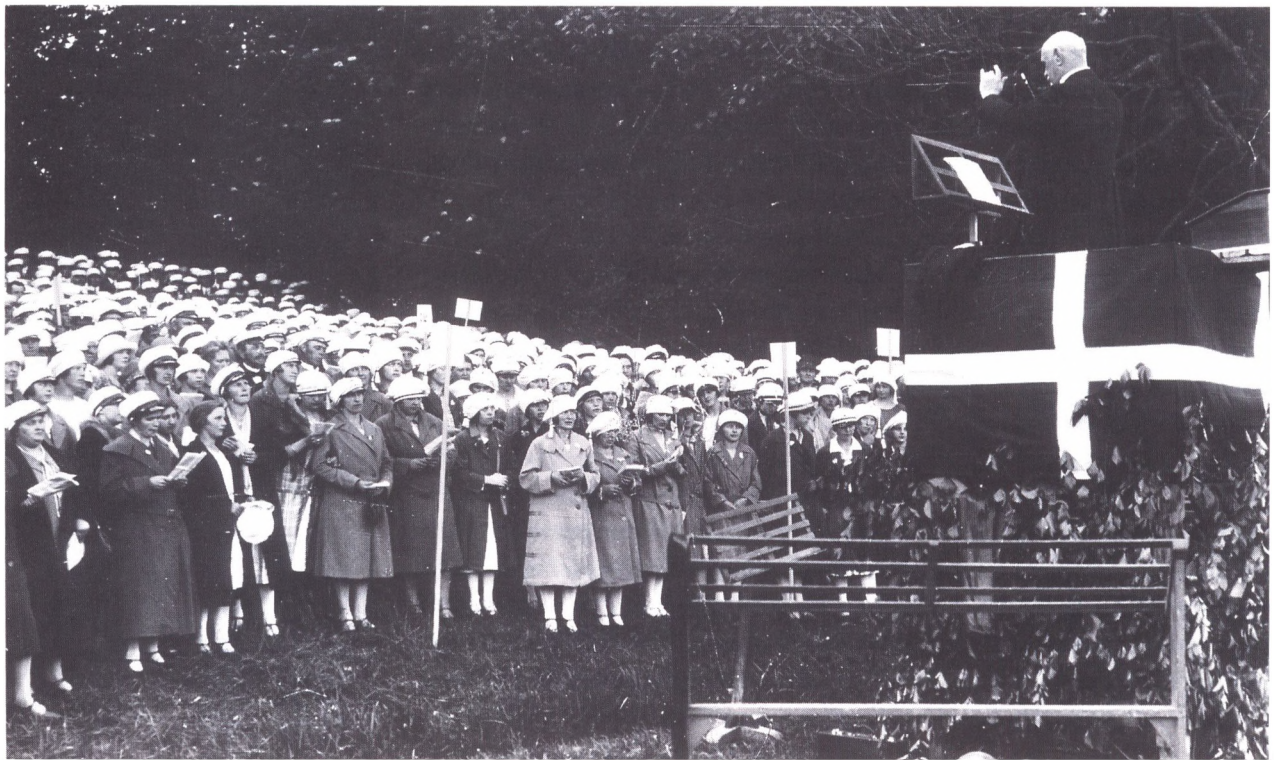
Fyns første folkevalgte biskop, A. J. Rud (1868-1945). Biskop Rud var medlem af Odense byråd 1909-15 og i over 30 år formand for Fyns Tidendes bestyrelse. Han havde et praktisk greb om sagerne og fik venner i alle kirkelige lejre. Rud var selv grundtvigsk indstillet (Det kgl. Bibliotek).

nedadgående, økonomien var dårlig, og foreningens dirigent, kammerråd Carl Larsen, lagde samme år taktstokken fra sig. Fremmede virtuoser kom trods krigen stadig hyppigere til Odense, gerne formidlet gennem Vilh. A. Langs bog- og musikhandel – og de gode præstationer, de afleverede, betød en ringere grad af venskabelig overbærenhed med amatørpræstationer hos publikum. Fra 1920'erne og fremefter kom foreningens medlemmer kun sjældent til at medvirke ved koncerterne. Musikforeningen havde efterhånden også fået konkurrence fra anden side. I 1914 oprettedes således Odense private Kammermusikforening, som gav forskellige koncerter, snart også med assistance udefra, og samme år fik byen et kommunalt understøttet orkester med 15 musikere og en kapelmester, Odense Bys Orkester, som var forpligtet til at spille ved 50 friluftskoncerter om sommeren, 10 vinterkoncerter samt i teatret.

Byorkestret var bl.a. oprettet for at bøde på de nedskæringer, der havde fundet sted på byens militærmusik, men glæden over det nye orkester blev kun kort, for i 1920 brast samarbejdet mellem musikerne og deres arbejdsgivere, Læseforeningen, Skovforeningen, Odense Teater samt kommunen, på grund af en lønstrid.

Sangstævne på engen ved Fruens Bøge den 13. juni 1927. Sangkor spillede i det hele taget en stor rolle i det folkelige musikliv (Møntergården).

Julekoncert i domkirken omkring 1930. Domkantor J. Chr. Hæstrup står på podiet, og lige foran ham ses komponisten Kai Senstius med briller (Møntergården).

Orkestrets leder, Chr. Danning, var samtidig dirigent for Odense Musikforening, og da hans hu stod til den symfoniske musik, havde han søgt at opføre værker med byens orkester, passende udvidet til de enkelte lejligheder, bl.a. med folk fra Musikforeningen. Men nedlæggelsen af byorkestret fjernede fundamentet for dette arbejde, og da andre forsøg på at tilvejebringe et tilfredsstillende orkester løb ud i sandet og kun førte til underskud, rejste Danning fra byen i 1923. I det hele taget må det nok understreges, at prøvekårene i datiden var utroligt vanskelige. Udenbys assistance kostede penge, og dem havde arrangørerne som regel ingen af, så resultatet var ofte meget tyndt besatte prøver. »Honoraret« til de mange lokale medvirkende indskrænkede sig gerne til festligt samvær efter koncerterne.

Fra midten af 20'erne lykkedes det imidlertid for nye folk at styrke orkesterarbejdet. Filharmonisk Orkester blev dannet, og selv om det i meget høj grad byggede på idealisme hos musikerne, der måtte betale for at være med, nåedes betydelige resultater. I 1929 havde man tilmed den glæde, at kompo-

Josephine i Odense.

Josephine Baker.

Saa oplever Odenseanerne omsider at faa den forgydede, saa meget omtalte Negerdanserinde Josephine Baker at se, dog ikke i Urskovsdanse og med Bananbælle, men som Dirigent og Jazzsangerinde. Paa næste Onsdag tager den berømte sorte Skønhed Tribunen i Fyns Forsamlingshus i Besiddelse, og der var allerede imorges, da Billetsalget aabnedes, r u n paa Vilh. A. Langs Musikhandel, saa det vil sikkert være klogt at sikre sig Bilet i Tide.

Den ekscentriske Dame med de mandelformede brune Svedskepøje dirigerer sine verdensberømte 16 Bakerboys, og det bliver sikkert ikke nogen helt almindelig Koncert, man kommer til at overvære. Det bliver med Jazzhyl og Kropvridninger, som man ikke i sin vildeste Fantasi har drømt om. Men hele Forestillingen skal — efter Sigende — være fænomenal. Bl. a. synger Madame Josephine alle sine Grammofonsukces'er. Joh, der skal nok blive Urskovsstemning i Fyns Forsamlingshus paa Onsdag. Balkonsøjterne vil for Ens indre Øjne forvandle sig til fyldige, grønne Palmer, medens man drømmende lytter til de sælsomme Toner.

T h o s.

nisten Carl Nielsen kom til Odense for at give koncert med orkestret. Filharmonisk Orkesters virksomhed var en vigtig forudsætning for oprettelsen af et egentligt byorkester i Odense i 1946.

Også på andre måder kom der nu grøde i byens musikliv. Domkantor J. Chr. Hæstrup pustede f.eks. nyt liv i herrekoret Arion og oprettede desuden Odense Madrigalkor. Begge kor overtoges senere af komponisten Kai Senstius. Den russiskfødte professor Julius Chonovitsch dannede et orkester, for det meste sammensat af egne elever. Violinisten Martin Andersen var hovedmanden bag Det fynske Musikkonservatorium i Albanigade. Konservatoriet begyndte virksomheden i 1929 med seks lærere og 11 elever, men allerede i 1938 var elevtallet nået op omkring 100, et vidnesbyrd om, at musikinteressen var både levende og i vækst. Tilmed kunne professor Chonovitsch en tid holde liv i Odense Musikkonservatorium som et modstykke til det fynske.

Slår man op i *Odense Vejviser* for 1925, kan man se, at ikke mindre end 61 personer stod opført som lærere og lærerinder i sang og musik. Det var en kraftig forøgelse i forhold til 1914, hvor kun 24 ernærede sig på denne måde, og viser, at der foregik en omfattende privatundervisning ved siden af den musik, der udfoldede sig på de mere etablerede steder.

Musikken var bestemt ikke begrænset til koncertsale og konservatorium. Vidt forskelligartede foreninger afholdt arrangementer med solister udefra, og på en række restauranter og kafeer kunne der lyttes til levende musik. I 1923 havde 11 sådanne spillesteder musiktiladelse, f.eks. Brockmanns Hotel på Albani Torv, og her var et lettere repertoire utvivlsomt hovedsagen.

Moderne dansemusik dukkede også op i Odense, og det samme gjorde den forkætrede jazzmusik, som særlig fandt tilhængere blandt de unge. Trods fremkomsten af radio og grammofon og trods udbredelsen af nye musikformer lykkedes det dog Odense Musikforening at opretholde en alsidig koncertvirksomhed frem til besættelsen. Taget under ét var byens musikliv i tydelig fremgang.

Teatre og biografser

Odense fik i 1914 et funkulende nyt teater. Ved afskeden med det gamle teater på Sortebrødre Torv havde det fra scenen lydt:

»Til tidens fremskridt må det hele passe, ved Gud! Den var for slem – den gamle kasse!«

Opførelsen af en ny teaterbygning havde været drøftet i årtier, så glæden var stor, da et konsortium bestående af fem Odenseborgere fik bragt sagen over i

Fyns Forsamlingshus st. Sal

Mandag den 6. Novbr.

Kl. 7^{1/4} og 9^{1/4}

Koncert af

Louis

Armstrong med
Sølvtrumpeten

and his Hot Harlem Band

Populære Priser Kr. 1,00-1,50
2,00-2,50 + Skat

hos **Vilh. A. Lang**, Klaregade 4, Telef. 1587,
samt ved Indgangen.

Jazzens ukronede konge, Louis Armstrong spillede i Fyns Forsamlingshus to dage før Joséphine Baker kom på besøg. Fyens Stiftstidende 2. november 1933 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Tekst til billedet overfor: Verdensstjernen Joséphine Baker besøgte Odense i november 1933; omtale i Fyens Stiftstidende 1. november (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Mange biografmusikere blev arbejdsløse, da talefilmen kom. Annonce i Fyns Social-Demokrat 27. oktober 1930 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

realiteternes verden. Den gamle kasse anvendtes som tidligere omtalt gennem nogle år som bolig for husvilde.

Det nye teater var privatejet og opført efter tegning af arkitekt Niels Jacobsen, og byggeriet var nærmest at sammenligne med en stor klump, »et massivt byggeri, uden romantik og føleri«, er det blevet sagt. Der var ikke spildt unødigt plads på gange og kroge, og teaterrummet var enkelt og med lyse, rolige farver. De to balkoner, der var uden støttestænder, vakte opsigt, og over scenen anbragtes nogle ord af professor Vilhelm Andersen: »I kunsten kan livet kendes«. Der var plads til 652 tilskuere i salen, og teaterbygningen rummede tillige restaurant og foyer, sidstnævnte udsmykket med historiemalerier af Agnes Slott-Møller.

Ligesom i ældre tid var Odense Teater nu lejet ud til skiftende direktører, som drev det for egen regning. Den daglige leje var fastsat til et bestemt

ODENSE FOLKETEATER
 Telf. 458 Kl. 20
I DANMARK
 Folkekomedie i 5 Akter.
 Rundskuekuponer gyldige.

vi mødes i Rosenhaven
 Udsøgt Artistprogram Stort Orkester

ODENSE TEATER
 Telf. 52 Kl. 19,30—ca. 22,35
Indenfor Murene
 Søndag Kl. 15 30 Propagandapriser
Nytaarsklokkerne
 Endnu kun 2 Opførelser

Midnatsforestillingen
 Lørdag den 8. Januar Kl. 23,30
 I det store Program medvirker bl. a. Folketeatrets og Odense Teaters Skuespillere til Fordel for Dansk Skuespillerforbunds Understøttelsesfond
 Billetsalg hver Dag fra Kl. 10, Tlf. 52

*Annoncer for byens to teatre side om side i
 Fyens Stiftstidende 18. oktober 1933*

(V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

*Odense Teater på hjørnet af Vindegade og
 Jernbanegade, fotograferet ca. 1931 (Møntergården).*

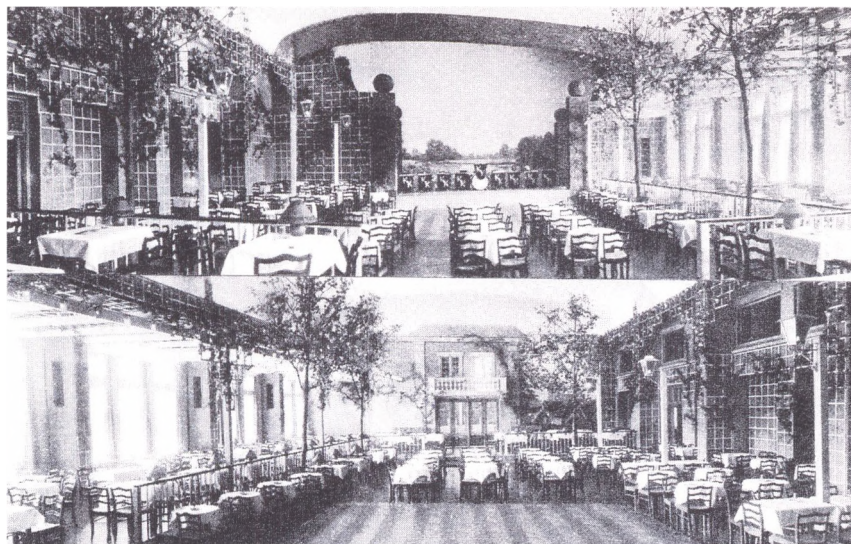
beløb, og risikoen var således alene teaterdirektørens. Fra 1936 gradueredes lejen dog efter billetindtægten.

Direktør Eyvind Kornbeck, der havde stået for driften på det gamle teater i dets to sidste sæsoner, fulgte med over i det nye. Når våbnene taler, tier muserne, siger man, og krigsudbruddet betød da også en udskydelse af teatrets åbning. Den 9. oktober 1914 kunne direktør Kornbeck dog præsentere H.C. Andersens *Ole Lukøje* for et feststemt publikum, og trods en del uheld med den nye teknik, kvitterede publikum med stærkt bifald.

De følgende sæsoners repertoire er gennemgået i detaljer i den jubilæumsbog, teatret udsendte i 1946, og sammenfattende kan det siges, at teatret spillede et meget bredt repertoire, spændende fra den mest »dystre tragedie over skuespillet, folkekomedien, lystspillet og operetten til den lystige farce«. I løbet af en sæson blev der sædvanligvis indstuderet 14-16 forskellige forestillinger med et personale på under en snes faste skuespillere samt enkelte gæster. Antallet af opførelser på en sæson lå i 1914-15 på 236, og tallet viste stigende tendens – bl.a. som følge af øget turnévirkosomhed og påbegyndelse af skolescenevirkosomhed fra midten af 20'erne.

I jubilæumsbogen er der foretaget en opgørelse over repertoireet i de 32 år fra 1914, og det fremgår heraf, at de tre mest spillede danske forfattere var Morten Korch, C. Hostrup og J.L. Heiberg, mens Shakespeare naturligt nok toppede på listen over de udenlandske forfattere. Morten Korchs succes var særlig udtalt ved de landboforestillinger, teatret endnu arrangerede. Man nåede i det nævnte tidsrum at præsentere hele 182 danske og 145 udenlandske skuespil for publikum, og hertil kom en række operetter og sangspil, væsent-

Interiørbilleder fra Rosenhaven i Odense Folketeater (E. Christoffersen fot., Møntergården).

ligst af udenlandske forfattere, så man må nok sige, at meget blev forsøgt. Ser man på, hvilke stykker der blev opført hyppigst, var det tre operetter, der førte an blandt de udenlandske arbejder, mens *Nøddebo Præstegård*, *Der var engang* og *Elverhøj* stod øverst på listen over danske opførelser.

Teaterdirektørerne havde en kunstnerisk forpligtelse over for teatrets bestyrelse, og meningerne om teaterdriften var ofte stærkt delte. Direktør Eyvind Kornbeck blev således trods betydelig popularitet tvunget ud 1917, angiveligt fordi han for sjældent havde taget betydelige dramatiske arbejder op. Han havde efter bestyrelsens opfattelse svigtet det litterært interesserede publikums berettigede krav og holdt fast ved succes'erne for længe – det er ikke svært at gætte hvorfor. Hans efterfølger, Svend Aggerholm (direktør 1917-20), så ikke slet så forretningsmæssigt på det og så sig da også nødsaget til at hidkalde Kornbeck til en fælles sæson 1920-21. En gylden middevej syntes teaterbestyrelsen at have fundet i Poul Gregaard, der ledede teatret 1921-27, og som tidligere havde stået i spidsen for forestillinger i friluftsteatret i Næsbyhoved Skov. Det var Gregaard, der indførte særlige børneforestillinger, og det var midt i hans periode, teatret fik sin hidtil største succes med næsten 70 opførelser i træk af Jules Vernes *Jorden rundt i 80 dage*. Rigtig mange af byens indbyggere må have set dette stykke.

I 1927 rejste Gregaard imidlertid til Folketeatret i København, og han efterfulgtes af direktør Thorvald Larsen, der fik otte sæsoner på teatret, som endnu var uden væsentlige tilskud fra stat og kommune. Staten gav faktisk slet ingen ting, men da man endelig i Thorvald Larsens tid havde fået fremmet et forslag herom, spærrede man i Odense selv vejen: Teaterbestyrelsen

Professor Labri, alias Johannes Marius Dines Petersen, poserer for fotografen på et Sct. Knuds marked omkring 1930. Se i øvrigt billedet side 467 (Møntergården).

Konservativ Ungdom holdt karneval i Rosenhaven i februar 1938, annonce fra Fyens Stiftstidende 4. februar (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Forbudt for børn. Annoncer fra tre Odensebiografer i Fyens Stiftstidende 6. januar 1938 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

PALADS
THEATRET

4,30, 7,15 o. 9,15 Tlf. 1616 12-1 o. 1. 3

Den skønne Film om den vældige Naturmagt

Kærligheden

Det tjekkiske Mesterværk alle bør se!

Ekstase

Verdens første symfoniske film
FORBUDT FOR BØRN

SKANDINAVISKE FILM

KINO-TEATRET

Kl. 4,30 7,20 og 9,15 Tlf. 4250
121 of 3

Kæmpe Revy Sukces

42 GADE

Fest, Glæde, Verdens Schlagere
Forbudt for Børn.

FØNIX-TEATRET

Kl. 4,30, 7,20, 9,15 Tlf. 1774
fra Kl. 3 1/2

Sensationel Kriminalfilm
Det røde Automobil
Forbudt for Børn.

KU holder Lørdag den 5. Februar Kl. 21 sit store

KARNEVAL

i Folketeatret og Rosenhaven

Dybt inde i Afrika... i Hjørter af Kongos gigantiske Urskove... et farvestraalende Blomsteiflor og jagttaget af sjældne og mystiske Jungledyr samles Karnevals-gæsterne og fejrer Byens morsomste Karneval.

I det mørke Kongo

Prægtige Dekorationer af Teatermaleren Helge Norel

To store Orkestre

Solistoptræden og flere Overraskelser...

Salgsbod med Masker, Huer og lignende forefindes ligesom Sminker og Fotograf.

I Teatersalen kun Adgang for maskerede indtil Demaskeringen Kl. 23,30

Forsalget af Billetter er begyndt i F. S. Centr.

Kun det nye (grønne) Medlemskort er gyldigt, og ikke indløste Kort kan afhentes paa Inkassatorens Bopæl, Skulkenborg 12

Billetpris
Kr. 3,50

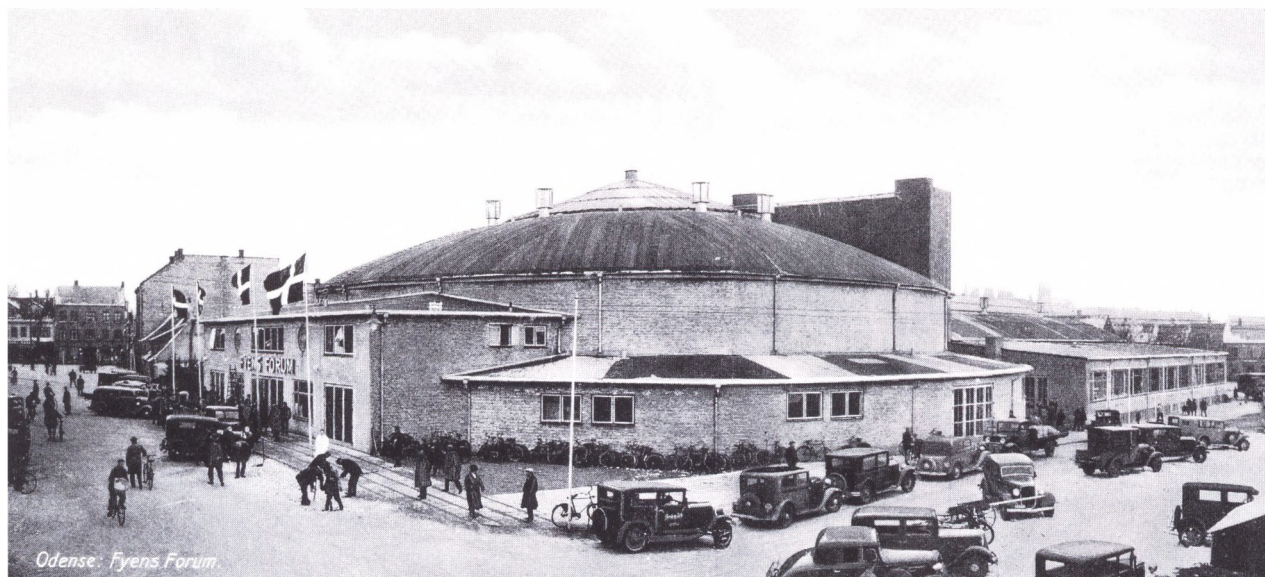

købte og ombyggede som nævnt i 1930 H.C. Andersens Barndomshjem – og når man havde råd til det, kunne der vist ikke være behov for statstilskud. Til alt held trådte grev F. Ahlefeldt-Laurvig til som mæcen for at give teatret mulighed for at spille store klassiske stykker, der dog ikke alle trak publikum til.

Thorvald Larsen var en fortrinlig teaterleder og høstede – som det er blevet sagt – megen ære, men til gengæld ikke meget guld på sin virksomhed i Odense. Forestillingernes økonomi var livsfarligt svingende, har han udtalt, og bestyrelsesformandens råd om kun at spille succes'er var ikke meget bevendt. Efter en nærmest katastrofal sæson under ledelse af Svend Aggerholm (1935-36) fik teatret med Helge Rungwald fra 1936 igen fasthed i ledelsen.

Odense Teater var i det meste af perioden udsat for konkurrence, først og fremmest fra Folketeatret i Ny Vestergade, som fra 1918 på ny havde tilladelse til at spille farcer og operetter (og som i øvrigt blev drevet som varieté-teater).

Biograferne lokkede imidlertid også, og dem gik det godt. Byens to biografer i 1914, Kinografen (eller Uglen) i Vestergade og Kosmorama i Kon-

gensgade, var i 1939 blevet til fire. Kinoteatret var fra 1919 flyttet til Asylgade, Kosmorama havde skiftet navn til Fønixteatret, og i 1923 var Paladsteatret åbnet i Vestergade. Sct. Hans Biograf var begyndt på Skibhusvej, og i arbejderens forsamlingsbygninger (først i Dansestræde, senere i Asylgade) holdtes der fra tid til anden også biograf. Repertoiret her var bestemt ikke altid lige opbyggeligt, til trods for at mange af »kunderne« var børn. Titler som *Hånden med de ni fingre* og *Barneliget i jernbanekupeen* lyder temmelig ildevarslende.

På et område oplevede biografgængerne en stor omvæltning. Talefilmen afløste stumfilmen omkring 1930, og byens biografgængere skulle ikke længere opleve situationer som den, der er skildret i Hans Rasmussens erindringsbog: »Pianistens Albani-øl klirrede, og han gav Liebestraum hele pedalen for at overdøve det mægtige fælles smask, som vi ungdommelige publikummer satte i med, når de elskendes læber mødtes i nærbillede på det hvide lærred«.

Endelig kom der f.eks. cirkus og omrejsende dyremanagerier til byen. Cirkuspladsen lå en overgang ved Sortebrødre Torv, hvor Forum senere fik plads, og her afholdtes i nogle år tillige Sct. Knuds marked, efter det var flyttet fra området ved rådhuset. På Sct. Knuds marked kunne man i mange år bl.a. opleve professor Labri, som med sine stærkt opreklamerede svindelnumre yndede at tage gæsterne i sit telt ved næsen. Se ske-lettet af en 14-års pige var bare en af de mange kunster, Labri lokkede folk til med. Han boede i øvrigt en tid i Odense, i Sct. Knuds Gade 48, hvor hans navneskilt bar titlen »professor i moderne salonmagi«.

Byens muligheder for at rumme store arrangementer blev væsentligt forbedret i 1936 med opførelsen af Fyens Forum på Sortebrødre Torv. En kreds af fynske gartnere stod bag, og Forum kunne bl.a. bruges til udstillinger, møder og forskellige former for kunstnerisk optræden. En kuppelsal og en rektangulær sal kunne adskilles ved hjælp af en hejsevæg, og bygningen kunne så rumme to arrangementer på én gang (Møntergården).

Byens bedre borgerskab eller borgerskabets diskrete charme? Billedet er taget på Grand Hotel den 27. november 1924. Mange af tidens kendteste odenseanere har indfundet sig, formentlig for at »takke af« med landsarkivar G.L. Wad, der gik på pension dette år (H. Lønborg fot., Møntergården).

Malerkunsten

Vender vi os til malerkunsten, er det tvivlsomt, om man overhovedet kan tale om et egentligt kunstliv i Odense anno 1914. Journalisten Ib Paulsen gav i 1964 en kritisk vurdering af forholdene i mellemkrigstiden:

»For 30 år siden bar kunstinteressen på Fyn jaket eller pænt blåt. Før i tiden skred den mavesvær og cigarstruttende frem iført etatsrådstitel, ved særlige lejligheder suppleret med tungt behængte fruer, der funkledede i vernissagelampernes skær på de sparsomme udstillinger. Dengang kaldtes en køber af kunst en mæccén«.

Odenses og Danmarks sidste etatsråd var udnævnt i 1913, og det blev ikke fra etatsrådenes kreds, man skulle få impulser til en lokal udvikling på kunstens område.

De såkaldte Fynbomalere havde ikke haft speciel tilknytning til Odense og havde heller ikke fået deres museum her, men med det følgende slægtled blev der ændret på forholdene. En række talenter var i de første årtier af vort århundrede elever på Teknisk Skole, hvor maleren A. C. Tersløse underviste i tegning, og det blev i meget høj grad Tersløses elever, der kom til at præge malerkunst og udstillingsvirksomhed i Odense i mellemkrigstiden.

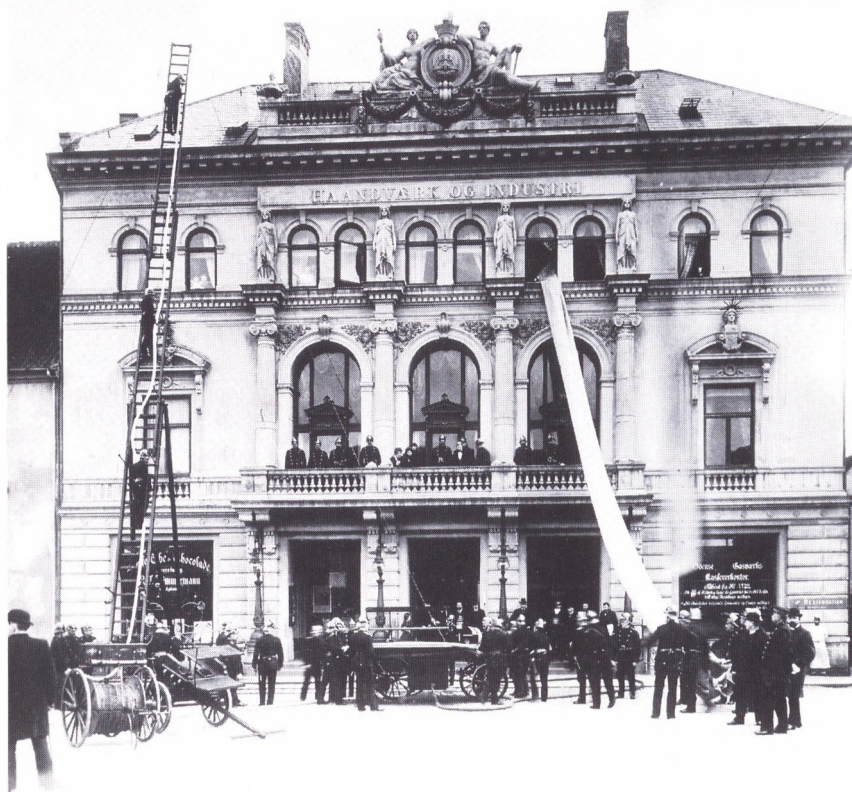
Fra 1898 havde der været tilstrækkeligt underlag til at holde Fyens Stifts

Industripaleets festsal var rammen om mange store Odensearrangementer. Her betragtes resultatet af en restaurering af festsalen, formentlig i 1930'erne (Otto Nørmark fot., Møntergården).

Kunstforening i live, og dens vigtigste funktion synes at have været at stå for arrangementet af en årlig vandrestilling fra Charlottenborg og Den frie Udstilling i København – normalt afholdt på Fyns Stiftsmuseum i Jernbanegade. Fra tid til anden stod foreningen og private dog tillige for udstillinger i Sct. Knuds klostres sale, på Industripalæet eller på nogle af byens hoteller.

Under 1. verdenskrig åbnedes byens første galleri i Kongensgade 12, hvor billedskærer og kunsthandler Niels Bang havde til huse, men desværre for kunstnerne var han ikke nogen stor forretningsmand, så omsætningen var begrænset. Malerne kunne i stedet vælge at forsøge sig hos værtinden på Fyns

Industripalæet lagde undertiden også rum til kunststillinger. Billedet af bygningens facade ved en brandøvelse er fra omkring 1920 (Møntergården).

Forsamlingshus, fru Drude Jørgensen, som gerne stillede spisesalens vægge til rådighed til udstillingsformål. Frygten for, at der skulle komme sovs på de fine billeder, var til at overse.

Det var imidlertid, som om Kunstforeningens øjne alene var rettet mod københavnske foreteelser, siger maleren Thorkild Knudsen i sin bog *Den fynske Forårsudstilling*. Man så ikke – eller ville ikke se – de unge fynske kunstnere, men selv om modige sjæle søgte at minde bestyrelsen om dens landsdelsforpligtelse, kom der foreløbig intet ud af de årlige generalforsamlinger. De blev afholdt på tobaksfabrikant Ludvig Tørrings kontor, »hvor fremødte hurtigt bibringes en følelse af, at man er blandt gentlemen. Alle generalforsamlingens deltagere får lommer og mund stoppet med Tørrings store, fine cigarer, som både fysisk og mentalt hindrer alle opfordringer og al kritik«.

Trods cigartågerne besluttede Fyens Stifts Kunstforening sig dog til i 1926 at arrangere en udstilling af ung fynsk kunst i den store klostرسال, og her kunne de besøgende møde udstillere som f.eks. A. Sarus Nielsen, Albert Elmstedt, Knudåge Larsen, Chr. Pedersen-Bellinge og Herman Madsen. Modtagelsen var fin, og det følgende år gentog man succes'en. Derefter valgte man at stoppe, og måske var kritik af kvaliteten på den anden udstilling en medvirkende årsag. Hvorom alting er, afgørelsen fik blot den konsekvens, at de unge malere selv gik i gang, og den 27. marts 1929 kunne de åbne deres egen udstilling i Klostersalen, Den fynske Forårsudstilling. Navne som Otto Pedersen (billedhugger) og Jens Stolt var nu føjet til de ovenfor nævnte, og sammenslutningen fik stadig større tilslutning i de følgende år. For de unge kunstnere blev udstillingen et vigtigt vindue mod den store verden, og for publikum og kunstnere betød den samtidig en orientering om noget af det, der rørte sig uden for Fyn. Hvert år havde man nemlig inviteret udenøskunstnere til at deltage i udstillingen (i 1937 f.eks. Emil Nolde), og kvalitetsmæssigt bidrog bl.a. Fritz Syberg og Johannes Larsen – ligeledes som gæster – ofte til et godt resultat.

I 1933 fik den forstærkede kunstinteresse til følge, at Kunstudstillingsbygningen på Filosofgangen kunne indvies på en grund, der vederlagsfrit var stillet til rådighed af Odense kommune. En lang række kunstnere gav egne

En af byens store mødesale, i Fyens Forsamlingshus, havde plads til 2.200 siddende gæster, men kunne tillige rumme 800 stående (H. Lønborg fot., Møntergården).

Langt de fleste statuer og skulpturer, der findes i Odense i dag, er opstillet efter 2. verdenskrig. En af undtagelserne er Havhesten i Munkemose, en bronzeskulptur udført af Hugo Lüsberg og opstillet 1939 (Herluf Lykke fot., Møntergården).

værker til et lotteri, som skulle bidrage til opførelsesomkostningerne, og bygningen blev organiseret som selvejende institution.

Heller ikke Forårsudstillingens medlemmer kunne holde sammen. Da man i 1934 havde udelukket nogle fra at deltage i udstillingen, førte det snart til oprettelsen af gruppen *Germinalen*. Den havde taget navn efter spiremånen i den franske revolutionskalender og blev endnu et frisk pust i den fynske kunstverden. I de første år omfattede den navne som William Hansen, Johs. Dyrbye-Skovsted, Georg Poulsen, Svend Saabye og Gustav Hjortlund.

Ved slutningen af mellemkrigstiden var det tydeligt, at et nyt kuld af malere var slået igennem. Udstillingsmulighederne var blevet forbedret – i 1936 afholdtes således en stor udstilling i det nyopførte Fyns Forum – og interessen for kunsten blandt publikum var øget. Der opstod flere betydelige kunstsamlinger hos private, og sparekasserevisor J. W. Larsen kunne i 1937 ligefrem lade udarbejde et katalog over sin samling, indeholdende 226 numre. Til alt held er denne samling senere overgået til Fyns Stiftsmuseum. Det var dog først efter 2. verdenskrig, at kunstinteressen for alvor brente sig til et større publikum. Jaketten eller det pæne blå var da ikke længere nødvendig.

Fruens Bøge og Stige ø

Som anført i *Moderne tider* oplevede Skovforeningen (eller som den retteligt hed: Foreningen i Fruens Bøge) sin storhedstid i 1880erne og 1890erne. Det

var dengang, man kunne samle tusinder til musik og bal (med hvide handsker!) en gang om ugen i sommerperioden, men selv om man omkring århundredskiftet flere gange liberaliserede reglerne for, hvem der kunne optages som medlemmer, gik medlemstallet tilbage. Fra 1895 til 1920 faldt det fra 1.887 til 1.415, og tilbagegangen fortsatte også i det følgende årti. Tiden var ved at løbe fra den form for virksomhed, foreningen drev, og som var baseret på dens ret til at trække snor uden om dansepladsen ved pavillonen.

Mulighederne for at komme til Fruens Bøge var ellers gode. I mange år havde dampbådene været foretrukne, men de bukkede snart under for konkurrencen fra sporvognene, der fra 1911 transportererede udflugtsturne helt ud til enden af Sdr. Boulevard og fra 1923 til Hunderup Skov. Man kunne også vælge toget til Fruens Bøge station, og undertiden kørte der ligefrem »skovtog« på strækningen inde fra byen. Endelig var der mulighed for at gå eller cykle, mens de relativt få, der havde biler, kunne bruge dem, men sikkert ofte foretrak at tage længere væk.

Fyns Social-Demokrat kunne en mandag i sommeren 1930 oplyse, at der på

Bilerne førte odenseanerne længere væk fra deres by, når de skulle på udflugt. I slutningen af 1920'erne blev denne udflugtsvogn fotograferet på Albani Torv. Den højst tilladte hastighed var 20 kilometer i timen (E. Christoffersen, fot., Møntergården).

Skovlyst i Fruens Bøge, som restauranten tog sig ud i de sidste år før nedrivningen i 1937 (Møntergården).

banegården om søndagen var solgt omkring 10.000 billetter, hvoraf 3.500 var til Nyborg, 2.600 til Kertemindebanen og 800 til hver af de nordfynske og nordvestfynske jernbaner. Odenseanerne valfartede i stort tal til øens strande, og i det hele taget var der tale om en trafik af et omfang, som perioden før 1. verdenskrig slet ikke kendte. Dette ramte naturligvis også folkelivet i skovene i Odenses udkant.

Aktiviteterne i Fruens Bøge var ikke kun Skovforeningens. Skoven rummede i 1914 fem restauranter, og lige udenfor lå der endnu én, Esplanaden,

Skovpavillonen i Fruens Bøge med musiktribunen til højre i billedet. Foto fra omkring 1915 (Møntergården).

Udsigt fra Stige over kanalen mod pavillonen på Stige ø (Møntergården).

omtrent ved sporvognens stoppested. I skovens nordligste del, tæt ved dampbådernes anløbsplads, lå restaurant Sorgenfri, der i mange år var skueplads for arbejderne sammenkomster f.eks. i forbindelse med 1. maj-demonstrationer. Ved Sorgenfri vist der i nogle år film i det fri. Længere inde i skoven kom man til Skovforeningens pavillon med den store danseestrade, og tæt ved fandt man Carlslund, der er den eneste overlevende af tidens skovbeværtninger. Mod syd lå endelig Røde Hus og Skovlyst, begge lige syd for den nuværende vej gennem skoven, Skovalleen. Skovlyst havde undertiden levende musik og var ligesom Skovpavillonen i mange år for de »fine« (eller dem, der følte sig sådan), mens Røde Hus var et mere folkeligt »anløbssted«. Ved Røde Hus var der en tid skydebod, lykkehjul og keglebane, og skoven rummede i nogle år tillige et væddeløbsspil med blikheste. På åens østside lå endelig en sjette restaurant, i Hunderup Skov.

Følger man udlejningen af skovrestauranterne i *Odense Byråds Forhandlinger* mellemkrigsårene igennem, får man et tydeligt indtryk af, at det har været svært for lejerne at få en passende indtjening, og flere af beværtningerne forfaldt langsomt, men sikkert. Omkring 1930 lukkede Sorgenfri, og i 1932 var det forbi for Skovforeningens vedkommende. Skovpavillonen blev herefter i en periode brugt til andre formål, bl.a. skole for arbejdsløse. I 1946 fjernedes de sidste rester, og bygningen fik dermed samme skæbne som den, der i 1937 var overgået Skovlyst.

Den begrædelige status var dog ikke nået uden forsøg på at rette skuden op. I 1917 udkastede den nytiltrådte stadsingeniør H. V. Rygner den tanke at etablere en større folkepark i Fruens Bøge-området. Rygner forestillede sig,

Trængsel på havnen i 1935. Billedet er taget ved Stigebådernes anløbsplads få år før sejlad- sen blev indstillet (Møntergården).

at man skulle inddrage Hunderup Skov, Sejerskov og engarealerne langs åen i et sådant parkområde. På dette tidspunkt var Fruens Bøge i lighed med Åløkkeskoven og Næsbyhoved Skov ifølge Rygner »på varme sommerson- dage så overbefolkede, at glæden ved at opholde sig i dem for en stor del forringes«. Byrådet udskrev en konkurrence om en plan til en folkepark, men kun udgravningen af en sø i området blev gennemført, jfr. kapitel 18. Befolkningens fritidsvaner havde ændret sig, inden man nåede videre med planerne, og åbningen af Zoologisk Have 1930, genindførelsen af sejlad til Fruens Bøge i 1932 og opførelsen af en ny restaurant i Hunderup Skov 1936-37 formåede ikke for alvor at rette op på den svigtende tilgang til skoven.

En af de traditioner, der holdt længst, var pinsedags udflugt til skoven. Mange odenseanere drog pinsedag i nyeste pinsesnit til Fruens Bøge for at se pinsesolen danse og høre medlemmer af de lokale sangforeninger synge. Engen kunne på sådanne dage være pakket som sild i en tønde af familier med madkurv. En sporgvognskonduktør, Svend Thomsen, har beskrevet nogle af oplevelserne fra slutningen af 30'erne således:

»Det var nu mest koner og børn, der lejrede sig på grønsværen. Mændene tog op på de små, hyggelige udskænkingssteder for at drikke en øl – eller mange – samt spille kegler.

Vi kørte en time længere pinsedag. Hjemturen var for mange præget af en lang dags livlige oplevelser; det pæne pinsesnit var blevet krøllet og plettet, stråhatten var

gået ud af facon. I enkelte tilfælde var kun skyggen tilbage; den sad omkring halsen som en præstekrave. Men det gik fredeligere til dengang end nu».

Et andet populært udflugtsmål i begyndelsen af århundredet var Stige ø med badeetablissementet. Selskabet, der drev virksomheden, kunne 1914 fremvise tre dampbåde, som besejlede ruten fra Odense havn til Stige ø og Stige by, og i perioder kunne man komme videre til Klintebjerg og eventuelt Gabet. På Stige ø var der »en smuk, tidssvarende restaurationspavillon, omgivet af et udstrakt smukt bevokset lystanlæg«, men det tidssvarende holdt ikke perioden ud, og kigger man i *Odense Vejviser* 1939, leder man forgæves efter rutebadssejladsen på kanal og fjord. Endnu én af de bynære attraktioner havde mistet sin tiltrækningskraft.

Odinstårnet

Odenseanerne rejste i mellemkrigstiden længere væk end tidligere, når de tog på udflugter, ferier eller lignende. Da det samme gjaldt landets øvrige indbyggere, nød Odense godt af en tiltagende turisme, og det formede sig så heldigt, at byen fra 1935 fik en ny, førsteklases turistattraktion at fremvise, Odinstårnet.

Med bil og cykel rundt på Fyn. Annonce fra Fyns Social-Demokrat 15. august 1930 (V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Centralbibliothek, Lokalhistorisk Afdeling).

Hotel „Kattegat“
Hasmark Strand er anbragt og anbefales til Foredninger. H. P. Poulsen. Telf. Otterup 219 og Odense 5859.

Langesø.
Kønlige Kro - landskendt Udflugtssted. Lukket Dansestræde med Plads til 600 Personer. Telf. Brødbjerg 2.

Besøg Haarslev Kro.
Stor Smuk Have. Sal til In Abenytelse for Skoler og Foreninger. Tlf. Hvidevad 6. H. Pantzen, ny Vært.

Nyd Livets Gøder i skønne Omgivelser! - Tag til Assens Skovpavillon.
Det anbefales Foreninger, Selskaber og Spilleklubber Forudbestilling. Koncert hver Aften. - I hver Torsdag Aften forstærket Orkester.

Frøbjerg Børnehøj.
Fyens smukkeste Lodigspunkt. Skoler og Foreninger kan i Tilfælde af daarligt Vejr benytte den nye Kæmpedal. Madkurve kan medbringes. God Kaffe. Telf. Ørsted 120.

Otterup Gæstgivergaard
Telefon 33.
Nordlyns smukkeste Udflugtssted.

Godt Køkken.
Madkurve kan medbringes.
Joh. Damhave.

Kongebrogaarden, Munkbo.
Madkurve kan medbr. Daglig Koncert fra 4-8 & 9-11. Tlf. 314. O. P. Sørensen.

Det lækreste Smørrebrød til Skovture og Udflugter faar De best fra **Fru Musse Koudsens Pensionat** Vestergade 100. Forudbestilling ved Telefon 6728.

Rolighedskroen, Telefon Døvlende 29, anbefales Skoler og Foreninger. Omk. skyggetid Have. Parkeringsplads.

Besøg Bøllinge Kro. Stor gammel Have med Søveving i Haven. Madkurve kan medbringes. Rimelige Priser. Tlf. Bøllinge 19.

Geels Kro. Da vor gode Kaffe er landskendt, og de vi som sædvanlig leverer i Klis Værelse til rimelige Priser, anbefaler jeg Geels Kro til Skoler og Foreninger, Turister og Rejsende. - Gratis Sal til Abenytelse. P. Rasmussen, Telf. Marslev 51.

Jægerhotellet, Fyens Hoved. Aabent hele Aaret. Telf. Dalby 104.

Flemlose Gæstgiverg. anbefales. Chr. Hansen Tlf. Glamsbjerg 127.

Specielt byggede Turistbiler

har kun **Odense Omnibus** A/S Vestergade 24. Indg. Strømpassegen. Telefon 1688.

Besøg de **Udflugtssteder** som averterer i vort Blad

Vil De Skønhed og Sundhed finde saa rejs til KERTEMINDE. 0360
Søndagstogene afgaar fra Odense: Kl. 6,35 - 6,45 - 10,20 - 12,35 - 12,50 - 14,15 - 16,40.

Marling Skovs Badehotel og Sommerrestaurant ligger i Skov us til Stranden. Plads til flere Hundrede Biler. Foreninger gratis Dancesal. Madkurve kan medbringes. Drikkevarer ma ikke medføres. Tlf. Asperup 53. /Erb. Skippesen.

Brobyværk Kro anbefales som smukt Udflugtssted. Telefon 22. P. Hansen.

SALLINGE KRO, Telefon Højrup 38. Lars Hansen. Stor Sal til Abenytelse.

Strandhotellet Hasmark Strand anbefales. Badegæster og Foreninger modtages. Stor Have og Dansestræde til gratis Abenytelse. Tlf. Otterup 206. /Erb. Joh. Knudsen.

MUNKEBØ KRO
Nu gaar Turen til Munkbo Kro, smukkeste beliggende Kro paa Fyen (ved Kertinge Vær). Stor Sal til gratis Abenytelse for Foreninger og Sæner. stor smuk Have med Veranda og Udflugtsstærn i Parketret; gode Værelse til rimelige Priser. Kulebil 4 Gange daglig. Telefon Dråby Nr. 30. Pensionærer modtages 4-4 Kr. pr. Dag. /Erb. Hjadgat M. Mortensen.

Hotel Postgaarden og Slotspavillon, Nyborg, ved det historiske Nyborg Slot, anbefales Foreninger og Selskaber. Telefon 29. H. Arendt. Telefon 66.

Tag en Udflugt til **Sønderborg og Dybbøl** med min 7-Pers. „Renault“ Bil. Kr. 65,00. - Ny „Essex“ til 4 Personer. Billige Takster til Landture. Ring til 6628.

Sønderø Kro anbefales. Niels Hansen, Telf. Sønderø 14.

Klintebjerg Kro er atter aabnet og anbefales til flere ærede Publikum. /Erb. Marie Rasmussen. Telefon Otterup 31.

NB. Fin ny Kogebane. Alle Biler kan køre til **Munkbo Bakke**. Smukkeste Udsigt. Madkurve kan medbringes. Sal til In Abenytelse for Foreninger og Selskaber i Dråby 28. /Erb. Vilh. Petersen.

Caroline Amalientund, Sommerteatret Svendborg. Sal til In Abenytelse. Kogebane. Bilgarage. Madkurve kan medbringes. Telf. 1311. /Erb. Martin Ottosen.

Strandhotellet Hasmark Strand anbefales. Badegæster og Foreninger modtages. Stor Have og Dansestræde til gratis Abenytelse. Tlf. Otterup 206. /Erb. Joh. Knudsen.

MUNKEBØ KRO
Nu gaar Turen til Munkbo Kro, smukkeste beliggende Kro paa Fyen (ved Kertinge Vær). Stor Sal til gratis Abenytelse for Foreninger og Sæner. stor smuk Have med Veranda og Udflugtsstærn i Parketret; gode Værelse til rimelige Priser. Kulebil 4 Gange daglig. Telefon Dråby Nr. 30. Pensionærer modtages 4-4 Kr. pr. Dag. /Erb. Hjadgat M. Mortensen.

Christiansborgs Badehotel ved Nyborg anbefales til Turister, Foreninger og Badegæster. Badehotellet er omgivet med alle Nødvendige Bekvemmeligheder. Foreninger med Madkurve er velkomne. P. Petersen, Telefon 25.

Badehotellet „Falsled Kro“ pr. Stenegaard St. Tlf. Haarsrup 80, anbefales til større og mindre Selskaber samt Foreninger. Madkurve kan medbringes. Landskendt Køkken. Læg Værelse. /Erb. Edm. M. Jensen.

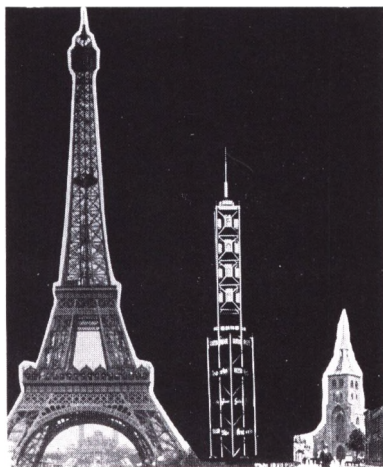
Læs Annoncerne!

Announce fra Fyens Stiftstidende 3. juni
1927 (E. Panton, fot., Odense Centralbibliotek,
Lokalhistorisk Afdeling).

Nedenstående trickfoto fra 1930'erne viser
Odinstårnet, sammenlignet med Eiffeltårnet og
Sct. Knuds kirketårn. Da planerne om opfø-
relsen kom frem, offentliggjorde Politiken et
digt, bl.a. med disse linier:

»Dets top skal fejre skyen,
det ses fra Hven til Thy,
til storstad gør det byen;
– selv tårne, der har ry,
er børn mod denne fabel
– kun Eiffeltårnet ej –
men Rundetårn, ja Babel
kan gerne lægge sig».

(Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk
Afdeling).

Pinse-Salget

Lørdag den 4. Juni Kl. 8¹/₂

omfatter flere Tusinde Straahatte, Lærredshatte, Filthatte, Panamahatte for Damer, Herrer og Børn.
Alle Varer er inddraget i Pinse-Salget og sælges til betydeligt nedsatte Priser.

Vort Pinse-Salg.
Kongensgade 16.
Import af Straa- og Panamahatte.
Pinse-Salget begynder Kl. 8

Planerne om opførelse af Nordeuropas højeste tårn kom frem i september 1933 og var sikkert inspireret af tårnbyggeri i Ålborg og Svendborg samme år. Et aktieselskab med en kapital på 100.000 kr. ville opføre et tårn på toppen af Bolbro bakke, på et areal man havde købt af ejeren af Tarupgård, og tårnet skulle stå færdigt i maj 1934. De fem stiftere af aktieselskabet var ingeniør og byrådsmedlem Jørgen Christensen (formand), civilingeniørerne Axel Monberg og Ejnar Thorsen (fra firmaet Monberg & Thorsen), København, overretssagfører C.F. Lerche, København, samt ingeniør Theobald Weber, Svendborg.

Midt i 30'ernes store depression og arbejdsløshed havde de fem besluttet at søge at udnytte de overskydende stålrør fra de fire sænkekasser, der var støbt til Lillebæltsbroen. At tårnet blev placeret i Odense, skyldtes uden tvivl Jørgen Christensen. Når han var med til at rejse den fornødne kapital, skulle tårnet ligge ved Odins by og ikke ved Lillebæltsbroen, som det først havde været på tale.

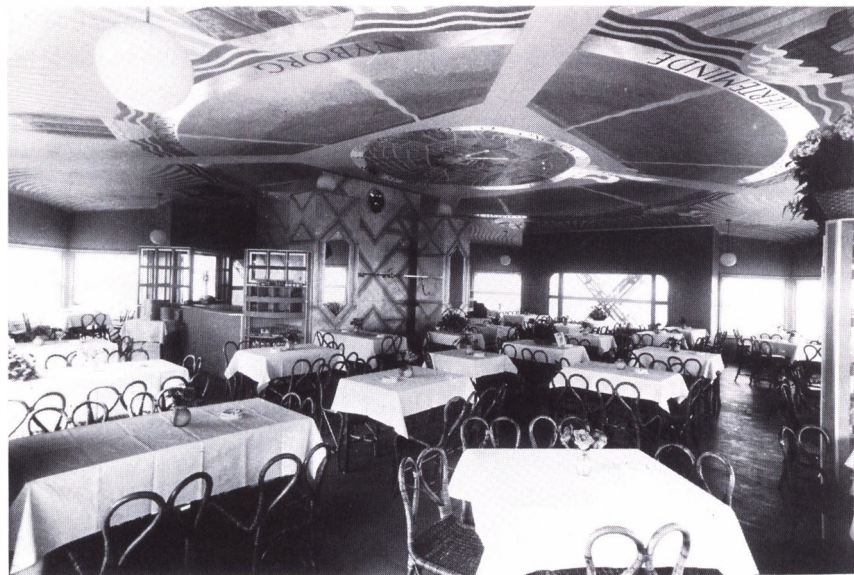
Selve tårnet var 175 meter højt og opdelt i tre sektioner. Første sektion var 70 meter høj og opbygget omkring otte betonfyldte stålrør, og anden sektion havde samme højde, men var udformet med fire hule stålsøjler. Tredie sektion var en vindeltrappe, der afsluttedes med gittermast og flagknap. Til byggeriet medgik 300 tons stål og 2.700 tons beton, men så var tårnet også

meget solidt forankret. Man havde beregnet, at tårnet i hvert fald skulle kunne tåle en vindstyrke, der var tre gange så stor som den hidtil højeste.

Arbejdet med opførelsen af tårnet kostede trods tidens lempelige eller manglende sikkerhedsbestemmelser heldigvis ikke menneskeliv, og arbejderne havde i stedet kunnet glæde sig over højdetillæg, der var afpasset efter, hvor langt oppe man arbejdede.

To Thrige-elevatorer kunne bringe de besøgende fra tårnets fod til første platform, og en elevator fra samme firma besørgede den videre transport for de særligt udsigtslystne og modige. Første platforms areal var på 324 m², og 16 trin over platformen var tårnets hovedrestaurant anbragt. Den gik i folkemunde under betegnelsen »kabinen« eller »kommandobroen«, og i denne restaurant var der plads til 250 gæster, som kunne nyde udsigten gennem meget store vinduer. Arkitekt Holger Jacobsen havde stået for indretningen og havde forsynet loftet i restauranten med en kompasrose, hvor man kunne se retningsangivelser samt navne og byvåben for de fynske købstæder m.m. Den nederste del af tredje sektion rummede tårnets anden restaurant, konkyliebaren, der havde fået sit navn, fordi den var snoet som en spiral med et bord på hvert trin opad. Endelig var der ved tårnets fod bygget en atriumsrestaurant, hvor tilrejsende kunne nyde deres medbragte mad.

Tidsplanen viste sig at have været for optimistisk, men den 29. maj 1935 kunne det stålgrå tårn med de kridhvide restauranter præsenteres for en indbudt kreds. Ved præsentationen udtalte borgmester H. Chr. Petersen, at der var tale om en mærkedag i byens historie, og han glædede sig over det initia-

Udsigt fra Odinstårnet ind mod byen. Digtet, som er omtalt overfor, fortsatte:

*»Når så den første fynbo
helt op i toppen når,
han knapt nok vil sit syn tro,
– hvor langt dog blikket går!*

*Til sidst han hvisker stille
og kikker ned mod jord:*

*»Hvor O'ense er lille
nu, da den er så stor!«*

*(Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk
Afdeling).*

*Fra Odinstårnets hovedrestaurant på første
platform (Odense Centralbibliotek, Lokalhisto-
risk Afdeling).*

tiv og den handlekraft, stifterne havde vist. Dagen efter var der adgang for publikum, og over 4.000 mennesker trængtes for at komme op i byens nye vidunder, og det stod med det samme klart, at Odense havde fået sin turistmæssige tiltrækningskraft flerdoblet. Tårnet blev hurtigt brugt som vartegn for nogle af byens virksomheder, og besøgstallene overgik langt, hvad f.eks. H.C. Andersens Hus kunne opvise. 1935 blev tårnets bedste sæson med 213.000 besøgende, der hver betalte 50 øre eller 1 kr., alt efter om man ville stoppe på halvvejen eller helt til øverste platform. For de tre følgende år var besøgstallene klart mindre – 118.000, 104.000 og 77.000 – men tårnet ville givetvis være blevet en særdeles god forretning, hvis verdenskrigen ikke først havde begrænset besøget meget kraftigt og derefter blev den direkte årsag til, at en gruppe tyske håndlangere i december 1944 sprængte tårnet i luften.

Sportens verden

Indførelsen af ottetimersdagen var nok en af de vigtigste forudsætninger for den stærke fremgang, sportsudøvelsen tegnede sig for i perioden 1914-40. En del idrætsforeninger havde set dagens lys allerede før første verdenskrig, men alene navnene på to af de mest kendte odenseanske klubber – B 1909 og B 1913 – siger noget om den udvikling, der var i gang i retning af flere og flere muligheder for idrætsudfoldelse. Mange nye klubber kom til, også i de nye bydele.

Boldklubben Marienlyst kan tjene som eksempel. »Vi var nogle drenge i gaden, som spillede med en gammel bold på markerne i nærheden, og en dag blev vi enige om at lave en klub«, fortæller en af dem, der var aktiv omkring stiftelsen i 1922. Klubbens første bane var ikke noget at råbe hurra for –

Elever fra Giersings Realskole, fotograferet ved et skoleidrætsstævne omkring 1938 (Privateje).

undtagen måske for de beboere, der fik haver og ruder skånet. Spillepladsen var nemlig i de første år en stubmark ved siden af en købmand langt ude på Skibhusvej, og omklædningsrum kendte man i hvert fald i begyndelsen ikke. I stedet klarede man sig med et krat af buske og træer, hvor spillerne klædte om og havde deres daglige påklædning hængende i regn og blæst. Men medlemmerne blev hurtigt trætte af så ringe forhold og sørgede snart for at rejse et beskedent omklædningsrum.

Udviklingen på idrætsfaciliteternes område kan også belyses på anden måde. Da B 1913 i 1936 fik nyt klubhus og baneanlæg i Kildemosen, overgik det gamle omklædningsrum til anvendelse som redskabsskur ved kirkegårdskapellet, og nogenlunde samtidig opgjorde stadsingeniør H. V. Rygner, at der var anlagt 12 fodboldbaner på kommunens jorder og to på private arealer. Yderligere baner var under projektering, og man kunne også se frem til det nye stadion i Bolbro, der skulle afløse den gamle idrætsplads bag Syd-fynske Jernbaners værksteder. Det skulle bringe bedre faciliteter for spillerne og samtidig give bedre muligheder for mange tilskuere til sportsfolkernes præstationer.

Spørgsmålet om anlæggelsen af et stadion havde i øvrigt været til behand-

Odense Badminton Klub påbegyndte sin virksomhed i 1935, og samme år indviedes hallen i Godthåbsgade. Billedet herover er taget i hallen i slutningen af 1930'erne. En ny sportsgren var blevet populær i byen (E. Christoffersen, fot., Møntergården).

OBS førstehold 1940. To af spillerne på billedet fik senere en professionel karriere i Italien, nemlig Jørgen Leschly og Svend Jørgen Hansen, der ses som nr. 2 og 4 fra venstre i bagerste række (Privateje).

ling i byrådet flere gange, og det var på et hængende hår beslutningen om placeringen i Bolbro blev truffet. Mange byrådsmedlemmer havde gerne set stadion placeret på engen øst for åen i Fruens Bøge.

For svømmeinteresserede var der tale om en utrolig forbedring af forhold-

Odense Gymnastikforening havde bl.a. boksning på programmet. Billedet her er fra en træningsaften i foråret 1918 (E. Biering fot., privateje).

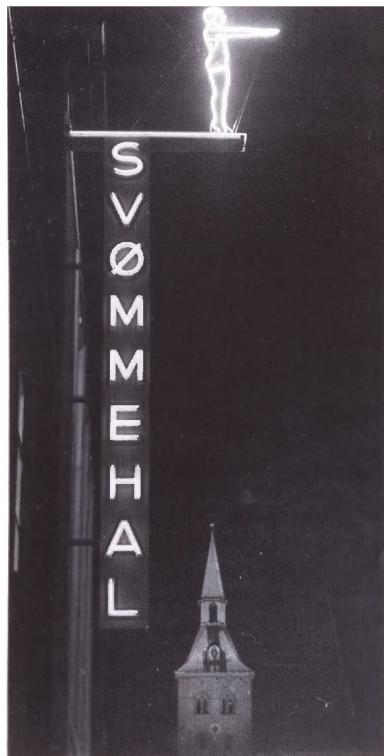

»Den smilende fynbo«, Akxel Jensen, ses her i midten af billedet i Odense Gymnastikforenings klubtrøje. Billedet er taget ved et 25 kilometerløb i Berlin i 1927 (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

dene. Den gamle og noget uappetilige badeanstalt i åen ved Sdr. Boulevard var ganske vist afløst af bademuligheder ved Stavisåen, men forholdene her var heller ikke for gode. Det var noget af baggrunden for byrådets gennemførelse af to projekter i 1930'erne: Friluftsbadet, der åbnede i 1933, og Svøm-

Fra Odense Gymnastikforenings opvisning på restaurant Bristol på Klengenberg den 19. marts 1933 (Weisholt fot., privateje).

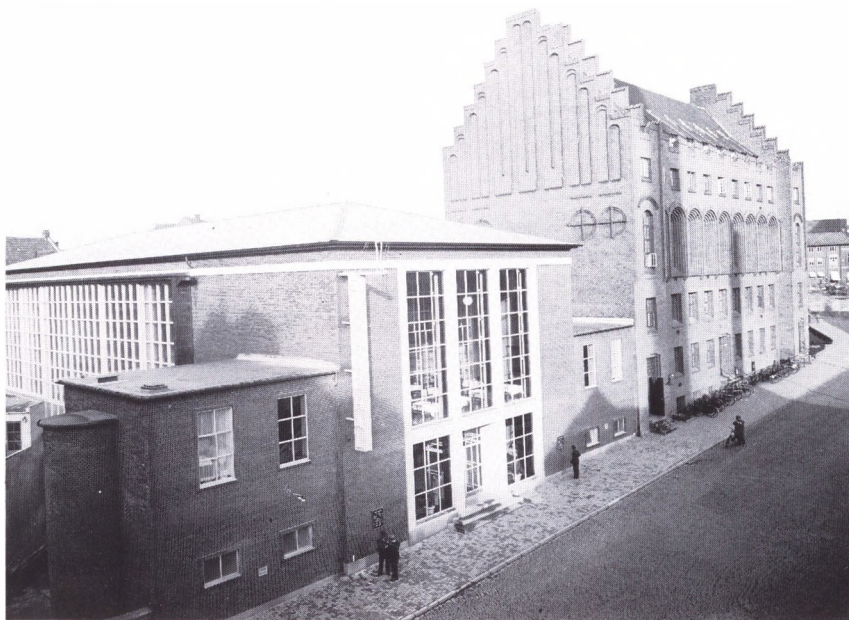
Efter lang diskussion og mange forarbejder kunne svømmehallen endelig indvies den 8. oktober 1938. Et lyskilt, bøjet i neonrør, viste vej (E. Christoffersen fot., Møntergården).

mehallen, der kunne tages i brug i 1938.

De mange klubber havde vidt forskellige idrætsgrene på programmet. Fodbold, tennis, roning, cricket og gymnastik var noget af det overleverede fra den foregående tid, og i mellemkrigstiden kom mere til. Odense Gymnastikforening begyndte f.eks. med svømning, da mulighederne var blevet forbedrede, og i dette arbejde fik man bl.a. konkurrence fra Gymnastikforeningen Frem. Frem'erne tog til gengæld håndbolden op, et spil, der var introduceret i Odense via Idrætsforeningen Stjernen i begyndelsen af 30'erne. Det kan tillige nævnes, at Stjernen oprindelig var stiftet som atletikklub af udbrydere fra Odense Gymnastikforening. Det var dog ikke alt nyt, der slog an. Da Stjernen i 1923 søgte at introducere baseball i Odense, løb det ud i sandet.

Konkurrencen mellem de lokale klubber – f.eks. på fodboldens område – var tydelig, og den blev nok ikke mindre af, at pressens bevågenhed over for idrætsarbejdet voksede. Konfrontationer kunne det også komme til som i 1920, hvor der i et lokalopgør mellem OB og B 1909 opstod vildt slagsmål mellem spillere og tilskuere, da det var kommet til håndgemæng mellem to spillere. »De blå« fra B 1913 var næppe blidere, og klubbens førstehold fik ved samme tid et års karantæne, fordi hele holdet var udvandet i protest mod en dommerkendelse i en kamp med B 1909.

Endelig hører det med i billedet, at Odense i en årrække i 30'erne var en af de byer i provinsen, hvor arbejderidrætten (DAI, Dansk Arbejder Idrætsfor-

Svømmehallen på Klosterbakken fik plads ved siden af KFUM's bygning. Foto ca. 1938 (E. Christoffersen fot., Møntergården).

Trængsel på den nyanlagte væddeløbsbane omkring 1938. Der havde længe været afholdt hestevæddeløb på Fyn, men først i 1935 blev væddeløbsbanen indviet. Bemærk »sporvognene«, som var flyttet hertil fra Jernbanegade (E. Christoffersen fot., Møntergården).

bund) slog bedst an. Mange fagforeninger havde egen klub, og allerede i 1929 oprettedes en særlig fodboldturnering inden for DAI. Nogle af klubberne svigtede dog turneringen, efterhånden som de ville have stærkere modstand, og søgte over i Fyns Boldspil Unions lokale turnering. Sammen med en anden socialdemokratisk ungdomsorganisation, DUI (De Unges Idræt) arrangerede DAIs Odenseafdeling i nogle år store Sct. Hansfester med underholdning, idrættskonkurrencer, taler, sang og dans.

I længden stillede DAIs ideologiske ballast sig dog i vejen i konkurrencen med de andre idrætsforbund. Mange trådte deres barnesko i DAI-klubber for senere at prøve deres evner i andre og større foreninger.

Resultaterne af idrætsarbejdet udeblev ikke. OBs fodboldspillere blev provinsmestre i 1916, og samme hæder høstede B 1913 i 1924 og 1930. Skal man fremhæve en enkelt sportspræstation fra Odense, må det blive løberen Aksel Jensens. Aksel Jensen, der bar tilnavnet »den smilende fynbo«, var i mange år aktiv i Odense Gymnastikforening og deltog i 169 konkurrencer, hvoraf han vandt de 111, blev nr. 2 i 29 og nr. 3 i 13. Størst lykke gjorde det, da han i 1923 i London vandt verdensmesterskabet i marathondløb, som blev afholdt af dagbladet Sporting Life. Ved hjemkomsten til Odense blev Aksel

Stort Ande- og Gaasespil

Tirsdag den 7. ds. Aften Kl. 20 paa Fyns Forsamlingshus (store Sal)

47Nr.

Der bortspilles

15 store, fede Gæs
15 smækkede Ænder
15 st. Flæskestege

47Nr.

Ekstra Nr En hel Gris
1. Gris bortloddet gratis til Spillere, der møder før
Kl. 20 Mød i god Tid.
Alle er velkomne. Hjemmets Styrke.

1 Seddel 1 Kr.
3 Sedler 2 „
6 „ 3 „

Andespil og Bal

afholdes Søndag den 5. November Kl. 7 1/2 Aften paa
„Bristol“. — 20 Ænder samt en stor Gaas som
Ekstranummer — Stor Tilslutning forventes.

Den danske Arbejderforening.

Aarets største GAASESPIL

afholdes paa Fyns Forsamlingshus, store Sal Fre-
dag d. 5. Novbr Kl. 20. Der bortspilles 20 store fede
Gæs og 1 Eksfran. 1 hel Gris (ca. 50 kg). Gratis
bortspilles til en af dem der har købt Sedler før Kl. 20

en hel Gris gratis.

Alle er velkomne.

»Fremtids Haab«

Stort Andespil

afh. Lørd. den 4. ds., Kl. 8 Aften, i Norreg. 40 (v. Lundsgaard) over 10 store
Ænder, 10 store Flæskestege og 1 stor Gaas. Alle er velkomne. Udvalget.

STORT GAASE- OG ANDESPIL

afholdes Fredag den 3., Aften Kl. 8 i Møntestræde. Der bortspilles 5 store
Gæs, 5 fine Ænder, 10 Flæskestege. Ekstra-Numer: en halv Gris.
Alle er velkommen. HJEMMETS STYRKE.

Andespillene var for alvor blevet populære
i 30'erne, fremgår det af dette udsnit af en hel
række annoncer i Fyens Stiftstidende
2. november 1933. Hjemmets styrke og Frem-
tids håb var lokale afholdsforeninger
(V. Sylvest Frederiksen fot., Odense Central-
bibliotek, Lokalthistorisk Afdeling).

Jensen fejret efter alle kunstens regler med modtagelse på banegården, laurbærkrans, optog gennem byen og efterfølgende sammenkomst på Fyns Forsamlingshus.

Et afdansningsbal

Det foregående forsøg på at skildre kulturlivet i Odense i perioden 1914-40 har i høj grad været koncentreret om de områder, hvor det offentlige satte ind, eller hvor de folkelige bevægelser gennem foreninger med vidt forskellige formål søgte at arbejde for deres interesser. Beskrivelsen har derimod ikke omfattet noget om mere »private« dele af kulturlivet, og en udførlig beskrivelse af odenseanernes hele hverdagsliv i perioden ville også falde uden for rammerne for denne fremstilling. Det helt »uorganiserede« er naturligvis sværest at fange ind.

En passende afslutning skulle imidlertid kunne nås, hvis vi ser på byens danseskoler. De hørte naturligvis også med til kulturlivet i bred forstand. Her mødte særligt unge odenseanere fra mange lag frem for at lære at føre

sig med ynde, og der var tale om en helt »privat« aktivitet, oftest aftalt mellem forældre og danselærer. Dans indgik i det hele taget i mange af tidens arrangementer, hvadenten det var på arbejdernes forsamlingsbygninger eller på det mere borgerlige Industripalæ. Vejviseren oplyser, at antallet af danselærere og -lærerinder i 1914 var fem, og 25 år senere var der godt og vel dobbelt så mange.

Statistik har mange gode sider, men erindringerne om den svundne tid føjer en dimension til, som vi ikke gerne ville være foruden. Jens Kruuses beskrivelse af sin tids danseskole på Hotel Sct. Knud i Vestergade og det efterfølgende afdansningsbal på Industripalæet omkring 1915-20, er et godt eksempel:

»Danseskolen havde jo været en rædsel, ak, hvor jeg fryder mig, når jeg ser det gadenemmerud ud mod Vestergade, der har sløjet bygningen, hvori danseskolen fandtes. Far havde store kampe, fortalte han, med det nye gadenavn. Med sin historiske oplagthed havde han fået fastslået, at den nye gade efter en gammel navngivning

Yngste smedelærling bæres på skiven fra Ansgar Anlæg en gang i slutningen af 30'erne. Skyttelavet var en af de traditioner, der overlevede. Fra omkring 1920 indskrænkede festen dog til én dag. Hotel Sct. Knud og Hotel Postgården kunne nu ikke længere stille deres haver til rådighed til skyttebrødrenes sammenkomst »dagen derpå« (Møntergården).

skulle hedde Mageløs. Hvad den da også hedder endnu. Folk i Odense grinede. Men Mageløs hedder den og er den – thi den går over ruinerne af barndommens pinligste stunder. Den kunne gerne hedde Hurrastræde...

Danseskoler fører kun til sorg, gråd og ulykke, vidste jeg. Intet, absolut intet, har jeg hadet i min barndom som disse timer.

Men dette er det forunderlige: Helvede syntes at ende i et slags himmerige: Afdansningsballet. Vist havde det sine mørke sider. Man skulle f.eks. danse noget. Dog, det kunne begrænses. Men der var tre slags skønhed ved afdansningsballet.

Det første var balkortene. Det er nu synd, at man ikke kender dem mere. De var små lukkede stykker karton, oftest blå og hvide og med guldtryk og der var silkesløjer, hvor de var knækket. På venstre inderside stod dansene opført. Deriblandt både menuetten, françaisen og Les Lanciers samt den eneste, jeg havde en smule glæde af, Rheinländerpolka. På højre side skrev vi vore navne.

Det andet var pauserne. Dem skabte vi små drenge os mange af. Vore navne stod ikke på mange balkort. Mit kun på en enkelt Rheinländerpolka. Vi susede ad vore egne glidebaner over parketgulvet. Og når der spillede op forlod vi som små vævre rotter det synkende Titanic, hvor vi i hvert fald ikke skulle gå ned med orkestret spillende dansemusik, og da kom vi ud på trapperne og satte livet i vove ved at glide ned ad gelænderne eller vi forsvandt ud på toiletterne for at eksperimentere med om alle cisternerne kunne poste vand ud samtidig, hvis vi trak i samme sekund, og så op igen til sidelokalerne, hvor vore stakkels forældre sad med smørrebrød og røde sodavand til os.

Men den største skønhed var kotillonen. Da blev vi pludselig højtidelige og dannede. Flokken af vilde indianere forvandlede til små stive grupper af kavalere på 8 år, og vi bukkede og svansede til højre og venstre og gik strunke i vort matrostøj med pigens hånd højt løftet og fødderne nydeligt udad i takt til marchen salen rundt og rundt medens det forhadte stolpremmenneske stod øverst oppe og dirigerede os med de stive rædsels-lammende armbevægelser og midt i salen var to grupper med kurve – længslernes mål. Når vi nærmede os dem, slap vi de små pigefingre, som stak

*En af byens kendte danseskoler annoncerer ved indgangen til en ny halvsæson, Fyens Stiftstidende 6. januar 1938
(V. Sylvest Frederiksen, fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhitorisk Afdeling).*

— saa danser vi hos...

• **NORRISKOV** •

1912 25. Sæson 1937

Fyns Forsamlingshus Fredag d. 7. Januar
Industripalæet Mand. d. 10. Jan. (ellers Tirsd.)
Børneholdene Kl. 6. Ungdommen Kl. 9.
Karneval Lørdag d. 12. Febr. Tlf. 3980.

Et af de årligt tilbagevendende højdepunkter i byens forlystelsesliv var Set. Knuds marked, som i en årrække afholdtes på Sortebrødre Torv – før Fyens Forum blev bygget (Møntergården).

ud gennem halvhandsker, dvs. kniplingshandsker fra albuen til det sted på hånden, hvor fingeren begynder, og pigerne gik den ene vej ... og vi den anden, og pludselig så vi, hvorfor der skulle være kvindesag, thi pigerne fik kun små blomsterbuketter og lange silkebånd, de stakler, medens vi fik ordener, de herligste papordener i alle slags farver, mest guld, og én gang var der en orden af pap til at hænge om halsen.

Disse ordener var af en sjælden skønhed. Jeg stod lange tider foran det store spejl i fars soveværelse og var behængt.

– Niels Juel, sagde jeg højt«.

22 · Vækst og vagtskifte

De moderne tider fra før første verdenskrig var kommet for at blive. Det, der dengang var nyt og opsigtsvækkende, blev nu almindeligt og velkendt i dagligdagen. Set med eftertidens øjne var perioden fra første verdenskrigs udbrud frem til 1940 nok præget af vekslende ydre vilkår i form af krig og krise, men ellers kan disse godt og vel 25 år synes fattige på egentlige nyheder. Det, der først og fremmest karakteriserede Odense i årene fra 1914 til 1940, var en vækst i bredden med de problemer, det afstedkom – også i den lokale politik.

Odense blev dobbelt så stor i areal og fik mere end dobbelt så mange indbyggere. Beskæftigelsen i en række centrale erhvervsgrøner blev den dobbelte, og på mange andre felter skal man gange med to for at anskue forløbet. »Dobbelt op« er ikke langt fra at være noget af en formel, som igen og igen kan bringes i anvendelse.

Og ser man nøjere på produktionen i industri og håndværk, på varestrømmen i handel og transport, på byggeriet og boligindretningen, opdager man, at væksten i bredden betød, at de mange nyheder fra den foregående periode spredtes for alvor og kom til at indgå i folks daglige tilværelse. Man kan blot pege på cyklen, der blev allemandseje, på indlæggelsen af elektricitet, som blev en selvfølge, og på centralvarmen, der blev gængs i nybyggeriet. Telefoner blev almindelige, lastbiler trængtes i de smalle gader, elektromotorer var efterhånden at finde på selv det mindste værksted. På det ene efter det andet område så man konsekvenser af de moderne tiders fortsættelse. Videre vækst.

Endnu en følgevirkning betød et mindre lokalt særpræg. Hvor Odense tidligere først og fremmest kunne anskues som et regionalt center i udveksling med sit opland, må man for mellemkrigstidens vedkommende i stadig højere grad se fænomenerne i landssammenhæng eller måske endda i et internationalt perspektiv. Eksemplerne fra erhvervslivets udvikling er utallige. To bryggerier på det lokale marked blev til ét – nu i konkurrence med andre danske bryggerier. Ti tobaksfabrikker blev til to, hvoraf i alt fald den ene blev landskendt. Andre virksomheder var først og fremmest optaget af enten at klare sig i forhold til import udefra eller – og det gjaldt et par af de helt

Arbejdernes Tog i Morgen gennem Odense.

Odense.

Vi gengiver endnu en Gang Listen over de Foreninger og Institutioner, som deltager i Arbejdernes Procession til »Fruens Bøge« i Morgen. Den ser saaledes ud:

Musikkorps.

1. Den socialdemokratiske Kongres.
2. De socialdemokratiske Parti-Organisationer.

Musikkorps.

3. De unges Idræt.
4. Ungdomsforeningen
5. Skibsværftsarbejderne.
5. a. Skibstømmerne.
6. Typograferne.
7. Handels- og Kontormedhjælperne.
8. Kellnerne.
9. Sadelmagerne.
10. Rebslagerne.
11. Telefonarbejderne.
12. Mejeristerne.

13. Iivdgarverne.
14. Rorlæggerne.
15. Slakteriarbejderne.

Sangforeningerne »Karl Marx« og »Vulkan«.

16. Dansk Kommunal-Arbejderforbund.
16. a. Sporvejsfunktionærerne.
17. Forgylderne.
18. Glasmagerne.
19. Malerne.
20. Bødkerne.
21. Bryggeriarbejderne.
22. De kvindelige Bryggeriarbejdere.
23. Blikkenslagerne.
24. Landarbejderne.
25. Textilarbejderne.

Musikkorps.

26. Snedkerne.
27. Skræderne.
28. Syerskerne.
29. Broelæggerne.
30. a. Arbejdsmændene.
- b. Kommunearbejderne.
- c. Gasværksarbejderne.

- d. Fabrikarbejderne.
- e. Unge Arbejdere.
- f. Murerarbejdsmændene.
- g. Sukkerhusarbejderne
- h. Havnearbejderne.
- i. Støberiarbejderne.
- j. Kuskene.
- k. Lager- og Pakhusarbejderne
- 30 A. Chaufførerne.
31. Barbererne.
32. Funktionærforbundet.
33. Bagerne.
34. Dansk Jærnbaneforbund.
35. Tobaksarbejderne.
36. Bundt- og Kasketmagerne.
37. Gartnerne.
38. Bogbinderne.
39. Kedel- og Maskinpasserne.
40. Skraatobaksarbejderne.
41. Litograferne.
42. Metalsliberne.
43. Specialarbejderne.
44. Formerne.

Musikkorps.

45. Smede og Maskinarbejderne.
46. Skotøjsarbejderne.

47. Papirarbejderne.
48. Husassistenterne.
49. Karetmagerne.
50. Gørtlerne.
51. Murerne.
52. Mølleriarbejderne.
53. Elektrikerne.
54. Kvindeligt Arbejderforbund.
55. Børstenbinderne.
56. Drejerne.
57. Postbudene.
- 57a. Landpostbudene.
58. Piskemagerne.
59. Glarmestersvendene.
60. Skorstensfejerne.
61. Tømmerne.
62. Billedskærerne.
63. Træindustriarbejderne.
64. Bladbudene.

Vore Læsere bør i Dag klippe denne Liste ud og lægge den i Lommen. De vil da i Morgen have meget let ved at finde deres Plads i det store Tog.

store, Thrige og Stålskibsværftet – de var direkte indstillet på eksport. Mellemkrigstiden så mærkevarernes endelige gennembrud, hvad enten det gjaldt produkter fra jern- og metalindustrien, levnedsmiddelindustrien eller hele rækken af øvrige brancher.

Men Odense var stadig beliggende i hjertet af Fyn og beboet helt overvejende af fynboer, selv om tilflytterne blev talrigere i forhold til de egentlige indfødte odenseanere og på trods af, at der kom lidt flere sjællændere og jyder til byen. Og på et enkelt område bevarede et markant særpræg i forhold til andre store provinsbyer i dette land. Pladsforholdene i Odenseområdet var stadig gode, og byen beholdt et åbent og lavt præg, en spredt bebyggelse og dermed mindre sammentrængning end det kunne ses andetsteds. Til trods for det stærke industrielle præg blev det fynske landsdelscenter ikke udstyret med høje lejekaserner i tæt karrébebyggelse. Tværtimod beholdt man så meget grønt mellem husene, at det allerede i samtiden gav anledning til poetiske kommentarer.

Alt var dog ikke lutter idyl. Lokalpolitisk stod de konservative og socialdemokraterne skarpt over for hinanden lige fra periodens begyndelse, og modsætningerne blev ikke mindre af, at Socialdemokratiet på landsplan og i

1. maj-optogene var meget store, og Fyns Social-Demokrat hjalp ved sådanne lejligheder med en liste over optogets orden. Eksemplet her er inddelt fra et arbejderstævne i september 1923. Fortegnelsen giver et godt indtryk af mangfoldigheden i byens fagbevægelse. Handels- og kontormedhjælperne og Kvindeligt Arbejderforbund oplevede et gennembrud for deres organisationsbestrebelse i mellemkrigstiden (V. Sylvest Frederiksen, fot., Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

andre byer gik fra valgsejr til valgsejr. I Odense lykkedes det derimod for de konservative at bevare magten lige til 1937.

Meningerne var stærkt delte, hvad angik en eventuel indlemmelse af Sct. Hans landdistrikt, og baggrunden var klart politisk. De konservative i byen så aldeles ingen grund til at åbne sluserne for tusinder af »tvivlsomme« vælgere fra byens nordlige udkant, mens omvendt socialdemokraterne ligefrem fandt perspektivet tillokkende. I landsognet var de økonomiske motiver derimod dominerende, og distriktets beboere sluttede da også den ene gang efter den anden op om indlemmelsestanken.

Trods tidligere tilløb lykkedes det først for den stabile socialdemokratisk-radikale regering i 1932 at løse spørgsmålet til glæde for forstadsbeboerne og efter en veritabel obstruktionskampagne fra byens konservative styre. De socialdemokratiske forhåbninger om et magtskifte i byrådet ved det følgende valg blev imidlertid slemt skuffet. Partiet fik som sagt først noget at glæde sig over i 1937, hvor betingelserne også var gunstige. Socialdemokratiet havde fejret en hidtil uset triumf ved Stauning-eller-kaos valget i 1935, og regeringspartierne havde året efter givet langt flere mulighed for at få valget.

De konservative havde holdt sig længe ved magten, når man sammenligner med andre danske byer. Den mest nærliggende og samtidig den væsentligste forklaring var den, at bystyret havde held til at føre en politik, som skatteyderne syntes om: Lav skat, billig gas og el var tre emner, som de konservative gang på gang slog på i deres agitation. De nævnte faktorer var sikkert udslaggivende for mange vælgere, der stemte socialdemokratisk ved folketingsvalgene, men som lokalt foretrak de konservative. Den odenseanske bebyggelses karakter kan have fremmet interessen for at »slippe billigt«. I øvrigt søgte det konservative byrådsflertal et par gange at sikre sig den fortsatte magt ved at eftergive skatteyderne et halvt kvartals skat. Første gang var det en stor succes, men 12 år senere var det ikke længere nok.

De ændrede magtforhold fra 1937 betød fremskyndelse af en række offentlige arbejder og en svagt stigende tendens for skatteprocenten, men da det kom til stykket, var omvæltningen næppe så stor for borgerne, som de konservative havde frygtet. Et egentligt systemskifte var det foreløbig svært at få øje på.

På skolens område blev magtskiftet af betydning, for det nye flertal ønskede at lette vejen for flere børn til en videre uddannelse. De private skoler, der havde nydt godt af de konservatives bevågenhed, var allerede før 1937 på vej ned i en bølgedal. Byens kommunale skolebygninger fornyedes, og flere kom til i takt med befolkningsudviklingen. Pædagogisk søgte man at komme væk fra terpeskolen med de evindelige overhøringer, og man lagde stærkere vægt på at åbne elevernes øjne for en verden uden for skolens mure.

Den øgede fritid for befolkningen kunne udnyttes på mange måder, og det var ikke alt overleveret, der holdt stand. De traditionsrige foreninger fra etatsrådernes tid som Skovforeningen og Læseforeningen gik bag af dansen, og til gengæld blev der tale om en væsentlig udvidelse af de kommunale fritidstilbud. Museumsaktiviteten øgedes, og et egentligt biblioteksvæsen så dagens lys. Sportsfolkene fik bedre anlæg, og mange flere søgte udfordring eller rekreation i idrættens verden.

Også på kulturens område var der i mangt og meget tale om en vækst i bredden.

En ny tid og nye mænd på vej frem. Borgmester I. Vilh. Werner i spidsen for arbejdernes optog til Fruens Bøge den 1. maj 1937. Det var første gang, demonstrationen blev ledet af en borgmester (Møntergården).

Noter

Ved optælling af linietal er linier for overskrift, mellemrubrikker og tabeller udeladt.

I noterne er anvendt følgende forkortelser:

ABA – Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, DBL – Dansk biografisk Leksikon, FS – Fyens Stiftstidende, FSD – Fyns

Social-Demokrat, FT – Fyns Tidende, FV – Fyns Venstreblad, LAO – Landsarkivet for Fyn, OBF – Odense byråds forhandlinger, OC, LA – Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling, OKA – Odense kommunes arkiv, RA – Rigsarkivet, RA – Rigsdagsårbogen.

1 · Odense og omegn 1914-40

- 9, l. 23. Hvor andet ikke er angivet, bygger kapitlet på Hans Chr. Johansen m.fl.: *Fabrik og bolig*, s. 197-203.
- 13, l. 5. *Betænkning afgiven af ... Kommission angaaende Indlemmelse i Købstæder og Løbælters Ophævelse*.
- 14, l. 36. RA, Indenrigsministeriet, Indlemmelseskommissionen af 1929, hvori en del materiale vedrørende de tidligere indlemmelsesforhandlinger.
- 21, l. 7. Nordahl-Petersen: *Odense og Omegn*.
- 25, l. 29. Forslag til byudviklingsplan for *Odense-egnen*.

2 · Befolkning og erhverv

- 26, l. 19. Hans Chr. Johansen m.fl.: *Fabrik og bolig*, s. 204-15 samt RA, folketællingslister 1916-40.

3 · Landet omkring købstaden

- 43, l. 11. Nordahl-Petersen: *Odense og Omegn* og samme: *Fynboernes Hovedstad*, s. 121.
- 44, l. 1. *Danske Købstæders Historie og deres Erhvervsliv*.
- 44, l. 28. *Gartner-Tidende* 1938, s. 446ff.
- 46, l. 3. *Gartner-Tidende* 1932, s. 609-15.
- 47, l. 1. *Byplan* 1953, s. 5-9.

5 · Levnedsmidler og nydelsesmidler

- 52, l. 20. Hans Chr. Johansen m.fl.: *Fabrik og bolig*, s. 253-83.
- 61, l. 2. Gengivet i *Dansk Industrieretning*.
- 69, l. 22. RA, Den industrielle produktionsstatistik samt totalangivelser i *Dansk Industrieretning*.

6 · Tekstil og beklædning

- 75, l. 14. Kapitlet bygger på Hans Chr. Johansen m.fl.: *Fabrik og bolig*, s. 284-94.

7 · Træ, læder, sten og glas

- 85, l. 1. Oplysninger om virksomheder m.v. bygger på *Odense Vejviser*, RA, Den industrielle produktionsstatistik samt LAO, Fabriksinspektionens protokoller.
- 91, l. 8. *Odense Skotejsfabrik 1921-1946*.

8 · Jern og metal

- 95, l. 22. Hans Chr. Johansen m.fl.: *Fabrik og bolig*, s. 223-51.
- 103, l. 1. Tage Kaarsted m.fl.: *Thomas B. Thrige – primus motor*, s. 104.
- 109, l. 14. Arbejdertallene venligst oplyst af Odense Stålskibsværft.

9 · Sæbe, gummi, papir, pap, bøger og blade

- 121, l. 3. Oplysninger om virksomheder m.v. bygger på *Odense Vejviser*, RA, Den industrielle produktionsstatistik samt LAO, Fabriksinspektionens protokoller.
- 126, l. 14. Gengivet i *Dansk Industrieretning*.

10 · Industrien i bybilledet

- 135, l. 5. *Greens Danske Fonds og Aktier*, diverse årgange.

11 · Håndværk og lignende erhverv

- 137, l. 16. Erhvervstøllingernes tal er i det følgende kombineret med oplysninger om de tilsvarende erhvervsgrupper i *Odense Vejviser*.
- 149, l. 11. Jahn: *Arbejde på Fyn i 100 år*.

12 · Handel

- 153, l. 1. *Danske Byer og deres Mænd II*, s. 112ff.
- 157, l. 17. Afsnittet bygger på Tage Heft: *Købmænd i 100 Aar*.
- 161, l. 25. Aage Chr. Jørgensen: *Aktieselskabet Rasm. Holbeck & Søn*.
- 162, l. 10. Brahm: *H.I. Hansen*.
- 163, l. 27. Grundlaget for de følgende afsnit stammer fra *Odense Vejviser*, *Greens Danske Fonds og Aktier* samt i visse tilfælde tillige den industrielle produktionsstatistik. Endvidere spredte oplysninger fra oversigtsværker, se litteraturlisten.

13 · Banker og sparekasser

- 175, l. 5. Regnskabstal er for de fleste banker gengivet i *Greens Danske Fonds og Aktier*.

14 · Gas, vand og elektricitet

- 183, l. 5. Sigfred Holler: *A/S Det Danske Gaskompagni* samt *Stads- og Havneingeniøren* 1926, s. 42f.
- 187, l. 7. Andrup: *Af Odense vandforsynings historie*, s. 146.
- 188, l. 1. *Stads- og Havneingeniøren* 1926, s. 40f.
- 191, l. 23. Årlige oplysninger i bilag til *OBF* samt omtale i *Danske Provins-Elektricitetsværker under Verdenskrigen 1914-18*.

15 · Kanal, skinner og veje – til og fra byen

- 197, l. 5. *OBF*
207, l. 3. Iskov: *Odense Sporvej 1911-1952*
samt kort i *Odense Vejviser*.
211, l. 5. *Stads- og Havnengineeringøren* 1926,
s. 37-40 samt oversigt over nytilkomne
veje i *OBF*
211, l. 23. Rygner: *Byplanforhold i Odense*.

16 · Boligforhold

- 215, l. 15. Hvor ikke andet er bemærket,
bygger dette kapitel på Hans Chr.
Johansen m.fl.: *Fabrik og bolig*,
s. 322-57.
229, l. 9. *Stads- og Havnengineeringøren* 1926,
s. 46-51.
235, l. 17. Karakteristik af de forskellige
kvarterer er hentet fra en række min-
dre artikler i *Bygge-Forum* 1939.

17 · Hvem boede hvor i byen

- 241, l. 9. Kyed: *Odense som Villaby*.
241, l. 18. Kapitlet bygger på Hans Chr.
Johansen m.fl.: *Fabrik og bolig*,
s. 333-57.

18 · Det politiske liv

- 253, l. 25. *RA* 1907-08, s. 49f.
254, l. 5. *FSD* 12.2.1913. Da Odenses poli-
tiske liv 1914-40 tidligere kun har været
behandlet sporadisk, er der til dette
arbejde samlet en del materiale fra
byens aviser m.m. Det kan ses i
Odense Centralbibliotek, Lokalhistro-
risk Afdeling. Savnes der i det følgende
eksakte henvisninger til enkelte detal-
jer, vil materialet kunne findes i den
nævnte samling.
255, l. 3. *FSD* 5.4.1913.
256, l. 3. *FSD* 1., 9. og 10.3.1913.
258, l. 11. *FSD* 13.2.1917.
259, l. 8. *FSD* 13.3.1917.
260, l. 3. *FS* 10.3.1917.
260, l. 15. *FS* 3.3. 1917.
261, l. 7. For hvert kommune- og rigs-
dagsvalg er der udgivet et hæfte af *Sta-
tistiske Meddelelser* med valgresultater.
Hertil henvises generelt.
261, l. 15. *FS* 15.2.1913 og *FSD* 15.2.1917.
262, l. 10. ABA, forhandlingsprotokol for
Socialdemokratiet i 2. kreds 1896-1927,
3.8.1917.
262, l. 24. *FS* 6.10.1917, jfr. *FSD* 6. og
7.10. samt *FT* 6.10.1917.
263, l. 11. *FSD* 28. og 29.3.1919.
263, l. 21. *FSD* 30.6. og 2.7.1919.
263, l. 29. *FSD* 17.9.1919, jfr. *FS* 6. og
17.9.1919.
264, l. 16. Boje m.fl.: *Moderne tider*, s. 351.
265, l. 17. *FSD* 13.2. og *FS* 3.3.1917.
265, l. 23. *DBL IX*, s. 429. Om Marott
generelt, se Jens Topholms monografi.
266, l. 9. ABA, forhandlingsprotokol for
Socialdemokratiet i 1. kreds 1913-29,
9.1. og 6.2.1920.
266, l. 25. *FSD* 22.3.1920.
267, l. 8. Lange: *Erindringer*, s. 147.
268, l. 4. *FSD* 17. og 19.4.1920 og Marott:
Tidsbilleder, s. 165.
269, l. 35. Jfr. generelt til dette afsnit
Eigaard m.fl.: *100 års sammenhold*.
272, l. 13. Jfr. eksempelvis *FSD* 28.2.1921.
274, l. 19. OC, LA, forhandlingsprotokol
for Konservativ Vælgerforening
7.3.1921 og 25.7.1922.
275, l. 15. *FS* 27.2.1921.
276, l. 4. *FSD* 6.4.1921.
277, l. 19. Afsnittet bygger på Eigaard
m.fl.: *100 års sammenhold*, s. 83-91, jfr.
Niels Madsen: *Fra Fyn gennem Europa*,
s. 54 og Vandsted: *Smeden i borgmester-
stolen*, s. 79-84.
280, l. 26. *OBF* 1923-24, s. 37f.
281, l. 5. *FSD* 17.4.1923.
281, l. 21. *FS* og *FSD* 3. og 4.3.1924.
283, l. 7. *FSD* 18.2.1925.
283, l. 18. ABA, forhandlingsprotokol for
Socialdemokratiet i 2. kreds 1896-1927,
10.2.1925, jfr. 20.8.1924.
283, l. 24. ABA, forhandlingsprotokol for
Socialdemokratiets fællesbestyrelse
1923-33, 24.1.1925.
283, l. 34. *FSD* 26.2.1925.
284, l. 7. *FSD* 28.2.1925.
284, l. 12. *FS* og *FSD* 24.2.1925.
286, l. 6. *FS* 24. og 28.2.1925.
287, l. 17. *FS* 3.3.1925.
288, l. 2. *FSD* 4.3.1924.
289, l. 16. *FS* 7.4.1925 og *FSD* 4.3.1924.
289, l. 27. ABA, forhandlingsprotokol for
Socialdemokratiets fællesbestyrelse
15.2.1926 og 27.7.1925.
291, l. 24. OKA, kommissionsbetænkning
1932, s. 3. Akterne fra indlemmelses-

sagerne befinder sig i 6 kasser i
Odense kommunes arkiv på rådhuset,
og der henvises blot generelt hertil,
idet materialet er gennemgået til kontrol af de resultater, der er nået i
øvrigt.

- 291, l. 32. *OBF* 1914-15, s. 177 og *FSD*
3.7.1915.
291, l. 37. *OBF* 1915-16, s. 47.
292, l. 9. OKA, referat 18.9.1916 i ks.
33/1. Jfr. *FS* 11.1.1923.
292, l. 32. *OBF* 1922-23, s. 143-53 og *FS*
16.1.1923.
293, l. 9. *FSD* og *FV* 11.1.1923.
294, l. 6. *RA* 1919-20, s. 253f.
294, l. 16. *FSD* 30.10.1928.
294, l. 19. *FSD* 10.11.1925.
295, l. 20. *FSD* 17.11. og *FS* 21.11.1925.
296, l. 20. *FSD* 17. og 18.12.1925, jfr.
OKA, kommissionsbetænkning 1932,
s. 6.
296, l. 24. *OBF* 1925-26, s. 151.
296, l. 39. RA, Indenrigsministeriets
arkiv, 1. kontor, j.nr. 1932/221, pk. III,
notat af 19.3.1926 af Vilhelm Elberling.
298, l. 9. *FSD* 3.9. og 1.10.1929.
298, l. 24. *FSD* 12. og 13.10.1927.
299, l. 8. *FSD* 20.12.1927.
300, l. 8. *FSD* 16. og 29.10.1927.
300, l. 13. *FS* og *FSD* 30.10.1928.
301, l. 6. *FS* 28.2.1929.
302, l. 9. *FSD* 4.3.1929.
304, l. 8. *FS* 6.3.1929.
304, l. 17. *FSD* 16.2.1929.
305, l. 30. *FSD* 22.2.1929.
306, l. 2. *FSD* 11.2.1929.
306, l. 20. *OBF* 1928-29, s. 50f.
306, l. 32. *FSD* 21. og 23.9.1929.
307, l. 8. *FSD* 25.9.1929.
307, l. 30. *RA* 1927-28, s. 148ff.
308, l. 1. *OBF* 1929-30, s. 120-26.
308, l. 19. *FSD* 19.11.1929.
309, l. 17. *FSD* 3.12.1929.
309, l. 20. Se f.eks. *FS* og *FSD* 4.10.1929.
309, l. 23. *FSD* 9.12.1929.
309, l. 38. *OBF* 1929-30, s. 62f., 78 og
142f.
310, l. 15. RA, Indenrigsministeriets arkiv,
1. kontor, j.nr. 1932/221, pk. I, notat af
6.4.1932.
310, l. 27. RA, Indenrigsministeriets
arkiv, 1. kontor, j.nr. 1932/221, pk. II,
referat af møde i kommissionen vedr.
indlemmelse af Allesø-Næsbyhoved
Broby.

- 310, l. 37. FSD 6. og 20.5.1930, jfr. *OBF* 1930-31, s. 51-55.
- 311, l. 13. RA, Indenrigsministeriets arkiv, 1. kontor, j.nr. 1932/221, pk. II, referat af møder i Sct. Hans-kommissionen 9.11. og 2.12.1931.
- 312, l. 20. OKA, kommissionsbetænkning 1932, s. 86.
- 312, l. 36. FSD 5.2.1932.
- 313, l. 31. FSD 19.3.1932.
- 313, l. 39. FS 22.3.1932.
- 314, l. 21. FSD 31.3. og FSD og FS 1. og 2.4.1932.
- 315, l. 2. *OBF* 1932-33, s. 40ff. og FSD 5.4.1932.
- 315, l. 7. FSD 30.6.1931.
- 315, l. 12. OC, LA, forhandlingsprotokol for Konservativ Vælgerforening 22.6. og 24.8.1931. FSD 3.11.1931.
- 315, l. 21. FSD 16.2.1932, jfr. 1.3.1932.
- 316, l. 2. FSD 15.3.1932.
- 316, l. 16. ABA, forhandlingsprotokol for Socialdemokratiet i 1. kreds 1929-37, 13.2.1933.
- 316, l. 20. *Borgeren* 1934, nr. 1.
- 316, l. 31. FSD 28.2. og 7.3.1933.
- 316, l. 38. FSD 4.2.1933, jfr. 7.2.
- 317, l. 4. FSD 22.2. og 7.3.1933.
- 318, l. 2. FS 8.3.1933.
- 318, l. 31. FSD 23.2.1933.
- 319, l. 13. Eigaard m.fl.: *100 års sammenhold*.
- 319, l. 22. Se f.eks. FSD 5.9.1933.
- 320, l. 12. FSD 19.6.1934.
- 320, l. 22. *Borgeren* 1934, nr. 5 og 10.
- 320, l. 31. *Borgeren* 1934, nr. 2.
- 321, l. 16. Dette og det følgende bygger på oplysninger i vælgerforeningernes protokoller.
- 322, l. 3. *Konservativ Ungdom Odense* og Asger Olsen: *Venstres Ungdom*.
- 322, l. 20. *RA* 1923-24, s. 169ff., 1933-34, s. 235f. og 1936-37, s. 263-70.
- 322, l. 23. FS 6.3.1937.
- 322, l. 32. FS 27.2.1937.
- 323, l. 1. FS 19.1.1937.
- 323, l. 15. Se f.eks. FS 2.2.1937.
- 323, l. 30. FS 28.2. og 4.3.1937.
- 324, l. 1. ABA, forhandlingsprotokol for Socialdemokratiet i 1. kreds 1929-37, 28.3. og 25.5.1935.
- 324, l. 7. ABA, forhandlingsprotokol for Socialdemokratiets fællesbestyrelse 1933-56, 22.2.1937.
- 324, l. 23. OC, LA, forhandlingsprotokol for Konservativ Vælgerforening 19.2.1937.
- 325, l. 11. FSD 4.3.1937.
- 325, l. 23. FS og FSD 6.3.1937.
- 326, l. 8. *Jyllands-Posten* 6.3.1937.
- 327, l. 19. ABA, forhandlingsprotokol for Socialdemokratiets fællesbestyrelse 1933-56, 11.3.1937.
- 328, l. 20. FSD 1.1.1938.
- 329, l. 13. Afsnittet bygger på Niels Thomsen: *Dagbladskonkurrencen*, s. 644-54.

19 · Undervisning

- 331, l. 25. Nellemann: *Den danske skoles historie*, s. 124-30.
- 332, l. 9. Kapitlet bygger i alt væsentligt på en analyse af *Odense skolevæsens beretninger* 1914-40, der dels udkom separat og dels tryktes som bilag til *OBF*. Hvor intet andet anføres, findes baggrundsmaterialet i beretningerne. Skole- og undervisningsplaner findes trykt som bilag til *OBF* i de år, hvor nye planer blev godkendt. Der bringes derfor heller ikke eksakte henvisninger, hver gang de pågældende planer er omtalt. Det kan endelig nævnes, at skoledirektør Valdemar Lassens artikel i *Odense. Vår By* også har været et fundament for kapitlet.
- 334, l. 18. Se f.eks. FSD 30.3.1912.
- 336, l. 2. *OBF* 1920-21, s. 217.
- 340, l. 2. FSD 20.1.1925.
- 341, l. 10. *Jubilæumsskrifti 1885-1985*, s. 30.
- 343, l. 14. *Jubilæumsskrifti 1878-1978*, s. 25f.
- 345, l. 3. *Odense. Vår By*, s. 40.
- 346, l. 15. *OBF* 1931-32, s. 134-61.
- 347, l. 12. *Munkebjergskolen* 50, s. 11 og 22.
- 348, l. 16. *Jubilæumsskrifti 1878-1978* s. 9-24.
- 348, l. 31. FSD 8.5.1934.
- 350, l. 15. *Ak, hvor forandret*, s. 13.
- 351, l. 16. Se f.eks. Thyra Andersen herom i *Munkebjergskolen* 50, s. 22.
- 352, l. 6. *Lærerne og folkeskolen*, s. 140ff. Bogen er i øvrigt benyttet som grundlag for mere generelle dele af kapitlet.
- 353, l. 1. FSD 6.10.1931.
- 353, l. 8. *Munkebjergskolen* 50, s. 22.
- 353, l. 13. Skaarenborg: *Odense Skolevæsen*.
- 353, l. 32. *OBF* 1920-21, s. 221.
- 354, l. 30. Nekrolog i *Odense skolevæsens beretning* 1916.
- 355, l. 7. *Odense skolevæsens beretning* 1936-37, s. 2f.
- 355, l. 20. *OBF* 1915-16, s. 121ff., 1916-17, tillæg II, s. 209-16, og 1936-37, s. 222f. samt tillæg II, s. 251-54.
- 358, l. 39. *OBF* 1930-31, s. 218f.
- 359, l. 7. FSD 21.4.1931.
- 360, l. 1. *Jubilæumsskrifti 1885-1985*, s. 33.
- 364, l. 27. *Lærerne og folkeskolen*, s. 209-12.
- 368, l. 4. *Odense. Vår By*, s. 40.
- 368, l. 30. *Ak, hvor forandret*, s. 127, jfr. s. 86.
- 369, l. 8. *Ak, hvor forandret*, s. 60.
- 369, l. 26. *Ak, hvor forandret*, s. 118, jfr. s. 60, 94f., 128.
- 370, l. 1. *Ak, hvor forandret*, s. 119 og Hans Rasmussen: *Ilden i min esse*, s. 33.
- 370, l. 12. *Ak, hvor forandret*, s. 86.
- 370, l. 39. Buur: *Aarhus Skolevæsen*, s. 242.
- 371, l. 9. *Ak, hvor forandret*, s. 68. Afsnittet om Opad bygger dels på den årlige beretning, som blev trykt i skolevæsenets beretninger, dels på foreningens forhandlingsprotokol.
- 373, l. 12. *Jubilæumsskrifti 1885-1985*, s. 30, jfr. s. 29.
- 377, l. 5. FSD 16.2.1937.
- 377, l. 14. Mulernes Legatskoles beretning tryktes sædvanligvis sammen med det øvrige skolevæsens og er grundlag for det følgende, bl.a. suppleret med Thierlein: *Mulernes Legatskole på Hunderupvej 1893-1968*, s. 10-61.
- 378, l. 5. FSD 3.6.1924.
- 378, l. 13. *Odense skolevæsens beretning* 1935-36, s. 35f.
- 380, l. 18. Hans Rasmussen: *Ilden i min esse*, s. 40.
- 380, l. 32. *Ak, hvor forandret*, s. 122.
- 381, l. 16. *Ak, hvor forandret*, s. 62 og 122.
- 382, l. 8. *Ak, hvor forandret*, s. 123f.
- 382, l. 37. *Jubilæumsskrifti 1878-1978*, s. 32.
- 383, l. 11. Jfr. om privatskolerne Anni Bay: *Privatskolerne i Odense*. I øvrigt henvises der for dette afsnits vedkommende til de jubilæumsskrifter og artikler om enkelte privatskoler, der er optaget i litteraturlisten. Privatskolerne forholdt er også belyst via det kommunale skolevæsens beretninger.
- 385, l. 3. Se f.eks. Johanna Drud: *Nørregades Friskole*, s. 22.
- 386, l. 1. *Ak, hvor forandret*, s. 142.
- 387, l. 6. Kruuse: *Min lykkelige barndom*, s. 22, jfr. s. 166.

- 387, l. 18. Johanna Drud: *Nørregades Fri-skole*, s. 20-21.
- 388, l. 16. Vesterdal: *Giersings Realskole*.
- 388, l. 24. Om Odense Katedralskole, se Hans Henrik Jacobsens bidrag til Anne Riising m.fl.: *Odense Katedralskoles historie*. Om Sct. Knuds Gymnasium se særligt skolens årsskrifter fra 1925-26 og fremefter, *Sct. Knuds Gymnasium*.
- 390, l. 28. Kruuse: *Min lykkelige barndom*, s. 83.
- 391, l. 7. Lindhardt: ... *sådan set*, s. 21f.
- 391, l. 24. Hæstrup: *Dørene åbnes*, s. 10f.
- 392, l. 17. Helge Larsen: *Vi mødte med røde slips*, s. 638.
- 392, l. 18. Det følgende afsnit bygger på oplysninger i *Odense Vejviser*, Eigaard m.fl.: *100 års sammenhold*, s. 196f., skolevæsenets beretninger samt arbejder om enkelte skoleformer, nævnt i litteraturlisten.
- 394, l. 4. OBF 1921-22, s. 177f.
- 394, l. 13. Eigaard m.fl.: *100 års sammenhold*, s. 245-48, jfr. f.eks. OBF 1935-36, s. 63-67 og 1938-39, s. 246-49.
- 395, l. 2. Beck Danielsen: *Det var på Fyn* og OBF 1935-36, s. 220f.
- 20 · Museer og biblioteker
- 396, l. 11. Afsnittet om byens museums-væsen bygger først og fremmest på museumsvæsenets årlige beretninger i OBF, suppleret med Svend Larsen: *Et Provinsmuseums Historie* og Niels Oxenvad: *Othiniensia*. Der henvises derfor ikke separat til disse kilder. Endelig henvises der generelt til Chr. M. K. Petersens utrykte levnedberetning til Ordenskapitlet, venligst stillet til rådighed af Else Trautner, Roskilde.
- 397, l. 20. Regnskabstal fra OBF
- 398, l. 6. Prange: Fra »Frugtbar Herlighed«, s. 87.
- 400, l. 21. Rostrup Bøyesen: *Danske Provinsmuseer*, s. 376f.
- 400, l. 25. Rostrup Bøyesen: *Danske Provinsmuseer*, s. 370.
- 402, l. 5. Rostrup Bøyesen: *Danske Provinsmuseer*, s. 382.
- 403, l. 27. Olrik: *Nogle nye Undersøgelser*, s. 13.
- 404, l. 11. Se bl.a. Olaf Andersen: *Striden*.
- 404, l. 19. Til det følgende se f.eks. FS 22. og 23.11., 4. og 18.12.1928, FSD 8. og 9.2.1929, FS 12.3., 16. og 18.6.1929 samt FSD 15. og 18.6. og 2. og 5.7.1929.
- 407, l. 15. Afsnittet om mindefesten bygger bl.a. på en gennemgang af FS og FSD for de første 14 dage af juli 1930, incl. søndagstillægget *Ugen*.
- 412, l. 31. Kauffeldt: *Provincsmuseerne*, s. 5.
- 416, l. 9. Afsnittet om bibliotekerne i Odense bygger primært på Odense Centralbiblioteks årlige beretning, der dels udkom selvstændigt, dels blev trykt som bilag til OBF. Desuden er følgende arbejder anvendt i udstrakt grad: *Folkebibliotekeren H. Hvenegaard Lassen*, Martin N. Hansen: *Et Hundrede Aar* og Jørgen Thomsen: *Da læsning blev gratis*.
- 417, l. 5. Kruuse: *Min lykkelige barndom*, s. 39.
- 429, l. 4. Hvenegaard Lassen: *Fyens Stiftsbiblioteks Katalogisering*.
- 429, l. 11. FSD 8.2.1929.
- 429, l. 14. Odense Centralbiblioteks arkiv, læg om Fyens Stifts Læseforening.
- 430, l. 13. FSD 3.5.1938.
- 431, l. 16. Se bl.a. Læseforeningens *Meddelelser og Boglister*.
- 433, l. 2. Kyle Topp: *Dengang i Odense*, s. 66.
- 434, l. 1. Afsnittet om kirker og kirkeliv bygger på afsnittet herom i *Odense. Vår By*, Nedergaard: *Personalthistoriske* samt Vilh. Buchs bog om KFUM i Odense. Desuden er der anvendt materiale om enkelte kirker, institutioner m.v., jfr. litteraturliste.
- 436, l. 6. Lindhardt: ... *sådan set*, s. 12.
- 437, l. 2. Se herom Carlsen-Skiødt: *Blade II*, s. 164-69.
- 437, l. 31. Afsnittet bygger særligt på Albrecht: *Odense Musikforening* og Chr. M. K. Petersens to bøger om samme forening samt Vandsted: *Gennem kamp til sejr*.
- 438, l. 18. OBF 1920-21, s. 91-94.
- 439, l. 11. OC, LA, Jørgen Hæstrups redogørelse for musikliv i Odense i mellemkrigstiden.
- 440, l. 12. Se *Det fynske Musikkonserverium*. Jfr. Martin Andersen: *Mit liv i musikken*.
- 440, l. 31. Afsnittet bygger væsentligt på *Odense Teater 1796-1946*, s. 90-175 og 269-83. Jfr. også Funder: *Dansk teaterbyggeri*, s. 125-32, Thorvald Larsen: *Fra mindernes dragkiste*, s. 60-67, Dreyer: *Otte år i Odense*, Thorvald Larsens afsnit i *Odense. Vår By*, s. 173, Chr. M. K. Petersens bidrag til Holbeck (udg.): *Odense Bys Historie* samt artiklen *Odense ny Teater*.
- 445, l. 7. Kai P. Andersen: *Trolldmandens lærling*, s. 75.
- 446, l. 1. Til dette afsnit se særligt Thor-kild Knudsen: *Den fynske Forårsudstilling*, s. 22-56, Herman Madsen: *Fynsk Malerkunst II*, s. 13-16 samt artikler af Herman Madsen 1937 og 1938 og af Kaj Borchsenius 1930.
- 446, l. 7. *Germinalen*, s. 48.
- 447, l. 5. Eksempelvis FS 13.10.1928.
- 448, l. 13. Thorkild Knudsen: *Den fynske Forårsudstilling*, s. 30.
- 449, l. 20. OBF 1932-33, tillæg II, s. 211-15.
- 450, l. 9. *Germinalen*, s. 26-43.
- 450, l. 12. Bille: *Sker der noget nyt*.
- 450, l. 20. Afsnittet bygger bl.a. på artikler i *Morgenposten* 7.5. og 25.7.1982 af E. Iversen samt *Ak, hvor forandret*, s. 98.
- 452, l. 3. FSD 7.7.1930.
- 453, l. 18. Se bl.a. *Fruens Bøge ved Odense* og OBF 1931-32, s. 230-32.
- 453, l. 24. OBF 1917-18, s. 124-30.
- 454, l. 10. OBF 1935-36, s. 235-36.
- 455, l. 2. *Ak, hvor forandret*, s. 191f.
- 455, l. 11. Se f.eks. Kai P. Andersen: *Trolldmandens lærling*, s. 34ff. og *Ak, hvor forandret*, s. 193ff.
- 455, l. 16. Afsnittet bygger på Richard G. Nielsen: *Odins Taarn* samt artiklen *Det ny »Odins Taarn« ved Odense*.
- 458, l. 12. Jfr. til dette afsnit de i litteraturlisten optagne bøger om enkelte klubber. Desuden er anvendt Anders W. Berthelsen: *Frispark* m.m.
- 459, l. 13. Rygner: *Odense*, s. 119.
- 460, l. 3. Se f.eks. *FV* og FSD 8.9.1936.
- 467, l. 8. Kruuse: *Min lykkelige barndom*, s. 174 og 176f.

Kilde- og litteraturfortegnelse

1 · UTRYKTE KILDER

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv

Socialdemokratiet i Odense

- Forhandlingsprotokoller for 1. kreds 1896-1928, 1929-37, 1937-46 og 1913-29 (incl. kredsens landdistrikter)
- Forhandlingsprotokoller for 2. kreds 1896-1927, 1927-28, 1928-34 og 1934-45
- Forhandlingsprotokoller for fællesledelsen 1923-33

Landsarkivet for Fyn

Odense fabriksinspektørs arkiv

- Protokol over arbejdssteder 1913-25
- Fabriksprotokol 1920-24

Odense kommunes arkiv

- Brandtaksationer

Topografica

- Odense, allevering fra Baltica, journalplaner udarbejdet af Dansk Tarifforening

Odense bys museer

- Industriregistreringen

Odense Centralbibliotek

- Arkivalier vedr. Fyens Stifts Læseforening (7.52)

Odense Centralbibliotek, Lokalthistorisk Afdeling

Musiklivet i Odense i mellemkrigstiden (Jørgen Hæstrup)

Odense konservative Vælgerforening

- Forhandlingsprotokoller 1907-25, 1925-31 og 1935-43

Odense kommune

- Byggesager 1914-40
- Indlemmelsesager (på rådhuset i kasser mærket 33, 33/I, 33/Ia, 33/Ib, 33/Ic, 33/II og 33/III)

Diverse

- Protokoller fra Foreningen Opad
- Chr. M.K. Petersens levnedberetning (hos fru Else Trautner)

2 · TRYKTE KILDER OG LITTERATUR

Arbejdernes Boligforening, årsberetninger

Bankinspektionens Indberetninger

Beretning om Mulernes Legatskole

Beretning om Sparekasserne i Danmark

Borgeren

Bygge-Forum

Byplan

Dansk Industrieretning

Folketingets Forhandlinger

Fyens Stiftstidende

Fyns Social-Demokrat

Fyns Tidende

Fyns Venstreblad

Gartner Tidende

Greens Danske Fonds og Aktier

Jyllands-Posten

Meddelelser fra Marie Jørgensens Drengeskole

Meddelelser og Boglister (Fyens Stifts Læseforening)

Odense Avis

Odense Byråds Forhandlinger

Odense Centralbiblioteks årsberetninger

Odense Skolevæsens beretninger

Odense Vejviser

Politiken

Sct. Knuds Gymnasium, årsskrifter

Stads- og Havneingeniøren

Statistiske Efterretninger

Statistiske Meddelelser

Statistisk Tabelværk

Statistiske Undersøgelser

A. Jacobsen »Fragde«. 1878-1918. 1918.

Ak, hvor forandret. 30 erindringer om livet i det gamle Odense.

Red. Kurt Dahl Christiansen og Jørgen Thomsen. 1983.

A/S Roulunds fabriker 225 år. 1981.

Albrecht, Helge: Odense Musikforening 1866-1966. 1966.

Andersen, Kai P.: Troldmandens lærling. Erindringer fra Odense 1910-32. 1985.

Andersen, Martin: Mit liv i musikken. 1970.

Andersen, Olaf: Striden om en Mindehal for H. C. Andersen (Højskolebladet 1929, LIV, sp. 1285-90).

Andersen, Th.: Dagen og vejen. 1941.

Andrup, G.O.: Af Odense vandforsynings historie. 1953.

Arbejdernes Boligforening i Odense gennem 10 Aar. 1926.

B 1913. 1913-1963. 1963.

Bay, Anni: Privatskolerne i Odense ca. 1890-1914. En undersøgelse af udvikling og eksistensmuligheder. Utrykt specialeafhandling. 1987.

Beck Danielsen, Kim: Det var på Fyn, det begyndte. Om Dansk Kommunalkursus på Fyn gennem 50 år. 1986.

- Bedømmelse af de præmierede Konkurrenceprojekter til en Folkepark ved Fruens Bøge i Odense (Gartnertidende 1920, XXXVI, s. 10-12).
- Beretninger om Socialdemokratiet Odense 2. kreds i anledning af 90 års dagen den 1. februar 1986. Red. Bent Christensen m.fl. 1986.
- Berthelsen, Anders W.: Frispark. 1983.
- »Bethania« i Odense. I Anledning af »Bethania«s 50 Aars Jubilæum. 1933.
- Bethanias Asyl i Odense gennem 50 Aar. Udg. H.R. Hansen. 1933.
- Betænkning afgiven af den af Handelsministeriet og Indenrigsministeriet den 23. December 1915 nedsatte Kommission angaaende Indlemmelse i Købstæder og Læbælters Ophævelse. 1919.
- Beyer, E.: Da jeg kom til skolen i 1920 (Odenseaner-Samfundets Tidsskrift 1966, nr. 34, s. 588-89).
- Bille, Eiler: Sker der noget nyt i den fynske kunst? (Samleren 1936, XIII, s. 192-98).
- Boje, Per og Henning Nielsen: Moderne tider. Odense 1868-1914 (Odense bys historie). 1985.
- Bolbro gymnastikforening 1937-1962. 1962.
- Boldklubben Marienlyst gennem et halvt århundrede. Red. Ole Birger Nielsen m.fl. 1972.
- Borchsenius, Kaj: De unge Fynboeres Foraarsudstilling (Samleren 1930, VII, s. 77-78).
- Brahm, Erling: H. I. Hansen, Vestergade 97-99. 1929.
- Buch, Vilh.: Kristelig Forening for unge Mænd i Odense gennem 50 Aar. 1933.
- Buur, Chr.: Aarhus Skolevæsen gennem 80 Aar. 1930.
- Carlsen-Skiødt, J. C. A.: Blade af mit livs billedbog I-II. 1948.
- Clausen, Hjalmar og Cl. Clausen: Andelselskabet Odense Eksporthandleri 1897-1947. 1947.
- Danmark, Land og Folk. Historisk-topografisk-statistisk Haandbog IV. Udg. Daniel Bruun. 1922.
- Danmarks Kultur ved Aar 1940. VI. Red. Svend Dahl. 1942.
- Dansk Arbejdsmands-Forbunds Odense Afdeling A 1885-1935. 1935.
- Dansk Tekstilarbejder-Forbunds Afdeling i Odense 1885-1935. 1935.
- Danske Byer og deres Mænd II. Odense By. Under Medvirking af J. Moreau Andersen. 1915.
- Danske Byer og Sogne 13. Odense Amdsraads-kreds. 1935.
- Danske Købstæders Historie og deres Erhvervsliv. Købstæderne i Fyns Stift. I. Odense. Under Medvirking af Karl Schmidt. 1918.
- Danske Provins-Elektricitetsværker under Verdenskrigen 1914-18. Ved O. Westergaard. 1918.
- Danske Sangkor. Red. Johan Hye-Knudsen og Kai Flor. 1948.
- Dispositionsplan for Odense Købstad. Stadsingeniøren i Odense. April 1956.
- Drachmann, Poul og Poul Melgaard: Aktieselskabet Brandts Klædefabrik 1869-1944. 1944.
- Dreyer, Poul: Otte Aar i Odense (Robert Neiiendam m.fl.: 25 Teataraar med Thorvald Larsen. 1946, s. 35-90).
- Drud, Johanna: Nørregades Friskole gennem 100 år. 1963.
- Egø Nielsen, Carsten: Kriminalitet og social forsyning i Odense 1920-39. 1979.
- Eigaard, Søren m.fl.: 100 års sammenhold. Fagbevægelsen i Odense 1885-1985. 1985.
- Fast, Aage: Et Mindeskrift i Anledning af Giersings Realskoles 75-Aarsdag den 5. April 1941. 1941.
- Folkebibliotekaren H. Hvenegaard Lassen 1886-1971. Red. Vibeke Brandt. 1986.
- Forslag til byudviklingsplan for Odense-egnen. Betænkning afgivet af byudviklingsudvalget for Odense-egnen. 1951.
- Fortegnelse over Gader og Veje i Odense Købstad 1917. 1917.
- Friskolen gennem Hundrede Aar. Ved A. Ankerstrøm. III. 1949.
- Fruens Bøge ved Odense. Af St. Alban. (Turisten 1931, VI, nr. 11, s. 2-3).
- Funder, Lise: Dansk teaterbyggeri 1870-1910. 1986.
- Fyens Stifts Sparekasse 1832-1932. 1931.
- Fyens Væddeløbsbane gennem 25 år. Red. Flemming Steen. 1960.
- Det fynske Musikkonservatorium. Højskole for Musik. 1938.
- Gandil, Johs.: Fyns Boldspil Unions Historie (Johs. Gandil: Dansk Fodbold. 1935, s. 609-34).
- Geminalen. En kunstnergruppe og dens miljø. Red. Ib Paulsen. 1964.
- Gymnastikforeningen Frem 1920-1945. 1945.
- Hansen, H. R. m.fl.: Kristelig Forening for Unge Kvinder i Odense. 50 Aar 1884-1934. 1934.
- Hansen, Knud: Odense Havelodselskab 1893-1943. 1943.
- Hansen, Martin N.: Et Hundrede Aar. Fyens Stifts Læseforening 1838-1938. 1938.
- Hauge, C. N.: Erindringer 1870-1924. 1937.
- Heft, Tage: Fra 1894 til 1944. Smith og Co. A/S. 1944.
- Heft, Tage: Købmænd i 100 Aar. Elias B. Muus og Sukker-gaarden i Odense. 1942.
- Hoffmann, Margarethe: Fra L. Wintellers Skole. 1913.
- Holbeck, H. St.: Mulernes Legatskoles Historie. 1927.
- Holbeck, H. St. (udg.): Odense Bys Historie. 1926.
- Holler, Sigfred: A/S Det Danske Gaskompagni 1853-1953. 1953.
- Hundrede år i samfundets tjeneste. Giersings Realskole 1866-1966. Red. Poul Pedersen. 1966.
- Hvenegaard Lassen, H.: Centralbibliotekerne og deres arbejdsvilkår (Danske folkebiblioteker. Festskrift til biblioteksdirektør Th. Døssing. 1937, s. 56-69).
- Hvenegaard Lassen, H.: Fyens Stiftsbiblioteks Katalogisering (Bogens Verden 1933, XV, s. 73-75).
- Hæstrup, Jørgen: Dørene åbnes. 1973.
- Hæstrup, Jørgen: Krig og besættelse. Odense 1940-1945 (Odense bys historie). 1979.
- Højby, Sigurd: Som jeg oplevede det. 1976.
- Højby, Sigurd: Vi indøvede en »inspektionslektie« (Odenseaner-Samfundets Tidsskrift 1971, nr. 37, s. 635-36).
- Iskov, O.: Odense Sporvej 1911-1952. 1986.
- J. W. Larsens samling i Odense. Billeder og skulpturer. Med forord af Leo Swane. 1937.

- Jacobsen, Hans Henrik: »Fast i nød«. Fynske Livregiment 1614-1964. 1964.
- Jacobsen, Hans Henrik: Odense Vognmandsslug 1884-1984. 1984.
- Jahn, Per: Arbejde på Fyn i 100 år. Hans Jørgensen & Søn. entreprenør 1880-1980. 1980.
- Jahn, Per: 50 års tradition for fremskridt. 1964.
- Jensen, J.P.: Træk fra vor By og vor Skole (Medlemsblad for Mulernes Legatskoles Elevforening 1929, XII, s. 173-76).
- Jeppesen, M.: Ejby Mejeri gennem 50 Aar. 1893-1943. 1943.
- Jespersen, Ida: Marie Jørgensen og hendes Skole. 1954.
- Johansen, Hans Chr.: Dansk økonomisk statistik 1814-1980 (Danmarks historie). 1985.
- Johansen, Hans Chr. m.fl.: Fabrik og bolig. Det industrielle miljø i Odense 1840-1940. 1983.
- Jubilæumsskrift 1878-1978. Udgivet af Sct. Hans skole. Red. Erik Holt. 1978.
- Jubilæumsskrift 1885-1985. Udgivet af Bolbro skole. Red. Inge Friberg m.fl. 1985.
- De jysk-fynske styrkers domiciler I og III. Udg. Vestre Landsdelskommando. 1975-76.
- Jørgensen, Hans-Henrik: Musiklivet i Odense efter 1945 med særligt henblik på Odense Byorkester, på baggrund af det offentlige støtte hertil. Utrykt specialeafhandling 1984.
- Jørgensen, Aage Chr.: Aktieselskabet Rasm. Holbeck & Søn. 1930.
- Jørstad, Kim: Postvæsenet i Odense 1624-1983. 1983.
- Katalog over Bøger i Folkebibliotheket i Den danske Arbejderforening i Odense. 1922.
- Katalog over engelsk Skønlitteratur. Udg. Fyens Stifts Læseforening. 1929.
- Kauffeldt, Carl: Provinsmuseerne maa kvikkes op! (Turisten 1943-44, V, nr. 12, s. 3-6).
- Knudsen, Thorkild: Den fynske Forårsudstilling. 1978.
- Konservativ Ungdom Odense 1904-1944. 1944.
- Kruuse, Jens: Min lykkelige barndom. 1966.
- Kruuse, Jens: Odense (Gader og mennesker i min barndoms by. 1961, s. 79-88).
- Kyed, Vagn O.: Odense som Villaby (Bygge-Forum 1939, s. 337-39).
- Kaarsted, Tage og Per Boje: Thomas B. Thrige – primus motor. 1983.
- Lange, Jakob E.: Erindringer fra halvfjerdsindstyve år. 1938.
- Larsen, Helge: Vi mødte med røde slips på den bolsjeviske revolutions årssdag (Odenseaner-Samfundets Tidsskrift 1971, nr. 37, s. 637-38).
- Larsen, Karl: Midt i og mod Strømmen. 1930.
- Larsen, Svend: Aktieselskabet Albani Bryggerierne. 1959.
- Larsen, Svend: Handelsstanden i etatsrådernes by. 1962.
- Larsen, Svend: Et Provinsmuseums Historie. Odense Bys offentlige Samlinger 1860-1935. 1935.
- Larsen, Th.: Fredens kirke i Odense. 1974.
- Larsen, Thorvald: Fra mindernes dragkiste. 1972.
- Lehmann, Johannes: N. N. Blumensaadts Fabriker gennem Hundrede Aar 1835-1935. 1935.
- Lehn, C.J.: Marie Jørgensens Pigeskole 1879-1929. 1929.
- Lillevang, H.: Odense Grundejerforening gennem 50 Aar. 1934.
- Lindhardt, P.G.: ... sådan set. 1981.
- Lærerne og folkeskolen gennem 100 år. Red. Ib Koch-Olsen. 1974.
- Madsen, Herman: Foraarets Udstillinger i Odense (Samleren 1938, XV, s. 90-91).
- Madsen, Herman: Foraarsudstillingen i Odense (Samleren 1937, XIV, s. 94-95).
- Madsen, Herman: Fynsk malerkunst I-II. 1959-64.
- Madsen, J.C.: Supplement til det i Aaret 1904 udgivne Festskrift om Odense kgl. privilegerede borgerlige Skyttelaug. 1947.
- Madsen, Niels: Fra Fyn gennem Europa til en plads i dansk fagbevægelse. 1960.
- Marott, E.: Tidsbilleder. 1930.
- Det moderne Odense. 1913.
- Munkebjergskolen 50. 1984.
- Nedergaard, Paul: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie III. 1956.
- Nellemann, Aksel: Den danske skoles historie. 1966.
- Nielsen, Alfred Holme: Idrætsforeningen Stjernen gennem 25 Aar. 1921-1946. 1946.
- Nielsen, Lauritz: Odense Katedralskoles Bibliotek (Lauritz Nielsen: Danske Stifts- og Skolebiblioteker. 1925, s. 75-81).
- Nielsen, Richard G.: Odins Taarn. 1983.
- Nordahl-Petersen, A.: Aktieselskabet Odense offentlige Slagtehus og Eksportslagteri. 1922.
- Nordahl-Petersen, A.: Fynboernes Hovedstad (Turistforeningen for Danmark. Aar bog 1934, s. 101-34).
- Nordahl-Petersen, A.: Odense og Omegn. 1920.
- Normann, A. C. m.fl.: Odense i Dag. 1942.
- Det ny »Odins Taarn« ved Odense (Turisten 1935, X, s. 72-74 og 85).
- Odense. Vor By. 1931.
- Odense Badminton Klub 50 år. Ved Lars J. Andersen. 1985.
- Odense Boldklub. 100 år i tekst og billeder. 1987.
- Odense Gymnastikforenings 100 års jubilæumsskrift. Red. Claus Falkenby. 1980.
- Odense Kolonialhandlerforening 1900-1925. 1925.
- Odense ny Teater (Dansk Budstikke 1914, IX, s. 483-85).
- Odense Skotøjsfabrik 1921-1946. 1946.
- Odense Steel Shipyard, Odense, Denmark.
- Odense Teater 175 år. 1796-1971. Red. Poul Dreyer. 1971.
- Odense Teater 1796-1946. Red. Poul Dreyer. 1946.
- Odense tekniske Skole (Bidrag til dansk Haandværkerundervisnings Historie. Red. H. Einfeldt m.fl. 1941, s. 483-95).
- Odense tekniske Skole (Bidrag til dansk Haandværkerundervisnings Historie. Red. M. Rasmussen. 1916, s. 333-54).
- Odense Turistforening fylder 25 Aar (Turisten 1931, VI, nr. 9, s. 20-21).
- Ollrik, H.G.: Nogle nye Undersøgelser om H.C. Andersens Slægt og hans Fødested (Personalhistorisk Tidsskrift 1925, 8. rk., IV, s. 1-15).
- Olsen, Asger: Venstres Ungdom for Odense og Omegn. 1936.
- Olsen, Børge: Mit købmandsliv. 1986.

- Oxenvad, Niels: Othiniensia. Odense Bys Museer 1935-1985. 1985.
- Petersen, Chr. M.K.: Fyens Stiftsmuseum (Samleren 1927, IV, s. 42-46).
- Petersen, Chr. M.K.: H.C. Andersens Hus i Odense (Ord och Bild 1935, XLIV, s. 101-06).
- Petersen, Chr. M.K.: Odense Musikforening 1866-1916. 1916.
- Petersen, Chr. M.K.: Odense Musikforening 1866-1941. 1941.
- Prange, Knud: Fra »Frugtbar Herlighed« til herlig frugtbarhed. 1972.
- Rasmussen, Fred.: Nogle erindringer. 1954.
- Rasmussen, Hans: Ilden i min esse. 1977.
- Rasmussen, Jens: En kirke bygges – i anledning af Bolbro kirkes 25 års jubilæum. 1986.
- Rasmussen, L.D.: St. Hans Landsogns Indlemmelse i Odense (Socialisten 1932, XXIX, s. 199-204 og 235-39).
- Riising, Anne m.fl.: Odense Katedralskoles historie 1283-1983. 1984.
- Rostrup Bøyesen, Lars: Danske Provinsmuseer I. Fyns Stiftsmuseum, Odense (Tilskueren 1939, I, s. 367-82).
- Ry Andersen, Thorkil: Danske Biler og Motorcykler 1900-20. 1969.
- Rygner, H.V.: Byplanforhold i Odense (Bygge-Forum 1939, s. 317-19).
- Rygner, H.V.: Odense (Købstadforeningens Tidsskrift 1937-38, XLVIII, s. 113-20).
- Rygner, H.V.: Odense Kommunes Boligpolitik i Aarene 1915-1922. 1922.
- Rygner, H.V.: Udfaldsvejene i Odense. 1926.
- Schaltz Andersen, J.: Arbejdernes Aktiebageri. Odense 1892-1942. 1942.
- Seedorff Pedersen, H.H. og M.N. Hansen: Aktieselskabet Haustrups Fabriker. 1939.
- Skoler og skolegang i Århus 1930-1970. Red. Ib Gejl. 1978.
- Skaarenborg, H.H.: Odense Skolevæsen i gamle dage (Lærerebladet 1957, XII, nr. 3, s. 5-6).
- Storbyproblemer. Odense byområde. Udgivet af Kommunalreformkommissionen. 1969.
- Swane, Leo: H.C. Andersen-Freskerne i Odense (Tilskueren 1933, I, s. 1-17).
- Thalbitzer, Carl og Svend Larsen: Fyens Disconto Kasse 1846-1946. 1946.
- Thierlein, Alfred: Mulernes Legatskole på Hunderupej 1893-1968. 1968.
- Thomsen, Jørgen: Da læsning blev gratis. Odense Bys offentlige Læsesal 1911-24. 1986.
- Thomsen, Niels: Dagbladskonkurrencen 1870-1970. I-II. 1972.
- Tillæg til Katalog over Bøger i Folkebibliotheket i Den danske Arbejderforening i Odense. 1937.
- Topholm, Jens: Emil Marott (1856-1940). 1980.
- Topholm, Jens: Fyns Social-Demokrat 1896-1920 (Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie 1980, nr. 14, s. 5-22).
- Topp, Kylie: Dengang i Odense. Min barndoms by i ord og billeder. 1981.
- Trap, J.P.: Danmark (5. udg.). V, 1. 1956.
- Triangel. De forenede Automobilfabriker A/S 1918-1943. 1943.
- Vandsted, Tage: Gennem kamp til sejr. Odense Byorkester 1946-1971. 1971.
- Vandsted, Tage: Smeden i borgmesterstolen. 1954.
- Vesterdal, M.: Giersings Realskole (Fynske årbøger 1973, s. 7-60).
- Windeballe, Erling: Jernbanegade Skole 1880-1980. 1980.
- Winteler, L.: Minder fra et langt Liv. 1925.
- Wohlleben, A.: Fyens Forum (Gartner-Tidende 1938, LIV, s. 445-46).
- Vølund, Vidar: Dansk Elektricitets Comp. gennem 25 Aar. 1936.

Navneregister

Registret omfatter siderne 9-471.

Medtaget er personnavne i tekst og billedtekster, men ikke firmanavne og navne på fotografier m.v.

- Aggerholm, Svend, teaterdirektør, 443f.
Ahlefeldt-Laurvig, E, greve, 444
Andersen, Chr., grosserer, 274, 281, 305
Andersen, H. C., digter, 62, 402f., 405-410, 424, 442
Andersen, Kirsten, 32
Andersen, Martin, violinist, 440
Andersen, Thyra, lærer, 347
Andersen, Vilhelm, professor, 441
Armstrong, Louis, amerikansk jazzmusiker, 441
- Bagger, Carl, digter, 412
Baker, Joséphine, amerikansk-fransk sangerinde, 441
Bang, N. C., cykelsmed, fabrikant, 119
Bang, Niels, kunsthändler, 447
Bang, Nina, undervisningsminister, 286
Bendtsen, S. A., bager, 169
Bendz, Vilh., maler, 401
Berg, A. M., urmager, 145
Berntsen, Klaus, konseilspræsident, 269, 291
Birkholm, Jens, maler, 402
Bjarke, Niels, præst, 259
Bjerring, J. J., borgmester, 325
Bjørnson, Bjørnstjerne, norsk forfatter, 314
Blicher, Steen Steensen, forfatter, 424
Bloch, V., borgmester, 177, 254, 260, 263f.
Bohn-Rasmussen, C. V., politimester, 325
Borch, Martin, kgl. bygningsinspektør, 405
Borgbjerg, Frederik, undervisningsminister, 267
Borgbjerg, Olga, 433
Bredsted, H. Chr., gartner, 44
Brendekilde, H. A., maler, 401
Brix, Hans, professor, 408
Brixtofte, Chr., redaktør, 319
Brøgger, Suzanne, forfatter, 432
Buch, Vilh., præst, 436f.
Busch, Jørgen, slagtermester, 143
Busch, Knud, slagter, 143
- Carlsen-Skiødt, J. C. A., handlegartner, 269, 305, 352, 436
Chonovitsch, Julius, professor, 440
Christensen, J. L., borgmester, 255, 257, 263, 291
Christensen, Jens, arkitekt, 409
Christensen, Johs., redaktør, 316, 318, 323, 327, 330
Christensen, Jørgen, ingeniør, 305, 319, 324, 456
Christensen, Ludvig, socialminister, 325
Christensen, P., telegraformand, 272, 276, 292
- Christensen, Thorkild, købmand, 168
Christian X, konge, 102
Christiansen, Chr., forretningsfører, 220, 313
Christiansen, Poul S., maler, 402
Christmas Møller, John, partiformand, 269, 313, 326f.
Colbjørnsen, Christian, embedsmand, 22
Colding, Th., grosserer, 158, 159
- Dahlgaard, Bertel, indenrigsminister, 14, 306, 310, 313
Dalborg, P., kaptajn, 382
Danning, Chr., orkesterleder, 439
Dinsen, Th., fabrikant, 83
Dithmer, Ludvig, borgmester, 402
Dreyer, Morten, redaktør, 329
Dreyer, Dankvart, maler, 401
Dreyer, Jørgen Chr., redaktør, 413
Dreyer, N., boghandler, 263, 289, 420
Dyrbye-Skovsted, Johs., maler, 450
Dæhnfeldt, Chr., direktør, 44
- Eckhoff, Bjarne, konserverfabrikant, 68
Egø Nielsen, Carsten, historiker, 276
Elmholt, P. V., redaktør, 330
Elmstedt, Albert, maler, 449
Eriksen, Carl, cykelfabrikant, 108
Ernst, Axel, sagfører, 319, 413
- Finsen, Aage, fuldmægtig, 307, 310f., 313
Fog-Petersen, Johannes, stiftsprovst, 436
- Giersing, Frode, rektor, 390, 391
Giersing, Harald, maler, 401
Glyn, Ellimor, engelsk forfatter, 432
Grau, Arthur, 381
Gregaard, Poul, teaterdirektør, 443
Grønæk, Niels, skolebestyrer, 387
- Haible, Simon, købmand, 414
Hanck, Henriette, 402f.
Hansen, Bernhard, overlærer, 380, 382
Hansen, Charles, direktør, 257
Hansen, Christoffer, forretningsfører, 283
Hansen, H. J., købmand, 162
Hansen, H. R., præst, 435
Hansen, J. A., præst, 436
Hansen, Johannes, kirkeminister, 269

- Hansen, Knud, lærer, 394
Hansen, Ludvig, borgmester, 286
Hansen, Mathilde, byrådsmedlem, 260
Hansen, N. C., slagtermester, 143
Hansen, Peter, maler, 401
Hansen, Svend Jørgen, fodboldspiller, 460
Hansen, William, maler, 450
Hauge, C. N., minister, 269, 289ff., 293f., 296f., 306, 309, 323f., 327f., 330, 401
Hastrup, N. J., direktør, 112f., 181, 247
Heerup, H., amtslæge, 376
Heiberg, J. L., forfatter, 442
Helweg Mikkelsen, Poul, apoteker, 399
Henningsen, H. C., ligningsdirektør, 307, 309
Henriksen, A. P., borgmester, 263, 276, 280, 282, 287, 289
Hertel, M. Th., overlærer, 382
Hey, Fr. L., politiker, 176
Hjortlund, Gustav, maler, 450
Hoffmann, Margarethe, rektor, 391
Holbeck, Alfred, fabrikant, 161
Holbeck, H. St., rektor, 274, 280f., 305, 339, 391f., 408
Holberg, Ludvig, forfatter, 423
Hostrup, C., forfatter, 442
Hvenegaard Lassen, H., bibliotekar, 416, 423f., 427-430
Hæstrup, J. Chr., domkantor, 365, 439f.
Høirup, Chr., skoledirektør, 354f.
- Iversen, Martin, købmand, 274, 319
- Jacobsen, G., bankdirektør, 161
Jacobsen, Holger, arkitekt, 457
Jacobsen, I. G., manufakturhandler, 161, 163
Jacobsen, Marius, skoledirektør, 341, 359
Jacobsen, Niels, arkitekt, 257, 263, 276, 289, 404, 406f., 441
Jensen, Aksel, løber, 461, 463f.
Jensen, Hans, redaktør, 330
Jensen, Harriet, 370
Jensen, I. M., direktør, 70
Jensen, J. P., overlærer, 380, 382
Jensen, Kathrine, lærerinde, 260, 350
Jensen, Peter, snedkermester, 86
Jensen-Klint, P. V., arkitekt, 434, 437
Jeppesen, Hans, blikkenslagerlærling, 144, 147
Johansen, H. P., lærer, 268f.
Johansen, R., handelsgartner, 44
Juel, Jens, maler, 401
Juel, Niels, søofficer, 467
Jørgensen, lærerinde, 368
Jørgensen, C. V., overportør, 306, 352
Jørgensen, Drude, restauratør, 448
Jørgensen, Eigil, kaptajn, 269
Jørgensen, Niels, forretningsfører, 306, 323, 413
Jørgensen, Sophie, byrådsmedlem, 257, 269, 287f., 305
- Kauslund, Th., overbanemester, 292
Kidde, Aage, løjtnant, 264, 269
Kjær, Hjalmar, arkitekt, 222, 229
Klavsen, Povl, lærer, 381
Knudsen, Thorkild, maler, 448
Koch, Emil, præst, 436
Kold, Chr., skolemand, 22
Korch, Morten, forfatter, 442
Kornbeck, Eyvind, teaterdirektør, 442f.
Korsbang, Hans, typograf, 294
Krag, Oluf, indenrigsminister, 296
Krogh-Nielsen, P., modehandler, 154
Kruuse, Jens, litteraturhistoriker, 282, 378, 386f., 390, 417, 465
Kruuse, P. A., konsul, 122, 259, 263, 281f., 292, 297, 319, 379, 387, 401f., 417, 420, 431, 433, 465
Kyed, Johs., gårdejer, 307, 309
- Labri, professor, 286, 443, 445
Lange, Jakob E., forstander, 266f., 393
Larsen, Alhed, maler, 402
Larsen, C., landinspektør, 281
Larsen, Carl, kammerråd, 438
Larsen, J. W., sparekasserevisor, 450
Larsen, Johs., maler, 401, 449
Larsen, Karl, professor, 403f.
Larsen, Knudåge, maler, 322, 449
Larsen, L. Chr., snedkermester, 308, 310, 312
Larsen, Svend, museumsdirektør, 396, 399, 412-415
Larsen, Søren P., arbejds- og socialminister, 269f.
Larsen, Thorvald, teaterdirektør, 443f.
Larsen-Stevns, Niels, maler, 407f.
Lassen, Valdemar, skoledirektør, 344, 354f., 358, 364, 367, 378
Lehn Petersen, Knud, kgl. bygningsinspektør, 324, 405
Lerche, C. E., overretssagfører, 456
Leschly, Jørgen, fodboldspiller, 460
Lind Hansen, værfitsejer, 89
Lindhardt, P. G., professor, 390, 435f.
Lisberg, Hugo, billedhugger, 450
Lollesgaard, Knud, overretssagfører, 324
Lorenzen, Ester Marie, 368
Lotze, Christiane, etatsrådinde, 400
Lotze, Gustav, apoteker, 398f.
Lund, Helga, rektor, 391f.
Lund, Søren, maler, 402
Lundahl Nielsen, Th., skoleinspektør, 354f., 369, 377
Luther, Martin, tysk reformator, 360
Lyngkjær, C. J. N., lærer, 369
Lützhøft, H. H., stiftsprovst, 434
Löwe, Johs. skoleinspektør, 354
- Mackeprang, M., museumsdirektør, 405
Madsen, Herman, maler, 449
Madsen-Mygdal, Thomas, statsminister, 66, 393
Magdahl Nielsen, J., kgl. bygningsinspektør, 405
Marlitt, E. J., pseudonym, 432

- Margaard, Roerslev, pianofabrikant, 119
 Marott, Emil, redaktør, 220f., 257, 263-269, 271f., 283, 288, 292, 330
 de Maupassant, Guy, fransk forfatter, 432
 Michaëlis, Sophus, forfatter, 408
 Mikkelsen, C., portør, 291ff.
 Mikkelsen, Chr., apoteker, 398ff.
 Monberg, Axel, civilingeniør, 456
 Mortensen, P., lærer, 380
 Muus, Thorbjørn, grosserer, 158-161, 181
 Müller, Sophus, museumsdirektør, 398f.
 Møller, A. P., skibsreder, 108ff., 198, 230, 309
 Møller, Ejler, seminarieforstander, 357
 Møller, P. K., overlæge, 302
 Møller, Peder, skolemand, 387
- Nielsen, Carl, komponist, 408, 440
 Nielsen, H., tobaksfabrikant, 62
 Nielsen, Marie, politiker, 279f.
 Nielsen, N., stabssergent, 382
 Nielsen, Rasmus, filosof, 22
 Nielsen-Svinning, H. C., forstander, 259
 Nolde, Emil, maler, 449
 Nordahl-Petersen, A., forfatter, 416, 420
 Nyerup, Rasmus, filolog, 22
 Nykvist, Marius, snedkermester, 87
- Officers-Stine, se Andersen, Kirsten
 Olrik, H. G., kontorchef, 403, 405
 Olsen, R. Th., handlegartner, 44
 Opperman, Adolf, professor, 22
 Overskou, Thomas, teaterhistoriker, 22
- Paludan-Müller, Frederik, digter, 423
 Paulsen, Ib, journalist, 446
 Paulsen, Julius, maler, 401
 Pedersen, Johs., tømrermester, 319
 Pedersen, L. C. S., handskemager, 90
 Pedersen, Otto, billedhugger, 449
 Pedersen, Thorvald, fabrikant, 85
 Pedersen-Bellinge, Chr., maler, 449
 Petersen, Chr. M. K., museumsinspektør, 388f., 396, 401, 409, 412, 414f., 418
 Petersen, Emilie, byrådsmedlem, 303
 Petersen, H. Chr., borgmester, 257, 263, 276, 280f., 283, 285f., 288f., 294-297, 300ff., 304f., 307, 309f., 312ff., 317f., 320, 323-326, 328, 359, 404, 406, 413f., 457
 Petersen, H. P., forretningsfører, 257, 262f., 265, 276, 278f., 281, 295f., 306, 329
 Petersen, Hans, cigarmager, 262
 Petersen, J. Vilh., kgl. bygningsinspektør, 405, 435
 Petersen, L. Chr., hvidgarver, 399f., 414
 Petersen, Laurits, skotøjsfabrikant, 91
 Petersen, M., pottemagermester, 138
 Petersen, Peter S. E., redaktør, 418f., 421
- Petersen, S., skoleinspektør, 306ff., 314, 318
 Pors, Søren, konserverfabrikant, 68
 Poulsen, Georg, maler, 450
 Pålsson, Åge, pottemager, 138
- Quist, S. P., redaktør, 330
- Rask, Rasmus, sprogforsker, 22
 Rasmussen, Axel J., skoleinspektør, 377
 Rasmussen, Carl, bageribestyrer, 276, 281, 285, 306
 Rasmussen, Fred., grosserer, 166
 Rasmussen, H. L., bagermester, 139
 Rasmussen, Hans, fagforeningsmand, 369, 380, 445
 Rasmussen, J. V., stabssergent, 369
 Rasmussen, K. G., lærer, 371ff., 388
 Rasmussen, Karen Marie, 402
 Rasmussen, L., folketingsmedlem, 266
 Rasmussen, L. D., typograf, 29, 257-260, 263f., 267, 269, 273, 281, 289, 295, 298, 300, 306, 310, 339f., 407
 Rasmussen, N. P., gartner, 44
 Rasmussen, W. D., skoleinspektør, 377
 Riising, J., læge, 372
 Rosendal, Gustav, lærer, 381
 Rostrup Bøyesen, Lars, museumsdirektør, 400, 402
 Rud, A. J., biskop, 437
 Rungwald, Helge, teaterdirektør, 444
 Rygner, H. V., stadsingeniør, 228, 453f., 459
- Sarus Nielsen, A., maler, 449
 Saurbrey, Justus, departementschef, 307, 310
 Schou, J. P., lærer, 392, 418
 Seedorff, Morten, stiftsfysikus, 217
 Segelcke, Thomas Riise, landøkonom, 22
 Seldorf, H. M. V., politimester, 326
 Senstius, Kai, komponist, 439f.
 Shakespeare, William, engelsk forfatter, 442
 Siersted, Emilie, skoleinspektør, 350f.
 Siersted, Th., skoledirektør, 351, 354, 360, 377, 386
 Slengerik, Carl, folketingsmedlem, 269
 Slott-Møller, Agnes, maler, 441
 Stauning, Th., statsminister, 268, 283, 408
 Steenberg, A. S., professor, 420
 Stensballe, J. P., trafikminister, 262ff., 281
 Stokkebye, Erik P., tobaksfabrikant, 63
 Stolt, Jens, maler, 449
 Svendsen, Knud, fabrikant, 274f., 304
 Sven, C. J. F., overretssagfører, 310ff.
 Swane, Leo, museumsdirektør, 401
 Syberg, Anna, maler, 401
 Syberg, Fritz, maler, 401, 449
 Saabye, Svend, maler, 450
- Tersløse, A. C., maler, 446
 Tesdorpf, Edward, godsejer, 22
 Thorsen, Ejnar, civilingeniør, 456

Thorvaldsen, Bertel, billedhugger, 376
Thrige, Thomas B., fabrikant, 100, 102, 104ff., 216, 247, 346,
378, 404, 406, 408
Topp, Kyle, forfatter, 432
Topsøe, V., kontorchef, 296
Tørring, Ludvig, tobaksfabrikant, 448

Verne, Jules, fransk forfatter, 443
Vesterdal, F. C. N., skolebestyrer, 388

Wad, G. L., landsarkivar, 396, 446
Weber, Theobald, ingeniør, 456
Weimann, Jens, grosserer, 304
Werner, I. Vilh., borgmester, 235, 260, 271, 278ff., 289, 306ff.,
311, 315, 318, 320f., 324, 327-330, 471
Wessel, Johan Herman, forfatter, 423
Westergaard, Carl, redaktør, 272
Winteler, Louise, skolebestyrer, 386, 389, 391
Winther, Chr., forfatter, 423
Wittenborg, Alexander, fabrikant, 111f., 135

Zahle, C. Th., statsminister, 267

Øllgaard, P., præst, 436
Ørsted, H. C., fysiker, 376

De moderne tider fra før første verdenskrig var kommet for at blive. Cykler og telefoner, indlagt elektricitet og centralvarme er eksempler på noget af det, der før havde været nyt og opsigtsvækkende, men som nu blev almindeligt.

Odense blev i perioden 1914-40 dobbelt så stor og fik mere end dobbelt så mange indbyggere. Trods væksten blev industribyen Odense ikke udstyret med høje lejekaserner i tætte karreer, men bebyggelsen bevarede sit åbne og lave præg.

På det lokalpolitiske område var der bitter strid mellem højre og venstre. Odense forblev konservativ meget længere end de fleste andre danske byer. Først ved valget i 1937 afløste socialdemokraten I. Vilh. Werner, der var udlært som smed, den konservative fabrikant H. Chr. Petersen («Spare-Petersen») som borgmester.

De konservative forsvarede bl.a. deres position ved at holde skatteprocenten nede, og forud for to byrådsvalg kunne man endda eftergive borgerne et halvt kvartals skat.

Sct. Hans landsogn blev først en del af købstaden i 1932, hvor 27 års konservativ modstand mod indlemmelsen af det »røde« Skibhuskvarter endte med nederlag.

De bynære udflugtsmål som Fruens Bøge eller Næsbyhoved Skov mistede en del af deres popularitet. Borgerskabets gamle foreninger – Læseforeningen og Skovforeningen – gik bag af dansen, og samtidig styrkede det offentlige indsatsen på museums- og biblioteksområdet. H. C. Andersens Hus tiltrak turister i stort tal, og det samme gjaldt Odinstårnet, som fra indvielsen i 1935 blev byens vartegn.

Vækst og vagtskifte er niende bind af det store værk, som Odense byråd har vedtaget at udgive som optakt til byens 1000 års jubilæum i 1988. Fynske historikere skildrer i ti bind Odenseområdet historie fra arlds tid til vor. Værket bygger på de nyeste forskningsresultater, men samtidig skrives det på en populær måde og er rigt illustreret. Der lægges vægt på at skildre alle sider af befolkningens liv.

I KOMMISSION HOS ODENSE UNIVERSITETSFORLAG